

**ÇOLPAN'IN KÖŞE YAZILARI
(İNCELEME-METİN)**

Aslıhan ASLAN

**Yüksek Lisans Tezi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR
2019
Her Hakkı Saklıdır.**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANA BİLİM DALI

Aslıhan ASLAN

ÇOLPAN'IN KÖŞE YAZILARI
(İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

ERZURUM-2019

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "ÇOLPAN'IN KÖŞE YAZILARI (İNCELEME-METİN)" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.

13/09/2019

Aslıhan ASLAN

İSTİSNAİ DURUMLAR

Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar) *

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ KABUL TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR danışmanlığında, Aslıhan ASLAN tarafından hazırlanan bu çalışma 13/09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı**'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

İmza :

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

İmza :

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Caner SOLAK

İmza :

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 13/09/2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Rıfat KÜTÜK
Enstitü Müdürü

TAE-F85 /01.01.2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IX
ABSTRACT	X
ÖN SÖZ	XI
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ.....	1
II. CEDİTÇİLİK HAREKETİ.....	3
III. TÜRKİSTAN'DA CEDİDİZM VE FAALİYETLER.....	6
IV. TÜRKİSTAN CEDİDİZMİ'NDE BELLİ BAŞLI İSİMLER	10
V. TÜRKİSTAN'DA 1938 YILINA KADAR MATBUAT	33

I. BÖLÜM

1. ABDULHAMİD SÜLEYMANOĞLU (ÇOLPAN) (1897 – 4 EKİM 1938)	49
1.1. Hayatı ve Edebi Görüşü	49
1.2. Eserleri	52
1.2.1. Şiirleri.....	52
1.2.2. Tiyatro Eserleri.....	53
1.2.3. Hikâyeleri.....	54
1.2.4. Roman	55
1.2.5. Çevirileri	55
1.2.6. Gazete ve Dergilerde Yayımlanan Çeşitli Yazıları.....	55

II. BÖLÜM

2. KÖŞE YAZILARININ YAYIMLANDIĞI GAZETE VE DERGİLER.....	56
2.2. KÖŞE YAZILARININ İÇERİĞİ.....	61
2.2.1. Edebi ve Eleştirel Köşe Yazıları	63
2.2.1.1. Edebiyat Nedir? (1914).....	63
2.2.1.2. Muhterem Yazarlarımıza (1915).....	64
2.2.1.3. İş Vakti - İş Yapma Vakti (1917).....	64
2.2.1.4. Sovyet Hükümeti ve Güzel Sanatlar (1920).....	65
2.2.1.5. Gerçek İnkılap (1922)	66
2.2.1.6. Ruhumuz Ölmesin (1922).....	66
2.2.1.7. “Uzun Kulaklı Dede” Hakkında (1923).....	67
2.2.1.8. Gelişmekteyim Eğitim! (1923).....	67

2.2.1.9. Harabeler Arasında (1924).....	68
2.2.1.10. 500 Yıl (1924).....	68
2.2.1.11. “Şehname”nin Türkçe Tercümesi (1925).....	69
2.2.1.12. Tiyatro Eleştirilerine Önem (1927).....	69
2.2.1.13. Gölgede Kalanlar Hakkında (1935).....	70
2.2.1.14. Ukrayna Banduracıları (1936).....	70
2.2.1.15. Yönetime Mektup (1936).....	71
2.2.1.16. Kızıklar (1936).....	71
2.2.2. Tiyatro Eserleri ve Tiyatroculuğa Dair Köşe Yazıları.....	72
2.2.2.1. “Gerçek Sevgi” (1920).....	72
2.2.2.2. “Eba Müslim” (1921).....	73
2.2.2.3. Tiyatro – Sanat (1922).....	74
2.2.2.4. Sahnemizde (1922).....	75
2.2.2.5. “Kave-i Ahenger” (1923).....	75
2.2.2.6. “İblis” (1923).....	76
2.2.2.7. Sahneler Etrafında (1923).....	77
2.2.2.8. “Şeyh Sen’an”.....	78
2.2.2.9. Tarihin Zararlı Tekerrürü (1924).....	78
2.2.2.10. Moskova’da İki Türk Sanatçı (1926).....	79
2.2.2.11. Moskova’daki Tiyatro Atölyemiz (1926).....	80
2.2.2.12. Bezm - Çalgı Grubu (1926).....	81
2.2.2.13. Meyerhold Tiyatrosu (1927).....	81
2.2.2.14. George Dandin (1927).....	82
2.2.2.15. “Aydın” (1927).....	83
2.2.2.16. “Malika-i Turandot” (1927).....	83
2.2.2.17. “Tekrar Evleniyorum” (1927).....	84
2.2.2.18. Özbek Devlet Topluluğu (1928).....	85
2.2.2.19. Tursunay Sahnede (1928).....	86
2.2.2.20. “Söz, Söz, Söz!” (1929).....	87
2.2.2.21. Sevdiğim Cesurlar (1934).....	87
2.2.3. Edebi Şahsiyetler İle İlgili Köşe Yazıları.....	88
2.2.3.1. Merhum Tefik Fikret (1920).....	88

2.2.3.2. İki Kayıp (1920).....	89
2.2.3.3. Rıza Tevfik Bey (1924).....	89
2.2.3.4. Büyük Hintli (1925).....	90
2.2.3.5. Tagore ve Tagorecilik (1925).....	90
2.2.3.6. Küçük Roller Ustası (1934)	91
2.2.3.7. Mei Lanfang (1934)	91
2.2.3.8. Şarkıya Hayran (1935).....	92
2.2.3.9. Sahne Sırlarına Aşina Sanatkâr (1935)	93
2.2.3.10. Büyük Okul Sahibi (1936)	93
2.2.3.11. Baba-Oğul Sanatkârlar (1936)	94
2.2.3.12. Üveysi (1936).....	94
2.2.3.13. Üstadın Özellikleri (1937).....	95
2.2.4. Matbuata Dair Köşe Yazıları	96
2.2.4.1. Dilimizin Kullanılışı (1923).....	96
2.2.4.2. Ateşli Araç Hakkında (1923)	96
2.2.4.3. Büyük Eksikliğimiz (1924).....	97
2.2.4.4. Kalem Hatası (1924).....	97
2.2.5. Türkistan'daki Sosyal Olaylara Dair Köşe Yazıları.....	98
2.2.5.1. Andican'da Yeni Banka (1914)	98
2.2.5.2. Andican'dan Mektup (1914).....	98
2.2.5.3. Vatanımız Türkistan'da Demiryolları (1914)	98
2.2.5.4. Vatanımız Türkistan'da Tarım ve Çiftçilik (1914)	99
2.2.5.5. Oş (1915).....	100
2.2.5.6. İstikbal İçin Mücadele (1922).....	100
2.2.5.7. Hayat Memat Meselemiz Üzerine (1922).....	101
2.2.5.8. Birleşmiş Cephemizin İlk Görevleri (1923).....	101
2.2.5.9. “Yardım”a Yardım (1923)	102
2.2.5.10. Vakıf İşleri (1923).....	102
2.2.5.11. Ülke Dışındaki Talebelerimize Yardım (1923).....	103
2.2.5.12. “Yardım” İşleri (1924)	103
2.2.5.13. Kuduran Sömürgeciler (1924).....	104
2.2.6. Siyasi Konulara Dair Köşe Yazıları.....	104

2.2.6.1. Ümit Sizden (1918).....	104
2.2.6.2. Yerel Bütçeler (1922).....	105
2.2.6.3. Millet Meselesi (1923).....	105
2.2.6.4. Müslümanlaştırma (1923).....	106
2.2.6.5. İtiraz (1927).....	106

III. BÖLÜM

3.1. KÖŞE YAZISI METİNLERİ (TÜRKİYE TÜRKÇESİ)	107
3.1.1. Andican'da Yeni Banka (1914)	107
3.1.2. Andicandan Mektup (1914)	107
3.1.3. Edebiyat Nedir? (1914).....	108
3.1.4. Vatanımız Türkistan'da Demiryolları (1914)	110
3.1.5. Vatanımız Türkistan'da Tarım ve Çiftçilik (1914).....	113
3.1.6. Muhterem Yazarlarımıza (1915).....	116
3.1.7. Oş (1915).....	117
3.1.8. İş Vakti-İş Yapma Vakti (1917).....	119
3.1.9. Ümit Sizden! (1918).....	121
3.1.10. Merhum Tefik Fikret (1920)	124
3.1.11. Sovyet Hükümeti ve Güzel Sanatlar (1920).....	126
3.1.12. "Gerçek Sevgi" (1920).....	129
3.1.13. İki Kayıp (1920).....	132
3.1.14. "Eba Müslim" (1921).....	134
3.1.15. İstikbal İçin Mücadele (1922)	136
3.1.16. Tiyatro – Sanat (1922)	138
3.1.17. Hayat Memat Meselemiz Üzerine (1922).....	140
3.1.18. Gerçek İnkılap (1922)	141
3.1.19. Ruhumuz Ölmesin (1922).....	143
3.1.20. Yerel Bütçeler (1922).....	144
3.1.21. Sahnemizde (1922).....	146
3.1.22. Birleşmiş Cephemizin İlk Görevleri (1923).....	147
3.1.23. "Kave-İ Ahenger" (1923).....	149
3.1.24. "Uzun Kulaklı Dede" Hakkında (1923).....	151
3.1.25. "İblis" (1923)	151

3.1.26. Dilimizin Kullanılışı (1923).....	153
3.1.27. Sahneler Etrafında(1923)	156
3.1.28. “Yardım”A Yardım (1923)	157
3.1.29. Millet Meselesi (1923)	158
3.1.30. “Şeyh Sen’an” (1923)	160
3.1.31. Vakıf İşleri (1923).....	161
3.1.32. Gelişmekteyim Eğitim! (1923).....	163
3.1.33. Ateşli Araç Hakkında (1923)	164
3.1.34. Müslümanlaştırma (1923)	167
3.1.35. Ülke Dışındaki Talebelerimize Yardım (1923).....	168
3.1.36. “Yardım” İşleri (1924)	169
3.1.37. Rıza Tefik Bey (1924).....	171
3.1.38. Kuduran Sömürgeciler (1924)	173
3.1.39. Harabeler Arasında (1924).....	176
3.1.40. Büyük Eksikliğimiz (1924).....	191
3.1.41. 500 Yıl (1924).....	193
3.1.42. Tarihin Zararlı Tekerrürü (1924)	194
3.1.43. Kalem Hatası(1924)	197
3.1.44. “Şehname” nin Türkçe Tercümesi (1925)	199
3.1.45. Büyük Hintli (1925)	206
3.1.46. Tagore Ve Tagorecilik (1925).....	208
3.1.47. Moskovada İki Türk Sanatçı (1926)	212
3.1.48. Moskovadaki Tiyatro Atölyemiz (1926).....	216
3.1.49. Bezm-Çalgı Grubu (1926)	218
3.1.50. Meyerhold Tiyatrosu (1927)	221
3.1.51. Tiyatro Eleştirilerine Önem (1927).....	224
3.1.52. George Dandin (1927)	226
3.1.53. “Aydın” (1927)	227
3.1.54. “Malika-i Turandot” (1927)	229
3.1.55. İtiraz (1927).....	233
3.1.56. “Tekrar Evleniyorum” (1927).....	234
3.1.57. Özbek Devlet Topluluğu (1928)	236

3.1.58. Tursunay Sahnede (1928)	237
3.1.59. “Söz, söz, söz!” (1929).....	241
3.1.60. Sevdiğim Cesurlar (1934)	244
3.1.61. Küçük Roller Ustası (1934)	247
3.1.62. Mei Lanfang (1935)	249
3.1.63. Gölgede Kalanlar Hakkında (1935)	252
3.1.64. Şarkıya Hayran (1935).....	254
3.1.65. Sahne Sırlarına Aşina Sanatkâr (1935)	257
3.1.66. Ukrayna Banduracıları (1936)	262
3.1.67. Büyük Okul Sahibi (1936)	264
3.1.68. Yönetime Mektup (1936).....	265
3.1.69. Baba-Oğul Sanatkârlar (1936)	266
3.1.70. Üveysi (1936).....	270
3.1.71. Kızıklar (1936).....	272
3.1.72. Üstadın Özellikleri (1937)	277
3.2. KÖŞE YAZISI METİNLERİ (ÖZBEK TÜRKÇESİ).....	279
3.2.1. Andijonda Yangi Bonk (1914).....	279
3.2.2. Andijondan Maktub (1914).....	279
3.2.3. Adabiyot Nadir? (1914)	280
3.2.4. Vatanimiz Turkistonda Temiryo‘llar (1914).....	283
3.2.5. Vatanimiz Turkistonda Ziroat Va Dehqonchilik (1914).....	285
3.2.6. Muhtaram Yozg‘uvchılarimizg‘a (1915).....	289
3.2.7. O‘sh (1915)	290
3.2.8. Ish Vaqti – Ishlash Vaqti (1917)	293
3.2.9. Umid Sizdan! (1918).....	296
3.2.10. Marhum Tavfiq Fikrat (1920)	299
3.2.11. Sho‘rolar Hukumati va Sanoye Nafisa (1920).....	302
3.2.12. «Chin Sevish» (1920).....	305
3.2.13. Ikki Yo‘qotish (1920).....	309
3.2.14. «Abo Muslim» (1921).....	310
3.2.15. Istiqbol Uchun Kurash (1922).....	313
3.2.16. Teatr – San‘at (1922)	315

3.2.17. Hayot-Mamot Masalamiz Ustida (1922)	317
3.2.18. Haqiqiy Inqilob (1922).....	319
3.2.19. Ruhimiz O‘lmasun (1922)	320
3.2.20. Joylardag‘i Mablag‘lar (1922)	322
3.2.21. Sahnamizda (1922).....	324
3.2.22. Muttahid Frontimizning Birinchi Vazifalari (1923)	326
3.2.23. «Kovai Ohangar» (1923)	328
3.2.24. «Uzun Quloq Bobo» To‘g‘risida (1923).....	330
3.2.25. «Iblis» (1923).....	331
3.2.26. Tilimizning Ishlanishi (1923).....	333
3.2.27. Sahnalar Tegrasida (1923)	336
3.2.28. «Ko‘mak»ga Ko‘mak (1923)	337
3.2.29. Millat Masalasi (1923)	339
3.2.30. «Shayx San‘on» (1923).....	340
3.2.31. Vaqf Ishlari (1923).....	342
3.2.32. Gullaysan, Maorif! (1923)	343
3.2.33. O‘t Arava To‘g‘risida (1923).....	345
3.2.34. Musulmonlashdirish (1923)	348
3.2.35. Chetdagi Talabalarimizga Yordam (1923).....	350
3.2.36. «Ko‘mak» Ishlari (1924).....	351
3.2.37. Rizo Tavfiqbek (1924).....	353
3.2.38. Quturg‘an Mustamlakachilar (1924).....	355
3.2.39. Vayronalar Orasidan (1924).....	358
3.2.40. Katta Kamchiligimiz (1924)	375
3.2.41. 500 Yil (1924).....	377
3.2.42. Tarixning Zararlik Takarruri (1924)	379
3.2.43. Qalamning Toyilishi (1924).....	382
3.2.44. «Shahnoma»ning Turkcha Tarjumasi (1925).....	384
3.2.45. Ulug‘ Hindiy (1925).....	390
3.2.46. Tago‘r va Tago‘rshunoslik (1925)	393
3.2.47. Maskavda Ikki Turk San‘atkori (1926).....	398
3.2.48. Maskavdagi Dramstudiyamiz (1926).....	403

VIII

3.2.49. Bazm-Cholg'i To'dasi (1926).....	405
3.2.50. Meyerxo'ld Tiyotri (1927).....	408
3.2.51. Tiyotru Tanqidlariga Ahamiyat (1927).....	412
3.2.52. «Jo'rij Dandin» (1927).....	414
3.2.53. «Oydin» (1927).....	416
3.2.54. «Malikai Turondod» (1927).....	418
3.2.55. E'tiroz (1927).....	423
3.2.56. «Yana Uylanaman» (1927).....	424
3.2.57. O'zbek Davlat Truppasi (1928).....	427
3.2.58. Tursunoy Sahnada (1928).....	428
3.2.59. «So'z, so'z, so'z!» (1929).....	432
3.2.60. Men Sevgan Azamatlar (1934).....	435
3.2.61. Epizodik Ro'llar Ustasi (1934).....	439
3.2.62. Mey Lan Fon (1935).....	441
3.2.63. Ko'lagada Qolg'onlar To'g'risida (1935).....	444
3.2.64. Ashulaga Ishqiboz (1935).....	447
3.2.65. Sahna Sirlariga Oshno San'atkor (1935).....	450
3.2.66. Ukraina Bandurachilari (1936).....	455
3.2.67. Katta Maktab Egasi (1936).....	458
3.2.68. Boshqarmaga Xat (1936).....	459
3.2.69. Ota-Bola San'atkorlar (1936).....	460
3.2.70. Uvaysiy (1936).....	465
3.2.71. Qiziqalar (1936).....	468
3.2.72. Ustodning Xislatlari (1937).....	473
SONUÇ	475
KAYNAKÇA	479
DİZİN	492
ÖZGEÇMİŞ	521

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ÇOLPAN'IN KÖŞE YAZILARI (İNCELEME-METİN)****Aslıhan ASLAN****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR****2019, sayfa: 521****Jüri: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR
Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Caner SOLAK**

Bu çalışmada Özbek Edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Çolpan'ın ulaşılan köşe yazıları Türkiye Türkçesine aktarılmış ve tematik yönden inceleme yapılmıştır. İncelenen köşe yazıları konularına göre altı gruba ayrılıp ele alınmıştır.

Çalışma giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Çolpan'ın eserlerinde etkisi çokça görülen Ceditçilik Hareketi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra bu hareketin Türkistan'daki yayılımı ve bu hareket etkisinde gerçekleştirilen faaliyetlerden bahsedilmiştir. Son olarak ise giriş bölümünde Ceditçilik Hareketinden etkilenen ve bu hareket doğrultusunda eserler veren önemli isimlere yer verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Çolpan'ın hayatı, edebi görüşü ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise incelenen köşe yazılarının yayımlandığı gazete ve dergiler hakkında bilgi verilmiş, köşe yazıları konularına göre altı gruba ayrılıp inceleme yapılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınan köşe yazılarının Türkiye Türkçesine aktarımları ve yazıların orijinallerine yer verilmiştir.

Çalışmanın sonunda, yararlanılan eserlerin verildiği kaynakça bölümü ile birlikte dizin de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çolpan, Cedit Hareketi, Cedit Dönemi Neşriyatı, Ceditizm.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

CHOLPAN'S COLUMNS (ANALYSIS-TEXT)

Aslıhan ASLAN

Advisor: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

2019, Page: 521

Jury: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

Assoc. Prof. Dr. Recai KIZILTUNÇ

Assist. Prof. Dr. Caner SOLAK

In this study, reached the columns of Cholpan, one of the important names of Uzbek Literature, were translated to Turkish -spoken in Turkey- and thematically examined. The examined columns were classified into six groups according to their subjects.

This study consists of five sections including an introduction and a conclusion. In the introduction, first of all, the information about the Movement of Jadid, frequent in the works of Cholpan, is given. Secondly, in Introduction, the extension of the aforementioned movement and activities engaged with this movement in Turkistan are mentioned. Lastly, in the introduction, information about the important people, effected by this movement and have works comply with this movement, is given. In the first section, the information about the life, literary opinion and works of the Cholpan is given. In the second section, the information about periodical publications in which examined columns are published is given and those columns are examined by classifying them into six groups according to their subjects. The third section contains an original and translated version of the examined columns.

End of the study consist of bibliography and index.

Key Words: Cholpan, Jadid Movement, Jadid Period Publication, Jadidizm.

ÖN SÖZ

1905-1930 yılları arasında Maveräünnehir bölgesinde cereyan eden edebiyat Özbek Cedit Edebiyatı olarak adlandırılır. Bu dönem edebiyatçıları aydınlanmaya önem verirler. Cedit Edebiyatında roman, hikâye, modern şiir ve tiyatro türleri ilk kez kullanılmıştır. Özbek Cedit Edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Çolpan'ın da bu dönemde kaleme alınmış şiirleri, hikâyeleri ve romanları yanında çok sayıda köşe yazısı bulunmaktadır. Çolpan'ın şiirleri hakkında bir Doktora Tezi yazılmış ve hikâyelerinin bir kısmı da Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Fakat bu güne kadar Çolpan'ın köşe yazıları üzerine müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

Bu tez çalışmasında, ulaşılan 72 köşe yazısı tematik yönden incelenmiştir. Köşe yazılarında Türkistan'ın geri kalmışlığı, cehalet, eğitim faaliyetleri, tiyatro ve tiyatro eserleri gibi konular işlenmiştir.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Çalışmada Çolpan'ın, 1914 yılından başlayarak 1937 yılına kadar çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış 72 köşe yazısı ele alınmıştır. İnceleme sırasında bu köşe yazıları konularına göre 6 gruba ayrılmıştır.

Tezin giriş kısmında Ceditçilik Hareketi, Ceditçilik Hareketi'nin Türkistan'daki etkisi ve matbuat gibi başlıklar altında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Çolpan'ın biyografisi, sanatı ve eserleri tanıtılmıştır. İkinci Bölümde Çolpan'ın köşe yazıları tematik yönden incelenmiştir. Tezin üçüncü bölümünde ise köşe yazılarının Özbek Latin harfleriyle yazılmış asıl metinlerine ve Türkiye Türkçesine aktarılmış şekillerine yer verilmiştir.

Tez konumu belirlememde ve tezimin her aşamasında büyük yardımları olan danışmanım sayın Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR'e, desteklerini her zaman arkamda hissettiğim ve bana benden çok inanan canım aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Erzurum, 2019

Aslıhan ASLAN

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Abdulhamid Süleymanoğlu (Çolpan), Türk dünyası için her zaman önemli bir isim olmuştur. Çolpan'ın eserleri vasıtasıyla aktarmaya çalıştığı düşünceleri sadece yaşadığı dönem içerisinde değil günümüzde dahi etkisini göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı Türk dünyası için büyük öneme sahip olan Çolpan'ın köşe yazılarını ele almak olmuştur. Çolpan'ın günümüze ulaşmış şiirleri, hikâyeleri, tiyatro eserleri, romanı ve köşe yazıları bulunmaktadır. Türkiye de Çolpan'ın şiirleri hakkında 1994 yılında Hüseyin Özbay tarafından yapılan bir Doktora Tezi yayımlanmıştır (Özbay, 1994). Çolpan'ın önemli tiyatro eserlerinden biri olan “Yarkınay” adlı piyesi ile ilgili olarak Hamza Öztürkci tarafından bir Yüksek Lisans Tezi hazırlanmıştır (Öztürkci, 2019). Hikâyelerinden “Kar Koynunda Lale” Nursan İldırı tarafından (2013, s. 281-286); “Doktor Muhammedyar” ise Fatma Açık tarafından (2012, s. 28-40) Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ayrıca Hamza Öztürkci tarafından bazı manzum ve mensur eserleri 2018 yılında Türkiye Türkçesine aktarılarak Temrin Dergisinde yayımlanmıştır (2018, s. 3, 4, 6, 23, 24). Çolpan'ın köşe yazıları üzerine henüz müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Yapılan bu çalışma da Çolpan'ın ulaşılan 72 köşe yazısı Türkiye Türkçesine aktarılmış ve konuları yönünden sınıflandırılmıştır.

Çalışmanın kapsamı başlangıçta “Abdulhamid Süleymanoğlu Çolpan'ın Nesri: Hikâyeleri ve Köşe Kazıları” olarak belirlenmiş olup bunun için bir yüksek lisans projesi hazırlanmıştır. Fakat elde olmayan imkânlar sebebiyle proje son anda iptal edilmiş ve bunun sonucunda Özbekistan'a yapılacak olan seyahatimiz gerçekleşmemiştir. Böylelikle Çolpan'ın hikâyelerinin asıl metinlerine ulaşamadığımızdan tezin kapsamında değişikliğe gidilmiş ve sadece köşe yazıları üzerinde çalışma yapılmıştır.

Çalışmaya ilk olarak temin edilen ve birkaç kaynaktan doğrulanan köşe yazıları Türkiye Türkçesine aktararak başlanmıştır. Köşe yazılarının Türkiye Türkçesine aktarımlarının metinlerin asıllarıyla karşılaştırılmasına imkân tanımak amacıyla tezde Özbek Katin harfleriyle Özbek Türkçesi metinlere de yer verilmiştir. Bu metinlerin her birini tek tek ana fikri etrafında kısaca yorumlanmış, metinlerde geçen bazı özel isim ve kavramlar muhtasar bir şekilde açıklanmıştır. Konunun bir bütün daha iyi anlaşılabilmesi

için giriş bölümünde Ceditçilik Hareketi, Türkistan'da Ceditizm ve Faaliyetler, Türkistan Ceditizmi'nde Belli Başlı İsimler, Türkistan'da 1938 Yılına Kadar Matbuat başlıkları altında bilgi verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Çolpan'ın hayatı, edebi görüşü ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise incelenen köşe yazılarının yayımlandığı gazete ve dergiler hakkında bilgi verilmiş, köşe yazıları konularına göre altı başlık altında tasnif edilmiştir. Ele alınan köşe yazıları içerisinde Çolpan'ın aynı konu üzerinde yazmış olduğu üç farklı köşe yazısı tek bir başlık altında toplanarak verilmiştir. Yine Andican, Oş ve Celalabad şehirlerine yapmış olduğu seyahatini konu alan beş ayrı köşe yazısı da bir başlık altında verilmiştir. Aslında 78 sayıda yayımlanan köşe yazıları 72 başlık altında aktarılmış ve incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde metinler yer almaktadır.

II. CEDİTÇİLİK HAREKETİ

Ceditçiliğin temelinde “cedit” kelimesi vardır. Cedit, “yeni” demektir. Ama sadece “yeni” ya da “yenilik tarafları” olarak değil; “yeni tefekkür”, “yeni insan”, “yeni nesil” gibi geniş anlamlar da içermektedir (Kasımov, 2009: 2).

Ceditçilik; on dokuzuncu yüzyılın başlarında Rusya Müslümanları arasında ortaya çıkmış ve on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında da Türkistan’a yayılmış dil, eğitim-öğretim ve din ile ilgili alanlarda yenileşme hareketi olarak başlayan ilk Türk aydınlanma hareketidir. *“Rusya’nın sömürü altına aldığı topraklarda uyguladığı dil ve kültüre yönelik asimilasyon politikaları Türk aydınlarının tepki göstermesine neden olmuş ve millî bilinçle hareket eden aydınlar, Ceditçilik düşüncesiyle millî uyanış hareketini başlatmışlardır”* (Abdazimova, 2015: 2). *“Ceditçilik; millet ve vatanı anlamak, onların menfaati için güçlü ve heyecanlı bir akım olarak mücadele etmek şeklinde ortaya çıkmıştır”* (Kasımov, 2009: 1).

Kazan bölgesindeki ceditçilik düşüncesi Abdülnasır Kursavi ile başlamış daha sonraları ise Ahmetcan b. Emirhan, Şhabeddin Mercani, Hüseyin Feyizhani, Musa Carullah Bigi, Rızaeddin b. Fahreddin, Ziyaeddin Kemali, Muhammed Necip Tünteri, Alimcan Barudi, Abdürreşid İbrahim, Abdullah Bubi, Zeynullah Rasuli gibi daha geniş bir ulema grubu tarafından temsil edilmiştir. Ceditçilik düşüncesinin Türkistan’daki meşhur temsilcileri ise; Sadriddin Ayni, Abdurrauf Fıtrat, Fezullah Hocayev, Mahmut Hoca Behbudî ve Münevver Kari olmuştur (Maraş, 2007: 269).

Cedit Hareketi’nin kurucusu ve önderlerinde olan Gaspıralı İsmail, bu konudaki görüşlerini yazmak ve ceditçiliği yaymak amacıyla 1883 yılında “Tercüman” gazetesini çıkarmıştır. 1884 yılında ise Bahçesaray’da ilk “usul-i cedit” mektebini açmış, çıkarmış olduğu “Tercüman” gazetesiyse de “usul-i cedit” mektebini insanlara tanıtmıştır. Okulda verilen eğitim hakkında halkı bilgilendirmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda “Tercüman” gazetesinde yazılar yayımlamıştır (Kydyraliyev, 2001: 77). Gaspıralı İsmail ilk “usul-i cedit” mektebinin açılmasıyla birlikte bu okulda okutulmak üzere “Hoca-i Sıbyân” adlı okuma kitabını da yazıp yayımlatmıştır. Böylece, ceditçiliğin temel taşlarından olan yeni mektep ve öğretim sisteminin esasları, Kırım’da ortaya çıkmıştır (Kasımov, 2010: 340). Türkçe eğitim veren bu okullar, başlangıçta fazla ilgi görmediyse de daha sonraları, okulların başarısı ve Gaspıralı İsmail’in Türk illerine yaptığı seyahatler sonucunda

yaygınlaşmaya başlamıştır (Yaman, 2015: 68). Usul-i cedit, eğitimde yenileşme veya diğer bir tabirle maarif reformu ile ilgili bir kavramdır. Her ne kadar kavram olarak usul-i cedit, önceleri Osmanlı ıslahat hareketleri çerçevesinde kullanılmış ise de Gaspıralı İsmail Bey ile birlikte, Kırım, Rusya, Sibiryaya ve Türkistan'da yaşayan Müslüman Türklere mal edilmiştir (Zeki, 2014: 21). Eğitim sistemini esas alan bu hareket, zaman içerisinde siyasi, sosyal ve kültürel olmak üzere her alanı kapsayacak derecede genişlemiştir (Yaman, 2015: 65).

Türkistan'da ilk düzenli "usul-i cedit" mektebi Münevver Karî tarafından açılmıştır. İkinci okul ise Semerkant'ta Mahmut Hoca Behbudî tarafından açılmıştır. Buhara'da ilk "usul-i cedit" okullarının açılmasına öncülük eden Molla Corabey ve Kayıoğlu 1902 senesinde ilk "usul-i cedit" okulunu açmıştır, ancak Çar Hükümeti ve cedit düşüncesine karşı çıkan Kadimcilerin engellemeleri neticesinde başarılı olamamışlardır (Hablemitoğlu, 2006: 82-83).

1905 yılında gerçekleşen Birinci Rus İnkılabı, ceditçiliğin güçlenmesini ve yayılmasını sağlamıştır. Türkistan'ın birçok şehrinde matbaalar kurulmuş, gazetecilik ve dergicilik gelişmiştir. Tiyatrolar kurulmuş bununla birlikte çeşitli tiyatro toplulukları da ortaya çıkmıştır. Böylelikle Cedit Hareketi, eğitim alanında gerçekleşen bir yenilik olmaktan çıkmış ve sosyal hayatın her alanında etkili olmuştur (Kasımov, 2010: 342).

Ceditçilik hareketi gelişim sürecinde birçok engelle karşılaşmıştır. Mutaassıp çevrelerin ve mollaların bir kısmının karşı çıkmasından dolayı halka bu akımı benimsetmek oldukça zor bir hal almıştır. Gaspıralı İsmail'in temsil ettiği fikir ve düşüncelerin karşısında bulunan Müslüman cemaatin içindeki muhafazakâr gruplar Gaspıralı'yı halkı dinden uzaklaştırmakla suçlamıştır. Gaspıralı'nın karşılaştığı bir diğer baskı da Ruslardan gelmişti. Ruslar cedit hareketini bir tehlike olarak görmüşlerdi (Vurgun, 2014: 221).

Cedit Hareketi şu hedefleri başarıyla gerçekleştirmiştir;

1. Toplumun tümünün dikkatini çekmiş ve bir uyanış ideolojisi olarak rol oynamıştır.

2. Bağımsızlık için mücadele etmiştir.

3. Ceditçilik Hareketi, eğitimi ve medeniyeti sosyal ve siyasi amaçlara uygun hale getirmiştir (Kasimov, 2009: 3).

III. TÜRKİSTAN'DA CEDİDİZM VE FAALİYETLER

1847 yılında Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı işgal etmeye başlamasından bu yana halk üzerinde uygulanan baskılar, Türkistan'da kalıcı olabilmek umuduyla başlattıkları Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikaları, bölgedeki insanların birlik ve beraberliğini bozmak amaçlı yapılan ortak yazı dilinin yok edilmesi üzerine çalışmalar ve daha niceleri halkın tepkiler göstermesine ve isyanlar başlatmasına sebep olsa da bu girişimler hep sonuçsuz kalmıştır.

Türk topluluklarının içinde buldukları ataletten kurtulmaları için ilk mücadeleyi başlatan kişi olan Gaspıralı İsmail (Vurgun, 2014: 220), 1884 yılında Bahçesaray'da Türkçe eğitim veren okulları yani "usul-i cedit" mektebini açmıştır. "usul-i cedit" okulları, başlangıçta fazla ilgi görmediyse de daha sonraları, okulların başarısı ve Gaspıralı İsmail'in Türkistan'a yaptığı seyahatler sonucunda bu okullar yaygınlaşmaya başlamıştır (Yaman, 2015: 68). Gaspıralı, 1893 yılında Taşkent, Semerkant ve Buhara şehirlerini ziyaret etmiş ve burada okul açmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 1893'te ilk cedit okulu Semerkand'da açılrsa da 40 gün geçmeden Emirin buyruğu ile kapatılmıştır. Gaspıralı İsmail'in aracılığıyla açılan bu Türkistan'daki ilk cedit okulu bir Türkistanlı tarafından açılmıştı (Kocaoğlu, 2018: 19).

Türkistan'da usul-i cedit okulları açılmadan önce iki çeşit okul vardı. Bunlardan ilki tarih olarak en eski, yaptığı hizmetler inkâr edilemez olan medreselerdi. İkinci çeşit okul ise Türkistan'ın Rus işgaline uğramasından sonra ortaya çıkan Rus okulları idi. Açılan bu Rus okullarında Rus dili ve kültürünü Türkistanlılara aşılamaya yönelik eğitimler verilmekteydi. Dolayısıyla insanlar çocuklarını bu okullara göndermek istemiyorlardı.

"Bu iki çeşit okulda çağdaş ihtiyaca hizmet edebilecek durumda olmadıklarından, günden güne artarak kendisini hissettirmekte olan eğitim ihtiyacının karşılaması için halkın kendi kültürüne uygun bir okul şekli bulup çıkarması tabii bir şeydi. İşte bu halk ihtiyacının çıkardığı okul tipi "Cedit" (yeni) okulları idi"(Timuroğlu, 2006: 237).

Yeni usuldeki okulların ilki Münevver Kâri tarafından 1901 yılında Taşkent'te açılmıştır. 1903 yılında Mahmud Hoca Behbudî ikinci cedit okulunu açmış ve daha sonraları Münevver Kâri'nin yetiştirdiği İşan Hoca, Hasan Hoca, Şakircan Rahimî, Semi Karî, Selimhan Tillahanoğlu, Kayyum Ramazan ve Kazak Fuzeyl'in uğraşlarıyla cedit

okullarının sayısı 16'ya çıkmıştır. Taşkent'te hızla açılan cedit okulları, Hokant, Hive ve Buhara gibi şehirlerde de yankı uyandırmış ve buradaki okulların sayısı da giderek artmıştır (Çelebi, 2000: 45-46).

1898 ile 1908 yıllar arasında yüzü aşkın cedit okulu açılmıştır. O zamanlarda Türkistan'da 102 tane cedit ilkokulu ve 2 tane cedit ortaokulu bulunmaktaydı. Bu okullardan 6 tanesi Buhara Emirliği'nde ve 8 tanesi de Hive Hanlığı'ndaydı. Buhara Emirliği'ndeki cedit okulları açıldıktan kısa bir süre sonra Emir tarafından kapatıldı. Fakat ceditçiler başka yerlerde cedit okulu açmaya devam ettiler. Buharalı ceditçiler ve iş adamları 1909 yılında “Şirket-i Buhara-i Şerif” adlı görünüşte ticari, ancak gerçekte siyasi bir şirket kurarlar. Bu şirketin kuruluş amacı Buhara'da açılması planlanan okulları desteklemektir. Şirket-i Buhara-i Şerif, cedit okulları için gizliiden gizliye ders kitapları ve malzemeler tedarik etmeye çalışır (Kocaoğlu, 2018: 19).

1903 yılında Türkistan'daki cedit okullarının sayısı 104'e ulaşmıştır. Bu 104 okulun 20' den fazlası Taşkent'te bulunmaktaydı. Açılan bu cedit okulların büyük çoğunluğu hükümetten gizli bir şekilde faaliyetlerini yürütmekteydi (Kydyraliyev, 2001: 107). 1910 ile 1915 yılları arasında Türkistan Genel Valiliği'nde 80'e yakın ve Buhara Emirliği'nde 57 yeni usulde okul açılmıştı. 1918 yılının sonuna gelindiğinde Türkistan'daki cedit okullarının sayısı 328 olmuştu (Hayit, 2000: 115). *“Ceditçiler çok sayıda önemli yeniliği halkın anlayabileceği hale getirmeye çalışmışlar, özellikle eğitim alanına önem vermişlerdi. Eğitimin kutsal olmasından ziyade yaygın günlük bir işlev olmasına çalışmışlardı”* (Vurgun, 2014: 221).

1905 yılında gerçekleşen Birinci Rus İnkılâbı, ceditçiliğin güçlenmesini ve yayılmasını sağladı. Bununla birlikte gazetecilik ve dergicilik gelişti. Türkistan'ın birçok şehrinde matbaalar kuruldu (Kasimov, 2010: 342). 1905 yılından itibaren ceditçiler tarafından “Tarakki”, “Hurşid”, “Şöhret”, “Asya”, “Buhara-yı Şerif”, “Turan”, “Semerkand”, “Seda-i Fergana”, “Seda-i Türkistan”, “Kazak” ve “Balaban” gazeteleriyle birlikte “Ayna”, “İslâh” ve “Yurt” adlı dergileri yayımlandı. Maalesef ceditçiler tarafından çıkarılan bu gazete ve dergilerin ömürleri pek uzun olmamıştır. Mahmud Hoca Behbudî tarafından çıkarılan “Ayna” dergisi istisna. Bu dergi 1913 yılından 1915 yılına kadar devamlı olarak neşredilmiştir (Hayit, 2000: 116). “Ayna” dergisinin önemli bir görevi de cedit okullarını halka tanıtmak olmuştur. Ruslar yeni açılan bu cedit okullarına

karşı olumsuz propagandalar yapmaktaydı. Mahmut Hoca Behbudî “Ayna” dergisinde “Bizni Haller ve İşler” adlı bir makale yayımlayarak cedit okullarının halkı aydınlatmak amacıyla eğitimler verdiğini halka anlatmıştır. Böylelikle Rusların bilinçli olarak yürüttüğü cedit okullarını karalama kampanyasının önüne geçmiştir (Abdazimova, 2015: 6). Ceditizm etkisinde gelişen matbuat, tezin “Türkistan’da 1938 yılına kadar matbuat” adlı kısmında detaylıca incelenmiştir.

Ceditçiler Türkistan’ın bağımsızlığını elde etmesi için farklı yollardan faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Açılan usul-i cedit okulları, çıkarılan gazete ve dergiler yanında dernekler de kurarak fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. *“Türkistan ceditçileri, 1905’ten itibaren siyasî teşekküller oluşturarak, hareketlenmeye ve halka yön vermeye ve istikamet göstermeye başlamıştır”* (Kydyraliyev, 2001: 142).

12 Mayıs 1909 tarihinde Taşhacı Tuyakbayev, Nizam Kari Molla Hüsenov, Abdullah Avlani, Münevver Kari ve Beşirulla Asatillahocayev önderliğinde “Cemiyet-i Hayriye” cemiyeti kurulur. 2 Aralık 1910 tarihinde “Terbiye-i Eftal” cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin kurulmasında ise Hacı Rafi, Mirza Abdulvahid, Hamid Hoca Mehri, Ahmedcan Mahdum ve Osman Hoca gibi isimler öncülük etmişlerdir. Kurulan bu iki cemiyetin önceliği Türkistan gençlerini gelişmiş ülkelere okumak için göndermek olmuştur. Bu cemiyetler sayesinde eğitim almak için Rusya’ya gönderilen gençlerden olan Asadulla Hocaoğlu Ubeydulla Hoca, Özbekistan’a döndükten sonra bir grup ceditçi ile bir araya gelerek 1913 yılında “Terakkiperverler” adlı siyasi partiyi kurmuştur. Yine 1913 yılında “Turan” adlı cemiyet kurulmuştur. Taşkent’te kurulan bu cemiyet, halka tiyatro sevgisini aşlamayı amaçlamıştır (Açık, 2007: 20-21). 1913 yılında “Turan” cemiyetinin kurulmasıyla yine aynı yıl içerisinde “Turan” adlı tiyatro topluluğu da kuruldu (Kasimov, 2009: 240). Böylelikle 1913 yılında ilk profesyonel tiyatro topluluğu olan “Turan”, Abdulla Avlanî tarafından kurulmuş oldu (Karakaş, 1996: 295). Bu tiyatro topluluğu ilk olarak Mahmud Hoca Behbudî’nin “Pederküş” adlı oyununu sergiledi (Kasimov, 2009: 240).

“Bu dönemde çeşitli siyasî teşkilatlar ortaya çıktı. Abdulla Avlanî (1878-1934) biyografisinde 1904 yılında Taşkent’te gizli “Ceditler Tödesi” nin faaliyete geçtiğini yazıyor. 1914 yılında yine Taşkent’te “Neşriyat” isimli bir şirket kurulmuştur. Bunun gibi “Ümid” (Taşkent), “Zereşan” (Semerkand), “Gayret” (Kokan) şirketlerinin

mevcudiyeti bilinmektedir. Ayrıca, “Behbudîya Kütüphanesi” (Semerkand), “İshakiye Matbaası” (Namangan) da faaliyete geçmiştir”(Açık, 2007: 21). 1917 yılında gerçekleşen Şubat Olayları neticesinde milli derneklerin kurulması yolu açılmış oldu. 9 Mart 1917 tarihinde “Şura-i İslamiye” kuruldu. Bu cemiyetin oluşumunda Mustafa Çokayoğlu, Abdulvahid Kari, Mirkamil Muminov Ahmedcan Temirbekov gibi isimler yer aldı. Kurulmasının üzerinden çok geçmeden Taşkent’in pek çok şehrinde “Şura-i İslamiye” nin şubeleri açıldı ve bu şubelerin temsilcileri 16-23 Nisan tarihlerinde Taşkent’te gerçekleşen kurultaya katıldılar (Kasimov, 2009: 104-105). 26 Kasım 1917 tarihinde Kokan’da başlayan “Müslümanların IV. Ülke Kurultayı”nda Türkistan Muhtariyeti ilan edilir ancak bu Muhtariyetin ömrü sadece 72 gün sürer. Yine 1917 yılında bağımsızlık düşüncesiyle “İttihad ve Terakki”, “Türk Adem Merkeziyeti”, “İttihad-ı Milli”, “Birlik”, “Temur”, “Batır Gapçılar” gibi gizli teşkilatlar da kurulmuştur (Açık, 2007: 22-23). 1919 yılında Abdurrauf Fıtrat’ın gayretleri sonucunda “Çağatay Gurunğı” adlı cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet hükümetin izni ile kurulmuştur. Cemiyetin faal üyeleri arasında; Abdülhamid Süleyman, Mahmud Maksudov, Abdülmennan Mecidi, Maşrik Yunus, Abdülkayum Ramazan, Mennan Remzi, Şarasul Zünnun, Gulam Zaferi, Sancar Sıddikov, Abdülbasit, Gazi Yunusov ve Mirmolla Şermuhammedov gibi önemli şair ve yazarlar bulunmaktadır (Taşkaya, 2015: 14).

1920 yılında Buhara ve Hive şehirleri Bolşeviklerin eline geçti ve böylelikle “Buhara Halk Cumhuriyeti” ile “Hive Halk Cumhuriyeti” nin ömürleri pek de uzun olmamıştır. 1921 yılında “Türkistan Milli Birliği” kurulmuştur. Bu kuruluş “Basmacılık” olarak tarihe geçen milli bağımsızlık hareketinde çok önemli bir rol oynamıştır. 1924 yılına gelindiğinde ise bağımsız devlet kurma çalışmalarında sona gelmiştir. Türkistan ise Sovyet emperyalizminin uzun vadede planladığı siyaseti üzerine beşe bölünmüştür (Açık, 2007: 22-23).

IV. TÜRKİSTAN CEDİDİZMİ'NDE BELLİ BAŞLI İSİMLER

1. Gaspıralı İsmail (1851-1914)

Gaspıralı İsmail, 21 Mart 1851'de Kırım'ın Bahçesaray şehri yakınlarındaki Avcıköy'de dünyaya gelmiştir. Babası Mustafa Alioğlu "Gaspıra" köyünden olduğu için kendisi de "Gaspıralı" olarak tanınmıştır. İsmail Bey'in babası Mustafa Bey, Çarlık ordusundan emekli bir teğmen, annesi ise Kırım asilzâdelerinden İlyas Mirza Kaytafoz'un kızı Fatma Hanım'dır. İlk eğitimine Bahçesaray'da bulunan bir Müslüman mektebinde başladıktan sonra on yaşlarındayken Akmesicid Erkek Ortaokuluna gider ve burada da iki yıl eğitim alır. Gaspıralı daha sonra Voronej'de bir askerî okula, ardından da Moskova'daki Harp Okuluna gider (Toker, 2004: 32). Harp Okulunda okuduğu dönemde yoğun bir şekilde "Slav birliği" ve "Türk düşmanlığı" fikirleri ile karşılaşan Gaspıralı bu durumdan çok etkilenmiştir. Türk milletini ve Türklüğüne daha sıkı bağlanmıştır (Yaman, 2015: 50). İleride savunacağı ve uğranda büyük mücadeleler vereceği "Dilde, fikirde, işte birlik" düşüncesinin temelleri o günlerde atılmıştır diyebiliriz.

1868 yılında Bahçesaray'da Rusça öğretmenliğine başlayan Gaspıralı, 1872'de Kırım'dan eğitim almak amacıyla ayrılmış çeşitli Avrupa ülkeleri üzerinden Paris'e gitmiştir. Paris'te iki yılını geçiren Gaspıralı İsmail, bu sayede Batı medeniyetini de yakından tanıma fırsatı bulmuştur. 1874 yılında İstanbul'a gitmiş, burada bir müddet kaldıktan sonra tekrar Kırım'a dönmüştür. 1878 yılında Bahçesaray belediye başkan yardımcısı olarak seçilen Gaspıralı İsmail, 1879 yılında belediye başkanı olmuş ve 1884'e kadar belediye başkanlığı görevini yürütmüştür (Duran, 2011: 89).

Gezip gördüğü yerlerde elde ettiği tecrübelerle milletini uyandırmak, onları bilinçlendirmek için yazılar yazmak istedi. Bu doğrultuda gazete çıkarmak için başvurularda bulunsa da olumlu bir yanıt alamadı. Amacından vazgeçmeyen Gaspıralı, 1881 yılında Akmesicid'te çıkarılmakta olan "Tavrida" gazetesinde "Genç Molla" takma adıyla, daha sonraları kitap haline de getirilen "Rusya Müslümanlığı" adını taşıyan yazılarını tefrika halinde yayımladı. 1883 yılına gelindiğinde gazetenin bütün içeriğinin Rusçasıyla birlikte yayımlanması şartıyla Türkçe bir gazete çıkarma izni alan Gaspıralı, bu gazetenin ilk sayısını 22 Nisan 1883'te Bahçesaray'da çıkardı. Haftada bir gün olmak

kaydıyla yayın hayatına başlayan gazete 1903 yılında haftada iki gün, 1912'den itibaren günlük olarak yayımlanmaya devam etti. Gazetenin adı, Şinasi Efendi'nin "Tercüman-ı Ahvâl" inden esinlenilerek konuldu ve "Tercümân-ı Ahvâl-i Zaman" oldu (Toker, 2004: 33). Tercüman gazetesi sadece Kırım'a değil bütün Türk dünyasına hitap eden bir gazete olmuştur. Gaspıralı İsmail, "Dilde, fikirde, işte birlik" ülküsünü bu gazeteyle dünyayla duyurmuştur. Edindiği bu ülkü doğrultusunda gazetede Türkler arasında birlik ve beraberliğin kurulması, kültürü canlı tutmaya çalışma gibi çok farklı konularda yazılar yayımlamıştır. Gaspıralı İsmail'in Tercüman gazetesi vasıtasıyla Türkler arasında yaymaya çalıştığı birlik ve beraberlik düşüncesi Rusları oldukça rahatsız etmiştir (Yaman, 2015: 54). Türk dünyasının en çok okunan gazetesi olan Tercüman gazetesi, 1905 yılına kadar Rusya Türklerinin tek süreli gazetesi olmuş ve 1918 tarihine kadar toplamda 35 yıl boyunca yayımlanmıştır (Koç, 2015: 18).

Gaspıralı İsmail, "Tercüman" gazetesi dışında "Millet" adlı bir gazete, sadece kadınlara özel bir dergi olan "Âlem-ı Nısvân" (Kadınların Dünyası), çocuklar ve öğretmenler için "Âlem-i Sıbyân" (Çocukların Dünyası) ve mizah dergisi olan "Ha! Ha! Ha!" adlı dergiler de çıkarmıştır (Yaman, 2015: 55).

Milletinin bilinçlenmesini ve uyanması isteyen Gaspıralı, "Tercüman" gazetesinin bunun için yeterli olmadığını farkındadır. Gaspıralı İsmail eğitim konusu üzerinde özellikle durmuştur. Eski usul mekteplerde ve medreselerde kalıplaşmış biçimde verilen eğitimin yeterli olmadığını düşünmektedir. Eğitim sisteminin kalıplardan çıkarılıp günümüz şartlarına göre değiştirilmesi gerektiğini, dini bilgilerin yanında Türkçe, matematik, tarih, coğrafya ve fen bilimleri gibi derslerinde okutulmasının gerekliliğini savunmuştur.

Gaspıralı İsmail bu düşünceleri doğrultusunda 1884 yılında Kırım'ın Bahçesaray şehrinde ilk "usul-i cedit okulu" nu açmıştır (Koç, 2015: 21). Aynı yıl içerisinde bu okulda okutulması için "Hoca-i Sıbyân" (Balalar Muallimi) adlı okuma kitabını yazıp yayımlatmıştır (Kasimov, 2010: 340). Gaspıralı'nın öğretmenlik yaptığı bu yeni usul okulun başarısı kısa zamanda herkes tarafından fark edilmiştir. "usul-i cedit okulu" nun en büyük amaçlarından biri de Türk halkları arasındaki dil birliğini sağlamaktı. Bu amaçla 1893 yılının Mayıs ayında Buhara'ya gitmiş, Taşkent ve Semerkand'daki okulları ziyaret etmiştir (Yalvar, 2017: 105). Türkistan'da okul açmak için çeşitli girişimlerde

bulunmuştur ve uzun uğraşlar sonucunda açabildiği Cedit mektebine “Muzafferiya” ismi verilmiştir. (Rasooly, 2015: 20). 1912 ile 1914 yılları arasında yeni usuldeki eğitim metodunu diğer ülkelerde yaşayan Müslümanlara yayabilmek için Anadolu, Mısır ve Hindistan’a gitmiştir (Kalsın, 2014: 103).

“İsmail Bey Gaspıralı, verdiği eğitimi sadece erkekler ile sınırlandırmamıştır. O kız çocuklarına da gereken önemi fazlasıyla vermiştir. Gaspıralı kendi çocuklarını, özellikle kız çocuklarına Rusça öğretmesi için öğretmenler tutmuştu. Necip Hablemitoğlu’na göre İsmail Bey Rusya’da kızlar için açılan ilk okulu 1884 yılında Bahçesaray’da açmıştı. Bu okulun başına da kız kardeşi Selime Pembe Hanım’ı getirmişti. 1906 yılına gelindiğinde ise Kırım’da bulunan kız okullarının sayısı on üç idi. 1917 yılında ise Kırım’da ki Usül-ü Cedit okullarının sayısı üç yüz altmışı bulmuştu. Üç yüz altmış okulun yarısına yakını da kızların eğitim gördüğü okullardan oluşmaktaydı.” (Yalvar, 2017: 105).

Gazeteci ve eğitimci kimliklerinin yanı sıra siyasetçi bir kimliği de olan Gaspıralı, 1905 yılında gerçekleşen Birinci Rus İnkılabından sonra “Umum İslam Partisi” ni kurmuş ve Rus Duma’sına (parlamento) kırka yakın delege ile katılmıştır. Düzenlenen “Rusya Müslümanları Kongreleri” nin tüm toplantılarında yer almış ve büyük rol oynamıştır. İstanbul’da da aktif olarak çalışmalarda bulunan Gaspıralı İsmail, 1908’te kurulan “Türk Derneği” nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. 1911’de oluşturulan “Türk Yurdu Cemiyeti” ve onun yayın organı olan “Türk Yurdu” dergisi üzerinde de Gaspıralı’nın büyük etkisi olmuştur (Kalsın, 2014: 103).

Gaspıralı İsmail Ali Şir Nevai’nin eserlerini Kırım Türkçesi’ne aktarmıştır. Nevai’nin “Muhakemetü’l Lugateyn” adlı eserini 1882 yılında Bahçesaray’da basmıştır (Duran, 2011: 92). Gaspıralı’nın eserlerini ise şöyle sıralayabiliriz; “Rusya Müslümanları” (1881), “Salname-i Türki” (1882), “Mirat-ı Cedit” (1882), “Hace-i Sıbyân” (1884), “Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene” (1885), “İslamlara Dair Nizamlar ve İmtiyazlar” (1885), “Rusya Coğrafyası” (1885), “İki Bahadır” (1886), “Kıraat-i Türki” (1886), “Maişet Muharebesi” (1886), “Halera Vebası ve Onun Deva ve Darusu” (1887), “Bahtiyar Nazım” (1889), “Atlaslı Cihannâme” (1889), “Medeniyet-i İslamiye” (1889), “Garaib-i Adat-i Akvam” (1890), “Arslan Kız” (1894), “Mektep ve Usul-i Cedit Nedir?” (1894), “Risale-i Terki” (1894), “Rus-Doğu İlişkileri” (1896),

“Hesab, Muhtasar İlm-i Hesab ve Mesa’il-i Hesabiye” (1897), “Her Gün Gerek Zakonlar” (1897), “Şara’it al-İslam” (1897), “Rehber-i Mu’allimin” (1898), “Rehber-i İslamiye” (1898), “Türkistan Uleması” (1900), “Beden-i İnsan” (1901), “İran” (1901), “Mebadi-yi Temeddün-i İslamiyan-i Rus” (1901), “Meşhur Payitahtlar” (1901), “Usûl-i Edeb. Şark ve Garb Kaideleri” (1901), “Zoraki Tabib” (1901), “Malumat-ı Nafia” (1901), “Tashih-i Akaiden” (1901), “Temsilat-ı Krilof” (1901), “Asyada Komşularımız” (1903), “Dârürrahat Müslümanları yaki Acâib-i Diyâr-ı İslâm” (1909), “Müslüman Kongresi” (1909) (Yaman, 2015: 71-73). Bu kitaplar dışında Tercüman gazetesi başta olmak üzere diğer gazetelerde yayımlanmış yüzlerce makalesi de bulunmaktadır.

Altmış üç yıllık ömrüne çok büyük işler sığdıran Gaspıralı, 11 Eylül 1914 tarihinde Bahçesaray’da kendi evinde hayata gözlerini yummuştur. Onun ölümü sadece Kırım’da değil tüm Rusya’da, Osmanlı topraklarında ve hatta bazı Müslüman ülkelerinde ve Avrupa’da da büyük yankı uyandırmıştır (Yalvar, 2017: 111). Cenazesi, Kırım Hanlığı’nın kurucusu olan Hacı Giray Han’ın türbesi yakınlarına defnedilmiştir (Duran, 2011: 92).

2. Mahmud Hoca Behbudî (1875-1919)

Türkistan’da Cedit hareketi denildiği zaman akla gelen ilk isimlerden olan Mahmud Hoca Behbudî, 1875 yılında Semerkant’ta dünyaya gelmiştir. Behbudî’nin babası Behbud Hoca Salih Hocaoğlu’nun soyu Ahmet Yesevî’ye, annesinin soyu ise Harezmi Hanlığı’na dayanmaktadır (Abdazimova, 2015: 15).

1894 yılında babasının vefat etmesi üzerine kadı olan dayısı Muhammed Sıddiki’nin elinde büyüyen Behbudî, Arapçayı da küçük yaşlarda dayısından öğrenmiştir. Eğitimine Semerkand medresesinde başlamış daha sonra Buhara da devam etmiştir. On sekiz yaşına geldiğinde kâtip olmuştur. Daha sonra ki yıllar da ise kadılık, müftülük gibi makamlara yükselmiştir (Kasimov, 2009: 213).

1899- 1900 yılları arasında hacca giden Behbudî, farklı insanlar ve coğrafyalar ile tanışmıştır. Yapmış olduğu yolculuk onun dünya görüşü üzerinde önemli izler bırakmış ve yeni usuldeki okullar hakkındaki düşüncelerini pekiştirmiştir (Kasimov, 2009: 213). Arabistan, Mısır, Türkiye, Rusya, Tataristan, Başkurdistan gibi ülkeleri görme fırsatına erişen Behbudî, gördüğü ülkelerdeki eğitimin seviyesi ve içeriği ile Türkistan’daki

eğitimin seviyesini ve içeriğini karşılaştırma fırsatını yakalamış olur. Böylelikle Türkistan'daki siyasi, iktisadi ve sosyal durumun kötü olmasının sebebi olarak eğitimsizliği gösterir (Marufjon, 2013: 68). Semerkant'ta yeni usulde okullar açmak için girişimlerde bulunan Behbudî, 1903 yılında Halvayı sonra Racabimin köylerinde “Usul-i Savtiye” mekteplerini açar. Açılan okullarda kullanılmak üzere 1914 yılında “Risale-i Esbab-ı Sevad”ı, 1905 yılında “Risale-i Coğrafya-i Ümraniye”yi ve “Risale-i Coğrafya-i Rusya”yı, 1908 yılında “Kitabetü'l- Etfal”ı, aynı yılda “Ameliyat-ı İslam”ı ve 1911 yılında da “Tarih-i İslam”ı yazmıştır (Kasimov, 2009: 213).

Açtığı okullar dışında yeniliğin hayatın her alanında olması gerektiğini düşünen Behbudî, “Semerkand” gazetesini ve “Ayna” dergisini yayımlamaya başlar. Çıkardığı bu yayımlarda çeditçilik hareketini yaymaya yönelik yazılar yayımlar. Bunun yanı sıra o dönemde Türkistan'da yayımlanan “Tarakki”, “Vakt”, “Hurşid”, “Şurâ” gibi gazetelerde de dönemin önemli sorunları ile ilgili yazmış olduğu yazıları yayımlar (Marufjon, 2013: 68).

Mahmud Hoca Behbudî 1913 yılında “Neşriyat-ı Behbudiya” adında bir yayınevi kurdu ve bu yayınevinde Fıtrat'ın “Beyanat-ı Seyahat-ı Hindi” adlı eseri ile birlikte Türkistan'ın haritasını bastırır. 1914 yılında Mısır, Kırım, Kafkaslar, Kazan, Rusya, İstanbul, Avusturya, Bulgaristan, Berlin ve Kudüs gibi yerleri gezen Behbudî, edindiği izlenimleri ve hatıralarını yayımlamaya başlar. “Seyahat Hatıraları”, “31 Mayıs Bahri Hazar, Mahmud Hoca”, “Mahmud Hoca Behbudi Filistin'de”, “Her Millet Kendi Dili İle Gururlanır”, “Dil Meselesi”, “Tenkit Seçmektir”, başlıkları altında yazılar yazmıştır (Zeki, 2014: 67).

Behbudî 1911 yılında yazdığı “Pederküş” yani “Baba Katili” adlı tiyatro eseri ile ilk Özbek tiyatro yazarı olmuştur. İlk defa 1914 yılında Semerkand'da sahnelenen eser halk tarafından büyük ilgi görmüştür. Öyle ki, ilk gösteriminde 320 kişilik tiyatro salonuna koltuklar ilave edilmiş ve biletlerin tamamı yüksek fiyatlarla önceden satılmış. Buna rağmen birkaç yüz kişi de bilet bulamadığı için tiyatrodan geri dönmek zorunda kalmış. İnsanlar oyunu ayakta olsa bile seyretmek için büyük paralar teklif etmiş ancak bunun için de yer bulunamamıştır (Marufjon, 2013: 68). 1913 yılında ilk profesyonel tiyatro topluluğu olan “Turan”, Abdulla Avlanî tarafından kurulmuştur. Pederküş adlı dram da bu tiyatro topluluğunca sahnelenmeye devam eder (Karakaş, 1996: 295).

“Behbudî'nin Pederküş adlı eserini inceleyen bazı araştırmacılara göre yazar bu eseriyle Türkistan'ın geleceği ile ilgili kaygılarını dile getirmiştir. Kendi çocuğunun cahilliği sonucunda öldürülen baba Türkistan'ı temsil etmektedir. Behbudî bu eseriyle Türkistan'ın geleceğinin genç kuşaklara bağlı olduğunu belirtmektedir. Eğer genç nesil cahil kalırsa Türkistan ileride tenezzüle yüz tutacaktır” (Marufjon, 2013: 68). Pederküş'ün yayımlanması ve sahnelenmesi bütün Türkistan için önemli bir adım olmuştur.

Mahmud Hoca Behbudî, sadece edebiyat ve eğitim sorunları ile ilgilenmekle kalmamış her zaman halkla birlikte olmuş ve siyasete de katılmıştır. Gazetelerde yayımlanan yazılarında sisteme karşı eleştiri yapmaktan çekinmemiştir. 1917 yılında 16-23 Nisan tarihleri arasında Taşkent'te düzenlenen ülke kurultayına halkın vekili olarak katılmış ve çok çarpıcı konuşmalar yapmıştır. Halkını büyük hedefler için birleşmeye çağırılmış, farklı gruplarla ittifak kurmaktan vazgeçmelerini istemiştir (Zeki, 2014: 67). 26 Kasım 1917 tarihinde Kokan'da başlayan ülke Müslümanlarının dördüncü kurultayına manevi liderlik yapmıştır. Bu kurultayın düzenlenmesi bağımsızlığa doğru atılan güçlü bir adım olmuştur. Kurultayın başlamasından bir gün sonra yani 27 Kasım tarihinde Kokan'da “Türkistan Muhtariyeti” ilan edilmiştir. Bu durumu sevinç ve coşkuyla karşılayan Behbudî, Türkistan'ı birliğe beraberliğe davet etmiş, ne yazık ki ilan edilen Türkistan Muhtariyeti'nin ömrü pek uzun olmamıştır (Kasimov, 2009: 226).

Şubat İnkılabının gerçekleşmesi ve Türkistan Muhtariyeti'nin Sovyet askerleri tarafından kana bulanması sonucunda Behbudî'nin ümitleri nerdeyse tükenmiş gibiydi ve psikolojik olarak bir çöküş içerisindeydi. Mahmud Hoca Behbudî, 1919 yılında 25 Mart günü Molla Merdankul Şâmuhammedoğlı ve Muhammedkul Orınbayoğlı ile birlikte esrarengiz bir şekilde Semerkant'ta ortadan kayboldu. Kaybolmalarından bir hafta sonra Karşı şehirde Buhara hükümeti tarafından yakalanarak hapsedildikleri ve hatta şehit edildikleri yönünde haberler duyuldu. Bunun üzerine Semerkand halkı onların şehit edildiğine kanaat edip taziye törenleri düzenlediler ve dostlarını andılar Behbudî'nin ölüm haberinin duyulmasından bir yıl sonra 1920 yılında Fıtrat, Çolpan ve Sadridin Ayni Behbudî'nin ölümüne ithaf ettikleri şiirler yazmışlardır (Kerimov, 2010: 364-366).

Hiç şüphesiz Mahmud Hoca Behbudî, Türkistan’da Ceditçilik fikrini, yenileşmeyi, Türkistan halkı için birlik olma fikirlerini yaymaya çalışan ve sembol olan bir isim olmuştur.

3. Abdulla Avlanî (1878-1934)

12 Temmuz 1878 tarihinde Taşkent’te dünyaya gelen Abdulla Avlanî’nin babası terzi olan Miravlan, annesi Fatima hanımdır. Yedi yaşındayken eski usul bir okulda okumayı öğrenen Avlanî, 1890 yılında mahallesinde bulunan medrese de eğitimine başladı. Ekonomik sebeplerden dolayı eğitimini bırakmak zorunda kalmış, inşaat işlerini öğrenerek inşaatlarda çalışmaya başlamıştır (Kasimov, 2009: 238).

Abdulla Avlanî, Nevâî, Fuzûlî, Sâdî ve Hâfız gibi isimlerin gazellerini okumuş ve onlardan çok etkilenmiş 15 yaşında şiir yazmaya başlamıştır (Kholmatov, 2016: ?). 1904 yılında Mirabad’da bir usul-i cedit mektebi açan Avlanî, 1907 yılına gelindiğinde ise kendi evinde “Şuhret” gazetesini çıkarmaya başlamıştır ancak bu gazete on sayı çıktıktan sonra kapanmıştır. Gazetenin kapatılmasından sonra çok geçmeden A. Bektemur adına izin alan Abdulla Avlanî, yine kendi evinde “Asya” isimli bir gazete çıkarmaya başlamıştır. 1914-1915 yıllarında ise Ubeydulla Hocaev ile birlikte “Sada-ı Türkistan” gazetesinde birlikte çalışan Avlanî, gazetede yer alan şiir ve makalelerin çoğunu kendi yazmıştır (Kasimov, 2009: 239-240).

1908 yılında Mirabad’da açtığı usul-i cedit mektebi kapatılan Avlanî, vazgeçmemiş 1909 yılında Degrez mahallesinde bir usul-i cedit mektebi açmıştır. 1909 ve 1917 yılları arasında özel mektep çocukları için çok sayıda kitap yazmıştır. “Birinci Muallim” adlı kitabı okula yeni başlayanlar için yazmıştır. 1916 yılında Taşkent’te ise “Mektep Gülistanı” adlı kitabı hazırlamıştır. “Türki Gülistan yahut Ahlak” adlı 1913 yılında ilk defa yayımlanmış daha sonra 1917 yılında tekrar neşredilmiştir. Abdulla Avlanî bu kitabı ilkokullarda üst sınıf öğrencilerin kullanması için hazırlamıştır. Kitapta insanların cehalet, kin, tembellik, gıybet, haset gibi olumsuz özellikler üzerine düşüncelerini yazmıştır. İnsanların doğuştan olumsuz özellikler ile doğmadığını, iyi bir eğitim ile insanların kötülüklerden uzak kalacağı görüşünü dile getirmiştir. “Edebiyat yahut Milli Şiirler” adlı kitabında Ekim İhtilaline kadar olan sürede yazdığı şiirleri yer alır. Bu kitap

4 cilt ve 6 bölümden oluşur. 1909-1917 yılları arasında birkaç kes neşredilmiştir (Açık, 2007: 61-62).

1913 yılında “Turan” cemiyetinin kurulmasıyla yine aynı yıl içerisinde “Turan” adlı tiyatro topluluğu da kuruldu (Kasımov, 2009: 240). Böylelikle 1913 yılında ilk profesyonel tiyatro topluluğu olan “Turan”, Abdulla Avlanî tarafından kurulmuş oldu (Karakaş, 1996: 295). Bu tiyatro topluluğu ilk olarak Mahmud Hoca Behbudi’nin “Pederküş” adlı oyununu sergiledi (Kasımov, 2009: 240). Abdulla Avlanî, Turan tiyatro topluluğu için 1914 yılında “Advakadlık Asan mı?” adlı bir perdelik komediyi yazmıştır. 1925 yılında yine bir perdelik komedi olan “Pinak” adlı oyun yayımlanmış, dört perdeden oluşan “Biz ve Siz” adlı draması da 1923 yılında yayımlanmıştır. “Portugaliya İnkılabı”, Avlanî’nin 1921 yılında yayımlanan beş perdelik dramıdır. 1916 ve 1917 yıllarında yazılan “İki Sevgi” adlı iki perdelik piyesi ise 1908’de Türkiye’de gerçekleşen Jön Türkler inkılabına ithafen yazılmıştır. Kendi yazdığı tiyatro eserleri dışında “Katil-i Kerime”, “Ev Terbiyesinin Bir Şekli”, “Hiyanetkar Ailesi”, “Bedbaht Gelin”, “Hor-hor”, “Cehalet”, “Ölikler” gibi Tatar ve Azerbaycan Türklerinin oyunlarını da Özbek Türkçesine tercüme etmiştir (Açık, 2007: 64-65).

Abdulla Avlanî, şiirlerinde “Hicran”, makalelerinde ise “Molla Abdullah”, “Avlani”, “Abdullah Avlani” son zamanlarda da “İndemes” mahlasını sıkça kullanmıştır (Açık, 2007: 63). Avlanî’nin şiirleri yirminci yüzyıl Özbek milli şiirinin oluşmasında ve gelişmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Şiir yazmaya 1894 yılında başlasa da, o dönemde yazdığı şiirler günümüze kadar ulaşamamıştır. Şubat İhtilaline kadar yazdığı ve genel olarak altı bölümden oluşan şiirleri “Edebiyat” adını verdiği kitapta toplanmıştır (Kasımov, 2009: 260). Avlanî, sosyal meseleleri konu alan şiirlerinin çoğunu hece ölçüsüyle yazmış böylece hece ölçüsünün sözlü halk edebiyatı dışında yazılı edebiyatta da kullanılmasını sağlamıştır (Kasımov, 2009: 268).

16 Nisan 1917 yılında Abdulla Avlanî’nin muharrirliğini yaptığı “Turan” gazetesi Taşkent’te çıkmaya başlamıştır ancak çeşitli baskılar yüzünden bu gazeteyle ilgilenmeyi bırakmak zorunda kalmıştır (Açık, 2007: 66).

25 Ağustos 1934 yılında vefat eden Abdulla Avlanî’ye, 1927 yılında “Mihnet Kahramanı” unvanı, 1930 yılında “Özbek Halk Maarifi Zerbdarı” fahri unvanı verilmiştir (Kasımov, 2009: 282).

4. Münevver Kâri Abdürreşidhanoğlu (1878-1931)

“Taşkent Ceditçilerinin atası” (Kasımov, 2010: 337) olarak adlandırılan Münevver Kâri, 1878 yılında Taşkent’in Şeyhantahur ilçesinin Darhân mahallesinde dünyaya gelmiştir. Münevver Kâri’nin babası Abdureşidhân Satıbalıhan Oğlu, annesi Hâsiyet Hanım’dır. Babası müderris olan Kâri’nin ağabeyleri Azamhân (1872-1919) ve Müslimhân (1875-1954) da muallim olmuşlardır. Küçük yaşta babasını kaybeden Münevver Kâri, ilk eğitimini annesinden almıştır. Daha sonra o dönemin en ünlü öğretmeni olan Osman Hoca’dan kıraat ve tecvit ilmini öğrenerek Kuran hâfızı olmuştur (Kholmatov, 2015: 730). Taşkent’te Yunushan Medresesi’nde eğitimine devam etmiş daha 1898 yılında Buhara’da okumuştur. Tefsir, hadis gibi ilimleri öğrenerek mahalle mescidinde imamlık yapmıştır (Kasımov, 2009: 230).

“Münevver Kâri, İsmail Bey Gaspıralı’nın Türkistan’a yaptığı seyahati sırasında onunla tanışmış ve dostluk kurmuştur. Bu dostluk ve yeni fikirler sonucunda İsmail Gaspıralı’nın modern eğitim sistemi esasında 1901 yılında Taşkent’te ilk Usûl-i Cedit mektebini açmıştır. Açtığı bu okul için özel ders müfredatıyla birlikte ders kitapları hazırlamıştır. Hazırladığı kitaplar şunlardır: “Edib-i Evvel (Taşkent, 1907), Edib’üs-sânî (Taşkent, 1907), Usûl-i Hisâb (Taşkent, 1911), Havâyıc-ı Dîniyye (Taşkent, 1912), Tecvid (Orenburg, 1911), Tarih-i Kavm-i Türk (Kazan, 1911), Tarih-i Enbiyâ (Taşkent, 1912), Tarih-i İslâmiye (Taşkent, 1912), Dehr’ün-necât (Kazan, 1912), Sebzêâr (Taşkent, 1914), Yer Yüzi (Taşkent, 1917), Özbekçe Til Sabaklığı (Taşkent, 1925. Üç kısım), Özbekçe Til Sabaklığı IV. Kısım (1926, basılmamıştır)”” (Kholmatov, 2015: 731).

Münevver Kâri, Ceditçilik hareketine eğitimci kimliğiyle yaptığı katkıların dışında edebiyatçı ve gazeteci kimliğiyle de büyük katkı sağlamıştır. Özbek basınının ortaya çıkmasında büyük hizmet etmiştir. Özbek milli matbuatının öncülerinden olmuş ve 1906 yılında çıkarılan “Terakki” gazetesinde kurucu ve yazar olarak yer almıştır. Daha sonra yine 1906 yılında kendisinin olan “Hurşit” gazetesini ve 1914 yılında da “Sada-i Türkistan” gazetesini çıkarmayı başarmıştır. 1917 yılına gelindiğinde ise başyazarlığını yaptığı “Nejat” gazetesini çıkarmıştır. Aynı yıl içerisinde Zeki Velidi tarafından yayımlanmaya başlayan “Kengeş” dergisinin muharriri olmuştur (Kasımov, 2009: 231). Bunlarla birlikte “Şühret”, “Tüccar”, “Asya” gibi gazetelerin çıkmasında fikrî yönden önyak olmuş, “El-İslâh” dergisinde gizli muharrir, olarak faaliyet göstermiştir. Kâri,

çıkarmış olduğu yahut katkı sağladığı gazete ve dergilerde yazdığı makalelerle insanları, toplum, din ve dindarlık, ahlâk, müstemlekecilik ve hürriyet, aydın olma, birleşme, devlet kurum ve kuruluşlarıyla ilgili toplumsal meselelerle alakalı konularda bilgilendirmiştir (Kholmatov, 2015: 731).

1901 yılında Taşkent'te yerli gençler tarafından kurulan "Ceditçiler Tödesi" adlı derneği oluşturanların başında olan Münevver Kâri, 1909 yılına gelindiğinde bazı dostlarıyla işbirliği yaparak "Cemiyet-i Hayriye" adında bir dernek kurmuştur. 1913 yılında "Turan" cemiyetini kurdu ve "Mektep" ile "Neşriyat" adlı şirketleri de açtı. Bunlarla birlikte "Turan" kütüphanesini, "Turan" kulübünü açtı ve "Turan" adlı birde gazete çıkarmaya başlamıştır (Açık, 2007: 73). Münevver Kâri, 1909 yılında "Cemiyet-i İmdâdiye", 1913 yılında "Turan", 1914 yılında "Türkistan Kütüphanesi", 1914 yılında "Ümid", yine 1914 yılında "Mekteb" ve 1921 yılında "Kömek" gibi eğitime destek veren vakıf, kurum ve kuruluşlarda kuruculuk, yardımcılık, reislik ve üyelik gibi görevler üstlenmiştir (Kholmatov, 2015: 731). Bu vakıflar ve kuruluşlar sayesinde 1908 yılı ile 1923 yılı arasında yüzlerce Türkistanlı genç gelişmiş ülkelere gönderilmiş ve orada eğitim görmelerini sağlamıştır (Açık, 2007: 73).

Münevver Kâri, tiyatroya her zaman çok kıymet vermiş ve insanların eğitimi, düşüncelerinin gelişmesi ve ufkunun açılması konusunda tiyatronun önemine vurgu yapmıştır. Münevver Karî Türkistan'da tiyatro işlerinin yoluna konulmasında Abdulla Avlâni'ye destek olmuş ve Türkistan'ın bütün şehirlerinde tiyatro kurulması için "Türkistan Ülke Tiyatro Grubu" nu kurdurmuştu. Türkistanlı aydınlar tiyatro ve onun sahnelenişi üzerinde birtakım değişiklikler yapmaya çalışmışlardı. 1913 yılına gelindiğinde ise Münevver Karî kalabalık bir grupla birlikte Türkistan halkının yaşam tarzını anlatan Özbekçe bir oyun sergilemeye çalışmıştı (Vurgun, 2014: 226).

Yirminci yıllarda dil ile ilgili kitaplar yazan Münevver Karî, 1925 yılında Kayyum Ramazan ve Şarasul Zunnun ile beraber "Özbek Dili Örnekleri" adlı bir kitap yazdı. Bu kitap üç bölümden oluşmaktaydı (Kasimov, 2009: 233).

Münevver Karî, eğitimci, edebiyatçı, gazeteci gibi vasıflarının yanı sıra siyasetçi bir kimliğe de sahiptir. Sovyet döneminde Halk Dârül'fünû'nu Şûrâsı'nın reisi olmuş, 1918 yılında Türkistan Maarif Halk Komiserliği Türk şubesinin yöneticiliğini yapmış, Taşkent şehri eğitim müdürü görevini üstlenmiş, 1920 de Bakü'de gerçekleşen Şark

Halkları Syezdi'nde delege üyesi olmuş, 1920-1921 yıllarında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı vakıf bölümü başkanlığı yapmış, 1921'de Taşkent şehrinde sosyal eğitimden sorumlu müdürü olmuş ve 1922'de İlmî Araştırma Merkezi'nin başkanlığı gibi görevlerde bulunmuştur (Kholmatov, 2015: 731).

Şubat Olayları'nın üzerinden çok zaman geçmeden Abdulla Avlani ile birlikte "Şura-i İslamiye" cemiyetini kurar. 1918 yılında halkı bilinçlendirmek amacıyla "Türkistan Halk Darülfünun"unun "Müslümanlar Bölümü"nü kurdu (Kasimov, 2009: 234). Münevver Karî'nin de kurucuları arasında yer aldığı "Türk Adem Merkeziyeti" 1917 yılında oluşturmuştur. Bu dernek 1918 yılında gizli "İttihat ve Terakki"ye dönüştürülmüş, daha sonraları da "Milli İttihat" (1921), "Milli İstiklal" (1924-1926) gibi adlarla var olmaya devam etmiştir (Açık, 2007: 74).

31 Mart 1921'de inkılap karşıtı olarak suçlanmış ve hapse atılmış fakat çok geçmeden 1 Aralık 1921'de hapisten çıkmıştır. Hapse atılmasına karşın Ceditçi fikirlerini savunmaktan vazgeçmeyen Münevver Karî, 1927'de Taşkent'te güvenlik kurulu üyelerinin kurultayında bu tutumunu devam ettirip ceditçiliği savunduğu için tekrar tutuklanmıştır (Kasimov, 2009: 234-235). 1929 yılında "Münevver Karî Tödesi" adında ki soruşturmada 87 kişi hakkında tahkikat açıklanmış ve 1931 yılının Nisan ayında OGPU kararı ile 87 kişiden 15'i idam cezası almış, 31'i on yıl, 19'u beş yıl, 14'ü üç yıl hapse mahkûm edilmiştir. Bir kişinin bir yıl boyunca Omsk'a sürgün edilmesine ve geriye kalan 3 kişinin de yurdundan tamamen sürgün edilmesine karar verilmiştir. Münevver Karî, 23 Mayıs 1931 tarihinde Moskova'daki ünlü Butirka'da katledilmiştir (Açık, 2007: 75).

5. Sıddıki Aczî (1864-1927)

Gerçek adı Said Ahmed olan Sıddıki Aczî, 1864 yılında Semerkant'ta dünyaya gelmiştir (Üşenmez, 2013: 100). Babasını küçük yaşta kaybeden Aczî, okuma yazmayı yengesinden öğrenmiştir. Daha sonra medreseye giderek "Şerh-i Molla"ya kadar okumuştur. Kendi kendini yetiştiren Sıddıki Aczî saat ve makine tamiri yapmanın yanında usta bir terzidir. Uzun bir süre geçimi yaptığı bu işlerle sürdürmüştür (Kasimov, 2009: 198).

Sıddıki Aczî yeteneğini ilim yönünde de kullanmış ana dili dışında Arapça, Farsça ve Rusça öğrenerek kendini geliştirmiştir (Kasimov, 2009: 198). Doksanlı yılların

sonlarında Mekke'ye giden Aczî, 1900 yılında Rusya'daki Cidde elçiliğinde tercümanlıkta yapmıştır. 1901 yılında ana vatanına dönüp usul-ü cedit okulunu açmıştır. Açmış olduğu okula "Halvai Mektebi" adını vermiştir (Açık, 2007: 43). Türkistan'ın çeşitli yerlerinden insanlar bu okulu görmek için gelmeye başladılar. Okulda genel ve milli coğrafya, tarih, matematik, fen gibi derslerin verilmesinin yanında Rusça öğrenimine ağırlık verilmesi insanları şaşırtmaktaydı. Okulun insanlar tarafından beğenilmesiyle birlikte böyle yenilikçi bir okulun düşmanları da çoğalmaya başladı. Sıddıki Aczî'nin adını karalamak için kötü sözler söylendi (Kasımov, 2009: 200-201) Sıddıki Aczî, Uluğbek Medresesi Cami'inde 5-6 bin kişinin huzurunda, "kâfir" ilân edildi (Kasımov, 2010: 342). Eserlerini Türkistan'da satılması yasaklandı. "Encümen-i Ervah" (Ruhların Yığılı), "Mir'at-ı İbret" (İbret Aynası) adlı iki eseri Tiflis'te bastırıldı. "Mir'at-ı İbret" adlı eseri 1914 yılında Semerkant'ta Özbekçe olarak neşredildi (Kasımov, 2009: 201).

1916-1917 yılları arasında I. Dünya Savaşı'nın gayri insani yönlerini göstermekten çekinmemiş ve bu konuda Türkistanlı aydınlar içerisinde ilklerden olmuştur. 1919 yılında Semerkant vilayeti adliye bölümü müdürünün vekili daha sonra ise bilim müdürü olarak çalışmıştır. 1922 yılında ise yeniden öğretmenlik yapmaya devam etmiştir (Kasımov, 2009: 204).

"Aczî" mahlasını kullanarak şiirler yazan Sıddıki'nin 1916 yılında Özbek Türkçesi ile yazdığı "Aynu'l Edep" ve 1914 yılında Tacikçe yazdığı "Gencine-i Hikmet" adlı iki şiir kitabı bulunmaktadır. Şiir kitaplarının dışında "Mirat-i İbret" ve "Encümen-i Ervah" adlı poemaları, gazetelerde yayımlanan makaleleri, Gogol'dan yapmış olduğu "Şinel" tercümesi ve hikâyeleri bulunmaktadır (Kasımov, 2009: 204-205). Özbek satiresi Sıddıki Aczî'siz düşünülemez. Aczî, klasik şiiri yeni döneme uygun hale getirenlerden biri olmuştur (Açık, 2007: 44).

Şair, 1927 yılında vefat etmiştir (Açık, 2007: 45). 1989 yılında Özbekistan Yazarlar Birliği ve Semerkant vilayeti memuriyetinin teşebbüsü ile Sıddıki Aczî'nin doğumunun 125. yılı kutlandı. 1999 yılında ise "Maneviyat" neşriyatı Sıddıki Aczî'nin "Seçilmiş Eserler"ini yayımladı (Kasımov, 2009: 206).

6. Abdurrauf Fıtrat (1886-1938)

1886 yılında Buhara’da dünyaya gelen Abdurrauf’un babası Abdurrahimbay ticaretle uğraştığı için sık sık yurtdışına seyahatler yapan böylelikle dünyadan haberdar olan dönemin aydın kişilerindendir. Annesinin adı Bibican olan Abdurrauf’un Abdurrahman ve Mahbube adlarında iki küçük kardeşi vardı (Kasımov, 2009: 335).

Abdurrauf Fıtrat’ın eğitim hayatı Buhara’daki klasik usuldeki dini mektepte başlamış ve daha sonra Buhara’da bulunan ünlü Mir Arap medresesinde tamamlanmıştır. Fıtrat, mektep ve medresede tarih, felsefe ve edebiyat alanlarında dersler gördükten sonra Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesini mükemmel bir şekilde öğrenmiştir (Taşkaya, 2015: 6).

1909’da Buhara gençleri tarafından gizli bir teşkilat olarak kurulan “Terbiye-i Etfal” in amacı, halktan toplanan yardımlarla siyasi ve sosyal alanda eğitim aldırarak için İstanbul’a öğrenci göndermektir. Bu teşkilat vasıtasıyla İstanbul’a gönderilenlerden biri de Fıtrat olmuştur. Abdurrauf Fıtrat,1909-1913 yıllarında İstanbul’a eğitim almak için gelen öğrencilerin en kabiliyetli ve bilgili olanlarından birisi olmuştur (Avcı, 2006: 8).

İstanbul’da bulunduğu süre zarfında bir grup Türkistanlı ile birlikte “Buhara Umumi Maarif Cemiyeti”ni kuran Abdurrauf Fıtrat’ın, ilk eseri olan “Münazara” burada Farsça olarak yayımlanmıştır. Bu eserde olaylar Hindistan’da geçmektedir ve Buharalı bir müderris ile Avrupalı bir adamın usul-i cedit hakkındaki fikir alışverişleri ile birlikte başka konularda işlenmiştir (Açık, 2007: 80). Fıtrat, 1911 yılında İstanbul’da “Sayha” adlı şiir kitabını ve 1912 yılında da “Beyanat-ı Seyyah-ı Hindi” adlı eserini yayımlamıştır (Taşkaya, 2015: 10).

1913 yılında Buhara’ya dönen Abdurrauf Fıtrat, Karşı ve Şehrisebz şehirlerinde yeni okullar açmıştır (Üşenmez, 2013: 108). Fıtrat, 1914’te tiyatroculuk faaliyetlerine başlar ve bu işten kazandığı paraları savaşlar sebebiyle zorda kalan yetimlere, fakirlere ve muhtaçlara dağıtır (Avcı, 2006: 8). 1915 yılına gelindiğinde ise Buhara Ceditçileri arasında fikir ayrılıkları oluşmaya başlamıştır. Ceditçiler “eski-yeni” yani “sağ-sol” şeklinde ikiye bölündü. Sağ tarafın önde gelen ismi Abdulvahid Burhanov, sol tarafta önde gelen isim ise Abdurrauf Fıtrat oldu. Fıtrat’ın düşünce fikirleri o dönemde yazmış olduğu “Rehber-i Necat” (1915), “Aile” (1915), “Begican” (1916), “Mevlid-i Şerif” (1916), “Ebu Müslim” gibi Özbek tiyatrosunun önemli eserlerine yansımıştır (Kasımov, 2009: 337).

1917 yılında Semerkand ceditçilerinin gazetesi olan “Hürriyet” adlı gazetede çalışmaya başlamıştır. Gazetenin 28 Haziran 1918 tarihli sayısında “Yurt Kaygusu” başlığı altında üç nesri şiiri yayımlanmıştır. Fıtrat’ın ikinci nesri şiiri olan “Bir Özbek Yiğidinin Dilinden” adlı şiiri de 18 Ağustos tarihinde yine Hürriyet gazetesinde yayımlanmış, şairin üçüncü nesri şiiri olan “Timur Önünde” adlı şiir 31 Ekim tarihinde yayımlanmıştır. (Açık, 2007: 81-82).

5 Aralık 1917 tarihinde Ceditçilerin önderliğinde kurulan “Hokan Muhtariyeti”nin ilan edilmesi üzerine büyük sevinç yaşasa da ne yazık ki sevinci çok uzun sürmez (Açık, 2007: 83). Fıtrat’ın kendi gayretleri sonucunda 1919 yılında “Çağatay Gurungı” adlı cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet hükümetin izni ile kurulmuştur. Cemiyetin faal üyeleri arasında; Abdulhamid Süleyman, Mahmud Maksudov, Abdülmennan Mecidi, Maşrik Yunus, Abdülkayum Ramazan, Mennan Remzi, Şarasul Zünnun, Gulam Zaferi, Sancar Sıddikov, Abdülbasit, Gazi Yunusov ve Mirmolla Şermuhammedov gibi önemli şair ve yazarlar bulunmaktadır (Taşkaya, 2015: 14).

1920 yılında Abdurrauf Fıtrat “Tan” isimli dergisini çıkarmıştır. Dergi yayın hayatına üç sayı devam etse de imla konusunda titizlikle çalışılması dikkate değerdir. Fıtrat bu dergide Elbek ve Batu gibi isimlerle birlikte çalışmıştır (Açık, 2007: 83).

1919-1920 de Afganistan’ın Taşkent Büyükelçiliği’nde tercümen olarak çalışmıştır. 1922’de Buhara Merkezi Komite üyeliği, Dışişleri Halk Nazarlığı Halk Ekonomi Ali Şurası Yardımcılığı ve Halk Maarif Nazırlığı gibi görevlerde bulunmuştur. 1923-1924 yılları arasında Moskova’daki eski Lazarev Namındaki Canlı Şark Dilleri Enstitüsü’nde çalışan Fıtrat, , ilmi işlerle meşgul olmuştur. Sen Petersburg Devlet Üniversitesi’nin Şark Fakültesi’nde Şark Halkları dili, edebiyatı ve medeniyeti üzerine dersler vermiş ve profesör olmuştur (Rasooly, 2015: 136). 1922 yılında ise “Özbek Şairleri” adlı kitabı eseri yayımlanmıştır (Yaman, 2015: 18).

Abdurrauf Fıtrat’ın 1924 yılında Nemengan’a giderek Kutadgu Bilig’in Fergana nüshasını Taşkent’e getirmesi Türk dili ve edebiyatı için çok önemli bir gelişmedir. Fıtrat daha önceden hakkında duyumlar aldığı nüshanın peşine düşmüş ve Nemengan’a giderek nüsha sahibi Muhammed Hacı İşan Laleşer ile görüşmüştür. Nüshayı almayı başaran Fıtrat onu Taşkent Esasi Kütüphanesine teslim etmiştir (Üşenmez, 2013: 109).

Fıtrat'ın edebiyatçı, gazeteci, siyaset adamı kimliklerinin yanı sıra tiyatrocu kimliği de bulunmaktaydı. O, 1921-1926 yılları arasında “Şeytanın Tanrıya İsyanı”, “Ebulfezhan” ve “Arslan” adlı piyesleri yazmıştır. “Ebulfezhan” adlı trajedisi o dönemde önemli bir yere sahip olmuştur. 1920-1923 yılları arasında “Cin Seviş” ve “Hint İhtilalcileri” adlı iki oyun yazan Fıtrat, bu oyunlarda istiklal için mücadeleler vermek gerektiğini vurgulamıştır (Açık, 2007: 84-85). Bunların yanında “Temür Sağanası”, “Oğuzhan”, “Eba Müslim”, “Begican”, “Rehber-i Nejat”, “Aile”, “Arslan” vb gibi çok sayıda tiyatro ve draması bulunmaktadır (Üşenmez, 2013: 110).

Abdurrauf Fıtrat'ın Cedit okullarında okutulmak üzere yazmış olduğu çok önemli kitapları da mevcuttur. “Sarf I” ve “Nahv II” adlı kitaplarında Özbek dilinin gramerini ele almıştır. Kayyum Ramazan ve Şakircan Rahimi ile birlikte hazırladığı “Ana Dili” adlı kitap ise Tacikçe dilbilgisi kitabıdır. Fıtrat'ın en önemli çalışmaları arasında gösterilebilecek olan “En Eski Moğol Dili Lügatı” ne yazık ki neşredilememiştir. Bu kitaplar dışında “En Eski Türk Edebiyatı Numuneleri”, “Özbek Edebiyatı Numuneleri”, “Okuv”, “Şark Şehmeti”, “Özbek Klasik Musikisi ve Onun Tarihi”, “Fars Şairi Ömer Hayyam”, adlı eserleri de onun edebiyat nazariyesi alanında kaleme aldığı önemli çalışmalardır (Üşenmez, 2013: 109-110).

“Şair ve yazar olmanın yanında Fıtrat'ın, ilmî sahadaki çalışmaları da oldukça önemlidir. “Şiir ve Şairlik” (1919 İştirakiyun dergisi), “Sanatın Menşeyi” (1927 Maarif ve Okutuvçı, No.5), “Aruz Hakıda” (1936, Taşkent) adlı makalelerden sonra yazdığı “Edebiyat Kaideleri” (1936, Taşkent) kitabı bu alandaki ilk eseridir ve Taşkent'te yayınlanmıştır. Kitap sanat, edebiyat, şiir, yazma teknikleri, mevzu, tertip, üslup, aruz, aruz kalıpları, kafiye, edebî sanatlar, halk edebiyatının bazı türlerinin ve edebî akımların tanımını içermektedir.”(Açık, 2007: 86).

1930 yılında Abdurrauf Fıtrat, inkılap karşıtı olduğu ileri sürülerek suçlanmaya başlandı. Milliyetçi, inkılap karşıtı, şura karşıtı, halk düşmanı, vatan haini gibi suçlamalarla karşı karşıya gelir (Kasimov, 2009: 356). 23 Nisan 1937'de tutuklanır. 4 Ekim 1938 yılında mahkemesinden bir gün önce kurşuna dizilerek katledilir. Cenazenin ardından Kasım 1991'de göstermelik mahkeme evrakı düzenlenir. Nihayet 10 Kasım 1957'de Abdurrauf Fıtrat aklanır (Avcı, 2006: 9). Fıtrat'ın adı Buhara ve Taşkent'te sokaklara, okullara verildi. Doğduğu şehirde onun hatırasına bir müze açıldı. Doğumunun

110. yılı dolayısıyla ülke çapında kutlamalar yapıldı ve Ali Şir Nevai Namındaki Özbekistan Respublikası Devlet Mükâfatı verilmiştir (Kasimov, 2009: 357).

7. Abdulla Kadiri (1894-1938)

Abdulla Kadiri, Taşkent'in Beşagaç ilçesinde 10 Nisan 1894 tarihinde dünyaya gelmiştir. Babası Kadir Ata, annesi Hasiyet Hanımdır. Kadiri kendi yazdığı biyografisinde ailesi ile alaka şu bilgileri vermiştir; *“Başlangıçta zengin bir ailede mi fakir ailede mi doğdum fark etmedim. Fakat yedi, sekiz yaşına geldiğimde, karnım doymamasından, üstümdeki kıyafetlerin eksikliğinden, seksen yaşında bir ihtiyarın tarladaki emeğinin ancak bu kadarına yettiğini anladım. Eğer bahar ayları kötü geçse, bağdaki meyveler donsa, biz de açlıkla yüz yüze kalırdık.”*(Açık, 2007: 100).

Kadiri, eğitimine eski usul bir mektepte başlar ve 1915 yılına kadar eski usul mekteplerde okur. Eski usulde eğitim veren Hoca Ahmet Bey Medresesi'ne gittiği dönemde Arapça ve Farsça öğrenir. Bu okuldayken Şark klâsiklerini de okur (Balcı, 1998: 222).

1900 yılında “Rosta” gazetesinde muharrirlik yapmaya başlayan Kadiri, “İştirakiyun”, “Kızıl Bayrak”, “İnkılab”, “Kominist Yoldaşı” gibi dergi ve gazetelerde kâtip olarak çalışmıştır (Açık, 2007: 100). Edebiyata ilk girişini şair olarak yapan Abdulla Kadiri, ilk şiirleri olan “Ahvalimiz” ve “Milletim”i 1913 yılında yayımlamıştır. Yine 1913 yılında Sada-yı Türkistan, Semerkand ve Ayna gibi mecmualarda hikâyeleri yayımlanmıştır (Balcı, 1998: 222). Yazmış olduğu makalelerde “Çolkunbay”, “Dumbulbay”, “Cien”, “Kalvak Mahsun”, “Taşpolat Tecenk”, “Ovsar”, “Şepelek Mahsun”, “Maşhordaçi” gibi mahlaslar kullanan Abdulla Kadiri'nin bilinen ilk makalesi “Yeni Mescit ve Mektep”, 1 Nisan 1914 tarihinde Sada-yı Türkistan gazetesinde yayımlanır. 1912 yılında “Cinler Bezmi”, 1915 yılında “Cuvanbaz” ve “Bahtsız Kuyav”, 1916 yılında ise “Ulakta” isimli eserleri yayımlanır. 1915 yılında yazdığı “Bahtsız Kuyav” adlı draması çok beğenilmiş ve 1915 ile 1920 yılları arasında sahnelenmiştir (Açık, 2007: 100-101). 1915 yılında Kadiri'nin “Kadın Oyuncuları” isimli bir hikâyesi daha yayımlanır (Balcı, 1998: 222). “Kalvak Mahzum'un Hatıra Defterinden” (1923-1927), “Taşpolat Teçeng Nime Deydi?” (1924-1927), “Şervan Hala Nime Deydi?” (1926) gibi yazmış olduğu hicvi hikâyeler Özbek edebiyatında yeni bir olaydı (Açık, 2007: 100).

İlk Özbek romanı olarak kabul edilen ve Abdulla Kadiri'yi Özbek roman yazıcılığının kurucu yapan "Ötgen Künler"ın ilk bölümleri 1922 yılında İnkılab dergisinde neşredilir. 1926 yılında ise kitap olarak basılır (Üşenmez, 2013: 115). Bu roman Türk Dünyası edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Türkistan'da romancılığın başlangıç noktası olarak görülmesinin dışında ulusal bir kitap özelliği taşımaktadır. Roman yasaklanmış ve tüm nüshaları yok edilmiştir. Romanı bulunduranlar Sibiryaya sürgün edilir. Tüm bu yasaklara rağmen roman gizliden gizliye çoğaltılır ve evlerde okunmaya devam eder. Artan baskılar neticesinde ise roman ezberlenir ve böylelikle dilden dile dolaşır (Kadiri, 2009:6). Romanda hem siyasi hem de manevi ve ahlaki konular ele alınmıştır. Romanın başkahramanları olan Ataberk ve Kümüş'ün aralarındaki aşk ele alınırken aynı zamanda Özbeklerin aile yapısı, toplum içinde kadının önemi, vatan millet sevgisi gibi konular işlenmiştir (Üşenmez, 2013: 115).

Abdulla Kadiri, Ötgen Künler romanından sonra ikinci ve diğer bir önemli romanı Mehrabdan Çayan'ı (Mihraptaki Akrep) 1918 yılında tamamlamıştır. Mehrabdan Çayan, 1929'da Semerkant'ta yayımlanmıştır (Çelebi Öztürk, 2015: 2). Roman ilk olarak Arap harfli basılmış daha sonra 1935, 1967, 1994 yıllarında Kiril harfleriyle yayımlanmış ve 2004 yılında da Latin harfleriyle tekrar basılmıştır. Romanda Enver ile Rânâ adındaki iki gencin aşkı anlatılır. Bununla birlikte halkını sömüren Hudayar Han ile makam ve mevkî peşindeki din adamlarının çıkar çatışması eleştirel bir dille anlatılmıştır (Karadeniz, 2013: 28).

1934 yılında yazdığı ve köy hayatını anlattığı "Abid Ketman" adlı hikâyesi de Abdulla Kadiri'nin önemli eserleri arasındadır. Yazmış olduğu roman, hikâye, şiir ve tiyatro eserleri dışında tercüme ve dil çalışmaları da yapan Kadiri, Tatar âlimi Abdulla Şinasi'nin 1928 yılında yazdığı "Fizika", Gogol'un 1935 yılında yazdığı "Üyleniş" ve Çehov'un 1936 yılında yazdığı "Alçazar" adlı eserleri Özbekçeye tercüme etmiştir (Üşenmez, 2013: 116).1930 ve 1933 yılları arasında hazırlanan "Rusça-Özbekçe Lugat" ın "P" harfini de yine Abdulla Kadiri tarafından yazılmıştır (Açık, 2007: 104).

1926 yılında mevcut yönetimi yazdıkları vasıtasıyla dolaylı yollardan eleştirdiği gerekçesiyle yargılanan Kadiri'nin hakkında bir nevi karalama kampanyası başlatılmış ve aleyhinde yazılar yazılmaya başlamıştır. 31 Aralık 1937 tarihinde tutuklanan Kadiri, dokuz ay süren işkencenin sonunda 4 Ekim 1938'de katledilmiştir (Üşenmez, 2013: 116).

Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılında Abdullah Kadiri gıyabında Nevai adlı devlet mükâfatına layık görülmüştür. Özbeklerin bağımsızlığının ilk yılında Abdullah Kadiri'yi bu şekilde ödüllendirmesi dikkate değer bir gelişmedir. Bağımsızlığın üçüncü yılında, 1994'te ise edip müstakillik üstün madalyası (orden) ile ödüllendirilmiştir. Taşkent Devlet Medeniyet İnstitü'na Abdulla Kadirî adı verilmiştir. 2004 yılında yazarın doğumunun 110. yılı münasebeti ile bir anma programı yapılmış yazarın hayatı ve eserleri hakkında yedi ciltlik bir çalışma neşredilmiştir (Çelebi Öztürk, 2015: 3).

8. Hamza Hakimzâde Niyazi (1889–1929)

7 Mart 1889'da Hokand şehrinde doğan Hamza Hakimzâde Niyazi, önce eski mektep ve medresede Arapça ve Farsça sonra Rus Tüzem mektebinde Rusça öğrenmiştir (Küçükağaoğlu Tunç, 2017: 204). İlk şiirlerini 1903-1904 yılları arasında yazıp “Devani Nihaniy” adıyla yayımlamıştır (Yaman, 2015: 21). 1909 ve 1910 yıllarında Taşkent'e giderek Münevver Kari, Abdulla Avlani gibi isimlerle tanışmış. Tanıştığı ceditçilerin etkisi altında kalan Niyazi, Turan ve Türkistan gazetelerinde “Nihan” mahlasıyla şiirler yazmıştır (Açık, 2007: 93).

Yenilikçi görüşü benimseyen Hamza ilk önce Taşkent, Margilan ve Hokand'da usul-ı cedit okulları açar ve bu okullarda öğretmenlik yapar. Diğer ceditçi aydınlar gibi Niyazi de açtığı bu okullar için “Yeni Edebiyat”, “Okuma Kitabı”, “Kıraat Kitabı” adlı ders kitapları hazırlar (Zeki, 2014: 56). Hamza Hakimzâde Niyazi'nin dönemin meseleleri ile alakalı yazdığı makaleleri ve şiirleri “Sada-i Fergana”, “Sada-i Türkistan” gazetelerinde ve “Ayna” dergisinde yayımlanmıştır (Açık, 2007: 93).

1915 yılına gelindiğinde “Yeni Saadet” adlı romanını yazan Hamza'nın bu romanı, modern Özbek nesrinin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmesinden dolayı önemli bir yere sahiptir (Açık, 2007: 94). 1915-1916 yılları arasında yayımlanan “Milli Aşuleler”, “Ak Gül”, “Kızıl Gül”, “Puşti Gül”, “Sarık Gül” gibi şiir kitaplarının yanında “Uçraşuv” adlı romanı ve “İlm Hidayeti”, “Narmuhammed Damlening Küfr Hatasi”, “Öç”, “Zehirli Hayat” gibi dramaları da eğitime hizmet maksadına yazdığı eserleridir (Yaman, 2015: 21).

1917 yılındaki şubat devriminden sonra Hamza Hakimzâde Niyazi'nin dünya görüşü değişmeye başlar. Türkistan Muhtariyeti'ne son verilince Hamza, Bolşeviklerin saffına geçer. 1917 yılında "Zengin İle Hizmetçi" tiyatrosu ile devrimci şiirler yazmaya başlar. Yine aynı dönemlerde "Kim Doğru" ve "Töhmetçiler Cezası" gibi eserlerini yazar (Zeki, 2014: 56). 1917'de "Kengeş" ve "Hürriyet" dergilerini çıkarır. 400 kadar insan toplayarak "Raboçiy İşçiler Cemiyeti" ni kurar. Ekim ihtilalini öven çalışmalar ve propagandalar yapar.(Güney, 2007: 2).

1918-1923 yılları arasında bütün Sovyetlerde meşhur olmasını sağlayan şiirleri ve "Kim Toğrı", "Töhmetçiler Cezası", "Galibiyet", "Saylav Aldida", "Burungi Saylavlar", "Meysereining İşi", "Perenci Sirleri", "Cehan Sermayesining Ahirgi Künleri" gibi eserleri de bu yıllardan itibaren çıkmıştır (Yaman, 2015: 22).

28 Mart 1929 yılında halk tarafında Şahımerdan'da öldürülen Hamza'ya 1927 yılında "Özbekistan Halk Yazarı" unvanı verilmiştir (Yaman, 2015: 22). Hamza Hakimzâde Niyazi'nin eserleri başta Rusça olmak üzere Sovyetler Birliği'nde yaşayan bazı milletlerin dillerine de tercüme edilerek yayımlanmıştır. Farklı zamanlarda parçalar halinde yayımlanan eserleri 1980 yılında toplanarak beş cilt halinde neşredilmiştir. 1964 yılında ise Özbek Sovyet edebiyatının kurucusu ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin ilk "halk şairi" olan Hamza Hakimzâde Niyazi'nin adını bir devlet ödülü ihdas edilmiştir (Açık, 2007: 95).

9. Nazime Hanım (1870-1924)

1870 yılında Taşkent'te doğan Nazime Hanım, Özbek Klasik Edebiyatı'nın genç temsilcilerinden biridir. Dönemin önde gelen isimlerinden olan babası Said Ahmet kızının iyi bir eğitim alması için elinden geleni yaptı. Nazime Hanım eğitim hayatına eski usul bir okulda başladı daha sonra bir Rus okulunda devam etti (Kasımov, 2009: 207).

Devrinin ileri görüşleri kadınların biri olan Nazime Hanım, yazdığı şiir ve makalelerle bu ileri görüşlülüğünü göstermiştir. 1904 yılında Türkistan Vilayetinin Gazeti'nde "İnsana Ne Kadar Özgürlük Yeter?" adlı bir makalesi basılır. İlerleyen zamanlarda "Kadın Haklarına Ait", "İlim ve Eğitim Konusunda Bir İki Söz" gibi makaleleri de yayımlanır. Yazdığı bu makalelerde Özbek kadının toplumdaki yerini ele

alır, onların haklarını savunur. Nazime Hanım yazmış olduğu gazeteler ile Özbekistan'ın ilk kadın gazetecisi olur (Kasimov, 2009: 207).

Nazime Hanım, Özbekistan'ın ilk kadın gazetecisi olmanın yanında yetenekli bir şaireydi. 1915 yılında Taşkent'te yayımlanan "El-İslah" dergisinde "Tesettür-ü Nisban" adlı bir şiiri yayımlandı. Edebiyat camiasında lirik şaire olarak tanınmıştır. Yazmış olduğu aşk şiirlerinde kadınların karmaşık duygularını ve iç dünyalarını anlatır. Aşkın dışında farklı konularda da şiirler yazan Nazime Hanım'ın Nevruz ile ilgili olarak yazdığı "Bugün" bir şiiri de bulunmaktadır (Kasimov, 2009: 206-208).

Yaşadığı dönem içerisinde karşılaştığı olayları eleştirel bir dil ile ele almaktan çekinmemiştir. I. Rus inkılabıyla birlikte Çar tarafından acımasızca öldürülen işçilerin haklarını korumak için bir şiir yazmıştır. Şaire yazdığı bu şiirle birlikte Rusya'da gerçekleşen sosyal ve siyasi olayları doğru anladığını ve tahlil ettiğini göstermiştir. Şairenin yazmış olduğu bu şiir, Özbek edebiyatında 1905 ile 1907 yılları arasında Rusya'da yaşanan olayları ele alan tek şiirdir (Kasimov, 2009: 210).

"Nazime Hanım 1924 yılında vefat etti. Onun hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Edebiyatşinas M. Zakirov; şairenin "Şuhret", "Sada-i Türkistan", "İştirakiyun" gazetelerinde basılan şiirlerinden, edebiyatsever Sezarlı Muhammedhan Narhocayev'in elinde mevcut bir destesini toplayıp, şairenin öğrencisi Menzure Banu'nun hatıraları ile birlikte 1967 yılında "Taşkent Akşamı" gazetesinde yayımlamıştı. Daha sonra bu şiirlerin esas kısmı 1968 yılında "Tirik Satırlar" (Canlı Satırlar) adlı kitapta basılmıştır. Kemine'nin 1977 yılında yayımlanan "Erk Sever Şaire" ("Özbek Edebiyatının Aktüel Meseleleri". İlmi Eserler Toplamı, No 532, Taşkent, 1977, 96-1 -4. sayfalar) makalesi de Nazime Hanım'ın hayatı ve eserleri hakkındadır." (Kasimov, 2009: 212).

10. Tevella (1883-1937)

Asıl ismi Tölegan Hucamyarov olan Tevella, 1883 yılında Taşkent'in Kökçe ilçesinde dünyaya gelmiştir. Okuma yazmayı eski usul bir okulda öğrenmiş daha sonra "Beklerbegi" medresesine ve Rus-tüzüm okulunda okumuştur (Kasimov, 2009: 296).

1910'lu yıllardan itibaren şiir yazmaya başlayan Tölegan, meşhur Özbek şairlerinden Yusuf Saryamî'nin talebesi olmuştur. Ona Tevella mahlasını veren de hocası Yusuf Saryamî olmuştur. O dönemde yazmaya başladığı şiirleri ve makaleleri "Terakki",

“Sada-i Türkistan”, “Sada-i Fergana”, “Şöhret” gibi gazete ve dergilerde yayımlanmıştır (Üşenmez, 2013: 107).

30 Ağustos 1914 tarihinde Taşkent’te, aralarında Münevver Kari, Avlani, Kamilbek Narbekov gibi isimlerin bulunduğu toplamda on iki kişi ile birlikte “Neşriyat” adlı şirketi kurmuş ve kitap basım işleriyle uğraşmaya başlamıştır. 1915 yılında Avlani’nin uğraşlarıyla kurulan “Turan” adlı cemiyette aktif olarak çalışmaya başlar (Kasimov, 2009: 296). 1920’li yıllara gelindiğinde Tevella, “Muştum” dergisinde aktif olarak yer alır. Uzun yıllar boyunca pek çok devlet işinde görev almıştır (Üşenmez, 2013: 108).

Tevella, 14 Ağustos 1937 tarihinde “Turan”, “Şura-i İslam”, “İttihat-ı Terakki”, “Milli İttihat”, “Milli İstiklal” gibi teşkilatların üyesi olmak, şiirleriyle milliyetçiliği aşılama çalışmak gibi suçlardan dolayı tutuklanır (Kasimov, 2009: 297). 10 Kasım 1937 tarihinde mahkeme tarafından idam edilen Tevella’nın 18 Ekim 1969 yılında onu idama mahkûm eden mahkeme tarafından suçsuz olduğu ilan edilmiştir. Tevella’nın kabrinin nerede olduğu ise bugün bile bilinmemektedir (Üşenmez, 2013: 108).

1916 yılında basılan “Revnaku’l- İslam” adlı şiir kitabı, Tevella’nın hayattayken yayımlanan tek şiir kitabıdır. Bu kitapta toplam 70 şiir bulunmaktadır (Kasimov, 2009: 299).

11. Hacı Muin (1883-1942)

Asıl adı Hacı Muin ibn Şukrulla olan Muin, 19 Mart 1883’te Semerkant’ta dünyaya gelmiştir. Annesini ve babasını küçük yaşlarda kaybeden Muin’e dedesi Mirsaid Muhammed Şerif baktı. Eski usul bir okulda eğitim aldı. Arapçayı gittiği medrese de Seid Ahmed Vasli’den öğrendi. Arapçanın yanında iyi derecede Farsça, Azerbaycan Türkçesi ve Rusça da bilmekteydi (Kasimov, 2009: 303-304).

Hacı Muin 1901 yılında öğretmenlik yapmaya başlamıştır. 1903 ‘de Behbudi’nin çıkarmış olduğu “Semerkant” gazetesinde ve “Ayna” dergisinde çalışmaya başlamış ve burada dönemin etkili isimlerinden olan Behbudi, Sıddıki Aczi ve Şekuri gibi ceditçilerin fikirlerinden etkilenmiştir. Muin, 1903 yılında mahallesinde bir “usul-i cedit” okulu açmıştır. 1908 yılında ise kendi açtığı okul için yine kendisi “Rahname-i Savad” isimli bir alfabe kitabe yayımlamıştır. Hacı Muin 1914 yılında “Terbiyat” adını verdiği usul-i cedit okulunu kendi evinde açmıştır (Kasimov, 2009: 304).

“Güldeste-i Edebiyat” adlı şiir kitabı 1914 yılında neşredildi. “Toy” piyesini Nusretulla Kudretulla ile birlikte yazdı. 1916 yılına gelindiğinde peş peşe “Eski Mektep-Yeni Mektep”, “Mazlume Hatun” ve “Köknarı” adlı oyunlarını kaleme aldı ve kısa bir süre içinde bu oyunlar Türkistan’ın çeşitli şehirlerinde sergilendi. Matbuatla ilgilenmeye de devam eden Muin, Abdurrauf Fıtrat ile birlikte “Hürriyet” gazetesinde çalıştı. 1918’de “Mehnetkeşler Tavuşı” adlı gazetede sorumlu muharrirlik yaptı. Hacı Muin’in çabaları ve gayreti ile 1920 yılında bu gazeteye ek olarak “Tayak” isimli bir dergi çıkarıldı. 1922 yılında “Zerefşan” gazetesinin tahrir heyetinde görevlendirilen Muin, 1924 yılında “Zerefşan” gazetesinin ilavesi olarak “Meşreb” adlı dergiyi çıkardı. Bu dergi bir mizah dergisiydi. Derginin çıkarılış amacı ise Semerkantlı gençleri eğitmektir. Daha sonra “Avaz-ı Tacik” gazetesinde ve “Molla Muşfiki” dergisinde de çeşitli görevlerde bulundu. 1925 yılında “Okitguvçi” ve Tacikçe olarak kaleme aldığı “Rehber-i Bisevadan” adlı alfabe kitabını hazırlamıştır. Görev aldığı “Avaz-ı Tacik” gazetesinde Rusçadan Tacikçeye yaptığı bir çeviri de yaptığı hata Şura Hükümetinin gözünden kaçmadı ve hakkında sürgün kararı çıkarıldı (Kasimov, 2009: 304-305).

Hacı Muin, 1937 yılında yayımlanan “İcadi Tercüme-i Halim” adlı kitabında 1907 ile 1937 yılları arasında 23 farklı gazete ve dergide edebi, ilmi ve iktisadi konularda 200 makale, farklı konularda 400 makale ve 1500’e yakın şiirinin yayımlandığını belirtmiştir. Muin’in “Maarif Kurbanları”, “Cuvanbazlık Kurbanları”, “Bay ve Hizmetkâr”, “Kadı ile Muallim” gibi tiyatro eserleri olduğunu biliyoruz. Manzum eserleri ise “Şiirler Toplamı (1400 mısra)”, “Eski ve Birmunça Yengi Şiirler Toplamı (1500 mısra)”, “Elfazı Muteradifa” adını verdiği Arapça-Farsça-Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi bir sözlük, “Özbek Türkçesinde Makaleler”, “Tacikçe Makaleler”, makaleler toplamı olan “Tercüme-i Ahval”, “Tenkidi Mektuplar”, “Elifbalar Tarihçesi” adlı kitapları yayımlanmamıştır. Tamamlayamadığı eserleri olan “Behbudi’nin Tercüme-i Haline Ait Materyallerim”, “Taaddutat-ı Zevkat (Birden fazla evlenme, “Hatıralarım”) ve bunlarla birlikte Türkçe olan “Hulasa-i Kavsaide-i Farsi”nin Farsça olan “Buhara Seyahati”nin Özbek Türkçesine yapmış olduğu tercüme, “Çağırılmağan Konak” adlı hikâyesi de yayımlanmamıştır. Bu eserlerden bazıları da yok olup gitmiştir (Kasimov, 2009: 306-307).

21 Temmuz 1963 tarihinde Perm vilayeti Salikams şehrinde vefat etmiştir (Kasimov, 2009: 306-). Hacı Muin, yazmış olduğu şiirlerinde, makalelerinde,

tiyatrolarında, halkın cehaletten kurtulması için çaba göstermiş, özgürlüğe ulaşmak için cahillikten kurtulmak gerektiğini ifade etmiş ve halkını sömürgecilere karşı uyarmıştır.

V. TÜRKİSTAN'DA 1938 YILINA KADAR MATBUAT

“Türkistan’da matbaa 19. yüzyılın 60’lı yıllarında ortaya çıktı. 1880’lerde Türkistan’da 5 tane matbaa olduğu bilinmektedir. Bunların dördü tipograf baskı, 1 tanesi de litograf baskı yapan matbaa idi. Orta Asya’da litograf baskı yapan matbaa Hive’de 1874 yılında açıldı. 70’li yılların sonlarına doğru Buhara, Semerkant, Andican gibi Türkistan’ın başka şehirlerinde de tipografi ve litografiler açıldı” (Marufjon, 2013: 65).

“Milli basının bir milletin manevi hayatı için gıda kadar önemli olduğunu herkes bilir. 1905 Rus devriminden sonra doğan Çarlık hükûmetinin bütün baskılara rağmen yavaş yavaş yenileşerek son devrimin ilk yıllarında gelişen Türkistan milli basını, o dönemde sayıca az olmakla birlikte, bütün Türkistan halkının duygularına ve fikirlerine tercüman olmuş ve halk tarafından benimsenmişti” (Çağatay, 2006: 246).

“Türkistan matbuatı 1905 yılındaki Manifestodan ilham ve güç alarak, kısa zamanda büyük ilerlemeler kaydetmiş ve Türk dünyasının itibarlı kişilerinin dikkatini çekmiştir. Onları ilk defa toplayıp fikirlerini söyleyin Çolpan’dır. Abdulla Avlani “Burungi Özbek Vakitli Matbuatının Tarihi” adlı makalesinde 1905-1917 yılları arasında ülkede Özbek dilinde 27 gazete, 8 dergi basıldığını belirtmektedir. 1927 yılında “Özbek Vakitli Matbuatı Tarihine Materyaller” (1870-1927) araştırması yayımlanan Ziya Said’in açıklamasına göre geçen bu zaman diliminde 45 gazete, 36 dergi yayımlanmıştır” (Kasimov, 2009: 56).

İlerleyen zamanlarda Türkistan’ın Rus Bolşeviklerin eline geçmesiyle beraber matbuatta da değişiklikler yaşanmaya başlamış ve Bolşevikler tarafından kendi çıkarlarına hizmet eden bir Bolşevik basını oluşturmuşlardır. Oluşturulan Bolşevik basını halka milli bir basın olarak gösterilmeye çalışılsa da aslında milli ruha düşman bir basın olmuştur. O dönemde Türkistan’da çıkarılmakta olan “Kızıl Özbekistan”, “Türkmenistan” ve “Enbekşi Kazak” gibi önemli gazetelere bakıldığında insanları dil yönünden Ruslaştırmaya çalışma açıkça görülmektedir. Kullanılan kelimelerin Türkçesi olduğu halde kasıtlı olarak Rusçası kullanılmaktadır. Gazetenin içerisinde yer alan makalelere ve çeşitli yazıların içeriğine bakıldığında ise insanları kendi yanlarına çekme ve kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye yönelik çok ta gerçeği yansıtmayan yazılar olduğu görülmektedir. *“Meselâ, burjuva ülkelerindeki kutluklar, işçilerin sebepsiz yere dövülüp eziyet edilmeleri ve öldürülmeleri, özellikle Türkiye ve İran köylülerinin*

milli burjuva hükümetleri tarafından sömürülmekte oldukları (!?) ve yabancı devletlerin Sovyetler'e karşı harp hazırlıkları yapmakta olmaları, Bolşeviklerin gerçek dostlarının Türkistan "bayları" ve "zorbalılarına" karşı yaptıkları mücadeleler, bazen de tanınmış kıvılcık yazarların herhangi bir konu üzerine yazdıkları kilometrelerce uzunluktaki makaleleri (genellikle Rusçadan cahilce tercüme edilen bu makalelerin ne demek istediği bazen hiç anlaşılmaz)" (Çağatay, 2006: 247).

"Türk devletlerinin toprak bakımından en büyüğü olan Türkistan'da, 1905 devrime kadar, Türkçe olarak sadece bir tane gazete çıkmaktaydı. İsmi "Türkistan Vilayetinin Gazeti" (Türkistan Vilayeti Gazetesi) olan bu resmi gazete Türkistan Genel Valisi von Kaufmann'ın emriyle ve hükümetin maddi desteğiyle Taşkent'te yayınlanmıştır. 1870 yılından 1917 yılına kadar toplan 47 yıl devam etmiştir. Gazete Taşkent'teki Lahtina matbaasında ve bir ara (1872-1873) Petersburg'daki İmparatorluk Akademisi ve Halk Harbiye İdaresi matbaalarında basılmıştır" (Toktamışoğlu, 2006: 260). Bu gazete yayımlanan tek gazete olmasına karşın halk tarafından pek de ilgi görmemiştir. Bunun en önemli sebebi ise gazetenin Türkistan'da bulunan Rus valisinin fikirleri doğrultusunda çıkmasıydı yani gazetenin içerisinde halkı Ruslaştırmaya, Hristiyanlaştırmaya, halkın kendi içinde birbirine düşmesini sağlamaya yönelik bilgiler yer almaktaydı. Devlet dairesinde çalışan görevliler dışında sıradan halk gazeteyi okumuyordu. Devlet dairesinde çalışanlara ise gazete zorunlu olarak satılıyordu.

"Türkistan gençleri, başta Münevver Kâri'nin teşebbüsü ve İsmail Abid'in baş yazarlığı ile 1906 yılının başlarında Taşkent'te "Terakki" gazetesini çıkardılar" (Toktamışoğlu, 2006: 261).²⁷ Haziran tarihinde yayın hayatına başlayan "Terakki" gazetesi ilk Özbek milli gazetesi olarak tarihe geçmiştir. Gazetenin çıkış tarihi olan 27 Haziran, Özbekistan Cumhuriyeti Ali Kengeşi tarafından matbaa günü olarak ilan edilmiştir (Kasimov, 2009: 56). Terakki gazetesi ilk sayısından itibaren Türkistan Vilayetinin Gazeti'nde hiç olmayan bir özelliğe sahip olarak gerçekçi olmuş, hükümeti sert bir dille eleştirmeye başlamıştır. Dolayısıyla halkın bu gazeteye ilgi göstermesi de çok uzun sürmemiş, ilk sayıdan itibaren halk tarafından yoğun bir ilgiyle karşılanmıştır. Hükümete yaptığı ağır eleştiriler sonucunda maalesef gazetenin ömrü pek uzun olmamış ve 20 sayı çıktıktan sonra hükümet tarafından kapatılmıştır. Terakki gazetesinde Münevver Kari, İsmail Ali, Abdul Safi gibi isimler yer almıştır (Toktamışoğlu, 2006: 261).

1905 devriminden sonra Türkistan'dakiler "Hurşid" isimli gazeteyi çıkarmak için çeşitli girişimlerde ve müracaatlarda bulunmuşlar ancak bu müracaatları hükümet tarafından reddedilmiş. 1906 yılına gelindiğinde ise uzun uğraşlar sonucunda Münevver Kari'nin yazı işleri müdürlüğünü yaptığı "Hurşid" gazetesi Taşkent'te yayın hayatına başlamıştır. Hurşid gazetesi de tıpkı Terakki gazetesi gibi hükümeti eleştirmiş bunun yanı sıra eski okulları, medreseleri, mollaları, zenginleri de eleştirmiş ve bunun sonucunda onun da yayın hayatı pek uzun olmamıştır. 11. sayıdan sonra hükümet tarafından kapatılmıştır (Toktamışoğlu, 2006: 261).

"Hurşid'in sorumlu yazarı olan Münevver Kâri Abdurreşid Han, kısa bir süre önce hükümet tarafından yayını durdurulan Terakki gazetesinin çalışkan kurucularından ve baş yazarlarından. Bu nedenle Hurşid'in de kısa zamanda yayınının durdurulacağı dikkate alınmış ve buna göre önlem alınmıştı. Emniyet olarak Abdullah Avlani adına "Şöhret", Ahmedcan Bektimur adına "Aziya", Mecid Han Celil adına "Hakikat" isimli gazeteler için hükümetten izinler alınmıştı. Kısa sürede kendisine üç bine yakın okuyucu sağlayan Münevver Kâri'nin Hurşid gazetesinin yayını hükümet tarafından durdurulunca, bu gazete etrafında toplanan yenilikçiler Abdullah Avlani adına olan "Şöhret"i çıkarma çalışmalarına başladılar. Daha önceden açıkladığımız gibi Şöhret'in yayın izni önceden alınmıştı. Bununla birlikte bu gazeteyi çıkarmak için Taşkent gençleri, başta Münevver Kâri olduğu halde, üç ay kadar uğraştılar. Sonunda 1 Aralık 1907 de, Taşkent'te, Şöhret'in ilk sayısını çıkardılar" (Toktamışoğlu, 2006: 262). Şöhret'te tıpkı Hurşid gibi halk tarafından çok sevildi ve ilgi gördü ancak onun ömrü de sadece 10 sayısı sürdü. Şöhret'te Abdullah Avlani, Münevver Kâri, Mahmud Hoca Behbudi, Tursun Hoca, Hamid Hocaoğlu, Miskin mahlasıyla şiirler yazar Mulla Koşak gibi isimler yer almıştır.

1907 yılında Hurşid gazetesi kapatıldıktan 9 ay sonra Taşkent'te "Tüccar" isimli bir gazete çıkarılmıştır (Kasimov, 2009: 56). Bu gazetenin başında Taşkentli zenginlerden Seyid Kerim ve Seyid Azim bulunmaktaydı. Ancak bu gazete içeriğinde daha çok şahsi meselelerin olması sebebiyle insanların pek ilgisini çekmemiş ve 36 sayı yayımlandıktan sonra yayın hayatına son vermiştir. 1907 yılında çıkarılan bir diğer gazete ise "Kazak Gazeti" dir. Bu gazete sadece bir sayı basılabilmıştır (Toktamışoğlu, 2006: 263).

1908 yılına gelindiğinde ise Türkistan’da sadece iki gazete çıkmıştır ve bunların ikisi de yayın hayatlarına çok devam edememiş ve kısa ömürlü olmuşlardır. Bu gazetelerden birisi “Mecmua-yı Maverai-i Bahr-i Hazar” yani “Hazar Denizi Ötesi Dergisi”dir.

Daha önceleri çıkarılmak için hükümetten izin alınan gazetelerden biri olan “Aziya” gazetesi nihayet 1908 yılında yayın hayatına başlamıştır. *“Haftada iki defa çıkarılan Aziya, dili, imlâsı ve yayın politikası ile Hurşid ve Şöhret’in bir benzeridir. Yine de, daha açık söylersek, Taşkent’te çıkarılan bu üç gazete birbirlerinin devamı şeklindeydiler ve başlarında Münevver Kâri’nin bulunduğu aynı ekibin çalışmalarının ürünleridir. Aziya’nın ömrü, kendisinden önce yayınlananlara göre daha da kısadır. 6. sayısı yayınlanmak üzereyken hükümet tarafından el konulmuş ve yazarları takibe alındılar. Aziya’nın durdurulmasıyla birlikte artık bu gazete etrafına toplanan yenilikçilere hükümet tarafından gazete çıkarma ruhsatı verilmedi. Bu şekilde Münevver Kâri etrafında toplanmış olan Taşkentli gençler uzun bir süre gazete yayınlamadılar. Çarlık hükümetinin bu şekildeki ağır baskıları sonucunda Türkistanlılar, kendi yurtlarında 3 yıl süreyle gazete çıkaramadılar”*(Toktamışoğlu, 2006: 264).

Yayın hayatları çok kısa süren ve kapatılan gazetelere nazaran hükümet tarafından çıkarılan Türkistan Vilayetinin Gazeti hiçbir aksama olmadan çıkarılmaya devam edilmiştir. Türkistan Vilayetinin Gazeti, yayın hayatına hiç ara vermeden devam etmesine rağmen yine de halk tarafından rağbet gören ve okunan bir gazete olmamıştır. Hurşid, Aziya, Şöhret gibi gazeteleri okuyarak onların tadını alan okurlar ise artık Türkistan’da çıkan gazetelerle yetinmiyor, Bakü, Tiflis, İstanbul, Bakçesaray gibi yerlerde çıkan yenilikçi fikirleri savunan gazete ve dergileri de okuyorlardı.

“Bazı basın-yayın uzmanları 1905-1908 yılları arasındaki dönemi, cedit matbuatının birinci dönemi, diye değerlendirmektedirler. Bu bir yönüyle doğrudur. 1908 yılından itibaren gazetecilikte gözle görülür bir duraksama olmuştur. Çarlık hükümeti söz matbuat özgürlüğünü aşırı ölçüde kısıtlamıştır. Özellikle, gayri Rusların basın-yayın organlarına oldukça sert davranılmıştır” (Kasimov, 2009: 59).

1913 yılına gelindiğinde ise Türkistanlılar kapatılan gazetelere rağmen vazgeçmemişler ve üç ayrı gazete çıkarmayı başarmışlardır. Bu gazetelerden ilki Ahmed Baytursun’un başyazarlığında çıkarılan “Kazak” gazetesi olmuştur. Kazak gazetesi halk

tarafından çok ilgi görmüş ve sevilmiştir. Öyle ki gazete Türkistan sınırlarını aşmış ve İdil-Ural bölgesi ile Sibirya’da da dağıtılmıştır (Toktamışoğlu, 2006: 264).

1913 yılında çıkarılan diğer gazete “Semerkand” gazetesidir ve Semerkant’ta yayımlanmıştır. Bu gazeteyi çıkaran kişi Mahmud Hoca Behbudi’dir. Semerkand isimli gazete daha çok kültürel, iktisadi ve Türkçülük alanındaki yazıları konu almış ve haftada iki defa olarak yayımlanmıştır. Ancak maddi açıdan zorluklarla karşı karşıya gelmiş ve 45. sayısından sonra kendiliğinden yayını durdurmak zorunda kalmıştır. Bu gazetede Seyid Rıza, Hacı Muin, Raci, Sadıki, Nurm Muhammedbekoğlu, Nusretullah, Mili, Molla İbrahim, Seyid Kemaloğlu gibi yazarlarda yer almıştır (Toktamışoğlu, 2006: 264).

Türkistanlılar için oldukça önemli bir konu haline gelen “Toprak Meselesi” sorununu işleyen bir Türk gazetesi olan “İşim Dalası” gazetesi de 1913 yılında çıkarılan gazetelerden biri olmuştur. Ortaya attığı ve savunduğu fikirler yüzünden Çarlık yönetimi tarafından oldukça dikkat çekmiş ve ne yazık ki yayın hayatı çok uzun olmamıştır. 1913 yılında haftada üç kere olmak üzere yayımlanan bu gazete, yayın hayatına başladığı 1913 yılının sonlarına doğru Çarlık yönetiminin emri ile kapatılmıştır (Toktamışoğlu, 2006: 265).

Çıkarıldığı dönemde büyük öneme sahip olmuş ve ses getirmiş gazetelerden olan “Sada-yı Türkistan” ve “Sada-yı Fergana” gazeteleri 1917 yılında aynı gün yayın hayatlarına başlamıştır. Sada-yı Türkistan’ın başında Taşkentli Avukat Ubeydullah Hoca Esadullah Hoca, Sada-yı Fergana’nın başında ise Kokandlı Abidcan Mahmud bulunmaktaydı (Toktamışoğlu, 2006: 265). *“Bu gazetelerin ikisi de düzenli olarak çıkan, içerik olarak doyurucu ve zengin kabul edilen, siyasi çalışmalar açısından Sada-yı Türkistan dönemine göre biraz solcu, Sada-yı Fergana ise kısmen sağcı tarafta yer alan gazetelerdi. Her ikisi de maddi zorluklar nedeniyle kısa sürede yayın hayatından çekildiler”*(Toktamışoğlu, 2006: 265). Sada-yı Türkistan’da Münevver Kari, Miskin, Hıslat, Tevalla gibi şair ve yazarların şiirleriyle birlikte Semerkant’tan Vasli, Hacı Muin, Fergana Vadisi’nden Sufizade, Hamza, Çolpan, Lütfulla Âlimi, İbrahim Devran önemli isimlerin yazıları da yer almıştır (Kasimov, 2009: 59). *“Sada-yı Türkistan, Türkistanlılar’ı ilgilendiren çeşitli konularla – tabii ki o dönem şartlarının izin verdiği ölçüde- ilgilenmiştir. Din meselelerine ise halkın heyecanını körüklemeyecek bir şekilde değinerek, ülkemizdeki tutuculuğu yok etmeye çalışmıştır. Sada-yı Türkistan, Rus*

hükümeti tarafından çok tehlikeli bir gazete olarak tanınmıştı. Bu gazetenin siyasi önderi olan Ubeydullah Hoca, Rusya'nın Türkistan'daki genel valisi tarafından birkaç defa "Türkistan dışına sürgün edilmek" ile tehdit edilmişti... Bu gazete Türkiye, Mısır, Hindistan ve Arabistan ülkelerindeki durum hakkında da Türkistanlılar'a bilgi aktarmaktaydı. 1915 yılının Mayıs ayına kadar eden Sada-yı Türkistan 67 sayı yayınlanmıştır" (Toktamışoğlu, 2006: 265). Sada-yı Fergana gazetesi ise haftada 3 kez çıkarılmıştır. Ancak bu gazetenin de 123 sayı sonunda yayın hayatı son bulmuştur (Toktamışoğlu, 2006: 266).

"Sada-yı Fergana'nın dağılmasından sonra, Aralık 1915'te Abidcan Mahmut; Gulam Kadir aslı bir tercüman ile birlikte "Tirik Söz"ü çıkarmıştır. Haftada iki gün çıkarılan gazete fazla uzun ömürlü olmamıştır" (Çelebi, 2010: 13).

1915'te Aşkabad'da Türkçe, Farsça ve Rusça olarak üç dilde çıkarılan "Zakaspiskaya Tuzemniya Gazeta" adlı gazete, Çarlık idaresinin resmi gazetesidir. Bu gazete de hükümetin emirleri, kanunları, tarım gibi çeşitli konularda haberler verilmiştir (Toktamışoğlu, 2006: 266).

Hüseyin İbrahim tarafından 1915'te Semerkant'ta çıkarılan "Telegram Haberleri" gazetesi, günlük olarak çıkarılırdı ve taş baskı tekniği kullanılarak basılıp dağıtılırdı. Telegram Haberleri'nin ömrü de diğer gazeteler gibi çok uzun olmamış ve 30 sayı çıktıktan sonra yayın hayatına son vermiştir. (Toktamışoğlu, 2006: 266).

"1916 yılında bütün Türkistan'da sadece üç Türkçe gazetesi çıkmıştır. Taşkent'te "Şark" ile "Alaş"ı, Semerkand'da ise "Aginte Telegrafları" gazetelerini görmekteyiz. Aginte Telegrafları'nın kurucusu ve yayımcısı Seyid Rıza Alizade'dir. Bin sayı kadar basıldığı bilinmektedir. Yayın hayatı çok kısa olup, sadece 16 sayı çıkabilmiştir. Alaş, 1916 yılı Kasım ayında yayın hayatına başlayıp 1917 yılının sonlarında yayını durdurulmuştur. Haftalık bir gazeteydi. Kurucusu Gülbay Tuğus, yayımcısı Meryem Tuğus Hanım idi" (Toktamışoğlu, 2006: 266).

1916 yılında Rusça olarak yayımlanmasına karşın içerik açısından Türkçe olan iki gazete Türklerin girişimleriyle ve katkılarıyla çıkarılmıştır. Gazetelerden ilki "Turkestanskii Kray" yani "Türkistan Vilayeti", ikincisi ise "Golos Turkestana" yani "Türkistan'ın Sesi". "Turkestanskii Kray" (Türkistan Vilayeti) hafta da bir defa olmak üzere Hokand'da yayımlanmıştır. "Golos Turkestana" Andican'da çıkarılmıştır. Bu

gazete yi “Sada-yı Türkistan” ve “Sada-yı Fergana” gazetelerinin Rusça devamı niteliğinde değerlendirebiliriz (Toktamışoğlu, 2006: 266).

1917 yılında Şubat Devrimi’nden sonra Türkistan’daki Türkçe gazetelerin sayısında ciddi bir artış görülmeye başlandı. Bu tarihten sonra Türkistan’da 18 tane Türkçe gazete yayımlanmıştır. Bu gazeteler; Taşkent’te 7, Namangan’da 2, Semerkand’da 2, Hokand’da 2, Semey’de 2, Han Orda’sında 1, Ural’da 1, Kızıl Çar’da 1 olmak üzere çıkarılmıştır. Taşkent’te ise “Necat”, “Turan”, “Uluğ Türkistan”, “Şurayı İslam”, “Kengeş”, “Birlik Tuvi” ve “Türkili” gibi gazeteler çıkarılmıştır. (Toktamışoğlu, 2006: 267). Bu gazetelerin yanı sıra 1917 yılında Fıtrat tarafından “Hürriyet” ve B. Saliev ile A. Zahiri tarafından “El Bayrağı” gazeteleri de çıkarılmıştır (Kasimov, 2009: 60).
“...“Hürriyet” edibî yönüyle, “El Bayrağı” Türkistan’ın bağımsızlığı yolundaki mücadelenin özgür sesi olarak muhtariyet amaçlarını ifade ettiği için ayrı bir yere sahiptir” (Kasimov, 2009: 60).

Şubat Devriminden sonra gerçekleşen önemli gelişmelerden biri de 1870 yılında yayın hayatına başlayan “Türkistan Vilayetinin Gazeti”nde olmuştur. Gazetenin idaresi Ostroumov’dan alınıp Münevver Kari’ye verilmiştir. Gazetenin başına geçen Kari, gazetenin adını “Necat” olarak değiştirmiş ve Çarlık dönemindeki baskılar yüzünden düşüncelerini açıkça dile getiremeyen aydınlar bu gazete de özgürce yazabilmişlerdir. Münevver Kari’den önceki “Necat”’a yani Ostroumov yönetimindeki “Türkistan Vilayetinin Gazeti”ne bakıldığında Türkistan’da yaşayan Türk boylarının aralarını bozmak için bilinçli olarak yazılan yazıların çokluğu göze çarpmaktadır. Gazetenin yönetimi devralan Münevver Kari ise Ostroumov’un aksine Türk boyları arasındaki kardeşlik, birlik, beraberlik fikirlerini vurgulayan yazılara sıklıkla yer vermeye özen göstermiştir (Toktamışoğlu, 2006: 267-268). *“Necat haftalık bir gazeteydi. Yayını 7,5 ay devam ettikten sonra Ekim Devrimi döneminde durdu. Yıllığı 5 som (ruble) elli tiyin (kuruş), altı aylığı 3 som, bir aylığı ise 1 som 75 tiyin idi. Necat’ın sayfalarını Münevver Kâri, Mahmut Hoca Behbudi, Selahaddin Müftizade, Murad Hoca Efendi, Abdullah Kadiri (Culkunbay), Halmuhammed Ahundi, Şakircan Rahimi, Şair Kimi, Mir Molla, Mir Muhsin, Rauf Muzaffer, Halmehmed Törekuloğlu, Leziz Azizzade, Abdullah Avlani, Hoca Mir (Şair Tula) gibi, o zamanki Türkistan’ın genç ve aydın fikirli yazarlarının makaleleri ve şiirleri ile Ruslar’dan Sosyal Demokrat Nalivkin’in yazıları süslemektedir”* (Toktamışoğlu, 2006: 268).

Necat'ın kapanmasından sonra haftada iki defa olmak üzere “Turan” adlı gazete çıkarılmıştır. Mir Muhsin tarafından yazılan ve o zamanki medreselerin durumunu ve medresedeki dersleri eleştiren bir yazı yayımlanması büyük tepkilere yol açmış, yaşanan olaylardan sonra gazetenin yayını durdurulmuştur. Turan gazetesi yayın hayatına sadece 20 sayı devam edebilmiştir (Toktamışoğlu, 2006: 268).

“Şubat Devrimi'nden sonra Taşkent'te çıkan gazetelerin üçüncüsü “Uluğ Türkistan”dır. Taşkent'te kurulmuş olan “Neşriyat” şirketi tarafından çıkarılmıştır... Uluğ Türkistan'a Buturgut (Kebir Bekir'in müstear ismi), Molla Gazi Yunus Mehmedoğlu, Nureddin Seyfülmelik, Lutfi, Mustafa Çokay, Bekir Divay, Muhtar Bekir, Halif Tulak, Leziz Azizzade ve benzeri çok sayıda güçlü yazar yazıları ile destek sağlamışlardır”(Toktamışoğlu, 2006: 268).

Şurayı İslam Cemiyeti tarafından çıkarılan “Şurayı İslam” adlı gazete, Türkistan halkını siyasi ve sosyal açıdan eğitmek, okul ve medreseleri iyileştirmek, Müslümanları kurucu meclis için hazırlamak, Türkistan'da yaşayan Türklerin Rusya'nın farklı bölgelerinde yaşayan Türkler ile ilişkilerini arttırmak gibi önemli amaçları ve hedefleri olsa da maalesef sadece iki sayı çıkmıştır. Gazeteye İsmail Abidi, Münevver Kari, Şakircan Rahimi, Alim Baybor, Burhan Habib gibi yazarlar yazıları ile katkıda bulunmuşlardır (Toktamışoğlu, 2006: 269).

25 Haziran 1917 yılında yayın hayatına başlayan “Kengeş” gazetesi, Şurayı İslam'ın kendine edindiği amaçları amaç edinmiş bir gazetedir. Öyle ki Şurayı İslam'da yazılar yazan kadro Kengeş'te de yazmayı devam ettirmiştir. Türkistan Merkezi Şurası'nın yayın organı olan gazete 20 sayı çıkmıştır (Toktamışoğlu, 2006: 269).

Yayın hayatına başladığı dönem içerisinde Türkçe gazeteler arasında önemli bir yere sahip olan “Türkili” gazetesi, “Türkistan Müslüman Merkezi Şurası” ve “Türk Ademi Merkeziyet Partisi”nin yayın organı olarak çıkmıştır. Gazete de Efendizade Mehmet Emin Bey, Şakircan Rahimi, Burhan Habib, Refik Mümin gibi isimlerin yazıları yer almaktaydı (Toktamışoğlu, 2006: 269).

1917 yılının 15 Mart'ında Namangan'da “Fergana Sahifesi” isimli gazete yayımlanmaya başladı. 40 sayı çıkarıldıktan sonra maddi yetersizliklerden dolayı gazete kapatıldı. Fergana Sahifesi'nden sonra yine Namangan'da “Fergana Nidası” adıyla bir gazete çıkarıldı. Bu gazete de ne yazık ki 19 sayıdan sonra kapatıldı. Her iki gazete de

cehalete karşı mücadele etmiş ve bu konuda yazılan yazılara sıklıkla yer vermişti. Gazetelerin yayımcısı ve yazarı olan Hüseyin Makay, bu gazeteleri kendi özel matbaasında bastırmıştır (Toktamışoğlu, 2006: 269).

Semer kand'da 1917 yılında "Hürriyet" ve "Telgraf Haberleri" adlı gazeteler çıkmıştır. 16 Nisan'da yayımlanmaya başlayan Hürriyet gazetesi, çok sevilerek okunan bir gazete olmayı başarmıştır. Gazetenin dili batı Türkçesine yakındı ve çıktığı dönemde önemli gazetelerden biri olmuştur. 87 sayı yayımlanan bu gazetenin yazar kadrosunda ise Mahmud Hoca Behbudi, Sadıki, Hami, Muhammedi, Kokandbay Molla İbrahim, Hacı Muin, Seyid Rıza Ve Raci gibi yazarlar yer almıştır. Telgraf Haberleri gazetesi ise Zerefşan adlı şirketin maddi destekleri ile çıkarılmıştır. Gazeteyi Kebirşah Mansuroğlu idare etmiştir ve bu gazete 50 sayı çıkmıştır (Toktamışoğlu, 2006: 269-270).

Aynı yıl içerisinde "Sarı Arka", "Halk Sözü", "Haberler", "Uran" gibi gazetelerde çıkmış ancak bunlarında yayın hayatları pek uzun olmamıştır (Toktamışoğlu, 2006: 270).

Daha önce "Alaş" gazetesini çıkaran Gülbay Tuğus, 1917 yılının sonlarına doğru ise "Üş Cüz" isimli gazeteyi yayımlamıştır. Gülbay Tuğus Rusları savunun ve onların yanında olan bir isim olarak Alaş gazetesinde olduğu gibi Üş Cüz gazetesinde de ceditçileri karalamaya devam etmiştir (Toktamışoğlu, 2006: 270).

Yine 1917 yılında çıkan ve önemli bir yere sahip olan "İl Bayrağı" gazetesi, Kokand'daki Gayret matbaasının maddi yardımlarıyla yayın hayatına başlamıştır. Türkistan muhtar ülke olarak ilan edilince bu gazete Türkistan Muhtariyet hükümetinin resmi yayın organı olarak yayın hayatına devam etti (Toktamışoğlu, 2006: 271). "*İl Bayrağı, özellikle muhtariyet devrinde Türkistan'da en yaygın ve en sevilerek okunan Türkistan ilericilerinin önemli gazetelerinden birisidir. Bu gazete Sayfalarında Polat Salay, Aşur Ali Zahiri, Serdar, Abdullah Bigi, Nuşirvan Yusuf, Ahlalla Hayrullahoğlu, Abdullah Can, E. Bek, Oğuzcan, Teşebay, İsmail Abdi, Nasır Hacı, Hafız Nurmammed, Yunus Can Ağalık, Rauf Yakup, Uygur, Şakircan Rahimi gibi yazarların yazıları basılmıştır. İl Bayrağı haftada iki defa yayınlanırdı. Türkistan muhtariyet hükümetinin yayın organı olarak 20 sayı çıkmıştır. Türkistan muhtariyet hükümeti Rus Bolşevik askerleri tarafından dağıtıldıktan sonra İl Bayrağı da diğer Türkistan terakkiper gazetesleri gibi, Mağcan Cumabay'ın "Tonguz-Konguz" diye isimlendirdiği Rus proletaryasının bulanık seli altında kaldı*" (Toktamışoğlu, 2006: 271-272).

“... Rus devrimci gruplarını Bolşevizme karşı toplamak ve onları Türkistan milli muhtariyet bayrağı altına getirmek maksadıyla Rus dilinde bir gazete çıkarmak gerekliliği ileri sürülmüştü. Çıkarılmak istenen bu gazetenin ismini Çokayoğlu Mustafa Bey “Svobodniy Turkestan” (Hür Türkistan) olarak koydu ve bununla ilgili bütün masrafların karşılanması işini kendi üzerine aldı”(Toktamışoğlu, 2006: 273). Böylece 1918 yılının Ocak ayında “Hür Türkistan” gazetesi yayın hayatına başladı. Bu gazete Taşkent’te günlük olarak yayımlanmaktaydı. Başlarda tirajı 3000 olsa da daha sonraları 8000 e kadar çıkmıştır. Hür Türkistan gazetesinde Valentin Volpin, Yunoşa Gizovski, Yuri Poplovski gibi isimler yazılarıyla yer almıştır. Gazete çıktığı dönemde Türkistan’da önemli rol oynamış bir gazete olmuştur. (Toktamışoğlu, 2006: 273).

Kokand Muhtariyet hükümetinin devrilmesinden sonra Bolşevikler tarafından yayımı durdurulan Hür Türkistan gazetesinin kurucuları gazeteye “Noviy Turkestan” yani “Yeni Türkistan” adını vermiş ve yayın hayatına devam ettirmiştir. Gazetenin yayımı 1918 yılının Nisan ayında Sovyet hükümeti tarafından durdurulmuştur (Toktamışoğlu, 2006: 273).“Yeni Türkistan, Türkistan’da Bolşevizme karşı mücadele eden rusça olarak yayınlanan gazetelerin en önemlisi ve en sonuncusudur. Aynı amaca hizmet eden Hür Türkistan ile Yeni Türkistan, Türkistan’ın siyasi hayatında önemli yer tuttuklarından dolayı, Türkistanlılar tarafından araştırılmaya değer yayınlar grubuna girerler”(Toktamışoğlu, 2006: 273).

1918 yılının Mayıs ayında Türkçü zümre tarafından “Türk Sözü” adlı bir gazete çıkarılmıştır. Taşkent’te çıkarılan bu gazetede Türk gençlerinin, Türk halkının birleşmesi birlik olması için çağrılar yapılmıştır. Türk Sözü gazetesi haftada iki kez yayımlanmaktaydı. Gazetenin içerisinde yer alan ve Rus Bolşeviklerine karşı birlik beraberlik konularını işleyen yazılar öncülüğünde Taşkent’te “Türk Ocağı” kuruldu. Ocağın kurulması ve açılması Türk Sözü gazetesinde ilan edildi (Toktamışoğlu, 2006: 274). Haftada iki kez yayımlanan gazetenin baş yazarlığını Temirbek Hudayar Han yapmaktaydı. “Türk Sözü, Bolşevikler Türkistan’da iş başına geldikten sonra, onların çeşitli iç meseleleriyle uğraştıkları zamanlarda çıkan ve kısa bir süre yaşayabilen tek milli siyasi bir Türk gazetesidir” (Toktamışoğlu, 2006: 275).

Muhtar Bekir’in sorumlu müdürü olduğu “Halk Darülfünunu” adlı gazete 31 Mayıs 1918 yılında Taşkent’te yayın hayatına başlamıştır. Halk Darülfünunu’nda siyaset dışı

konular yer almıştır. Haftada bir defa olarak çıkmaya başlayan gazete daha sonraları haftada iki defa çıkarılmaya başlamıştır (Toktamışoğlu, 2006: 275). Gazetede Asyalı, Ebubekir Divay, Kokandlı Abdullah Bek, Şakir Sadık, Şemseddin Resulzade, İloğlu, Fatih Bekir, Tutaş, Hak kap, Dört göz, Ahmetcan Müstafi, Latifi Akberdi, Şah Kemal Salih gibi isimler katkıda bulunmuşlardır (Toktamışoğlu, 2006: 275-276).

“...Türkistan’da özel şahıslar, çeşitli cemiyetler ve şirketler tarafından çıkarılan milli ruh taşıyan gazeteler 1918 yılına kadar devam edebilmiştir. Daha sonraları onların yerine “görünüşte milli, içeriği itibarıyla sosyalist” olarak isimlendirilen ve “bütün dünya proleterlerini birleştiriniz” sloganı taşıyan Sovyet gazeteleri yayınlanmaya başlamıştır. 1918 yılının Haziran ayından başlayarak Türkistan’da çıkan bütün gazeteler resmi Sovyet yayınıdır” (Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 2006: 27).

Ekim devriminden sonra çıkan ve Sovyet yayını olarak adlandırılan “İştirakiyun” (1918-1919), “Kızıl Bayrak” (1920-1921), “Türkistan” (1922-1924), “Mihnetkeşler Tavuşı” (1918-1922), “Buhara Ahbarı” (1920-1922), “Mihnet Bayrağı” (1921), “Fergana” (1921) gibi pek çok gazete yayımlanmıştır.

Tablo 1. Türkistan’da Çarlık Rusya Tarafından Çıkarılan Gazeteler

Gazete Adı	Basım Yeri ve Yılı	Yayımlayanlar	Sayı	Dili
Türkistan Vilayetinin Gazeti (Türkistanski Vedomosti)	Taşkent, 1870-1918	N.Petroviç ve Ostroumov	640	1885’ten itibaren Özbek Türkçesiyle
Dala Vilayeti	Omsa, 1888-1902	?	?	Kazak Türkçesi
Mevmua-yı Maverai-yı Bahr-i Hazar	Aşkabat, 1905-1908	Seyid Mehdi Kasım	15	Farsça-Türkmençe
Zakapskaya Tüzemnaya	Aşkabat, 1906	?	?	Türkçe- Rusça- Farsça

(Abdazimova, 2015: 8)

Tablo 2. Şahsi Olarak Çıkarılan Gazeteler

Gazete Adı	Basım Yeri ve Yılı	Yayımlayanlar	Sayı	Dili
Orta Asya'nın Ümrgizarlığı Tarakki	Taşkent, 1905	İvan Geber Molla Alim Kadı	8	Türkî /Özbekçe
Tarakki	Taşkent, 1906	Münevver Kari	20	Türkî /Özbekçe
Hurşid	Taşkent, 1906	Münevver Kari	11	Türkî /Özbekçe
Serke	S-Peterburg, 1905-1907	Abdurreşid Hacı İbrahimov	?	Kazakça
Kazak Gazeti	Altıntöbe, 1907- 1911	?	?	Kazakça
Şöhret	Taşkent, 1907- 1908	Abdullah Avlani	10	Türkî /Özbekçe
Tüccar	Taşkent, 1907	Saidkerim Saydazimbayoglu	36	Türkî /Özbekçe
Asiya	Taşkent, 1908	Münevver Kari Ahmetcan Baktemirov	6	Türkî /Tatarca
Buhara-yı Şerif	Buhara, 1912- 1913	Liviy-Mırza Celal	153	Farsça
Turan	Buhara, 1912	Giyas Muhzum Hüsni	49	Türkî /Özbekçe

Samarkand	Samarkand, 1913	Mahmud Hoca Behbudî	45	Türkî /Özbekçe
Sada-yı Türkistan	Taşkent, 1914- 1915	Ubeydullah Hoca	67	Türkî /Özbekçe
Sada-yı Fergana	Hokand, 1914- 1915	Abidcan Mahmudcan	123	Türkî /Özbekçe
Tirik Söz	Hokand, 1915	Abidcan Mahmudcan	?	Türkî /Özbekçe
Kazak	Orenburg, 1913- 1918	Mustafa Orazayoğlu Ahmet Baytursunoğlu	?	Kazakça
Telegram Haberleri	Semerkind, 1915	Hüseyin İbrahim	30	Türkî /Özbekçe
Üş Cüz	Taşkent- Kereküv, 1917	Üç Cüz Partisi Kulbay Tuğus	?	Kazakça
Necat	Taşkent, 1917	Münevver Kari	20	Türkî /Özbekçe
Fergana Sahifasi	Namangan, 1917	Hüseyin Makayev	40	Türkî /Özbekçe
Şura-yı İslâm	Taşkent, 1917	Abdullah Battalbey	2	Türkî /Özbekçe
Turan	Taşkent, 1917	Abdullah Avlani	20	Türkî /Özbekçe
Hürriyet	Samarkand, 1917-1918	Merdankul Şahmuhammedzâde, Abdurrauf Fitrat	87	Türkî /Özbekçe
Kengeş	Taşkent, 1917	A. Zeki Velidi, Münevver Kari	20	Türkî /Özbekçe

El Bayrağı	Hokand, 1917	Bolat Salüyev Aşuralı Zahiri	19	Türkî /Özbekçe
Türk Eli	Taşkent, 1917	Muhammedemin Efendizâde	?	Türkî /Özbekçe
Uluğ Türkistan	Taşkent, 1917- 1918	Kebir Bekir	?	Türkî /Tatarca
Fergane Sahifesi	Namangan, 1917	Hüseyin Makay	40	Türkî /Özbekçe
Revna kü'l- İslâm	Kokand, 1917	Taşmuhammed Murmuhamedoğlu	?	Türkî /Özbekçe
Türk Sözi	Taşkent, 1918	Temirbeg Hudayarhanov	?	Türkî /Özbekçe
Halk Darülfünunı	Taşkent, 1918	Muhtar Bekir	?	Türkî /Özbekçe
Fergane Nidası	Namangan, 1917	Hüseyin Makay	19	Türkî /Özbekçe

(Abdazimova, 2015: 9-10)

Genel olarak bakıldığında 1870-1919 tarihleri arasında Batı Türkistan'da toplamda 41 gazete çıkmış; bu gazetelerden 37 tanesi Türkistanlılar tarafından 4 tanesi ise Çarlık idaresi tarafından çıkarılmıştır (Çelebi, 2010: 19). Türkistanlılarca çıkarılan 37 gazetenin 22'sini ise ceditçiler çıkarmıştır. 1918 yılının Temmuz ayından itibaren ise çeşitli cemiyetler, şirketler ve kişiler tarafından çıkarılan gazeteler sona ermiştir (Çelebi, 2010: 20).

Türkistan’da yayımlanan dergiler tıpkı gazeteler gibi matbaa için önemli bir yere sahip olmuştur. 1938 yılına kadar olan süre içerisinde yayımlanan önemli dergiler aşağıda tablo içerisinde gösterilmiştir.

Derginin Adı	Basım Yeri ve Yılı	Yayımlayanlar	Sayı	Dili
İli Vilayetinin Gazeti	İli, 1910-1911	Abdulkayyum Hıfzı	70	Türkî / Uygurca
Aykab	Altıntöbe/Troisk, 1911-1915	Muhammedcan Sirali-Ekrem Akimoğlu	88	Kazakça
Kazakistan	Bökeyorda-Uralsk/Teke, 1911-1915	Elcusin Byurin-S. Şahingirey Bökeyoğlu	15	Kazakça
Ayna	Samarkand, 1913-1915	Mahmud Hoca Behbudi	68	Türkî /Özbekçe
El-İslah	Taşkent, 1915-1918	Abdurrahman Sadık	?	Türkî /Özbekçe
Alaş	Taşkent, 1916-1917	Kulbay Tuğusov	?	Kazakça
Uran	Hanorda, 1917	Abdulaziz Musa	?	Kazakça
Abay	Semey, 1917	?	?	Kazakça
El-İzah	Taşkent, 1917	Ulema Cemiyeti	18	Türkî /Özbekçe
Kengeş	Hokand, 1917	Hamza Hakimzâde-Niyazi Rahimcan-Tursun Muhammedoğlu	?	Türkî /Özbekçe
Yurt	Hokand, 1917	Aşurali Zahiri-Zeki Velidi (Togan)	?	Türkî /Özbekçe
Hürriyet	Hokand, 1917	Mahmud Hoca Rizai	4	Türkî /Özbekçe

Sarıarka	Semey, 1917	Halil Abbasoğlu- Rahimcan Marsıkoğlu	?	Kazakça
Birlik Tuvu	Taşkent, 1917	Mustafa Çokayoğlu- Hayrettin Balgınbayoğlu	?	Kazakça/ Tatarca
Tırşılık	Akmola, 1917	?	?	Kazakça
Çayan	Taşkent, 1917-1918	Halef Tölekov- İbrahim Tahiri	25	Türkî/ Tatarca
Çöl Çayan	Taşkent, 1918	Halef Tölekov- İbrahim Tahiri	7	Türkî/ Tatarca
İşçiler Dünyası	Taşkent, 1918	Gazi Yunus	?	Türkî /Özbekçe
İzharü'lhak	Taşkent, 1918	Molla Sadriddin Hoca	18	Türkî /Özbekçe
Kazak Sözü	Semey, 1919	Aziz Bolatoğlu	?	Kazakça
Hür Söz	Urumçi, 1919- 1921	H. Yunus-Fazıl Yunus	?	Türkî / Uygurca
Yeni Hayat	Kaşgar, 1933-193?	Kutluk Şevki	?	Türkî / Uygurca
Bizim Tavuş	Çöğçek, 1933-?	?	?	Türkî / Uygurca
Aksu Haberi	Aksu, 1933-?	?	?	Türkî / Uygurca
İli Deryası	İli, 1934-?	?	?	Türkî / Uygurca

(Çelebi, 2010: 25-26)

I. BÖLÜM

1. ABDULHAMİD SÜLEYMANOĞLU (ÇOLPAN) (1897 – 4 EKİM 1938)

1.1. Hayatı ve Edebi Görüşü

Daha çok Çolpan mahlasıyla bilinen Abdulhamid Süleymanoğlu, 1897 yılında Özbekistan'ın Endican vilayetinde dünyaya gelmiştir. Babası Süleymankul Molla Muhammed Yunusoğlu, çiftçilik ve ticaretle uğraşmaktaydı. Zengin ve aydın bir kişi olan Süleymankul Molla Muhammed Yunusoğlu oğlunun Türkistan'da gittikçe güçlenen Ceditçilik hareketinin etkisiyle iyi bir eğitim almasını istiyordu. Bunun üzerine Çolpan ilk önce Endican ve Taşkent medreselerinde eğitim görmüş, buralarda oldukça iyi bir eğitim almış, iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir. “*Bu yıllarda Nizamî, Dehlevî, Nevaî, Fuzulî, Sadi, Firdevsî, Hafız, Hayyam, Mevlana gibi şark klasiklerini okudu. Gaspıralı İsmail Bey (Kırım); Tagor (Hindistan); Abdulla Tukay, Kavî Necmî (Tataristan); Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Tevfik Fikret, Yahya Kemal, Rıza Tevfik (Türkiye); Hadi ve H. Cevad (Azerbaycan)'ın eserlerini takip etti*” (Baydemir, ? : 1). Daha sonra eğitimine Endican'daki Rus okulunda devam eden Çolpan, Rusçayı ve İngilizceyi de ileri düzeyde öğrendi. Aldığı eğitimler sayesinde Rus ve Batı klasiklerini okudu, Doğu ve Batı kültürlerini öğrendi, dünya edebiyatıyla tanışmış oldu. Arapça, Farsça, Rusça ve İngilizce öğrenen Çolpan daha sonra Osmanlıca da öğrendi ve böylelikle yenileşme devri Türk edebiyatçıları tanımaya başladı.

“*İsmail Gaspıralı'nın Türkistan'da da hızla yayılan Ceditçi fikirleri, Mahmudhoca Behbûdî, Münevver Kaarî, , Abdullah Avlânî, Abdurrauf Fitrat, Hamza Hekimzâde Niyazî ve Abdullah Kadirî gibi yenilikçi yazar ve şairler gibi Çolpan'ı da etkiledi. Bu yazar ve şairler, şiir, roman, tiyatro ve gazetelerdeki köşe yazılarında, Rusya'nın işgali altındaki Türkistan'ın istiklâline kavuşması, kendi kaderine kendisinin hükmetmesi, cehalet ve sömürülmekten kurtarılması, ekonomik kaynaklarını kullanabilmesi ve zenginleşmesi, millî ve dinî değerlere sahip çıkılması, Cedit Mektepleri gibi yeni açılan okullarda çağın gerektirdiği yeni bilgilerin öğretilmesi, millî tarih ve dile sahip çıkılması, Türkiye ve diğer Türk yurtlarıyla ilişkilerin geliştirilmesi gibi bugün de önemini koruyan konuları işlediler*” (Karakaş, 2013: 16).

Çolpan “Kalender”, “Mirzakalender”, “Andicanlı” ve “Çolpan” mahlaslarını kullanarak eser vermeye başlamıştır (Niyatov, 1992: 5). Çolpan’ın ilk eserleri “Sada-i Türkistan”, “Sada-i Fergana” ve “Türkistan” gibi gazetelerde neşredilmiştir (Yaman, 2015: 27). 1914 yılında Sada-i Türkistan gazetesinde çıkan “Edebiyat Nedir?” adlı makalesi ile dikkatleri üzerine çekmiştir.

“Çolpan, 1917-1918’ de Orenburg’da Başkurdistan Milli Cumhuriyeti Reisi’nin sekreterliğini yapmış, bu arada Kokand (Hokand) şehrinde toplanan istiklâl kurultayına katılmıştır. Kokand’ın Kızıl ordu tarafından topa tutulmasından sonra yaralananların tedavisi için Kızılay hastanesinde gönüllü olarak çalışmıştır. Çolpan, bundan sonra kendini edebiyata ve bilhassa şiire vermiş, çeşitli yayın organlarında yazmaya başlamıştır. Bunlar arasında “Çağatay Gürüngü”, “Türkroste”, “İştirakiyyun”, “Kızıl Bayrak”, “Türkistan”, “Buhara Ahbarı”, “Dehkan” ile 1917’lerde ilk yazılarını yayınladığı “Sada’-yı Türkistan”, “Sada-yı Fergana” ve “Türkistan Vilayetinin Gazeti” gibi organlar bulunmaktadır”(Özbay, 1994: 14).

Çolpan’ın yazdığı şiirler tanınmasında önemli bir rol oynamıştır. 1922 yılında Özbek Yaş Şairleri (Özbek Genç Şairleri) antolojisinde ilk şiirleri yayımlandı. Bu şiirler içerisinde yer alan “Gözel” şiiri, en güzel şiirlerinden biridir. Yine 1922 yılında ilk şiir kitabı olan “Bulaklar” neşredildi. 1924 yılında Uyğanış, 1926 yılında Tan Sırları ve 1930’lu yıllarda Cor ve Saz adlı şiir kitapları basıldı. *“Bu kitaplarda yer alan 119 şiirin büyük bir kısmında, Ekim İhtilali’nden sonra yeni bir maskeyle ortaya çıkan müstemlekeçileri ve politikalarını, halkının ayaklarında bir çeşit pranga olarak gördüğü beyleri, efendileri karaladı; hürriyeti, özgürlüğü yüceltti. Çolpan’ın bu dönemde yazdığı şiirleri, milli sembolizmin en güçlü örnekleridir. Aynı zamandan halkın acılarını, dertlerini ve arzularını dile getiren hikâye ve dramalar yazdı”* (Baydemir, ?: 2).

“Çolpan’ın 22-28 yaşları arasında (1920-1926) yazmış olduğu şiirler O’nun asıl karakterini ve şairlik gücünü ortaya çıkaran mahsullerdir. Şair, bu yıllarda yazdığı şiirleri ve fikirleriyle devrin genç yazarlarını büyük oranda etkiler. Bunlar arasında Elbek (1893-1939), Batu (1904-1940), Şakir Süleyman (1900-1942), Aybek (1905-1968), Aydın (1906-1953), Gayretî (1905-1968), Hamid Alimcan (1909-1944), Gafur Gulam (1903-1966), Zafer Diyar (1912-1946) gibi yazar ve şairler bulunmaktadır. Bu yazarlardan bazıları 1926’lardan sonra sistemin istekleri doğrultusunda proleter

edebiyatçıları saflarına geçip Çolpan'a muhalif olmuşlardır. Şairi, lirizm ve sembolizmle Marksist ve proleter düzene karşı burjuvaziye desteklemek ve milliyetçilik yapmakla suçlayanlara karşı, genç ve lirik şair Aybek (Taşmuhammedoğlu) 1927 tarih ve 109 sayılı "Kızıl Özbekistan" gazetesinde "Şairler Nasıl Tenkid Edilir?" adlı yazısıyla Çolpan'ın lirik şiirini savunur" (Özbay, 1994: 15).

"1926 yılından sonra şair ve yazarlar üzerinde sistemli bir baskı politikası uygulanmaya başlandı. Çolpan bu döneme kadar yazdığı şiir, drama, hikâye ve köşe yazılarından dolayı Sovyet makamları tarafından takibe alındı ve bu baskı kendisine özellikle hissettirildi. Rejim lehine eserler yazmaya zorlandı" (Baydemir, ? : 2). Çolpan 1932 yılında rejim baskısından kaçarak Moskova'ya gider ve 1934 yılına kadar orada kalır. Moskova da olduğu dönemde de edebi faaliyetlerine devam eder ve Özbekçe tercümelerde yapmaya başlar. Tercüme ettiği eserler arasında Tagor'un "Seyahat Eden Kız"ı ile fikirlerinden çok etkilendiği büyük Hint şairi Rabindranath Tagor'u da ilk defa Türkistan'da tanıtmıştır. Diğer tercümelemleri arasında ise Shakespeare'in "Hamlet"i, Maksim Gorki'nin "Ana"sı, Carlo Gozzi'nin "Princess Turandot (Melike-i Turandot)"u ile birlikte Rus şairlerden yapmış olduğu şiir tercümelemleri de vardır. Böylelikle Çolpan, yeni Özbek edebiyatının en önemli mütercimlerinden biri olmuştur.

İyi bir şair ve mütercim olmasının yanı sıra iyi bir de hikâye yazarı olan Çolpan'ın, 15 hikâyesi günümüze ulaşmıştır. Bununla birlikte Çolpan, iki ciltlik Gece ve Gündüz adında bir roman yazmıştır. Yazmış olduğu romanın birinci cildi olan Gece, 1936 yılında Taşkent'te neşredilmiştir. Ancak kitabın ikinci cildine ulaşamamıştır. Ayrıca Çolpan'ın çok sayıda makalesi de bulunmaktadır.

"Çolpan'ın millî sembolizmin örnekleri kabul edilen eserleri, aynı zamanda dönemin sosyalist proleter edebiyat taraftarları ile Marksist eleştirmenlerinin de şiddetli tepkisini çeker. Gazete ve dergilerde aleyhinde şiddetli tenkit yazıları yayımlanır. Bu eserlerinden dolayı Çolpan, "millî burjuvaziye hizmet etmek, milletçilik (milliyetçilik) yapmak, Sovyet sistemine ve millî ve dinî değerleri inkâr eden Sovyet ideolojisine itibar etmemek" le suçlanır" (Karakaş, 2013: 18). 13 Temmuz 1937 yılında "Millî İttihad" adında, inkılap karşıtı bir teşkilata üye olmak suçundan dolayı tutuklandı. Millî İttihad teşkilatına üye olmak, Şuralar Hükümeti'ne karşı yürütülen faaliyetlerde yer almak, şiirlerinde milliyetçiliği övmek, gençlere milliyetçiliği aşlamak gibi sebeplerle

suçlanmıştır. Zorla imzalatılmaya çalışılan sahte ifade tutanaklarını imzalamamış ve kendisine atfedilen suçları kabul etmiştir. 4 Ekim 1938’de bir kez bile mahkemeye çıkarılmadan katledilen şairin mahkeme kararı ise ertesi gün 5 Ekim 1938’de SSCB Yüksek Mahkemesi tarafından çıkarıldı ve çıkarılan kararlar birlikte şair aklandı. Resmi olarak aklanmasına karşın hakkındaki yasak fiili olarak devam etmekteydi. Yeniden yapılanma dönemine kadar kimse ondan söz edemedi ve eserleri basılıp yayımlanmadı.

“Çolpan dört kez nişanlandı fakat üç evliliği gerçekleşti. İlk eşi Tatar asıllı Abide Hanım’dır. Abide Hanım, Çolpan’ın şiirlerinde “Kleopatra” betimlemesi ile yer alır. Abide Hanım’dan sonra Özbek asıllı Saliha Hanım’la evlendi. Moskova yıllarında yaşanan sıkıntılar yüzünden Saliha Hanım’dan ayrıldı ve bir süre sonra Rus asıllı Yekaterina İvanovna Tokareva ile evlendi. Son eşi, Çolpan tutuklandıktan bir süre sonra Ukrayna’ya göç etti. Çolpan’ın hiç çocuğu olmadı” (Baydemir, ? : 3).

Hakkında konulan fiili yasağın kaldırılmasıyla 1990 yılından itibaren Çolpan’ın eserleri basılmaya, yayımlanmaya başlandı. 1991 yılında, rejim kurbanı olan diğer yazarlarla birlikte Çolpan’a da Uluslararası Ali Şîr Nevâî Ödülü verildi. Günümüzde de Çolpan’ın adı dünyanın her yerinde caddelere, sokaklara, parklara verilerek yaşatılmaktadır.

1.2. Eserleri

Çolpan, erken yaşlarda edebiyatla ilgilenmeye başlamış ve 41 yıllık kısa ömrüne çok fazla eser sığdırmıştır. Yazdığı dönemde büyük ses getiren bir yazar olmuştur. Bununla birlikte pek çok yazar ve şairi de etkilemiş, fikirleri ve dünya görüşüyle çok sayıda kişiye örnek olmuştur. Yazmış olduğu şiirler, hikâyeler, makaleler ve yapmış olduğu çeviriler başta Türk lehçeleri olmak üzere İngilizce, Rusça, Almanca ve Fransızca gibi pek çok dile çevrilmiştir.

1.2.1. Şiirleri

1) *“Çolpan’ın şiirlerinin bir kısmı antoloji ve mecmualarda yayınlandı. 1922 yılında Taşkent’te yayımlanan Özbek Yaş Şairleri antolojisinde Çolpan’ın 1921 yılına kadar yazdığı 14 şiiri yer aldı. Gözel Yazgıçlar (1925), Edebiyat Parçaları (1926)*

mecmualarında ayrıca Taşkent, Semerkant, Hokand, Kazan, Bakü ve Bahçesaray'da neşredilen gazete ve dergilerde muhtelif şiirleri neşredildi” (Baydemir, ? : 3).

2) Uyğanış (Uyanış): Çolpan'ın 1922 yılında Taşkent'te Arap harfleriyle neşredilen ilk şiir kitabıdır. Bu kitapta 19 şiir yer almaktadır. Kitapta yer alan şiirler 1920-1922 yılları arasında Çolpan'ın ilk yazdığı şiirlerdir. Şiirler; Yurt Kaygısı, Ümid ve İman, Çöriler Uçun, Sezgiler ve Sevgi olarak beş bölüm başlığı altında toplanmıştır.

3) Bulaklar (Pınarlar): 1924 yılında Taşkent'te Arap harfleriyle neşredilen bu kitap Çolpan'ın ikinci şiir kitabıdır. Bu eserde 26 şiir yer almaktadır. Şiirler; Şark Uçun, Sezgiler, Sevgi, Kara Yollar ve Kar Yolıda olarak beş bölüm başlığı altında toplanmıştır.

4) Tañ Sırları: *“Çolpan'ın üçüncü şiir kitabıdır. 1926 yılında Arap harfleriyle Türkistan Cumhuriyeti Devlet neşriyatı olarak Taşkent'te basılmıştır. Kitapta 60 şiir bulunmakta. Bunlar 1923-1926 yıllarında yazmış olduğu şiirleridir. Kitabın başında Çolpan'ın bir portresi bulunmaktadır. Portrenin altında iki mısralık bir spot yer almıştır. Sonraki sayfada “Tañ Sırları” yazısının altında bir dördlük göze çarpmaktadır. Burada Çolpan, “Oyğanış”, “Bulaklar” ve “Tañ Sırları” adlarını kullanarak şiiriyle hayatı arasında paralellik kurmuştur” (Özbay, 1994: 21).*

5) Koşuklarım (Şarkılarım/Türkülerim): Taşkent'te 1935 yılında basılan bu eserde, büyük siyasi baskıya ve tehditlere maruz kalan Çolpan'ın sistem lehine zorla yazdırılmış şiirleri de yer almaktadır.

6) Saz: Yine 1935 yılında neşredilen bu eserde de Çolpan'ın sistem lehine zorla yazdırılmış şiirleri yer almaktadır.

Çolpan'ın şiirlerinde şekil bakımından dördlük nazım birimi hâkim olsa da yeniliklerde görülmüştür. Ayrıca Çolpan, kafiye, redif ve vezinde de yenilikler yapmıştır. Çolpan, şiirlerini genellikle aruz ve hece vezniyle yazmıştır. Bunun yanında serbest şiirleri de bulunmaktadır. Çolpan'ın kullandığı dil ve üslup onu yeni Özbek şiirinin kurucusu ve en büyük şairi yapmıştır. Şiirlerinde Türkçenin yapısında olmayan Arapça ve Farsça terkipler yoktur. Kullandığı üslup ise sade ve yalın olmasına karşın şiirlerinin çoğunda derin anlamlar vardır.

1.2.2. Tiyatro Eserleri

“Çolpan'ın piyeslerinin bir kısmı daha sağlığında başta Taşkent olmak üzere Türkistan'da muhtelif şehirlerde ve Moskova'da sahnelenmiştir. Piyeslerden bazılarının

yılı henüz tespit edilememiş, bazıları da –evi müsadere edildiğinde el konulduğundan-günümüze ulaşmamıştır” (Baydemir, ?: 3). Belirlenen piyesleri şunlardır:

1) Halil-i Fereng (1917): Bu eser Çolpan’ın ilk tiyatro eseridir. İlk kez 1921 yılında Taşkent’teki Turan tiyatrosunda oynanmıştır.

- 2) Yarkınay (1920)
- 3) Çoban Sevgisi (1922)
- 4) Çöriniñ Kozğalışı (1922, Cariyenin İsyanı)
- 5) Muştumzar (1928)
- 6) Hücüm (1922, V. Yan ile birlikte)
- 7) Ortak Karşibayev (1929)
- 8) Öldürgüçi (?)
- 9) Zamane Hatunu (?)
- 10) Yene Üylenemen (?, Tekrar Evleniyorum)
- 11) Polat (?)
- 12) Uzun Kulaklı Dede (?)

1.2.3. Hikâyeleri

İlk hikâyesini 1914 yılında yazdığı bilinmektedir. Çolpan’ın yazdığı hikâyelerden günümüze ulaşanların sayısı yalnızca 15’tir. Hikâyeleri;

- 1) Kurban-ı Cehalet (1914)
- 2) Doktor Muhammedyar (1914)
- 3) Kışlak Kooperatifi (?)
- 4) Moskova Semerkant (?)
- 5) Aydınlık Keçelerde (?)
- 6) Kar Koynıda Lale (?)
- 7) Navvay Kız (?)
- 8) Kleopatra (?)
- 9) Oktabr Kızı (?)
- 10) Terakkiy (?)
- 11) Akpaşşaniñ İn’ani (?)
- 12) Ayrılık Yolu (?)

- 13) Bahar Evvelleri (?)
- 14) Kurban (?)
- 15) Çapan ve Perenci (?)

1.2.4. Roman

Çolpan'ın Gece ve Gündüz adlı iki ciltlik bir romanının olduğu, bu romanın birinci cildi olan Gece'yi Moskova da bulunduğu 1932-1934 yılları arasında yazdığı bilinmektedir. Romanın birinci cildine ulaşılmış ancak ikinci cildi olan Gündüz'e ulaşılamamıştır. Elde bulunan birinci cilt ise 1936 yılında Taşkent'te neşredilmiştir.

1.2.5. Çevirileri

- 1) Cariye Kız (Turgenyev'den)
- 2) İvan İvanoviç ile İvan Nikoforoviç'in Öyküsü (Gogol'dan)
- 3) Asılan Yedi Kişinin Hikâyesi (Leonid Andreev'den)
- 4) Seyahat Eden Kız (Tagor'dan)
- 5) Melike-i Turandot (Carlo Gozzi'den)
- 6) Hamlet (Shakespeare'den)
- 7) Ana (Maksim Gorki'den)
- 8) Muhtelif Şiir Tercümelere

1.2.6. Gazete ve Dergilerde Yayımlanan Çeşitli Yazıları

“Çolpan'ın 1914-1937 yılları arasında edebi-tenkidî makalelerinin sayısı yüzün üzerindedir. Bu makalelerin çoğu 1920'li yıllara aittir” (Baydemir, ? : 3).

II. BÖLÜM

2. KÖŞE YAZILARININ YAYIMLANDIĞI GAZETE VE DERGİLER

Tezde incelenen 72 makale, 1914 yılından başlayarak 1937 yılına kadar çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Yayımlandıkları gazete ve dergiler kendi dönemlerinde büyük ses getiren yayın organları olmuşlardır. Çolpan'ın köşe yazıları toplamda 20 farklı gazete ve dergide yayımlanmıştır. İki köşe yazısının ise hangi gazete veya dergide yayımlandığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Aşağıda köşe yazılarının yayımlandığı gazete ve dergilerin adları ile birlikte hangi gazete ve dergide kaç köşe yazısı yayımlandığına dair liste bulunmaktadır.

1. “Türkistân” [Türkistan] Gazetesi= 19 Köşe yazısı
2. “Färğânâ” [Fergana] = 9 Köşe yazısı
3. “Määrif vä Oqitguvçi” [Eğitim ve Öğretmen] Dergisi = 6 Köşe yazısı
4. “Qizil Özbekistân” [Kızıl Özbekistan] Gazetesi = 6 Köşe yazısı
5. “Gülistân” [Gülistan] Dergisi = 5 Köşe yazısı
6. “Zäräfşân” [Zerefşan] Gazetesi = 4 Köşe yazısı
7. “İştirâkiyun” Gazetesi = 3 Köşe yazısı
8. “Yeryüzi” [Yeryüzü] Dergisi = 3 Köşe yazısı
9. “Sädâi Türkistân” [Türkistan'ın Sesi] Gazetesi = 2 Köşe yazısı
10. “Sädâi Färğânâ” [Fergana'nın Sesi] Gazetesi = 2 Köşe yazısı
11. “Äynä” [Ayna] Dergisi = 2 Köşe yazısı
12. “Yängi Färğânâ” [Yeni Fergana] = 1 Köşe yazısı
13. “Yârqin Turmuş” [Parlak Hayat] Dergisi = 1 Köşe yazısı
14. “Şorâ” Dergisi = 1 Köşe yazısı
15. “Turân” [Turan] Gazetesi = 1 Köşe yazısı
16. “El Bayrâği” [Halk Bayrağı] Gazetesi = 1 Köşe yazısı
17. “Qizil Bayrâq” [Kızıl Bayrak] Gazetesi = 1 Köşe yazısı
18. “Därxân” [Serbest] Gazetesi = 1 Köşe yazısı
19. “Şarq Häqiqäti” [Şark Hakikati] Gazetesi = 1 Köşe yazısı
20. “Mäşälä” [Meşale] Dergisi = 1 Köşe yazısı
21. Belirsiz = 2 Köşe yazısı

Oluşturulan liste de görüldüğü üzere Çolpan'ın yayımlanan köşe yazılarından 19 tanesi “Türkistan” gazetesinde yayımlanmıştır. Bu gazetede yayımlanan köşe yazılarının yayımlanma tarihleri ise 1921 – 1924 arasında değişmektedir. Ekim devriminden sonra çıkan “Türkistan” gazetesinin yayın ömrü de 1921 – 1924 tarihleri arasında olmuştur. Bu gazete Sovyet matbuatı olarak adlandırılan gazetelerden biridir.

İkinci olarak en çok köşe yazısının yayımlandığı “Fergana” da 9 köşe yazısı bulunmaktadır. “Fergana” 1921 yılında yayın hayatına başlamış yayın bir organıdır. “Fergana” da tıpkı “Türkistan” gazetesi gibi Ekim devriminden sonra çıkmaya başlamış ve Sovyet matbuatının mensubu sayılmıştır. Burada yayımlanan köşe yazılarının yayımlanma tarihleri 1923 – 1924 yıllarıdır.

“Maarif va Okitguvçi” dergisinde 1925 – 1927 yılları arasında yayımlanan 6 köşe yazısı bulunmaktadır. Bu dergi Ekim İhtilali'nden 1929 yılına kadar olan dönemde çıkmış dergilerden biridir.

1935 – 1937 yılları arasında 6 köşe yazısının yayımlandığı “Kızıl Özbekistan” gazetesi, çıktığı dönemde Özbekistan'da baş yayın organı olarak kabul edilmekteydi.

Çolpan'ın “Gülistan” dergisinde ise toplamda 5 köşe yazısı bulunmaktadır. Bu yazılar 1935 – 1936 yılları arasında yayımlanmıştır.

Çolpan'ın yazmış olduğu 4 köşe yazısı “Zerefşan” gazetesinde 1927 yılında yayımlanmıştır.

Ekim devriminden sonra çıkan gazetelerden biri olan “İştirakiyun” gazetesi, Sovyet matbuatı olarak adlandırılan gazeteler arasında yer almaktadır. Bir yıllık ömrü olan “İştirakiyun” gazetesinde Çolpan'ın 3 köşe yazısı yayımlanmıştır. Yazmış olduğu bu 3 köşe yazısı 1920 yılında yayımlanmıştır.

“Yeryüzü” dergisinde Çolpan'ın yayımlanan 3 köşe yazısı bulunmaktadır. Bu yazılar her yıl birer tane olmak üzere 1926 – 1928 yılları arasında yayımlanmıştır.

Çolpan'ın 2 köşe yazısının bulunduğu “Sedai Türkistan” gazetesi döneminde en ünlü gazetelerden biridir. *“Gazetenin birinci sayısı 4 Nisan 1915 tarihinde çıkmıştır. Resmi kurucusu Ubeydulla Hoca Asatilla Hocayev (1880-1938)'dir... Gazete sayfalarında Münevver Kari, Miskin, Hıslet, Tevalla gibi Taşkentli şair ve yazarlarının şiirlerinin yanı sıra Semerkant'tan Vasli, Hacı Muin, Fergana Vadisi'nden Sufizade,*

Hamza, Çolpan, Lütfulla Âlimi, İbrahim Devran gibi onlarca kalem sahiplerinin eserleri de basılmıştır” (Kasımov, 2009: 60). Bu önemli gazete Taşkent’te çıkmıştır. “*“Haftada iki defa çıkan edebi, iktisadi, fenni ve maaşlı Türkçe gazete” olan Sada-yı Türkistan gazetesi kısa sürede çevresine güçlü kalem sahiplerini toplayabilmiştir. Bu gazetenin önemli işlerini Münevver Kâri yürütmekteydi. Sada-yı Türkistan, Türkistanlıları ilgilendiren çeşitli konulara – tabii ki o dönem şartlarının izin verdiği ölçüde- ilgilendirilmiştir. Din meselelerine ise halkın heyecanını körüklemeyecek bir şekilde değinerek, ülkemizdeki tutuculuğu yok etmeye çalışmıştır. Sada-yı Türkistan Rus hükûmeti tarafından çok tehlikeli bir gazete olarak tanınmıştı... 1915 yılının Mayıs ayına kadar devam eden Sada-yı Türkistan 67 sayı yayınlanmıştır*” (Toktamışoğlu, 2006: 265). Daha sonra gazete maddi imkânsızlıklar yüzünden kapanmıştır.

Çolpan’ın 1914 yılında 2 köşe yazının yayımlandığı “Sedai Fergana” gazetesi, Abidcan Mahmudov’un tarafından çıkarılmıştır. “Sedai Fergana” gazetesi, “Sedai Türkistan” gazetesi ile aynı zamanda yayın hayatına başlamıştır. Haftada 3 kez çıkmakta olan gazete toplamda 123 sayı olarak çıkmıştır. Bu gazete de Aşurali Zahiri ve Kırimlı Osman Nuri Beyler çalışmıştır.

Türkistan’da çıkan ilk dergi olma özelliğine sahip olan “Ayna” dergisinde Çolpan’ın 2 köşe yazısı yayımlanmıştır. Bu köşe yazıları 1914 yılında yayımlanmıştır. “*“Ayna” Mahmud Hoca Behbudi’nin çabaları ve teşebbüsüyle 20 Ağustos 1913’ten 15 Haziran 1915’e kadar çıkmıştır. Bu dergi toplam 68 sayı ve 1720 sayfadan oluşmaktadır*” (Kasımov, 2009: 61).

“Yeni Fergana” gazetesinde 1928 yılında 1 köşe yazısı yayımlanmıştır.

Çolpan’ın 1 köşe yazısı da “Yorkin Turmuş” dergisinde 1936 yılında yayımlanmıştır.

“Şora” Dergisi, “*1908 yılından 1918 yılına kadar Orenburg’da ayda iki defa (birinde ve on beşinde) toplam 240 sayı çıkmıştır. Hacmi 32 sayfadan oluşuyordu ve derginin kapağı renkli idi. Kurucusu meşhur ağabey – kardeş fabrikatörler, Zakir ve Şakir Ramiyevler idi. Tanınmış aydın din âlimi Rızaiddin Fahriddin derginin redaktörlüğünü yaptı... Derginin içeriği genişti*” (Kasımov, 2009: 52). “Ş. Saatova’nın belirttiğine göre, “Şura” dergisinin 10 yıl devamında çıkan 240. Sayısında Türkistan hayatına dair 323 yazı yer almaktadır. Bu makaleler (138), mektup (90), edebi eser (71),

haberler (21), fotoğraf (3) tane, makale – tarih (38), eğitim – öğretim (25), sosyal bilimler (23), din (4), siyaset (6), matbuat (13), edebiyat araştırmacılığı (12), gezi yazıları gibi konuları içermektedir” (Kasımov, 2009: 53). “Dergideki Türkistan’a ait tüm yazılar 112 yazarın kaleminden çıkmış olup, bunlardan 84’ü yerli halk temsilcilerindedir. Bunların arasında meşhur eğitimci Furkat’tan, Türkistan’da Ceditçilik hareketinin temsilcileri olan Behbudi, Sufizade, Hacı Muin, Çolpan, Mir Muhsin Şermuhammedov, Lütfulla Âlimi, Sadridin Ayni, Siddiki Aczi, Mumincan Muhammedcanov, Fahriddin Raci, Halmuhammed Ahundi, Ahlulla bin Hayrulla gibi büyük küçük onlarca isme yer verilmesi, “Şura” dergisinin Türkistan’a verdiği önemi ispatlamaktadır” (Kasımov, 2009: 54). Çolpan’ın da bu dergide 1915 yılında yayımlanmış bir köşe yazısı bulunmaktadır.

“Turan” gazetesi 1917 yılında Abdullah Avlanî tarafından çıkartılmaya başlanmış bir gazetedir. Gazete yayın hayatına başladıktan kısa bir süre sonra Çolpan’ın, “Abdülhamid Süleyman” imzası bir köşe yazısı 1917 yılında “Turan” gazetesinin 22 Nisan sayısında yayımlanmıştır.

“El Bayrağı” gazetesi, 1917 yılının Şubat ayından sonra çıkan gazeteler arasında yer almaktadır. B. Saliev ve A. Zahiri tarafından çıkarılmıştır. “El Bayrağı” gazetesi yayımlandığı dönemde Türkistan’ın bağımsızlığı yolundaki mücadelenin sesi olmuştur. Çolpan’ın bu gazetede 1918 yılında yayımlanmış bir köşe yazısı bulunmaktadır.

“Kızıl Bayrak” gazetesi Ekim devriminden sonra çıkan parti – Sovyet matbuatı diye adlandırılan gazeteler içinde yer almaktadır. Çolpan’ın “Kızıl Bayrak” gazetesinin 1922 yılı 2 Eylül sayısında “Abulhamid Süleyman” imzası ile neşredilmış bir köşe yazısı bulunmaktadır.

1923 yılında “Derhan” gazetesinde yayımlanmış Çolpan’a ait bir köşe yazısı yer almaktadır.

Çolpan’ın “Şark Hakikati” gazetesinde 1929 yılında yayımlanan bir köşe yazısı bulunmaktadır.

“Meşale” dergisinin 1934 yılında yayımlanan dördüncü sayısında Çolpan’ın bir köşe yazısı bulunmaktadır.

Tezde incelenen iki köşe yazısının ise nerede yayımlandığına ait bir bilgiye ulaşamamıştır.

2.2. KÖŞE YAZILARININ İÇERİĞİ

Tezde ele alınan ilk köşe yazısı 1914 yılında sonuncusu ise 1937 yılında yayımlanmıştır. Geçen 23 yılda köşe yazılarında farklı birçok konu işlenmiştir.

72 köşe yazısında; sosyal ve siyasi olaylardan Türkistan'ın genel durumuna, Özbek tiyatrosu ve sergilenen tiyatro eserleri hakkında bilgilerden, Çolpan'ın dünyaca tanınmış isimler hakkındaki görüşlerine ve edebi tenkitlere kadar çeşitli konular mevcuttur.

Bu çalışmada incelenen köşe yazıları altı başlık altında ele alındı. Bunlar;

2.2.1. Edebi ve Eleştirel Köşe Yazıları

- 2.2.1.1. Edebiyat Nedir? (1914)
- 2.2.1.2. Muhterem Yazarlarımıza (1915)
- 2.2.1.3. İş Vakti, İş Yapma Vakti (1917)
- 2.2.1.4. Sovyet Hükümeti ve Güzel Sanatlar (1920)
- 2.2.1.5. Gerçek İnkılap (1922)
- 2.2.1.6. Ruhumuz Ölmesin (1922)
- 2.2.1.7. “Uzun Kulaklı Dede” Hakkında (1923)
- 2.2.1.8. Gelişmekteyim Eğitim! (1923)
- 2.2.1.9. Harabeler Arasında (1924)
- 2.2.1.10. 500 Yıl (1924)
- 2.2.1.11. “Şehname”nin Türkçe Tercümesi (1925)
- 2.2.1.12. Tiyatro Eleştirilerine Önem (1927)
- 2.2.1.13. Gölgede Kalanlar Hakkında (1935)
- 2.2.1.14. Ukrayna Banduracıları (1936)
- 2.2.1.15. Yönetime Mektup (1936)
- 2.2.1.16. Kızıklar (1936)

2.2.2. Tiyatro Eserleri ve Tiyatroculuğa Dair Köşe Yazıları

- 2.2.2.1. “Gerçek Sevgi” (1920)
- 2.2.2.2. “Eba Müslim” (1921)
- 2.2.2.3. Tiyatro – Sanat (1922)
- 2.2.2.4. Sahnemizde (1922)
- 2.2.2.5. “Kave-i Ahenger” (1923)
- 2.2.2.6. “İblis” (1923)

- 2.2.2.7. Sahneler Etrafında (1923)
- 2.2.2.8. “Şeyh Sen-an” (1923)
- 2.2.2.9. Tarihin Zararlı Tekerrürü (1924)
- 2.2.2.10. Moskova’da İki Türk Sanatçı (1926)
- 2.2.2.11. Moskova’daki Tiyatro Atölyemiz (1926)
- 2.2.2.12. Bezm, Çalgı Grubu (1926)
- 2.2.2.13. Meyerhold Tiyatrosu (1927)
- 2.2.2.14. George Dandin (1927)
- 2.2.2.15. “Aydın” (1927)
- 2.2.2.16. “Malika-i Turandot” (1927)
- 2.2.2.17. “Tekrar Evleniyorum” (1927)
- 2.2.2.18. Özbek Devlet Topluluğu (1928)
- 2.2.2.19. Tursunay Sahnede (1928)
- 2.2.2.20. “Söz, Söz, Söz!” (1929)
- 2.2.2.21. Sevdiğim Cesurlar (1934)
- 2.2.3. Edebi Şahsiyetler İle İlgili Köşe Yazıları
 - 2.2.3.1. Merhum Tevfik Fikret (1920)
 - 2.2.3.2. İki Kayıp (1920)
 - 2.2.3.3. Rıza Tefvik Bey (1924)
 - 2.2.3.4. Büyük Hintli (1925)
 - 2.2.3.5. Tagore ve Tagorecilik (1925)
 - 2.2.3.6. Küçük Roller Ustası (1934)
 - 2.2.3.7. Mei Lanfang (1934)
 - 2.2.3.8. Şarkıya Hayran (1935)
 - 2.2.3.9. Sahne Sırlarına Aşına Sanatkâr (1935)
 - 2.2.3.10. Büyük Okul Sahibi (1936)
 - 2.2.3.11. Baba, Oğul Sanatkârlar (1936)
 - 2.2.3.12. Üveysi (1936)
 - 2.2.3.13. Üstadın Özellikleri (1937)
- 2.2.4. Matbuata Dair Köşe Yazıları
 - 2.2.4.1. Dilimizin Kullanılışı (1923)
 - 2.2.4.2. Ateşli Araç Hakkında (1923)

- 2.2.4.3. Büyük Eksikliğimiz (1924)
- 2.2.4.4. Kalem Hatası (1924)
- 2.2.5. Türkistan'daki Sosyal Olaylara Dair Köşe Yazıları
 - 2.2.5.1. Andican'da Yeni Banka (1914)
 - 2.2.5.2. Andican'dan Mektup (1914)
 - 2.2.5.3. Vatanımız Türkistan'da Demiryolları (1914)
 - 2.2.5.4. Vatanımız Türkistan'da Tarım ve Çiftçilik (1914)
 - 2.2.5.5. Oş (1915)
 - 2.2.5.6. İstikbal İçin Mücadele (1922)
 - 2.2.5.7. Hayat Memat Meselemiz Üzerine (1922)
 - 2.2.5.8. Birleşmiş Cephemizin İlk Görevleri (1923)
 - 2.2.5.9. “Yardım”a Yardım (1923)
 - 2.2.5.10. Vakıf İşleri (1923)
 - 2.2.5.11. Ülke Dışındaki Talebelerimize Yardım (1923)
 - 2.2.5.12. “Yardım” İşleri (1924)
 - 2.2.5.13. Kuduran Sömürgeciler (1924)
- 2.2.6. Siyasi Konulara Dair Köşe Yazıları
 - 2.2.6.1. Ümit Sizden (1918)
 - 2.2.6.2. Yerel Bütçeler (1922)
 - 2.2.6.3. Millet Meselesi (1923)
 - 2.2.6.4. Müslümanlaştırma (1923)
 - 2.2.6.5. İtiraz (1927)

2.2.1. Edebi ve Eleştirel Köşe Yazıları

2.2.1.1. Edebiyat Nedir? (1914)

“Edebiyat Nedir?” adlı köşe yazısı 1914 Yılında “Sedai Türkistan” [Türkistan'ın Sesi] gazetesinde yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazısında “Edebiyat yaşarsa millet yaşar” diyerek edebiyatın ne kadar önemli olduğunu insanlara anlatmak istemiştir. Bununla birlikte halkını edebi eserler okumaya ve yazmaya davet etmiştir. Avrupa'nın her şehrinde ve köyünde her gün, her hafta edebiyat gecelerinin yapıldığını, bu gecelerde edebi eserler okunduğunu ve bu

gecelelerin halka çok büyük katkılar sağladığını söyler. Bu “Edebiyat Geceleri”nin kendi halkı arasında da düzenlenmesini ister.

2.2.1.2. Muhterem Yazarlarımıza (1915)

Muhterem Yazarlarımıza, 1915 yılında “Sedai Türkistan” [Türkistan’ın Sesi] gazetesinde yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazıya son yıllarda yazılan milli tiyatroların ve romanların başarısından bahsederek giriş yapar. Ancak bunun yeterli olmadığını daha çok tiyatro ve roman yazılması gerektiğini, bunun için de sayısı çok az olan aydın gençlere ve ehl-i kaleme görev düşüğünü düşünür. Yazılan roman ve tiyatroların halkı yansıtması için kalem ehillerinin halkın içinde dolaşması, düğünlere, sohbet ortamlarına ve buna benzer ortamlara katılarak halkın gelenek ve göreneklerini tam manasıyla aktarmalarını ister. Böylelikle kitap sayfalarına aktarmak için malzemelerin en orijinalleri seçilip alınmış olur. Çolpan tiyatro eserleri için de gerekenlerin halk arasından toplanması kanaatindedir.

Ayrıca Çolpan bu yazısında Özbek tiyatroculuğunun ilk örneği sayılan “Pederküş” adlı tiyatro eserinin başarısından da söz etmektedir. “Pederküş” Mahmut Hoca Behbudî tarafından kaleme alınmış, ilk kez 1914 yılında Semerkant’ta daha sonra Türkistan’ın birçok şehrinde sahnelenmiştir. Üç perde ve dört bölümden oluşan eserde; cehalet ve bilgisizliğin bir çocuğu nasıl kötü yollara düşürdüğü ve babasını öldürecek noktaya geldiği anlatılmaktadır (Açık, 2007: 49)

2.2.1.3. İş Vakti, İş Yapma Vakti (1917)

1917 yılında “Abdülhamid Süleyman” imzası ile “Turân” [Turan] gazetesinde yayımlanan bu yazı, daha sonra 1997 yılında “Özbekistân Ädäbiyâti vä San’ati” [Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı] gazetesinde tekrar neşredilmiştir.

Çolpan bu yazıda Azerbaycan’ın ünlü tiyatro erbabı ve rejisörü Xontolishskiy Ahmad’i eleştirmektedir. Rusya’da yaşamış milyonlarca kişi 300 yıllık ağır bir tacı dipten güç bela kurtardı ve kaderi, bir kişinin elinde oyuncak olan milyonlarca insan, zalimin elinden kaderini çekip alarak kendi idare etmeye başladı. Çolpan bu durumu Rusya’daki Müslümanlar için ikinci bir yaratılma, ikinci bir doğuş, ikinci bir dünyaya geliş olarak görmektedir. Bu süreçte Rusya’daki Müslümanların kendilerine “İş vakti, iş yapma

vakti!” sloganını yol gösterici edindiğini ve çok çalıştıklarını dile getiren Çolpan, bu dönemde Petersburg, Moskova, Kazan, Ufa, Orenburg, Taşkent, Bakü, Tiflis ve diğer şehirlerdeki her bir Müslümanın adalet ve eşitlik için mücadele ettiğinden bahseder. Müslüman halkın adalet ve eşitlik için mücadele ettiği sırada Xontolishskiy’in etrafına birkaç “artist”i toplayarak tiyatro oyunları sergilemesi Çolpan’a ilginç gelmiş ve bunu eleştirmiştir.

Çolpan, tiyatronun ve güzel sanatların ne kadar önemli olduğunu dile getirmiştir. Ama bunları özgürce ortaya koymak için de çeşitli mücadeleler gerektiğini söyler. Eskiden Rusya’nın böyle olmadığını; açtıkları okulların kapatıldığını, medreselerin kapatıldığını, müziklerinin geliştirilmesine izin verilmediğini ve tiyatro eserlerini özgürce sergileyemediklerini ancak bunun için canla başla mücadele ettiklerini ve sonuca ulaştıklarını anlatır. Xontolishskiy’in ise hiçbir mücadelenin içinde yer almadan bu özgürlüklere kavuşmasını ve tiyatro konusunda ki faaliyetlerini eleştirir.

2.2.1.4. Sovyet Hükümeti ve Güzel Sanatlar (1920)

Sovyet Hükümeti ve Güzel Sanatlar, 1920 yılında “İştirâkiyün” gazetesinde yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazısını Sovyet düzeninin ortaya çıkışının üçüncü yılında kaleme almıştır. Sovyetler ile birlikte halk arasında güzel sanatların yaygınlaşmasından bahseder. Halk daha önceleri drama ile komediyi birbirinden ayıramazken şimdi güzel sanatların tam olarak ne olduğunu çok iyi anlamaktadır ve bunu da Sovyet düzenine borçlulardır. Güzel sanatlar, eski zamanlarda beyler, padişahlar döneminde de vardı. Bütün ömrünü çalışmadan boş geçiren zenginler, zengin çocukları, han ve hanzadeler, işsizlikten sıkılmamak için kendilerini güzel sanatlara verirlerdi. Enstrüman çalarlar, dans ederler, aşk şiirleri yazarlar ve okurlardı. Kısacası güzel sanatlar eski zamanda bir kısım haklı zevki, keyif ve eğlencesi için çalışan bir şeydi. Çolpan güzel sanatların Sovyet döneminde de önemli bir yere sahip olduğunu fakat geçmişteki gibi zengin çocuklarının ve asilzadelerin keyfi, sefası için değil; bütün halk ve eğlenmek isteyenler için olduğunu dile getirir. İyi bir tiyatro grubu olmayan eski Taşkent, Sovyetlerle birlikte oldukça güzel iki tiyatro grubuna sahip olmuştur. Çolpan yazısını “Sovyetler güzel sanatlar ile Doğu’yu

köle değil özgür kılacaktır. Doğu güzel sanatları gelecekte, Batı'nınki ile aynı seviyeye gelecek kendi işçi çocuklarını eğlendirecek, ruhlarını yükseltecektir” diye bitirir.

2.2.1.5. Gerçek İnkılap (1922)

Çolpan'ın Gerçek İnkılap adlı köşe yazısı ilk olarak 1922 yılında “Türkistân” [Türkistan] gazetesinde “A. Sulaymon” (Ä. Süläymân) imzası ile basılmıştır. Daha sonra ise Çolpan'ın “Äsârlär” [Eserler]inin 4. cildinde yeniden yayımlanmıştır.

Çolpan Ekim Devriminden bu yana çeşitli inkılapların hayata geçirilmeye çalışıldığından bahseder. Ancak bu inkılapların beyinlerde ve hayatın derin köşelerinde etkili olmadığını sadece giyimde, sahnede, yürüyüş ve duruşta yapılan değişimlerden ibaret olduğunu dile getirir. Lakin Ekim Devriminden bu yana geçen beş yıllık bir süreden sonra Türkistanlıların gerçeğin farkına vardığını dile getirir. Güzel sanatlarda Batının etkisi ile değil kendi değerleri ile ıslahatlar yapmaları gerektiği düşüncesi gazetelerde yazılmaya başlar. Okullarda da şekilden ve görünüşten ziyade eğitimin kalitesine ve içeriğine daha çok dikkat edilmesi gerektiğinin farkına varılmıştır. Çıkarılan gazetelerde de Türkistan halkının hayati meselelerine daha çok yer verilmeye başlandığı bilinmektedir. Batı müziği altında yavaş yavaş yok olan, gömülüp giden çalgıların öğretildiği ve bunun için okullar açılmıştır. Çolpan bu gelişmelerin çok önemli olduğunu ve bu gelişmelerle birlikte Türkistan halkının biraz olsun uyanmaya başladığını söyler. Çolpan ayrıca halk arasında yaygın olan çeşitli hurafelerin de ortadan kaldırılması için çalışmalar yapıldığından bahseder ve bunu desteklediğini dile getirir.

2.2.1.6. Ruhumuz Ölmesin (1922)

Çolpan'ın kaleme aldığı bu makale 1922 yılında “Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 4 Kasım sayısında “Abdülhamid Süleyman” imzası ile basılmıştır. Çolpan'ın “Äsârlär” [Eserler]i 4. ciltte tekrar yayımlanmıştır.

Çolpan makale de ilk olarak son zamanlarda matbuatda eğitim meselelerinden çokça bahsedildiğine değinir. Okul ve eğitim için gerekli olan masrafları halkın kendinin karşıladığından bahseder. Çolpan yazının devamında ise hükümetin gözetimindeki okulların sayısının çok az olduğunu, sayısı az okulların ihtiyaçlarının yeterli şekilde karşılanmadığını yazar. Eski usuldeki okullar ile mücadele edilmesi gerektiğine değinen

Çolpan, bu mücadele için de hükümet gözetiminde olan okul ve yatılı okulların güçlendirilmesi ve bu okulların eksiksiz hale getirilmesi gerektiğini savunur.

2.2.1.7. “Uzun Kulaklı Dede” Hakkında (1923)

Çolpan’ın “Türkistân” [Türkistan] gazetesi editörlüğüne yolladığı adı geçen mektup, 1923 yılı 18 Şubatta yayımlanmıştır.

Bu mektupta Çolpan yazmış olduğu 2 perdelik komedi eseri “Uzun Kulaklı Dede”nin ortadan kaybolması ile ilgili sitemini dile getirmiştir. Çolpan bu eserin temize çekilmesi için Özbek Topluluğundan bir kişinin aldığını ancak daha sonra eserin ortadan kaybolduğundan bahseder. Yazdığı komedinin Semerkant’taki amatör sanatçılara “peşkeş” çekildiğini duyduğunu ve bu eser nerede bastırılırsa ya da sahneye konulursa bununla ilgili kişileri dava edeceğini söyleyerek mektubunu bitirir.

2.2.1.8. Gelişmekteyin Eğitim! (1923)

Çolpan’ın “Gelişmekteyin Eğitim!” adlı köşe yazısı “Färğänä” [Fergana] gazetesinin 1923 yılı 19 Kasım sayısında “Q” imzası ile basılmıştır. Daha sonra ise Çolpan’ın “Äsärler” [Eserler]inin 4. cildinde yeniden yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazıda uzun yıllardır kanayan yara olan eğitime parmak basmıştır. Aydınlar ve hükümet eğitimin gerekli olduğunu çok kez dile getirmiş ancak halk bunun yeni farkına varmıştır. Açığı kapatmak isteyen köylü halk kendi çabalarıyla öğretmenler bulmuş, okulları tamir ettirmişlerdir. Böylelikle okulların sayısı köylerde şehirlerden daha fazla olmaya başlamıştır. Eğitim Bakanlığında meydana gelen değişmelerle bakanlığın başına eğitime kendini vermiş kişilerin geldiğini söyleyen Çolpan, böylece eğitimle ilgili önemli adımlar atıldığını dile getirir. Taşkent’te Devlet Planı Binasında düzenlenen büyük konferansta Türkistan cumhuriyetlerinin eğitim siyaseti meselesinin gözden geçirildiğini ve konferansın sonucunda eğitim işlerine sürekli yardım etmek için bir yardım dairesi oluşturulduğunu bildirir.

2.2.1.9. Harabeler Arasında (1924)

Çolpan 1924 yılı baharında Andican – Oş – Celalabat güzergâhı boyunca yaptığı yolculuğu sırasında gördüklerini ve gözlemlediklerini deneme özelliğinde “Färğänä” [Fergana] gazetesinin 1924 yılı 28 Mart 158, 169, 172, 175, 176. sayılarında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. “Harabeler Arasında” yazısı daha sonra “Yâş Leninçi” [Genç Leninci] gazetesinin 1991 yılı 1 – 4. sayılarında, “Şark Yulduzi” [Doğu Yıldızı] dergisinin 1991 yılı 6. sayısında tekrar neşredilmiştir.

Çolpan deneme olarak kaleme aldığı yazıda seyahatini öyküleme tekniği ile anlatmıştır. Yolculuğu sırasında gözlemlendiği savaşın geride bıraktığı enkazlardan sıklıkla bahseder. Çolpan bu yolculuğun sonucunda savaşın geride bıraktıklarıyla mücadele etmenin zorluklarını dile getirir ancak bereketli toprakların kaybolmadığını ve bu topraklar sayesinde yurdu yeniden yaşatmanın Türkistan halkının elinde olduğunu da ekler.

Andican, Özbekistan’ın 12 ilinden birisidir. Ülkenin doğu ucunda bulunmaktadır ve Kırgızistan’a sınırı vardır.

Oş, Kırgızistan’ın en büyük ikinci şehridir. Fergana Vadisi’nin güneyinde bulunur ve “güneyin başkenti” olarak adlandırılır.

Celalabad, Kırgızistan’ın güneybatısında yer almaktadır. Kırgızistan’ın üçüncü büyük şehridir ve Özbekistan sınırına yakındır.

2.2.1.10. 500 Yıl (1924)

Çolpan’ın Özbek Bilim Heyeti’ne yazdığı bu açık mektup “Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 1924 yılı 23 Eylül sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan bu açık mektubu sadece Özbekler için değil tüm Türk dünyası için önemli bir yere sahip olan Ali Şir Nevaî’nin vefatının 500. yılı münasebetiyle yazmıştır. Bu mektupta Rusların Puşkin’in her 5 yılı için büyük törenler düzenlediğini, Batı’da ise bunun gibi törenler ve çok büyük kutlamalar yapıldığını, Özbeklerin de Nevaî’nin vefatının 500. yılı şerefine bir kutlama ve tören yapmaları gerektiğini söyler.

Düzenlenecek tören ve yapılacak kutlamalar için de Özbek Bilim Heyeti'ne yedi maddelik bir öneri sunar.

2.2.1.11. “Şehname”nin Türkçe Tercümesi (1925)

Çolpan'ın bu yazısı “Mâârif vâ Oqitguvçi” [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1925 yılı 5-6 ortak sayısında yayımlanmıştır.

İran-Fars edebiyatının en önemli isimlerinden olan Firdevsi'nin “Şehname” adlı eseri onun bütün dünyada tanınmasını sağlamıştır. Eser, Avrupa dillerinin çoğuna nazım ve nesir ile tercüme edilmiştir. Çolpan ne yazık ki bu önemli eserin Türk lehçelerinin hiçbirinde tam bir tercümesi olmamasından yakınmaktadır. “Şehname”nin önceki yıllarda Taşkent şehrinde basılan Özbekçe bir tercümesi olduğunu ancak onun da nesir ile kaleme alındığını ve sadece maddi menfaat gözeterek tercüme edildiğini bildirir. Türk lehçelerinde de tercüme için bir takım girişimler olmuştur. Azerbaycan lehçesinde meşhur Sabir tarafından deneme şeklinde bir şey başlamış olsa da, onun zamansız ölümü ile yarım kalmıştır. Çolpan daha sonraları yine Azerbaycan lehçesinde “Şehname”nin “Suhrab” ile ilgili bir kısmının nazım ile tercüme edildiğini ve yapılan bu tercümeyle iki tane resim ilave edilerek Tiflis'teki “Gayret” matbaasında basıldığını söyler. Çolpan daha sonra Mergilan şehrine yaptığı bir seyahat sırasında tesadüfen “Şehname”nin nazım ile yapılan tam bir tercümesine rastladığını, vaktinin az olmasından kaynaklı olarak yarım yamalak bir inceleme yaptığını söyler ve o inceleme sonucundaki gözlemlerini geniş bir biçimde paylaşır.

2.2.1.12. Tiyatro Eleştirilerine Önem (1927)

Çolpan'ın kaleme aldığı “Tiyatro Eleştirilerine Önem” adlı bu yazı ilk kez “Zäräfşân” [Zerefşan] gazetesinin 1927 yılı 4 Ocak sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. Yazı daha sonra “Ädäbiyât Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında yeniden basılmıştır.

Çolpan, yazısına tiyatro hakkındaki ilerlemeden bahsederek başlamış ve tiyatronun ilerlemesine karşın tiyatro eleştirilerinin hiçde iyi bir ilerleme kat edemediğinden yakınlıkla devam etmiştir. Bu olaya ise “Zäräfşân” [Zerefşan] gazetesinin 425. sayısında basılan “Sürgün” adlı piyesin eleştiri yazısını örnek göstermiştir. “Bence o eleştiri değil,

sıradan bir izleyicinin sanattan uzak izlenimlerinden ibarettir” diyerek eleştirinin yetersizliğini vurgulamıştır. Çolpan yapılan eleştiri yazısının yetersizliğini ise piyesin temel eksikliklerinden ziyade sadece oyuncuların sergiledikleri performanslara göre değerlendirmesine dayandırır. Piyeste eleştirilmesi gereken tek şey oyuncuların ve rejisörün performansı değildir. Çolpan yazdığı bu yazıyla tiyatro eleştirisi konusunda yetersiz olduklarını ve tiyatrodaki ilerleme kaydettikleri kadar tiyatro eserlerini eleştirmek konusunda da gelişim göstermeleri gerektiği mesajını vermek ister.

2.2.1.13. Gölgede Kalanlar Hakkında (1935)

Çolpan’ın “Gölgede Kalanlar Hakkında” adlı yazısı “Qizil Özbekistân” [Kızıl Özbekistan] gazetesinin 1935 yılı 10 Mayıs sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan yazısında edebiyat alanında küstürülen ve gölgede kalan daha doğrusu, gölgede bırakılan bir grup olduğunu ve gruba kendinin de dâhil olduğunu söylemektedir. Çolpan; “Ben, bahtsız tercümanlar, edebi tercümanlar, sahne tercümanları hakkında konuşacağım” diyerek sözüne devam eder ve tercüme yapmanın zorluklarından ve bunca zorluğa rağmen tercüme yapanlara gereken değerin verilmemesinden yakınır. Gogol’un “Müfettiş” adlı eserinin Özbek Türkçesine mükemmel bir şekilde tercüme edildiğini ve sanki eserin orijinalinin Özbek Türkçesiyle yazılmış gibi bir etki uyandırarak sahnelendiğini söyleyen Çolpan, burada tercüme yapan tercümanın başarısını vurgulamak istemiştir. Ancak Çolpan eseri sahneye koyan kişinin eserin başarısından bahsederken tercümanın ismini dahi anmamasını çok garipsemektedir. Kaleme alınan bu yazıya bakarsak Çolpan bunun bilinçli bir şekilde yapıldığını, böyle yapılarak edebiyata küstürülen ve gölgede bırakılan edebiyatçılar olduğunu düşünmektedir.

2.2.1.14. Ukrayna Banduracıları (1936)

Bu makale 1936 yılında “Qizil Özbekistân” [Kızıl Özbekistan] gazetesinde “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. Sonra “Ädäbiyât Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

Yazının başlığında anlaşılacağı üzere Çolpan bu yazısında Ukrayna Devlet Çalgı Grubu’ndan bahsetmektedir. Çolpan sözlerine Sovyetler Birliği’nin güzel sanatlara çok önem verdiğini belirterek başlar. Sovyetler Birliği ile birlikte güzel sanatların büyük

gelişim gösterdiğine değinir. Hatta sanat işlerine bakacak özel bir kurul oluşturulduğundan da bahseder. Çolpan daha sonra Ukrayna Devlet Çalgı Grubu'nun Taşkent'e gelerek konserler verdiğini ve bu konserlerin düzenlenmesinde Kızıl Ordu Evi Müdürlüğü'nün ön ayak olduğunu dile getirir. Çalgı Grubu'nun performansından, çaldıkları müzik aletlerinden ve söyledikleri şarkılardan da bahseden Çolpan, komşu Sovyet cumhuriyet halklarının sanatlarını daha çok tanımak gerektiğini söyleyerek yazısını noktalar.

2.2.1.15. Yönetime Mektup (1936)

Çolpan bu makaleyi Nazir Turakulov'un 1936 yılında "Qizil Özbekistân" [Kızıl Özbekistan] gazetesinde yayımlanan "Hamlet'e İftira" adlı çıkışına cevap olarak yazmıştır.

Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Nazir Turakulov Çolpan'ın yapmış olduğu "Hamlet" tercümesi ile ilgili bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Çolpan ise Nazir Turakulov'un bu çıkarımları yaparken yanlış kaynaklardan araştırma yaptığını böylece Nazir Turakulov'un yaptığı çıkarımların da doğru olmadığını söyler.

Yazıda adı geçen Nazir Turakulov, gazeteci, dil bilimci ve devlet işlerinden iyi anlayan bir kişiydi. 1920'li ve 1930'lu yıllarda matbuatta dizi makaleleri, çeşitli mahlaslar ile imzalanan şiirleri yayımlanmıştır.

2.2.1.16. Kızıklar (1936)

Çolpan'ın kaleme aldığı "Kızıklar" adlı bu makale 1936 yılında "Gulistân" [Gülistan] dergisinin 6. sayısında "Çolpan" imzası ile yayımlanmıştır. Aynı makale daha sonra Siraciddin Ahmad tarafından neşre hazırlanmış ve 1991 yılında "Sanat" dergisinde neşredilmiştir. Ayrıca "Ädäbiyât Nädir?" [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında da tekrar neşredilmiştir.

Çolpan makalede halk kızıkcılık sanatı temsilcileri hakkında fikir yürütürken, kızıklar hakkında bilgi toplayıp, onların ortaya çıkışını öğrenme gerekliliği üzerinde durmuştur. Padişahlar, sultanlar, hanlar ve zenginlerin eksiklikleri yüzünden kan döküldüğü zamanlarda halkın derdini kimseye anlatamadığını dile getiren Çolpan, böyle zamanlarda insanların zor durumunu, fakir fukaranın dertlerini ve memleketin kara

günlerini şaka yoluyla anlatan kızıkkılardan bahseder. Bayramlarda ve gece gündüz süren kutlamalarda konuşan ve halkın desteğini alan kızıkkıların cesaretlenerek memleketin büyüklerini, beylerini ve hatta hanları bile eleştirdiklerini söyler. Kızıkkılar bu eleştiriler sonucunda ağır cezalara mahkûm olsalar da sadece onların dile getirebildiği gerçekler insanların zihninde yer etmiş ama ne yazık ki o kızıkkıların söylediği gerçekler dilden dile geçerken, yüz yılların uzun yolları içinde yitip, yok olup gitmiştir. Yazının devamında Çolpan Nasreddin Hoca'yı kızıkkıların üstadı olarak gördüğünü söyler. Önceki senelerde yaşayan kızıkkılar ile alakalı bir araştırma yaptığını dile getiren Çolpan, ulaştığı isimler hakkında da bilgiler verir. Yazısının sonunda da kızıkkıların eserlerinin sadece bayramlar, kutlamalar ve açık meydanlarda değil, opera, dram, komedi sahnelerinde de görmek istediğini söyler.

“Geleneksel Özbek tiyatrosunun dramatik sahne oyunlarına dayalı kolu Harezmi ve Buhara çevrelerinde maskarabazlık, Fergana Vadisi'nde ise kızıkkılık olarak adlandırılır. Bu sahne oyunlarının canlı aktörleri maskarabaz ve kızıkkılardır... Maskarabaz ve kızıkkı tiyatrosu, kökleri milattan önceki dönemlere dayanan çok eski bir geleneğe sahiptir... Maskarabaz ve kızıkkıların icra ettikleri dramatik oyunların genellikle belli bir kalıbı vardır. Oyunlarda çoğu kez iyi(lik) ve kötü(lük) karşılaştırılır... Maskarabaz ve kızıkkılar çoğunlukla gruplar halinde gezerler. Büyük grupların her birinde maskarabaz, kızıkkı, ses sanatçısı, çalgıcı ve dansçı bulunur... Oyunlar daha çok bayramlarda, seyillerde ve belli bağılı özel günlerde gösterilir. Oyunlar, evlerin avlularında, meydanlarda ve kırlarda sergilenir. Erkek oyuncular erkeklere, kadın oyuncular da kadınlara gösteri yaparlar... Maskarabaz ve kızıkkıların mahir oldukları bir diğer alan da hikâye anlatımıdır. Hikâye anlatımında taklit ve canlandırma önemlidir.” (Baydemir, 2011: 775)

2.2.2. Tiyatro Eserleri ve Tiyatroculuğa Dair Köşe Yazıları

2.2.2.1. “Gerçek Sevgi” (1920)

Çolpan'ın, Fıtrat'ın eseri olan “Gerçek Sevgi”nin sahnelenmesi ile ilgili olarak yazdığı bu yazısı 1920 yılında “İştirakiyun” gazetesinde yayımlanmıştır.

Çolpan ilk olarak oyunun konusundan genişçe bahsetmiş daha sonra tiyatrodaki yer alan oyuncular ile ilgili olarak görüşlerini dile getirmiştir. Oyunda esas olarak üç ana karakter yer alır. Bunlardan ilki Hindistan devrimcilerinden Kerimbahşi Han'ın tahsilli ve güzel kızı Züleyha'dır. İkinci önemli karakter, devrimci, vatansever şair Nurettin Han, üçüncü karakter ise kötü niyetli ve tam bir İngiliz sever olan Rahmetulla Han'dır. Hem Nurettin Han hem de Rahmetulla Han, Züleyha'ya âşıktır. Züleyha rolünü Sadiya Tutaş, Nurettin Han rolünü Uygur lakaplı Mennan Macidov ve Rahmetulla Han rolünü de Seyfi Alimov canlandırmıştır. Çolpan bu yazısında adı geçen kişilerin performansları hakkındaki düşüncelerine de yer vermiştir.

Züleyha rolünü canlandıran Sadiya Tutaş, Özbek tiyatrosunun ilk devrelerinde tiyatroya büyük hizmet etmiş ve katkı sağlamıştır.

Nurettin Han rolünü canlandıran Uygur lakaplı Mennan Macidov, Özbek tiyatrosunun kurucularından sayılmaktadır. Ayrıca yetenekli bir yönetmen ve oyuncudur.

Rahmetulla Han rolünü canlandıran Seyfi Alimov ise 1901 yılında doğmuş ve yaratıcı çalışmalarına Karl Marks Topluluğunda başlamıştır. Ömrünün sonuna kadar Hamza isimli tiyatrodaki çalışmış, yetenekli bir oyuncudur.

2.2.2.2. “Eba Müslim” (1921)

“Eba Müslim”, “Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 21 Aralık 1921 tarihli sayısında “Kalender” imzasıyla yayımlanmıştır.

Çolpan'ın “Eba Müslim” adlı yazısı Fıtrat'ın 5 perde ve 7 sahneli “Eba Müslim Horasani” adlı oyununun oynanmasıyla ilgilidir. Çolpan oyunun genelinde Fıtrat'a özgü söz ustalığının oldukça güçlü bir şekilde yansıtıldığını, bu açıdan da oyunun büyük bir edebi öneme sahip olduğunu söyler. Fakat oyunun içeriği ile ilgili bir bilgi vermeden direkt olarak oyuncuların performanslarını ele alır. Eba Müslim rolünü canlandıran Ebrar hakkında; “oyunun başından sonuna kadar iyi bir oyun çıkaramadı” diyerek onu eleştirir. “Gerçek Sevgi” adlı oyunda oynayan Seyfi Alimov da bu oyunda yer almıştır. Diğer oyuncular hakkındaki görüşlerini ise; “Bizim Türkistan'da ‘kurnaz tilki gibi’ diye nam salan Dahhok rolünde, Uygur baştan sona iyiydi. Göze takılan zayıflık ve sönüklüğü saymazsak, Merv Beyinin kızı Gülnar rolünde Masuma Hanım iyiydi. Eba Müslim'in veziri Halid rolünde Öktam, Merv Beyi rolünde (başta Hafız Seyfi), Emir Ali rolünde

Şakir, Yezid rolünde Âlim, Gülnar'ın bakıcısı rolünde Rabia Tutaş fena değillerdi. Narsiyor rolünde çıkan Basit ile Yezid rolündeki Âlim'in yüksek ruhlu bir halde oynamalarını söyleyip geçmek gerek. Diğer küçük rollerde güzel oynandı” diyerek belirtmiştir. Oyuncular hakkındaki görüşlerini dile getiren Çolpan daha sonra tiyatrunun oynandığı sahneyle ilgili eksiklikler üzerinde de durmuştur. İnsanların ise tiyatroya çok ilgi gösterdiğini ve oyunun kalabalık olduğunu yazan Çolpan, Devlet Topluluğunun sahnelenmesi için “Ferhat ile Şirin” üzerinde çalıştığını da bildirir.

Eba Müslim rolünü canlandıran Ebrar (Abror Hidoyatov), ünlü tiyatro sanatçısı ve SSCB halk artistidir. 1918 yılında oyunculuk faaliyetlerine başlayan A. Hidoyatov, Othello rolü ile halkın gönlünde yer etmiştir.

Merv Beyinin kızı Gülnar rolünü canlandıran Maksuma Kariyeva (1902-1940), ilk Özbek sanatçılarından ve Özbekistan SSR da hizmet eden sanatçılardandır.

Emir Ali rolündeki Şakir Nacmiddinov ise yaratıcı faaliyetlerine 1919 yılında Karl Marks adlı grupta başlamış yetenekli bir aktör ve Özbekistan SSR halk artisti unvanına sahiptir.

2.2.2.3. Tiyatro – Sanat (1922)

“Kumarbazların Hayatı”, “Hainlerin Cezası”, “Karı-Koca” ve “Arşın Mal Alan” adlı tiyatro eserlerine genel bir bakış niteliğinde olan bu yazı “Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 1922 yılı 29 Eylül sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan “Kumarbazların Hayatı” adlı oyunun Avrupa kumarbazlığının korkunç yanlarını çok iyi göstermekte olduğunu ve oyunda kumarın nasıl ve ne şekilde oynandığından ziyade bu kötü alışkanlığın aileye olan etkisi üzerinde durulduğunu söyler. Oyuncuların sergilediği performansı beğenmeyen Çolpan, oyuncuların isteksizce oynamalarını ise oyunu izlemeye gelenlerin sayısının az olmasına ve buna bağlı olarak oyundan elde edilen gelirin de az olmasına bağlamaktadır.

“Kumarbazların Hayatı” adlı eser Victor Dyukanj tarafından 1828 yılında kaleme alınmıştır.

“Hainlerin Cezası” adlı oyun hakkında bilgi vermeyen Çolpan, bu oyundan bahsetmenin zaman israfı olacağını söyleyerek hiç beğenmediğini dile getirmiştir.

Çolpan'ın "Hainlerin Cezası" olarak bahsettiği bu oyun Hamza'nın "İftiracılar Cezası" adlı piyesi olabilir. Bu konuda kesin bir bilgiye ulaşamadık.

Çolpan daha önceleri birkaç kez oynanan "Karı-Koca" ve "Arşın Mal Alan" oyunları hakkında yazılar yazdığını ve bu yazısında oyunları değerlendirmeyeceğini dile getirir. "Karı-Koca" ve "Arşın Mal Alan" adlı eserler ise Azerbaycan bestecisi ve drama yazarı Uzeyir Hacibeyov'un eserleridir. Bu eserlerden "Arşın Mal Alan" zamanında büyük şöhret yakalamıştır.

Çolpan bu yazının sonunda ise tiyatro oyunlarının sergilenmesi için gerekli ve yeterli salonların, sahnelerin olmamasından, sanata yeterince değer verilmemesinden yakınmaktadır..

2.2.2.4. Sahnemizde (1922)

Çolpan'ın kaleme aldığı "Sahnemizde" adlı yazısı 1922 yılında "Türkistân" [Türkistan] gazetesinin 16 Aralık'ta çıkarılan sayısında "K" imzası ile yayımlanmıştır.

Daha önceden defalarca sergilenen "Halime" adlı oyunun 11 Aralık 1922 tarihinde kışlık "Turan" binasında gerçekleşen gösteriminden bahseden Çolpan, halkın bu oyuna çok ilgi gösterdiğini ve salonda yer kalmadığını yazar. Ayrıca Çolpan yazısında "Halime" adlı oyunda yer alan düğün dernek olaylarını aptalca bulduğunu söyler. Böyle düşünmesi ise onun Ceditçi olduğunun bir göstergesidir. Ceditçiler, eski adetlerin, gelenek ve göreneklerin halkın ilerlemesinde engel teşkil ettiği düşüncesine sahiptirler. Çolpan yazının devamında sahne perdesinin ve dekorunun eskiliğinden, oyunculara yapılan makyajın yetersizliğinden bahseder. Oyun hakkındaki olumlu olumsuz eleştirilerini dile getirir.

Çolpan'ın değerlendirdiği "Halime" isimli oyun drama yazarı Gulam Zaferi'nin kaleminden çıkmıştır. Bu oyun 1920 yılında sahneleştirilmiş ve 1920'lerde onlarca kez oynanmıştır.

2.2.2.5. "Kave-i Ahenger" (1923)

Bu makale "Türkistân" [Türkistan] gazetesinin 1923 yılı 6 Şubat sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazısında İran efsanelerinden alınıp yazılan ve 16 Ocakta kışlık “Turan” sahnesinde sergilenen “Kave-i Ahenger” adlı piyes hakkında görüşlerini yazmıştır. Yazıda Şemsettin Sami Bey’in kaleme aldığı bu piyesin Taşkent Özbek sahnesinde ilk sahnelenişi olduğunu ve Devlet Topluluğu’nun bu esere çok önem vererek iyi bir hazırlık yaptığını okumaktayız. Önceki yazılarında sahne dekorasyonlarının eski ve yetersiz olduğunu yazan Çolpan, bu yazıda “Kave-i Ahenger” için özel dekorasyon kullanıldığını yazmıştır. Eserin Özbekçeye tercümesini Topluluğun yönetmeni olan Uygur lakaplı Mennan Macidov’un yaptığını bundan dolayı da eserin sahneye koyuluşunun oldukça başarılı olduğunu dile getirir. Çolpan bu piyesi izlemeye az sayıda kişinin geldiğini ancak sanatçıların maharetinin, sahne ve dekorasyonun güzelliğiyle birleşerek bu açığı kapattığını söyler. Çolpan oyunda yer alan oyuncular hakkında görüşlerini dile getirdikten sonra yapılan bazı yanlışları ve eksiklikleri de ele almıştır. Yazının sonunda ise “Kave-i Ahenger” adlı piyesin sahnelenen en güzel ve başarılı piyeslerden biri olduğunu söyleyerek halkın isteği üzerine 31 Ocakta bir kez daha oynandığına da değinir.

2.2.2.6. “İblis” (1923)

Çolpan’ın “İblis” adlı tiyatro oyunu hakkında yazdığı bu yazı 1923 yılında “Türkistân” [Türkistan] gazetesinde yayımlanmıştır.

Özbek Dram Topluluğu tarafından kışlık “Turan” sahnesinde oynan “İblis” adlı trajedi, Kafkasya Türklerinin yazar ve şairlerinden Hüseyin Cavid tarafından yazılmış dört perdelik bir oyundur. Çolpan oyunun aşk ve savaşla ilgili olduğunu söylerken eserde yirminci yüzyılda yaşayan âdemoğullarının ellerindeki bilim ve hüneri kan dökme, insan öldürme gibi doğru olmayan kötü işlere harcayarak İblis’i de geçtiklerini söyler. İblis’in de eserde bu duruma değindiğini ve “âdemoğlunun kötülüklerini görüp rezil olduğunu” dile getirdiğinden bahseder. Eser hakkında kısaca bilgi veren Çolpan daha sonra eserin sergilenmesi hakkındaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir; “Sahneye giriş çıkış, sözleri zamanında söyleme, fenerlerin açılıp kapanmasında görülen birtakım eksiklikleri saymazsak, genel olarak sorunsuz ve iyiydi. İblis rolünde Ebrar, Arif rolünde Uygur, İbn Yamin rolünde Seyfi iyiydiler. Kızların ikisi de (Rana, Haver) kusursuz oynadılar. Onlarda sadece yumuşaklık ve rahatlık vardı. Diğerleri de fena değildi.” Oyunu izlemek için çok insanın geldiğini hatta yer bulamayarak geri dönenlerin bile olduğunu yazar.

Eseri kaleme alan Azerbaycan'ın ünlü şairi, yazarı ve dramacısı olan Hüseyin Cavid, yaratıcı kariyeri boyunca 18 piyes yazmıştır. Bunlardan 1915 yılında yazılmış olan “Şeyh Sen'an” ve 1917 yılında yazılmış olan “İblis” piyesleri Özbekistan sahnesinde sergilenmiştir.

2.2.2.7. Sahneler Etrafında (1923)

Çolpan'ın kaleme aldığı “Sahneler Etrafında” adlı bu yazı “Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 1923 yılında çıkarılan 5 Nisan sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan yazısına Azerbaycan Türklerinin tiyatrolarının 50. yaşı dolayısıyla büyük bir kutlama yaptıklarını söyleyerek giriş yapmış daha sonra ise Rusya Türkleri arasında en eski sahneye sahip olanların Azerbaycan Türkleri olduğunu eklemiştir. Azerbaycan tiyatrosu için önemli bir yere sahip olan iki ismin Mirza Fetali Ahundov'un ve Arablinski'nin yakın zamandaki vefatlarıyla zor günler geçiren tiyatronun, kendine yakışan şekilde büyük bir kutlama yaptığını da eklemiştir. Bakü'de çıkarılan “Komünist” adlı gazetede bu kutlama şerefine bir baş makale yayımlandığını yazan Çolpan, o makalede güzel sanatların öneminin, Azerbaycan sahnesinin başından geçen zor günleri ve Azerbaycan sahnesinin şimdiki durumu hakkında görüşler olduğunu belirtir. Çolpan daha sonra Azerbaycan sahnesinin Türkistan sahnesi gibi insanların cahillik döneminde ortaya çıktığını ve 50 yıllık bir geçmişe sahip olup tüm olumsuzluklara rağmen kaybolmadan yitip gitmeden ayakta kalmasını takdir eder. “Komünist” adlı gazetede yayımlanan makale ile ilgili de bilgi veren Çolpan, makalenin sonunda ise sahnenin düzenlenmesi için görev üstlenen Azerbaycan Eğitim Bakanlığına başarılar dilendiğini yazmıştır. Çolpan kutlama günü Azerbaycan Eğitim Bakanlığının maddi yardımında bulunduğunu dile getirmiş ayrıca kutlama komitesinin bir toplantısında iktisat kurumlarının Türk tiyatrosuna maddi yardım vermeleri gerektiği hakkında bir karar çıkarıldığını da eklemiştir. Çıkarılan bu kararla Azerbaycan sahnesinin geleceğinin teminat altına alındığını belirten Çolpan, Özbek Devlet Topluluğunun dağılma arifesinde olduğunu ve kıymetinin hiç bilinmemesine sitem eder. Yazısını şu sözlerle bitirir; “Şimdiye kadar tam anlamıyla yetim olan Özbek sahnesinin bir hayranı, bir arkadaşı sıfatıyla: Azerbaycan sahnesini selamlıyoruz!”.

Yazıda adı geçen Mirza Fetali Ahundov, Azerbaycan tiyatro yazarlığının babası kabul edilir. Azerbaycan dramayazarlığının kurucusudur.

Arablinski olarak bahsedilen kişi de Halafov Hüseyin Mehmet oğlu'dur. Halafov Hüseyin Mehmet oğlu, Azerbaycan demokratik tiyatrosunun kurucusu, aktör ve yapımcıdır.

Çolpan'ın bahsettiği “Komünist” adlı gazete ise Bakü'de 1919 yılından itibaren Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanan bir gazetedir.

2.2.2.8. “Şeyh Sen'an”

Çolpan'ın “Şeyh Sen'an” adlı tiyatro oyunu hakkında yazmış olduğu aynı adlı yazısı 1923 yılında “Türkistân” [Türkistan] gazetesinde yayımlanmıştır.

Çolpan yazısına; “Sen'an, Medine'de eğitim almış bir sufi, bir şeyhti. Tarikatı yaymak için olsa gerek, Gürcistan'a geldi. Orada güzel bir Gürcü kızını görüp âşık oldu. Böylece onun tarikatı da şeriatı da o kızdan ibaret oldu” diye tiyatro oyununun konusunu anlatarak giriş yapar. Şeyh Sen'an'ın hayatını tiyatro tarzında canlandıran kişinin Hüseyin Cavid olduğunu, Hüseyin Cavid'in şeyhe hayran olduğunu ve bu hayranlık sonucunda 9 bölümlü manzume ile yazılan mükemmel edebi, felsefi bir eser meydana çıktığını yazar. Çolpan, eserin Özbekçeye yapılan tercümesini pek başarılı bulmaz. Fakat eserin sergilenmesi konusunda Uygur'un çok çabaladığını ve sorunsuz bir oyunu ortaya çıkardığını ekler. Çolpan oyunu genel olarak değerlendirdiğinde ise kusursuz olduğunu, özellikle Şeyh Sen'an rolünün çok iyi oynandığını dile getirir. Oyunun gecikmeler yaşanmadan vaktinde başlayıp vaktinde bittiğini, izleyicilerin oyundan memnun ayrıldıklarını yazar.

Hüseyin Cavid hakkında “İblis” adlı yazı değerlendirilirken kısaca bilgi verilmiştir.

2.2.2.9. Tarihin Zararlı Tekerrürü (1924)

“Tarihin Zararlı Tekerrürü” adlı köşe yazısı “Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 1924 yılı 14 Ekim sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan yazısında 1919 ve 1920 yıllarında Fergana'da meydana gelen olaylardan bahseder. Akan haklı ve haksız kanların kokusunun sadece Taşkent'e, Semerkant'a değil

Moskova ve Leningrad'a kadar yayıldığını dile getirir. Yaşanan olayların büyük hissiyatlı yazar ve şairler tarafından edebi gösteriler ve piyesler halinde tarih sayfalarına nakşettirildiğini söyler. O dönemde Hamza Hakimzade, 6-7 bölümden oluşan “Fergana Faciaları” adlı tiyatro eserini kaleme almış, insanlar da bu oyunu izlemek için çok büyük salonları doldurmuşlardır. Ancak Çolpan bunu eleştirir. Yaşanan olayların gerçekliğinin unutulmaması gerektiği savunur. Çolpan “Çağatay Gurungu” adlı topluluğun ortaya çıkmasıyla edebi eserlere gerçek değerinin verilmeye başlandığına ve edebiyattan iz taşımayan eserlerin acımasız bir şekilde meydandan defedildiğini söyler. Bu topluluğun darbesine uğrayanlar içinde “Fergana Faciaları” da yerini almıştır. Fakat “Çağatay Gurungu” adlı topluluğun yok olmasıyla birlikte Çolpan bir ilanda “Fergana Faciaları” adlı oyunun yeniden sahneleneceğini gördüğünden bahseder. Oyunun sahnelenişinin çok başarısız olduğunu dile getiren Çolpan, Özbek tiyatrosu ve sanatının bu tür sanattan uzak eserler ve sanata 1919 yılı gözüyle bakan gruplar tarafından canlandırılıp yaşatılamayacağını söylemeden de geçmez. Böyle önemli bir işin sanatı doğru görüp tanıyan güçlere teslim edilmesi gerektiğini savunur.

Çolpan “Fergana Faciaları”nın sergilenmesi sırasında ünlü aktris Kuznetsova'nın da yer aldığını dile getirir. Maria Kuznetsova (1899- 1956), Özbek tiyatrosunun ilk aktrislerindedir. 1918 yılında Hamza önderliğindeki “Ülke seyyar siyasi takımı”nda oynamıştır. 1921-1925 yıllarında Hokant tiyatrosunda, 1925 yılından ömrünün sonuna kadar şimdiki Hamza tiyatrosunda çalışmıştır.

2.2.2.10. Moskova’da İki Türk Sanatçı (1926)

“Moskova’da İki Türk Sanatçı” adlı yazı “Mâârif vâ Oqitguvçi” [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1926 yılı 2. sayısında basılmıştır.

Çolpan yazısına Moskova'nın güzel sanatlar yönünden tüm Batı başkentlerinin önünde olduğunu söyleyerek başlar ve Moskova’da bulunan “Sanat Tiyatrosu” nun başarısından söz eder. Bu tiyatrodaki oyunculuğu yapan Vsevolod Meyerhold adlı kişinin inkılabtan sonra “Meyerhold Tiyatrosu” adıyla yeni bir tiyatro kurduğunu bildirir. Kurulan bu tiyatrosunun denginin olmadığını ve gerçek bir inkılap tiyatrosu olduğunu yazar. Moskova'nın sanat süreçlerini incelemek ve öğrenmek için dünyanın her tarafından pek çok sanatçının geldiğini belirten Çolpan, Sovyet Cumhuriyetlerinden

gelenlerin de sayılarının epeyce fazla olduğundan bahseder. Çolpan, Özbekistan Eğitim Bakanlığı'nın da Moskova'da ayrı bir "Sanat-Drama Atölyesi" açarak 20 kadar genç erkeği ve kızı gelecek aşamaya hazırlamayı hedeflediklerini yazar. Moskova'nın güzel sanatlarıyla tanışmak ve oradaki yeni süreçleri öğrenmek için uzaktan gelenler arasında Türkiye'den de iki sanatçı olduğunu yazarak onlarla yaptığı röportajdan bahsetmiştir. Türkiye'den gelen sanatçılardan ilki sinema ve tiyatro yazarlarından Muhsin Ertuğrul Bey, ikincisi ise sinema ve tiyatronun kadın temsilcilerinden Nayira Nayir Hanım'dır. Çolpan röportajdan önce ise Muhsin Ertuğrul Bey ile Nayira Nayir Hanım'ın hayatları hakkında genişçe bir bilgi vermektedir.

Çolpan'ın yazının giriş kısmında bahsettiği Vsevolod Meyerhold, Rus rejisör, aktör ve tiyatro ustasıdır. Onun Moskova'da kurduğu "Meyerhold Tiyatrosu" ise tiyatro anlayışına yeni bir soluk getirmiş adeta tiyatrodaki Ekim Devrimi'ni yaşatmıştır. Çolpan daha sonra yazdığı "Meyerhold Tiyatrosu" adlı yazısında bu tiyatro hakkında genişçe bilgi vermiştir.

Çolpan'ın adını zikrettiği "Sanat-Drama Atölyesi" ise 1924 yılında Moskova'da açılmıştır. Bu atölyenin açılış amacı ise Özbek tiyatrosuna yeni insanlar kazandırmak olmuştur. Bu amaçla Özbekistan'daki gençler okumaları ve yeteneklerini geliştirmeleri için bu atölyeye gönderilirdi. Bu atölye 1931 yılına kadar çalışmıştır.

Muhsin Ertuğrul Bey ile Nayira Nayir Hanım hakkında ise detaylı bilgi Çolpan tarafından bu yazıda verilmiştir.

2.2.2.11. Moskova'daki Tiyatro Atölyemiz (1926)

Bu yazı 1926 yılında "Yeryüzi" [Yeryüzü] dergisinin 12. sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazısını Moskova'da kurulan sanat atölyesini halka tanıtmak için yazmıştır. Çolpan'ın tanıtmak istediği bu atölye bir önceki yazısında da adını zikrettiği "Sanat-Drama Atölyesi" olsa gerek. Çolpan, atölyenin iki yıl önce (yani 1924'te) Moskova'daki "Stalin adına açılan Özbek bilim yurdu" bünyesinde ayrı bir atölye olarak oluşturulduğunu yazar. Atölyede verilen eğitimden de söz eden Çolpan, atölyenin ilk senesinde güzel sanatlara ait birtakım eğitimlerin dışında Rus dili ve ana dil ile birlikte bazı genel derslerin de olduğuna değinir. Atölye öğrencilerinin hazırladığı "Yarkınay" ve "Müfettiş" adlı piyeslerin Fergana'nın Namangan şehri dışında bütün şehirlerinde,

“Labbay” ile “Bekçi Uykusu” adlı piyeslerin Taşkent’te ve Semerkant’ta sahnelendiğinden bahseder. Bunların dışında repertuarlarına yeni ve milli oyunlar eklemeleri gerektiğini de ekler. Çolpan atölyenin maddi başarı elde edemediğinden söz ederken atölyenin sergilediği oyunları izlemeye gelen halkın coşkusuyla manevi destek vererek bu açığı kapattığını yazar. Son olarak atölye öğrenci hakkında yazan Çolpan, maddi başarısızlıklara rağmen öğrencilerin pes etmediğini ve canla başla çalıştıklarını yazar.

2.2.2.12. Bezm, Çalgı Grubu (1926)

Bu yazı Çolpan’ın 1926 yılında yazmış olduğu “Moskova’daki Tiyatro Atölyemiz” adlı yazıyla birlikte bir başlık altında yer almaktadır. Ancak biz bu metni ayrı bir metin olarak ele alıp değerlendirdik.

Çolpan yazısına Özbekistan Eğitim Bakanlığı tarafından “Devlet Bezm, Çalgı Grubu” nun oluşturulmasının istendiğini, bu görevin de şarkıcı Muhitdin Kariyakubov’a verildiğinin gazeteler vasıtasıyla duyurulduğunu söyleyerek başlar. Çolpan son zamanlarda Eğitim Bakanlığının bilim ve kültür işlerine verdiği önemi sanata da verdiğinden bahseder. Başka cumhuriyetlerin de sanatta ilerlemek için çeşitli girişimlerde bulunduğunu yazan Çolpan, bu konudaki örneklerle yazısına devam eder. Çolpan daha sonra Çalgı Grubu’nda yer alan müzisyenlerden ve çaldıkları enstrümanlardan bahseder. Çalgı Grubu’nun ilk sahneye çıkışının ise Özbekistan Merkez İcra Komitesinin Semerkant’ta olan dördüncü ortak meclisinde olduğunu yazan Çolpan, Cumhuriyetçilerden büyük küçük herkesin orada olduğunu, fazla uzun olan programa hiç kimsenin doyamadığını yazar. Çolpan, çoktan beri kurulması gereken bu grubun desteklenerek daha iyi yerlere gelmesi gerektiğine de değinir.

Yazıda bahsedilen “Devlet Bezm, Çalgı Grubu”, Özbekistan’daki ilk şarkı ve dans topluluğudur. 1926 yılında Semerkant’ta M. Kariyakubov rehberliğinde oluşturulmuştur.

2.2.2.13. Meyerhold Tiyatrosu (1927)

Çolpan’ın Meyerhold Tiyatrosu ile ilgili olarak kaleme aldığı aynı adlı yazı ilk defa “Zäräfşan” [Zerefşan] gazetesinin 1927 yılı 4 Ocak sayısında “Çolpan” imzası ile

yayımlanmıştır. Daha sonra “Ädäbiyät Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında yeniden neşredilmiştir.

1926 yılının Nisan ayında Meyerhold Tiyatrosu'nun 5. yıl kutlamasının düzenlendiğinden bahseden Çolpan, bu kutlamayı düzenlemek için 101 kişiden oluşan özel bir komite oluşturulduğu haberini de verir. Bu komitede çok büyük isimlerin yer almasını ise Meyerhold Tiyatrosunun ne kadar önemli olduğuna dayandırır. Çolpan, tiyatronun ilk başlarda “Meyerhold Tiyatrosu” adı ile çalışmalarına başladığını ancak daha sonra farklı sebeplerden dolayı birkaç kuruma katılıp çıkarak faaliyetlerine devam ettiğini yazar. Tiyatro kendi başına bağımsız bir kurum olarak 1922 yılında çalışmalarına başlar. “Meyerhold Tiyatrosu”nun geçtiği yolların hiçde kolay olmadığını kaleme alan Çolpan ayrıca tiyatro grubunun sergilediği oyunlara da değinmiştir.

2.2.2.14. George Dandin (1927)

Çolpan'ın Moliere'in yazmış olduğu “George Dandin” adlı oyunun sergilenmesi üzerine yazdığı bu yazı “Zäräfşân” [Zerefşan] gazetesinin 1927 yılı 16 Haziran sayısında yayımlanmıştır.

Yazıdan meşhur komedi yazarı Moliere'in “George Dandin” adlı eserinin Azerbaycan Tiyatro okulundaki öğrenciler tarafından oynandığını öğreniyoruz. Çolpan, Türkistan halkının Moliere'i daha öncesinden sergilenen “Cimri” adlı oyunla bildiğinden söz eder. “George Dandin” oyunun sahnelenmesinde ise alışık olunmayan bazı yeni tarzların denendiği Çolpan tarafından aktarılmıştır. Oyunun en zayıf noktasının ise eserin tiyatroya uyarlanması olduğunu söyleyen Çolpan, Eğitim Bakanlığının zamanında daha iyi bir yönetmen için gerekli olan parayı vermediğini bu yüzden de iyi bir yönetmene sahip olamadıklarını söyler. Oyuncular izleyiciyi etkilemek için ellerinden geleni yapmış olsalar dahi uyarlama kısmı başarısız olduğundan oyun izleyiciye çokda etki etmemiştir.

“George Dandin” adlı eserin yazarı asıl adı Jean-Baptiste Poquelin olan Moliere'dir. Fransız komedisinin babası sayılan Moliere, drama yazarı olması dışında bir aktör ve tiyatro ustasıdır. Bu yazıya konu olan “George Dandin” adlı eseri ise “George Dandin veya Bir Koca Nasıl Rezil Edilir” 1688 yılında sahneleştirilmiştir.

2.2.2.15. “Aydın” (1927)

1927 yılında “Zäräfşân” [Zerefşan] gazetesinin 20 Haziran sayısında yayımlanan bu yazı, sahnelenen “Aydın” adlı trajedi hakkındadır.

Cafer Cabbarzade’nin “Aydın” adlı trajedisinin 15 Haziran Çarşamba günü Bakü Tiyatro Meslek Yüksekokulundaki öğrenciler tarafından oynandığını Çolpan tarafından öğrenmekteyiz. Çolpan bu eserin bir tercüme değil değiştirilmiş bir eser olduğuna da bu yazısında değinir. Bu eserin son bir iki yıldır AzerbaycanTürk Tiyatrosu’nun repertuarından hiç çıkmadığını yazan Çolpan, son zamanlarda tiyatrolar için güzel eserlerin bulunamadığından da bahsetmektedir. Oyunun duygusal bir ruh ile yazıldığına ve dilinin de çok çekici olduğuna değinen Çolpan, oyun hakkında özet niteliğinde bilgiler vermiştir. Çolpan yazının devamında ise oyunun sergilenmesi hakkında yorumlar yapmıştır. Sahnelenen bu eserin zor bir eser olduğunu ve başrol olan Aydın ve Gültekin rolleri için çok güçlü ve usta aktörler gerektiğini söyler. Oyuncuların performansları hakkında da değerlendirmelerde bulunan Çolpan son olarak oyunun dekor açısından eksik olduğunu da dile getirmiştir.

Yazıda bahsedilen oyunu kaleme alan Cafer Cabbarzade, Azerbaycan’lı drama yazarı, yapımcı ve tiyatro ustasıdır. “Aydın” adlı piyesi ise 1922 yılında yazılmıştır.

2.2.2.16. “Malika-i Turandot” (1927)

Çolpan’ın aynı adlı oyun hakkındaki görüşlerini bildirdiği bu yazı “Mâârif vâ Oqitguvçî” [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1927 yılı 5. sayısında basılmıştır.

Çolpan yazısına İtalya’da ortaya çıkan bir tiyatro akımından bahsederek başlamış ve bu akımın Türkistan’daki kızıkcılık akımı ile oldukça benzer olduğunu yazmıştır. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Çolpan, “Commedia dell’Arte” akımından bahsetmektedir. *“Bu akımın en önemli özelliği maskelerle sahneye çıkan oyunculardır. Commedia dell’Arte tiyatrosunun en bilinen maskeleri arasında Pantalone, Arlecchino, Colombina, Capitano ve Dottore sayılabilir”* (Balamir, 2017: 81). Bu akımda kendilerine özgü, kendilerini diğer topluluklardaki benzerlerinden ayıracak isim ve özelliklere sahip olan kalıplaşmış karakterler yer alır (Balamir, 2017: 83). Çolpan bu akım hakkında bilgiler vererek yazısına devam etmiş, daha sonra ise Karlo Gottsi’nin “Malika-i Turandot” adlı

eserine değinmiştir. O yıl kışın mevsiminde, bu eserin 500'üncü kez sahnelenişinin Vakhtangov adındaki tiyatrodaki düzenlenmiş bir kutlamayla yapıldığını yazar. Bu eserin her pazar sabahı, genellikle bayramlarda, kesintisiz olarak oynandığını, tiyatro salonunun ise her zaman izleyicilerle hıncahınç dolduğunu belirtir. Çolpan; "Gotstsi'nin "Turandot" adlı eseri evlenmek istemeyen ve erkeklerden öğrenen "nazlı" bir Çin melikesini tasvir ediyordu", diyerek eserin konusu hakkında bilgi vermeye başlar. Eserin konusu itibariyle bir trajedi ve korku eseri olduğunu ancak İtalya kızıkkılarından birkaç tanesinin oyuna dâhil olmasıyla oyunun neredeyse bir komediye dönüştüğünü yazar. Çolpan oyunu sahneleştiren Vakhtangov'un, eserin konusunu, planını, içeriğini değiştirmeden esere yeni bir biçim verdiğine ve eseri başka bir kalıba koyduğuna değinmektedir. Moskova'daki dram okulunun bu yıl bu eser üstünde çalışmak istediğini belirten Çolpan, Vakhtangov'un öğrencilerinden olan Simoniv'in yönetmenlik yapması için davet edildiğini, eserin tercüme edilmesi için de kendine verildiğini dile getirmiştir. Çolpan bu eseri kafiyesiz fakat 11 heceli vezin ile tercüme ettiğini yazar. Eserin gelecek yıl tiyatro sezonunda sergileneceğini de yazısına ekler. Çolpan son olarak bu eserin herhangi bir oyun gibi sahnelenmediğini, üzerinde bilimsel olarak çok çalışıldığını ve öyle sahnelendiğini yazar. Yönetmen ve onun emektaşlarının bu eseri sahneye koymak için değil, bu eser üstünde atölye öğrencilerine sahne dersi vermek için çalıştıklarına değinir. Bu eserin sahne gücünün gelişmesi ve büyümesi için büyük hizmet ettiğini dile getirir.

Eseri kaleme alan Karlo Gotstsi, İtalyan bir drama yazarıdır. K. Gotstsi tiyatro sanatında yeni bir tür olan fyab (masal) türünü başlatmıştır. Bunların içinde en ünlülerden biride "Malika-i Turandot" (1762) tur.

Eseri sahneye koyulması için hazırlayan kişi Vakhtangov Yevgeniy Bagrationovich'dir. Vakhtangov, Rus bir yönetmen ve tiyatro ustasıdır. "Malika-i Turandot" eserini 1922 yılında sahneleştirmiş ve bu onun son oyunu olmuştur.

2.2.2.17. "Tekrar Evleniyorum" (1927)

Bu yazı "Yeryüzi" [Yeryüzü] dergisinin 1927 yılında çıkan 23. sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazıya "Tekrar Evleniyorum" adlı tiyatro oyununun nasıl ortaya çıktığını anlatarak başlar. Çolpan'ın Yusufcan Ağabey olarak bahsettiği Kızıkkı Yusufcan

Şekercanov'un yıllardan beri her yerde anlatageldiği komik bir hikâyesi olduğundan bahseder. Moskova dram atölyesi de o yılki okuma sezonunda ünlü Meyerhold Tiyatrosu aktörlerinden Sverdlin'e bağımsız bir eserin uyarlamasını sahneleme görevini vermek istiyordu. Tercüme eserler yeterli olmadığından, özgün eser sahnelemek istediler. Atölyenin gösterimi sırasında Sverdlin ile tanışan Çolpan ona Yusufcan Şekercanov'un hikâyesini anlatır. Hikâyeyi beğenen Sverdlin, Çolpan'dan hikâyenin başına ve sonuna değişik sahneler eklemesini ister ve böylelikle "Tekrar Evleniyorum" adlı 3 perdeli ve 7 sahneli bu eser ortaya çıkmış olur. Çolpan bu oyunun Nisan ayında Moskova'da sahnelendiğini ve ileriki bir tarihte de Özbekistan'ın başkentinde sergileneceğini yazar. "Pravda" gazetesinin tiyatro editörü olan Fevralski'nin gazetesinin 92. sayısında bu oyunla ilgili olumlu görüşlerini yazdığını da dile getirir. Yazının sonunda ise Çolpan, bu oyunda katkısı bulunan herkese teşekkürlerini sunarak yazısını noktalar.

Çolpan'ın Yusufcan Ağabey olarak bahsettiği Kızıkçı Yusufcan Şekercanov, ünlü bir komedyen ve Özbek halkının saygıdeğer bir sanatkârıdır. Ayrıca Özbekistan SSR halk sanatçısı unvanına da sahiptir.

Yazıda adı geçen bir diğer kişi ise Sverdlin Lev Naumovich'dir. Meyerhold'un öğrencisi olan Sverdlin, 1924-1931 yıllarında Moskova'daki Özbek Dram Atölyesinde öğrencilere tiyatro sanatının sırlarını öğretmiştir. SSCB halk sanatçısı unvanına sahiptir.

2.2.2.18. Özbek Devlet Topluluğu (1928)

Çolpan'ın kaleme aldığı "Özbek Devlet Topluluğu" adlı bu yazı 1928 yılında "Yängi Färğänä" [Yeni Fergana] gazetesinde yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazısında Özbek Devlet Topluluğu'nun ve kışlık "Turan" binasının eski şehir icra komitesinin yardımlarıyla yenilediğinden bahseder. "Dekorasyonların çoğalması, araç gereçlerin artışı ve sahnenin iyileşmesi sonucunda eski şehir halkı ocak ayından itibaren son derece önemli ve mükemmel sanat eserlerini izleyebilecekler" diyerek sahnelenmesi planlanan eserler hakkında bilgi verir. Oynanması planlanan oyunların çok etkili oyunlar olduğunu yazan Çolpan, Özbek Topluluğu'nun bu oyunları sahneledikten sonra insanlar arasında gücünü ve itibarını yükselteceğine inanır.

2.2.2.19. Tursunay Sahnede (1928)

Bu yazı “Yeryüzü” dergisinin 1928 yılı 11. sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. “Sanat” dergisinin 1991 yılında çıkarılan 3. sayısında Siraceddin Ahmet tarafından neşre hazırlanarak tekrar basılmıştır. Ayrıca “Ädäbiyät Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında da yeniden neşredilmiştir.

Çolpan bu yazısında ilk Özbek aktristi olan Tursunay Saidazimova'nın oyunculuğundan bahsetmektedir. İlk olarak “İki zengine bir hizmetkâr” piyesinde Klariche rolünü canlandırıldığını ve rolünün hakkını verdiğinden bahseder. Çolpan Tursunay'ın çok canlı ve şakacı olduğunu her zaman gülerek, gülümseyerek yürüdüğünü yazar. Ancak böyle yaparak hayatın kendisini yansıtmadığını, bu yüzden de hayatın gerçeklerini yansıtan rollerde başarılı olmadığını ve sadece mutlu, gülen rollerde başarılı olduğuna değinir. Çolpan yazının devamında Tursunay'ın canlandığı Dorabek kızı Klariche rolünden bahseder ve Tursunay'ın oynadığı sahnelerden örnekler verir. Tursunay'ın kendini rolüne çok iyi bir şekilde vererek oynadığını ve kendine özgü hareketlerle role çok şey kattığını dile getirir. Çolpan daha sonra Tursunay'ın oynadığı başka bir rolden, Edip Fıtrat'ın basit fakat kıymetli bir eseri olan “Arslan”da canlandığı küçük Zeynep rolünden bahseder. Rolün küçük olmasına karşın Tursunay'ın sergilediği performans ile Zeynep karakterinin bir ömür unutulmaz hale geldiğini yazar. Bu oyun ve Zeynep karakteri hakkında bilgi veren Çolpan, oyunda en çok alkış alan yerlerin Tursunay'ın sahneleri olduğuna da değinmektedir. Çolpan yazının sonunda ise Tursunay'un yer aldığı diğer oyunlar olan “Halime” ve “Turandot” hakkında da başka bir yazı yazacağını, Tursunay'a bir makale değil, birkaç makale gerektiğini belirtir.

Makalede bahsedilen Tursunay Saidazimova, ilk Özbek aktristir. Moskova Dram Atölyesinde eğitim almıştır. 1926 yılında Taşkent'te Hamza Niyazi ile tanışmıştır ve Hamza Niyazi onu operaya katılmaya ikna etmiştir. 1925'ten 1927'ye kadar Moskova'daki Özbek Drama Stüdyosunda tiyatro eğitimi almıştır. 1927'den ölümüne kadar Özbek Devlet Drama Birliği'nin bir oyuncusuydu. Aktris arkadaşları, güzel sesi ve şarkı söyleme yeteneğinden dolayı onu “Özbek Bülbülü” olarak adlandırırlardı. Peçe takmadan sahneye çıktığı için 18 yaşında kocası tarafından öldürülmüştür (https://cs.qwerty.wiki/wiki/Tursunoy_Saidazimova).

2.2.2.20. “Söz, Söz, Söz!” (1929)

“Şarq Häqiqāti” [Şark Hakikati] gazetesinin 1929 yılı 6 Şubat sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. Daha sonra ise “Ädäbiyât Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında yeniden basılmıştır.

Çolpan, Shakespeare’in en önemli eserinden biri olan “Hamlet”de başkahramanın “Söz, Söz, Söz!” diyerek tiyatrodaki sadece oyunculuğun değil söz sanatının da çok önemli olduğunu vurgulamak istediğine değinir. Çolpan, Özbek tiyatroculuğunda oyunculuğun belli bir seviyeye geldiğini ancak hitap etme biçiminin çok geride kaldığını, usta tiyatro eleştirmeni yönü ile dile getirmiştir.

2.2.2.21. Sevdiğim Cesurlar (1934)

Çolpan’ın 1934 yılı Aralık ayında yazdığı makalesi, bilinmeyen sebeplerden dolayı kendi zamanında yayımlanmamıştır. 1955 yılında Sanat Enstitüsünün sanatsever âlimi Taşpolat Tursunov’un teşebbüsüyle bulunmuş ve ilk kez “Gulistân” [Gülistan] dergisinin 2001 yılı 2. sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan yazının giriş kısmında tiyatronun bugün geldiği konumdan bahsetmiş, 7-8 yıl önce bugünlerin sadece bir hayal olduğuna değinmiştir. Gazetelerde “Hamza” tiyatrosunun ilanlarına her gün yer verildiğini ve tiyatronun tatil günlerinden başka her gün gösterisi olduğunu yazar. Özbek izleyicisinin ise oyunlarda salonları hiç boş bırakmadığını belirtir. Daha sonra ise geçen süre zarfında oyunlarda yer alan bazı aktörler hakkında yorumlarını yazar. Çolpan’ın değerlendirmelerde bulunduğu isimler ise; Adelme rolündeki Sare, “Turandot” oyununda rol alan Ebrar, “Yarkınay” piyesinde Kal rolünü canlandıran Yetim, “Hücum” adlı oyunda rol alan Lütfulla ve “Tergavçi” adlı oyunda Babçinskiy rolünü canlandıran Sadihan’dır.

Çolpan’ın değerlendirdiği ilk isim olan Sare Eşanturayeva, 1911 yılında doğmuş olan ünlü Özbek aktrisidir. 1927 yılından itibaren Hamza Tiyatrosu’nun önder aktrislerinden olmuştur. Aynı zamanda SSCB halk aktristi unvanına sahiptir.

“Turandot”da rol alan Ebrar Hidoyatov ise 1918 yılına oyunculuk faaliyetlerine başlamış ve Othello rolü ile halkın gönlüne yer etmiş ünlü tiyatro sanatçısıdır. SSCB halk artisti unvanına sahiptir.

Yazıda adı geçen diğer isimlerden Lütfulla Nazrullayev, Buhara tiyatrosunda (1920 – 1924) çalışma faaliyetine başlamış, Moskova Dram Atölyesini bitirmiş (1924 – 1927) ve ömrünün sonuna kadar Hamza Tiyatrosu’nda çalışmıştır.

Sadihan Tabibullayev, 1922 – 1924 yılları arasında Buhara Pedagoji Bilim Yurdu’nda eğitim almış, 1924 – 1927 yılları arasında ise Moskova’daki Özbek Dram Atölyesi’nde okumuştur. 1927 – 1992 yılları arasında Hamza Tiyatrosu’nda çalışmıştır.

2.2.3. Edebi Şahsiyetler İle İlgili Köşe Yazıları

2.2.3.1. Merhum Tefvik Fikret (1920)

Çolpan’ın Tefvik Fikret hakkında yazdığı aynı adlı bu yazı, 1920 yılında “İştirâkiyun” gazetesinin 10 Ocak sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan yazısına; “Osmanlı edebiyatını az çok okuyanlar, ona bir derece aşına olanlardan kim bu ismi bilmez, kim onu tanımaz ki...” diyerek başlamıştır. Çolpan, Tefvik Fikret’ten Osmanlı Devletindeki “Edebiyat-ı Cedide”cilerin piri ve üstadı olarak bahsetmiştir. Tefvik Fikret’in eserlerinde geniş, hayali, akıcı ve kolay bir dil kullandığını ifade eder. Çolpan daha sonra Tefvik Fikret’in önemli eserleri olan “Rübab-ı Şikeste” ve “Tarih-i Kadim” adlı eserlerinden bahseder. “Rübab-ı Şikeste” nin basıldığını ancak “Tarih-i Kadim”in basılmadan elden ele dolaştırılarak çoğaltılan gizli bir eser olduğuna değinir. “Tarih-i Kadim” in basılmamasının nedenini ise şu sözlerle açıklamıştır; “O yüksek fikirler, biçare Doğunun eski, çürük beyinlerine sığmadı; mutsuz, ezilen Doğulunun geniş kalbinde yer bulamadı.” Tefvik Fikret’in Birinci Dünya Savaşı’ndan bir iki yıl sonra öldüğünü dile getiren Çolpan, kabrinin bütün Osmanlı gençlerinin ziyaretgâhı olduğunu yazar. Çolpan, en son olarak ise Rıza Tefvik’in Tefvik Fikret’in kabrine ziyareti esnasında yazdığı “Fikret’in Kabrinde” adlı şiire yer verir.

Tefvik Fikret 1867-1915 yılları arasında Türkiye’de yaşamış Türk şair ve gazetecidir. 1894 yılında eserleri yayımlanmaya başlamıştır. “Servet-i Fünun” dergisi onun editörlüğünde çıkmıştır. 1908 yılında yapılan inkılap, Tefvik Fikret’in ideolojisine uygun gelmemiş ve gazetecilikten uzaklaşmıştır.

2.2.3.2. İki Kayıp (1920)

Çolpan'ın 1920 yılında yayımlanan "İki Kayıp" adlı eserinin ilk olarak hangi gazete veya dergide yayımlandığına dair bir bilgi söz konusu değildir.

Çolpan bu yazısında Yoldaş Mevlevî ve şair İbrahim (Davron) in vefat ettiğinden bahsetmektedir. Yoldaş Mevlevî'nin Hokand'daki "usul-i cedit" hareketine başından beri katıldığını yazan Çolpan, onun özgür fikirli ve kalender bir kişi olduğunu yazar. Mevlevî'nin son zamanlarına kadar ders anlatmayı bırakmadığını ama bu işi para kazanmak için yapmadığını ve fakirlik içinde yaşayıp öldüğüne değinir. Mevlevî'nin 63 yaşında vefat ettiğini yazan Çolpan, onun Arap edebiyatının büyük âlimlerinden olduğunu da yazar. Çolpan Mevlevî'nin Hokand gençleri tarafından şerefine layık bir şekilde defnedildiğini ve eserlerini incelemek için genç âlimler tarafından 3 kişilik bir heyet meydana getirildiğini de yazısına ekler. Çolpan İbrahim Devran hakkında, Hokand gençleri arasında neşriyat işleri ile tanınan bir kişi olduğunu, inkılaba kadar Hokand'da yeni kitaplar ve gazeteler dağıttığını bunun yanı sıra yazarlık ile de uğraştığı yazmıştır. İbrahim Devran'ın "Milliy Jumnoqlar" [Milli Bilmeceler] ve "Eş'ar-i Nisvan" [Kadınların Şiirleri] adıyla basılan iki eseri olduğundan bahseden Çolpan, ilk eserin milli bilmecelerin toplandığı bir eser, ikinci eserin de Özbekler içinden yetişen bazı şairlerin şiir mecmualarının toplandığı bir eser olduğu bilgisini verir. Çolpan ayrıca İbrahim Devran'ın resme de hevesli olduğunu, kendi eserleri için resimler yaptığını, "Sedai Türkistan" gazetesinin daimi yazarlarından olduğunu da kaleme alır. Onun da Mevlevî gibi yoksulluk içinde 48 yaşında vefat ettiğini yazar.

2.2.3.3. Rıza Tevfik Bey (1924)

Çolpan'ın Rıza Tevfik Bey'i konu alan aynı adlı yazısı 1924 yılında "Färgänä" [Fergana] gazetesinin 10 Martta çıkan sayısında yayımlanmıştır.

Rıza Tevfik'in âşık tarzında hece vezniyle yazdığı şiirlerinin, bazı eleştirilerinin ve felsefi eserlerinin onun her yerde tanınması konusunda etkili olduğunu yazan Çolpan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok eserinin çıktığını da dile getirmiştir. Çolpan ayrıca Rıza Tevfik'in 50-60 ciltten oluşan "Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü" yazdığına dair rivayetler olduğunu fakat bu konu hakkında da kesin bir habere rastlamadıklarını yazar. Çolpan, Rıza Tevfik'in Yahya Kemal Bey ile Hüseyin Daniş Bey arasında başlayan

milliyet kavgasına dâhil olduğunu, İran milliyetçisi olan Hüseyin Daniş tarafında yer alarak Yahya Kemal'e karşı çıktığını yazar. Çolpan, Rıza Tevfik'in davasını ispat etmek için, meşhur Fuzuli Bağdadi hakkında üniversite salonunda bir konferans verdiğini ve bu konferansta Fuzuli'den Türk değil, İranlı (Fars) olarak bahsettiğini, Fuzuli'nin, eserlerini de İran'ın ünlü bir şairinden aldığını iddia ettiğini yazmıştır. Bugünden sonra ise Rıza Tevfik'in şöhrette ve saygıda düşüşe başladığını kaleme almıştır. Çolpan, Rıza Tevfik'in itibarını tamamen yerle bir eden olay olan Sevr Anlaşmasının imzalanmasını da bu yazısında anlatmıştır. Yazının sonunda ise Rıza Tevfik'in Zonguldak'a yerleşerek bir kolejde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri vermeye başladığını okumaktayız.

2.2.3.4. Büyük Hintli (1925)

Bu yazı “Mâârif vâ Oqitguvçî” [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1925 yılında 7-8 ortak sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazısında Rabindranath Tagore'dan bahsetmektedir. Rusçaya tercüme edilen eserlerin çoğunu okuduktan sonra, bu büyük ve değerli insanı kendi halkına tanıtmak istediğini yazan Çolpan, yazmak için girişimlerde bulunduğunu fakat bir türlü yazamadığını ve yazmasına engel olan şeyin ne olduğunu anlatır. Çolpan daha sonra yayımlanan “Tagore ve Tagorecilik” adlı yazında Tagore'dan detaylı bir şekilde bahsetmiştir.

2.2.3.5. Tagore ve Tagorecilik (1925)

Meşhur Hint yazar Rabindranath Tagore'u ele alan bu yazı “Mâârif vâ Oqitguvçî” [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1925 yılı 11-12 ortak sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazı içerisinde “Tagore’u Nasıl Tanıyorlar?” ve “Tagore Kimdir?” başlıkları altında iki bölüm yazmıştır. İlk bölüm olan “Tagore’u Nasıl Tanıyorlar?” adlı bölümde Tagore adının Sovyetlerde nasıl duyulmaya başladığına değinmiştir. Çolpan, 1913 yılında “Sovyet” mecmuasında en zeki yazara verilen Nobel ödülünün Hindistanlı Tagore adlı bir kişiye verildiği haberinin çıktığını bildirmiştir. Bundan başka Kazan şehrinde, Doğunun büyük şairleri hakkında bir kitapçık çıktığını ve o kitapçıkta Ömer Hayyam ile birlikte Tagore'dan da bahsedildiğini yazan Çolpan, Bakü'de çıkarılan “İlim ve Medeniyet” mecmuasında da Doktor Sadittin tarafından Tagore'un bazı eserlerinin şiir

şeklinde tercüme edildiğini ve kendisi hakkında da biraz bilgi verildiğini söylemektedir. Çolpan, Özbek okuyucuların ise “İnkılap” mecmuasının bir sayısında çevirisi Tagore’dan alınan “Lambalar” adlı şiiri okuyarak Tagore’dan haberdar olduklarına değinir. Özbek dilinde Tagore’un bir “biyografisi” çıkmadığından söz eden Çolpan, kaleme aldığı bu yazıyı Özbek okuyucularına Tagore’u tanıtmak amaçlı yazdığını dile getirir. Yazının ikinci bölümü olan “Tagore Kimdir?” adlı bölümde de Tagore’dan genişçe bahseder.

2.2.3.6. Küçük Roller Ustası (1934)

Çolpan’ın kaleme aldığı bu makale “Māşalā” [Meşale] dergisinin 1934 yılı 4. sayısında “Çolpan” imzası ile basılmıştır. Daha sonra ise “Ädäbiyät Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

Çolpan bu yazısında tiyatro oyuncusu olan Gulam Isamov’un başarılarından söz eder. Isamov’un oynadığı oyunlarda büyük rollerden ziyade küçük rollerde görev aldığını yazan Çolpan, onun kabiliyetiyle o küçük rollerin nasıl devleştiğinden bahseder. Çolpan, Isamov’un yer aldığı oyunlarda canlandığı karakterler hakkında da bilgiler vermiştir. Çolpan yazının sonunda ise Batıda sanatkarların takdir edilmesi için mutlaka “yıldız” olmaları gerektiğinden bahsederken, kendilerinde ise kimin kuvveti ve kudreti, kabiliyet ve hüneri yüksek ise ona saygı duyduklarını yazar. Saygıya layık olanlar arasında da Isamov’un yer aldığını belirtir.

2.2.3.7. Mei Lanfang (1934)

Çolpan’ın Çinli aktör Mei Lanfang hakkında yazdığı bu makale “Qizil Özbekistān” [Kızıl Özbekistan] gazetesinin 1935 yılı 24 Nisan sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. Daha sonra “Ädäbiyät Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

Çolpan yazının giriş kısmında yazının, Mei Lanfang’ın SSCB’ye yaptığı ziyaretle alakalı olduğunu not düşmüştür. Çolpan, Mei Lanfang’ın Çin’de “Parlak Yıldız” olarak adlandırılmasından bahseder. Çin’de kadın rollerini oynayan aktörlere “tan” denildiğinden bahseden Çolpan, Mei Lanfang’ın de bu “tan”lardan olduğunu yazar. Mei Lanfang’ın sadece kadın rolünü oynadığını da ekler. Moskova’nın büyük gösteri salonlarından “Muzik-xoll” salonunda onun gösterisini izlediğini yazan Çolpan, Mei

Lanfang'ın turneleri zamanında sergilenen oyunları için Rus dilinde özel bir kitapçık çıkartıldığını, o kitapçıkta 6 piyes ve 6 raks yer aldığını eklemektedir. Turnede sahnelenen 6 piyeste de kadın rollerini Mei Lanfang'ın oynadığına değinir. Çin'de kadın rolü oynayan çok erkek olduğunu yazan Çolpan, bunların içinde en iyisinin Mei Lanfang olduğunu dile getirir. Çolpan yazısında Çin Klasik Tiyatrosu ile Özbek Tiyatrosu arasında da karşılaştırmalar yapmıştır. Çolpan yazının devamında Mei Lanfang'ın sergilediği performans sırasında ellerini ustaca kullanmasına değinir. Çolpan, Mei Lanfang'ın tiyatrosunu yüzyılların tiyatrosu, gelenek tiyatrosu ve yüksek sanat tiyatrosu olarak tanımlarken Özbek Tiyatrosu'nun ise hala şekil tarafından genç olduğuna değinir.

2.2.3.8. Şarkıya Hayran (1935)

Makale “Gulistân” [Gülistan] dergisinin 1935 yılı 7. sayısında “Çolpan” imzası ile basılmıştır. Daha sonra “Ädäbiyât Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

Çolpan bu yazısında tiyatro oyuncusu ve opera sanatçısı olan Özbek Halime Nasir'den bahsetmektedir. Halime Nasir'in ailesinin eskiden beri sanatla ilgili olduğunu yazan Çolpan, Ekim Devrimiyle birlikte Halime Nasir'in kendini kanıtlama ve gösterme fırsatına sahip olduğunu yazar. “...hiç şüphe yok ki inkılabın feyizli elleri değmese, Halime bugün gördüğümüz yetenekli, diğer paha biçilemez yeteneklerimiz gibi dört duvar arasında kalıp perişan olurdu” diye de ekler. Çolpan daha sonra Halime'nin aldığı eğitime ve oynadığı oyunlara değinir. Halime Nasir'in sanat hayatına tiyatro oyunlarında rol alarak başladığını ancak daha sonra müzikale geçerek şarkılar seslendirdiğini de yine bu yazıdan öğrenmekteyiz. Çolpan bu yazıda Halime'nin önemli eserlerde büyük roller canlandığına da değinmiş, bu konuda bilgiler vermiştir.

Yazıya konu olan Halime Nasirkızı, ünlü Özbek opera şarkıcısıdır. 1924 – 1927 yılları arasında Bakü Tiyatro Meslek Yüksek Okulunda ve 1934 – 1937 yılları arasında da Moskova Özbek Opera Atölyesinde eğitim almıştır. Akcunus, Karmen, Leyla, Mecnun, Gülsara, Zeynep, Maysara partileri ve seçkin halk koşukları icracısıdır.

2.2.3.9. Sahne Sırlarına Aşına Sanatkâr (1935)

Lütfulla Narzullayev’i konu olan bu yazı, “Gulistân” [Gülistan] dergisinin 1935 yılı 8-9 birleşik sayısında “Çolpan” imzası ile basılmıştır. “Ädäbiyât Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

Çolpan yazısına Lütfulla Narzullayev’in dış görünüşünü betimleyerek başlamaktadır. Çolpan, Lütfulla’yı ilk kez 1926 yıllarında Fransız edibi Moliere’in meşhur Cimri adlı eserinde gördüğünden bahseder. Lütfulla’nın yer aldığı eserlerden ve onun canlandırdığı karakterlerden bahseden Çolpan, Lütfulla’nın sahnedeki başarısının onun doğal yeteneğinden kaynaklandığını ve Lütfulla’nın da bu yeteneği üzerinde çalışarak kendini geliştirmesi gerektiği tavsiyesinde bulunur. Sahne sanatının çok narin bir sanat olduğunu yazan Çolpan, bu sanatın genç bir çocuk gibi daima yetiştirilmesinin gerekliliğine değinir. Bunun ise öğrenmekten geçtiğini yazar. Burada aktörün rolünü ise hayatın kendinden çıkarımlar sağlamak, kitap okumak, konferanslardan faydalanmak, diğer tiyatro eserlerinden ve aktörlerden bir şeyler öğrenmek olarak tanımlar. Yazının sonunda ise Lütfulla için; “Sahne sanatının sırlarına bu kadar aşına olan Lütfulla’dan bizim beklentimiz daima ileri bakıp gayret etmesidir”, temennisinde bulunur.

Çolpan’ın bu yazıda bahsettiği Lütfulla Nazrullayev, 1903 – 1962 yılları arasında yaşamış ünlü bir Özbek aktördür. Lütfulla 1920 – 1924 yılları arasında Buhara Tiyatrosunda çalışma faaliyetine başlamış ve 1924 – 1927 yılları arasında Moskova Dram Atölyesini bitirmiştir. 1945 yılında Özbekistan Halk Sanatçısı unvanını alan Lütfulla, ömrünün sonuna kadar Hamza Tiyatrosunda çalışmıştır.

2.2.3.10. Büyük Okul Sahibi (1936)

Makale “Qizil Özbekistân” [Kızıl Özbekistan] gazetesinin Maksim Gorki vefatına ithaf edilen 1936 yılı 20 Haziran sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan’ın kaleme aldığı bu yazıdan, 1935 yılının Mart ayında gerçekleşen SSCB Yazarlar Birliği’nin genel kurulunda Maksim Gorki’nin ölmeden önce son konuşmasını yaptığını ve Çolpan’ın da bu konuşma sırasında orada bulunduğunu anlamaktayız. Çolpan, M. Gorki’nin çok yaşlandığı için sesinin arka sıralardan zor duyulduğunu ancak sesinde ilginç bir canlılık olduğundan bahseder. Maksim Gorki’nin “Ana” adlı romanını

tercüme ettiğini ve yaptığı tercüme sırasında Gorki'den çok şey öğrendiğini söyleyen Çolpan, “Gece ve Gündüz” romanını yazarken Gorki'nin yararlı etkisini daima hissettiğini sözlerine ekler. Yazının sonunda ise; “Sovyet yazarları, onun devrimci ruhunu, proletaryaya özgü mertliğini, evrensel vatandaşlığını, sonra klasik dilini ve üslubunu, hatta tercüme yoluyla da olsa daima kendilerinde hissedecekler” der.

2.2.3.11. Baba, Oğul Sanatkârlar (1936)

Çolpan'ın kaleme aldığı bu yazı, “Gulistân” [Gülistan] dergisinin 1936 yılı 1. sayısında “Çolpan” imzası ile basılmıştır. Daha sonra “Ädäbiyât Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

Çolpan yazısına Harezmi'nin eski tarihinden bilgiler vererek başlamıştır. İnkılabtan önce insanların Harezmi hakkında pek de bir şey bilmediğini yazan Çolpan, insanların Harezmi'yi tanımada İnkılabın önemli bir etken olduğundan bahsetmiştir. Çolpan eski yıllarda Harezmi'nin başkenti olan Hive'de Kurban Ağabey adlı bir marangozun yaşadığını ve onun da Metyakub adından bir oğlu olduğunu aktarır. Çolpan bu yazıda Metyakub'un yeteneğinin babası Kurban Ağabey tarafından fark edilmesiyle sanata yöneldiğini ve dönemin çok bilinen sanatkarlarından biri olduğunu uzun uzun yazmıştır. Çolpan daha sonra Metyakub Harratov'un oğlu olan Metyusuf Harratov hakkında da geniş bilgiler vermiştir. Çolpan'ın kaleme aldığı bu yazı adeta Metyakub Harratov ve Metyusuf Harratov'un biyografisi niteliğindedir. Onların eğitim ve sanat hayatlarıyla ilgili çok geniş bilgiler içermektedir.

1867-1939 yılları arasından yaşamış olan Metyakub Harratov, tanbur, dutar ve gıccak gibi enstrümanlar çalan halk çalgıcısı, nağmeci ve hattattır. Metyakub Harratov, Muhammad Rahim Han sarayında çalgıcı ve nağmecilere hocalık da yapmıştır.

Metyakub Harratov'un oğlu Metyusuf Harratov da babası gibi bir çalgıcıdır. Şarkıcı, bestekâr ve şair gibi vasıflara da sahip olan Metyusuf, “Çâkâr” mahlasını kullanmıştır.

2.2.3.12. Üveysi (1936)

Bu makale “Yorqin Turmush” [Parlak Hayat] dergisinin 1936 yılı 4-5 birleşik sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan ilk olarak klasik makamlar arasında en çok yayılan ve bilinenin “Irak” ezgisi olduğuna, Buhara’nın şeşmakamcı usta sanatçıları tarafından çok söylendiğine değinir. “Irak” ezgisinin tiyatro sahnesinde ilk olarak “Halime” adlı oyunda duyulduğundan bahseden Çolpan, “Halime”nin önceki versiyonunda “Irak” ezgisinin olmadığını, sonra piyes üzerinde bir süre çalışıldıktan sonra Halime’nin aryası olarak sahnelendiğini belirtir. Bu oyunla birlikte “Irak” ezgisinin çok beğenildiğini ve kültürün bir parçası olduğunu da ekler. Çolpan’ın bu yazısı “Irak” ezgisiyle gazeller yazan Cihan Hanım yani Üveysi hakkındadır. Cihan Hanım, Umarhan sarayında Han’ın başkanlık ettiği birkaç şair olduğunu ve onların sık sık toplanıp istişare yaptıklarını duyduktan sonra, o şairler meclisine girme hevesine düşmüş ve meclise girmek için akıl almaz bir oyun çevirmiştir. Çolpan bu yazıda yaşanan bu olayı kaleme almıştır. Çolpan ayrıca Cihan Hatun’un “Kerbelaname” adlı bir eseri, bir “Divan”ı ve Umarhan’ın oğlu olan Muhammet Ali Han’a ithaf edilen “Çin Seferi” adlı bir eseri olduğunu da yazar.

2.2.3.13. Üstadın Özellikleri (1937)

Maksim Gorki’nin vefatının birinci yılı münasebetiyle yazılan, adı geçen makale “Qizil Özbekistân” [Kızıl Özbekistan] gazetesinin 1937 yılı 18 Haziran sayısında yayımlanmıştır. Bu makale Çolpan’ın matbuattaki son makalesidir.

Çolpan yazının giriş kısmında Maksim Gorki’nin “Ana” adlı eserini çok uzun bir sürede tercüme ettiğinden ve bu eserin fark ettirmeden kendisini etkilediğinden, bu etkilenmenin de eserlerine yansıdığından bahseder. Gorki’nin eserlerinden; “...her yerden nazik kalpli, güzellik seven ve tabiat vurgunu bir şair çıkıyordu” diyerek bahseden Çolpan, Gorki’nin eserlerini çok sevmesini ise eserlerde yer alan güzel teşbihler ve tabiat tasvirlerine bağlamıştır. Gorki’nin eserlerinin ve sanatçı kişiliğinin güzelliğinden bahseden Çolpan yazısını; “Gorki, işçiler sınıfının yetiştirdiği en büyük sanatkâr ve sanat üstadı” diyerek noktalamıştır.

2.2.4. Matbuata Dair Köşe Yazıları

2.2.4.1. Dilimizin Kullanılışı (1923)

Bu makale “Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 1923 yılı 11 Nisan sayısında “Q” imzası ile basılmıştır, sonra “Ädäbiyât Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında tekrar yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazıda “Buxârâ Axbâri” [Buhara Haberleri] gazetesi çerçevesinde dilin yanlış işlenişini ele almıştır. Çolpan ilk olarak “Buxârâ Axbâri” [Buhara Haberleri] gazetesinin baskısının düzeltildiğinden ve gazetenin düzenli olarak çıkarıldığından bahseder. Bu gazetenin kâğıtlarının güzelliği, harflerinin açıklığı ve resimli olarak basılmasıyla birlikte gazeteler arasında ilk sırada yer aldığını yazar. Halkın gazete okumaya alıştırılması için bunların çok önemli olduğunu dile getiren Çolpan, diğer gazeteler için de bu yolu izlemelerini tavsiye eder. Gazetenin olumlu yanlarından bahseden Çolpan, gazetenin göze takılan güçlü bir hatası olduğuna da değinmeden geçmez. Çolpan’ın güçlü bir hata olarak adlandırdığı şey gazete de kullanılan dile önem verilmemesidir. Bu yazıda Çolpan dile dikkat etmeme sorununu verdiği örneklerle açıklamıştır.

Yazıda ele alınan “Buxârâ Axbâri” [Buhara Haberleri] adlı gazete 1920 yılı Eylülünden 1923 yılı Ekimine kadar Buhara’da Özbek Türkçesiyle çıkan gazetedir. Bu gazetenin ileriki yıllarda “Äzâd Buxârâ” [Özgür Buhara] ve “Buxârâ Haqiqati” [Buhara Gerçeği] adıyla çıkmaya devam etmiştir. Çolpan ise 1921 yılı Temmuzundan 1922 yılı Şubatına kadar bu gazetede editörlük yapmıştır.

2.2.4.2. Ateşli Araç Hakkında (1923)

Çolpan’ın bu yazısı “Färğänâ” [Fergana] gazetesinin 1923 yılı 7 Aralık sayısında “Mirza Kalender” imzası ile basılmıştır. Daha sonra “Ädäbiyât Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

Çolpan bu yazıda gazetelerin yayımladığı yazıların yüzeyselliğinden şikâyet etmektedir. Çolpan kendince bunun nedenini araştırmış ve çoğunlukla gazetelerin derin araştırmalar yapmak için yeterli parayı bulamadıkları için yazıların böyle yüzeysel olduklarını öğrenmiştir. Hatta maddi sıkıntılardan dolayı iyi araştırma yapan bazı

dergilerin kapatıldığını da belirtir. Fakat Çolpan gazete ve dergilerin maddi sorunlar yaşamasının para sıkıntısı kaynaklı olmadığı kanaatindedir. Çolpan yazının devamında Taşkent'e gittiği sırada bazı idarelerin güzel, hızlı, ihtişamlı arabalarını gördüğünü, Hokant'ta da at arabalarını rastladığını yazar. Biraz soruşturduktan sonra arabanın da faytonun da masraflarının çok olduğunu öğrenir. Bu araçlardan bazılarını satarak elde edilen parayla sağlam bir mecmua çıkarma fikrini ortaya atar.

2.2.4.3. Büyük Eksikliğimiz (1924)

“Färğâna” [Fergana] gazetesinin 1924 yılı 31 Temmuz sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. “Ädäbiyât Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

Çolpan yazının giriş kısmında Kızıl Özbek Matbuatının 6 ncı yılının kutlandığından ve gazetelerde 6 yıllık matbuat hakkında detaylı açıklamalar yayımlandığından bahseder. Çolpan matbuatın gazete ve günlük kısmının ciddi bir ilerleme kaydettiğini yazarken matbuattaki en büyük eksikliğin ise haftalık ve aylık matbuatta olduğunu yazar. Daha önce haftalık ve aylık olarak çıkarılmak üzere bazı dergi ve gazete girişimlerinde bulunulduğundan bahseden Çolpan bu mecmuaların da bir iki sayıyı geçememelerinden bahseder. Haftalık ve aylık mecmuaların tekrar çıkarılması için bazı çalışmalar olduğuna ancak maddi yetersizlikten dolayı bu çalışmaların yarım kaldığına değinir.

2.2.4.4. Kalem Hatası (1924)

Çolpan'ın kaleme aldığı bu yazı 1924 yılında “Färğânä” [Fergana] gazetesinin 24 Kasım sayısında “Mirha Kalender” imzasıyla yayımlanmış, daha sonra ise “Ädäbiyât Nädir?” [Edebiyat Nedir?] makaleler toplamında tekrar basılmıştır.

“Biz de bir söz var: birisi kaba bir sözü bilmeden söylese, çok utansa, arkasından kızarıp, bozarıp: “Dilin kemiği yok, ağzımdan kaçtı”, der. Doğru, dil kemiksiz, ağızdan kaçması mümkün. Lakin kalem adlı şey dil gibi değil. O ya kamıştan ya demirden, ya da ağaçtan yapılmaktadır. Dönemin medeni kalemleri ise, kesinlikle çelik uçlu olur. Çelik, çelik! Onun ağzından kaçması imkânsız.” Yazısına böyle başlayan Çolpan, Baş Pamuk Komitesi tarafından yazılan bazı yazılarda bilinçli olarak Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerinin topraklarında yetişen pamuğa “Rus Pamuğu” yazılmasını, Türkistan

ile Kafkasya yerine de Ryazan ve Tobol isimlerinin kullanılmasını eleştirir. Buna benzer birkaç örnek daha veren Çolpan, bunların bilinçli bir şekilde yapıldığını ve dilin kemiğinin olmaması gibi kaleminde öyle olmasının mümkün olmadığını belirtir.

2.2.5. Türkistan'daki Sosyal Olaylara Dair Köşe Yazıları

2.2.5.1. Andican'da Yeni Banka (1914)

“Andican'da Yeni Banka” adlı bu yazı 1914 yılında “Åynä” [Ayna] dergisinin 18 Ocaktaki 13. sayısında “Abdülhamid Süleymanî” imzası ile basılmıştır. İlk kez edebiyatçı Rüstemcan Tacibayev tarafından bulunup, 1993-1994 yıllarında cumhuriyet gazetelerinden birinde yayımlanmıştır.

Yazının başlığından da anlaşılacağı üzere Çolpan bu yazıyla Andican'da açılacak olan banka hakkında okurlara bilgi vermektedir.

2.2.5.2. Andican'dan Mektup (1914)

Çolpan'ın bu yazısı, “Åynä” [Ayna] dergisinin 1914 yılı 19 Şubatta çıkarılan 17. sayıda “Kuyan” mahlası ile yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazıyı Andican'ın meşhur milyoneri Mirkamil Efendi'nin Andican'da yaptığı bazı faaliyetler hakkında bilgi vermek için yazmıştır. Daha önceden “Vakt” [Vakit] ,“Tarcimon” [Tercüman] ve “Åynä” [Ayna] gibi mecmualarda Mirkamil Efendi'nin cami, hastane ve okul yaptırdığına dair haberlerin çıktığına değinmiştir. Çolpan Mirkamil Efendi'nin okul yaptırdığına dair bilgi verse de diğer iddiaların doğru olmadığı kanaatindedir.

2.2.5.3. Vatanımız Türkistan'da Demiryolları (1914)

Bu makale “Sadâi Färğânä” [Fergana'nın Sesi] gazetesinin 1914 yılı 6 Haziran sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. Daha sonra “Vatan” gazetesinin 1994 yılı 5 Ekim sayısında Uluğbek Sultan tarafından neşre hazırlanarak neşredilmiş, 2000 yılında ise “Türkistân Matbuât Tärixi [Türkistan Matbuat Tarihi] (1870 – 1917)” adlı kitapta tekrar neşredilmiştir.

Çolpan makalesine Andican’da demiryollarının kullanımı ile ilgili bilgiler vererek başlamıştır. Andican’dan geçen üç farklı güzergâhın Orta Asya demiryollarına bağlandığını yazar. Bu demiryollarının kullanılan tarlalardan ve evlerden geçmesi gibi olumsuz yönlerinin olduğunu yazan Çolpan, köyleri ve insanları birbirine yaklaştırma, geçtiği güzergâhtaki yerlere maddi açıdan değer kazandırma gibi olumlu özellikleri olduğundan da bahseder. Çolpan demiryollarının toprakları değerlendirmesinin sonucunda insanların atalarından miras kalan toprakları satmalarını da doğru bulmadığını yazmış ve bu makalede eleştirmiştir. Demiryollarının gelmesi ile köylere medeniyet geleceğine değinen Çolpan, köylülerden Avrupa’nın bozuk ahlakını ve modasını örnek almaları yerine, ilim, fen ve sanayi gibi yararlı olacak şeyleri örnek almalarını ister. Avrupa’nın okul, medrese, ilim, fen ve sanat gibi hünelerini örnek alarak halkın kendini cahillikten, esaretten ve kulluktan kurtaracağını yazar.

2.2.5.4. Vatanımız Türkistan’da Tarım ve Çiftçilik (1914)

Çolpan’ın 1914 yılında “Sadâi Fârgânâ” [Fergana’nın Sesi] gazetesinin 10, 13, ve 23. sayılarında “Çolpan” imzası ile yayımlanan bu yazılar daha sonra 2000 yılında “Türkistân Matbuât Târixi [Türkistan Matbuat Tarihi] (1870 – 1917)” kitabında tekrar neşredilmiştir.

Çolpan’ın farklı zamanlarda aynı konu hakkında yayımlanan üç yazısı “Vatanımız Türkistan’da Tarım ve Çiftçilik” başlığı altında toplanmıştır. Çolpan bu yazıların ilkinde Türkistan topraklarının verimliliğinden bahsederek başlar. Toprakların verimli olmasına karşın halkın bundan pek yararlanamadığını yazan Çolpan, Rusya’nın bütün çiftçilerinde olan tarım makinalarının Türkistan’da da kullanılması gerektiğini şu sözlerle ifade eder; “Bizler de bu ekim makinaları alıp çalıştırsak, ağır işlerimiz hafiflerdi”. Bu konuyla ilgili gazete ve dergilerde halkın anlayacağı dilde daha çok yazı yazılması gerektiğine değinir.

Yazının ikinci kısmında, ilk yazısını yazdıktan sonra köylere gidip çiftçilerle konuştuğunu ama onların işlerini büyük ölçüde kolaylaştıracak tarım makinalarını kullanmak için yeterli paralarının olmamasından bahseder.

Çolpan, yazının üçüncü ve son kısmında ise gazete ve dergilerde eğitimin gerekliliği ile ilgili yazıların yazılmasından sonra yeni usulde okulların açıldığını ve eğitim konusunda ilerlemelerin kaydedildiğinden bahseder. Ancak tarım ile alakalı

yazıların yazılmadığını ve tarım işlerinin son derece harap olduğunu belirtir. Çolpan yazıyı; “Şimdi gençlerden ve genç kalem sahiplerinden tarım hakkında yazmalarını rica ediyorum. Yazalım kardeşler tarımdan! Yazalım kardeşler iktisattan! Onlar okursa okul da olur, ilim de olur. Çiftçiler zenginlerin elindeki kölelikten, esirlikten kurtulsa, hepsi olur” diyerek bitirir.

2.2.5.5. Oş (1915)

Makale Rizaüddin ibn Fahriddin tarafından Orenburg’da bir ayda iki kez çıkan meşhur “Şorâ” dergisinin 1915 yılı 9. sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. Sonra “Özbekistân Âdâbiyâtı vâ San’atı” [Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı] gazetesinin 2000 yılı 1 Ocak sayısında Şahnaze Saetova tarafından tekrar neşredilmiştir.

Çolpan makalenin giriş kısmında Oş şehrinin coğrafi konumu ile ilgili bilgiler vermiştir. Daha sonra Oş şehrinin meşhur dağında bulunan Hazreti Süleyman’ın kabrine ve oraya yaptığı ziyarete değinir. Hazreti Süleyman’ın kabrinde bulunan mescidi Oşlu Hacı İsmail isminde bir zenginin yaptırdığını ve diğer zenginlere de Oşlu Hacı İsmail’i örnek alarak böyle hayırlı işler yapmalarını öğütler. Çolpan, Hazreti Süleyman’ın kabrinin yer aldığı bu dağ hakkında anlatılan çeşitli hikâyelerden ve rivayetlerden de genişçe bahsetmiştir. Çolpan, Oş şehriyle alakalı olarak; “Türkistan’ın diğer şehirlerine bakıldığında Oş, her yönden sona kalmış” ifadelerini kullanmıştır. Yazının sonunda kısacıkda olsa Oş’taki eğitim ve okulla ilgili bilgiler de vermiştir.

2.2.5.6. İstikbal İçin Mücadele (1922)

Bu makale 1922 yılında “Qizil Bayraq” [Kızıl Bayrak] gazetesinin 2 Eylül sayısında “Abulhamid Süleyman” imzası ile neşredilmiştir. Daha sonra ise “Çolpan” ın “Äsârlär” [Eserler]inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

Çolpan’ın kaleme aldığı bu makale okumak için Avrupa’ya gitmeye hazırlanan Özbek gençleri ve kızları hakkındadır. Çolpan son yıllarda Özbek gençlerinin okumak için uzak diyarlara gittiğini gördüğünde sevindiğinden bahseder. Geçmişte de Özbek gençlerin yine okumak için Buhara’ya, Hindistan’a, Mısır’a ve Arabistan’a gittiklerini hatırlatır. Eskiden yaşam ve yolculuk şartlarının zor olduğuna değinen Çolpan, buna rağmen dünyanın her yerinde eğitim almak için bulunan Özbek gençlerin olduğunu yazar.

Çolpan, Özbek kadınlarının ve kızlarının hukuk ve özgürlük için mücadeleye başladığına da yazının sonunda değinmiştir.

2.2.5.7. Hayat Memat Meselemiz Üzerine (1922)

Bu makale “Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 1922 yılı 20 Ekim sayısında “Abdülhamid Süleyman” imzası ile yayınlanmış, daha sonra Çolpan’ın “Äsârlär” [Eserler]inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

Çolpan makaleye gazete yönetimine ülkenin her tarafından her gün yığınla mektup geldiğini, gelen mektupların ise eğitim ve okuma konularıyla ilgili olduğunu ancak mektuplarda eğitim ve okuma ile felaketlerden bahsedildiğini yazarak başlar. Makalenin devamında ise Çolpan, Eğitim Bakanlığının Hocend Eğitim Şubesini itaatsizlikle suçlayarak Hocend Eğitim Şubesi hakkında kınama yayımlamasından bahseder. Eğitim Bakanlığı tarafından itaatsizlik olarak adlandırılan olay ise hükümetin Hocend’de 8 okul açmaya izin vermesi, Hocend Eğitim Şubesinin ise 14 okul açmasıdır. Son zamanlarda her yerde ödenek yetersizliği sebebiyle Müslüman öğretmenlerin okullardaki işlerini bıraktıklarını gören Hocend Eğitim Şubesi, çeşitli yollarla para bularak öğretmenlerle özel anlaşmalar yapmış, onlara biraz teminat sağlamıştır. Hocend Eğitim Şubesinin bu hareketi ise Eğitim Bakanlığı tarafından itaatsizlik ve plandan çıkma olarak görülüp Hocend Eğitim Şubesi hakkında kınama yayımlanmıştır. Çolpan yazının devamında da bu konu hakkında görüşlerini ve eleştirilerini yazmaya devam etmiştir.

2.2.5.8. Birleşmiş Cephemizin İlk Görevleri (1923)

Çolpan’ın kaleme aldığı bu yazı 1923 yılında “Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 7 Ocak sayısında “Abdülhamid Süleyman” imzası ile basılmış, daha sonra ise Çolpan’ın “Äsârlär” [Eserler]inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

Çolpan bu yazısını; “Nihayet Taşkent gençleri Türkistan’ın merkezinde çalışan sorumlu eğitim memurları, eğitim ve medeniyetimizin üstüne gelmekte olan güç tehlikeyi anladılar” diyerek başlamıştır. Hükümetin maddi sıkıntılar çektiğinden bahseden Çolpan, hükümetin bazı konularda tasarrufa gittiğini ve bu tasarrufun eğitimi de etkilediğini yazar. Taşkent’in eğitimli aksakallarının bir cephede birleştiklerine değinen Çolpan, bu cephenin ilk görevlerinin ise hızlıca ülkeye yayılıp işe başlamak olduğunu düşünür.

Çolpan, mahallelerin ölmüş eğitimini mezardan çekip çıkarma görevini geciktirmenin asla yararlı olmayacağını da bu düşüncelerine ekler. Bu cephenin biran önce milli zenginlikleri olan vakıflara giderek onlardan destek almaları gerektiğinden de bahseder.

2.2.5.9. “Yardım”a Yardım (1923)

“Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 1923 yılı 17 Nisan’da çıkarılan 110. sayısında yayımlanan bu yazı, “Q” imzası ile basılmıştır. Daha sonra Çolpan’ın “Äsârlär” [Eserler]inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

Çolpan’ın bu yazıda bahsettiği “Yardım” [Kömek], Türkistan’daki çocukların daha iyi bir eğitim almaları için yurtdışına gönderilmesini sağlayan bir yardım kuruluşudur. “Zäräfşân” [Zerefşan] gazetesinde bu kuruluş ile alakalı olarak güzel haberlerin çıktığına değinen Çolpan, bu gazetede “Yardım” için; “Cehalet ile mücadele meydanında, bilimsizliğe karşı halkın kendi içinden çıkan bir kahramandır” diye söz edildiğini yazar. Çolpan ayrıca “Yardım” adlı kuruluşun son zamanlarda bazı eğitim severlerin katkıları ile yurtdışındaki öğrencilere mümkün olduğu kadar destek olduğunu da yine “Zäräfşân” [Zerefşan] gazetesinden öğrendiğini yazar.

2.2.5.10. Vakıf İşleri (1923)

Bu makale 1923 yılında “Färğänä” [Fergana] gazetesinin 1 Kasım’da çıkarılan 116. sayısında “Q” imzası ile basılmış, Çolpan’ın “Äsârlär” [Eserler]inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

Çolpan bu makalede Andican şehir ve ilçe vakıf şubesinin yapmış olduğu faaliyetlerden bahsetmiş, bu vakfın eğitim için pek çok şey yaptığına değinmiştir. Çolpan, vakfın yaz aylarında şehirde devam eden eğitim Kurslarına yardım ettiğini dile getirmiş; “Bu Kurs eğer vakıf şubesinden yardım almamış olsa, açılır açılmaz kapanmış olurdu”, diye yazmıştır. Vakfın bu Kurstan başka Müslüman okul ve yatılı okullara da yardımlarda bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Çolpan yazının devamında vakfın eğitim için yaptığı başka faaliyetlerden de bahsetmiştir.

2.2.5.11. Ülke Dışındaki Talebelerimize Yardım (1923)

1923 yılında “Türkistân” [Türkistan] gazetesinde yayımlanan bu yazının tam olarak hangi sayıda yayımlandığına dair kesin bir bilgi yoktur. Daha sonra Çolpan’ın “Äsârlär” [Eserler]inde 4. ciltte tekrar basılmıştır

Çolpan bu yazıda eğitim almak için Almanya’ya giden Özbek bir gencin “Yardım” [Kömek] adlı kuruluşa yazdığı mektuptan bahsetmektedir. Genç mektubunda ona eğitimi konusunda yardım eden özel bir şahsın vefatı sonrasında tamamiyle teminatsız kaldığını, eğer kendi memleketinden yardım almazsa, okumayı bırakmaya mecbur olduğunu yazmıştır. Çolpan yazının devamında bu gence maddi destek sağlamak amacıyla yapılan bazı çalışmalardan bahseder ve okumak için uzak memleketlere giden gençlere yardım etmek amacıyla kalıcı çözümler bulunması için sohbet meclisinde iki temsilci seçildiğini yazar.

2.2.5.12. “Yardım” İşleri (1924)

Çolpan’ın “Yardım” [Kömek] adlı heyet ile ilgili olarak kaleme aldığı bu yazı “Fergana” gazetesinin 1924 yılı 31 Ocak sayısında “Q” imzası ile neşredilmiştir. Daha sonra ise Çolpan’ın “Äsârlär” [Eserler]inde 4. ciltte tekrar yayımlanmıştır.

Çolpan heyetin başarı ile işe başladığını, daha yeni işe başlamış olsa da 16 ile 18 gün arasında bir miktar yardım toplayarak öğrencilerimize iyi bir yardım vermeyi başardığını yazmıştır. “Şehirde başlayan bu hayırlı teşebbüse yardıma yetişen yine bizim eli açık çaresiz, yoksul, soyulmuş köylerimiz oldu” diyerek köy halkının yaptığı yardımı da vurgulamıştır. Çolpan daha sonra ise hangi köyden ne kadar yardımın toplandığını kalem kalem yazmıştır. Çolpan, “Yardım”ın teşebbüsü ile 30 kişilik hazırlık kurslarının açılarak, orta ve yüksek okulların bundan sonraki eğitimleri için öğrenciler hazırlanacağını, bu hazırlık kurslarından başka kadınlar ve kızlar için de okuryazarlık kurslarının açılacağını yazmıştır. Çolpan yazının sonunda ise “Yardım”ı yaptığı bu faydalı işlerden dolayı tebrik etmiştir.

2.2.5.13. Kuduran Sömürgeciler (1924)

Bu makale “Färğâna” [Fergana] gazetesinin 1924 yılı 12 Mart sayısında “Q” imzası ile yayımlanmıştır. Sonra “Şark Yulduzi” [Doğu Yıldızı]nin 1991 yılı 6. sayısında D. Quronov tarafından neşre hazırlanarak tekrar neşredilmiştir.

Çolpan bu makalede aslen Kırgızlara ait olan ancak eski zamanlarda Rusların gelip yerleşmesiyle Kırgızların elinden alınan Kurşab köyünden bahsetmektedir. Kurşab köyünün kısa bir zamanda büyüyerek şehir mertebesine girdiğine değinen Çolpan, Rusya’dan geldiklerinde hiçbir şeyleri olmayan muhacirlerin de evlerinde bir iki hizmetkâr çalıştıracak kadar zenginliğe sahip olduklarını yazmıştır. Çolpan Kırgızların saygıdeğer kişilerinden birinin Kırgız halkı arasında bilim ve eğitim yaymak için çeşitli girişimlerde bulunduğu ve 1923 yılında Kurşab köyünde bir Kurs açtığına değinmiştir. 6 aylık olarak açılan bu eğitim Kursunun bütün teminatının da yerli halk ile Kırgız halkının karşıladığını belirtir. Çolpan açılan bu Kursun Kurşab’daki Rusları çok rahatsız ettiğini de yazar. Çünkü Kurşab’daki Ruslar, Kırgız halkının marifetli, bilgili olup, meslek edinmesini asla istemezlerdi. Gözleri önünde Kırgız halkının yükseldiğini, genç Kırgız çocuklarının eğitim görüp, dünyayı tanıyarak yeni hayat meydanına sevinçle girmelerine katlanamazlar. Çeşitli yollarla açılan bu Kursa zarar vermeye başlarlar. Çolpan yazının devamında ise Rusların Kursu zarar vermek için izledikleri yolları anlatmıştır.

2.2.6. Siyasi Konulara Dair Köşe Yazıları

2.2.6.1. Ümit Sizden (1918)

Çolpan’ın kaleme aldığı bu yazı “El Bayrâği” [Halk Bayrağı] gazetesinin 1918 yılı 26 Ocak sayısında “Teşâbây” mahlası altında yayımlanmıştır. Edebiyatçı B. Dostkorayev tarafından 1997 yılı 21 Kasımında “Özbekistân Ädäbiyâti vä San’ati” [Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı] gazetesinde tekrar neşredilmiştir.

Çolpan yazısına muhtariyetin ilan edildiğini duyurarak başlar ve bazı dostlarının ona tebrik mesajları gönderdiğinden bazı dostlarının ise tebrik mesajıyla birlikte bir takım endişelerini de yazdığından bahseder. Çolpan yazının devamında ise muhtariyet ile birlikte değişen şeyleri maddeler halinde yazmış ve bu değişikliklerin önemini; “Bunların

tümü, tümü karanlık gecelerde parlayan yıldızlardır... Bunlarda ümit, bunlarda iman, bunlarda ruh görünüyor. Bunlar bizim istikbalimizin, gelecek yolumuzun çağrıları, işaretleri, göstergeleridir” cümleleriyle anlatmıştır. Yazının sonunda Türk halklarının yıkılışı ve yok oluşa mahkûm olmadığını dile getiren Çolpan, Türk halklarının Türkistan’daki eski büyüklük ve saltanatlarını yeniden dirilteceklerine inanmaktadır.

2.2.6.2. Yerel Bütçeler (1922)

Bu makale “Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 1922 yılı 24 Kasım sayısında “Abdülhamid Süleyman” imzası ile basılmıştır. Yerli halkın bilim müesseselerinin teminatı konusuna ithaf edilmiştir ve Çolpan’ın “Äsârlär” [Eserler]i 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

Çolpan kaleme aldığı yazıya son bir iki yıl içerisinde en çok önem verilen şeyin iktisat ve maliye işleri olduğunu anlatarak başlamıştır. Çolpan; “Yeni iktisat siyaseti adı ile harekete geçirilen ve memleketi harabelikten kurtarmak amacıyla takınılan bu siyaset çok güçlü gayret ve dayanıklılık ile uygulandı. Bu yolda dostun ve düşmanın hiçbir lafına, sözüne bakılmadı. Sonuçta memleketin günden güne düzeliş, olgunlaşmış gideceğini göreceğiz” diyerek bu durumu özetlemiştir. İyi yönlerinin yanı sıra izlenen bu siyasetin hayatın birçok noktasına durgunluk ve zayıflık getirdiğini yazan Çolpan, bu siyasetten en çok etkilenen ise eğitim işleri olduğunu, eskisi gibi sınırsız ve hesapsız para harcanmadığını belirtmiştir. Çolpan, yaşanan bu para sıkıntısından dolayı Eski Taşkent’teki merkez resim okulu ve Semerkant’taki Özbek Bilim Yurdu gibi okulların kapandığını da ekler.

2.2.6.3. Millet Meselesi (1923)

1923 yılında “Türkistân” [Türkistan] gazetesinin 22 Mayıs’ta çıkarılan 134. sayısında “Q” imzası ile neşredilen bu yazı daha sonra Çolpan’ın “Äsârlär” [Eserler]inde 4. ciltte tekrar yayımlanmıştır.

Çolpan bu yazıyı “Ok Jol” [Beyaz Yol] gazetesinde basılan “Türkistândägi Millätlär Äräsini Yäqinläştiriş Keräk” [Türkistan’daki Milletlerin Arasını Yakınlaştırmak Gerek] adlı makale münasebeti ile kaleme almıştır. Çolpan; “...milletler meselesinin yeniden ortaya çıkması, Sovyetler Hükümetinin eski ve güçlü esaslarından en büyüğüne

yine bir defa dönmek demektir, bu dönüş gerekli, lazım zorunlu bir dönüştür”, diyerek yazısına başlar. NEP (yeni iktisat siyaseti) sayesinde insanlara millet meselesinin unutturulmaya çalışıldığına değinen Çolpan, “Ok Jol” [Beyaz Yol] da bununla ilgili olarak; “Millet meselesi bitti diyenlerin sözü asılsız, kıp kızıl yalan” ifadelerinin kullanıldığını yazmıştır. Çolpan, “Ok Jol” [Beyaz Yol] gazetesinde yer alan “Türkistândägi Millätlär Âräsini Yâqınlaştırış Keräk” [Türkistan’daki Milletlerin Arasını Yakınlaştırmak Gerek] adlı makalede söylenilmek istenilenin açık seçik anlatılamadığına da değinir. Çolpan yazısını Türkistan’da ezenler ve ezilenler olduğunu, uygulanacak siyasetle bu ezenler ve ezilenlerin ayrılması gerektiğini yazarak bitirmiştir.

2.2.6.4. Müslümanlaştırma (1923)

Çolpan’ın bu yazısı 1923 yılında “Därxân” [Serbest] gazetesinin 11. sayısında basılmıştır. Daha sonra ise Çolpan’ın “Äsârlär” [Eserler]inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

Bu yazıda Müslümanların iş yeri tabelalarının değiştirilmesi, Rusça isimler yanına Türkçe isimlerinde eklenmesi konusunda Sovyet Hükümeti tarafından alınan bir karardan ve bu kararın uygulamaya konması noktasında yaşanan sıkıntılardan bahsedilmiştir.

2.2.6.5. İtiraz (1927)

Bu mektup “Määrif vä Oqitguvçi” [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1927 yılı 12. sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan, Özbekistan Sovyet Halk Cumhuriyetinin İkinci Kurultayına katılmadığı için bu mektubu yazmış ve heyetin mektubu kurultaya ulaştırmasını rica etmiştir. Mektubun içeriğine baktığımızda ise Çolpan, şairlik ve gençlik meyilleri ile bazı “hatalar” yaptığını, Moskova’da okuduğu dönemde hatalarını anladığını söylemektedir. Çolpan’ın “hatalar” olarak söz ettiği şeyler ise milliyetçilik ve vatanseverlik ruhuyla şiirler yazması, bazı yerlerde bu konuda konuşmalar yapmasıdır. Çolpan, Büyük Ekim’in öncesinden bu yana işçi ve çiftçilerin devrimci hükümetleri tarafında olduğunu, komünist bir grup tarafından yayımlanan bir gazete olan “Rosta”nın başında durarak elinden geldiği kadar inkılabı ve onun kazanmasına hizmet ettiğini söyler. Çolpan’ın yazdığı bu mektup onun görüşlerinin ve sanatının rejimin etkisiyle nasıl evirildiğini açıkça göstermektedir.

III. BÖLÜM

3.1. KÖŞE YAZISI METİNLERİ (TÜRKİYE TÜRKÇESİ)

3.1.1. Andican'da Yeni Banka¹ (1914)

Andican'da Müslüman bölgesinde, “Divan-I Metkabil Şirket Bankası”, yani geçici kredi veren bir banka açılmasına karar verildi. Şuan ki üyesi 180 olup, 130'dan çoğu Müslümandır. Yatırımını 28 bin somdur. Toplantı üyeleri altı kişi olup yarısı Müslümanlardan: İshanhan Mahzum Adilhocaoğlu, Zunnunbay Kutlubayoğlu, Mirhaydarbay Mirkamiloğullarıdır. Yönetim üyelerinden 3 kişi Rus'tur. Ne yazıkki zamanımızın seviyesiyle ilgili, ilimden haberdar kişi yoktur. Teftiş üyeleri üç kişi olup, biri Sadullahocaoğlu Tursunhoca beyefendilerdir. Banka gelecek hut ayında² açılmalı gerek. Bu bankanın açılmasına adı geçen muhterem Müslümanlar ve onların yardımcıları sebep oldular. Banka açılmasını diyenler de vardı ki, onları “Ayna” idaresindeki “Fare” ye havale ettik.

3.1.2. Andicandan Mektup³ (1914)

Andican'ın meşhur milyoneri Mirkamil Efendi hakkında “Vakit”⁴ de bir makale yazılmıştı. O makale “Vakit” dan “Tercüman”⁵ a, “Tercüman” dan 14 sayılı “Ayna”⁶ ya geçirildi. “Ayna” da kendi tarafından “mübarek olsun” dedi.

Bu bölümde bizde bir şey yapmış olalım: geçen yaz Mirkamil Efendi, doktorların tavsiyesi ile Viyana, Berlin, Paris ve diğer Avrupa başkentlerine gitti, ama nedendir ki İstanbul'a gitmedi. Şimdi gelelim Avrupalılardan ders almaya, bunlardan ders alıp, zengin beylerine mahsus bir otomobil alıp, binip gitmiştir. Şimdi başka örnek yok. Hastane, medrese ve cami olacak olsa, Andican'da Kültepe adlı açık bir meydan vardı. O

¹ “Ayna” dergisinin 1914 yılı 18 Ocak'taki 13. sayısında “Abdülhamid Süleymani” imzası ile basılmıştır. İlk kez edebiyatçı Rustamcon Tociboyev tarafından bulunup, 1993-1994 yıllarında cumhuriyet gazetelerinden birinde yayımlanmıştır.

² Hut ayı – güneş yılı hesabındaki ay, Şubat-Mart ayına denk gelmektedir.

³ “Ayna” dergisinin 1914 yılı 19 Şubatındaki 17. sayıda “Kuyon” mahlası ile yayımlanmış.

⁴ “Vakit” – XX. Asrın 10. uullarında Tatar milletseveri Fatih Karimov tarafından yayımlanan bir gazete.

⁵ “Tercüman” – 1883 yılında Bahçesaray'da I. Gasprinskiy editörlüğünde, onun vefatı (1914)na kadar Kırım-Tatar dilinde neşredilen gazete.

⁶ “Ayna” – 1913 yılı Ağustosundan 1915 yılı Haziranına kadar Semerkant'ta M. Behbudî editörlüğü ve yayımlanması da Özbek ve Tacik dillerinde neşredilen dergi.

Kültepe’yi almışlarmış diye söz var. Cami yapmışlar diye duyumlar var ama belli değil. Muhtemelen bundan sonra olmalı, herkes bilsin ki, Andican’da bir okul inşa ettirdiler. Muallimliğe, büyük medrese müdürünün yardımcısı tayin edildi. O muallim efendi her zaman Andican’ın terakkiperver gençlerini hareket ettiren bir kişidir. Okuttukları eski usuldür. “Vakit” ve “Tercüman” ve ondan sonra “Ayna” da yazılan cami, hastane ve mekteplerden halen eser yoktur. Belki önceki haber zengin efendinin talimatı ile yapılmıştır. O da belli değil. Peki, biz de deriz ki: “Mübarek olsun!”

3.1.3. Edebiyat Nedir?⁷ (1914)

Edebiyat, her milletin duygusal gönül tarihinin en karanlık odalarında yaşamının gidişine bakıp her türlü renge ulaşmış, hoş bir dille takdir edilemeyen bir çiçektir. Bu yaşadığımız muhit dairesinde onun dalgası insanın her türlü yaşamına göre değişir.

Her sınıfın, halkın kendine özgü bir ahengi, kendine etki eden bir kaygısı vardır. İşte bu muhit boşluğunda olan kesin dalganın birbiriyle birleşmesinden her insanda her türlü mutluluk veya çok acı etki etmesinden insanın gönlüne kendi bilmeden yerleşen ve her zaman ömrünün sonuna kadar saklanan kaygılanmak veya göğüs gerip insanı rahatlatan ah çekmeler, hepsi gönülde her çeşit renkte her çeşit keyfiyette kendini belli edip edebiyat sanatından sayılır. İnsan kimi zaman mutluluktan güler ve kimi zaman da gözyaşı döküp ağlar, ah çeker. İnsanın böyle her türlü ruh haline girip çıkması kendi seçimiyle olmaz. Belki yaşamı boyunca her zaman rastladığı felaketin ona bazen zulüm göstermesi bazen de bir güzellik gösterip sevindirmesi, güzel gördüğünde sevmesi, kötülük gördüğünde ağlaması, böyle iki türlü halde değişip durur. Bazen de felek insanı derde koyar, o kendi anlayıp, düşünüp ah çekip ağlar. Bu dertlerini içine sığdıramaz. Birine söylesem “Vay biçare” der mi ki diye düşünüp derdini birisine açmayı arzu eder. Dosdoğru söylediğinde o kadar etkili olmaz. Edebiyat ile söylediğinde elbette etkili olur. Bir arkadaşımın öldüğü haberi gelir. Ben hiç üzülmem. Bazen de mektup gelir, mektupta onların başından geçenler edebi olarak şöyle yazılıdır:

Gullar bila pok qayg’uli mahzun boqurdi

Ko’z yoshlarimiz to’xtamay tuk- kun oqurdi.

⁷ Edebiyat Nedir? -“Sedai Türkistan” gazetesinin 1914 yılı 4 Haziran sayısında basılmış.

[Çiçeklerle pak, kaygılı, mahzun bakardı

Gözyaşlarımız durmadan gece gündüz akardı.]

İşte bunu okuyunca tabi ki bir etkiyle onların derdine katılırız. Bir çocuk uyumasa ona ninni söylerler. Çocuk çabucak uyur. Çünkü o, ondan bir keyif alır. Eski adamların bir sevgili için Kaşgar taraflarına yaya gittiği ve yolda hırsızlar tarafından öldürüldüğü son derece güzel bir ahenkle anlatılır. O zaman çocuk onun etkisiyle uyuyup kalır. Buna benzer büyüklük ve azmi ile zamanında bütün dünyayı esareti altına alan ve dehşete salan cihangirlerin geçirdiği günleri ve devirleri tarihte görse ve duysa herkes yüreğinde bir yiğitlik ve bir fedakârlık hisseder, kahramanca ümitlerde bulunur.

İşte bunun gibi kahramanca ümit, kahramanca his ve kahramanca gayret, hepsi tarihi edebiyatın sonuçlarından başka bir şey değildir. Hiç durmadan hareket eden bedenimize, vücudumuza su ve hava ne kadar gerekliyse, yaşama yolunda her türlü pislik ile kirlenen ruhumuz içinde edebiyat o kadar gereklidir. Edebiyat yaşarsa millet yaşar. Edebiyatı olmayan ve edebiyatının gelişmesi için çalışmayan, edebiyatçılar yetiştirmeyen bir milletin sonu bir gün hissiyattan, düşünceden, fikirlerden mahrum kalıp, yavaş yavaş yıkılır. Bu inkâr edilemez. İnkâr eden millet kendinin yıkılışını bildirir.

Başka milletlere baksak görürüz ki, onların altı yaşındaki çocuklarından altmış yaşındaki ihtiyarlarına kadar edebiyattan bir lezzet alıp ömürlerinin sonlarına kadar edebiyat okuyup dinlemeyi milli vazife sayarlar. İşte bunun içindir ki Avrupa'nın her şehrinde ve köyünde her gün, her hafta edebiyat geceleri yapılır, edebi eserler okunur, edebi nutuklar söylenir ve bu faaliyetlere iştirak eden halk bunlardan çok etkilenir. İşte Tatar kardeşlerimiz, yılda bir defa da olsa şehir ve köylerinde "Edebiyat Geceleri" düzenleyerek halka cesaret verdiklerini, çok alkış ve tebrik aldıklarını gazetelerden okuyup durmaktayız. Bizler ise edebiyattan lezzet almak bir tarafa dursun, dedelerimiz ve bilhassa "İslam Medeniyeti" zamanında büyük rol oynayan ve bu medeniyete hizmet edenlerin yaşam biçimini anlatan genel tarih kaynaklarını bile okuyup anlamaktan çok uzağız.

Bizim âlim ve din adamlarımız kaftan giymekten, sıradan halkımız kahvehanelere gidip çay içmekten, aydınlarımız ise Avrupa kumaşlarından ve kıymetli sigaralarından lezzet alırlar. "Edebiyat nedir?" desen, cevabı da yukarıda söylendiği gibi "yani, mesela" dan başka cevapları yoktur. İşte bunun için günden güne cesaretimiz kırılıyor, gelecek

istikbalimize ümitsiz bakıyoruz, diğer milletler gibi sevinçli ve ümitli yaşayamıyoruz. Bizde sevinç ve cesaret olmadığı için bir işi yapmaya kalktığımızda hiçbir düşüncemiz bulunmaz, fikirler darmadağın, akıllarımız perişan olup kalır.

Edebiyat gerçek manası ile ölmüş, sönmüş, bitmiş, yaralı gönüle cesaret vermek için, sadece bedenimize değil, kanlarımıza kadar sinen kara balçıkları temizleyen, keskin yürek kirlerini yıkayan saf marifet suyu, matlaşan camlarımızı parlak ve pırlıl pırlıl yapan, toz ve topraklar dolan gözlerimizi silip temizleyen kaynak suyu olduğundan bize oldukça gereklidir.

Şimdi ey kardeşler! Edebiyat okuyalım. Edebiyatçılar yetiştirelim. “Edebiyat Geceleri” yapalım. Cesaret, his, duygu, fikir, akıl ve düşünce alalım, bilelim. Eğer “Beyoz⁸” ve anlamsız bir iki tane kitap ile kalırsak mahvoluruz. Yüreğimiz günden güne taştan da katı olur. Yüreği yumuşatalım, ruh verelim, yıkılmayalım. Benim bu âcizane fikrime katılanlar olursa edebiyatın faydası doğrusunda “Âynä” [Ayna] ve “Türkistan’ın Sesi” lerimize⁹ tarihi ve edebi makale ve şiirler yazsınlar, kitaplar tertip etsinler. Şimdi bize acilen lazım olan şey, edebiyat, edebiyat, edebiyat...

3.1.4. Vatanımız Türkistan’da Demiryolları¹⁰ (1914)

Bu yıl geçen nisan ayından başlayarak Andican’ın büyük köylerinde demiryolları son derece hız ile kullanılmaktadır.

Mesela:

Birincisi, Nemengan’dan gelip Andican’a, Andican’dan Hazreti Eyüp’e, Hazreti Eyüp’ten uzanıp Almatı taraflarına gitmektedir.

İkincisi, Andican’dan bir kol çıkıp Hokant köyü, Masi, Bazarkorgan taraflarına.

⁸ Beyoz – asrımız başlarında memleketimizde geniş bir şekilde yayılan şiirsel mecmualar göz önünde tutuldu.

Beyoz – herhangi bir şair tarafından tertip edilen seçme şiirler toplamının bir türü.

⁹ “Ayna ve Türkistan Hata! Yer işareti tanımlanmamış.”ın Sesi” – 1913-1917 yılları arasında Semerkant’ta Cedidçilerin manevi babası Mahmut Hoca Behbudi editörlüğünde çıkan “Ayna” dergisi ve “Sedai Türkistan” ve “Sedai Fergana” gazeteleri göz önünde tutulmakta.

¹⁰ Makale “Sedai Fergana” gazetesinin 1914 yılı 6 Haziran sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. Sonra “Vatan” gazetesinin 1994 yılı 5 Ekim sayısında (neşre hazırlayan Sultan Uluğbek), 2000 yılında “Türkistan Matbuat Tarihi (1870 – 1917)” kitabında tekrar neşredilmiştir. Sedai Fergana gazetesi esasında neşre hazırlanmıştır.

Üçüncüsü, Andican'dan, Oş, Celalabat, Özgend ile Çin'in Kaşkar sınırına kadar gitmektedir. (Oş, Celalabat, Özgend demiryolları şimdi çalışıyor fakat Kaşkar sınırı demiryolu birkaç yıldan sonra çalışmaya başlayacak galiba.) Bu yolların tümü Orta Asya demiryollarına bağlanıp, son derece mükemmel olmuştur. Bu demiryolları çok tarladan geçmesi, mescit ve evleri viraneye çevirmesi gibi zararları olsa da faydası daha çoktur. Yol basmacıların ve diğer kötü saldırılarından kurtulmaya fayda sağlıyor; köyler birbirine yaklaşır, abat olup rahatlar, ucuz yerler kıymet kazanır. Ancak gazete okuyucularımız ve demiryolu boyundaki kardeşlerimiz "Sedai Fergana"nın 18. sayısındaki Andicanlı Ubeydullah Hoca Süleymani cenaplarının "Türkistan'daki ve Özellikle "Fergana'daki Müslüman Kardeşlerimize Hitap" başlıklı makalesinin içeriğine bakıp harekete geçmeniz gerektir. Demiryollarının gelmesi ile tenab¹¹ 100 somluk yerler elbette 1000 soma çıkar. Yalnız Ubeydullah Efendi'nin söylediğine göre, "geçici binlere¹² ilgilenmese gerek", akçe biter, kıymet gider ama o yerlerini bulamaz. Zamanımız öyle bir zamandır ki, geçim derdi ile başa çıkmak, yaşam zulmünden kurtulmak için elde yer bulundurmamak gerekir. Toprak satıp, parasıyla geçinenleri yaşamın, geçim denilen dalga ve selin vurup, parça parça edeceğinden şüphe yoktur. 100 somluk yerimiz azar azar abat olup, 5-10 bin soma da çıkar, bunu iyi düşünmek gerek.

Yer ve toprak satan çoluğunu çocuğunu ve neslini satan ile denktir. Bir babanın yerini satması demek çoluğunu çocuğunu ve neslini kıyamete kadar aç ve çıplak bıraktı demektir. Vatan, toprak öyle bir anadır ki, onu küçük düşürdük, kendimizin de küçük düştüğü göz önündedir. Yer satıp harabe olanlardan ibret alalım! Cenabı Hak iki göz ve akıl vermiştir. Gözlerimiz ile görüp aklımız ile düşünelim! Kendimiz dünyaya çıplak halde geldik, anamız, vatanımız, toprağımız bize bakar, rızık verir, büyütür, dünyada yaşatır; o anayı satanlar, elbette nimetin kadrini bilmez, nimete ihanet etmiş olurlar ki, çok kötü günaha batarlar.

Topraktan yaratıldık, demek ki toprak bedenimizdir. Kendi bedenimizi kendimiz satarsak, bu akılsızlık olmaz mı? Tuhaf!

¹¹ Tenab - Eskiden Orta Asya da kullanılan bir alan ölçü birimi olup yaklaşık olarak 1814,76 m²'ye denk düşmektedir.

¹² Geçici binler – Güvenilmez paralar anlamında.

Vatanımız önceden abat değildi. İşte demiryollarının gelmesi ve yerleşmesi ile abat olur, köylere de medeniyet girer.

Ey kardeşler! Şehirliler olduk! Olduk! Ama köylülerden büyük ricamız şudur ki, Avrupa'nın modasından, şışesinden, bozuk ahlakından örnek almadan ve bunları bu yönden taklit etmeden, belki ilim, fen, hüner, sanayiye benzer medeniyetlerinden örnek alıp, bu yönden taklit etmemiz lazımdır. Avrupa'nın modası ve bozuk ahlakı sizleri harabe, vatansız esir, kul yapacaktır. Bundan sakınınız!

Avrupa'nın okul, medrese, ilim, fen, sanat, hünerlere benzer medeniyetleri sizleri abat, rahat âlim yapıp, cahillikten, esaretten, kulluktan kurtaracaktır. Kardeşler, gözlerinizi açıp iyi düşünün!

İşte bu Fergana demiryolunda bir sevindiren iş vardır ki: 700 tenab¹³ yere tren istasyonu ve iskele yapma ihalesini Nemengan'da oturan aslen Taşkentli olan muhterem Molla Abdullah Efendi Hamidullayev almıştır. Tren istasyonunu izlemek için gittiğimizde, Molla Abdullah Efendi'nin küçük kardeşi Abdülaziz Efendi ile görüştüğümüzde, Abdülaziz Efendi teessüf kılıp dedi ki: Böyle büyük müesseselerin faydasını Avrupalılardan görüp, onların ellerine geçmesine içimiz sızlayıp, "Nemengan" istasyonu ihalesini de almıştık. İşte şimdi büyük Andican istasyonunu da aldık. Vagonlarca çimento gelip durmaktadır. Çimentodan biriketler yapıyorlar. İlk başlayan istasyona Ermeni ve Ruslar gelip oturmaktadır. Biçare Müslümanlar ise yerlerini kiralamaktadırlar. Şimdiden kiraya verseler de, zaman içinde azıcık para ile satmaları ile de muhtemeldir. Tren istasyonuna yakın yerlerde, isyasyon etrafında şimdi yabancı millet mensubları görünmeye başladı." İşte bunun gibi sözleri Abdülaziz Efendi ile oturup konuştuk.

Kardeşler dikkat edin! Sonra pişman olmaktan fayda olmadığı hepimizce malumdur. Hiç olmazsa, Abdülaziz Efendi gibi örnek gösterici fedakâr tüccarlarımızdan ibret alıp vatanımızın zenginliğini, ticaretimizin faydalarını yabancıların cebine koymadan ve vermeden kendi cebimizde alıp yürümemiz gerektir.

Böyle işlere girişmenin işte tam da vakti!

¹³ Tenab - Eskiden Orta Asya da kullanılan bir alan ölçü birimi olup yaklaşık olarak 1814,76 m²'ye denk düşmektedir.

Bizde insanız, insan gibi yaşayalım!.. Geçim dalgası ile boğuşuyoruz!

Kardeşler!.. Zaman ganimettir.

“Sedai Fergana”: Demiryolu ahali razı olmadığında mescit ve medreseyi hiçbir zaman yıkıp geçmez, rıza ile geçtiğinde de bunun için büyük paralar verip geçer.

3.1.5. Vatanımız Türkistan’da Tarım ve Çiftçilik¹⁴ (1914)

I

Muhterem editör efendi!

Bu mektubumu “Sedai Fergana” gazetenizin bir sayfasında yayımlayıp çiftçi kardeşlerimizi sevindirirseniz memnun olurum.

Bütün Rusya’da verimlilik yönünden Vatanımız Türkistan’ın hepsinden ileride olduğu herkese malumdur. Ve hatta bütün dünyada verimlilikte ilk Amerika ise, bizim Türkistan da ikinci sayılır. Vatanımızın toprağı bu kadar verimli olsa da, biz ömrümüzü her zaman banka kapıları önünde sürünmekle geçiriyoruz. Her gün gazetelerde filanca iflas etti, filancanın senetleri dibe vurdu, dükkânı mühürlendi diye benzer korkunç haberleri okuyup duymakta ve görüp bilmekte olsak da, ibret almıyoruz, sebebini hiç incelemiyoruz. Sadece “pazar durgun” deyip geçiyoruz. Ama pazarın durgunluğuna neyin sebep olduğunu incelemiyoruz.

Bunun gibi üzücü haberlerini duyan Amerikalılar hayret etseler gerek. Böyle verimli toprakları olan bir halk niçin böyle diye, ama o Amerikalılar ekim makinalarını çalıştırarak 10 kişinin 10 günde yaptığı işi, 2 kişi ile 10 saatte yapmaktadırlar. Onlarda biçme, yayma, kesme, toplama, ekme hepsi kolay. Alet (makina) ile hızlı yapılmaktadır. Onlar o makine ile vaktinden hızlı toparlayıp alırlar. Biz ise arazimizi toplayıp taşıyınca kadar yağmur, kar yağacal olsa, çaresizce tarlada bırakıyoruz. Bu kolay makinalar Rusya’nın bütün çiftçilerinde vardır. Bizler de bu ekim makinaları alıp çalıştırsak, ağır işlerimiz hafiflerdi.

¹⁴ İlk kez “Sedai Fergana” gazetesinin 1914 yılı 10, 13, 23 sayılarında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. Sonra 2000 yılında “Türkistan Matbuat Tarihi (1870 – 1917)” kitabında tekrar neşredilmiştir. “Sedai Fergana” gazetesinde neşre hazırlanmıştır.

Bu konuda ‘‘Oyna’’ [Ayna], ‘‘Sedai Fergana’’larımız, mümkünse halkın diliyle daha çok yazıp anlatsalar. Varlığı yokluğu belli olmayan gençlerimiz de boş zamanlarında köylere çıktıklarında tepeden bakmadan, anlamayan halka boş laf satmadan, bunun gibi faydalı şeylerden haber verseler ve anlatsalar, halk hayatın hafiflik tarafına kim bilir kaç adım atmış olurdu.

II

Geçen makalemde çiftçi kardeşlerimizden hiç birinin tarım makinaları çalıştırmadığını yazmıştım. Makaleyi yazdıktan sonra köylere gidip, birçok çiftçi ile görüşüp fikir aldım. Şimdi onları ve fikirlerini düşünen milletsever bir kişinin gözlerinden kanlı yaşların akması mümkün değil. Onlar diyorlar ki:

‘‘Güzel tarım makinaları harikaymış, ama para gerek. Bizim elimizde hazır peşin para yoktur’’.

Bende dedim ki: ‘‘Ekim zamanında para olur veya para yerine ekilen ekinlerden alıp verseniz de mümkün ki...’’

Onlar ş üzücü cevabı veriyorlar: ‘‘Pamuk eksek pamuğu sapına kadar, buğday eksek buğdayı samanına kadar borcumuz karşılığında işverenlerimize, zenginlere veriyoruz. Tekrar ikinci ekime borçlanarak zenginlerden para alıp, kışın çoluk çocuğumuzla bin meşakkat ve bin zorluk ile boğazımızdan yemek geçiriyoruz. Kış çıktıktan sonra çoluk çocuğumuzla işe koyuluyoruz. Çocuklarımız okumaktan geri kalıyorlar. Kiralık işçi olsak yine masraf çok olur, para yok. Çaresiz, çocuklarımızın okuldan geri kalmasına razı olsak da çocuklarımızı alıp tarlaya çıkıp, çift sürme, pamuk kesme, pamuk tohumu ekme, buna benzer zor işlere yerleştiriyoruz. Pamuk tohumuna para istemek için gitsek, işverenler azarlayıp, her türlü hakaretler ile hasat zamanında 100 som vermek yerine 40-50 som para veriyorlar. Üstelik bir gün bile köyde evimizde traş olacak kadar müsait vakit bulamıyoruz. Yine bu durumumuzun üstüne bir toy falan olsa, tamamen a açıkta, yerimiz suyumuz zenginlerin elinde, sokaklarda dilenci, düşkün olur kalırız. Hani buna çare?’’ – dediler.

Bunları düşündüğünde gözlerden son kanlı yaşlar dökülecek gibi oluyor. Ey terakkiper ver gençler! Siz de yazsanız, her zaman biçare mazlum çiftçileri zenginlerden, kölelikten, esirlikten kurtarmanın çareleri hakkında yazsanız. Herkesin ilgilenmesi gerek. (Devamı var.)

III

Vatanımız Türkistan'a gelişme dönemi girdiğinden beri Tatar gazetelerinde olsun, kendi gazetelerimizde olsun, var gücümüz, olan sesimizle: "İlim gerek", "Okumak gerek", diye bağırdık. İşte bu bağırışlarımız az olsa da "yeni usul" okullar açıldı. Kısacası, okuma ve okutma işlerimiz elhamdülillah yavaş olsa da adım adım ileriye gitmektedir. İşte kaç yıldan beri gönlümüzde saklanıp gelen, milleti geliştirme ve önünü açmak için çift "Seda"ımız¹⁵, bire inmiş olsa da bütün Türkistan'ın iyi olmadığını gösteren "Ayna"ımız oldu. 40-45 yıldan beri devam eden Türkistan'ımız olsa da yeterli değildi. Şimdi gelelim temenniye, temennimiz şu ki: tarım işleri. İşte bu tarım işleri hakkında yazar da yok, okuyucu da yok. Ne yazık ki, tarım işlerimiz son derece harap! Harap!

Harap!

İleriye doğru bir adım atıldığını gören kimse yok. Bir tenab¹⁶ yer köylerde 1000 somlara çıktı. Ama arazi çiftçide değil, millete, halka vermeyip tek başına sahip olan zenginlerin elinde; "ah", bu bizi tamamen harabetmektedir. Bundan 10-15 yıl önceki okulların halini ve tarımın durumunu karşılaştırıp görelim hadi...

Okul:

Okul önceki zamanlarda bir ahırdan ibaretti. Bir hoca kendinden büyük bir sopa tutup, başı sonu belli olmayan kitapları okutup, ömürlerini boşa geçirirlerdi. Şimdi ise o okullar günden güne yok olmakta, yerine muntazam usul-i cedit okulları açılmakta ve halk bu okullara oldukça rağbet etmekte.

Yani okul işleri öncesinde harap olsa da, şimdi iyi bir yola girmektedir.

Tarım:

Önceleri ne kadar iyi olsa da, son günlerde ve son yıllarda günden güne geriye doğru gitmektedir. Örneğin: bundan 10-15 yıl önce bir çiftçi kendine uygun olan yeri ayırıp çoluk çocuğuyla işlermiş. Mahsulünü pazara zamanında alıp götürüp, azar azar satıp, çoluk çocuğu ile kışın rahat hayat geçirirdi. O zamanlarda böyle gereksiz israflı düğünlerde olmazdı. Şimdi ise çiftçiler tümü yaz kış dinlemeden çalışıp, zenginlere

¹⁵ "Seda"ımız – "Sedai Fergana" gazetesi göz önünde tutulmaktadır. 1914 – 1915 yıllarında Hokant'ta eğitici işadamı Obidcon Mahmudov neşirliği ve editörlüğünde neşredilmiştir.

¹⁶ Tenab - Eskiden Orta Asya da kullanılan bir alan ölçü birimi olup yaklaşık olarak 1814,76 m²'ye denk düşmektedir.

veriyorlar. Zenginler çiftçilerin ellerine 5-6 para verip: “Git kaybol! Köye çıkıp işini yap!” diye azarlayıp gönderirler, çiftçinin alın terini akıtıp ürettiği pamuğunun parasını hangi yerlere sarf ettiğini de sonra yazarım. Şimdi gençlerden ve genç kalem sahiplerinden tarım hakkında yazmalarını rica ediyorum. Yazalım kardeşler tarımdan! Yazalım kardeşler iktisattan! Onlar olursa okulda olur, ilimde olur. Çiftçiler zenginlerin elindeki kölelikten, esirlikten kurtulsa, hepsi olur.

Yazalım kardeşler!

3.1.6. Muhterem Yazarlarımıza¹⁷ (1915)

Bilindiği üzere her şey kendi ehli tarafından yazılırsa güzel yazılır. Şükürler olsun ki bizim aramızda da son yıllarda milli tiyatroların ve romanların yazılıp bastırıldığı gözlemlenmeye başlandı... “Pederküş”¹⁸ yazıldıktan sonra gençlerimizde büyük bir ilgi hâsıl oldu ve her şehrin sahnelerinde oynandı. Taşkent, Semerkant, Hokand gibi merkezlerde 2-3 kez oynandı. İşte bunlar milletin uyanışına hayırlı bir vasıta. Fakat buna güvenip kendimizi avutmamalım. Bizim hala çok tiyatro ve romanlar yazmamız gerekir ki bu borçta, bir avuç aydın gençlerimize ve ehl-i kalemimizin üstlerine düşer.

Muhterem kalem ehilleri, milli yaşantımızı peşinen kötülemeden, düğünlere, sohbet ortamlara, oğlancılarmeclisine, Bezmlere ve buna benzer milletin en çok eleştirilebilecek ortamlarına birlikte katılmaları gerekir ki butam yerleşmiş adetleri kitap sayfalarında daha güzel tasvir edebilsinler. Halk yaşamından bıkmış insan içine kapanır, kendini toprağa gömer. Hâlbuki halk arasına karışılırsa oradaki sözleri, adetleri öğrenme fırsatı olur, kitap sayfalarına aktarmak için malzemelerin en orijinalleri seçilip alınır. Avrupa’nın büyük büyük yazarları kendi halklarının iyi kötü adetleri arasında gezinirler. Sonra ellerine kalem alıp iyisini iyi, kötüsünü kötü gösterip yazarlar.

İşte muhterem gençlerimiz meşakkatli olsa da haklımızın içinde dolaşıp kitapların yazılmasına malzemeler hazırlasalar. Bu yoldaki ihtiyacı bir ölçüde yerine getirmiş olurlar.

¹⁷ Adı geçen makale- açık mektup “Sedai Türkistan” gazetesinin 1915 yılının 6 Şubat sayısında yayımlanmıştır.

¹⁸ “Pederküş” – Mahmut Hoca Behbudi’nin bu isimli piyesi göz önünde tutulmakta. İlk kez 1913 yılında sahneleştirilen bu eser Türkistan’ın birçok şehrinde Ceditçi gençler tarafından sahnelenmiştir.

Bizim bu çağrımız sadece yazarlaradeğil, muhterem sanatçılarımıza da geçerlidir.

Onlarında sahne için gerekenleri halk arasında dolaşıp öğrenmeleri gerekir.

Acizane bu fikrimi hürmetli gençlerimize arz ederim.

3.1.7. Oş¹⁹ (1915)

Fergana bölgesinin en küçük şehirlerinden biri de Oş şehridir. Oş şehri, 40 bin kadar nüfusa sahip olup, Kaşkar sınırına at ile 4 günlük yol mesafesindedir. Çin'in büyük ve eski tarihi şanı ile meşhur olan Kaşgar vilayetine Rusya'dan ve bütün Avrupa'dan gelen mallar, bu Oş yolu ile gitmektedir. Her gün neredeyse 50-60 atlı mal yüklenmiş kervan Kaşgar yolunda yürüyüp gitmektedir.

Oş şehri daha küçücük olsa da, duru ve temiz suyu, yaz vaktinde serin havası, bir tarafında kapkara müthiş dağı ile bu kadar güzel manzara oluşturmaktadır ki: dağın başına çıkıp aşağıya bakan kişi kendini İsviçre'nin meşhur Alp Dağlarında hisseder. Belli ki Türkistan havası yaz vaktinde hayli sıcak oluyor, işte o zamanda serinlemek için Türkistan'ın her tarafından gelenler çok oluyor. İkinci taraftan: burada bir dağ var, bu dağ yerli halk Hazreti Süleyman'la ilişkilendirip, her türlü batıl inanışa inanmaktadırlar. Güya, Hazreti Süleyman bir zamanlar devlere tahtını kaldırtıp götürtüğü zaman da, Oş'a gelip bu dağ başında bir süre taht kurup oturmuş. Oş'un ortasında akıp giden küçük nehir boyunda büyük büyük 40-50 tane, insanın kaldıramadığı taşlar var. İşte bu taşları Hazreti Süleyman'ın devleri parmakları ile dağ başından aşağı yuvarlamışlar. Yazın dağ üstünde mezar-ı şerifi ziyaret etmeye çok kişi geliyor. Şimdi turistler gibi bizde bir ziyaret edip görelim.

O Hazreti Süleyman'ın pak kabri-i şerifine varıyoruz. Oradan inip 50-60 kadar yoksula birer ekmek ya da birer kuruş akçe dağıtıp güzel ve büyük bir mescide giriyoruz. Mescidin bir kenarında bir ulu kabri-i şerifi ziyaret edip, orada duran ihtiyara Kuran okutup, akçe verdik ve gidiyoruz. Mezarın şeyhleri (şeyh – mezarlarda durup gelenleri ve ziyaretçileri gezdiren, verdikleri şeyleri alan adam) tarafından yapılmış bir mescit var. Bu

¹⁹ Makale Rizouddin ibn Faxriddin tarafından Orenburg'da bir ayda iki kez çıkan meşhur "Şora" dergisinin 1915 yılı 9. sayısında "Çolpan" imzası ile yayımlanmıştır. Sonra "Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı" gazetesinin 2000 yılı 1 Ocak sayısında Şahnoza Soatova tarafından tekrar neşredilmiştir. "Şora" dergisi esasında neşre hazırlanmıştır.

mescit Oş'daki Müslümanların mimarisiyle iftihar ettikleri biricik müesseseleridir. Her tarafı kerpiçten yapılmış, içinde mihrapları ve çevresi Müslüman boyacılar tarafından Eski Türkistan tarzında her türlü süsler ile süslenmiş mescitte her iki bayramda Oş'un yarısı neredeyse burada namaz kılıyor...

Oş'da Hacı İsmail isminde bir zengin varmış. O adamın su kenarındaki bir parça yerini "Oş Elektrik Topluluğu" elektrik santrali için istemiş. İşte bu adam razı olup satmış. Bu zengin adam satış sözleşmesinde elektrik şirketine yukarıda zikredilen mescidin 20 yıl boyunca ücretsiz aydınlatılmasını için şart koşmuş. İşte bu cömert zenginin yerinde teşebbüsü sayesinde bütün mescit 20 yıla kadar ücretsiz aydınlatılacak. Yine bir cömert zengin çıkarsa da mezar-ı şerif yanında düzensiz ve usulsüz olan okulu düzelttirip, daha güzel hale getirirse... Yukarıdaki zenginden örnek alsalar! Bu mescide yaklaşık bin kişi sığmaktadır. İşte bu mescidi ziyaret edince mescit arkasındaki kabre girilir. Onu geçip eski usulde bir binayı ziyaret ederseniz, oradaki şeyhin verdiği bilgiye göre bu hücrenin adı "Mekke-i Acem" imiş. Mekke-i Arap Beytullah'tır, bir de "Mekke-i Acem" denilen yer var imiş.

Oradaki ikinci oda Hazreti Hızır aleyhisselamın ayaklarının değdiği yer imiş. Onu da ziyaret edince dağ üstüne çıkarız. Dağın bir kenarına çıkınca bir mağaraya giriyor, havasızlıktan soluk alamıyoruz. Hayli iç tarafa girince elini sallasan, elin suya değişiyor. İşte bu sudan içilir. O suyu Allahuteala gökyüzünden meleklerin ağzından boşaltıyormuş. Oradan da çıkınca bir şeyhin yanına geliyorsunuz. Orada taşa oyulan küçücük bir delik var. O delikte Hazreti Süleyman (a.s.) yemek pişirir imiş. Bu deliğe elini sokan kişi ömründe hiç el ağrısı görmez imiş.

Oradan geçince yine bir şeyh var, o şeyhin yanında bunlar gibi bir taş var, o taşa yatarsan ömründe bel ağrısı görmüyorsun.

Ondan geçiyorsun, büyük ak otağ önünde üç şeyh oturmaktadır. Her kim otağa girip 2 rekât namaz kılsa diğer zamanlardaki yüz rekât namazın sevabını alıyor imiş. Orada Hazreti Peygamberimiz (s.a.v) namaz kılmış imiş de, oturduğu zaman da taş kendiliğinden oyulup gitmiş imiş. İşte bunlarda ziyaret edilen yerlerden... Bu otağ arkasında bir taşa oyulan yazı gördüm. Tam okunmuyor "tis'e" sözcüğünü okuyabildim... onun altında da: "Sultan al-Mahmud Gaz...". Geri kalanı okunmuyor. Meşhur Sultan Mahmut Gaznevi'yle ilgili olması mümkün mü acaba?

Oradan geçip bir iki şeyhi ziyaret edince bir delikten eğilerek bakıp, başımızı içeri sokuyoruz, artık ömrümüzde baş ağrısı görmüyoruz... Bununla birlikte ziyaret tamamlanıyor, iniyoruz.

Türkistan'ın diğer şehirlerine bakıldığında Oş, her yönden sona kalmış. Burada iki tarzda iki okul var. İkisinde de 60 tane çocuk okuyor. Bir rus tüzem mektebi var. Burada da gündüz 40 kadar, gece ise 30 kadar Müslüman çocuğu okumaktadır. Burada özel okuyan 5-6 kişi de var. Okuma odası yok. Burada Ruslar da az, neredeyse yok. Kütüphane de yoktu. Ama son günlerde Oş gençlerinden Kadircan Kabilcanov ile Yusufcan Yunusov efendilerin kütüphane açmak için dilekçe verdikleri duyuldu. Başarılar diliyoruz.

İşte Türkistan'ın güzel havalı küçücük güzel Oş şehrinin durumu...

3.1.8. İş Vakti, İş Yapma Vakti²⁰ (1917)

Muhterem Xontolishskiy²¹ cenaplarına!

Rusya büyük. Rusya'da yaşamış milyonlarca kişi 300 yıllık ağır bir tacı dipten güç bela kurtardı. Kaderi, bir kişinin elinde oyuncak olan milyonlarca halk, zalimin elinden kaderini çekip aldı, kendi idare etmeye başladı.

Zulmün en ağırını çeken Ruslardan sonra sayıca en çok olan fakat ilmi ve medeni yönden Rusya'daki bütün insanlardan sona kalan Müslümanlar için bu olay ikinci bir yaratılma, ikinci bir doğuş, ikinci bir dünyaya geliştire. Yukarıda söylendiği gibi, ilmi ve medeni yönden çok fakir ve yoksul olan Müslümanlar, bugünde kendilerine verilmiş, kendilerinin milli ve medeni işlerini düzene koyan hukuki haklarını kullanabilirler mi? Ben bu sorunun cevabını kısaca verip geçeceğim:

Rusya Müslümanları o hukuki haklarını kotuyup, gerektiğinde kullanırlar. Günümüzde aydın Rus gençleri bu hukuki hakları "İş vakti - iş yapma vakti" şiarına dönüştürmüşlerdir. Ulu Tanrıya şükürler olsun ki, Müslüman gençlerin hepsi diğer ülke vatandaşları gibi, kardeşleri gibi yukarıdaki kısa fakat anlamı büyük canlılıktan ibaret

²⁰ "Turan" gazetesinin 1917 yılı 22 Nisan sayısında "Abdülhamid Süleyman" imzası ile yayımlanmıştır. "Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı" gazetesinin 1997 yılı 21 Kasım sayısında tekrar neşredilmiştir. Neşre hazırlayan – edebiyatçı Baybota Dostkarayev.

²¹ Xontolishskiy Ahmad – Azerbaycan tiyatro sanatçısı ve rejisör.

olan sözü şiar edindiler. Gece gündüz durmadan kendilerinin özel işlerini bırakıp, boyunlarına 5-6 türlü iş alıp, bu şiarı amaç edindiler.

Bu şimdi ki günün beyaz tarafı! Öbür yanda çok olmasa da, işin kara tarafı da var. O kara büyük nehir içinde küçücük bir toprak gibi, geniş ve masmavi gökyüzünde bir parça bulut gibi olsa da, zaman ve durumun gereği olarak, şiarın “İş vakti, iş yapma vakti!” olması küçücük toprağı nehre ya da o küçücük bulutu masmavi geniş gökyüzüne katmak gerekir. Doğru, geniş, masmavi gökyüzünde ufak bir bulut geniş ve göz alabildiğine nehir içinde küçücük bir toprak, binlerce gayretli işçi-gündelikçi içinde bir tane tembel, uyusuk işsiz işçi kalmasın! Çünkü zamanımızın sloganı: “İş vakti, iş yapma vakti!”

Petersburg, Moskova, Kazan, Ufa, Orenburg, Taşkent, Bakü, Tiflis ve başka diğer her bir şehirlerdeki Müslümanlar, onların gayretli gençleri, “Hürriyet anam” suratlarındaki kara peçe, zulüm ve baskı perdesini savurup, bütün âlemi gözüne “Adalet ve eşitlik bütün milletlerin milli gelişimi için tek yol” denilen mübarek, pak siğnesindeki yazıyı gösterdiğinden beri kendilerinin şahsi geçimlerini tamamen bırakıp, “anam” ın dağıttığı çiçekleri hasat etmeye, onlardan fidanlar alıp, millet bahçesinin mübarek, pak siğnesine dikmeye çabaladılar. Editör kalemini, şair şiirini, müdür idaresini, öğretmen okutmasını, artist oyununu belli bir süre bıraktı. Koşarak “anam” ın mübarek çiçeklerini toplamaya gitti!

Bu arada Kafkasyalı artist Xontolishskiy cenapları etrafına birkaç “artist” i toplayıp tiyatro oynamaktadır. İlginç!

Güzel, tiyatro adlı şey, güzel sanatların en yüce bölümü. Onsuz bir millet var olmaz. Medeni milletlerin yükseliş derecelerini bilmek için teraziye konulduğunda terazinin ortasında parlayıp duran güzel sanatlar ve onun bir kısmı olan tiyatrodur. Bir millette, o mükemmel sahne, tiyatro âlemi yoksa o millet “Yeryüzünde olmasın!” diye bir fikir Avrupa’da oldukça güçlü. Ama bu güzel sanatları meydana getirmek için geniş hukuklu milli ve medeni gelişmeye hiçbir engel çıkarmayan bir millet olması gerek. Hâlbuki biz Müslümanlar ve bütün Rusya geçmişte böyle değildik. Onun okuluna, medresesine, diline, müziğine, tiyatrosuna vurulmuş zor bir darbe vardı. Biz okul açtık, kapattılar. Medreselerimizi ıslah etmemize izin vermediler. Dilimizde “bela” araştırdılar. Müziğimizi geliştirmemize izin vermediler. “Pederküş” adlı tiyatro oyuncularını

hapishanelerde sürüklediler, kısacası milli ve medeni yükselişimize ağır darbe indirdiler. Şuan o darbelere şifa olabilecek “ilaç” ları bedenlere, sinelere verme vaktidir. Bugün de yapılmış ve yapılan işler gelecek zamandaki tiyatroya sağlam bir zemin hazırlar. Güzel Xontolishskiy, iyi bir artist, ondan ümidim çok, arkasındaki “artist” ler de ihtimal ki iyidirler. Ama şimdi oynamakta olan “hak ve hukuk konulu” isimli binlerce perdeli drama da rol almayan artist, doğrusu “utanmaz” dır.

Xontolishskiy cenapları gelsin bu oyunlarda rol alsın. Çalışsın! Onu örnek alanları da çalıştırsın! Milletin bahçesine, onun mukaddes göğsüne “anam” tarafından saçılan çiçekleri büyütsün! Sonra gelsin tiyatroyu geliştirmeye! Ben ve benim bütün kardeşlerim ve sevgili milletim yardıma hazır.

Geliniz kardeşler! Bugünkü günün sloganı, bayrağı:

“İş vakti, iş yapma vakti!”

3.1.9. Ümit Sizden!²² (1918)

Muhtariyet ilan edildi!

Bunun hakkında dostlardan da düşmanlarda da çok laflar duyduk. Dostlarımız: “Mübarek olsun, hayırlı sonuçlarını görünüz!” dediler. Bazı dostlarımız bazen gizleyerek bazen ulu orta: “Bağımsızlığınıza “Yaşasın!” dan başka sözümüz yok. Ama, ama... hazırlanmamış, gereği düşünülmemiş, okumamış çağımızda gelen Mutariyet önceki Hanlıkları geri getirmese...” demektedirler.

Şimdi Bolşeviklere gelsek, onların fikirleri çok açık ve kesin: “Bizim sözüme razı oldunuz oldunuz, olmazsanız günah bizden gitti!”. Başlarındaki kızıl ordunun Almanı vurup, Berlin’i alıp, İngiltere ve Avusturya’daki baskı gören milletleri kurtarıp, Fransızların Tunus yerlilerine verdiği kutlu kılıç sallanmaktadır... Sonuç: ““Tamam” mı? “Tamam” değilse, Allahu ekber!”” Belki bazı muhabirler Bolşevikleri bu derecede açıp göstermemize razı olmasalar da, bana gücendiler. Aynı: “Delilsiz davanın kadısı – davacının kendi!” diye sözü tekrarlarlar. Ben onlara mevlit günü Taşkent’te dökülen kanlar ile Buhara’da ve Hive’de Bolşevik Hükümeti olduktan sonra (ki) durumları

²² “El Bayrağı” gazetesinin 1918 yılı 26 Ocak sayısında “Teşâbây” mahlası altında yayımlanmıştır. Edebiyatçı B. Dostkarayev tarafından 1997 yılı 21 Kasım’da “Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı” gazetesinde tekrar neşredilmiştir.

göstersem. “Neşe Gazete”²³ si sayfalarındaki uzun makale ve haberleri okuyup kalpleri o yöne meyil ettiğinden inanmazlar. Ama bu günlerde Andican’da olan bir olayı anlatsam muhtemelen biraz yumuşarlar:

Andican’da Bolşevikler, Asker ve İşçiler Şurası²⁴ vasıtası ile eski polis şefi Samoyluf isimli bir kişiyi aday gösterdiler. Duma üyeleri ile çoğunluğu oluşturan Müslümanlar farklı kişiyi gösterdiler, onların (Bolşeviklerin) cevapları yine deminki gibi: “Kabul etmezseniz, kan dökülecek!”... Bu yüzden şimdi Andican’ımız kimsenin istemeyeceği olaylara gebedir!..

Düşünmek gerek: Nikolay zamanı ile şimdiki zamanın farkı yok! Nikolay zamanında genel valiler, belli bir kişiyi valilik ve diğer işler için kendileri görevlendirirdi. Müslümanlar güvensizlik bildirirlerse, bazen başkasını da koyarlardı. Bir vali için kan döküldüğünü duymuşluğum yok... Bunun için hürriyet, adalet ve eşitlik gibi ışıkların parladığı bir zamanda olan bunun gibi olaylar yine bizim Nikolay döneminde yaşadığımızı gösterir!

İşte böyle durumları düşündüğünde gönüller ümitsizlik deryasına batıp kaygı tufanlarında boğulmaktadır. Kalemler gelecekteki acımasız sansürlerden korkar gibi olup kâğıdın satırlarına yüz koymaya razı olmuyor... İşte böyle zamanlarda aşağıda anlatılan olaylar göz önüne gelip, sefil, çaresiz yüreklerin son derece mutluluk ile havalara uçmalarından ortaya çıkan fikri, gürlereyle söylemeye mecbur oluyorsun: “Yaşasın Türkistan Muhtariyeti! Var olsun gerçek ve doğru yoldaki din âlimleri! Filizlenip yeşersinler ümit yıldızları olan gençler!” diye...

1. Taşkent’te “Fukaholar Cemiyeti”²⁵ Bolşeviklerin en çok sevindiği el kesme ve kısasa dair açık ve güzel bir yol buldu!

2. 1-2 milyon kahraman Türk-Tatar askerine yaslanmış Askeri şura olduğu halde akıllanıp, açılıp gelişmekte olan İşçiler ve çiftçiler şuralarının Muhtariyet bayrağı altında Muhtariyete can ve kan feda etmeye hazır duruşları; Muhtariyet (bayrağı) altında kanun ve şeriat yolları ile kendileri için aydınlık günler istemeleri, onların bu taleplerine millet hizmetçilerimizin de güler yüz göstermeleri.

²³ “Neşe Gazete”si – 1917 yılında Fergana’da çıkmaya başlayan ve kısa bir ömrü olan gazete.

²⁴ Asker ve İşçiler Şurası – 1917 yılında Şubat inkılabından sonra Bolşevikler tarafından kurulan teşkilatlardan biri.

²⁵ “Fukaholar Cemiyeti” – 1918 yılında Abduvahid Kariyev girişimleriyle Taşkent’te kurulan cemiyet.

3. Andican’da “Cemiyetler Kurumu” nun girişimi ile olan şehir ve çevre meclisine, bütün cemiyetlerden 2 kişi vekil sunulduğu halde “İslamiyet Şurası” başkanı cenaplarının girişimi ve gayreti ile meclisin cemiyetten 20 vekil kabul etmesi, işçilerin her işe iyi niyetle alınmaya başlanması.

4. Bu mecliste oğlak²⁶, düğün, yıl dönümü kutlamaları gibi bidatların savurganlıkları tamamen bitirilip, harcamaları zorla da olsa alınıp, açlık ile acı çekenlere yardım olarak verilmesi son derece önemli tedbirler alınması ve bu kararların meyvelerinin alınmaya başlaması. Yine bu mecliste Türkistan’daki fazla yerleri sulayıp, işçilere teslim edip, Türkistan’daki Müslüman işçileri toprak sahibi etmeye başlanması.

5. Muhtariyet’in yararına Andican’da olan tiyatrolarda Türkistan’ın kendi Türk evladı, lise öğrencisi, 16 yaşındaki Sencer Fazıl Bekoğlu²⁷, nun Muhtariyet bayrağı ile onun altına yapmış olduğu muhteşem manzaralı resminin Amerikan usulü müzayede de 1200 somlara satılması, kahraman memur Kaçkarbay Efendinin büyük bir cömertlikle o resmi satın alması, başkalarının da bu işe çok önem vermeleri...

Bunların tümü, tümü karanlık gecelerde parlayan yıldızlardır...

Bunlarda ümit, bunlarda iman, bunlarda ruh görünüyor.

Bunlar bizim istikbalimizin, gelecek yolumuzun çağrıları, işaretleri, göstergeleridir.

Türkler, Türk kavimleri, Türk halkları yıkışıla, yok oluşa mahkûm değiller. Onlar kendilerinin eski beşikleri olan Türkistan’da yine önceki büyüklük ve saltanatlarını diriltirler. Doğruluk, hoşgörü, kardeşlik esasında kurulmuş tahtlarını (Millet meclisler demektir) iyi bir şekilde inşa ederler.

Özellikle, bizim Türkistan hiçbir zaman gelecek vadeden ve aydın yarınlardan uzak değil ve uzakta olmaz! Çünkü Türk kaynayan yerin ismi Türkistan: “Nerelisin?” sorusuna, “Türkistanlıyım!” der ve yüreği Türkistan’dadır. Türkistan adının yaşatıldığı her dönem de Türkistan uludur, güçlüdür, o 100 milyondan fazla güce dayanıp onun göğsüne kılıç sokmak için gelenlere ne zaman olursa olsun:

Git, mahvolursun! Yaklaşma kul olursun! diyor ve diyecektir.

²⁶ Kökbörü veya köpkeri olarak bilinen oyun.

²⁷ Sencer Fazıl Bekoğlu - XIX asır sonrası – XX asır başlarında dünyaya gelmiş Andicanlı yetenekli gençlerden biri. “Tercüman” gazetesine gönderdiği ve o gazetede basılan şiiri ile I. Gaspralı’nın dikkatini çekmiş. Ondan sonraki kaderi hakkında bir bilgiye rastlanmadı.

Söyleyiniz ananız Türkistan'a:

“Düşman saptamak için geldiğinde, kılıcını yüreğine saptamadan önce: “Al göğsümü, sana kalkan mı gerek?”” deyip...

3.1.10. Merhum Tevfik Fikret²⁸ (1920)

Osmanlı edebiyatını az çok okuyanlar, ona bir derece aşına olanlardan kim bu ismi bilmez, kim onu tanımaz ki...

Osmanlıların “Edebiyat-ı Cedide” (Yeni Edebiyat) cilerinin piri ve üstadı olan Tevfik Fikret Bey²⁹, bütün yeni nesil Türklerin yüreklerine güzel, ince ve zarif şiir buketlerini sokmuştur. Onun geniş, hayali, akıcı (hızlı) ve kolay ifadesi kimi, hangi bir şiir ve edebiyatseveri büyülemeyi ki? Özellikle onun “Rübab-ı Şikeste”³⁰ (Kırık Saz)'si, ondaki yüksek ve latif yollar ne kadar cazibeli ve zevkli şeylerdir!

Tevfik Fikret “Rübab-ı Şikeste” si ile ne kadar tanınmış olsa, onun ile ne kadar zarafet severleri kendine meftun etmiş olsa da “Tarih-i Kadim”³¹ i, o korkunç feryadı ile insanların kalbinde büyük büyük değişimler meydana gelmiştir. “Tarih-i Kadim”, “Rübab-ı Şikeste” gibi değildir: “Rübab-ı Şikeste” dünya görmüştür, matbaada demirler arasında sıkışmış, kâğıt sayfalarında kaç bin nüsha basılmıştır. Fakat “Tarih-i Kadim” gizlidir, elden ele kopyalanıp, yazılıp yayılmış bir eserdir. O tarihin cinayetleri gibi sırlıdır, herkese “İşte ben!” diye görünmez. Onu basmak mümkün olmadı. O yüksek fikirler, biçare Doğunun eski, çürük beyinlerine sığmadı; mutsuz, ezilen Doğulunun geniş kalbinde yer bulamadı; bir zamanlar. Ömer Hayyam'ın en acı ve dehşetli fikirlerine meydan veren Şark çevresi, esaret ve kölelik altında o kadar ezilmiştir ki bunu, bu değerli eseri kendine kabul ettiremedi... Muhtemelen şimdi Doğunun sınırlar sultanından kurtulup gerçek inkılabı yakınlığı döneminde büyük şairin büyük fikirleri dünya yüzünü görecektir...

Tevfik Fikret Bey, bu büyük ruhuyla o:

²⁸ “İştirakiyun”- gazetesinin 1920 yılı 10 Ocak sayısında yayımlandı.

²⁹ Tevfik Fikret (1867-1915) – Türk şairi, gazeteci. Eserleri 1894 yılında yayımlanmaya başlamış. O zamanda edebi merkez görevini gerçekleştiren “Servet-i Fünun” dergisi onun editörlüğünde çıkmıştır. 1908 yılında yapılan inkılap, Tevfik Fikret'in ideolojisine uygun gelmemiş ve gazetecilikten uzaklaşmıştır.

³⁰ Rübab-ı Şikeste – Şairin 1899 yılında neşredilen şiirlerinin toplamıdır.

³¹ Tarih-i Kadim – Şairin felsefi – umumi görüşlerini ifade eden destanı.

Din şehit ister, gökyüzü kurban,

Her yandan durmadan kan akacak, durmadan her yanda kan! (Tarih-i Kadim) diye, kana, zulme, cinayete karşı köpüren ruhuyla, bu cinayet yuvası olan “eski dünya” da güç bela katlanıp tahammül etti. Sonunda o kaç milyon günahsız canları yutup, birçok memleketleri viran edip gelen “Medeniyet Savaşı” (Avrupa muharebesi) ndan sonra tahammül edemedi; insanlar yanio vahşi “hayvan” lar arasından sıyrılıp çıktı. İstanbul’un bir köşesinde, bir yerde kuytu bir köşede 1-2 yıl tek başına dervişler gibi ömür geçirdi. Sonunda Avrupa “ölüm makinası” nın en hızlı vahşilik ateşinin en kızgın bir döneminde huzur ve rahat içinde bu dünyadan gitti.

Bu “vahşet diyarı” nı terk etti.

Şimdi onun kabri bütün Osmanlı gençlerinin ziyaretgâhıdır. Dünyanın vahşetine hevesli, fakat kendi gibi dervişlerden biri, mütefekkir Doktor Rıza Tevfik onun kabrini ziyarete gidip, kabri başında şu söylemiştir; (basılmayan eserlerden)

FİKRET’İN KABRİNDE

Dediler ki, ıssız kalan türbende

Vahyi güller açmış; görmeye geldim.

O cennet bağının hakine ben de,

Hasretle yüzümü sürmeğe geldim...

Dediler ki, sana emel bağlayan,

Kabrinde diz çöküp bir dem ağlayan,

Bermurâd olurmuş!.. Ben de bir zaman

Ağlayıp murada ermeğe geldim!

Şu hicran yılının son baharında

Jaleler titrerken pemenzârında,

Gün doğmadan evvel, ben mezarında

Matem fişekleri dermeğe geldim!

Seni andım bütün gam pekenlerle

Aşk-ı hak uğruna yaş dökenlerle,
 Sarı gönce veren şu dikenlerle
 Taşma bir çelenk örmeğe geldim!
 Tadın ölüm gibi bir sırrı mübhem
 Neşe-i sevda mı bu hissi elem ?!
 Ruhumda ne füsûn eyledin bilmem?..
 Bugün sana gönül vermeğe geldim!

Böylece büyük bir şair dünyadan gitti. Onu bilenler ağlayıp kaldılar, bilmeyenler yine önceki gibi. Dünyanın vahşilikleri ise yine aynen devam etmekte, mazlumlar inkılabı başarıya ulaşmazsa başka kurtuluş yok.

Rahat, mesut yat kabrinde ey büyük pir!..

3.1.11. Sovyet Hükümeti ve Güzel Sanatlar³² (1920)

Bizim aramızda da güzel sanatlar sözünü anlayanlar arttı. Daha önceden sıradan bir oyunu (tiyatro) anlayamayan, drama ile komediyi birbirinden ayıramayan halk şimdi güzel sanatların da tam olarak ne demek olduğunu anlamaktadır. Zaten böyle de olması gerekti; çünkü emekçilerin, çalışanların hâkimiyetinde olan Sovyet düzeninin ortaya çıkışının 3. yılıdır.

3 yıldır, ezilenler ezenler üstünde, mahkûmlar hâkimlerin tepesinde hükümet etmektedirler.

3 yıldır, işçi ve çiftçiler yeryüzünün oldukça büyük bir bölümünde kendi mülkiyetlerini kurup, kendilerini yok etmek için gelen düşmanlar ile nefes almadan boğuşuyorlar.

Kanlar dökülür, canlar gider, ölümler artardı.

Bu durumda gülmek mümkün değil gibiydi.

³² Sovyet hükümeti ve güzel sanatlar - Makale "İştirakiyun" gazetesinin 1920 yılı 7 Kasım sayısında yayımlanmış.

Sanki her şey sadece matem, sadece kan, sadece acı ve öfkeden ibaretti.

Biz bu durumları tarihten okumuş olsaydık, o devirde sinir ve öfkeden başka bir şey yokmuş diye düşünürdük.

Komedi denilen şeyleri insanlar unutmuşlardır, diye...

Lakin bu değişim, bu 3 yıldan beri süre gelen savaşıla, mücadele bir tarafta devam ediyor. Kanlar dökülüp, canlar veriliyor.

Fakat diğer tarafta gülüyorlar, oynuyorlar, seviniyorlar. Eğleniyorlar ve böyle bir komedi, tarih bunun bir benzerini asla görmemiştir.

Nice bin yıllardan beri süre gelen eski dünyayı değiştirmek, yeni bir dünya kurup onu başka bir renge boyama işini devralan değişimciler hayatın her alanında, her bölümünde hareket ederler. Yaşamın her yanını, her bir tarafını değiştirirler.

O değişimler içerisinde komedi de girmiştir.

Önceden de oynayıp gülerlerdi. Ama bugünkünden daha farklı bir yolla. Güzel sanatlar, eski zamanlarda beyler, padişahlar saltanatı zamanında da vardı. Sadece var değil üstelik çok ileri yüksek bir seviyedeydi.

Son zamanlarda ortaya çıkan güzel sanatları burjuvası hayalcileri çok nazikleştirilmiş, kurgusallaştırmışlardı.

Bütün ömrünü çalışmadan boş geçiren zenginler, zengin çocukları, beyefendi çocukları, han ve han zadeler, işsizlikten sıkılmamak için güzel sanatlara kendilerini verirler; enstrüman çalarlar, dans ederler, aşk şiirleri yazarlar ve okurlardı. Bunların üstüne büyük şehirlerde bir değil 5-6 tane “Kolezyum”³³ gibi tiyatrolar olur, bunlarda para ile altın ile sanatı satıp alıp (daha iyi anlayınız: sanatı satıp alıp !) zevk alırlardı.

Kısacası güzel sanatlar eski dünya da bir kısım haklı zevki, keyif ve eğlencesi için çalışan bir şeydi.

Ona yüreğinde, kalbinde bir sevgi, bir çaba hisseden ne kadar alt sınıf, alt tabaka, halk çocukları varsa o zengin ve zengin çocuklarını hoşnut etme yolunda zamansız can

³³ “Kolezyum” -Taşkent’te inkılaptan önce kurulan Rus tiyatro binası, daha sonra Sverdlov adlı konser salonu oldu.

verdiler. Kurban oldular, deliren müzisyenler, veremin acı pençesine düşmüş önemli artist ve sanatçılarsayıdır.

Şimdi bu yöne, yenedünyaya çalışan ve ezilenlerin dünyasına göz atsak, o güzel sanatların ince hünerini yine görüyoruz. Ama bunda çok fark var.

Tiyatrolar, gösteriler var, fakat onlar geçmişteki gibi zengin çocukları, zengin ve asilzadelerin keyfi, sefası için değil; bütün halk, bütün ulus eğlenmek isteyenler için.

Sahne bu dünya da üst sınıfların gösterişli hayatlarını göstermiyor değil, göstermektedir fakat bu hayatın acı ve iğrenç kokusunu izleyicilere koklatmak için göstermektedir.. Enstrümanın telleri hala önceki gibi vurup durur fakat zenginler keyfi için çalmaz, yorgun halkı eğlendirmek için, ezilen halka ezildiği zamanlarını hatırlatmak için çalmaktadır. Şiir, şarkı ve koşuklar da yazılır. Ama zenginleri, onların hayali saraylarını övmek için değil; açık, utanmasız bir şekilde kalbindekini söylemek, halkın kendi hayatının zayıf olduğunu kendine göstermek için yazılmıştır.

İşçilerin güzel sanatları genişir, onda burjuvazi taklitçiliği yoktur; onda kendiliğinden üretim, kendiliğinden bir yükseliş vardır. Onun yolu geniştir.

Güzel sanatlar bu dünya ve şehir için değil, işte burası Sovyet idaresinin en yüce kurumudur. Güzel sanatların ortaya çıkmasında büyük rol oynayan köy ve köy işçileri için çok elverişlidir. Fakat bugüne kadar yeterince ilgilenemediler. Bunun sebebi 3 yıllık hayatın atışma, mücadele ve kavgalar içinde geçmesidir.

Şimdi Türkistan'da, Türkistan'ın Taşkent şehrindeki işler göz önüne getirildiğinde, Sovyetlerin güzel sanatlara nasıl güzel bir önemle baktığını görmek mümkündür. İyi bir tiyatro grubu olmayan eski Taşkent, bugün oldukça güzel iki tiyatro grubuna sahiptir. Resmi bir Tatar tiyatro grubu Ukraynalı, Yahudi, Azerbaycanlılar da aynı sahneyi aynı kostümü paylaşıyorlar. Bundan sonra, yine de güzelleştirmek için şimdiye kadar kimi yerlerde tiyatro işlerinin başına geçip birçok işe itiraz eden ve zarar vereneski dünya “ensesi kalınları” ile mücadele edilmektedir. Bunların sonucu Türkistan'da güzel sanatları en yukarı dereceye yükseltmiştir. Sovyet hükümeti, işçilerin sahip olduğu güzel sanatların en sevgili, saygın dedesidir. O dedenin yetiştirmesi güzel sanatları arşa çıkarmıştır, ama baskı yoluyla değil aşk ve sevgi yoluyla.

Sovyetler güzel sanatlar ile Doğu'yu köle değil özgür kılacaktır.

Doğu güzel sanatları gelecekte, Batı'nınki ile aynı seviyeye gelecekkendi işçi çocuklarını eğlendirecek, ruhlarını yükseltecektir.

3.1.12. “Gerçek Sevgi”³⁴ (1920)

GERÇEK SEVGİ

(Fıtrat'ın eseri)

Son zamanlarda Özbek sahnesi büyük ve büyüklüğü kadar yüce ve güzel bir oyun (piyes) gördü.

Ben itiraf ediyorum ki, onun metni ve sahnelenmesi hakkında tenkit ve eleştiri yapmayı beceremem. Ama bu mevzu ve hususta yazma vazifesi bana düştüğünden çok derin olmasa da görüşlerimi ifade edeceğim.

Olay Hindistan'dadır. Hindistan devrimcilerinden olan Kerimbahşi Han'ın tahsilli ve güzel kızı Züleyha'ya iki kişi birden âşıktır: biri devrimci, vatansever şair Nurettin Han. Diğeri – kötü niyetli, İngiliz sever – Rahmetulla Han. Kızın babası devrimci ve Hindistan'ın büyük şairi olan Nurettin'i destekler ve kızını ona vermek ister. Kızın annesi ise, fikir ve düşünceden ziyade kılık ve kıyafete önem verdiği için kötü giyimli ve derviş gibi dolaşan Nurettin'e değil, güzel giyimli ve basit insanların gözünü boyayan Rahmetulla Han'a vermek ister.

Kızın kendi de Nurettin'i sever.

Nurettin kızı “gerçek sevgi” ile sevdiğinden kıza saygı duyup, “seviyorum” diyememektedir. Rahmetulla Han ise ondan önce de birkaç genç kızın başını yaktığından bunu da eline düşürmek için elinden geleni yapmaktadır: kızın annesi ile sık sık görüşmektedir. Rahmetulla kısa zamanda kızın kendisini kabul etmeyeceğini bildiğinden, Nurettin'i ortan kaldırmak isteyerek, onu bir iftira ile İngiliz cezaevine sokturur. Böylede olmayınca, öldürmek için zindana bir adam göndermiştir. O adam zindana girip Nurettin'in içtiği suya zehir koysa da Nurettin, Züleyha'nın hayalleri ile meşgul oluyor, suyu içmiyordu. Hindistan Devrimci Komitesi gardiyan ile anlaşıp Nurettin'i kurtarmış ve Kerimbahşi Han'ın evine gizli bir yere saklamıştır. Nurettin'in saklandığı bu yer

³⁴ Gerçek Sevgi - Makale “İştirakiyun” gazetesinin 1920 yılı 25 Kasım sayısında yayımlandı.

Züleyha'nın çok yakınındadır. İki her zaman güzel güzel şairane sözler ile konuşuyorlardı.

Bir gün bunlar birkaç kişi (içlerinde Züleyha da var), “Devrimci Komitesi” nin meclisini görüp Hindistan'ın her yerinde İngilizlere karşı ortak hareket etme hakkında konuşurlarken, Rahmetulla Han liderliğinde İngiliz polisleri gelip bunları basar. Kuvvetli bir çatışmadan sonra birkaç İngiliz polisi ile birlikte Züleyha'dan başka bütün devrimciler ölmüştür: Züleyha'yı da alıp giderler.

İngiliz polisler Züleyha'yı yakalamak isterken Rahmetulla Han : “Dokunmayın, o benim sevgilim” deyince, İngilizler “Senin sevgilin komiteci mi?” diye onu da vurup öldürürler.

Bu büyük oyunun en zor görevi iki kişideydi ki, biri Züleyha diğeri Nurettin. Onları kadar güçlü olan Rahmetulla Han görevi, esasen onlarınki gibi zor değildir.

Daha öncede söylediğim gibi Nurettin “gerçek sevgi” ye ulaşan bir âşıktır ve bunun için o hayalperesttir, Meşreptir, Divanedir. Züleyha'yı ne kadar sevse de “seviyorum” diye uzun bir süre söyleyemedi. Sadece uzaktan “Nasılsınız?” dediğinde, sevdiği de “Siz nasılsınız?” dese buna bile dayanamıyordu. Kaçıyor. Gizli saklı ağlıyor. Hüngür hüngür ağlıyor. Kendi sevip, yanıp tutuştuğu halde, zor bir derde düştüğü halde “Aşk dert değil, devadır” diyordu ve bunu her yerde söylüyordu.

Bu rolü meşhur taklitçimiz Uygur³⁵ güzel oynadı. Özellikle üçüncü perdede gösterilen karakterleri doğru ve yerindeydi. Doğrusunu söylemek gerekirse, dördüncü perde de Nurettin'in rolü yeterli değildi: bazı göze hitap etmeyen ve basit unsurlar görüldü. Burada ki suç daha çok bizim sahnemizin fakirliğindedir. Çünkü cesaret, kahramanlık ve komedi rollerinde daha başarılı olan Uygur'a sevdalık ve sevgiden mustarip kişi rolleri oldukça yumuşak gelmektedir. Ama sevgi dolu filozof karakterini üçüncü perdede güzel oynadı.

Züleyha'da iyiydi: ama ona daha çok sevgi hareketi vermek gerekti. Düşünmek, uzun süre konuşmadan düşünmek (birinci perdede) doğru ve doğal değildir. O şey

³⁵ Uygur – mahlası, gerçek ismi Mennan Macidov (1897-1955), Özbek tiyatrosunun kurucularından biri, yetenekli yönetmen ve oyuncu. Özbekistan SSR halk artisti.

Nurettin'e yakışır. Onu oynayan Sadiya Tutaş³⁶'a bundan daha zor (eğer varsa!) ve çok hareketli roller verip, onun taklit gücünü arttırmak gerektir.

Ondan sonraki Rahmetulla Han rolünü Yoldaş Hafız³⁷ güzel oynadı ve dolu bir tip (renk) yansıtabildi. Diğer kahramanlarda olan küçük eksiklikleri söylemeye gerek yok. O birinci perdede daha yumuşaktı. Şairane söylemek istediği sözlerini yeterince etkili söyleyemedi. İkinci perdede onun davranışları çok güzeldi. Özellikle kızın babasından yazı geldiğinde dışarı çıkıp girmeleri, bu taklitçinin yeteneğini gözler önüne sermiştir.

Devrimci Sarvar ile Nurettin'in abisi eğer biraz ağır ve acele etmeden hareket etselerdi, gerçekten tahsilli yiğitler oldukları daha iyi anlaşılacaktı.

Nurettin'i hapseden ve öldürmeye çalışan yiğit, doğrusu o kadar da hain görünüşlü değildi.

Kızın babası (Öktem) iyi bir aile reisi. Üstelik ileri görüşlü memleket çocuklarını kendi oğlu gibi gören, devrimci muhterem bir baba rolünü de yansıttı.

Rahmetulla Han'ın dostlarından Eyüp Han rolünü alan Yoldaş O. çok yetersiz ve yanlış bir iş çıkardı. Özellikle rolünü bilmemesi ne büyük bir eksiklik!

Diğerleri ona yardım ettiler ve sorunsuz oynadılar. Polisler tabancayı kendi komiserlerine tuttular; bu çok kötü bir dikkatsizlikti. Sahne arkasından silah sesleri geç geldi ve bunun sonucunda Rahmetulla Han mermi değmeden ölü verdi.

Genel olarak son perde coşkulu bir ruh ile oynamaya müsaitken oldukça ruhsuz oynandı.

Özbek sahnesi gençtir. Onun için böyle zor şeyler belki ağır geldi. Böyle olsa da "Karl Marks" topluluğu³⁸ Yoldaş Uygur'un durmaksızın mücadelesi sayesinde zor

³⁶ Sadiya Tutaş, Rabia Tutaş – Özbek tiyatrosunun ilk devrelerinde kadın rollerini kâh erkekler kâh başka millet temsilcileri (örn, M. Kuznetsova) oynamaya mecbur olmuş. Hepsinden, Tatar oyuncular R. ve S. Tutaş'lar bu yıllarda büyük hizmet etmişler.

³⁷ "Yoldaş Kari" – bizce burada Hafız Seyfi'yi göz önünde bulundurmakta. İhtiyar Seyfi Alimov (1901 yılında doğmuş) yaratıcı çalışmalarına Karl Marks Topluluğunda başlamış. Ömrünün sonuna kadar Hamza isimli tiyatrodaki çalışmış, yetenekli oyuncu. Özbekistan SSR halk artisti.

³⁸ Karl Marks Topluluğu – 1918 yılında Taşkent'te M. Uygur rehberliğinde oluşturulan tiyatro topluluğu. Yarı profesyonel karakterlere sahip olan bu topluluk bu yılın o'zidayoq Turkfront siyasi yönetimi seçimine geçmiş ve Karl Marks adını almış. Sonra bu topluluk Hamza'nın kurduğu topluluğa katılıp, şimdiki Hamza isimli tiyatronun temelini oluşturdu.

oyunları da sahnelemeye muvaffak olacaktır. Eser hakkında fikir yürütmekten kaçmaya ve kendimi tutmaya mecburum. Çünkü bu yazılanlardan fazlası benim için fazladır.

“Karl Marks” topluluğunun bu eserini yine 1-2 kez tekrarlaması gerekir. Halk, izleyici halkımız derin fikirli, saf edebi şeyleri de anlıyor. Bu Özbek sahnesinin bir zaferidir, bundan faydalanmak gerek.

Şimdi bir defa sahnelenen ve sonra ilavelerle yeniden bastırılan, Yoldaş Gazi Yunus³⁹’un “Dahhok Moron” unu da sahnede görmek istiyoruz. Bu eserin sergilenmesinin üzerinden çok zaman geçti. İnsanlar özlemiştir. Bunun gibi güzel şeyler tekrar yazılabilir, “Gerçek Sevgi” nin yazarı onun devamı olarak kabul edilebilecek “Hint Devrimi”⁴⁰ ni yazıp bitirmiştir. Yine başka kişilerde başka oyunlar yazmış imiş.

Sahnemiz gelişsin, canlansın. Ancak eski şehir halkını yönetenler kışlık iyi bir binayı, tahsis etmezse gerçekten suç işlemiş olurlar...

3.1.13. İki Kayıp (1920)

Son yıllar, Özbek gençliğinin, terekkiperverliğinin oldukça çalışkan, temiz kalpli delikanlılarını, yer âlemine çekip aldı. Hepsini bir bir sayıp hatırlamak bu zamanda mümkün olmadığı için biran düşününce Alamuf, İsmailzade, Sultanuf, Sabir Gafur ve diğerlerinden müteşekkil bir ipe dizilmiş sedef tanelerini görmek mümkün. Mahmudhoca babamız ile Muftizade Abdirrahman ve Azancanlar sedef tanelerinin imamıydılar. Özellikle Mahmudhoca babamız ile aynı mevkide olan Mirza Fazil (Oş’lu) tarihimize dönüp baktığımız her anda yokluklarını hissettiriyorlar.

Zamanında çarın demir yumruklu yaratıklarıyla mücadele devrinde, bu bir avuç kahramanlar, ne samimi ne sadık yiğitlerdi. Ölenlerin yerine yüzlerce binlerce yardımcı yetişip, kalbimize ümit ışıkları yağdıran gecelerde de gidenlerin hatıraları çok acı ve zehirli bir şekilde etki etmektedir.

Hokand’dan gelen bunun gibi yiğitlerden biri, yine iki yol arkadaşının aramızdan ayrıldığını haber verdi. Yakın zamanda Hokand ve genel olarak Fergana gençlerinin

³⁹ Gazi Yunus (1893-1939) – 20’li ve 30’lu yılların en aktif bilgelerinden, gazeteci, drama yazarı, “Muştum” dergisini oluşturan ve ayağa kalkmasında A. Kadiri ve Çolpan ile yüz yüze çalışan emektar insan. G. Yunus Firdevs’inin “Şehname”si temelinde “Dahhok Moron” piyesini yazan ve kendi zamanında geniş şöhret kazanmış. Yasak kurbanlarından.

⁴⁰ “Hint Devrimi” – Fıtrat’ın “Hint Devrimcileri” eseri göz önünde bulundurulmakta.

büyük babaları, dedeleri, konumunda olan âlim Yoldaş Mavlaviy ile çalışkan gençlerden ve terakkiperver şairlerden İbrahim (Davran) vefat etmişler.

Âlim Yoldaş Mavlaviy, Türkistan ve genel olarak İslam âlimlerinin gerçeğe karşı kör olmalarından etkilendiği halde, tabiatı gereği diğer gençler gibi onlarla mücadeleden aciz olduğundan bir köşede yalnızlık çekip, ölüp giden âlimlerdendi. Hokand'daki “usül-i cedit” hareketine başından beri katılan bu muhterem zat, özgür fikirli ve rind, kalender bir kişiydi. Kendi son zamanlarına kadar ders anlatmayı bırakmamış olsa da, diğer büyük hocalar gibi bu vasıta ile Katun hazinesini toplamak gibi bir yola da girmemişti. Önceden beri fakir ve yoksullarla yaşamış, öldüğünde de miras adına da bir şey bırakmamış. Hatta kendisi hastayken... tedavi bile olmamış ve üstelik istememiş.

Vatanımızın cahilliğin peşinden giderek vardığı yolun sonunun nasıl korkunç olduğunu artık derin düşünüyordu. 1913–1914 yıllarında ziyaretine gittiğimde bu meseleden çokça konuştu “Ben bu gidişatımızdan çok korkuyorum”, demişti. O zamanki durumu ve şartları iyi bilen kişiler bu sözün dehşetini çok derin düşünüyorlardı. 63 yaşında vefat eden bu zat, Arap Edebiyatının büyük âlimlerindendi. Bu edebiyat tartışmaları arasında “Sovyet” editörü Hafız Rıza ile tartışmaları vardı. Türkçe (Özbekçe) ve Farsça şiirlerde söyler, şiirde (Cavid) adını kullanırdı.

Merhum, Hokand gençleri tarafından şerefine layık bir şekilde defnedilmiş ve eserlerini incelemek için genç âlimler tarafından 3 kişilik bir heyet meydana getirilmiş.

İbrahim Devran (Azamhan İbrahim oğlu), 48 yaşında vefat etmiş. Bu yiğit Hokand gençleri arasında neşriyat işleri ile tanınan bir kişi olup inkılaba kadar Hokand'da yeni kitaplar ve gazeteler dağıtır, yazarlık ile uğraşır. Onun “Milliy Jumnoqlar” [Milli Bilmece] ve “Eş'ar-i Nisvan” [Kadınların Şiirleri] adlı basılan iki eseri vardır. İlki bizim milli bilmecelemizi toplayan bir eser, ikincisi de Özbeklerin içinden yetişen bazı şairlerin şiir mecmuasıydı. Büyük öneme sahip olan sonuncu eser, ne yazık ki kimse tarafından bilinmemektedir. Hâlbuki Arbabî tarafından incelenmiş bir eserdir.

Merhum, resme de hevesliydi, kendi eserleri için resimler yapmış ve 1914 yılında Türkiye'ye de seyahat etmiştir.

“Seda-i Türkistan” gazetesinin daimi yazarlarından ve orada şiirler yazardı (1914). Buda çok yoksulluk içinde ölmüş.

Onun iki satır şiiri hatırımda kalmış ki, cahilliğe karşı dile getirilmiş bu isyan, (o dönemler) çok büyük bir isyandı (kendince).

“Johil padarim, johil modar esa mutloq

Hayron qoluram kufr aylayman orasında”.

[Babam ve annem kesin cahil ise ikisi arasında yolumu şaşırır ve küfre sürüklenirim.]

3.1.14. “Eba Müslim”⁴¹ (1921)

13 Aralıkta “Turan” kışlık binasında büyük yazarımız Fıtrat’ın 5 perde ve 7 sahneli “Eba Müslim Horasani” adlı oyunu oynandı.

Oyun, metinde yer alan kahramanlarının çoğunun da tarihin en karışık devrinden alınıp yazıldığı için, oyunun sonuna bunun neticesini eksiksiz yansıtan bir sahne eklenmiş. Bu sahne oldukça başarılı hazırlanmış. Özellikle Merv Beyi kızının bir sürü “vahşi” kişilerin arasında kaldığı zamanki şaşkınlığı, insanoğlunun ahlak yönünden nasıl aşağı derecelere düştüğü hakkında halka yönelik hitapları da o kişilerin her birini teker teker tarif etmesi de çok zekice.

Genel olarak oyunda Fıtrat’a has söz ustalığı oldukça güçlü. Bu açıdan oyun büyük bir edebi öneme sahip.

Şimdi oyunculara gelirsek Eba Müslim rolünde Ebrar⁴², oyunun başından sonuna kadar iyi bir oyun çıkaramadı. Daha açık söylersek, biz İslamiyet tarihinde çok büyük şöhrete sahip olan demir vücutlu, çelik iradeli, korkunç Eba Müslim’i göremedik. Ebrar becerikli sanatçımızdır, bu dileğimizi bu sefer olmasa da başka sefer yerine getireceğine inanıyoruz. Son sahnede Abbasilerin ilk halifesi⁴³ rolünü Hafız Seyfi çok yumuşak oynadı. Özellikle Eba Müslim ile Merv Beyi kızının ölümleri sırasında kerametli şeyh cübbesi altından yabancıların casusu Dahhok’ın çıkıp geldiği sırada kendisinin büyük ve düzelmez hatalarını anladığı anlarda o kadar az hareket etti ki, tarifi yok! Hafız Seyfi’nin

⁴¹ “Türkistan” gazetesinin 1921 yılı 21 Aralık sayısında Kalandar imzasıyla yayımlandı.

⁴² Ebrar-Abror Hidoyatov (1900-1958), ünlü tiyatro sanatçısı, SSCB halk artisti. 1918 yılında oyunculuk faaliyetlerine başlayan A. Hidoyatov, Othello rolü ile halkın gönlüne yer etti.

⁴³ Abbasilerin birinci halifesi – Muhammet aleyhisselamın amcası Abbas evladiden “Saffak” (Cellat) lakabıyla ünlü olan Eba Abbas, Abdullah sülalesinin birinci halifesiydi.

repertuarı (oynayıp durduğu oyunları) bellidir. Yönetmenin bunu göz önünde tutup onu oldukça önemli olan bu tür rollere çıkarmaması gerek.

Bizim Türkistan’da “kurnaz tilki gibi” diye nam salan Dahhok rolünde, Uygur baştan sona iyiydi. Göze takılan zayıflık ve sönüklüğü saymazsak, Merv Beyinin kızı Gülnar rolünde Masuma Hanım⁴⁴ iyiydi. Eba Müslim’in veziri Halid rolünde Öktam, Merv Beyi rolünde (başta Hafız Seyfi), Emir Ali rolünde Şakir⁴⁵, Yazid rolünde Âlim, Gülnar’ın bakıcısı rolünde Rabia Tutaş fena değillerdi. Narsiyar rolünde çıkan Basit ile Yazid rolündeki Âlim’in yüksek ruhlu bir halde oynamalarını söyleyip geçmek gerek. Diğer küçük rollerde güzel oynandı.

Genel olarak, bu eserin bu sefer ki oynanışı fena değildi ve coşkulu oyunlardan biri oldu desek kesinlikle yanlış olmaz.

Bizim sefil ve akıldan çıkıp giden sahnemize özgü olan eksiklikler (teçhizat, dekorasyon ve kostüm yetersizliği), elbette bu seferde mevcuttu. Bu eksikliğin giderilmesi, tamamlanması, Merv Beyinin bir sorusuna karşı Dahhok’un verdiği cevabı gibi: “Deve kafese girdiğinde olacağı benziyor...”

İnsanlar kalabalık, eksiksizdi.

“İnsanlar tiyatroya gitmiyor” sözü doğru değil, insanlar gidiyor. Fakat tiyatro-oyun adında olan kukla oyunlarına, kendi ruhuna yabancı olan ve anlaşılmayan tercüme “Batılı” eserlere gitme hakkı vardır. Yoksa kendini ilgilendiren yerlerde yazılan ve güzel oynanan oyunlara insanlar gitmektedir.

Bu durum son oyunda da açıkça görüldü.

İnsanların ruhunu iyi anlayan Devlet Topluluğu, şimdi halkın ruhuna yakın olan şeyleri daha çok oynamak için hareket etmeye başladı. Şimdi Toppluluk tarafından Yoldaş Hurşit kalemiyle oyun haline getirilen, meşhur “Ferhat İle Şirin” efsanesi hazırlanmaktadır.

Diğer taraftan sahnemizin düzeltilmesi konusunda da önemli hareketler görülmeye başlandı. Sırderya Bölge Grup Komitesinin sorumlu baş sekreteri Yoldaş Abdullah Tacı

⁴⁴ Masuma Hanım - Makhsuma Qorieva (1902-1940), ilk Özbek sanatçılarından, Özbekistan SSR da hizmet eden sanatçı.

⁴⁵ Şakir – Shakir Najmiddinov, 1903 yılında doğmuş. Yaratıcı faaliyetlerine 1919 Karl Marks adlı grupta başlayan yetenekli aktör. Özbekistan SSR halk artisti.

ile eski şehir İcra Komitesinin geçici reisi Mennan Remzi Yoldaşlar, merkezin birden bire sanat merkezi olan “Turan” binası ve Devlet Topluluğunu iyi bir yola koyma işini birkaç hevesli kişiye teslim edip maddi yardım edeceklerini vaat ettiler.

3.1.15. İstikbal İçin Mücadele⁴⁶ (1922)

Bizim geniş ve büyük tarihimiz o kadar az araştırılmış ve incelenmiş ki, günümüzde cereyan eden birçok vakanın benzerini geçmişimizde bulmak istesek hayrete düşeriz.

Bir olayın geçmiş zamanda benzerinin olup olmadığı, o olayın önemini ölçmede çok büyük görev üstlenir.

“Kızıl Bayrak”ın son sayılarından birinde, bir Özbek kızının okumak amacıyla Avrupa’ya gitmeye hazırlandığı yazılmıştır.

Özbek kızları henüz yeni usuldeki okullara girmiş değil. Hatta hiçbir sınır tanımayan, isteklerine dizgin vurulamamış erkek Özbek çocuklarının sayısı da, üst düzey okullarda çok değildir. Özbek kızları henüz anne babanın dilsiz kuklası olmaktan kurtulamamıştır.

Biz son yıllarda Özbek gençlerinin uzak diyarlara, yabancı memleketlere gidip ilim tahsil etmek için yanıp tutuşmalarını görüp sevinmekteyiz. Her birinin kendi başına çabalamadan, kafa kafaya vererek, “yardım” laşma yolu ile çalışıp ayakta durduklarını biliyoruz.

Lakin bu durum geçmişteki olayların tekrar edilmesinden ibarettir. Uzun zamanlardan başlayıp yakın günlere kadar Özbek yiğitleri (genç mollalar) Buhara’ya, Hindistan’a, Mısır’a, Arabistanlara kadar gidip okuyorlardı. Buhara medreseleri Özbek – Türkistanlı genç mollalar ile dolar idi. O zamanlarda Türkistan’ın Sırderya’sı ve Fergana’sı için Buhara da şimdiki Japonya ve Amerika kadar uzaktı. Şimdi Amerika ve Japonya’ya kadar yatarak, oturarak sağ salim gitmek mümkün. Eski zamanlarda Semerkanttan Buhara’ya gitmek dünyanın etrafında tur atmaktan zor idi. Böyle olsa da Buhara, Türkistan genç mollalarını sayıları çok büyük olan medreselere sığdıramayıp,

⁴⁶ “Kızıl Bayrak” gazetesinin 1922 yılı 2 Eylül sayısında “Abulhamid Süleyman” imzası ile neşredilmiştir. İlk kez “Çolpan” ın “Eserler” inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir. Makalede okumak için Avrupa’ya hazırlanan Özbek yiğit ve kızları hakkında bahsedilmektedir.

mescitlere kadar dağıtmaya mecbur olurdu. Arabistan'ın cehennem havasında bedeviler gibi yalnız homurdayıp yatan Özbek Türkistan yiğitlerine oldukça çok rastlanırdı.

Geçmiş günlerimizdeki o hareketlerimizin sonuçları hakkında konuşmak istemiyorum. Tarihteki bir olay ve bugünde yeniden tekrar edilmekte olan bir olay olduğu için hatırlayıp geçiyorum.

Bu hareket şimdi tekrar edilmektedir. Gecikmiş, hatta bir ara tamamen duraksamış olsa bile yeniden harekete geçmiş olan bu faaliyetin içinde olmayanların vazifesi bir yolunu bulup yardım etmekten ibarettir.

Bu durumun bizim geleceğimiz için büyük ümitler verdiğini unutmayalım.

Çar Hükümeti zamanında İç Rusya Müslümanlarını boğma işinde Rüstem-i zal olan, bizim malum Ostroumov⁴⁷ asilzademizin üstadı sayılan meşhur İlminskiy⁴⁸, yok etme siyaseti ustalarından biri olan meşhur Pobedonostsev⁴⁹'a yazdığı mektupta, yerli halk arasından bizim için faydalı ve en azından zararsız kişiler Rusça konuşurken utanarak konuşan, Rusça yazdığına birçok hata ile yazan, bizim genel valimiz bir tarafa, mahalli yöneticilerimizden bile korkan kişilerdir demişti.

Buna karşı biz Rus dili ile değil, hatta Avrupa medeni milletlerinin dili ve bilimi ile cevap versek insan gibi yaşamaya elbette hak etmiş oluruz.

Şimdi bu hoş harekete tarihimizde göremediğimiz, Özbek'in özgür yiğitleri bir yana, içine kapanık kızları da İlminskiy'nin vasiyetine karşı isyan başlatsa, kendi için en yüce olan ulusundan, annesinden babasından vazgeçip uzak diyarlara gitseler, insan gibi yaşama hakkını darbe yemeden, itilip kakılmadan, azarlanmadan yaşama hakkını fazlasıyla elde ederiz.

Eski hayat ölüm döşeğinde. Yiğitlerimizin gerçek bilim uğruna çaba göstermeleri eski yaşam biçimini biran evvel toprağa gömecektir.

⁴⁷ Ostroumov Nikolay Petrovich (1846 – 1930) – Türkistan'da faaliyet gösteren Rus misyoneri, doğu bilimci, etnograf. Kazan Dini Akademisinde okumuş (1866 – 1870). 1877 yılında Taşkent'te yaşamış. "Türkistan vilayetinin gazetesi" muharriri (1883 – 1917).

⁴⁸ İlminskiy Nikolay Ivanovich (1822 – 1891) – Rus misyoneri, doğu bilimci, pedagog, İncil bilgini, Rusya İlimler Akademisi üyesi.

⁴⁹ Pobedonostsev Konstantin Petrovich (1827 – 1907) – Rus misyoneri, devlet erbabı, hukukçu, yazar, kilise tarihçisi.

Özbek kadın ve kızları hukuk ve özgürlük için mücadeleye başlamakta. Özbek kızının Batı'ya, Batı'nın gerçek bilimine, gerçek medeniyetine özenerek yürümesi onun hak ve hukukunu, bütün ulusun hak ve hukuku ile birlikte çabuk ve ilk fırsatta ele geçirmesidir.

3.1.16. Tiyatro, Sanat⁵⁰ (1922)

(“KUMARBAZLAR HAYATI⁵¹”, “HAINLERİN CEZASI⁵²”, “KARI-KOCA⁵³”,
, “ARŞIN MAL ALAN”) GENEL BAKIŞ

Yoldaş Uygur, Buhara'dan geldiğinden beri sahnemiz canlanmaya başladı. Bu bir iki hafta içinde yine önceki gibi eksiklikler, beddua ve lanetler olsa da birkaç oyun gördük.

Basınımızda adı geçen Yoldaş “S” (Sancar) tarafından tercüme edilen “Kumarbazların Hayatı”, Avrupa kumarbazlığının korkunç yanlarını çok iyi göstermektedir. Oyunda kumar oynanan yer, kumarbazların oyun oynama sahneleri görünmemektedir. Oyunda kötü alışkanlığın aileye etkisi daha çok gösterilmektedir. Tercüme fena değil. Pek problem görülüyor. Ama oyuncularımız (Ebrar, Hafız Seyfi, Ziya Said⁵⁴, Şakir) nedense oldukça yabancı ve garip oynadılar. Samimiyet, rolünü kavrayıp oynama, sahnede serbest olma, işte bunları göremedik. Halk azdı, gelir kötü oldu, belki de artistlerimiz bunun için “isteksizce” oynadılar...

Devlet Topluluğunun bu “isteksiz” oyunundan sonra eski şehir İşçiler Fakültesi öğrencilerinin “Oyun ve Konser Gecesi” ni de gördük. Oyun kısmında koyulan dört perdelik “Hainlerin Cezası” ndan bahsetmek bile zaman israfıdır. Bazı perdelerin 3-5 dakika kadar devam etmesi buna büyük bir örnektir. Fakat konser kısmında Milli Enstrüman Okulunun birinci sınavını gördüm ki, bu oldukça ümit verici. Çocukların topluca söyledikleri şarkılar zayıf olsa da, bir çocuğun tek başına söylediği şarkı, bir erkek

⁵⁰ “Türkistan” gazetesinin 1922 yılı 29 Eylül sayısında yayımlandı.

⁵¹ “Kumarbazlar Hayatı” – Fransız drama yazarı Victor Dyukanj (1783-1833) kalemine mensup olan eser. Aslında “Otuz Yıl veya Kumarbazın Hayatı” diye anılan bu eser 1828 yılında yazılmıştır.

⁵² “Hainler Cezası” – burada hangi eserin göz önünde tutulduğunu kesinleştirmeyi başaramadık. Tahminimizce Hamza'nın “İftiracılar Cezası” piyesi hakkında.

⁵³ “Karı-Koca”, “Arşın Mal Alan” – Azerbaycan bestecisi ve drama yazarı Uzeyir Hacibeyov (1885-1948) eserleri. Bunlardan sonuncusu özellikle büyük şöhret buldu.

⁵⁴ Ziya Said – mahlası, gerçek ismi Kasım Salihov (1901-1938), Özbek drama yazarı, gazeteci ve eleştirmen.

tarafından yalnız söylenen “Gülyar” güzeldi. Bu “Gülyar” ı söyleyen erkekte çok güçlü bir ses var. Fakat eğitilmemiş.

Milli Enstrüman Okulu galiba 3-4 yıldan beri devam ediyor. Fakat son ana kadar orada öğretmenler yerine “ahmaklar” iş gördüğü için hiçbir semeresi olmamış. Son zamanlarda düzenlenen ıslahat ve eğitim işine girişen yetkin öğretmenler (Kurban ve Şacelil) okulu ümit verici bir yola sokmuşlar.

Daha da dikkat edilmesi, daha da çok önem verilmesi gerek.

Sahnemizde birçok kez oynanan “Karı-Koca” ve “Arşın Mal Alan” oyunları hakkında tekrar tekrar yazmayı artık fazla buluyorum. Bu konuda yalnız şunu söylemeliyim ki, bizim sahnemizin en büyük eksikliği, dram oyuncularının opera oyuncuları gibi sahneye çıkmalarıdır. İşte bu eksiklik her iki oyunda da en keskin haliyle hissedildi. Bilmiyorum, ne zaman bizim sahnemiz operada başka dramda başka bir hayata sahip olur. Her halde son iki oyun sahnemizin biraz daha canlanıp düzelmeye başladığını gösteriyor. Sahnemiz yeniden dirilmek istiyor. İnsanlar yeniden sahnede ruhuna gıda bulmaya başladı. Şimdi bu hareketi durdurmadan, aksatmadan devam ettirmek her bir sanat erbabının görevidir.

Şimdi genel olarak bir şey yazıp geçmek istiyorum: genel dediğim sahne ve sanatımızın maddi tarafıdır. Kış yaklaşip ince kıyafetlerin işe yaramamaya başladığı bir zamanda, halkımız öldüresiye nemli olan yazlık “Turan” sahnesinde oyun görmeye mecbur kalıyor. Kışlık “Turan” sahnesi de hiçbir işe yaramıyor. TaşPA yeri ağza bile alınmıyor, yeni bina ise mahalle mahalle taşınıp her gün bir komisyon tarafından bir kapatılıp bir açılıp faaliyetleri sekteye uğratılmaktadır. Bilmiyorum bu iş doğru yola girer mi, girmez mi? Kış geldiğinde sokakta kalan sahneden ne ümit etmek gerek?

Buhara’dan binlerce vaat, binlerce lüks ve teminatlar söz verilerek getirtilen Uygur, henüz yaşayacak bir yere, prova için bir iki oynayacak sahneye sahip olmadı. “Uygur’u Buhara’dan alıp gelmek için masraf edip Yoldaş Gazi Yunus’u Buhara’ya gönderen” eski şehir İcra Komitesi onun himayesine giren sanatçıya yaşayacak bir yer veremedi. “Doğu” kütüphanesinin yeri kadarlık bir yerde kiracı yaptılar. Sanatın değeri buysa böyle sanattan ümidi kesmek gerek!

3.1.17. Hayat Memat Meselemiz Üzerine (1922)⁵⁵

“Türkistan” yönetimine, ülkemizin her tarafından her gün yığınla mektuplar gelmektedir. Gazete yönetimine gelen mektuplar, elbette yerel halkın günlük hayatı, geçimini her yönden iyice gösterse gerek. Fakat o mektuplardan alınan haberler ile gazetenin ülkedeki yaşam ile ilgili köşesini geniş, güzel ve faydalı bir şekilde göstermek mümkün değil. Çünkü o mektupların hepsi, belirtildiği üzere eğitim, okuma, okutma meselesinden ve o meselenin de sadece felaket yönlerinden bahsetmektedir...

Ülke Eğitim Bakanlığında oturup beldelerdeki eğitim şubelerinin tebliğ (rapor) leri içine gömülmüş yoldaşlarımız, bilmiyorum ki, eğitimimizin gerçek durumundan ne kadar haberdarlar? Elbette onlar beldelerdeki eğitim işlerinin gerçek çözümlerini bizden fazla düşünüyor, bizden fazla biliyor olmalılar. Fakat beldelerdeki eğitim işlerinin ölüp gitmesine karşı o yoldaşlarımızın bugün hangi tedbir ve çareleri gördükleri onların Hocend Eğitim Şubesinde yaptıkları işlemde malumdur. Bu işlem şundan ibarettir: ülkemizde okul okumaya önem veren bir Müslüman şehri varsa, o da Hocend imiş. Eğitim Bakanlığının okulların türüne (miktarı) göre Hocend’de hükümet hesabına yalnız 8 okul açmaya izin verilip, buna göre belki daha az para verildiği halde Hocend Eğitim Şubesi inisiyatif kullanarak 14 okul açık tutmaktadır. Bu 14 okulun ikisi de kızlar okuluymuş.

Son zamanlarda ödenek yetmezliği nedeniyle her yerde Müslüman öğretmenlerin okul işlerini bırakarak, başka işlere girdiklerini gören Hocend Eğitim Şubesi, çeşitli yollarla para bularak öğretmenlere kanunda belirtilen özlük haklarının dışında, onlar ile özel anlaşma (sözleşme) lar yapıp, onlara fazladan ödenek ayırmış.

Hocend Eğitim Şubesinin bu hareketini bizim ülke Eğitim Bakanlığımız itaatsizlik, plandan çıkma olarak bulup ona kınama yayımlamış...

Bu muamele Hocend Eğitim Şubesinde oturup, azda olsa çalışmak isteyen kişilere: “Çalışma, ne olursa seni çalıştıramayacağız!” demek değil mi? Güzel, Hocend Eğitim Şubesi kendi inisiyatifi ile anlaşma yapmış, kendi doğru bildiği işi yapmış. Her durumda, gerek ve lazım olan resmiyetin dışına çıkmış. Ama okulların türüne göre kendi idari

⁵⁵ “Türkistan” gazetesinin 1922 yılı 20 Ekim sayısında “Abdülhamid Süleyman” imzası ile yayımlanmıştır. İlk kez Çolpan’ın “Eserler” inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

Bu makalede Hocend Eğitim Şubesi hükümet hesabına 8 tane okul yerine 14 tane okul açtığı için Ülke Eğitim Bakanlığı tarafından itaatsizlikle ayıplandığı beyan edilmiştir.

bölgesindeki okulların yarısına yetecek kadar bile ödenek alamayan Eğitim Şubeleri var, çok var. İşte bunlara karşı resmîyetin dışına çıkan Eğitim Bakanlığımızın kendi değil mi? Hocend’de 8 okul yerine 14 okul varken, bir okula sahip olamayan yerler var.

Sonra okulların şu tarafı da var: bugün bizim yerli halkın eğitimi ölüm arefesinde; eğitim işiyle meşgul olan gençlerimiz, öğretmenlerimiz karınlarını doyuramadığından eğitim alanından çekildiler; onları yeniden okul, eğitim işine çekme meselesi bizim için hayat memmat meselesidir. Böyle bir durum içinde de Avrupa resmîyetinin en anlamsız, en değersiz kısmı için böyle muamele etmek doğru mu? Ölüm döşeginde yatan kişiye: “Niçin misafiri karşılamaya çıkmadın?” desek olur mu?

Partinin son ülke konferansında eğitim işleri hakkında kısa fakat esaslı sözler söylendi. Eğitim hakkında beldelerden gelen gelen her bir vekil epeyce bir dert yandı. Bütün cumhuriyet için ilk öncelik ekonomi olup, eğitim ikinci ya da üçüncü sırada olsa da, bizim Türkistan’ın içine gömüldüğü karanlığa bakarak eğitimin birinci derecede öncelikli olması gerek idi. Ama bizde basmacılık hareketi var. Fakat iyice düşünüldüğünde bu basmacılık hareketi ve onun arkasından dört beş yıldan beri halkı perişan hale getiren savaş bizim cehaletimiz yüzünden çıkmadı mı?

Bir şey akıl eden, anlayan halklar hiç ayakaltında ezildiler mi? 8 okul yerine 14, belki 24 okul açıp, yazılı sözleşme ile değil, ondan daha önemli bir amaçla iş yürütme neticesinde geri kalmışlık zincirinin her bir halkasına güçlü, güçlü darbeler indirilmiş olunmaz mı?

3.1.18. Gerçek İnkılap⁵⁶ (1922)

Biz kaç yıldan beri inkılabın en ateşli muhitinde duruyoruz.

Biz inkılabın en çok gücüne güç kattığı asırda yaşıyoruz.

Ekim devriminden beri bizim her bir hareketimiz her bir kıvılcığımızı inkılabıya yönelik ve ona uygun olarak bakıp gerçekleşti.

Çürüyen, bozulan hayatımızı düzeltmek için her yolu deneyerek değiştik, yenilendik. Fakat bunların çoğu, genellikle izleme yoluyla taklit usulüyle olmuştu.

⁵⁶ “Türkistan” gazetesinin 1922 yılı 22 Ekim sayısında “A. Sulaymon” imzası ile basılmış. İlk defa Çolpan “Eserler” i 4. cildinde yeniden yayımlandı.

Bu yüzden bu 4-5 yıl içinde gözle görülür bir değişimimiz olmadı. Beynimizde, hayatımızın derin köşelerinde farklılık, yenilik olmadı. Bizde giyimde, sahnede, yürüyüş ve duruşta yapılan değişimlerden kıyasla daha fazla değişim geçiren yerler vardı. Bunlara kesinlikle önem vermedik. Başlarının gözünde yüzümüzü kızartacak birçok âdetimiz olduğu halde bu adetleri “yapılmasa günah sayılmaz” inancı ile devam ettirdiği halde, biz buna ses çıkarmadık, onlarla mücadele etmedik.

Biz sadece süse püse fazla önem verdik.

5 yıl köpürüp, kaynayıp, kendimizi her tarafa vurduktan sonra, şimdi gerçek inkılabın gerekli noktasını bulmaya başladık galiba. Sanatta Batı yolu ile değil kendi yolumuz ile bunu düzelterip ıslah etmemiz gerek yönündeki fikir yakın zamandan beri gazetemizin sayfalarına çıkmaya başladı.

Mekteplerimizde de şekilden, görünüşten, yüzeysel parlaklıktan kıyasla manaya, içteki sağlamlığa daha çok dikkat edildiği görülmektedir.

Gazetelerde kendi hayati meselelerimiz daha çok yazılıp, yeni çıkan mecmualarımızda kendi hayatımızı kontrol etmeye artık önem verilmeye başlandığı bilinmektedir.

Batı müziği altında yavaş yavaş yok olan, gömülüp giden çalgılarımızın okutulduğunu, öğretildiğini, eğitim yoluyla tekrar canlandığını, bunun için mektepler açıldığını duyuyoruz.

İşte bunlar bizim biraz olsun uyanmaya başladığımızı gösteriyor.

Bugünlerde Taşkent Şeriat Mahkemesi Taşkent'in saygın âlimleri ile birlikte bütün mahalle imamlarını toplayıp bir toplantı başlatmış. O toplantıda halk arasından yüzyıllardan beri devam edip, bir gelenek ve sevap sayılan bir adet sınıfına giren hurafeleri bitirmeye karar kılınmış ve o kararı gerçekleştirmek için özel planlar yapıp ciddi çözümlere başlanmış. O mecliste yasaklanan kötü adetlerimiz arasında ölünün yedisinde, yirmisinde, kırkında ve yıl dönümünde yemekler verme, kadınların ağlaması, tabutun önünde ağlama, siyah giyme gibi bizi diğerlerinin önünde maskara edecek zararlı geleneklerde vardır ki, bu halk hayatının en karanlık köşelerinde yapılmış bir değişimdir.

İşte bunu alkışlamak, gün yüzüne çıkarmak, elden geldiği kadar gayret etmek hepimizin en keskin vazifesidir.

Bitsin hurafeler!

3.1.19. Ruhumuz Ölmesin⁵⁷ (1922)

Son zamanlarda matbuatımız eğitim meselelerinden çokça bahsetmeye başladı. Ödenek konusunda çoğu zaman halkın kendi boynuna yükletilen okul ve okuma işleri, çok güç ve gayret sarf edilerek isteğe uygun yürüyüp gitmektedir. Yoksa önceden gelen ilgisizlik ve dikkatsizliğimizin devam etmesi eğitimimizi boğarak öldürecektir.

Okulları finanse etme görevi kendi boynuna düşen halkımızın düşünce seviyesi, okul ve okuma-okutma işlerine bakışı malumdur.

Mevlit münasebeti ile Taşkent'te Şeriat Mahkemesi tarafından düzenlenen büyük törende bu itibarsızlığın zararlı sonucu çok açık bir şekilde görüldü. Bizi yaşatmaya değil, öldürmeye sürükleyen eski mektep çocukları, zulüm ve fakirliği güldürüp duran kansız çehreleri ile alaca kaftanlar giyip, Cami ile Kökeltaş sahnesine dolduğu vakit halkın gözü yaşlarla doldu. Halkın gözlerinden dökülen o yaşlar cahillik ve taassub arkasından gelen beyhude ve bunun ile birlikte samimi yaşlardır. Bu manzara karşısında bütün ömrünü halkın eğitimi, yeni okulu, gelişimi ve ıslahı için sarf eden kişiler farklı düşünce ve farklı fikirler ile toplandılar. Bir süredir eğitim işlerinden kenarda yürüyen eski bir eğitim görevlisi bu manzaradan aldığı izlenimini çok açıkça anlattı. Onun eğitim işleriyle ilgilenmeyişinin günahını kimin boynuna yükleyebiliriz? Her ne olursa olsun mevlit günündeki hazin manzarada bu ilgisizliklerin oldukça büyük etkisi vardır.

Şimdi hükümet gözetiminde olan okulların sayısı çok azdır. Olanları da hükümet dolu ve yeterli şekilde karşılayamamaktadır. Yeni iktisadi siyaset (NEP) adlı şey ile bugün çok harap olan halkın ruhu, mevlit günü gördüğümüz gibi eski mekteplerden yana olursa, o okullar bundan sonra şüphesiz, günden güne güçleneceklerdir. Onlara karşı mücadele etmek gerektir. Yalnız bu mücadeleyi hiçbir güç ile sürdürmek olmaz. Bunun için hükümet gözetiminde olan okul ve yatılı okulları güçlendirmek, eksiksiz hale getirmek ve her yönden mükemmelleştirmek gerektir.

⁵⁷ Makale“Türkistan” gazetesinin1922 yılı 4 Kasım sayısında “Abdülhamid Süleyman” imzası ile basılmıştır. İlk kez Çolpan'ın “Eserler” i 4. ciltte tekrar yayımlanmıştır.

Bununla birlikte halkın parasıyla da yeni usul okullar açtırıp, onları da maddi ve manevi yönlerden mükemmelleştirmeye bütün eğitim ve gençlik güçlerini gönüllü kılmak gerekir.

Tarihin bizim için ters olan cereyanı sonucunda ortaya çıkan bu durumların günahını, başkaların üzerine atmakla sadece durumu zorlaştırmış oluruz. Bütün taraftarlar için çok önemli bir vazife var: mevcut yeni okulları her yönden mükemmelleştirip, eski okul tehlikesine karşı mücadele etmek!

Şimdi bu amaç ile çocuklar haftası düzenlenmektedir. Bütün taraflar meydanda kendilerini açıkça gösterebilirler.

3.1.20. Yerel Bütçeler⁵⁸ (1922)

Son bir iki yıl içinde hükümetimizin siyaseti hepimizce malum. Bu bir iki yıl içinde en çok önem verilen şey iktisat ve maliye işleri oldu. Yeni iktisat siyaseti adı ile harekete geçirilen ve memleketi harabelikten kurtarmak amacıyla takınılan bu siyaset çok güçlü gayret ve sabırla ile uygulandı. Bu yolda dostun ve düşmanın hiçbir lafına, sözüne bakılmadı. Sonuçta memleketin gündün güne düzeliyor, abat olduğunu görmekteyiz. Her geçen gün, uzun zamandan beri çalışmayan bir atölyenin ya da bir fabrikanın açıldığı, işe başladığı haberi gelmektedir. Özellikle, maliye siyaseti yani para-mal işleri intizamlı bir hal almakta, bu sahada vaziyeti temelden değiştirecek her türlü çare ve tedbirler görülmektedir.

Memleketin genel güzelliği için takip edilen bu siyaset, elbette hayatımızın birçok yönüne durgunluk ve zayıflık da getirmektedir. Bilhassa eğitim işleri bu siyaset arkasında çok zor bir güne kaldı. Bunu Sovyetler eğitiminin babası olan Yoldaş Lunacharsky de merkez gazetelerinde “eğitim işleri tehlikede” gibi tabirler ile birkaç kez bildirdi. Eğitim işlerine eskisi gibi “alı ver, yapı ver” tarzı ile sınırsız, hesapsız para saçma yok olup, onlar için de yalnız eldeki imkânlar kadar ödenek ayrılmaya başladıktan sonra, tabii bunun gibi durgunluk ve zayıflık olmaması mümkün de değildi.

⁵⁸ Makale “Türkistan” gazetesinin 1922 yılı 24 Kasım sayısında “Abdülhamid Süleyman” imzası ile basılmıştır. Yerli halkın bilim müesseselerinin teminatı konusuna ithaf edilmiştir. İlk kez Çolpan’ın “Eserler” i 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

İç Rusya’da medeniyet ve eğitim işlerine yüz yıllardan beri kafa yorulduğu bir yerde durgunluk ve zayıflığı yok etmenin çareleri de bulundu. Orada yenilik ve eskilik fikirlerinden hayatı parçalanan halk, kendi çocuğu için gerekli olan bilim ve yeteneklerini kendi bulup, kendi kazanmaktadır.

Şimdi bizim Türkistan’a gelirse, iş tamamiyle farklı: burada devlet teminatı dairesine giren bilim müesseselerin (mesela, yatılı okullar) de okuyacak çocuk yokluğundan durgunluk yaşıyorlar. Devlet teminatından çıkan bilim müesseseleri ise çaresiz olarak kapanmak mecburiyetinde kalıyorlar. Örneğin: eski Taşkent’te **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** birkaç yıldan beri devam eden merkez resim okulu, devlet teminatından çıkarıldıktan sonra bir gün kapandı. Oranın öğrencilerinden biri bana rastlayıp: “Gazete ve dergiler için gerekli olacak resimler ve eleştirel resimleri okul öğrencilerine verilse keşke”, diye ricada bulundu. Devlet tarafından zar zor ayakta durabilecek miktarda desteklenen milli musiki okulu da neredeyse kapanacağı sırada “hamiyet ve gayret uyandıran ziyafet”den sonra kapanmaktan kurtuldu. Bu merkezde!

Şimdi ülkenin diğer şehirlerine gelsek, orada durum halen zordur. Semerkant’taki biricik Özbek bilim merkezi yerel idarenin bütçesine devredilmiş. Bu münasebet ile o bilim merkezinin da kapandı kapanacak bir hale geldiği görülmektedir.

Tabi ki, hükümet az öncede söylediğimiz gibi yeni siyasetin arkasında birçok bilim müessesini kendi teminatından çıkarırsa da onları tamamen sokağa atıp bırakacak değil. Belki her yerin kendindeki bazı iktisat müesseselerini birleştirip, böylece yerel bütçeler teminatına devretti. Ancak işin zor ve keskin tarafı şudur ki, yerel bütçeler denilen paramal kaynakları (iktisat şuraları, yerel şubeler, vakıf idareleri) nin işleri çok bozuk, kötü ve gevşemiştir. Bu kurumlar boyunlarına yüklenen bilim merkezlerine yardım etmek bir tarafta dursun, kendilerinin bizzat yapmaları gereken işleri de yapamamaktadırlar. Bundan dolayı bize acı görünen bir şey var: şimdi kendi işlerini gerektiği kadar geliştiremeyen yerel bütçe kurumlarına inanıp, güvenip eğitim işlerini kendilerine teslim etmek yerli halkın eğitimini son derece zor bir hale getirmek demektir. Türkistan Cumhuriyetinin merkezi idareleri bu büyük müesseseleri anlayıp, bir taraftan yerli halkın bilim müesseselerinin ödeneği için yeterli derecede kaynaklar bulmaları, diğer taraftan yukarıda zikredilen yerel bütçe kaynaklarını en iyi derecede planlamak için ciddi çareler aramaları gerekir.

3.1.21. Sahnemizde⁵⁹ (1922)

- İcra komitesi binasında!

- Büyük oyun!

- Şafak sökene kadar dans!.. İşte eski şehir Özbek sanatı hızla koşarak bu yöne gitmektedir!.

Son günlerde kötü, kaba saba, cahilce yazılan bunun gibi ilanlar arasında “Halime”⁶⁰ , “Eba Müslim”, “Suçlunun Ailesi”⁶¹ gibi önemli şeylerde görülmeye başlandı. Bizim zavallı Devlet Topluluğu sadece sski şehir maarif şubesi tarafından verilen az bir yardımla yetinip, olduğu yerde sayıyor gibi. Üstüne siyah boya dökülse siyah “kadife” rengini alıp, ezilen, kırılan, yırtılan sahnemizin “ayıplarını” kapatan torba mıdır, çuval mıdır, bir şeyler asılmış... Yakında zavallı izleyiciler iki perde arasında sıkılarak uyuyup kalma belasından biraz olsun kurtulurlar diye ümit ediyorum...

11 Aralıkta kışlık “Turan” binasında – yüzüncü kez olsa gerek – bizimde izlediğimiz “Halime” oynandı.

“Halime” de Özbek sahnesinde yegâne Özbek hayatının en katı faciasını, en komik yerlerini, en aptalca düğün dernekleri sahnelenmektedir.

Bunun için olsa gerek, eserin bilmem kaçınıcı kez sahnelenmesine rağmen halk kalabalıktı, yer kalmamıştı.

Uzun bir bekleyiş ve gözünü perdeden ayırmama sonunda nihayet perde açıldı.

Bozuk, yırtık pırtık, kaba, rengi kaçmış, eskimiş dekorasyon.

Oyun, o gördüğümüz oyun, oyuncularda o oynayanlar... Fakat başına “Gülyar” ezgisiyle birlikte bir makam eklenmiş ve bu kez de oyuna eski şehirin bütün anaokullarının öğretmenleri katılmışlar gibi olmuş. Bu makam güzel bir makamdır; lakin şarkısı çok uzun, üstelik ezberlenmemiş olmasını da eklersek, boş ve anlamsız. Müzik bu sefer çok yetersizdi, birkaç ezgi bile sahnedekileri çoşturamadı. Makyajlarda aşırı

⁵⁹ “Türkistan” gazetesinin 1922 yılı 16 Aralık sayısında “K” imzası ile yayımlandı.

⁶⁰ “Halime” – drama yazarı Gulam Zaferi (1889-1944) ‘nin aynı adlı draması. 1920 yılında sahneleştirilen “Halime” draması 1920’lerde onlarca kez oynandı.

⁶¹ “Suçlunun Ailesi” – İtalyan drama yazarı P. Djiakometti kalemine mensup olan “Hainin Ailesi” adlı eser 1921 yılında Devlet Topluluğu tarafından sahneleştirildiği bilinmektedir. Tahminen burada bu eser hakkında söz edilmekte.

derecede yapaydı. Bu ezberlememenin sonucu olsa gerek, kızın annesi görücü kadınlara: “Buyurun sağ salim geldiniz mi?” deyip ancak 80 taş atımlık yoldan gelebilecek misafirlere sorulacak soruyu sormaktadır. Sonra görücüler çıkıp giderken ev sahibi: “Hoşçakalın!” diyor. Böyle olsa da anne rolünde (1.ve 2. perdelerde) R. Tutaş’ın çok mert bir şekilde gözü pek konuşması güzel. Bizim sahnemizde bazı kadın oyuncularımız çok sıkılıp, çekinerek oynamaktadırlar. Sahnede özgür olmak, bu en çok gerekli olan şeydir. İkinci perde de okunan ezan oldukça yersiz olmakla birlikte o kadar hızlı okundu ki, tekbir getirmek bile bundan daha uzun sürerdi. İkinci perde en trajik perdedir. Sevinç ile üzüntünün karşı karşıya gelmesi çok ince bir meseledir. Bir tarafta ölüm, ağıt; diğer tarafta düğün dernek. Bir tarafta fakirlik, yoksulluk; diğer tarafta zenginlik, israf... İşte bu perdenin etkisini bozan şey: kız tarafında konuşma başladığında, erkek tarafındaki annenin velvele edip ağlaması oldu. Geleneğe göre sahne ikiye bölündüğünde, bir taraf lafa başladığında diğer tarafın ses çıkarmaması gerekirdi. Sonra bu perde daha da erken bitti.

Son perdeye bütün mürebbiyeler katıldığı halde çok soğuk idi; düğün, gelin indirme vaktindeki sözler, türküler, şamata, halay, dans hiçte canlı değildi. Bu perdenin en heyecanlı anın da elektriğin gitmesi, neredeyse yarım saat geçtikten sonra bir sönük lamba yakılması... Beşinci perdenin gerçek trajedisi işte bu oldu.

Rollerde: Masuma Hanım, Ebrar, kızın babası, oğlanın babası iyidiler. Diğerleri de fena değillerdi.

Oyun anında projeksiyon görevlisinin yaptığı edepsizlikleri de hatırlatıp, “Halime” hakkında son noktayı koymuş olalım.

3.1.22. Birleşmiş Cephemizin İlk Görevleri⁶² (1923)

Nihayet Taşkent gençleri, Türkistan’ın merkezinde çalışan sorumlu eğitim memurları, eğitim ve medeniyetimizin üstüne gelmekte olan büyük tehlikeyi anladılar. Gazetemizin Yeni yıl sayısında basılan “Mahalli halk eğitiminde birleşik cephe” başlıklı çağruları ile cehalet ve taassub adlı “kara bela”ya karşı birleşip ayaklandılar.

⁶² “Türkistan” gazetesinin 1923 yılı 7 Ocak sayısında “Abdülhamid Süleyman” imzası ile basılmıştır. İlk kez Çolpan’ın “Eserler” inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

Taşkent'in eğitim önderlerinin bu hareketleri çok yerinde oldu. Eğer biraz sonra olsaydı da geç kalmamız ihtimaldi. Çünkü hükümetimizin geçirmekte olduğu para darlığı (ekonomik kriz) hala aşılmış değildir. Hükümetimiz bu darlıktan kurtulmak için her tür çare ve tedbirleri almaktadır. Memleketin bütün işini bir derece aksatmış olan bu darlığı ortadan kaldırmak için para-maliye işlerini sağlamlaştırıp tasarruf etmek lazım, bu yolda eğitim işlerine zarar getiren bazı çareleri de görmek, kullanmak doğru gelir. Bunun için biz eğitim işlerinde hükümete fazla büyük ümitler ile yaslanmıyoruz. Eğitim müesseselerimizin çoğunu kendi boyunlarına alan mahalli idarelerimiz ise aşırı derecede zayıftırlar.

Demek ki onlar ile de biz istediğimiz sonuca yakın zamanda ulaşamayız. Böyle olduktan sonra şimdi çaresiz olarak bize “Kendin için öl, yetim!” sloganı kalacaktır.

Bizim birleşik cephecilerimiz izledikleri bu yolda bu slogana sıkıca bağlanmış görünüyorlar; onların çağrılarında bu hakikatler çok açık görülmektedir. Birleşik cepheciyi organize eden merkezdeki eğitim önderleri cephe açıldıktan sonra yapılacak işlere hiç gecikmeden başlamaları gerekir. Cepheyi açmada hiç gecikmeseler bile, yapılacak ilk işlerde de asla gecikmemelidirler, herhangi bir aşamada geç kalmak sonuç itibari ile aynı şeydir.

“Birleşik cephenin” ilk görevleri, bizce ülkeye yayılıp işe başlamak, milli zenginliğimiz olan vakıflara yapışmak olsa gerek. Ülkede çalışmak, mahallelerin gerçekten ölmüş eğitimini mezardan çekip çıkarma görevini geciktirmek asla yararlı olmaz. Mahallelerde öteden beri eğitim işleriyle ilgilenen gençlere man kafalı beyinler tarafından müdahale edildiği hakkında haberler gelmeye başladı. Örneğin: Semerkant'ta eğitim işlerini iyi bir yola koyan eğitim müdürü Yoldaş Vadud'un işten çıkartılıp, yerine yerli halk eğitimi ile çokta alakası olmayan kişilerin koyulduğu hakkında dostumuz “Zerefşan”da bir baş makale okuduk. Yoldaş Vadud hakkındaki bu yersiz hareket Semerkant gençleri arasında “İşte, söylemedik mi, biz gençlere çalışacak imkân vermiyorlar...” diye bir fikir doğurtmuş. Hâlbuki bu fikrin doğuşu bizim birleşik cephemize karşı gizlice organize edilmiş bir saldırı gibidir. Bu saldırı bize kendi adamlarımız tarafından sonu düşünülmeden yapılmış bir saldırdır. Bizim birleşik cephe önderlerimiz bir komisyon ya da bir grup halinde süratle beldelere gidip veya merkezi hükümet ile anlaşıp bu saldırıyı geri çevirmeleri, belki tamamen yok etmeleri gerekir.

Birleşik cephemizin ilk görevlerinden biri de vakıflar meselesi demiştik. Geçenlerde bu konu hakkında merkezi hükümet mahkemelerinde çok güzel kararlar çıkarıldı. Bu kararı derhal uygulama işine girişmek, kararın yazıldığı mürekkep kurumadan planını yapmak merkezdeki eğitim önderlerinin önemli ve galibiyete taşıyacak vazifeleridir.

Yürüyün Yoldaşlar!

3.1.23. “Kave-i Ahenger”⁶³ (1923)

16 Ocakta kışlık “Turan” sahnesinde İran esatirlerinden alınıp yazılan “Kave-i Ahenger” piyesini izledik.

Osmanlı Türklerinin büyük edebiyatçılarından meşhur Şemsettin Sami Bey⁶⁴’in bu ünlü piyesi Taşkent Özbek sahnesinde ilk kez sahnelenmiştir. Devlet Topluluğu bu esere oldukça büyük önem vermiş, iyi bir hazırlık yapmış: eser için özel dekorasyon kullanılmıştır. Osmanlıcadan Özbekçeye aktarma görevini de Topluluğun yönetmeni Yoldaş Uygur’un kendi yaptığından eserin “sahnelenmesi” oldukça başarılıydı. Yoksa yapımcı eserin bu yönüne (“sahnelenme” yönüne) çokta önem vermiyordu. Hâlbuki sahne için yazılan eserlerin başarısız olmasına çoğu zaman bu “sahnelenmeye uygun olmaması” sebep oluyordu.

Bu eser oynandığında Devlet Topluluğunun hayatında yeni, ümit vaat eden güçlerin artmadığı görüldü. Üstelik bir kısım becerikli artistler bir iki yıldan beri sahneden de uzak kalmışlardır. Onları yeniden sahneye çekmeye, herkeste olan para darlığı ve onunla birlikte herhangi bir garantinin olmaması gibi sorunlarmani olmaktadır. Eğer Topluluğun önceki güçlerinin tümü kendi safında olsa ve bunun üstüne yeni güçler eklenmiş olsa, çok güç katılıp oynanan bu eser yine de daha şenlikli, yine de daha dolu olurdu. Ne yapalım, ülkemizin yegâne sanat hazinesi üstün gayret ve büyük fedakârlıklarla zorlana zorlana sürünüp ilerlemeye çalışmaktadır... Topluluğun genel hayatı (yapısı) o kadar dolu olmasa da, becerikli kişilerin çokluğu, başka bir tabirle söylersek seçilip alınmış birçok yetenekli sanatçılardan teşekkül etmiş olması yönünden Topluluk çok önemli ve çok büyüktür. Biz

⁶³ Kave-i Ahenger – makale “Türkistan” gazetesinin 1923 yılı 6 Şubat sayısında yayımlandı.

⁶⁴ Şemsettin Sami Bey (1850-1906) – Türk yazar, dramacı ve filozofu. “Şehname” nin “Kova” destanı esnasında oluşturulan “Kave-i Ahenger”, 1906 yılında yazılmıştır.

bunu “Kave-i Ahenger” da çok iyi gördük. İnsan azlığı ve ihtişamın yetersizliğini sanatçıların mahareti, sahne ve dekorasyonun bütünlüğü tamamıyla kapattı desek mümkün. Bu konudaki eksiklik sıradan bir değerlendirmeye geçirilemez. Yazılması gerekli bu mukaddimeden sonra artık piyesin oynanması konusuna gelelim. Piyenin en güçlü kahramanı olup da birinci, ikinci ve dördüncü perdelerde her solukta her nefeste yeni yeni felaketler gören, her dakika da kaç renge kaç durum ve ruhiyata tercüman olan Ferhad rolünde Hafız Sayfi yetersizdi. Biz o günkü Ferhad’da ruhi durumların dakika dakika değişmesini, yeni olay ve hadiseler, ağır felaket ve belalar karşısındaki görüp geçirmelerinin (deneyim) bir kısmını bile göremedik. Yine bunun üstüne “yaşım seksene geldi” diyen ihtiyar adamın yüz ifadesi ve hareketleri de daha çok gençlere benziyordu... Hafız Seyfi ümitli olduğumuz artistlerimizden biri ve daha sonra bunun gibi yanlışlarını tekrarlamayacağını umuyoruz... Piyenin büyük kahramanlarından biri olan ve “firavunlaşan” Dahhak rolünde Uygur iyiydi. Dahhak son derece zalim ve zorba olarak gösterildiği için de Uygur, onun “firavunlaşma” sının temeline dayanıp o rolü çok katı oynadı ve bununla – bizim fikrimizce – birazabarttı. Önce Parviz olup, sonra Feridun’a dönen genç delikanlı rolünde Şakir iyiydi.

Fakat bu delikanlı oyunu baştan sona aynı ses tonuyla oynadı. Piyenin asıl, esas kahramanı olan isyancı (Kave) rolünde Ebrar iyi.

Dahhak’ın kızı Hobçehre rolünde Masuma Hanım iyi olsa da onu bir padişah kızı ya da doğrusu, bir kız olarak bile canlandıramadı. Aksine onun annesi (mürebbiyesi) rolünde Marife ona kıyasla daha canlı konuştu daha canlı oynadı. Kalanlardan: Pehlivan Kaşan rolünde Basit, rahip rolünde Muzaffar⁶⁵, tabirci rolünde Öktem, Kave’nin hanımı rolünde Rabia fena değillerdi.

Bizim sahne oyunlarımızda birkaç eksiğimiz var ki, onlar özellikle bu “Kave” de daha çok göze çarptılar: birincisi bizde makyaja çok önem verilmiyor. Makyajı aceleyle yapıyorlar sonra da yapay saçların altından gerçek saçlar – çoğu zaman – “işte buradayım” diye görünüyor. İkincisi bizim erkek ve kadın artistlerimiz (Uygur’un haricinde) fısıldamayı öğrenemediler. Onlar birinin kulağına bir şey söyleseler izleyiciler duymuyorlar, izleyicilere yüksek sesle duyurulduğunda ise gizemi, sırrı kayboluyor.

⁶⁵ Muzaffar - Muzaffar Muhamedov (1901, Taşkent), Özbek tiyatro aktörü ve yönetmeni, ÖSSR halk sanatçısı. Yaratıcı faaliyetleri 1919 yılında Karl Marks topluluğunda başlamış, cumhuriyet tiyatrolarında bir dizi piyesi sahneleştirildi.

Hâlbuki ikisinin ortasında bir yol var, onu başka halkların sahnelerinde iyi biliyorlar. Üçüncüsü bizim erkek ve kadın artistlerimiz (özellikle sonrakiler) in çoğu Arapça ve Farsça kelimeleri çok yanlış söylüyorlar. Tarihi piyeslerde; özellikle doğu dillerinden tercüme edilen eserlerde bu çok oluyor. Buna bir son vermek lazım.

Genel olarak, “Kave-i Ahenger” sahnemizde en güzel ve başarılı oynanan eserlerdendir.

Bu eser, halkın isteği üzerine 31 Ocakta bir kez daha oynandı. Bu kez oynandığında en önemli rollerden dört rolü yer değiştirip oynadılar. Bunun hakkında ikinci kez tekrar konuşuruz.

3.1.24. “Uzun Kulaklı Dede” Hakkında (1923)

YÖNETİME MEKTUP⁶⁶

“UZUN KULAKLI DEDE” HAKKINDA

Benim “Uzun Kulaklı Dede” adlı 2 perdelik komedi eserimi temize çekip Özbek topluluğuna ulaştırmak şartıyla, adı geçen topluluğun en yetkili artistlerinden biri almıştı. Şimdi bu eserin adı geçen sanatçının elinde olduğu şüphelidir. Duyduğuma göre biçare sanat eserim Semerkant’taki amatör sanatçılara “peşkeş” çekilip verilmiş imiş. Bu yüzden gazete yoluyla duyuruyorum ki, bütün hak ve hukuku bende olan o eser, nerede bastırılırsa ya da sahneye koyulursa bununla ilgili kişileri dava edeceğim.

3.1.25. “İblis”⁶⁷ (1923)

Mart ayının yedisinde Çarşamba günü, Özbek Dram Topluluğu tarafından kışlık “Turan” da Kafkasya Türklerinin yazar ve şairlerinden Hüseyin Cavid⁶⁸’in dört perdelik “İblis” trajedisi oynandı.

⁶⁶ Yönetime Mektup (“Uzun Kulaklı Dede” hakkında) – Çolpan’ın “Türkistan” gazetesini editörlüğüne yolladığı adı geçen mektup, 1923 yılı 18 Şubatta yayımlandı. Belli ki, Çolpan’ın dramatik eserlerinin miktarı ona yakın olduğu halde, bize kadar yalnız “Yarkınay” ın metni, “Hücum” (V. Yan ile birlikte) un yönetmenine ulaştı. Adı geçen mektup, bize Çolpan’ın belli olmayan piyesi hakkında haber vermekle kalmadı, onun kaybolma sebeplerini de bir miktar açığa kavuşturdu.

⁶⁷ İblis – “Türkistan” gazetesinin 1923 yılı 14 Mart sayısında yayımlandı.

⁶⁸ Hüseyin Cavid (1882-1941) – ünlü Azerbaycan şairi ve yazarı, dramacı. Kendi yaratıcı kariyeri boyunca 18 piyes (bunların çoğu şiirsel) yazdı. Bunlardan 1915 yılında yazılmış olan “Şeyh Sen’an” ve 1917 yılında yazılmış olan “İblis” piyesleri Özbekistan sahnesinde sergilenmiş.

Yoldaş Hurşid'in kalemiyle Özbekçeleştirilmiş bu eser aralara beyitler serpiştirilerek yazılmış, aşk ve savaşa ilgili bir oyundur. Bu eserde yirminci yüzyılda yaşayan âdemoğlunun ellerindeki bilim ve hüneri kan dökme, insan öldürme, malı harap etme gibi doğru olmayan ve kötü işlere para harcayarak kötülük ve rezillikte İblis (Şeytan) ide geçtikleri gösterilmektedir. Bütün kötülüklerin esas unsuru olarak kabul edilegelen İblis bu eserde, “âdemoğlunun kötülüklerini görüp rezil olduğunu” bildirmektedir. Eserin aslı bunun gibi mi ya da el ile kaç kez kopyalanıp yazılan nüshadan Özbekçeleştirilip, “suyunun suyu” olduğundan mı bilmiyorum ama bu eserde hemen hissedilen bir terslik (zıtlık) var. Yukarıda söylediğim gibi “kötülükte âdemoğulları beni geçtiler” diye iddia eden İblis, eserde baştan aşağı kötülüğü kendisi yapar. Kendisi tam bir kötülük babası olarak görülür.

İnsanoğlunun kötülüklerine doyan ve bu sebepten dolayı onların arasından kaçıp ormanlara giden Arif, kısmen o iblisin hilesine aldanıp büyük suçlar işlemiştir. Yani: onu seven günahsız bir kız (Haver) ın zehir içip ölmesine sebep olmuştur. Sonunda kendi sevdiği bir kız için öz kardeşi (Vasf) ni öldürmüştür. 1915 ve 1916 yıllarında gerçekleşen meşhur Çanakkale Savaşını düşündüğü dönemlerde (birinci perde), âdemoğullarına ve onları yoldan çıkarana İblis'e o kadar lanet yağdırıyordu ki, bun tarifi yok! Birinci perdede bu halde olan ve ondan sonraki perdelerde de insanlığın vahşiliğinden şikâyet eden ve İblis'e beddua eden Arif, 3. perde de İblis'in elini öpüyor, onun bir pir, bir keramet sahibi, bir Hızır olduğuna inanıyordu. Güzel, o perde de Arif, İblis'i insan kılığında görmüş tanımamıştı, fakat âdemoğulları için İblis'ten her zaman tehlike-tehdit olduğunu iyi biliyordu.

Piyenin son perdesinde Anadolu'daki Türk isyancılarından bir kişi (İlhan) gösterilmektedir. Bu isyancı Anadolu'daki ittifakçılara karşı İngiliz casuslarını, Fransız ajanlarını, hain (satılan) Arap ve Türkleri iyice araştırmadan acımasızca vurup öldürüyor, adalet içerikli çok yüce sözler ile ah vah diyordu. Ama kendisi, cihangirlere karşı Anadolu'da başkaldıranlara (Kemalistlere) da karşıdır. “Bir ihtimal, köy halkı ve işçi kesimin menfaatinin peşine düşen kişidir”, diyecek olsak lakin o eski padişahlardan biridir. Onun sözlerinde bahsi geçen konuda herhangi bir ima, işaret yok. İhtimal ki, bu şey piyenin “suyunun suyu” olmasından kaynaklanmaktadır.

Oynama kısmına gelirse:

Sahneye giriş çıkış, sözleri zamanında söyleme, fenerlerin açılıp kapanmasında görülen birtakım eksiklikleri saymazsak, genel olarak sorunsuz ve iyiydi. İblis rolünde Ebrar, Arif rolünde Uygur, İbn Yamin rolünde Sayfi iyiydiler. Kızların ikisi de (Rana, Haver) kusursuz oynadılar. Onlarda sadece yumuşaklık ve rahatlık vardı. Diğerleri de fena değildi. İnsanlar kalabalık, verim güzeldi: hatta yer olmadığından geri dönüp gidenlerde çok oldu. Burada küçücük bir şey yazıp geçmeyi gerekli buldum. Bu oyuna “gençler” diye adlandırılan “milletsever”lerinde çoğu geldi. Hatta yeni şehir tiyatrolarını da sürekli takip eden “oldukça kültürlü” gençlerimizde bu oyunda vardı... Demek bunlarda sahnelerimize ilgi duyuyorlarmış... Nazar değmesin!

3.1.26. Dilimizin Kullanılışı⁶⁹ (1923)

Yoldaşımız “Buhara Ahbarı”⁷⁰ gazetemizin son durumu: basılışı şimdi oldukça düzeltildi. Son zamanlarda bu gazetenin vaktinde düzenli çıktığı görülmektedir.

Kâğıtların güzelliği, harflerin açıklığı, resimli çıkması yönünden bu gazetelerimiz arasında ilk yeri tutmaktadır. Halkımız cahil, kitap okumaya ilgisiz. Bunu onlara alıştırmak ve dikkatlerini çekmek için gazetenin açık, kesin, güzel bastırılması çok önemlidir. Türkistan, Buhara ve Hive gazetelerinin buna ayrıca dikkat etmeleri gerek.

Yoldaşımız “Buhara Ahbarı”nın bu konudaki gayretini alkışlıyoruz. Lakin yoldaşımızın daima göze takılan bir tane büyük hatası vardır ki, onu iyi niyetle söyleyip geçmezsek olmayacak. Bizim göstermek istediğimiz eksiklik dil, lehçe eksikliği, doğrusu dile önem vermeme hatasıdır. Baş manşet yanında “Edebî Ceride-i Türkiye” diye yazılan bu gazete, biliniyor ki Özbek lehçesinde çıkmaktadır. Buhara hükümetinin resmi dili de Özbekçedir. Buhara gibi Fars-İran tesirine fazla kapılıp, kendi dilinden ayrılan bir ülke için, oradaki çoğunluk sıradan halk için dilin önemi çok büyüktür. Hâlbuki yoldaşımız “Ahbar”da bu yöne asla dikkat etmiyor ya da dikkate almıyor. Onun yarı Tatar ve yarı yamalak Özbek lehçesinde basılan makale ve haberlerinden birkaç örnek gösterelim.

⁶⁹ Makale “Türkistan” gazetesinin 1923 yılı 11 Nisan sayısında “Q” imzası ile basılmıştır, sonra “Edebiyat Nedir?” makaleler toplamında tekrar yayımlanmıştır.

⁷⁰ “Buhara Ahbarı” – 1920 yılı Eylülünden 1923 yılı Ekimine kadar Buhara’da Özbek dilinde çıkan gazete (sonra “Azad Buhara”, “Buhara Hakikati”), Çolpan 1921 yılı Temmuzundan 1922 yılı Şubatına kadar bu gazetede editörlük yapmıştır.

Yoldaşımız “Ahbar”da “şunlikden”, “tişden”, “azdırmak”, “tuli”, “niçke”, “tapkır”, “kabik”, “ortiden”, “sakçileri”, “yundi”, “katnaşdır”, “bik”, “küb”, “teviş”, “alu”, “yesav”, “yasalac(ç)ak”, “alinacak”, “kaldırılacak”, “kelaçak”, “size” gibi lehçemize yabancı olan kelimeler çok fazla kullanılmaktadır. Yalnız kelimeler değil, (aynen): “Butun saraydağı gözani kalay maorifge berib koyemiz?”; “Oilasi yonida tunlarda yoklasa...” gibi çok yabancı, çok kaba, anlaşılmayan cümleler var. “Ahbar”ın 142. sayısında “Yoldaş” diye başlanan bir hitap var, ondan birkaç cümle göstereyim (aynen): “San dakonçi (?) bolsang, tinç savdo (?) kilişka tilasengdur (?), dehkön bolsang, mehnat bilan yignagan (?) gallang ham koy, dava; hogiz (?) va boşka hil mollaringning ogrilar tomonidan zorlik bilan olinmokini (?) ustamaysangdur” (?)

“Ahbar”ın baş editörü dostum Yoldaş Kari⁷¹,nin Moskova ve Petersburg’a gitmesi münasebetiyle yazılıp basılan “Yol Hatıraları” nda Petersburg’daki “3. Aleksandr Mevzisi” hakkında (aynen): “3-nçi Aleksandr Rusiya hukumatining (horicdan keyin otirilgan) 2-nçi Nikolay oldida podşolik kilgan va rus tarihida goyat kora coy kutkuçi bir zolimdur”, - denilen bu kaba ve anlaşılması zor cümleden başka mevzi salonunun tarifinde: “Kizigtim ranglikdagi miramirdan”, “birgina toşdan yasalgan katta va nafis istolbalari bor” gibi ilginç, adlandırılan deyim ve cümleler var.

Bu, dilin kullanılışı!

Şimdi edebiyatın (dil ile birlikte) kullanımına gelelim: son zamanlarda “Maikî” adlı bir “şair” in şiirlerine rastlamış olduk.

“Ahbar”da da yazan bu şair kardeşimiz, kendisinin “Kızıl Ordu İçin” başlıklı bir “şiir” inde asker için (aynen):

San bu yurtning bokçisi (?),

San inkilob sokçisi...

Otang saning Arslon,

San ham undan kolişmang... (!?)” -

gibi bozuk sözler sarf etmektedir. Yoldaş Maikî’nin Buhara çiftçilerine yaptığı bu:

⁷¹ Yoldaş Kari Polatov (1890 – 1965) – devlet ve cemiyet erbabı. Buhara’daki Ceditçilik hareketinin katılımcılarından biri. Buhara Sovyet Halk Cumhuriyetinin 1920 – 1922 yıllarda eğitim halk komiserliği. 1937 – 1956 yıllarında yasaklı ezizeti çekmiştir.

Kani, dehkön karindoş,

Kuning kaday talangoç... –

Hitabı okununca ile hemen anlaşılmıyor.

Bu genç “Özbek” şairinin milli bayramımız, Nevruz’u kutlayıp yazdığı bir şiirinden uzunca bir bölüm nakledip göstermeye mecburum (aynen):

Navroz kutlug bolsun yangi kelgan!

Bu kundir birinçi kun Yangi yildan,

Ortidan yana bir kop yil yillar kelib –

Kutaylik kob hayriyat har birindan.

Keçurgan neça kalay kaygu-hasrat –

Mundan song unutulub bitsun bari.

Odaşkan, yoldan yozgan halkmiz kob:

Yurupdi yol topa olmay kozi kordan

Aytsang-da, kiçkirsang-da gap eşitmas

Na kozi, na kulogi, sozi birdan.

Hoş kelding, Navroz aka, bugün bizga,

Kopdan-kop bağışlayman salom sizga.

Turkman, korakalpok, kozok, ozbek –

Hammasi boş egadi ozingizga...

Bu yol dilimiz ve edebiyatımız için çok zararlıdır. Başka konularda iyi çalışan Yoldaşımız “Ahbar”ın bu konuda da daha iyi bir adım atması lazım. Birinin hatrı için dili bozmaktan başka bir şeye yaramayan bozuk şiirleri gazetenin güzel sayfalarında basmak doğru değil. Yoldaşımız Maikî’nin kendisinin de bu gerçeği anlaması gerek.

“Şeringiz tilni buzar, Moikiy aka,

Bir kadar hurmat kerak gazetaga.

Til uçun işlashingiz “Ahbor” bilan!

Samimiy salomimiz ikkingizga!..”⁷²

3.1.27. Sahneler Etrafında⁷³(1923)

Azerbaycan Türk sahnesi yakın zamanda 50. yaşı dolayısıyla büyük bir kutlama yaptı.

Aslında Rusya Türkleri arasında en eski sahneye sahip olanlar Azerbaycan Türkleridir. Azerbaycan tiyatro yazarlığının babası olan Mirza Fetali Ahundov⁷⁴ ’un ölümünden, Azerbaycan sahnesinin büyük abisi olan Arablinski⁷⁵’nin vefat etmesinin üzerinden birkaç yıl geçti. Hayatının çok zor günlerini geçirdiği bu sahne, bugün büyük ve kendine yakışır bir şerefle ellinci yıl kutlamalarını yapmaktadır.

Bakü’de çıkan “Komünist⁷⁶” adlı yoldaşımız bu kutlama şerefine bir baş makale yayımladı. O makalede güzel sanatların önemi, Azerbaycan sahnesinin başından geçen zor günleri ve onun şimdiki durumu hakkında görüşler yazılmıştır.

Gerçekten 50 yıl az bir süre değil.

Bu süre zarfında çok şey yapmak mümkün. Ancak Azerbaycan sahnesi de bizim sahnemiz gibi halkın en karanlık cahil zamanında ortaya çıktığından; “Sağa dönse kâfirlik, sola dönse dinsizlik yüzüne çarpıyor, dini yorumlayan dinsizlerin her türlü saldırıları altında kalan ak sarıklı baykuşlar, kap kara cahillerin pençesinden halkı kurtarmaya çalışıyorlar”.

Tabi ki böyle bir ortamda 50 yıl var olan sahne çok bir şey yapamasa da mazur görülebilir. Kaybolmadan, sönmeden, yok olmadan devam edip gelmişse bugün için bu da büyük bir hizmettir.

“Komünist” adlı yoldaşımız: “Bugünkü tiyatromuz dünkü görevini ifade edebiliyor mu? Bugünkü sahnemiz medeniyete doğru atılan adımlarımızı kaldırabilir mi?” diye iki

⁷² Şiiriniz dili bozar, Maikî Ağa/ Biraz saygı gerek gazeteye./ Dil için çalışınız “Ahbar” ile/ samimi selamlarım ikinize!..

⁷³ Sahneler Etrafında - “Türkistan” gazetesinin 1923 yılı 5 Nisan sayısında yayımlandı.

⁷⁴ Mirza Fetali Ahundov (1812-1878) – Azerbaycan yazarı, eğitici, filozof. Azerbaycan drama yazarlığının kurucusu.

⁷⁵ Arablinski – Halafov Hüseyin Mehmet oğlu (1881-1919), Azerbaycan demokratik tiyatrosunun kurucusu, aktör ve yapımcı.

⁷⁶ “Komünist” – Bakü’de 1919’dan beri Azerbaycan dilinde yayımlanan bir gazete.

tane önemli soru sorduktan sonra bu soruya kendi: “Üzüntüyle birlikte derhal “hayır!” kelimesini kullanmaya mecburuz” diye cevap vermektedir.

“Komünist” adlı yoldaşımız bu sorularıyla ve cevabıyla sahnenin bugünkü durumundan memnun olmadığını göstermek istemiştir. Makalenin sonunda sahnenin düzelmesi için “sorumluluğu üzerine alan Azerbaycan Eğitim Bakanlığına başarı” dilemektedir.

Aslında yoldaşımızın dilediği başarı bir ölçüde sağlanmıştır da. Sahne ve sanat işleri için önceden de şimdi de en gerekli olan maddiyat sorunu fazlasıyla halledildi. “Kutlama günü de Azerbaycan Türk Tiyatrosuna dekor hazırlamak için Eğitim Bakanlığı tarafından 100 som⁷⁷ altın para çıkarıldı.

Kutlama komitesinin bir toplantısında iktisat kurumlarının Türk tiyatrosuna maddi yardım vermeleri gerektiği hakkında bir karar çıkarıldı, ilk olarak aşağıdaki kurumlar yardım edecekler: Sovyet Halk Bakanlar Kurulu genel başkanı Yoldaş Sabikif, Bakanlar kurulu adına 15000 som altın para, Azerbaycan Petrol İdaresi reisi Yoldaş Seribrufski 15000 som altın para, Ticaret Bakanı Yoldaş Sultonif 10000 som altın”.

Bu yardımın başlangıcı, daha devamı ve sonu da var. Demek ki Azerbaycan sahnesinin geleceği teminat altına alınmıştır.

Biz burada Özbek Devlet Topluluğunu dağıtma arifesindeyiz. Bunda da umutsuz değiliz. Onun kıymetinin de bilineceği vakit gelecektir, sonunda!

Şimdiye kadar tam anlamıyla yetim olan Özbek sahnesinin bir hayranı, bir arkadaşı sıfatıyla: Azerbaycan sahnesini selamlıyoruz!

3.1.28. “Yardım”a Yardım⁷⁸ (1923)

Çeşitli memleketlerin yüksek ve ortaokullarına Türkistan’ın yerli halkının çocuklarını doldurmak amacı ile kurulan “Yardım” kuruluşunun baş idaresi son zamanda tamamen sönüp gitti. Merkezde durum bu halde iken, beldelerde “Yardım” kuruluşunun iyi işlere başladıkları anlaşılmaktadır.

⁷⁷ Som: Para birimi

⁷⁸ “Türkistan” gazetesinin 1923 yılı 17 Nisan, 110. sayısında “Q” imzası ile basılmıştır. İlk kez Çolpan’ın “Eserler”inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

Eğer Semerkant'ta çıkan dostumuz “Zerefşan”⁷⁹ın mahalli haberlerini takip etsek neredeyse her sayıda “Yardım” ın faaliyeti hakkında haberler okuruz, okuruz da seviniriz.

Dostumuz “Zerefşan”ın sonuncu (37) sayısında Yoldaş A. İsmailzade “Yardıma önem verelim” başlıklı bir makale yazmıştır. “Yardım” 1: “Cehalet ile mücadele meydanında, bilimsizliğe karşı halkın kendi içinden çıkan bir kahramandır”, diye tarif ettikten sonra, kahramanın görevlerine geçip: “Her bir mücadele meydanında o mücadeleyi yönetici merkezin (baş karargâh) zor görevleri olduğu ölçüde, kendisi de ehemmiyete malik sayılır. Karagahın her yönüyle ıslah edilmesi başarıyı da bereberinde getirir”.

Yoldaş İsmailzade o makalesinde Semerkant “Yardım” kuruluşunun son günlere kadar olan mevcut niyetinden memnun değildir. O kendinin bu memnuniyetsizliğini: “Yardımanın önemini başka yerlerde halk biraz anlamış olsa da, bizim Semerkant vilayetinde şimdiye kadar yeterli derecede anlatılamamıştır, “Yardım” kuruluşu uzaktan yok gibi görünmektedir”, diye sözler ile anlatmıştır. Lakin Semerkant’ın “Yardım” ı son zamanda oldukça canlanmış, güzel güzel, ciddi ciddi adımlar atmaktadır. Biz bunu “Zäräfşân” [Zerefşan] da okuyup öğrendik. Bunu Yoldaş İsmailzade kendi de: “... her şey, son zamanlarda bazı eğitim sever yoldaşların teşebbüsü ile biraz yola koyuldu. Yurtdışındaki öğrencilere mümkün olduğu kadar destek de oldu”, diye sözlerle itiraf etmiştir.

“Yardım” kuruluşları beldelerde dirilip canlandılar. Merkezde ise onun sesi hiç çıkmamaktadır. Bu sıradışı ve belki biraz da utanç verici...

3.1.29. Millet Meselesi⁸⁰ (1923)

Taşkent'te Kazak-Kırgız lehçesinde çıkan dostumuz “Ak Jol”, “Türkistan'daki Milletleri Birbirine Yakınlaştırmak Gerek” başlığı ile bir baş makale yazmıştır.

Bu milletler meselesinin yeniden ortaya çıkması, Sovyetler Hükümetinin eski ve güçlü esaslarından en büyüğüne yine bir defa dönmek demektir, bu dönüş gerekli, lazım

⁷⁹Dostumuz “Zerefşan”– “Zerefşan”gazetesi göz önünde tutulmakta. Adı geçen gazete Semerkant'ta 1927 yılı 27 Ekimde, Gazi Yunus'un hareketi va Türkistan Merkezi İcra komitesinin yardımı ile çıkarılmıştır.

⁸⁰“Türkistan” gazetesinin 1923 yılı 22 Mayıs 134. sayısında “Q” imzası ile neşredilmiştir. “Ak Jol” gazetesinde basılan “Türkistan'daki Milletleri Birbirine Yakınlaştırmak Gerek” adlı makale münasebeti ile yazılmış. İlk kez Çolpan'ın “Eserler”inde 4. ciltte tekrar yayımlanmıştır.

zorunlu bir dnstr. Yoksa ifte bu NEP (yeni iktisat siyaseti) in sayesinde bu önemli ve gç mesele oldukça unutulup, gözden drlmt. Ŗayet mesele bitip, hallolup, bir tarafa bırakılmış olsa, kabul ama öyle değil. Bunu dostumuz “Ak Jol” da: “Millet meselesi bitti diyenlerin sözü asılsız, kıp kızıl yalan. Yoldaş Trotskiy’in söylediği gibi millet meselesi halloldu diye yürüyenler o meselenin içinde boğulup kalan kişilerdir... ” diye sözler ile bilgilendirmitir.

Özellikle bizim Türkistan’da bu meselenin kendine göre bir hassasiyeti var. Bunu yoldaımız “Ak Jol” kendi gr ile görüp ispat etmektedir. Yani millet meselesinde ezilenlerin ezileni olarak göçebe halkı gösterip Ŗyle demiştir:

“Türkistan’daki halklar arasında büyük ba hayvancılık ile uğraşan, hayvancılığı terk etmeyen ama bir adım ileri de gtremeyenler Türkmenler ile Kırgız ve Kazaklardır. Bunun için yeni iktisat siyaseti arkasında Türkistan’daki diğer halkların ağzına denler, geride kalanlar da Türkmenler ile Kırgız ve Kazaklardır”.

Lakin böyle gç bir mesele hakkında yazılırken, açık seçik, dosdoğru, ay gibi parlak yazmak gerekirdi. Hlbuki yoldaımız “Ak Jol” güçlü bir öfke ile yazdığı bu makalesinde söylemek istediğini anlatamamıtır. İfte aşağıdaki sözlerini okuyun:

“Yeni iktisat siyaseti çıktığından beri o yerimi böyle yaptılar Ŗu yerimi Ŗyle yaptılar deyip sızlananlar Türkmenler ile Kırgız ve Kazaklardır. Yerleşik hayata geçmiş ve iktisadi yönden güçlenmiş halkların ucuza alıp, pahalıya satarak, yeni iktisat siyaseti sonucunda Türkmenler ile Kırgız ve Kazaklardan faydalanacakları kesindir”.

Bundan ne anlıyorsunuz?

Böyle “kesinler” çok, fakat amaç, esas, kesin değil.

Dostumuz “Ak Jol”: “Yerli halklar birbirinden faydalanacak olsa, her ikisini de birleştirip ikisinide sömürmek için arkada hazırlanan sömürgeciler var. Yerli halkların hepsini eşit olarak sürüp, yerinden oynatıp gelen Rus zorbaları var”, diye sözleri, onun millet meselesine bakışını daha kesin göstermektedir.

Türkistan’da ezilen halklar var. Ezilen sınıflar var, ezici halklar, ezici sınıflar var. Siyaset yaparken ezilenler ile ezicileri ayırmak gerek. Partinin son genel kurultayında bu konu çok konuşuldu.

3.1.30. “Şeyh Sen’an”⁸¹ (1923)

“ŞEYH SEN’AN”

(KOLEZYUM⁸² BİNASI, 29 MAYIS)

“...Şeyh Sen’an değilsen

Boynundaki haçın tuhaf!”

Şeyh Sen’an bizim için çoktandır tanıdık.

Bizim sufilerimiz onu çoktandır biliyor. Yukarıdaki sufilik gazelinin iki mısrası da eski zaman kitaplarında mevcuttur.

Sen’an Medine’de eğitim almış bir sufi, bir şeyhti. Tarikatı yaymak için olsa gerek, Gürcistan’a geldi. Orada güzel bir Gürcü kızını görüp âşık oldu. Böylece onun tarikatı da şeriati da o kızdan ibaret oldu. Sen’an kız için en kutsal inançlarını terk ettiğinde bile zehirli bir gülüş ile gülüyordu. O bunların hepsini “hakikat” için, tarikattan, şeriattan, sufilikten, zahitlikten yukarı ve yüksek olan bir hakikat için yapmıştı. Yüzeysel görünüş, riyakâr ibadetler yerine “hakikati arama” ya geldikten sonra Sen’an küfür, lanet taşlarından kurtulamadı. Yüzeysel bakan taassup şeytanları, istedikleri kadar hareket ettiler!

Bu şeyhin hayatını tiyatro tarzında canlandıran Hüseyin Cavid -Kafkasya Türklerinin güçlü edip ve şairi- benim anladığıma göre şeyhe âşık, hayrandı. Bu sevgi sıcaklığı sonucunda 9 bölümlü manzume ile yazılan mükemmel edebi, felsefî bir eser meydana çıktı.

O zaman bu “haç ile bağlı olan” Şeyh Sen’an’ın ruhsal durumları, delilik hayatı eksiksiz gösterilmiş.

Yoldaş Hurşit’in tercümesi artık övülmeye değer değil. İtiraf edelim ki böylesine mükemmel edebi eserleri, tam manasıyla “Özbekçeye çevirecek” bir kabiliyetimiz yok henüz. O halde, tercüme fazla iyi olmasa da yararlı olacaktır.

⁸¹ Şeyh Sen’an – “Türkistan”, 1923 yılı 6 Haziran.

⁸² “Kolizy” – Taşkent’in yeni şehir kısmında kurulan, tiyatro ve konserler için yapılan binaya Kadim Rimdagi ünlü amfiteyatrosu adını vermiş (kolizy- Latince, büyük). İnkılaptan sonra bu binada Özbek Tiyatrosunun bazı gösterimleri koyulmuş. Daha sonra bu bina Sverdlov adlı konser salonuna dönüştürüldü.

Fakat eserin oynanması için kıymetli Uygur’umuz çok çabaladı. Bütünüyle 11 kişiden ibaret olan kara bahtlı bir tiyatro grubuyla, gruptan beş on kat daha fazla olan yeteneğini göstererek böylesine sorunsuz ve etkin bir oyunu ortaya çıkarmak büyük başarı. “Kolezyum” gibi ejderha bir sahnede Şeyh Sen’an gibi zor ve güç talep eden bir eseri canlandırmak Özbek tiyatrosunun gerçek âşıklarının olduğuna bir kanıt.

Oyun genel olarak ele alındığında, kusursuzdu. Özellikle Şeyh Sen’an iyiydi. Birinci perde de Şeyh Kebir vazifesini ustalıkla yerine getiren Basit, sorumlu derviş rolünde beklediğimiz başarıyı gösteremedi. Diğer roller üzerinde durmayacağım. Onlar oyunun gidişatında epeyce eksiklik ile birlikte genel olarak iyidiler.

Oyunda vaktinde başlayıp vaktinde bitti. İnsanlar çok sevinmişti. Sonra perdelerin birinde Yoldaş Uygur ayrı alkışlandı, takım adına ona bir altın saat hediye edildi. Kalabalık, “Kolezyum” binası dolmuş, verim güzel, özellikle gecenin onursal yerlerini satmada sorumlu müdür Mirza Kadir Yoldaş Kuşbegiyef’in ciddi girişimi olduğu görülüyordu. Bunun gibi yararlı gösteriler ile tek bir tiyatro takımımız ölmeden yaşayıp gider.

3.1.31. Vakıf İşleri⁸³ (1923)

Andican şehir ve ilçe vakıf şubesinin asıl çalışma zamanı Mayıs ayının ortalarında başlamış idi. Bu tarihten beri de yapılan bütün işler şehirdeki vakıf mülklerini listeleyip, ilçenin 6 şubesine özel vekiller tayin edip, onlar sayesinde ilçe vakıflarının listesini oluşturup ve ele geçen mülkleri kiraya vermekten ibaret oldu. Bunlar teşkilat yönünden.

Şimdi eğitim ve ilim tarafına gelirsek, onun yaptığı toptan bir işi yaz aylarında şehrimizde devam eden eğitim Kurslarına toptan yardım etmesidir. Bu Kurs eğer vakıf şubesinden yardım almamış olsa, açılır açılmaz kapanmış olurdu.

Yine şehrimizin bundan başka Müslüman okul ve yatılı okullarına büyük büyük yardımı çok oldu. Eğitim ödeneği olarak bu güne kadar bundan fazla bir yardımı vakıf şubesinin yapmışlığı yok, doğrusunu söylemek gerekirse, yapabildiği yoktu.

⁸³ Makale “Fergana gazetesinin 1923 yılı 1 Kasım 116. sayısında “Q” imzası ile basılmıştır. İlk kez Çolpan’ın “Eserler”inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

Çünkü vakıf şubesi hala bu zamana kadar organizasyon işini tam manası ile yapamamıştır.

Geçenlerde merkez idaresinden bir hoca geldi ve onun yardımı ile teşkilat ve maliye işlerine yeni düzenlemeler getirildi. Şimdi gelirin azlığına çokluğuna bakıp eğitim ödeneği içinde gerekli miktarda pay ayırsa gerek.

Geliri çoğaltma meselesinin ümitli bir aşamaya girdiği yok. Yine tekrarlıyorum daha ümitsiz bir aşamaya girmiştir. Şehir iktisat şubesi ile vakıf şubesi arasında pazar kavgaları oluyor, o kavgalar daha çok vakfın zararına son buluyor. Bunda ciddi, büyük ve görmezden gelinemeyecek bir anlaşmazlık var. Türkistan Merkez İcra Komitesinin vakıf işleri hakkındaki meşhur 173. kararnamesi biraz kendine buyruk açıklamalarla doludur. Bu durum diğer şehirlerde de olsa gerek. Bunu mutlak, genel dairede halletmek lazım.

Andican şehir ve ilçe devrimci komitesinin kararı ile eğitim denetimi gözetimindeki beşinci “Numune” okulu vakıf şubesi idaresine geçti. Bu bir tanecik okulu düzenleyip, gerçekten “numune” yapma teşebbüsüdür. Müdür ve eğitim kadrosu yenilendi. İkinci sınıftan yukarısı olmayan bu okul da artık üçüncü ve dördüncü sınıflarda mevcuttur. Eğer yerel idarelere güvenilirse, tamamen bitmek üzere olan bu okul yeniden ayağa kaldırılabilir. Gerekli plan ve projeler hazırlandı.

Vakıf şubesi okul öncesi sınıflar açmaya da karar verdi. Lakin öğretmen yokluğundan bu karar henüz gerçekleştirilememektedir.

Vakıf şubesinin gözetimindeki eski okullardan üç tanesi ıslah edildi. Bunların yerleri kötü. İyi bir yer bulup nakletmek, eski yerlerini düzelterip, yararlı bir hale getirmek için de teşebbüs var.

“Harekette bereket var!” diye söz var. Bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az sayıda olan Andican eğitimcilerine bundan başka bir teselli de yok..

3.1.32. Gelişmektekin Eğitim!⁸⁴ (1923)

“56 yıl çarlar zamanında, altı yıl inkılap içinde yerli halka eğitim verme meselesini düşünme ile geçirdik. Şimdi harekete geçmek, işe koyulmak gerek”! (Yoldaş Sulton Sakizbayoğlu⁸⁵).

Bu, çok doğru bir fikir. Bunu Yoldaş Sakizbayoğlundan başka yine birçok kişiden duyuyoruz.

İnkılabın altıncı yıl kutlamaları da gayet doğal ve gayet güçlü bir hevesle ağızlarımızdan slogan çıktı:

“İnkılabın yedinci yılı eğitim yılı olsun!”

Gazetemizin 118. sayısında basılan Yoldaş Mirzahid Akıl'ın makalesi ile Yoldaş Lappin'in yine bir makalesi bu sloganın çok zamanında meydana atıldığını göstermektedir.

Bundan sonra : “Eğitim gerek!” desek, bunda samimiyetten başka bir şey yoktur. Neden dersiniz, Fergana halkının 5 yıldan beri çektiği bütün külfetleri bu dileğin günümüze kadar samimiyet ile dile getirilmeyişinden kaynaklandı. Önce: “Eğitim gerek!” diye biz söyledik, hükümet söyledi, anlayan, bilen yiğitler söyledi. Şimdi halk, kitleler, köyler ve kasabalar söylemektedir. “Fergana”nın 188. sayısında basılan Hokant ilçelerindeki eğitim işleri raporu köylerdeki durmak bilmez isteğin tercümanıdır.

Hokant ilçelerindeki “Eğitim gerek!” diyen halkın dileği, bütün Fergana halkının dili ile her gün her saat söylenmektedir. Bunun içindir ki şimdiki zamanda okulların çokluğu şehirlerden köylere, yani, halkın kalabalık olduğu oturduğu yere göçtü. Öğretmen bulup, tamir edip okul açtıranlar köy çiftçileri oldular. Halktan çıkan bu istekleri memnuniyetle yerine getirmesi gereken eğitim idarelerimizin baştan itibaren bozuk olduğunu çok söyledik, çok yazdık. Fakat uzun zaman sesimiz çöllere uçup gitti.

Son zamanlarda cumhuriyetimizin Eğitim Bakanlığında biraz değişim oldu. Yani bakanlığın başına orada çalışan, eğitim kaygısına kendini vermiş kişiler getirildi. Bu

⁸⁴ “Fergana” gazetesinin 1923 yılı 19 Kasım sayısında “Q” imzası ile basılmış. İlk defa Çolpan “Eserler” i 4. cildinde yeniden yayımlandı.

⁸⁵ Sulton Sakizboy oğlu (Sulton Segizboyev) (1899 – 1938) – tanınmış devlet erbabı. 1937 yılında Özbekistan Sovyet Halk Komiserliği reisliği yapmış.

güzel hareketin sonucu görülmeye başlandı. Elbette Eğitim Bakanlığını geliştirmek için olsa gerek, bu ayın 11. günü Taşkent'te Devlet planlama binasında büyük bir toplantı yapıldı, o toplantıda Türkistan Cumhuriyetinin Eğitim Siyaseti meselesi gözden geçirildi. Konferansa parti merkez komitesi, merkez icra komitesi, Sovyet bakanlık temsilcileri, türlü bakanlıkların heyet üyeleri, yüksekokulların müderrisleri, özel eğitim-medeniyet teşkilatlarının vekilleri ve eğitim işine gönül veren bazı kişiler katıldılar.

Konferans sonucunda eğitim işlerine sürekli yardım etmek için en saygın parti ve hükümet idarelerinin vekillerinden oluşan bir yardım dairesi oluşturuldu.

Böylece, halk okul soruyor, eğitim talep ediyor: Cumhuriyetin en üst idareleri de bu isteği, bu talebi hangi yol ile olsa da yerine getirmek için kolları sıvamıştır. Halkın isteği, merkezden rehberlik ve yardım olsa, her gerçeğin temeli olan bilim ve onu halk arasına yayma işi gerçekten yeni, doğru ve ümitli bir yola girmiştir.

3.1.33. Ateşli Araç Hakkında⁸⁶ (1923)

Ateşli araç demekteki amacımın otomobil olduğunu biliyorsunuz herhalde. Halkımız “otomobil” e ateşli araç [ot ärävä] demektedir.

Bu makalemde ateşli aracın faziletlerinden bahsetmeyeceğim. Uzak yolu yakın, zor işi kolay kıldığı için ateşli araba çok lazım şey, faydalı araç. Lakin bu makalemde başka bir şeyden bahsedeceğim.

Şimdiki zamanda gazetelerimizi okuyun. En çok yazılan şey Almanya meselesi. Her gün her sayıda desek mümkün: Stresemann, Ebert, Alber, Sekt, Karvakit'ler gibi yaşayan isimler; Saksonya, Türingiya, Bavyera, Rur, Rayn gibi cansız isimler; bunların da hepsi haber, bilgiden ibaret. Mesela: ben gitsem de, Stresemann kim, Ebert nasıl biri, Hilferding kendisinin servetine dair meşhur eserinde hangi esasları ileriye sürmüştür diye büyük soruları sorsam ve buna geniş cevap almak istesem... nereye başvururum? Arapçayı, Türkçeyi iyice bilsem de Rusçayı bilmiyorum, onu hemen bir iki ayın içinde öğrenmem zor, Arapça siyaset kitapları da yok.

⁸⁶ “Fergana” gazetesinin 1923 yılı 7 Aralık sayısında “Mirza Kalender” imzası ile basılmıştır. Sonra “Edebiyat Nedir?” makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir. “Fergana” gazetesi esasında neşre hazırlanmıştır.

Taşkent'te ya da Moskova'da olsam herhangi bir kültür merkezine giderdim. Bu şehirlerde ne çok? Kültür merkezi ile kurs! Benim yaşadığım bölgede benden başka da birkaç milyon bana benzeyen bahtsız “vilayet ehli” nin yaşadığı yerlerde kültür merkezlerinin tadı yok. Kültür merkezinin olduğu yerde eğitim adına hiçbir şey yok. Sözün kısası: yok, yok, yok.

Ben yolda ilerlerken gazeteciler ile de konuştum. “Niçin bir meselenin aslından-özünden iyi-kötü bilgiler vermiyorsunuz? Gündelik haberleriniz ile hiçbir şey halledemezsiniz”, dedim. Gazeteciler hiç acele etmeden şu cevabı verdiler:

Her şeyin bir yeri, zamanı ve sebebi var. Gazetelerimizin görevi – gündelik olaylar hakkında – gazetenin kendi ölçüsünü aşmamak şartı ile – ayrıntılar basıp dağıtmaktır.

Sizin söylediğiniz derin meseleleri geniş geniş yazmak için mecmua yani dergi adlı şey vardır!

Sonra dergi arayamaya düştüm: “Bilim Ocağı”⁸⁷ adlı bir şey varmış, çoktan kapanmış. “İnkılap”⁸⁸ adlı bir tanesi Orta Asya Sovyet Cumhuriyetlerinin hepsine “oğul” olup, hepsinin el yordamı ile basılması planlanmış. O da Buhara’dan ötelere habersiz kaybolup gitti dediler.

Her halde, mesele anlaşıldı. Özellikle bizim Türkistan Cumhuriyetinin – merkezli olma şerefinden mahrum kalan – vilayet vatandaşları buna çok muhtaçtırlar. Bir derginin çıkması çok gerekli, çok lazım. Bu gereklilik niçin söylenmiyor diye çok yere müracaat ettim, cevap verdiler ki:

Para yok!

Para yok!

“Bilim Ocağı”⁸⁹ ile “İnkılap” dergileri de bu yüzden kapanmışlar. Lakin ben buna inanmıyorum. Tataristan Sovyet Cumhuriyetinde bir iki dergi aralıksız çıkıyormuş. Aklım almıyor: Tataristan Sovyet Cumhuriyeti bizim Türkistan Sovyet Cumhuriyetinden zengin mi ki? O cumhuriyetin pamuğu da yok ki. Zira bizde pamuk var, radyum cevheri

⁸⁷ “Bilim Ocağı” – Türkistan Eğitim Halk Bakanlığının aylık sosyal- siyasal, eğitim ve edebiyat dergisi. 1922 yılında ilk sayısı çıkmış. 1923 yılında derginin 2 – 3 birleşik sayısı çıkıp, neşredildikten sonra durmuş.

⁸⁸ “İnkılap” – 1922 yılında çıkıp, 1924 yılı Ekiminde duran dergi. Edebi, siyasi-popüler aylık dergi olmuş “İnkılap” Türkistan KP MQ organı idi.

⁸⁹ “Bilim Ocağı” – Türkistan Eğitim Halk Bakanlığının aylık sosyal- siyasal, eğitim ve edebiyat dergisi. 1922 yılında ilk sayısı çıkmış. 1923 yılında derginin 2–3 birleşik sayısı çıkıp, neşredildikten sonra durmuş.

var, santonin madeni var, kömür, petrol, yine ne zenginlikler var. Bunların hepsi sosyal devlet olan cumhuriyetimizin zenginliği değil mi!

Yoksa böyle değil mi?

Hadi, siz konuşun!

Her ne olursa olsun, Tataristan Sovyetler Cumhuriyetinin önderleri bahsi geçen şiddetli ihtiyaç ve gerekliliği fark etmiş, anlamışlar. Bizim önderlerimiz ise “Projektör”, “Krasnaya Niva”, “Eho”, “Ogonyok”, “Nobıy Vostok” [Yeni Doğu]⁹⁰ ve diğer bin çeşit Rusça dergilerinden dilediklerini alıp, kendilerinden başka Rusça bilmeyen biz taşradaki biçareleri unutmuşlar!

Fark sadece bunda.

Son günlerde Taşkent’te bulundum. Bazı idarelerin güzel, hızlı, ihtişamlı arabaları yanımdan rüzgâr gibi esip, ok gibi uğuldayıp geçip gittiler. Ben biçare taşralı aklım başımdan gidip kaskatı kesilip bakıp kaldım.

Son günlerde Hokant’a geldim. Eski şehirden geliyordum, bir köşeden iki sorumlu işçi yoldaşım acayip bir faytonda, atları koşturup geliyorlardı. Eğer hemen kendimi kenara çekip, duvara sırtüstü yapışsam faytonun tekerlekleri altında kalırdım da, siz de bugün bu makaleyi okumaktan mahrum kalırdınız...

Biraz soruşturduktan sonra belli oldu ki, otomobilin kendi de güzel, hızlı ayağı hafif şey olsa da, ıvır zıvırı çok, masrafı-gideri çok büyükmüş. Ona gidecek benzin adlı yağın parası bizim taşra yönetimlerinin başından aşacak bir mebla imiş... Özellikle, arabayı süren “şoför” işçi aylığı ile çalışmayı güç bela kabul etmiş imiş...

Faytonun masrafı da az değildir. O azametli, o şişman, o hızlı atlar bir hayli yemek yemektedir. Faytoncu da şoförden daha az nazlanacak değildir.

Bir tane yönetimin arabasını satsak, iki tane yönetimin iki tane faytonunu da atları ile satsak, bunlara giden bir yıllık masrafı da Çirvanbay’in kuru ile hesap yapıp buna uygun olan meblağı ayırıp koysak. Bu meblağların hepsini birleştirip “Türkistan”

⁹⁰ “Projektör”, “Krasnaya Niva”, “Eho”, “Ogonyok”, “Nobıy Vostok” [Yeni Doğu]- XX asrın 20 – 30 yıllarında (bazıları sonra da) neşredilen dergiler.

gazetesini mi, “Fergana” yı mı, “Zerefşan”ı mı – üçünden birinin idaresine teslim etsek, bir tane mecmua çıkarmaya razı olurlar mı?

Ben düşünüyorum ki: can atarlar, can atarlar...

3.1.34. Müslümanlaştırma⁹¹ (1923)

Başlık riskli oldu. Oldukça riskli oldu. Bunu Rusçalaştıracak olursak, musulmanizatsiya olurdu ki, eski beyefendi, önceki yönetimlerden çıkan müstemlekecilerin, kolonizatörlerin keyifleri kaçır.

- Evet, Müslümanlaştırma? Bu nasıl söz? Buna yol vermek olur mu? Hey, uyanık ol! Yolu kapat!

- Kaç oğul kaç, at bastı – millet geliyor!

Kaç hadi!..

Ne yapacaksın müstemlekeci yoldaş? Zaman bu, Sovyet Hükümetinin izlediği yol bu. Sovyet Hükümetinin olduğu yerde yerlileştirme, müslümanlaştırma diye sözler var olmaktadır. Siz kaşlarınızı çatıp, suratınızı assanız bile Sovyet Hükümeti gittiği yoldan vazgeçmeyecektir.

Bırakın, çok üzülmeğin. Sovyet Hükümeti: “İşinizi Müslümanca yapınız, böyle yapmazsanız doğru olmaz”, - diye bizim Müslümanlara emir verse de bizler başımızı kuma gömüp,... bir miktar düşünürüz, “Yapalım mı? Yapmayalım mı?”- deriz.

Bir takım düşünceler, fal baktırmalar, istihareye yatmalardan sonra o emri yerine getirmeye karar veriyoruz.

Siz, sömürgeci yoldaş, yerine getirmekteki hünelerinize bakın. Size bir örnek vereyim: Andıcan devrim ve savaş şurası ile komitesi, şehir mahkemeleri, idareleri, dükkân ve ticaret yerlerindeki tabela (unvan) larını müslümanlaştırmaya karar verip ilgili emrini çıkardı.

Bir iki hafta geçtikten sonra büyük büyük, koca koca tabelaların üstünde karış karış ve küçük küçük “ilave” ler ortaya çıktı. Eğer yakınına gidip dürbün ile bakarsanız, bahsi

⁹¹ “Derhan” gazetesinin 1923 yılı 11. sayısında basılmıştır. İlk kez Çolpan’ın “Eserler”inde 4. ciltte tekrar neşredilmiştir.

geçen “ilaveler” demir levhalara çizilen el yazılarını okuyabilirsiniz. Örneğin: Andican’ın merkezi fotoğraf stüdyosu Medved soyadlı bir kişinindi. Yani fotoğraf stüdyosunun büyüğü “Medved” adlı bir Allah’ın kulu neslinden imiş. O da tabelayı müslümanlaştırmıştır, yani “Sentralnaya fotografiya: Merved” in üstüne Müslüman el yazısı ile “Merkez fotoğraf stüdyosu: Ayı” diye yazmıştır.

İşte bu kadar, oldu bitti.

Yine bir örnek: eski şehirde Katarterek başında (Devrim kapısı yanında) bir idare ortaya çıkmıştır ki, Müslümanca tabelası işte şu: “Kina mahkama najolis melisa furkur uli rayon Andijon eski uyazdini”.

Ben bunun müslümancasından, Allah için hiçbir şey anlamadım. Rusçasını okuduktan sonra anladım ki, “Andican bölgesi emniyet idaresi” imiş...

Biz de “Derhan”⁹² gazetesine bir tabela sipariş verdik. Allah’ın izniyle birgün yolunuz oraya düşerse, o sokaklardan geçerken, gözünüz kalın bir tabelaya takılacaktır. Tabelanın kalın Rusça yazıları üstünde Müslümanca yazılmış şu yazıyı görürsünüz: (eski Arap yazısında) “Özbekçe “Derhan” Gazetesi İdaresi”.

Şimdiden söyleyelim: o yazının anlamı şöyledir: “Özbekçe “Derhan” Gazetesinin İdaresi”...

Aferin, ölmüşlerine rahmet, yaşa Müslüman!...

3.1.35. Ülke Dışındaki Talebelerimize Yardım⁹³ (1923)

Taşkent’te birkaç yıl önce muallimlik yapan akıllı gençlerimizden Abduvahab Murodi⁹⁴’nin Almanya’nın yüksek ziraat mektebinde okuduğu hakkında gazetemizde zamanında bilgi vermiştik.

⁹² “Derhan” – 1923 yılı ilkbaharında “basmacılık hareketi” ne sınır koyma maksadında Türkistan MIQ ve Türk fırka tarafından Andican şehrinde Gazi Yunus editörlüğünde oluşturulan gazete. Ama “Derhan”ın gelecekteki işçilerinin Andican’a gelmelerinden sonra, gazeteyi hazırlama ve yayımlama meşakkati Çolpan’ın sorumluluğuna düşmüş.

⁹³ “Türkistan” gazetesinin 1923 yılındaki sayılarından birinde yayımlanmıştır. İlk kez Çolpan’ın “Eserler”inde 4. ciltte tekrar basılmıştır.

⁹⁴ Abduvahab Murodi (1901–1931) – ziraatçı âlim. XX. Asrın 20. Yıllarında Almanya’da eğitim almış gençlerden biri.

Yakında adı geçen Yoldaş Abdurahob'dan "Yardım" kuruluşuna bir mektup gelmiş. Yoldaş Vahap o mektupta, yüksek ziraat mektebini bitirmesinde ona yardım eden özel bir şahsın vefatı sonrasında şimdi tamamiyle parasız kaldığını, eğer kendi memleketinden yardım almazsa, okumayı bırakmaya mecbur olduğunu yazmıştır. Onun maddi olanaksızlık sonucunda zor ve güç bir halde kaldığını Almanya'ya yeniden giden talebelerimizden olan Yoldaş Seyitali ve Ahmet Şükriler⁹⁵ de onayladılar.

23 Kasım da Taşkent gençlerinin sohbet meclislerinde bu konudan söz açıldı, Yoldaş Vahap'ın yazdığı mektup okundu ve derhal ona maddi yardım etmek için girişim başlatıldı. Burada toplanan yoldaşların hepsi bir ağızdan maaşlarının yüzde yirmi beşini vermeye karar verdi, yine bir iki kişinin hamiyeti ile bir milyara yakın para toplandı.

Sohbet meclisinde bulunmayan diğer yoldaşlardan da para toplanıp, bu meblağı Yoldaş Abdurahob'un bir yıllık ihtiyacına tahsis edildi.

Bu maksat ile eski şehirde bir edebiyat ve oyun gecesi yapmak için kişiler belirlendi.

Bunun dışında yine dışarıya (Almanya'ya) giden talebelerimize sadece bir yıllığına maddi yardım edilmesi hatırlanıp, onlara okumaları bitene kadar yardım etmek için önemli çareler bulunması gerekliliği kabul edilip, bu konuda gelecek sohbet meclisinde sağlam yollar ve çareler bulmadı için iki arkadaş velik tayin edildi.

Eski geleneklerimizden olan sohbet meclislerinde bunun gibi hayırlı girişim ve somut hareketlerin görülmesi çok güzel ve örnek olacak bir davranıştır.

Sözden eyleme, arkadaşlar!

3.1.36. "Yardım" İşleri⁹⁶ (1924)

Son zamanlarda şehir ve ilçe icra komitesi bünyesinde düzenlenen öğrencilere "yardım" heyeti başarı ile işe başladı.

⁹⁵Saidali, Ahmad Shukri – 20. Yıllarda Almanya'ya okumak için gönderilen gençler. Sovyet Devletinin takibinden korkup Özbekistan'a dönmediler. Onların sonraki durumları bilinmiyor.

⁹⁶ "Fergana" gazetesinin 1924 yılı 31 Ocak sayısında "Q" imzası ile neşredilmiştir. İlk kez Çolpan'ın "Eserler" inde 4. ciltte tekrar yayımlanmıştır.

Heyet çok yakında (23 Aralık 1923 yılında) işe başlamış olsa da, 16 ile 18 gün arasında bir miktar yardım toplayarak öğrencilerimize iyi bir yardım vermeyi başardı.

Şehirde başlayan bu hayırlı teşebbüse yardıma yetişen yine bizim eli açık çaresiz, yoksul, soyulmuş köylerimiz oldu.

Köydeki-“Kayçı” mahallesi de çok kenarda kalmış, unutulmuş olsa da sosyal hayatın eksikliklerini doldurmada büyük fedakârlıklar göstermektedir. Bugün Andican’ın şehir içindeki okulları bir elin beş parmağı kadar som bulamazken, köy kendi imkânları ile 40 kadar okulu finanse etmektedir. Şehrin merkezinde oturan güzel, apak binaya yerleşen Eğitim bakanlığı köy okullarına hiçbir şey ile yardım vermiyor. Bu gerçek. Eğitim Bakanlığının köy okullarına olan ilgisi, sözü geçen okulların Eğitim Bakanlığına bağlılığı ile ölçülmektedir.

İşte şerefe açılan kapı bu!

İşte “Yardım” heyetine 17 – 18 gün içinde köylerden gelen yardımlar:

Hakkulabat bölgesinden: 30 çervan⁹⁷, 532 som para.

Korgantepe’den: 17 çervan, 800 bin som para.

Hakent (den): 648 som para.

Sultanabad’dan: 9 çervan, 522 som para.

Altunköl’den: 7 çervan.

İzbaskent’ten: 9 çervan.

Celal-Abad’dan: 9 çervan.

Bazar-Korğan’dan: 12 çervan.

Hepsi: 93 çervan, 801.702 som para.⁹⁸

Bu paradan verilen yardımlar:

⁹⁷ Çervan - 1922-1947 yılları arasında Sovyetler Birliği genelinde kullanılan para birimi. Sözcüğün aslı “çervonest” şeklinde olup, Türkistanda telaffuzu “çervan” şeklinde yaygınlaşmıştır. 1 altın paraya 1 çervan denilmekteydi.

⁹⁸ Burada bir hesap hatası vardır. Metnin orijinalinde 88 çervan 205 bin som gösterilmiştir. Doğrusu bizim aktardığımız şekildedir.

Hokant, Fergana ve Taşkent öğrencilerine (çoğu personel kursları öğrencileri): 49,5 çervan.

Semerkant ve Moskova öğrencilerinin yol harcamalarına: 12 çervan, 10.013 som para. Hepsi 61,5 çervan, 10.013 som para.⁹⁹

“Yardım” heyeti bu seferki gelirini planladığı gibi dağıtamadı. Bunun sebebi, kış ortasında okulların tatil edilmesi, bu münasebet ile birçok öğrencinin Andican’a gelerek acele ile yardım istemeleridir. Bundan sonra diğer şehirlerdeki bilim yurtları ile doğru bağlantı kurup, Andicanlı öğrencilerin planlanmış yardımlarını toplamaya başlayacaktır.

Yardım eden köylerimize teşekkür ediyor, teşebbüs edip çalışan heyete aferin diyorum.

Hazırlık kursları

“Yardım”ın teşebbüsü ile son zamanlarda 30 kişilik hazırlık kursları açılıp, orta ve yüksek okulların bundan sonraki eğitimleri için öğrenciler hazırlanacak. Bu mesele icra komitesinde incelenmiş ve oynanmış.

Kadınlar ve kızlar için okuryazarlık kursları

Şehrimizdeki umumi kızlar mektebi bünyesinde siyasi eğitim ve kadınlar şubesinin girişimi ile bütün kadın ve kızlar için okuryazarlık kursları açılmaktadır. Şimdi 30 kadın okumaya yazılmış, bir öğretmen tayin edilmiş.

Şehrimizde ilk kez atılan bu güzel adımı canı yürekten alkışlıyoruz.

3.1.37. Rıza Tevfik Bey¹⁰⁰ (1924)

Rıza Tevfik Bey’i tanımayan Türk boyu var mıdır? Dünya savaşından önce Türk basınıni takip edenler onun hakkında birçok şeye rastlarlar.

⁹⁹ Burada da bir hesap hatası vardır. Metnin orijinalinde 70,5 çervan 130 bin som olarak gösterilmiştir. Doğrusu bizim aktardığımız şekildedir.

¹⁰⁰ Rıza Tevfik Bey – “Fergana” 1924 y. 10 Mart.

Onun âşık¹⁰¹ tarzında hece vezninde¹⁰² yazdığı tasavvuf kokulu şiirleri, bazı eleştirileri, felsefi eserleri, onu her yerde, herkese güzel tanıtmıştı. Dünya savaşından bu yana çok eseri çıkmıştır. Fakat biz ünlü şair Abdülhak Hamit¹⁰³ hakkında yazılan “Hamidname” adlı eleştiri kitabı ile son zaman yalın edebiyatçılarının 8 kitaptan oluşan şiir mecmualarında, kısa kısa fakat anlamlı bir iki şiirden başka bir şeyini göremedik.

50-60 ciltlik (ya da yüz ciltlik) “Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü”¹⁰⁴ yazmış diye rivayetler duyuldu, o konu hakkında da kesin bir habere rastlamadık.

Böylelikle, bu kişi Türkiye’de çok büyük saygı kazandı. Edebiyat âleminde onun itibarı çok güçlüydü. Bir zamanlar bir iş hakkında cezaevine girmiş, cezaevinden sorgu odasına getirildiği sırada ahalinin elleri üstünde kaldırılıp getirilmiş; cezaevindeki hücresi bir ziyafet sofrasına dönmüş. Sözün özü, Dünya savaşının sonuna kadar onun şöhreti saygısı ve itibarı büyüktü.

İnkılap, gayet güçlü bir etkenmiş. Ne güçlü şöhretler yerlerde sürünmedeki?

Biçare Rıza Tevfik de bunun gibi şöhretlerden biri oldu.

Türkiye’nin yeni şairleri içinde en güçlüsü olan Yahya Kemal Bey ile İstanbul Üniversitesinin Fars (İran) Edebiyatı hocası Hüseyin Daniş Bey arasında milliyet kavgası başladıktan sonra, İran milliyetçisi olan Hüseyin Daniş tarafında yer alıp Rıza Tevfik de Türk milliyetçisi olan Yahya Kemal’e karşı çıktı. Davasını ispat etmek için, bu güçlü mütefekkir meşhur Fuzuli Bağdadi hakkında üniversite salonunda bir konferans verip, Fuzuli’yi Türk değil, İranlı (Fars) yaptı. Fuzuli’nin, eserlerini İran’ın ünlü bir şairinden aldığını iddia etti. İşte bugünden sonra Rıza Tevfik’in şöhrette ve saygıda düşüşü başladı.

Dünya savaşı bittikten sonra Fransa’nın Sevr şehrinde, mağlup olan Türkiye için bir anlaşma hazırlandı ki, o anlaşmayı Türkiye basını “Türk milleti için ölüm anlaşması” diye, çok doğru teşhis etmişti. Türkiye de bu aşağılayıcı anlaşmayı imzalayacak talihsizler hemen bulunamadı. Herkes bu rezil görevi boynuna almaktan kaçınıyordu. O zamanda o günlerin aristokrasi üyesi olan Rıza Tevfik meydana atıldı ve umursamadan

¹⁰¹ “Âşık tarzında hece vezninde yazmış”-Türk ve Azerbaycan halklarında “Âşık” diye bahşılara söylenir.

¹⁰² Hece vezni, parmak vezni demektir.

¹⁰³ Abdülhak Hamit (1851-1937) – 19.asır sonlarında ve 20.asır başlarında çok ünlü olan Türk edebiyatçısı.

¹⁰⁴ “Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü” – felsefe ansiklopedisi göz önünde bulunduruluyor olsa gerek.

gidip anlaşmayı imzalayıp geldi. Fransız gazetelerinden biri, bu hadiseyi çok maskara edip yazmıştı. Bu iş biçare mütefekkirin itibarını yerle bir etti.

Mustafa Kemal'in galip orduları İstanbul'a girdikten sonra bu meseleler yeniden gündeme geldi, Türk basının damütefekkir hakkında çok sert şeyler söylendi. Bir zamanlar üniversite öğrencileri, onu hocalıktan kovdular.

Son zamanlarda alınan bir habere göre, bu biçare mütefekkir, üniversiteden çıktıktan sonra olsa gerek, İstanbul'daki Amerikan Kolejine girmiş, öğrencilerin tartışmasından sonra oradan da gitmeye mecbur olmuştu. Oradan çıktıktan sonra Zonguldak adlı yere gidip oradaki bir kolejde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri vermeye başlamış, o kolejin öğrencileri de onu kovmaya teşebbüs etmişler.

Böylelikle, Türkiye'nin edebiyat ve bilim dünyasında en büyük temsilcisi, zamanın ateşli gençleri ile baş edememiş, geniş fikirlerini kendine saklamış, başıboşluk – serserilik sokağına girivermiş...

3.1.38. Kuduran Sömürgeciler¹⁰⁵ (1924)

(Yaşanmış olaylardan)

Kurşab

Oş ile Özgent arasında, meşhur Otuz tepenin yanında, Kurşab adlı bir köy var. Onun adı hala daha resmen Pokrovskiy diye Rusça adlandırılmaktadır. Oradaki vatandaş tamamen göçmen (muhacir) Ruslar olup, onlar kendilerinin gönüllü babaları ve koruyucuları olan Çar Nikolay'ın devrinde bu verimli toprağa gelip yerleşmişler. Biçare Kırgızların en verimli yerlerini Kazak Ruslarının zehirli kamçısı arkasından çekip alarak, onları “dört tarafınız kible” diye sürüp gönderdikten sonra tez zamanda bu kadar zengin oldular ki, onların bu “haram zenginlikleri” hakkında o zamandaki Türk-Tatar gazeteleri de çok şey yazmışlardı. Yerin, toprağın asıl sahibi, patronu olan biçare Kırgızların çoğu o zamanda bu “gösterişsiz misafirler” e hizmetkâr olarak gönderilmiş idi: evi olan her bir muhacirin en az 1-2 tane Kırgız hizmetkârı olmuş idi.

¹⁰⁵ Makale “Fergana” gazetesinin 1924 yılı 12 Mart sayısında “Q” imzası ile yayımlanmıştır. Sonra “Şark Yıldızı” 1991 yılı 6. sayısında (neşre hazırlayan D.Quronov) tekrar neşredilmiştir. “Fergana” gazetesiesasında neşre hazırlanmıştır.

Kurşab köyünün kendi de kısa zamanda çok abat olup, bir şehir görünümünü almış. Rusya'dan geldiklerinde iki ayak, iki ellerinden başka bir şeyleri olmayan muhacirler acayip yapılara, zengin ailelere sahip olmuşlardı.

Ekim Devriminden önceki 2-3 yılda bunların bütün tarihleri namussuzluk, ihanet, cinayet ve zulümlerle doludur. Bunlar devrimin başlarında Sovyet Hükümetine kesin olarak inanmasalar da, sonradan Kızıl Ordu safına girip yerli halkın köy ve şehirlerini yağmalayıp yürüdüler. Biz zaman yiyecek siyasetinde Sovyet Hükümeti tarafından tahsis ve tekel usulleri tutulan, meşhur Medeminbek'e katılıp Andican şehrini kuşattılar.

Yer ıslahatı zamanında bunlara biraz terbiye verilmiş olsa da, devrime kadar onlar tarafındaki Kırgız halkına verilen "terbiyeler" e kıyasla hiçbir şey değildir.

En gerekli iş

Geçen yıl o çevredeki Kırgızların saygıdeğerlerinden birkaç tanesi Oş Bölgesi Kızıl Ordu Komutanı Yoldaş Karabekov'un propaganda ve teşviği ile Kırgız halkı arasında bilim-eğitim yaymak işine önemle giriştiler.

Kırgız halkı arasında başlangıçta okullar açarak o okulları göçmen halkın yaşam usullerine göre düzenlemek ve bunun için de o halkın kendinden öğretmenler yetiştirme, bahsi geçen amaç yolunda en gerekli çözüm idi. Bu çözümü uygulamak için bir eğitim Kursuna ihtiyaç görüldü, o Kurs geçen 1923 yılında bahsi geçen Kurşab köyünde açıldı.

6 aylık açılan bu eğitim Kursunun bütün teminatı yerli halk ile Kırgız halkının omuzlarında idi. Andican'dan 3 tane yetkili öğretmende çağırıldı. Okumalara da başlandı, iş de güzel, sevindirici bir hal aldı.

Sömürgeciler kudurdular

Bu iş, bu güzel teşebbüs Nikolay'ın gerçek oğullarına, Kurşab'daki Rus sömürgecilerine kötü tesir etti. Neden dersiniz, onlar Kırgız halkının marifetli, bilgili olup, dünyada insan gibi yaşamalarını asla istemiyorlardı. Onlar gözleri önünde Kırgız halkının yükselmesini, genç genç Kırgız çocuklarının eğitim görüp, dünyayı tanıyarak yeni hayat meydanına sevinçle girmelerine katlanamadılar. Orada, o köyde çoğunluğu kendileri oluşturdukları için ve de eskiden gelen "patronluk"larının etkisi ile Kursu rahat rahat saldırmaya başladılar. Her yolla, her hareket ile bu Kursu az veya çok zarar vermeye, bir derece hakaret etmeye giriştiler. Kursun öğrencileri, öğretmenleri, Kurstan çıktıkları

zamanlarda: “Tuh, sart¹⁰⁶!” diye hakaretlere çok fazla maruz kalıyorlardı. Bu şey gelenek olup gitti, buna kurstakilerin kendileri de önem vermediler.

Lakin Kurşab sömürgecilerinin sınırı aşan hücum ve taarruzları vardır ki, onlara sadece Kurstakiler değil bütün hükümetin ciddi bir gözle eğilmesi gerekir. Bu haddini aşan, gereksiz saldırılardan 3 tanesini burada yazıp geçiyorum.

Özellikle şu gereksiz, kanun dışı saldırılara bir Parti üyesinin katılması, buna karşı ne Parti ne de Sovyet mahkemelerinin zamanında hiçbir çözüm bulmamaları Partinin üst kesimi ve Sovyet mahkemelerinin bu meseleye dikkatle eğilmelerini gerekli kılmaktadır.

İnsan üstünde at oynatmak...

28 Ocak sabahında Kurşab sokağında bir sarhoş muhacir at koşturup gelmeye başlamış. O sırada bir öğretmen arkadaşın biri 5 yaşında diğeri ondan küçük iki oğlu sokakta oynuyormuş. Sarhoş muhacir büyük çocuğun üstünden atla geçmek istemiş ve çocuğun üstüne atı sürmüştü. Allahtan ki, çocuk at altında kalmamış, at onu sıyırıp geçiş. Çocuk bir hafta hasta yatıp güç bela iyileşmiş. Bu çocuğun üstünden atı geçiremeyen sarhoş muhacir küçük çocuğun üstünden geçmek istemiş ve atı ona doğru sürmüştü. Lakin o kaçıp kurtulmuş.

Bu konu icra komitesi reisine sözlü olarak arz edilmiş, yoldaş reis: “İşte öyle yaptım, işte böyle yaptım”, - diye övünmüş olsa da, gerçekte sözü edilen sarhoşa karşı hiç bir şey yapmış değil.

Yumruk ile hücum...

Kurs açıldıktan bir ay sonra Kursun muhasebe müdürünü geceleyin sokakta tutup dövmüşler. Bu seferki yumruk hücumları arasında bahsi geçen Yoldaş Kirilov'un Partisiz küçük kardeşleri de var.

Muhasebe müdürü bu hücumun sonucunda çok hasta olmuş, doktora gösterilmiş, doktordan rapor alınmış. Doktorun raporu ile birlikte bir dilekçe yazılıp Kurşab'a iş ile gelen zamanlarında bölge Parti komitesinin başkanlık heyeti üyesi Yoldaş Mirzahid Akil ile Oş şehir ve ilçe icra komitesi başkanı Yoldaş Törekul oğullarına verilmiş. Törekul

¹⁰⁶ Sart – Bu kelime Rusların Özbekleri aşağılamak için kullandıkları yabancı anlamında bir söz.

oğlunun emri ile bahsi geçen suçluları hapsediler de, o gittikten sonra hemen çıkarmışlar...

Sömürgeciler ve mahalli hükümet...

Kurşab'da her evde demek mümkün, şarap makinası var ve fazla alkol alma, sokaklarda sarhoş sarhoş olay çıkarma çok yaygın. Buna karşı mahalli hükümet hiçbir şey yapmıyor.

Yerli halkın en kutsal bilim müessesesine karşı kara güç ile hücum eden Kirilov ve işbirlikçilerine karşı da mahalli icra komitesi önemli bir çözüm görüp, Kırgızhalkının biriken öfkesini bu çapulcu sömürgecilerden saklamaya gayret etmiyordu.

Bilmiyoruz bunun sebebi ne olsa gerek?

Korkuyoruz ki bahsi geçen ölesice şeytan bu işlere de el atmasın. Şurası kesin ki bu sömürgeciler sömürgeciliğin suç sayıldığı bir memlekette derhal yok edilirler!

3.1.39. Harabeler Arasında¹⁰⁷ (1924)

(Andican – Oş - Celalabad)

Sabahleyin ezan vaktinde yola çıkmak niyetiyle akşamdan yatmışım.

Uygunun en şiddetli yerinde uyandırdılar. “Kalk, arabacılar geldi, seni bekliyorlar” dediler.

Uyuklamadım, sıçrayıp yerimden kalktım. Apar topar, yarım yamalak elimi yüzümü yıkayıp, aceleyle kıyafetlerimi giydim ve dışarıya çıktım.

Karanlık, oldukça karalık idi. Tökezleyip merdivenden indim. Arkamdan elinde lambayla annem geldi, sokağa çıktık.

Dört araba, bizim dev gibi arabalar sokağın ortasında duruyor idi. Bu ağır, bu iradesiz, bu hantal arabalar ile altı taş (48 çakırım¹⁰⁸) yol ilerlemek! Vay be!

¹⁰⁷ Çolpan 1924 yılı baharında Andican – Oş – Celalabat güzergâhı boyunca yaptığı yolculuğu devamında gördüğü-gözlemlediği gazetecilere özgü deneme özelliğinde “Fergana” gazetesinin 1924 yılı 28 Mart 158, 169, 172, 175, 176. sayılarında “Çolpan” imzası ile yayımlanmış. “Yaş Leninci” gazetesinin 1991 yılı 1 – 4. sayılarında (neşre hazırlayan J. Xudoyberdiyev), “Şark Yıldızı” dergisinin 1991 yılı 6. sayısında (neşre hazırlayan Z. Eshonova) tekrar neşredilmiştir.

“Fergana” gazetesi esasında neşre hazırlanmıştır.

¹⁰⁸ Eskiden yaklaşık 1 kilometreye denk gelen uzunluk ölçü birimi. 1 çakırım=1,06 km.

Yeni ruh ve eski dil ile tevekkül edip arabaya atladım.

“Garç gurç” ... araba hareket etti...

Araba hareket etti, onun dairesi kolaylıkla üç kulaç gelen, heybetli tekerlekleri 5 – 10 kez dönüncüye kadar biçare annemin loş ışığı bizi uğurlamaya devam ediyor idi. Böyle karanlık bir gecede sadece beni tanımayan kişiler ile kimsesiz harabe bir yola çıktığım için korkmuyor da değilim, lakin cılız lambanın güçsüz ışıkları ile bir yere kadar eşlik eden annem, annelere mahsus şefkati, sevgisi ile nasıl endişelenmektedir.

Benim için o kadar kıymetli olmayan varlığım, onun için her şeyden kıymetli değil mi?

Şehrin kenar yerline yakınlaşıyoruz. Kaç yıllık iç savaşlar ile tükenen yerin, bozkırlar gibi yabani hale gelen sokaklarında, kedi gözü kadar bir parlaklık ile yanan elektrik fenerleri... arkamızda kalmıştı. Bir iki dönüş ile şehirden çıktık.

“Pamuk Komitesi”nin ilk fabrikasının arka tarafından geçip gidiyoruz. En parlak elektrik lambalarının keskin parıltıları arasından uğuldayan sesler geliyor. Bu fabrika çarklarının dönmesinden çıkan ses. Lamba ışıkları arasından kararıp görünen gök annemiz, yerin kara bağına benziyor. Kara bağırlı yeri düşündükten sonra göz önünde geniş bir pamuk tarlası uzanmaktadır. Geniş pamuk tarlası, mahşerde toplanmış sarıklı Müslümanlar gibi beyaz başları ile bir mahşer halini alan pamuk bitkileri, pamuk bitkisi sapları gerçekten âdemoğulları için gerçek mahşer manzarasını hatırlatmaktadır! Pamuk mahşeri ile pamuk fabrikasının uğuldayan sesi... ateş ile su, ölüm ile hayat ezgileri gibi bir ahenk oluşturmuştur...

O sırada yine 1-2 tane fabrika vardı, harabeye benzeyen. Birkaç deri fabrikası vardı, bir tanesi sağlam kalmış. Araba yolu son derece ağır, atlar çok fena zorlanmaktadır, onları harekete geçirmek için var gücüyle bağırın, mücadele eden arabaların hali de ondan hafif değil. Arabalar birkaç yerde çamura battı, topluca mücadele ederek, bağırarak çıkardılar. Bu halde bin bela ile Anjon yamacına ulaştık.

Henüz şafaktan eser yok. Karanlık yine az önceki rengi ile koyulaşarak devam ediyor. Karanlık, bakışlarımda, bazen koyulaşmış gibi oluyor ve gözümü bir açıp bir kapatıp: “Yalancı şafak (subh-i kezzab) mı bu?” diyorum.

Tepeden inip Hartum köyüne giriyoruz. Daha kenar yerlerdeki binalar, avlular yıkılmış, boş, harabe göründüler. Eskiden çok abat olan mahalleden bekçi tahtasının hüznü hüzünlü sesi duyuldu. Kötü, çamur yollar ile Zavrak köyüne geçtik, oradan Çek köyüne gidip büyük tepeye tırmanmaya başladık.

Köylerde kımlıdayan can yok, her biri uykuda, her bir evde can var, insan var gibi görünüyor. Ama evlerin boş olanları, sahipsiz, kimsesiz kalanları da az değil. Damlarda yayılı yonca, mısır ve pamuk bitkisi sapları yanlarından geçtiğinde bazı hayali şekiller çağrıştırmaktadır. Kâh dev başı gibi, kâh albastı sürüsü gibi, kâh uyuyanlarla alay edip gülen hayali uyanık gibi, kâh ağaç dalında uyuyan bir grup karga gibi görünmektedir. Hâlbuki köyün bütün ümidi, tesellisi, varı yoğu bu ot yığınları!

Tepenin düz taş yolunda atları kamçıldılar, “gur-gur” sesleriyle araba hızlanmaya başladı. Eskiden basmacıların tüccarları durdurduğu bir yere, Töre çeşmesine geldik. Gönlüm dalgalandı, kalan, kurtulan basmacılar varsa... karşımıza çıksalar... Ben bu hayaller ile baş döndürünceye kadar arabacılar çeşmeden de geçip gittiler, sıra sıra dizilen arabalardan her çeşit türküler duyulmaktadır. “Gülyar”, “Üzmeğül”, “Mahzumcan”, “Amanyar”... hepsi, hepsi!

Şehirden çıktığımızdan beri 15 çakırım yok yürüdük, şafağın attığı yok, fakat ufukta yerinden küçücük cesaretsiz ve bulanık bir kızılık görüldü, 20 çakırım yol alıp Oş ile Andican'ın tam ortasındaki Hocaabad köyüne yaklaştığımızda yavaşça şafak söktü. Yolda bir köyü gördük. Yarısından çoğu yanıp gitmişti. Sebebini arabacılar sordum, “Basmacılar ile savaşmak için gelen Ermeniler, 3-4 yıl oldu, talan edip, yaktılar” dedi...

Ermenilerin Milli Taşnak Partisi, Sovyet Hükümetinin genç zamanında kızıl bayrak altına girerek onların yaptıkları vahşetleri, 1918–1919 yıllarında Fergana'daki “Ermeni vahşiliği” gözümün önünden bir bir geçti.

- Köprüye geldik! dediler. Hayalden sıyrıldım. Şehrihan çayının köprüsüne ulaşmıştık.

Bir zamanlar çok para harcanıp inşa edilen bu demir köprü çok fena harap olmuştur. İki kenardaki korkuluk demirleri tamamen yok olmuş, zeminin bazı yerleri at sığacak derecede delinmiş, bu deliklere ağaç parçaları koymuşlar. Hocaabad yöneticileri ağaç taşıtmışlar, köprüyü tamir etmek için olsa gerek. Ama günler, aylar geçmekte, hala

çalışmadan haber yok. Hâlbuki bu yol büyük ve abat bir yol olup, gece gündüz araba gidip gelmektedir. Köprüyü daha hızlı düzeltmenin çaresini bulmak gerek idi...

Bu kimin görevi?

Kahvaltı vaktinde Hocaabad köyüne girip bir çayhaneye indik. Arabacılar atlarını otlamaya bıraktılar. Ben gazeteye yazmak için haberler araştırdım, halkın eksikliklerini sordurdum.

Hocaabad'ın Şahrihan çayı tarafında Oş çayı adlı bir küçücük çay varmış. Bu çay Oş tarafından gelerek Şahrihan çayına dökülüyormuş. Geçen yıl bu Oş çayında sel olmuş, 500 tenap kadar ekili alanı, avlı ve bahçeyi harap etmiş. Şimdi bu yerlerin yanından yine akmaya devam ediyor.

Bu konuda Hocaabad halkı her yol ile hükümete arz etmiş; Andican'da geçen yıl çıkan ve kapatılan "Derhan" gazetesinde de bunun hakkında yazılmış; "Fergana" gazetesinde de yardım edilmesi gerektiği hatırlatılmış. Geçen yıl Türkistan Merkez İcra Komitesi ve Fergana Vilayet Hükümet başkanları kendileri gelerek görüp gitmişler. Ama bu zamana kadar hiçbir çözüm bulunamamış. Bu noktaya, Fergana Vilayet İcra Komitesinin dikkatini tekrardan çekmek isterim.

Seyahatimizi Hocaabad köyüne gelip indiğimiz yerde durdurmuş idik. Ondan sonrasını yazmak için aklımı, zihnimi toplayıp oturup, elime kalem alıncaya kadar pek çok zaman geçti. Bu arada "Türkistan" gazetesinin yazarlarından Gazi Yunus ve Yoldaş Elbek¹⁰⁹ ile birlikte o yollardan tekrar bir kez daha geçmek nasip oldu. Hatıralar tekrar yenilendi, tanıdık simalar tekrar görüldü. Yolculuğun devamını, şimdi "iki kez olan yolculuğun devamı" olarak yazıyorum.

Hocaabad: görünüşte oldukça küçük olmakla birlikte dedikodular çok. Özellikle gazeteciler için haber bulmak kolaydır. Oş'dan 20 çakırım uzaklıkta Karasu istasyonu olup, direk yol yapıldığından beri Hocaabad'ın eski durumu gittikçe zayıflamıştır. Aksi halde, Hocaabad araba, at, yaya, fayton, posta ve at araba kervanları için (hacıların tabirine göre) bir "Herkof" gibi idi. Pamir ve Kaşkar'a bitişik olan Özgent ve Gulşa gibi geniş yerleri kendi dairesine alan Oş kasabasının merkez ile olan ilişkisinde Hocaabad önemli bir istasyon idi.

¹⁰⁹ "Yoldaş Elbek" – şair, yazar, eğitimci, dilbilimci Maşrik Yunusov (1898 – 1939) göz önünde tutulmakta.

Şimdi bolus¹¹⁰ icra komitesi var imiş. Bir tane de okul var dediler. Lakin onun kendisinden daha çok “adı” var, anlaşılan... İlkbahardan sonbahara kadar okul tatil imiş, çiftçiler çocuklarını sadece kışın okutabiliyorlar imiş.

Okulun böyle olması gibi diğer tuhaf şeyler de çok: geçen sefer yazılan köprü hala daha düzelmemiş, biz son gidişimizde faytonu da itekleyerek geçtik. Oraya gittiğimizde dediler ki, köprüyü halktan toplanacak parayla tamir ettirmeye Oş İcra Komitesi karar verdi. “Hükümetin parasıyla olmaz mı?” demiş idik, “Belediyenin parası yoktur” dediler. Belediyelerden söz açıldıktan sonra konuşmaktansa konuşmamak daha iyi dedik ve sustuk...

Selin vurduğu yerler hala eskisi gibi durmaktadır. Bir süre sonra Hocaabad’ın yarısını alıp gitmesi de mümkün. Su idarelerinden 3 mühendis teker teker gidip, 3 kez rapor hazırlamışlar... Mühendisler bilirkişi (uzmanlar) grubundan oldukları için aylık ve gündelik almaktadırlar. Böyle olduktan sonra 3 değil, 30 kez rapor hazırlasalar, onlara zararı ne?

Pamuk Komitesinin bir merkezi var. Orada çalışanların hiç birinden halk razı değil. Zuboz adlı bir hazinedar var, onun en tatlı sözü ortalama sokak küfürleri seviyesinde imiş... Bir çiftçiye 2 desatina¹¹¹ pamuk için 100 som ve 20 put¹¹² buğday verip, buğdayın parasını deminki 100 somdan alması gerek. Hazinedar aklından çıkarmıştır ve almayı unutmuş. Çiftçi dışarıya çıkarak parasını saymış, buğdayı ölçmüş: “Buğdayın parasını almamışsınız” diye hazinedarın huzuruna girmiş, “Seni hırsız, dolandırıcı”, diye kamyon kamyon hakaretlerden sonra 3 som para cezası ödetmiştir.

Bu kişiyi, halkın dilekçesinden dolayı Oş yönetimi çağırmış, “İş vakti, gidemem” deyip gitmemiş. “Pamuk kampanyası”na zarar gelmesin diye, Oş yönetimi de kendince bir şey yapmadan bölge mahkemelerine havale etmiş. Hocaabad çiftçileri bu dilekçelerin cevabını beklemektedirler.

Çiftçiler bu yıl yer ekmeye istekli bir şekilde girişmişlerdir. Herkes çalışıp didinip bir at, eşek bulmaya çalışıyor, bulamayanları çapayla olsa da ekinleri ekmeye girişmiş. Halk memleketin huzur bulmasından, özgürce çiftçilik yapmanın önünün açılmasından

¹¹⁰ Bolus, Rusça “kilise” sözünün Özbekçe bozulmuş telaffuz şekli.

¹¹¹ Rusça da aslı destyatına olup 1,09 hekrata denk gelen alan ölçü birimidir.

¹¹² 16,38 kilograma denk eski bir ağırlık ölçü birimidir.

dolayı memnun. Hükümetin az çok elinden geldiği kadar yardım etmesinden de çok memnun görünüyorlar.

Hocaabad'dan 3 çakırım ileride önceki zamanda posta arabaları ile büyük faytonlara durak görevini gerçekleştiren bir bina var idi. O bina Oş ile Andican'ın tam ortasında her iki şehrede 24 çakırımlık mesafede idi. Şimdi yapıları kuru duvarlardan ibaret olup kalmıştır. Avlusuna pamuk ekmektedirler...

Ondan 2-3 çakırım ileride binlerce desatinalık bir bağ var. O bağ bundan 10-12 yıl önce Fergana'nın meşhur zenginlerinden Yahudi Simhayevler tarafından yapılmış idi. Bağın arazilerini çiftçilerden (her ne kadar bakımsız yerler olsa da) ucuz ucuz almaya bizim ahmak beyefendilerimizden biri çok yardım etmiş. Hatta bu beyefendinin hareketi ile su gelmeyen yerlere su geldi, yani yukarıdaki köylerde oturan çiftçiler kendi sularından keserek beyefendinin bahçesine verdiler. Çiftçilerin çoğu beyefendinin müridi olduğu için beyefendi o işi çok kolay başardı. "Ak yaptım" , "Kara yaptım!" diyordu, tamam bu kadar...

Simhayev sonradan bubeyefendinin kendini de bahçeden kovdu, onu bahçeye sokmaz oldu. Öyle ki, ahmak beyefendi kendinin fakir çiftçilerini bir zenginin menfaatine kurban etti. Şimdi tartışmanın bir kısmı bu araziler üzerinde imiş.

Çoğu meyvelik ağaçlardan ibaret olan bu geniş bahçenin çok büyük, uçsuz bucaksız kavak fidanları var imiş. Acayip, Avrupalı yapılar, gül bahçeleriyle donanmış, yüzlerce koyun, onlarca mal, sığır, güzel öküzler, birçok çift atlar mevcutmuş; çiftçilik aletlerinin de her çeşidi varmış.

Bu elbette önceki zamanda. İşte bu iç savaşlar zamanında bahçe tamamen harap olmuş, bir çalılık olup kalmış, yapılarını istihkâm yapıp, basmacılar ile askerlerimiz, askerlerimiz ile basmacılar çatışmışlar. Sayısız tüfek delikleri yakın zamandaki dehşetli zamanları hatırlatıp, alay edip gülüp duruyorlar... Önceden yöre halkından birkaç kişi bahçeyi hükümetten kiralarlarmış. Sonraki zamanda hükümet o kiracılardan geri alıp, "köy sendikası" adlı teşkilata vermiş. O teşkilat ziraat mühendisleri göndermiş, Hocaabadlılardan gündelik işçi yollayıp çalıştırmaktadırlar. Biz geçerken birkaç kişi sepet dokumakta idi. Bozulmuş, yıkılmış evler düzeltilmeye başlanmış; bahçeye bel bağlayarak gayretle çalışıyorlardı.

Andican'dan Hocaabad'a kadar (tepeleri katmazsak) kış mevsimlerinde yol kötü olmaktadır. Hocaabad ile Oş arası kış mevsiminde de yol güzel, düz, kuru olmaktadır.

Sonraki yolculuğumuzda ilkbaharın masmavi koynunda çiçekler arasında gittik. Yol çok güzel olmuş idi, ağaçları yiyen parazit kurtlar düşmeye başlamışlar. Ekilmemiş, ot basmış yerlere öküz götürülmüş, sürülmüş. Arkları düzeltmişler. Sular şırıldayarak akmaktadır.

Oş'un yakınındaki dağlar heybetli görünmeye başladılar. İlkbaharda Oş ve Andican şehirlerinin ışıkn (şükri) ihtiyacını karkılayan “Şükri Dağı” sağ tarafımızda yemyeşil görünmektedir. “Suret Dağı”nın eteklerindeki orman gibi güzel bir yoldan geçip gidiyoruz. Orada ağaç kömürü yapılan ızgaralar var. Bazılarının ağzını açıp odun toplayıp koymuşlar. Bazılarına odun doldurup hazırlık yapmışlar. Bazılarından duman çıkmaktadır. Bazılarının alevi sönmüş, ağzına sıvanmış çamurlar sararıp kesek olmuşlar, açılmaya hazır durmaktadır.

Oş'a yaklaştığında bir grup büyük kavak bizi karşılamaktadır, Oşlular da oraya “Büyük Kavak” (Kette Terek) diyorlar. 1916 yılında Oş'dan Nikolay Hükümeti ve Avrupa istilacılarının büyük kurbanlarına “merdikar” (gündelik işçi) adı verilen Oşlu yiğitleri, yediden yetmişe Oş halkı bu “Büyük Kavak” a kadar uğurlamışlardı. Uzaktan kavağı görmem ile aklıma biçare gündelik işçiler geldi, kim bilir kimlerin nefislerine hizmet etmek için bu uzak memleketlerden bilinmeyen yerlere gitmek için şu yola çıkıp, şu kavağın altında annelerinin babalarının sıcak gözyaşlarıyla ıslanmışlar...

Kavağın şimdi başka bir kerameti daha ortaya çıkmıştır: birisi, bir “inançlı” kul söylemiştir ki: “Her kim bu kavağın kabuğunu kaynatıp içerse sıtmadan kurtulur”. Kavağın kendi de birkaç yüz yıllık eski kavak değil mi, hemen “aziz”liğine inanmışlar: insan boyundan yukarıya kadar kabuğunu tamamen soyup almışlardır... Bunu almak için doktorun reçetesi gerekli değil, biri başından geçen birine on katıp anlattı mı, inandırdı mı, oldu. Ne kadar uzak yollardan bu bir karış kabuk için gelen biçareler var!

Hive tarafında “taun” hastalığı var imiş, ona da böyle bir kavak bulunsaymış Sağlık Bakanlığının şehirden dışarıya çıkmayan paraları Amuderya boylarına da mecburiyet ile gönderilmez idi!..

Tamam şimdi, Oş'a geldik!

“Bütün Fergana’da havasının temizliği ve ikliminin hoşluğu bakımından Oş ile denk bir yer yok.”

(Babür)

“Fergana vilayetindeki şehirler arasında en güzel yere yerleşmiş ve en sağlıklı iklime sahip olanı Oş’dur. Bu çevre, genellikle, çok güzel sulanmaktadır ve onun güzel kokulu menekşeli ilkbaharı gerçekten çekici kılmaktadır! Bundan başka yine her türlü güller ve kırmızı çiçekler yetişmektedir.”

(“Kaşkar Emiri Yakub”. Adı Fransızca eserden)

Bir Özbek-Türk ve bir Fransız’ın bir anlama gelen yukarıdaki iki sözüne kendimden bir şey eklemeyeceğim. Oş, gerçekten övgüye layık bir yer. Bunu sonraki yolculuğumda beraber olduğum yoldaşlarım çok samimi bir dil ile anlattılar.

Ama...

Ama şimdi ki Oş Babür’ün söylediği ve Fransız yazarın yazdığı iklim ve havaya sahip olsa da, kendisinin bu gün ki virane ve harabe hali ile 10 yıl önceki Oş da değildir. Yukarıda koyduğum başlık Oş şehrinin en gerçek tercümanı!

Andican yolundan şehre girip giden, o... 5-6 mahalleyi geçince boşalıp kalan avlular ve onların yıkılıp, devrilen ev ve duvarlarını görüyorsunuz. Pazara yakınılaştığımızda can eseri, hayat eseri, ev, düzen eseri görüyorsunuz.

Pazar günü yüksek bir yerde durup izledim: sıradan bir köy pazarından başka bir şey görünmüyordu. şehir ve şehirlilerden iz yok. Harap olmuş, olacak ve harap olacak büyük medreseler ve onların aynı vahşi çehreyle görünümü, kaba giriş kapıları, eski şehirlerden bir iz ve işaret saklamaktadır. At, deve... deve, at... İşte Oş pazarının en çok misafirleri!

“Eşeğine yakışır sesi!” denildiği gibi, Oş şehrine uygun sorumlu kurum, yani belediye şubesi! şehrin herhangi bir yerinde bir şey görünmüyor ki, belediye şubesi onu

yapmış olsun... Pazar ortasından akıp giden güzel suyun üstünde bir büyük köprü yerleştirilmiştir, sorsam: onda da belediye şubesinin çok alakası yok imiş.

Bu eski şehir.

Yeni şehir de bundan güzel değil. O belki bundan da beter.

Devrimin yıkış döneminde harap olan bu şehirler işte bu 2-3 yıllık imar devrinde tanınmaz hale gelmeye başladılar, bazıları geldiler de. Ama Oş şehri yakın zamanda bunu başaracak gibi değildir. Bunun büyük bir sebebi: Oş'un demiryolundan uzaklığı. Zamanımız elektrik zamanı. Böyle bir zamanda demiryolundan da mahrum kalan bir şehir çabucak abat olamaz. Bundan 10 yıl önce demiryolu Andican'dan ileriye gitmez idi. Büyük "altı şehir" in Kaşkar ile olan münasebeti Oş'u büyük bir istasyon yapmış idi. Bir tarafı Yedisu vilayetine ulaşan arka taraf, şehirler ile bağlantısını Oş üzerinden yapardı. Türkistan'ın pamuk işçileri için Kaşkar'dan çıkıp gelen ucuz günlük gündelik işçiler... 50 000 ve 100 000 lercesi Oş üzerinden geçerlerdi. Sonra: Oş da sınıra yakın, üstelik ziyaret yeri olduğundan üzerine çok nüfus çeker idi. İşte önceleri Oş'u abat eden unsurların birkaç tanesi!

Bugün bu unsurlardan hiç biri yok. Bunun için Oş'un imar yönünden durumu bir süre daha bu halde olacak gibi.

Dağ yakın: hemencicik yanibaşında.

Birkaç adım sonra: dağ!

Bizde arkadaşlar ile birlikte çıktık. Dağın yamaçlarında insanın beline gelen büyümüş otlar, çimenlik, yeşillikler, gelincik ve diğer çiçekler hala alçak boyları ile genç çocuk gibi dikilmekte, büyümektedirler...

Dağın kara, cansız ve kaba taşlarının da bir "özelliği", bir "kerameti" var bu memlekette. El sokulsa; elin ağrımadığı, baş sokulsa; başın ağrımadığı, bel değse; belin ağrımadığı "mübarek" çukurcukları var o taşların! Her bir "şifahane"nin önünde bir şeyh, bir açgözlü, doyumsuz sahtekâr yalan ve hile satıp durmaktadır... Dağda kara taşlar arasında bir karıştan daha fazla büyüyen bir çimenlik, bir ot yoktur ki, başlarına bir parça paçavra bağlanmış olmasın! O bez parçalarının hepsi totem, dokunulması yasaktır. Yalnız "cinler", "kötü ruhlar", "hayaletler" göze görünmeden gelip girmektedirler...

Biçare Özbek kadını!

Sana 12 yaşında kefen giydiren efendiler doğduğun günden itibaren seni hurafelerin saçma kucaklarına atmaktadırlar.

Bilmiyorsun.

Bilmiyorsun.

Bilmediğin için sen hala uzun yıllar hurafeler için en taze ümitlerini soldurmaktasın!

Senin bilmen, öğrenmen için geniş yolların açıldığı şu devirde de sana açılacak okulların teminatı için mahalli paranın çoğalmasını diliyoruz!

Oş'da şehir ve vilayet icra komitesi var, onun binası da Oş'un kendine uygun dağınık, bakımsız, idare binasına uygun olmayan iki katlı bir yer. Diğer idarelerin yerleri de böyle.

Belki bundan da perişan. Ama bir tane okul var. Binası çok güzel, önceden Rus Yerli Okulu olmuş. Oda biz gittiğimizde onarılmamıştı. Onarım için belediye de para yok, öğretmenlerin maaşı için eğitim şubesinde para yok, eğitim şubesine vermek için Eğitim Bakanlığında para yok. Böylece, bu bir tane okulun da kaderi sallantıdadır. Halkın parasıyla yapılacak işler için halktan para toplamak zor...

Biz şehrin park alanında, en güzel yerde oturuyor idik, "gazeteciler geliyor" diye haber duyan bir kişi yanımıza geldi. Yarım saat feryat içinde koskoca bir adam ağlamaklı bir şekilde bir yere 2 kere vergi emri geldiğini, şikâyetlerinden de bir fayda olmadığını anlattı. Sovyet matbuatı oldukça güçlenmiş imiş, bunu biz orada açıkça öğrendik.

Oş'da su ile çalıştırılan bir elektrik santrali var. Çok güçlü. Fiyatı da ucuz, müşterisi az. Şimdi kablo çekilmeyen sokaklara kablo çekmeye, fiyatını yine de ucuzlaştırmaya gayret var.

Oş'un etrafında yaşayan Kırgız halkı okula ve bilime ciddi gayret etmektedir. Gulşa'da halkın yardımı ile güzel bir okul binası yapıldı; açılış töreninde kutlama düzenlenip, okulun 6 aylık giserleri toplandı. Özgent'de de okul binası yapıldı. Gulşa'da öğretmenler Kursu açıldı. Bunların hepsi halkın teşebbüsü ile oldu.

Ama Oş şehri bir tane okulu bile çalıştıramamaktadır.

Oş'un basmacılardan kurtulmasına 2 yıl kadar oldu. Bunun için etrafında ekilen yerler çok, çiftçilik güzel.

Su bol.

Her yerde olduğu gibi burada da at, binek azlığı var. Bu da zamanla doldurulur, tabii ki. Biz Celalabat'a geldikten sonra öğrendik ki, bu zamana kadar Oş'da devam eden biricik sinema da yakında Celalabat'a taşınmış...

Nihayet bir gün şafak vaktinde Celalabat'a varmak için Karasu istasyonuna doğru yola çıktık. Güzel dağı, güzel manzarası ile güzel Oş şehri, virane yüzünü kederle doldurup arkamızdan bakakaldı...

Oş'dan yola koyulduk.

Oş ile Karasu arasındaki yol nedendir Oş-Andican yolundan da boş, ıssız göründü. Oysaki Oş şehrini demiryoluna bağlayan, hem düz hem yakın olan bu yol kalabalık, abat, kervanların kesilmediği bir yol oluşu gerek idi. Bu durum Oş'un her yönden önceki mevkisini kaybetmeye başladığını göstermektedir. Şimdi onun yerini Celalabat ile Özgent köyleri almaktadırlar. Özgent'e giden yolun üstünde olup, yakınına demiryolu istasyonu yerleştirildiği için küçük Hanabad köylü de abat olmaktadır. Celalabat ise bilmem ne zamanlardan beri Oş'un önemli ticaret ve sanat yönlerini kendine çekip, gündün güne büyümektedir. Özgent köyü da bütün ilişkisini Hanabad üzerinden demiryoluna bağladı, Oş ile hiçbir işi yok.

Mezarlıklar, Şeyhler, "ulular" meskeni olan güzel Oş şehri, üstüne kuma gelen genç kadın gibi bir kenarda mahzun mahzun kalıp gitti...

Oş ile Karasu'nun ortasındaki Kaşkar köyüne yaklaşıyoruz. Sağ tarafımızda geniş ve güzel bir yer var. Bu Türkistan'ı Ruslar almadan önce herhangi bir Han ya da Bey'in bahçesi olan yer. Büyük büyük kayısıları o şansız, şerefsiz günlerini akla düşürüp durmaktadırlar...

Devrimden önce o yer "Padişahlık Yerler İdaresi" (Devlet Arazi Ofisi) adlı kurumun elinde olup, iyi soylu atlar yetiştirmek için orada "At çiftliği" açılmış idi. O çiftlikte Oş ve çevresi, genellikle bu muhit için epeyce soylu at yetişmiş idi. Önceleri çiftliğin yanındaki geniş ekin yerleri de bir karış bırakılmadan ekilir idi. Bizim geçtiğimiz sırada ekinlik yerleri karış karış yabani otların bastığını gördük...

“At çiftliği” de harabe olmuş. 1919 yılında Fergana basmacılarının lideri olan Muhammet Emin Bey göçmen Ruslar ile birleşip Oş şehrine saldırmış ve şehri aldığı zaman da Yoldaş Safonov’un eli altındaki kızıl askerler bu “At çiftliğini” de basmacılar ile çok çatışmışlar. Bunu bizim arabacımız olan Oşlu genç yiğit basit ve tatlı bir dil ile anlattı. O çatışma döneminde tüfek için delinen duvar delikleri, beyaz patlamış mısır gibi kabarıp gitmişler. Şimdi bu delikleri toprak ile sıvayıp, çiftliğin güzel evlerine o yerlerdeki bazı çiftçiler yerleşmeye başlamışlar.

Karasu’ya geldik.

İstasyonun içine ve dışına birçok insan toplanmış: Andican’dan gelen treni beklemektedirler. Bizde bilet gişesine yaklaşıp, sıra ile beklemeye başladık. Tren diğer istastondan çıktı. “Şimdi gişe açılacak” diye sıradakiler bastırmaya başladılar. Birden bir Rus bağırdı:

- Tren dolu, bunun için yolcu da alınmayacak, bilet de satılmayacak!

Herkes şaşırıldı.

Biz herkesten de fazla şaşırıldık. “Muştum ” ile görüştük, o:

- Ressamım Tullya olsa, deminki “bilet satılmayacak” diyen demiryolcunun bazı davranışlarını çizer idi! diye kendi hayfını dile getirdi.

“Muştum” bir şeyi hissetmeden konuşmaz. “Bilet satılmayacak” diye bağırın görevli dışarıya çıkıp, bazı “güvenilir” tüccarlara: “Bir şey verin, bilet bulalım!” deyip parmakları ile para işareti yaptı. Görevlinin bu hilesi “Muştum”un keskin gözünden kaçıp kurtulamadı, ihtimal ki, “Muştum”un gelecek sayılarında bunun gibi “fazilet ve hüneler”e dair bazı “insanı şaşırtan hadise”leri okuyacağız!

Biz araba ile olsa da Celalabat’a gitmeyi kafaya koyduk. Fakat arabacılar nehrin suyundan korktular. Sonra akşamki tren ile Andican’a gidecek olduk. “Celalabat trenini uğurlayalım” bahanesi ile istasyona çıktık.

Biletleri alıp, bir kırmızı vagona çıkıp yerleştik.

Vagonlarda kalabalıktan eser yok. Boş yer çok fazla. Hatta “keyfine düşkün” kişiler rahatça uzanmış uyumaktadırlar. Şayet yüz, iki yüz kişiye bilet satılacak olsa bile vagonlar dolmayacak kadar geniş...

Ziller çalındı.

Vagonlara bizden başka da 5, 10 tane Müslüman heybeleri ile birlikte kaldırıp girmişler idi, rahat yer buldular. Diğer vagonlara da binenler çok oldu.

Üçüncü zil çaldı.

Tren hareket etti...

Kapıdan kontrolör girdi. Bileti olmayanlara konulmuş para cezasından ve onu tahsil ederken çıkan gürültüden haberdar olunca yüreğimiz ezildi.

Tren içinde tuhaf tuhaf, “insanı şaşırtan hadise”, ilginç “sır”lar, yerel halka yapılan muameleleri izledik.

Sultanabad’ın yıkılan istasyonunda durmadan, büyük nehirden geçip, Hanabad’da biraz durduktan sonra Celalabat’a gittik.

Vadiler içinde ne kadar vadi,

Kan etti ciğeri vadi, badi!

Fergana vadisi hakkında söylenen bu iki mısra beyit, Fergana’dan uzak düşmüş bir Ferganalının kendi vadisini özleyip söylediği beyitlerden iki mısra.

Bende bu iki mısra beyiti tekrar ede ede Celalabat - Kögert vadisine geldik.

Önceki yolculuğumda da, sonuncusun da Celalabat’ta çok durmadık. Bir iki gün! Zaten Celalabat’ın haftalarca dolaşıp görülecek yerleri de yok. Müslümanlar nezninde Hazreti Eyüp peygambere verildiği için mukaddes sayılan, zamane düşünürleri için ise yerin sıcak tabakalarından geçip çıkan sudan başka bir şey olmayan kaynayan pınarlar vardı ki, Celalabat’ın görülecek şeyi işte budur.

Celalabat köyü ya da kasabasının doğu tarafındaki yüksek tepelerin bir köşesinden çıkan o pınarlar önceki Çar Hükümetinin dikkatini iyice çekmiş idi. Çar Hükümeti o yeri güzel, mükemmel bir kaplıca yapıp, kuzey ve batının tek gözlü gözlük takan gösterişli zengin çocukları için hem şifa kaynağı hem israf ve fuhuş yuvası yapmış idi. Bunun başlangıcı olarak ayrı ayrı 10 odalı çeşme hamamları meydana getirmiş, onların ertafında ziyaretçiler için şehir misafirhaneleri şeklinde ayrı odalar yaptırmış idi.

Çeşmenin yukarı tarafına, tepenin en üstüne, bahçeler yapma, yine güzel binalar yerleştirme planları çizilip, yeraltı su yolları için demir borular döşenmiş idi.

Çar Hükümetinin soğuk ve masmavi gözleri, yukarısı zorlama, aşağısı zulümden ibaret olan kirpiklerini birbirine yapıştırıp, böyle hayallere gömüldüğü bir zamanda Asya'nın bu yabancı tepelerinde “muazzam ve bölünmez Rusya”nın Rus zevkini yansıtan güzel “Baden-Baden”ini¹¹³ görüyor idi.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra dar görüşlü, milliyetçi Rus yazarları, Almanya kaplıcaları nedeniyle Almanya hazinesine düşen paraları için kederlenmeye başladılar. “Vatansever” Rus gazetelerinin bir tanesinde hararetle bir milliyetçi: “Bizim en çok paramız Almanya'nın “Baden-baden” gibi kaplıcalarına dökülmektedir: oraya harcanan paralarımız Almanya devletinin hazinesine gitmektedir, devlet ise o paraları “Krup” fabrikasına verip, Rus ordusunu kazımak için 42 santimetrelük toplar hazırlamaktadır.

Harcanan paralarımız çok ise soylularımız güzel havadar yerleri istiyorlarsa, Kırım ve Kafkasya kaplıcalarına gitsinler, kendi cebimizden çıkan para yine kendi cebimize girsin. Bunun ile beraber hükümetimiz de Kafkasya ve Kırım kaplıcalarını Almanya kaplıcaları gibi geliştirme yollarına baksın. Sonra diğer ülkelerimizde de güzel, şifalı yerler var. Mesela: Türkistan'da böyle yerler bir tane değil, birkaç tane var. Bunları Almanya kaplıcaları gibi mükemmel yapsak, vatanımız için ne kadar büyük hizmet etmiş oluruz” diye yazmış.

Rus milliyetçisinin bu makalesini 1914–1915 yıllarında okumuş olsam da, o zaman onun gerçek anlamını o kadar anlamamış idim. Aradan 10 yıl kadar zaman geçti, Rusya'da büyük değişimler oldu, “vatanseverlik”, “milliyetçilik” gibi sözlere yeni anlamlar verildi. Şimdi yukarıdaki makalenin anlamı da bütün açık ve kapalı yönleri ile birlikte iyi anlaşılmaktadır.

Özellikle o “Kızılbülak”ın yanında durup Kögert vadisine baksak, orada birkaç tane uzayıp giden Rus köylerini görsek, makalenin içeriği daha da açık anlaşılmaktadır. Çar Hükümetinin Göçmen İdaresi gerçekten uzman kişilerin eline teslim edilmiş imiş... Bu çevrede fikrimce, bu Celalabat–Kögert vadisinden daha verimli toprak olmasa gerek. Buraya en büyük göçmen köyleri sayılan en kara göçmenler yerleştirilmiş. Göçmen

¹¹³*Baden-Baden – Almanya'da bir kaplıca olup, Birinci Dünya Savaşından önce Rus parası tamamen buraya akar idi (Çolpan'ın açıklaması).

köylerinin ortasında parlayıp görünen heybetli tapınak kubbeleri Çar Hükümetinin niyet ve idaresini çok açık göstermektedir.

Ekim devriminden sonra, basmacı mücadelesinin en kızgın devirlerinde Kögert-Oş ile Özgent arasındaki göçmenleri, basmacılar safında görüyoruz. “Azuk” birliğine karşı şiddetli isyan edenler bu göçmenler oldular. 1919 yılında Andican’ı kandırıp alan basmacıların en kalın safı göçmen askerleri idi. 1920 – 1921 yıllarında uygulanan yer ıslahatı Çar Hükümetinin kara emellerine sadık kalmış göçmenlere iyi bir ders vermişti. Çevrelerinde deveye binen Kırgız, araba süren Özbekleri “bunlar da insan” demeye mecbur bıraktı. Ne kadar zor olsa da, önce güçlenip aldıkları yerleri asıl sahiplerine geri vermeye mecbur kaldılar.

Vadinin göçmenler meselesini Sovyetler Hükümeti işte bu yol ile doğru dürüst halletti. Şimdi kaplıca meselesi var. Onu da halletmek gerek. Bugünkü Hazreti Eyüp tam anlamı ile kaplıca değildir. Ama böyle yapılması gerek. Türkistan Sovyet Cumhuriyetinin Merkez Hükümeti, Cumhuriyetinin bu durumdaki değerli yerlerini hiç değilse Kırım ve Kafkasya kaplıcaları ile eşitlemesi gerek.

Orta Asya’nın yoksul çiftçileri, emekçi işçileri kendi cumhuriyetlerinin şifalı yerlerinde tüm kolaylık ve rahatlığa ulaştıkları halde, dinlenmeye, istirahat etmeye layıktırlar. Şimdiye kadar bu konuda çok az çalışılmışa benziyor. Hatta kaplıcanın özel doktoru da yok. Sonra Celalabat’ta bu yıl bir kaplıca dahi açılmadı, galiba.

Celalabat, önceki hatıralarda yazdığım gibi, günden güne gelişmektedir. Elbette bunda demiryolunun büyük etkisi var. Bu yolu yine içerilere alıp gitmek de mümkün. Celalabat’ta bir hastane var, çevresinde (göçmen köyleri için) da bir hastane yapılmış, şimdi var mı yok mu, bilmiyorum.

Eğitim işleri çok zayıf. Zayıflıkta Merkez Eğitim Bakanlığı ile bile boy ölçüşecek derecede değil... Şehirde yerli halk için bir tane yatılı okul var. O yatılı okul hükümet güvencesinde. Eskiden fuhuş yeri olan bir oteli, halk yardımı ile güzel 4 sınıflı bir okul binasına dönüştürmüşler, biz gittiğimiz zaman da bina bitmeye yaklaşmış idi. Ama öğretmenlerin maaşına ne devlet hazinesinden ne yerel bütçelerden bir şey verilmektedir. Halktan para toplamakta çok zor. Celalabat’ın eğitim için emek harcayanları bu konuda bize çok şikâyet ettiler. Biz ne yapalım? Gazeteye yazıp ilgili idarelerin kulağına duyurmaktan başka elimizden bir şey gelmiyor.

Son zamanda Celalabat İcra Komitesinin güzel girişimleri var: şehrin büyük gidiş geliş sokaklarına taş döşeme planları var. Taşı nehirde taşımak için yol idaresi ile anlaşmışlar. Bir kısım harcamasını Andican İcra Komitesi verecekmiş, bir kısmını kendileri bulacak. Sonra kasabayı elektrik ile aydınlatma işi de gerçekleşecektir. Bu konuda var olan bir alev değirmeninin kuvvetinden yararlanma yolunu bulmuşlar. Bazı aletler hazırlanmış, yakında kasaba elektrik ile parlamaya başlasa gerek.

İşte bu çalışmalar, eğer teşebbüs edilirse, her yerde çok şeyler üretmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Devlet sermayesinden az verilse de, yerel bütçeler yetersiz kalsa da, teşebbüs sayesinde çok şey üretmek mümkün. Bunun örnekleri sadece Celalabat'ta değil, diğer yerlerde de var. Ama Celalabat'taki, teşebbüsün boşa gitmediğinin en açık örneğidir. Keşke, eğitim işlerinde de bu tür ciddi teşebbüsler olsa, yaratıcı işler yapılırsa ve yeni yapılacak elektrik santralleri için köy çiftçilerinin çocuklarından genç ustalar, teknisyenler yetişse.

Dönmek için vagona bindik. 5–6 saat sonra Andican'da oluruz. Bununla yolculuğumuz son bulmaktadır. Bu büyük yolculuğun sonucunda çok şeyler gördük. 5–6 yıllık harabelik tarihini yerinde gözlemledik. Harabelik gerçekten çok fazla. Harabeliği yok edip, yıkılanı inşa etmek için çok büyük güçlere, tükenmez gayretlere ihtiyaç var. Memleket yıkılmış. Ama onun bereketli toprağının gittiğini yok, yerinde. O toprak vasıtasıyla yine yurdu yaşatmak sizin ve bizim elimizde, hürmetli okuyucular!

3.1.40. Büyük Eksikliğimiz¹¹⁴ (1924)

Geçenlerde Kızıl Özbek Matbuatının 6'ncı yılını geride bıraktık. Gazetelerimizin her biri 6 yıllık matbuat hakkında detaylı açıklamalar yayımladılar. O açıklamalardan anladım ki, matbuatımızın gazete ve günlük kısmı, gerçekten de ciddi adımlar ile ilerlemiş, 2 bölge ve bir merkez gazetesi ile Buhara Cumhuriyetinin bir merkez gazetesi kesintisiz devam etmektedir. Onların durumları nasıl parlaksa, gelecekleri ondan da parlaktır. Bunu onların günden güne ilerlemeleri ile ispat edebiliriz. Böylece sözü kısa

¹¹⁴ “Fergana” gazetesinin 1924 yılı 31 Temmuz sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. “Edebiyat Nedir?” toplamında tekrar neşredilmiştir. Fergana” gazetesi esasında neşre hazırlanmıştır.

kesersem: Kızıl Özbek Matbuatının gündelik kısmının temeli iyi sıkıştırılmış sağlam binası, günden güne genişletilip, yükseltilip gitmektedir.

Biz yukarıdaki duruma ne kadar sevinsek de matbuatımızın büyük eksikliğini görünce kederlenmeye mecbur oluyoruz. 6 yıldan beri doldurulmayan bu eksiklik haftalık ve aylık matbuatımızın acı halidir. Bir zamanlar Eğitim Bakanlığı bünyesinde Tatar yazarlar tarafından çok dar bir dairede çıkarılan, “Maarif”¹¹⁵ dergisi esasen 2 sayıyı aşmadı. Ondan sonra Milli İşler Bakanlığı yanında “Şark”¹¹⁶ dergisi çıksa da onun bizimle zerre kadar alakası yoktu. “Tan”¹¹⁷ dergisi aslında bizden idi; lakin o da 3 sayıyı aşmadı.

Bizde en çok devam eden dergi “İnkılap” olmuştur. Onunla birlikte çıkan “Bilim Ocağı” onun ile denk olmadı. Şu anda “İnkılap” da yok, “Bilim Ocağı” da. “Özgerişçi Yaşlar”¹¹⁸ dergisi var. Bu dergi gençlerin en önemli ve ümitli dergisi. Yalnız o gençlerin dergisidir. Onun kendine uygun olan dairesi, sınırı var. Eksiklerimiz için de böyle bir dergi durmadan devam edip gitse, bizim isteğimiz yerine gelmiş olur.

Son zamanlarda “İnkılap” idaresinden bir davet mektubu almıştım. Adı geçen davette “Uzun zamandır durmuş olan derginin yeniden çıkmaya başlayacağı, son sayının matbaaya verilmek için hazırlandığı, maddi yönün tamamen temin edildiği, kesintisiz, düzenli çıkmasının mümkün olduğu” beyan edilip, “kalem ile yardım etmeye davet edilmiş” idim. Davete icabet ettik, söz de verdik, bir miktar da sevindik.

Lakin... aradan yarım yıl kadar vakit geçti, “İnkılap” ın son sayısı hala meydanda yok. Geçenlerde Taşkent’e gittiğimde sormuştum, “Basımı bitti, matbaanın hakkını verip almaya Eğitim Bakanlığının parası yok”, dediler. Bu “para yokluğu” da 2-3 aydan beri devam ediyormuş...

Bizim Eğitim Bakanlığımıza güvenip bir işe girişmemizin kendisi hata. Bu defalarca tecrübeden geçmiş. Bu tür şeyler için onda para olmuyor.

¹¹⁵ “Maarif” – 1918 yılı Aralıkta Taşkent’te Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan dergi. 6 sayı çıkıp, 1919 yılı Nisanında durmuş.

¹¹⁶ “Şark” – 1919 yılı Kasım ayında başlayıp Semerkant’ta hükümet tarafından çıkarılmış, 1921 yılı Ağustosunda duran dergi.

¹¹⁷ “Tan” – 1920 yılı 9 Nisanında Fıtrat’ın teşebbüsü ile çıkan dergi. Üç sayı çıktıktan sonra durmuş. Dergide Çolpan’da aktif olarak yer almış.

¹¹⁸ “Özgerişçi Yaşlar” – 1923 yılı Aralıkta 1924 yılı Kasımına kadar Taşkent’te neşredilen sosyal-siyasal, edebi-ilmi gençler dergisi.

“Kolezyum” binasının eski para ile 4 trilyon borcunu ödemeye, Yeni Taşkent’in işçilerin olmadığı bölgesinde tarihi dans okulları açmaya, onun programını genişletmeye para bulunması ile tüm halk matbuatı ve tiyatroları için para bulunmuyor. Tecrübeyle görülen bu acı gerçeği takdir edip bir önemli dergi çıkarmak için başka cömert yerlerden para arayıp bulsak da, bu güçlü eksikliğimizi bertaraf etsek.

6 yıllık bayramın büyük bir meyvesi, mahsulü bu olsa!

3.1.41. 500 Yıl¹¹⁹ (1924)

(ÖZBEK BİLİM HEYETİ DİKKATİNE)

Nevai'nin Çağatay Edebiyatına ve diline yaptığı hizmet çok büyüktür. Bugün ki yeni Özbek Edebiyatı ve bu edebiyatın bugün ki sade şivesi, bana göre o dönemki Çağatay şivesinden farklı değildir. Bazı kişiler, Nevai'den çok sonra çıkan yazar ve şairlerimizden bir iki sade yazan edipleri ele alıp, onları haddinden fazla yükseltmekle diğerini belli bir ölçüde bulanıklaştırmış olsalar da Nevai Özbek Dili ve Edebiyatında hak ettiği yüksek mevkii almıştır. Osmanlı Edebiyatının en büyük temsilcisi olan Fuzuli'yi meşhur Osmanlı yazarı Şemsettin Sami Bey¹²⁰, Nevai'nin arkasına yerleştirmiştir. İşte bu da Nevai'nin sadece Özbek Edebiyatında değil, bütün Türk halkları edebiyatında da hak ettiği yeri aldığını göstermektedir.

Tarihin gösterdiğine bakıldığında bu bir bir buçuk yıl içinde büyük Nevai'nin vefatının 500 yılı dolacaktır¹²¹... 500 yıl, Özbek-Çağatay Edebiyatı tarihine çok şey kazandırmış, birçok değişiklikler meydana getirmiş, çok uzun bir zaman dilimidir. Kendi ediplerine 5-6 asırlık tarih yaşatabilen halklar çok değildir. Öyleyse, bize de bu bir yıl içinde bir kutlama, büyük bir tören gerçekleştirme görevi düşer.

¹¹⁹ 500 YIL. (ÖZBEK BİLİM HAYATI İTİBARINA). -20.yıllarda zirvede olan geçmişe, geçmiş medeniyetine nihilistlerce ilişkide olan akımları iyice anlayan aydınları derin endişeye salmış. Çünkü ceditçiliğin önde gelen amaçları etkisinde yetiştirilen çok sayıdaki aydınımız milletin kendisini tanıması ve kendini anlamasını geçmişin ne kadar önemli bir etken olduğunu bilirler. Çolpan Özbek bilim hayatına müracaat edip yazmış, sözü geçen açık mektup “Türkistan” gazetesinin 1924 yılı 23 Eylül sayısında yayımlanmış.

¹²⁰ Şemsettin Sami Bey (1850-1960) – ünlü Türk şairi, yazarı ve düşünürü.

¹²¹ “Tarihin gösterdiğine bakıldığında bu bir- bir buçuk yıl süresince büyük Nevai'nin vefatının 500 yılı dolacaktır...” – fikrime göre burada matbaa hatası olmuş ya da Çolpan karıştırmış. 1926 yılında yani Çolpan söz arasında neredeyse bir- bir buçuk yıl içinde Nevai'nin vefatının 425. yılı dolacaktı. Daha aşağıda ise yazar “Nevai'nin 500. Yılı” kutlamaları hakkında konuştu. Tahminen Çolpan şairin vefatının 425. yılını ve daha sonra doğumunun 500. yılını göz önünde tutup işaret etti.

Vatandaşlarımız Ruslar Puşkin'in her 5 yılı için büyük törenler düzenliyorlar. Batıda ise bunun gibi törenler çok büyük kutlamalar ile gerçekleştirilir. Bunun hakkında sözü uzatmaya gerek yok. Göz ile gördüğümüz yeter de artar.

Bunun için söylemek istiyorum ki, Nevai'nin 500. cü yılını bizde uygun bir seviyede tantana ile geçirmek için şimdiden hazırlanmaya başlayalım. Bu yolda ben aşağıdaki çözümleri teklif ediyor Özbek bilim heyetinin dikkatine sunmak istiyorum:

1- Şimdiden başlayıp bilgilikışilerimizden bir heyet teşkil edip, 500. yıl törenini olabildiğince tantana ile geçirme konusunda o heyet görevli olsun.

2- Heyet Nevai'nin basılmayan eserlerini bulsun, basılmaya gerekli görülenleri törene kadar bastırmanın çaresini bulsun.

3- Nevai'nin tam bir biyografisi yazdırılsın.

4- Nevai eserleri sözlüğü hazırlansın güzel bir biçimde bastırılsın.

5- Nevai adına yükseköğrenim kurumlarının Dil ve Edebiyat Bölümlerinde Özbek öğrenciler için burslar verilsin.

6- Özbekistan'ın başkentinde Nevai heykeli dikilsin.

7- Özbek şehirlerinin bazılarında sokaklara Nevai adı verilsin.

3.1.42. Tarihin Zararlı Tekerrürü¹²² (1924)

Dünyanın gidişinde, hayatın akışında öyle olaylar ortaya çıkar ki, o olaylara benzer durumlar daha önce de görülmüştür.

İşte bu zamanlarda bilgiç, usta kişiler çıkıp “tarih tekerrür ediyor” diye feveran ederler.

Ben bilgiç de değilim usta da. Feveran etmek elimden gelmez. Ben Fergana'daki bazı durumları biliyorum. Eski kâtiplerin kalemi nasıl yavaş yürürse onun gibi yavaşça, telaşlanmadan, acele etmeden, yalan söylemeden size anlatacağım.

Hepsi bu.

¹²² Tarihin Zararlı Tekerrürü - “Türkistan” gazetesinin 1924 yılı 14 Ekim sayısında yayımlandı. Gerçi makalede sahne eseri hakkında söz edilse de ona yazarın edebi, estetik görüşleride yansıdığı için ilgili bölüme aldık.

Fergana'nın 1919 ve 1920 yıllarını hatırlıyorsunuzdur.¹²³ Fergana'da akan haklı ve haksız kanların kokusu Taşkent'e, Semerkant'a değil Moskova ve Leningrad'a kadar yayıldı. Bu kadar kanın döküldüğü yerde elbette olay değil olaylar olur.

Olaylı hadiseler o kadar çabuk ve aceleyle gün yüzüne çıktı ki, onları tarih sayfalarına koymakta çok zor olmuştur.

Fergana'da da bunun gibi oldu. Çünkü olaylar bugün akıldan çıktı. Yarınki olaya göre çünkü olaylar hiçbir şeydi. Akıllar, bu olaylara tanık olan bir tarihin varlığını idrak edemez oldular.

Böyle bir zamanda bizim büyük hissiyatlı yazar ve şairlerimiz çıkıp, o olayların hepsini edebi gösteri, mükemmel piyesler halinde tarih sayfalarına naksetmiştir. Cürete, cesarete bak!

Hamza Hakimzade'nin 6-7 bölümden oluşan duygusal (duygulandırıcı) "Fergana Faciaları" işte o çırpınışın meyveleriydi. Gözlemci tarihçimiz, kendi eserlerini o zaman bile "tarih için sıradan bir malzeme" diye düşünmüyordu. Hatta bunu iddia edenlere de çok kızmıştır. "Fergana Faciaları" yazarının düşüncesi, Shakespeare'in "Hamlet", "Macbeth", "Romeo ve Juliet" lerinin Özbek ve Fergana çevresinden ortaya çıktığıydı. Onun için onlarda yüksek ideolojili kızlar, yüksek düşünceli bazı "Tal'atfendi" ler vardı.

O zamanın milleti, halkı enteresan. "Fergana Faciaları" dedin mi, 5000 kişi sığın geniş sahneler de insanlarla doluyordu. Bunu gören yazar, "değerli", "güzel" eserlerini geniş Türkistan'ın o başından bu başına kadar taşıdı, oynatıp durdu...

Ortaya "Çağatay Gurungu" denilen bir cemiyet çıktı. O cemiyete bağlı kişiler dili sadeleştirmek amacını esas aldıkları halde, Özbek Edebiyatının tamamlanışına da çok önem verdiler. Tamamlanan edebiyatın gerçek edebiyat olması gerek. Bunun için edebi eserlere gerçek değerini verip edebiyattan iz taşımayan eserleri acımasız bir şekilde meydandan def ettiler. İşte bu hareketin darbesine uğrayanlar arasında Hurşit Şeref'in¹²⁴

¹²³ "Fergana'nın 1919 ve 1920 yıllarını hatırlıyorsunuzdur" – Hokant özerkliğinin kanuni hükümeti Bolşevikler tarafından yıkılınca, Fergana da arka arkaya korkunç katliamlar yapıldı: Hokant'ın yıkılışı, taşnaklar katliamı, milli gururunu ve milli özgürlüğünü koruyan özgürlük severler (yani basmacılar) ile savaş, korkunç açlık... Çolpan bunları hatırlatmak istiyor.

¹²⁴ Hurşit Şeref – Asıl ismi Şemsettin Şerafeddinov (1892- 1960), Hurşit mahlasıyla eserler yazan şair, oyun yazarı, tercüman, tiyatro organizatörü. Özbek müzikali oyununun kurucularından.

“Küçük Asker” i (kendince: “Kiçik Asker”) ile birlikte bizim “Fergana Faciaları” da vardı.

“Çağatay Gurungu” temelini sağlam kurduğu ve çizgisini doğru çizdiği için yok olup gitse de Özbek’in yeni edebiyatında yeni, parlak, şerefli sayfalar açtı ve açmaya da devam ediyor.

Ancak sıradan olaylarınince, nazik bir edebi dil ile göstermek isteyen “Fergana Faciaları” o zamanların o zamanki haber (kronik) lerinden başka bir şey değildi. Onun için daha 1920’li yıllarda arkasından matem tutulmaksızın toprağa gömülüp gitti.

Tarihin tekrerrü mü?

Son zamanlarda Hokant (Fergana vilayetinin başkenti) şehrinin sokaklarında bir hitabe kadar uzun, Buhara’daki “Anas” veya “Ulu Türkistan” gazetesinin dili gibi “yapma” bir ilan okudum.¹²⁵ İlanda: bir iki saatlik giriş (doğrusu reklam!) ten sonra “Fergana Faciaları” nın sahneye koyuluşu haberi veriliyor. Şaşırdım, telaşlandım. Niçin şaşırdım mı diyorsunuz. Bu dünya da “ölülerin yeniden dirildiğine” inanmadığım için! Bunun için şaşırp telaşlandım fakat “Rahimboev” tiyatrosunun perdesi açılıp “basmacı” ve “taşnak” sözleri duyulduktan sonra “ölülerin dirilmesinin mümkün olduğuna” inandım.

Piyas hakkında konuşmayacağım. Oyunun sahnelenmesindeki başarısızlıklarında bahsetmeyeceğim. O gün ki oyuna bildiğiniz üzere “ünlü aktris” Kuznetsova¹²⁶ da katılmıştı. Avrupa eserlerinde bir Avrupalı kız rolünü nasıl oynaması gerekiyorsa bir Özbek kızı rolünü Fergana sahnesinde öyle oynayan Kuznetsova, o gün sahneye çıkıp konuşan bir arkadaşı tarafından çok övüldü. Burayı size anlatmadan geçsem olmazdı. Kendisi sıradan bir hizmetçi olduğu halde “İstanbul darülfünun müezzinleri”¹²⁷ gibi konuşan bir taşnak Ermeni rolü de var. Bu rolü oynayan “Usta” artist Ermeni ve Azerbaycan dillerinin özelliklerinden o kadar habersizdi ki, o zaman taşnakların zulümlerini göstermekle değil, dillerini bozup, alay etmekle onlara haddini bildirmiş

¹²⁵ “Buhara’daki “Anas” veya “Ulu Türkistan” gazetesinin dili gibi “yapma” bir ilan okudum” – adı geçen gazetelerin ilkinde Tacik, ikincisinde Tatar diline has söz ve söz biçimlerinin kullanıldığını işaret etmekte.

¹²⁶ “Ünlü aktris Kuznetsova” – Maria Kuznetsova (1899- 1956), Özbek tiyatrosunun ilk aktrislerinden, ÖzSSR halk artisti. 1918 yılında Hamza önderliğindeki “Ülke seyvar siyasi takımı”nda oynamış. 1921-1925 yıllarında Hokant tiyatrosunda, 1925 yılından ömrünün sonuna kadar şimdi ki Hamza tiyatrosunda çalışmış.

¹²⁷ “İstanbul darülfünunu mezunları gibi konuşan...” – darülfünununun eğitimcileri gibi konuşan.

oldu... Aferin, bu da büyük maharet! Ben onun hakkında fazla konuşmak istemiyordum. Sağından solundan bazıyerlerini gösterip geçeyim dedim, fazlaca vaktinizi aldım. Benim asıl durmak istediğim nokta şudur ki, bu piyesi bu halde oynayarak işe başlayan bu tiyatro gruba, mahalli bütçeden teminat verilmiş diye ortada dönen sözler var. “Facialar” ın yazarı ve grubun ruhu olan Hamza Hakimzade arkadaşımız bu iş için bilerek Hive’den getirilmiş. Hamza arkadaşım kendi de özel bir konuşma sırasında “bu konuda 20-30 kişilik bir liste düzenleyip vilayet icra komitesine teslim ettiğini” söyledi.

Özbek tiyatrosunu canlandırmak, Özbek sanatını yaşatmak yolunda Fergana vadisi icra komitesinin ciddi bir gayret göstermesi alkışa layık bir iş. Ama şunu bilmek gerekir ki, Özbek tiyatro ve sanatı, bu tür sanattan uzak eserler ve sanata 1919 yılı gözüyle bakan gruplar tarafından canlandırılıp yaşatılmaz. Bu önemli işi genç güçlere, sanatı doğru görüp tanıyan güçlere teslim etmek gerek.

Şüphesiz Yoldaş Hamza Özbek tiyatrosunun, Özbek sanatının yükselişinde önemli bir etken olmuştur. Onu bu alanda değerlendirmek gerek. Ama ona bildirmek, anlatmak gerek ki, Özbek tiyatrosunu Türkistan’ın merkezinde eski “Karl Marks” grubununbaşlattığı doğru yoldan ilerletmek gerek. Bu doğru yola çıkamı kabul etmeseler tarihi “tekerrür” ettirmek isteseler, sahneyi olayların kuru bir haber bölümünden ibaret yapmak isteseler onlara ne mahalli bütçeden ne de başka bütçeden bir kuruş bile vermek gerekmez.

1919’un “facia tellallığı” devri geçti ve tarihin bu “tekerrürü” bizim için zararlı!..

3.1.43. Kalem Hatası¹²⁸(1924)

(“Muştum ”a hediye)

Biz de bir söz var: birisi kaba bir sözü bilmeden söylese, çok utansa, arkasından kızarıp, bozarıp: “Dilin kemiği yok, ağzımdan kaçtı”, der. Doğru, dil kemiksiz, ağızdan kaçması mümkün.

¹²⁸ “Fergana” gazetesinin 1924 yılı 24 Kasım sayısında “Mirho Kalandar” imzasıyla yayımlanmış. Sonra “Edebiyat Nedir?” makaleler toplamında tekrar basılmış. “Fergana” gazetesi esasında neşre hazırlandı.

Lakin kalem adlı şey dil gibi değil. O ya kamıştan ya demirden, ya da ağaçtan yapılmaktadır. Dönemin medeni kalemleri ise, kesinlikle çelik uçlu olur. Çelik, çelik! Onun ağzından kaçması imkânsız.

Moskova'daki “Baş pamuk komitesi”¹²⁹nde bir tane hatalı yazan kalem var, lakin her ne kadar onun gibi büyük bir idarenin kalemleri yabancı memleketlerde üretilmiş ve birinci kalite uçlara sahip olsalar da, aceleyle yazınca hata yapıyorlar demek ki!

O Baş Pamuk Komitesi tarafından pamuk konusunda Rus dilinde bir kitap neşredilmişti. Kitabın isminde olduğu gibi bu “kalem hatası” hadisesi çok kesin görünmektedir. Yani sosyal temellerde kurulan Sovyet Cumhuriyetleri İttifakının Doğu tarafındaki bölümleri (Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri) toprağında yetişen pamuğa “Rus pamuğu” diye isim koyulmuş. Baş Pamuk Komitesindeki “hatalı kalem” Türkistan ile Kafkasya yerine Ryazan ve Tobol vilayetlerini koymuş, Asyalıların “yakın” ve “düşünceli” dostları olan Milyukov¹³⁰ ve Çokayev¹³¹,lere Paris meydanlarında gününü gün etme fırsatı vermiş...

Moskova'daki Baş Pamuk Komitesinden ve onun “hatalı kalemi”nden gücenmeye gerekte yok aslında. Çünkü o kalem bazı “eski”lerden çıkan bir şarlatanın kalemi olsa gerek.

Lakin bizim Kızıl Taşkent'teki Orta Asya Sovyet Cumhuriyetlerinin baş gazetesi olan “Turkpravda¹³²” ya ne diyelim? Muhteşem kulübelerde oturanları ile “Turkpravda” işçileri arasında uzmanlar yoktu, görünüşe göre.

Tacikistan Cumhuriyeti hakkında Yoldaş Imamov ile röportaj yapan “Turkpravda” görevlisi “Pamir” (Murgab) i niçin “Rus Pamiri” diye adlandırmış? Sanki “Çin Pamiri”, “İngiliz Pamiri” diye adlandırmalar var da, bu da öylesine bir coğrafik “adlandırma” – mı demek istiyorlar? Orada Türkistan'a da “Rus Türkistanı” desinler öyleyse; “Çin Türkistanı” diye adlandırma da var...

¹²⁹ “Baş pamuk komitesi” – pamuk yetiştirme işini kurmuş, pamuk bağımsızlığına erme maksadında 1921 yılı VSNX bünyesinde oluşturulan işletme.

¹³⁰ Milyukov P. N. – anayasal demokratlar partisini azası, Geçici hükümette dışişleri bakanı. 1917 yılından sonra yurtdışına gitmiş.

¹³¹ Çokayev Mustafa (1890-1914) – Türkistan'daki milli bağımsızlık hareketi önderlerinden. Türkistan Bağımsız (Hokant) hükümetinin ilk başkanı.1919 yılında sürgünde yaşadı.

¹³² “Turkpravda” - Türkistan ASSR nin 1922 yılı 20 Temmuz'dan 1924 yılı 25 Kasım'a kadar çıkan gazetesi. Daha sonra “Pravda Vostoka” adı ile çıkmış.

Biz şaşırдық, düşündük, sonunda bu karara vardık ki: “Turkpravda” idaresinde de bir tane “hatalı kalem” mevcuttur!..

Laf uzayıp gitti. Baş ağrısı olmasın diye korkuyorum: Türkistan İktisat Birliği tarafından bu yıl neşredilen “İstatistik takvimi”ni okumuştum. Ondaki hatalı kalemin kabalığına bakın! Yani o kitapta: “Türkistan’ı alan Rus Çarları bu bölgeyi ekonomik olarak sömürmek işgal etmemişlerdir. Rusya’ya sınır olan milletler Rus ticaret kervanlarını yağmalayıp, onlara zarar verdikleri için şu bölgeleri işgal edelim düşüncesi ile Türkistanı ele geçirmişlerdir!” denilmektedir. Bu güçlü davaya güçlü bir delil lazım olduğundan: “İşte delil!” diye şu sözler yazılmıştır. “Bunun içindir ki Türkistan’ı aldıktan sonra Çar Hükümeti onu burayı yapacağını bilemeden şaşırıp kalmıştı...”

Kalemin bu derece delice hatası insanı korkutmaktadır. Bu hatalı kalem bu hatası ile Ekim Devriminin ilk gününden beri yapıp gelen davaların üstüne büyük bir kara çizgi çizmekte, anlaşılın! Yani Ekim Devrimi “Çar Hükümeti Türkistan’ı sömürmek için almış idi” gerçeğini bir tarafa bırakmış olsa da, bizden (istatistikçilerden) sormadan, gerçeği araştırmadan acele ile insanları yanıltmıştır!..

Maşallah!..

3.1.44. “Şehname” nin Türkçe Tercümesi¹³³ (1925)

İran-Fars Edebiyatının babası olan büyük Firdevsi, sadece biricik eseri “Şehname” si sayesinde bütün dünya da tanındı. Avrupa dillerinin çoğuna nazım ve nesir ile tercüme edilip “Tus” lu Abulkasım¹³⁴, in şöhretini ufuklara yayan, o “Şehname” dir.

Fakat ne yazık ki biz, günümüze dek Firdevsi’nin o büyük eserini Türk lehçelerinin hiç birinde – tam ve nazım ile tercüme edilmiş halde – göremedik. Bundan 10-15 yıl önce Taşkent şehrinde basılan bir Özbekçe tercümesi vardır ki oda nesir ile ve sadece maddi menfaat gözetip tercüme edilmiş.

Taş basma ile basılan o tercüme hala daha evde salonlarımızı süslemektedir. Özbek lehçesiyle de nazım ile bir iki parça olsa da tercüme edildiğinden haberimiz yok. Diğer Türk lehçelerinde de nazım ile tam bir tercüme yapıldığını bilmiyoruz. Fakat Azerbaycan

¹³³ “Mâârif vâ Oqitguvçi” [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1925 yılı 5-6 ortak sayısında yayımlanmıştır.

¹³⁴ Tus’lu Abulqosim – büyük “Şehname” yazarı Abulqosim Firdavsi’nin (taxm. 940 – 1020-1030) Tus şehrinde doğduğu göz önünde bulunduruldu.

lehçesinde¹³⁵ meşhur Sobir tarafından deneme şeklinde bir şey başlamış olsa da, onun zamansız ölümü ile yarım kalmıştır. Yine Azerbaycan lehçesinde “Şehname” nin “Suhrob¹³⁶” la ilgili kısmı nazım ile tercüme edilip, Tiflis’teki “Gayret” matbaasında basılmıştı. Molla Nasrettin¹³⁷ dergisinin önceki resimcisi (ressamı) “Ro’tter” tarafından o tercümeyle iki tane resim ilave edilmişti. O zamanlarda Fars ve Rus edebiyatlarından haberdar birkaç kişiye bahsi geçen tercümeyle gösterip fikirlerini sorduğumda, “bu tercümeyle göre Rus şairi Jukufskiy tarafından yapılan tercüme¹³⁸ daha güzel; fakat “Ro’tter” in çizdiği resim onların ikisinden de daha güzel” demişti. O adamın bu fikri doğru mu değil mi bu konuda aklı olan insanlar kendilerince bir karar verebilirler diye, sözü edilen nazımlı tercümeden dört tane örnek gösterip geçiyorum:

Firdevsi’nin ki:

Hilof maromam gar oyad cavob,

Man u çurzu öz maydon Afrosiyob.

Agar şohro budi padar,

Ba sar barnihodi maro toci zar.

Tercümesi:

Hilof maromim gelursa cavob,

Manam görzu maydonu. Afrosiyob.

¹³⁵ “Azerbaycan lehçesinde...” – yazar pazarda tutmuş “meşhur Sabir” tercümesi hakkında malumata sahip değiliz. Azerbaycan diline Rashid Afandizoda tarafından 1906 yılında tercüme edilen “Rustam va Suhrob” destanı bu destanın manzum tercümesi ise 1908 yılında Abbas Gaibov tarafından gerçekleştirildi ve Tiflis’teki “Gayret” matbaasında yayımlandı.

¹³⁶ Suhrob – “Şehname” kahramanlarından biri, Rustam’in oğlu.

¹³⁷ “Molla Nasrettin” – 1906-1930 yıllarında Bakü de yayımlanan hicivli-resimli dergi.

¹³⁸ “Jukufskiy tarafından yapılan tercüme...” – meşhur Rus şairi V. A. Jukovskiy (1783-1852) “Rustam va Suhrob” destanını Alman dilinden tercüme etmiş. Gerçi tercüme arabulucu dil tarafından gerçekleştirilmiş olsa da, Rus okuyucusu geçmiş aşırın ortalarına kadar (1847) bu destan öyküsü ile tanışmış.

Şoh ölsaydi şohning otasi agar,

Köyordi manim boşima toci zar.

İşte bu sayılanlardan başka, ister tam ister parça halinde hiçbir tercümeyle bu zamana kadar rastlamamıştım. Geçen yaz aylarında özel bir iş ile Mergilan şehrine gittim, orada tesadüfen “Şehname” nin nazım ile yapılan tam tercümesine rastladım. Vaktim az olduğundan yarım yamalak şöyle bir baktım. O yarım yamalak bakmamın sonucunu burada yazacağım:

Tercüme, el yazmasından, eski nüshalardan yapılmış. Dili bizde çok bilinen “Muhammediya” kitabının dili gibi. Baştan sona nazım ile yazılıp, fasıllar (hikâyeler) ın başlıkları “Şehname” nin kendisindeki gibi nesir ile koyulmuş. Tercüme mütercimnin kendi kalemi ile mi yazılmış yoksa asıl nüshasından mı kopyalanmış bunun hakkında hiçbir işaret görülmedi. Fakat şu kadarı açık görülüyor ki, tercümenin bu nüshası 2-3 kâtipin elinden çıkmış. Yarısına kadar sık ve dolgun, fakat okuması daha zor bir hat ile – çok dikkat ve itina ile – yazılmış. Diğer yarısı(nazım kısmı) yine başka bir kâtip tarafından daha özensiz ve daha ham kopyalanmış. En sonlarında “Hikoya Dar Hotimai Kitobi” başlığı ile Gaznevi Sultan Mahmut¹³⁹ hakkında bir hikaye başlamıştır. Bu hikaye bitmeden kalmış ve ondan hiçbir şey anlaşılmamaktadır. Özellikle son sıraları (mısraları) çok aceleyle (apar-topar) yazılmış.

Şimdi tercümenin ne zaman ve kim tarafından yapıldığına gelelim. Ne zaman ve hangi yılda yapıldığı hiçbir yerde rakamlar ile açıkça gösterilmemiş. Fakat Hicri 906’da Mısır’daki Çerkez Hanlarından¹⁴⁰ “Gurî Kansuhan” zamanında olduğuna işte bu beyitlerde işaretler var¹⁴¹: ((bence) 19. sayfa).

¹³⁹ Gaznevi Sultan Mahmut – Gazneviler devletinin kurucusu, Gazne Emiri Sebük Tegin’in oğlu, doğduğu yıl bilinmiyor, 1030 yılında vefat etmiş.

¹⁴⁰ “Çerkez Hanları” – Memlükler Hanedanının Sultanları Çerkez sarbozlarning evlatları sayılırdı. Malik Adil, Canpolatlar bu sultanlardan olsa gerek.

¹⁴¹ “Mısır’daki Çerkez Hanlarından “Gurî Kansuhan” zamanında...” – Memlükler Sultanı Gurî Kansuhan, Osmanlı Türklerine yenildikten (1517) sonra onların devletine putur yetgan. Çolpan’ın göz önünde bulundurduğu tercüme Şerif Amidiy (1510 yılında vefat etmiş) tarafından gerçekleştirilmiş tercüme nüshalarından olması gerek.

Tökkuz yuz olti yil hicratdan ey jon,
Erişmişdiki Gurî Sulton. (Aslida sakta bor).

«Cahon Sultoni Gurî Kansuhan,
Zamoning ayini içra öldi inson. (Aslida sakta bor).

Şevval ayında bayramın öncesinde bu tercümeğe başlandığı işte bu beyitten anlaşılıyor:

Nahoriyid şavvol avvalindan,
Muborak öldi bu fol avvalindan.

Mütercim “Çerkez Hanları” ndan birkaç tanesini teker teker hikâye edip, onların biraz ömür sürüp öldüklerini söyleyip geçmiş. Sonunda zalim bir Han’dan söz açıp onu kötülemiştir. Mütercimin sözünce o Han, “Malik Adil” adlı kişi olup, Canpolat’ı öldürmüş. Onun hakkında mütercim işte şöyle diyor:

Cavonidi özi yuzi kökçak,
Sördi uluv keçi oni beşak.

«Vale ayş aylamadi tahta loyik,
Özin sömdi ul uçun haloyik.

Mütercimin sözünce halk o Han’ın zulmünden çok çekmiş; sonunda halkın “inlemesi işe yaramış” Malik Adil’in yerine sözü edilen Gurî Kansuhan oturmuş ve “Şehname” yi “Türkçe yap!” diye mütercime o Gurî Kansuhan emretmiş. Bu kişinin hakkında çevirmen çokça “övgüler” yazmış.

Örneğın;

Misrda vor edi bir ulu sulton
 Ki ul edi kamu sultonlara hon.
 Canon ayladi dodila Cahoni,
 U yetmişdir zamoninda zamoni. (20-bet)

Skandar martabat Camşid rubat,
 Faridun şavkat va Hurşid tal'at.

Azaldan sa'doğa (ango) ölmüş mukorin
 Bilur Şom¹⁴² emişning bir-bir diyorin.

Malik Adil'in zulümlerinden bahsedip, onun yerine Gurî Kansuhan'ın oturması hakkında işte şöyle demiş:

Öturub tahta öldi ulu sulton,
 Ölub çavkonu töbi tutdi maydon.

Gurî Kansuhan'ın bir ismi "Kayitpoy" olmuş olsa gerek ki onun hakkında işte şöyle demiştir:

Kayitpoy erdi ul sultonning odi,
 Cahonni tutmişidi adlu dodi.

¹⁴² Shom – Memlükler Devleti bünyesine giren Suriye'nin Doğudaki adlandırılması.

Mütercim Gurî Kansuhan’a biraz nasihat da edip geçmiştir. Saray şairlerine has “yağcılık” ile söylenen o nasihatler işte bunlar:

Çalap çun verdi sanit bu makomi (çalap — tangri).

Makoma adlla vergil nizomi.

Kişi kolmaz cahonda kolar odi,

Kişining odi kolmokdir murodi.

Gurî Kansuhan önce “Şehname” yi tercüme et diye, kendi hazinesinde saklanan nadir bir nüshasını çıkartıp verdiğiinde bizim mütercim biraz “naz” etmiş. “Elimden gelmiyor, falan” demiş. Sonra “elinden geldiği kadar yap” diye ısrar edince “mecburen-çaresiz” kabul etmiş. Tercümeye başladığı zaman kendinin “alçakgönüllü”, “aciz” ve “değersiz” liğinden konuşup, o halini işte şu beyit ile övmüştür:

Dilamaz kimsa muflis yölçidan boc,

Hiroj ölmaz haroba yerdan ihroc.

Sonra kendine hitap edip söze başlar. İşte o sözlerinden biz onun ismini de öğreniyoruz. İşte o beyitler: (21. sayfa)

Rasulning oliysan chög aylama ol,

Köğdiri bu kitobi alinga ol.

Kel ey sayid ku da'voning makomin,
Biz arz ayla «Şahnoma» kalomin.

Tercüme “Şehname” nin temek kısmını “Omadani noma ba Sa'd Vakkos” adlı bir fasıl ile bitiyor. O faslın son beyitleri işte bunlar:

Buroya erdi satranc hikoyat,
Bu nav'a ayladi roviy rivoyat.

Bu satranca demişlar neça abyot.
Digar har birisi bir urtulu ot.

Yukarıda söylenip geçilen “Hikoya dar hotimai kitobi” adlı hikâyesi işte bu beyit ile bitmektedir:

Bu fikr içinde sargardon hayron,
Ki amr etmiş edi Mahmud Sulton.

Sonra nesir ile Gaznevi Sultan Mahmut ile Firdevsi arasında olup geçen malum vaka hikâye edilmiştir. Mütercim o hikâyeyi nesir ile yazdığını hikâye edip, demiş;

“Bazı “Şahname” lerin haricinde bu hikâyeyi İran dilinde neşirle yazmışlar, biz dahi o düzen üzerine Türkçeye çevirmeyi beyan ederiz”.

Bu hikâyede iki çeşit kalem ile yazılmış. Sonlarında el yazılarını okumak zorlaşmaktadır. O zor el yazıları, bir çeşit İran el yazısı ile Osmanlıca yazmanın arasında kalmış belirsiz bir el yazısı. En sonunda yine farklı bir el ile (daha sonra katılmış olsa gerek) tıpkı genç çocukların çizip oynamalarına benzetilerek işte bu şey yazılmış:

Kanda voram sarvi sarafrozim vorkan,
Yo kima kul uloyim siz afandim vorkan...

3.1.45. Büyük Hintli¹⁴³ (1925)

“Bunu kalbim küt küt atarak yazdım”, ister inanın ister inanmayın.

Fakat kalbim “rüzgârın vurduğu yaprak gibi titriyor...” Bir çeşit zevk – “neşe” ile titreyen kalbim bütün bedenimi sallıyor ve bu arada elimde hafifçe sallanıyordu. “Bu nerden çıktı?” dersiniz, anlatayım:

Bu sözlerin en başında “Büyük Hintli” diyorum ki, işte o büyük zat yani Rabindranath Tagore¹⁴⁴ adlı kişi, daha genç zamanlarında dünyanın en yüksek dağlarından Himalaya¹⁴⁵’nın ihtişamlı yamaçlarında babasıyla birlikte seyahat edermiş. O zamanlarda bile iyi bir (yani becerikli gibi) şair olan bu büyük zat hiçbir şey yazamadı. Böyle büyük bir şair, böyle büyük Himalaya’nın göklerle öpüşen zirvelerinde, gece karanlığında da sık ormanların koynunda, bir çift laf diyemese bile, bir tanecik şiir parçası da mı yazamaz? Şuna bakın! Kendi geçmişine ait olan kitabında böyle yazdıktan sonra büyük bir hayret şaşkınlık içinde kaldım...

Ruşçaya tercüme edilip basılan eserlerin çoğunu okuduktan sonra, bu büyük ve değerli insanı kendi halkıma tanıtmak istedim. Bu niyetle elime kaç kez kalem aldysam hepsinde de titreme bastı, durdum... Fakat bence o titreme basmalarının ve kalp titremelerinin “sırrı” da burada ortaya çıktı, şöyle ki:

- Hint dehasının Himalaya dağlarında hiçbir şey yazamamasının sebebi, dağın çok heybetli, cesur ve büyük olup aklını başından almasından kaynaklanmış olsa gerek. Benim o büyük zat hakkında hiçbir şey yazamamam, titremem de o insanın Himalaya dağları kadar heybetli ve büyük olmasındandır!

¹⁴³ Büyük Hintli – “Mâârif vâ Oqitguvçi” [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1925 yılı 7-8 ortak sayısında yayımlandı.

¹⁴⁴ Rabindranath Tagore (1861-1941) – ünlü Hint yazarı. Çok sayıda şiir ve mensur kitap, roman yazarı. 1913 yılında “Gora” şiir kitabı ile Nobel ödülüne layık görüldü.

¹⁴⁵ Himalaya dağı – Hindistan, Çin, Nepal ve Pakistan sınırlarında bulunan yeryüzündeki en yüksek sıra dağlar. Himalaya – Sanskritçe “karlar mekânı” demektir.

Eski edebiyat ile yeni edebiyatın arasından kalan, doğulu genç gerçekten şaşkın bir durumdadır. Eski edebiyat acayip şirin, yenisi ondan da şirin, batıninki daha da şirin. Hangisine daha fazla kendini versin? Sonuçta her biri birbirinden şirin!

Bizim Özbekler için henüz bu iki arada bir derede kalma durumu yok. Niye dersiniz Özbekler eski edebiyata –sebepsiz yere – darılmış, küsmüşler; yeni edebiyat karşısında (Daha yeni başladı. Edebiyat sahasında yenilikten ziyade henüz bebek, küçük bir çocuk, tecrübe hususunda yetim, kimsesiz) evsiz, kendi başına buyruk! Cesaret edip: “ülkü” diyeceğim ama korkuyorum; zira başlayıp... Ben ülküsüzüm!

Ülküsüzlüğümden biraz konuşup geçeyim: Nevaî, Lütfî, Baykara, Meşreb, Umarhan¹⁴⁶, Fazlî¹⁴⁷, Furkat ve Mukimî’leri okuyorum: Hep aynı! Aynı! Aynı!

Gönül başka yeni şeyler arıyor: Batu, Ğayratî, Altay, Aybek ve Culkinbay¹⁴⁸’ları okuyorum, sadece keyiflendiriyor! Onlar benim için yanan lambalar olsa da, benim yarınım için! Avlanî, Tavalle, Siddikî, Hakimzade’leri okumuyorum, okumuyorum, beni bu hale koyan onlar!..

Neden açıldı gözüm? Nereye gitti uykularım?...”

Tokay’dan başlayıp Kavi Necmi’ye kadar Tatar Edebiyatını, Hadi’den başlayıp Cevat’a kadar Azerbaycan Edebiyatını (Hüseyn Cavit’i bir kenara ayırıyorum!), Namık Kemal’den Ali Seyfi (A. Seyfi) ye kadar Osmanlı Edebiyatını okuyorum: ya çok fazla yenilik, batılılık ya da çok fazla doğruluk! Osmanlıcadan sadece Rıza Tevfik’in bazı yeni şekil ile eski ruhta söylediği sufi tarzı şiirlerini okuyorum. Bunlarla iyice doyuyorum; ondan sonra Yahya Kemal’in “Sadabad” ruhunda bazı şeylerini. Fakat onlar o kadar az ki... İşte bu durumdayken, o büyük zat bana rastladı. Ondandır gerçekten doydum!

Elim titrese de, kalbim oynasa da, gücüm yetmese de o, “Doğu ile Batı arasındaki altın köprü” yü halkıma tanıtmak istedim. Bundan fazla bir şey demek gerçekten elimden

¹⁴⁶ Umar Han – Hokant Han’ı (1811-1922) Nadire Begüm’ün kocası, Emiri mahlasıyla gazeller yazmış, Divan tertip etmiş. Onun hanlığı döneminde Hokant edebi çevresinde canlanma hissedildi.

¹⁴⁷ Fazlî - Fazlî Namangani (18.asır sonu 19.asır başları), şair, edebiyatçı. Umar Han devrinde Hokant saray şairlerine önderlik etmiş. 1821 yılında bir grup yazarın katılımıyla “Mecmua-i Şairan” tezkiresinin düzenlemiş. Özbek ve Tacik dillerinde yazdığı gazel, tuyuğ ve muhammesleri bayoz ve mecmualarda korunmuş.

¹⁴⁸ Culkinbay – Abdullah Kadiri’nin mütear ismidir.

gelmiyor. Benim elimden gelen: o mübarek insanın bazı eserlerini mensur olarak Rusça'dan tercüme etmek oldu. Bu da büyük bir şey.

Aşağıda onun “Orak Ay” adlı eserinden üç şiirinin tercümesi basıldı. O şiirler hakkında sadece şunu söyleyebilirim ki, onlar genç çocuk yani bebeğin psikolojik durumunu gösterme de birbirleriyle yarış yapıyorlar. Bunları okudum, tekrar tekrar okudum, ondan sonra Hacı Recep'in Şükür ve Habib adlı ufak tefek çocuklarıyla konuştum ve birlikte... oyun oynadık! O zaman öğrendim ki, onların her biri; bir Tagore, bir Büyük Hintli!

3.1.46. Tagore Ve Tagorecilik¹⁴⁹ (1925)

TAGORE'U NASIL TANIYORLAR?

Hindistan'ın ve muhtemelen dünyanın bugün ki büyük yazar ve şairi olan Rabindranath Tagore'u medeni âlemin hepsi tanıyor. Medeni âleme nispeten bugün geride kalan pek çok Türk – Tatar Sovyet Cumhuriyetlerinin halkları da onu çoktan beri tanıyor.

Bundan 12 yıl önce (1913 yılında) çıkan “Sovyet” mecmuası, dünyada en zeki yazara verilen Nobel ödülünün Hindistanlı Tagore adlı bir kişiye verildiğini yazdı. Bundan 6 -7 yıl önce Kazan şehrinde, Doğunun büyük şairleri hakkında bir kitapçık çıktı, o kitapçıkta – eğer yanılmıyorsam – Ömer Hayyam ile birlikte Tagore'dan de bahsedilmiş ve onun bazı bölümleri tercüme edilmişti. Bakü'de çıkarılan “İlim ve Medeniyet” mecmuasının bundan 2 yıl önceki nüshalarında Doktor Sadittin tarafından Tagore'un bazı eserleri nesri şiir şeklinde tercüme edildi ve kendisi hakkında biraz bilgi verildi.

Bizim Özbek okuyucuları ise bundan bir yıl önce “İnkılap” mecmuasının bir sayısında çevirisi Tagore'dan alınan “Lambalar” adlı şiiri okudular. Ondan sonra işte bu mecmuanın geçen sayısında bu âcizin Tagore hakkındaki düşüncesiyle birlikte onun çocuklara adayıp yazdığı şiirlerinin nesri şiir tercümesini gördüler. Fakat bizim Özbek okuyucularının Tagore'un kimliğini, soyunu ve aslını hala bildikleri yok; gazete ve

¹⁴⁹ Tagore ve Tagorecilik – “Mâârif vâ Oqitguvçı” [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1925 yılı 11-12 ortak sayısında yayımlandı.

mecmuaların kendi sözüyle söylersek, Özbek dilinde Tagore'un "biyografisi" çıkmadı. Bu seferki yazımız o eksikliği doldurmak niyetiyle yazılmıştır.

Tagore'un "biyografisi" ni bulmak çok zor bir iş oldu. Neden dersiniz, onun neredeyse bütün eserleri İngilizceden tercüme edilip, birçok kere basılmış olsa da Rus dilince henüz iyi bir "biyografisi" yok.

Rusça kitapların neşriyatı da çok ilginç: Tagore'un bir eseri birçok mütercim tarafından çeşit çeşit tercüme edilip, her biri farklı isimlerle ile bastırıldı. Örneğin, onun küçük edebi hikâyeleri. En önce o hikâyelerden birinin adı "Bahtlı gece" olarak çıktı. Ondan sonra hikâyelerden bir iki tanesi çıkarılıp yerine bir iki tane yenisi eklendi ve "Yeni Hikâyeler" ismiyle çıktı. En sonunda yine o hikâyelerin arasından bir tanesinin ismi olan "Susamış Taşlar" adıyla çıktı... Onun bazı piyesleri de, Rusça kitaplar neşriyatında çeşit çeşit isimlerle çıktı.

Tagore'un eserleri ile ilgili olan bu dağınıklık, onun hakkında yazılan yazılarda da devam ediverdi. Örneğin: Fransa'da Tagore ve Gandhi'yi¹⁵⁰ (Hint milliyetçilerinin önderiydi, vefat etti) seven bir yazar var, ismi Romain Rolland! Bu kişi Tagore ile Gandhi'yi çok ileri derecedeseviyordu. Onun "Mahatma Gandhi" adlı kitabı, Gandhi ile birlikte Tagore'u da aşırı derecede öven bir ederdi. İşte bu adam Tagore'un Fransızca bastırılan eseri için uzunca bir mukaddime yazdı ki, oda baştan sona övgü ile doludur. İşte bu mukaddimeyi Tagore'un Rusça naşirleri "Nasrettin Hocanın Kuşuna" benzettiler. Yani: birisi bu mukaddimeyi bütün halde bastırmış, başka birisi baş tarafından bazı yerleri seçip almış, yine birisi öbüründen daha çok kısaltmış, "eseri kuşa çevirerek" bastırmışlar ve bunun hakeza!..

Bu konuda orijinal bir örnek daha verelim: 92inci yılda Moskova'da basılan değerli ve çok güzel bir kitap var, ismi: "Hindistan İstiklal İçin Mücadele Yolunda". O kitap makaleler toplamı gibi bir şey olup Palo'vich, Go'rku-Krashin ve Veltman gibi doğu âlimlerinin yazıları vardır. Orada Veltman'ın "Tagore ve Hindistan" adlı 26 sayfalık büyük bir makalesi var. Bundan bir buçuk iki ay önce, o makalenin kendisi başı sonu biraz kesildiği halde "Otuz Gün" (30 gün) adlı aylık bir mecmuada dostumuz Veltman'ın imzası ile "Hint Tasvirleri" (Hint Siluetleri) başlığı altında basılıp çıktı. Eğer

¹⁵⁰ Gandhi - Mohandas Karamchand (1869-1948) – Hindistan milli bağımsızlık mücadelesinin rehberlerinden biri, ünlü düşünür. Hint halkı onu "Mahatma" (büyük yürek) diye anlandırmış.

yanılmıyorsa, o mazmun ve o soyut bundan bir iki yıl önce “Yeni Doğu” mecmuasında da yine o imza ile çıkmıştı.

Uzun lafın kısası şu ki; Tagore’un eserleri ve kendisi hakkında bunca dağınıklıklar arasında onun “Biyografisi” ni bulmak çok zor oldu. Hatta Tagore’un kendisi de kendi hayatına dair yazdığı “Hatıralar” ında bir edebi hikâyeye başlamış gibi pürüzsüz ve düz bir şiirle başlayıp devam etmiş ama bize lazım olan “biyografi” sini tam yazmamıştır. O “Hatıralar” ı baştan sona okursak, Tagore’un çocukluğundan tutup son zamanına kadar geçirdiği bütün maceraları biliriz, fakat hangi yıl doğduğunu yine bilmiyoruz.

Tagore’un “Biyografisi” ni iyi kötü bularak yazan kişi Rusların dil ve edebiyat âlimlerinden Gruzinskiy’dir. Onun 1918 yılında basılan bir eseri var. Tagore’un 3-4 eserinden toplanıp alınan şiirler Gruzinskiy tarafından Rusça’ya manzum olarak tercüme edilip bastırılmıştır. Tercüme pürüzsüz anlaşılır, akıcı fakat ahengi ve kafiye - vezin itibariyle tabi ki aslına uygun değildir; bunu çevirmenin kendisi de söylemiştir.

İşte bu eseri, sonra Tagore’a ait Rusçada basılan farklı bazı eserleri kendime destek yaptım, bu sefer ben mecmua okuyucularına Tagore’un “biyografisi” ni takdim etmek istedim.

TAGORE KİMDİR?

1913’e kadar ne Avrupa ne de Rusya, Tagore hakkında gerçekten hiçbir şey bilmiyordu, onu tanııyordu. Hindistan’a hâkim ve oraya “medeniyeti sokan” İngilizler, onun hakkında herkesten çok ve herkesten önce hatta Hindistan’daki kadar bilgi sahibi olmaları gerekti. Ne yazık ki, İngilizce “Muhit ul Maorif” (ansiklopedi) in 1911 yılındaki yayınevinde de Tagore hakkında hiçbir şey yok. O “mükemmel” eserin “t” bölümünü baştan sona inceleyiniz. Hindistan’ın dil ve edebiyatı hakkında yazılan çok büyük makalelerini okusanız yine de Tagore hakkında hiçbir şey bulamazsınız. Hâlbuki o zamanda Tagore’un şiir alanında çalışmaya başlamasının üzerinden 30 yıl geçmiş ve kendi vatanında büyük şöhrete sahip olmuştu.

Avrupa onu ilk kez 1913 yılında tanıdı. O yılda onun “Gitanjali” adlı yakarışlar mecmuası İngilizce tercüme ile basıldı. O tercüme-yi Yaits isimli bir İngiliz’in yardımıyla şairin kendisi yaptı. Eserde bahsi geçen İngiliz, bir mukaddime yazarak şairin eserini yüceltmıştır ve Hint şair hakkında çokça bilgi vermiştir.

İngilizce biyografi mecmualarından birisinin 1915 yılında verdiği bilgiye bakıldığında “Rabindranath Tagore” Kalkutta Üniversitesinde edebiyat doktorudur. 6 Mayıs 1861 de magarish (alim) Rabindranath Tagore’un soyundan dünyaya gelen Dorkanat Tagore adlı şehzadenin torunudur. 1885 yılında (24 yaşında) evlendi. Bir oğlu ve iki kızı oldu. Bengal vilayetinin Bolpur şehrinin yakınlarındaki Santiniketan adlı şehirde bulunuyor.

Çocukluğu ve gençliği Kalkutta’da geçmiştir. 1901 yılında “Santiniketan” da bir okul kurdu, o okul şimdiye kadar onun hayatında önemli bir işti. 1912 yılında İngiltere’yi ziyaret etti ve “Gitanjali” kitapçığı İngiliz dilinde basıldı. 1913 yılında Nobel Edebiyat Ödülünü aldı. Bengal dilinde 30 kadar mensur (şiirli) eseri, 28 tane karma eser (hikâye, makale, konuşma ve dramalar) basıldı. (“Tagore” İngilizce söylenişidir. Asıl Bengalcesi Hintçesi “k” ile “Takor” dur. Ç.)

1913 yılında da İngilizce biyografi mecmuası bundan fazla bilgi vermiyor.

Tagore eski nesil bir brahman ailesine mensuptur.¹⁵¹ O aile, 150 yıldan daha çok bir zamandan buyana Kalkutta da “Tagore” isimli sokakta oturmaktadır. Tagore ailesi eski zamanlardan beri Avrupa ile ilişki kurmuş, onların irfanını öğrenmiş, Rabindranath’ın büyük dedesi Dorkanat, İngiltere ve Fransa’ya gidip, o zamanın kralları (Victoria ve Louis Philippe) ile görüşmüştür. Kendi babası “âlim” anlamında gelen “magarish” lakabı ile anılmıştır. Onun biyografisini yazmış ve o eser İngilizceye tercüme edilip bastırılmıştır. Kardeşlerinden biri ünlü bir ressam olmuştur ve onun yetenekleri İngiltere’nin resim sergilerinde sergileniyor. Yine bir kardeşi Surindrama Gun 1875 yılında Kalkutta’da Hint müziği hakkında İngilizce bir kitap bastırmış.

Tagore’un en büyük ve Doğu ruhu ile Batı esaslarını birleştiren eseri “Santiniketan” da açtığı okuludur. O okul 1901 yılından beri eğitime devam ediyor ve ormanlar içinde, babasının yalnız kalıp düşünmeyi sevdiği yerdedir. Ağaçlar arasında çatısı otlardan, yeşilliklerden yapılan barakalar (kulübeler) dikilmiş, onlar – öğrencilerin yatakhaneleridir; öğretmenlerin evleri de orda. Öğrencilerin sayısı 200’e ulaşmıştır. Okul tamamen Hint tarzındadır. Öğretmenler ve öğrenciler, kılık kıyafet, yaşayış, örf – adet ve anlaşma bakımından gerçekten Hintlerdir. Dersler açık havada yapılıyor. İngiltere

¹⁵¹ “Eski nesil brahman ailesi” – Hindistan’daki kast sistemine göre brahmanlar yüksek tabakadaki kişiler olup, onlar büyük imtiyazlara sahip olurlar.

hükümeti okula maddi yardım etmek istediğinde Tagore bunu reddetti ve bunun sebebini bir ziyaretçiye sessiz bir gülümseme ile işte şöyle gösterdi; “Onlar benim çocuklarımı sandalye (iskemle) lerde oturmaya mecbur ederler. Benim düşüncem onlar ağaçların altında ve hasırların üstünde oturup okusalar yine ondan daha iyi”. Okulda bu milli özelliklerden başka bugünkü Batı okullarının emek ve bağımsızlık esası da uygulanmaktadır. Örneğin ev işlerinin hepsini, çamaşır yıkamaya kadar çocukların kendileri yapıyor, ev geçimi, iktisat işlerini çocuklar arasından seçilen komite gerçekleştiriyor, okul müdürünü de öğretmenler kendi aralarından seçiyor. Düzen ve intizamı büyükler mahkemesi ile küçükler mahkemesi uygulamaya koyuyor ve bu mahkemelerde seçim yoluyla tespit edilmektedir.

Tagore’a “ölüm” ün darbesi de birçok kez büyük acılar yaşatmıştır. Bunun için eserlerinde “ölüm” e çok rastlarız. 1885 yılında kardeşinin hanımı ölmüştür; 1902 yılında hanımı, oğlu ve kızı ölmüştür; 1905 yılında küçük oğlu ve babası ölmüştür. 1918 de yine bir kızı ölmüştür.

Tagore’un şiirlerinin hepsi ezgili gibi, ezgileri ise halk ezgisi. Onun her şiiri kendi ezgisiyle halk arasında okunur, o kendi şiirlerine ezgiler de bulur, notada yazar. Bu büyük kişi hakkında daha da uzun yazmayı önemli herhangi bir eserinin Özbekçe bastırılacağı güne bırakıp, bu sefer onun bir şarkısını nazım biçimde tercüme edip veriyoruz (edebiyat bölümünde).

3.1.47. Moskovada İki Türk Sanatçı¹⁵² (1926)

(Moskova’dan Mektup)

Bugünkü Moskova, güzel sanatlar yönünden tüm Batı başkentlerinin önünde. Şimdiye kadar onun “Sanat Tiyatrosu”¹⁵³ nun ne yeni ne de eski dünyadan dengi bulunmaktadır. Güzel sanatın yükselişini amaç edinip bu yolda inkılaptan önce de tarafsız ve özverili çalışkan o saygıdeğer kurum bugün kendine ait birkaç şube ile yükselişe devam ediyor. “Sanat Tiyatrosu” birçok konularda yalnız Rusya’daki tiyatroları değil, Batıdaki güzel sanat kurumlarını da fazlaca etkiliyor. O güzel sanatlarda yakaladığı yol ile

¹⁵² Moskovada İki Türk Sanatçı – “Mâârif vâ Oqitguvçi” [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1926 yılı 2. sayısında basılmış.

¹⁵³ “Sanat Tiyatrosu”- 1898 yılında K. S.Stanislavski ve V. I. Nemirovich Danchenko tarafından Moskova Sanat Tiyatrosu kurulmuş. Şimdi ki Moskova Sanat Tiyatrosu.

günümüze dek ulaşan yegâne kurumlardan birisidir. İşte bu tiyatronun oyuncularından güçlü bir sanatkar olan Vsevolod Meyerhold¹⁵⁴ diye bir kişi inkılaptan sonra yeni bir tiyatro kurdu. Kendi adıyla “Meyerhold Tiyatrosu”¹⁵⁵ deyip çalıştırmaya başlattığı bu yeni kurum da sanatta yakaladığı yol ile yine dengi olmadan yalnız başına gelmiştir. Bu gerçek inkılap tiyatrosu, o her şeyiyle a’dan z’ye kadar yeni. Bununla birlikte bu yeniliklerde sabit olamayan “geçici” şeylerdir. Bunun için bu kurumu ilk tanıttıkları zaman “Arayış Tiyatrosu”¹⁵⁶ dediler, bu doğru bir tanııt: gerçekten “Meyerhold Tiyatrosu” her günün talebine göre yeni bir yol izlemektedir. Moskova şimdi güzel sanatlarda yeni yeni yollar arayan tiyatrolar ile doludur. O yıllar ve süreçler hakkında sonradan kapsamlıca bir şeyler yazmaya söz verip şimdi asıl maksada dönelim.

Bugünkü Moskova’nın sanat süreçlerini incelemek ve öğrenmek için dünyanın her tarafından pek çok sanatçı geliyor. Batıdan ve Karadeniz’in diğer kıyısından gelenler hakkında bir şey yazılmadı ve bir şey düşünmekte zor: onlar o kadar çok ki... Kızıl sınırlar içindeki farklı farklı milli Sovyet cumhuriyetlerinden gelenlerin haddi hesabı yok. Bizim Özbekistan Eğitim Bakanlığı da burada ayrı bir “Sanat-Drama Atölyesi”¹⁵⁷ açarak 20 kadar genç erkeği ve kızını gelecek aşamaya hazırlıyor. Bundan başka sinema kursunda ve musiki okullarında okuyan gençlerimizde var. Kendi atölyemiz ve genel olarak bugünkü sanat bilimlerini öğrenmemiz hakkında özellikle konuşmamız gerek, bunu gelecek seferlere bırakalım. Moskova’nın bugünkü güzel sanatlarıyla tanışmak ve ondaki farklı farklı yeni süreçleri öğrenmek için uzaktan yakından gelenler arasında Türkiye’den de iki sanatçı var: biri sinema ve tiyatro rejisör (yazar) lerinden Muhsin Ertuğrul Bey, diğeri sinema ve tiyatro oyuncu (kadın temsilci) larından Nayira Nayir Hanımdır. “Mâârif vâ Oqitguvçi [Eğitim ve Öğretmen]” mecmuasının yazarlarından biri sıfatıyla onları ziyaret ettim, onlarla yaptığım röportajın sonucunu kısaca arz ediyorum.

1892 yılında İstanbul’da doğan Muhsin Ertuğrul Bey, Türkiye’de orta derecede eğitim gördükten sonra Paris’e gitmiş. Orda Fransa’nın ve hatta dünyanın büyük tiyatro

¹⁵⁴ Vsevolod Meyerhold – Meyerhold V.E. (1874-1940), Rus rejisör, aktör ve tiyatro ustası.

¹⁵⁵ “Meyerhold Tiyatrosu” – Moskova’da çalışan Rus tiyatrosu. (1920-1938), Meyerhold ’un önderlik ettiği bu tiyatro 1920-1921 yıllarında 1-RSFSR Tiyatrosu, 1920 yılında Aktör Tiyatrosu, bu yılın sonunda GITIS Tiyatrosu, 1923 yılında ise Meyerhold Tiyatrosu olarak adlandırıldı.

¹⁵⁶ “Arayış Tiyatrosu” – deneysel tiyatro. Meyerhold ve tiyatrosu yeni yöntemler ve yollar aramasıyla bilinir.

¹⁵⁷ “Sanat Drama Atölyesi” – Özbek tiyatrosuna personel sağlamak amacıyla 1924 yılında Moskova’daki Maarif evi bünyesinde Özbek devlet drama atölyesi açıldı ve Özbekistan’dan bir dizi genç okumaya gönderildi. Bu atölye 1931 yılına kadar çalıştı.

âlimlerinden biri olan ünlü rejisör Antoine¹⁵⁸, un elinin altında 3 yıl çalışmış. Ardından hocası Antoine ile birlikte İstanbul'a geldi ve "Darülbedayi (Yüksek Sanat Okulu)"¹⁵⁹ yi kurdu. "Darülbedayi" Türkiye başkentinin tiyatro ve sanat hayatında oldukça önemli yeri olan bir kurumdur. Türklerin içinden (özellikle kadın ve kızlardan) gerçek sanatçıların artmaya başladığı dönem bu "Darülbedayi" dönemidir. Türkiye'de son 10 yıl süresince basılan tiyatro kitaplarının çoğunu görseniz, birinci veya ikinci sayfa da "bu eser ilk kez Osmanlı Darülbedayi sanatçıları tarafından temsil edilmiştir" diye yazılmıştır.

Muhsin Bey 3 yıl İstanbul'da çalıştıktan sonra tekrar Avrupa'ya dönmüş. Bu defa Almanya'nın en ünlü sanat evlerinden biri olan "Lessing" sinema tiyatrosunda 5 yıl rejisörlük (öğretmenlik) yapmış. Bundan bir, bir buçuk yıl önce Özbekistan'ın büyük şehirlerinde ünlü "Milyoner Kadın" sinema filmi o kurumun ürünüdür ve Muhsin Bey'in rejisörlüğü ile oynanmıştır. Ayrıca Muhsin Bey'in rejisörlüğü ile çıkan Alman sinema filmlerinden biri olan "Siyah Lale" bizim Sovyet cumhuriyetlerinde sahnelendi. Onun rejisörlüğü ile Almanya'da hazırlanan sinema filmlerinin sayısı 15-16'ya ulaşmıştır. Almanya'dan sonra Muhsin Bey İsveç'e gitmiş ve orda biraz kalıp sinemacılığı gözlemlemiştir.

Ondan sonra Muhsin Bey'in en çok çalıştığı yer yine İstanbul, Türkiye'dir. Bu defa İstanbul'da dört yıl kalmış ve Türkiye sinemacılığına alt yapı hazırlamıştır. İstanbul'da 10 tane Türk sinema filmi hazırlamış. O sinema filmlerinden biri ünlü Türk kadın yazar Halide Edip Hanım¹⁶⁰,ın "Ateşten Gömlek" adlı hikâyesidir. Onda Halide Edip; Türkiye'nin son kurtuluş savaşı dönemini işlemiştir. Eserin başkahramanlarından biri olan İhsan Bey, iğneleyici bir Mustafa Kemal¹⁶¹ tipidir: işte bu İhsan Bey rolünü Muhsin Bey oynamıştır. Bu, 10 sinema filminden yine meşhur olan bir diğeri ünlü Türk nesircisi Yakup Kadri Bey¹⁶²,in "Nur Baba" adlı eseridir. Muhsin Bey'in tiyatro için yazdığı ve

¹⁵⁸ Antoine- Andre Antoine (1858-1943), Fransız rejisör, aktör, tiyatro teoristi. Tiyatro sanatının gelişiminde büyük etkisi olan sanatçı.

¹⁵⁹ "Darülbedayi"- 1924 yılında İstanbul Valiliği tarafından oluşturulan konservatuar. Bünyesinde tiyatro atölyesi okulu da açılmış. Burada Afife, Bahira, Beyza, Refika gibi bazı aktrisler yetişti.

¹⁶⁰ Halide Edip Hanım – Halide Edip Adıvar (1884-1964), Osmanlı Türk kadın yazarı, birçok roman, piyes, hikâye, edebiyatla ilgili çalışmalar yazarı. Makalede adı geçen "Ateşten Gömlek" romanı 1922 yılında yazılmıştır.

¹⁶¹ Mustafa Kemal Atatürk – (1881-1938), Türkiye'deki milli bağımsızlık mücadelesinin rehberi (1918-1923). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı (1923-1938).

¹⁶² Yakup Kadri Bey – Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1975), Türk yazar ve siyaset uzmanı, birçok roman, hikâye, mensur şiir ve eleştirel makaleler yazarı.

düzenlediği birkaç eser var. Bizim Buhara yaşamından alınıp yazılan bir eseri şimdi İstanbul'da basılmış duruyor.

Muhsin Bey'in eli altında çalışan Türk sahnesi, bizim Rus yazarları (daha çok klasikleri) tarafından yazılan şaheserleri de çok görmüş. Bunun için olsa gerek İstanbul'un sanata "oyun ve eğlence" diye bakan tabakaları (küçük burjuva halk) onun yanına bile yaklaşmamıştır. Onun sahnesi gerçek sanat ve inceliği sevenlerin yeri oldu.

Muhsin Bey Sovyet ittifakının gerçek ilim ve sanat başkanı, rehberi, Yoldaş Lunacharsky¹⁶³ tarafından Moskova'ya davet edildi. Burada güzel sanatların durumunu ve ona verilen önemi gördükten sonra çalışmak ve öğrenmek maksadıyla Moskova'da kaldı. Şu anda bir taraftan "Devlet sineması"nın sinema filmi imalathanesinde rejisörlük yapmakta diğer taraftan buradaki yenilenme yolunda olan tiyatroları incelemektedir. Bugün kendi dediğine göre günümüz Rus yazarlardan Tretyakov¹⁶⁴'un "5 Dakika" adlı (Amerikalıların hayatından alınıp yazılmış) eserin sinemada rejisörlüğünü yapmaktadır. Ayrıca Yoldaş Lunacharsky'in bir eseri ve Fransız yazar Alexander Dushen'in "Tamilla" adlı eseri üzerinde çalışmaktadır.

Muhsin Bey Moskova'ya gelişinden çok memnun olmuş, "Sanat Almanya'da ölmüş, Fransa'da hareketsiz ve bugünkü Rusya'da ise yeryüzünde ilk sıradadır" diyor. Bu fikrini buradaki "Özbek dram atölyesi" istekleri ile yapılan yarışmada söyledi. Onun en çok hoşuna giden tiyatro Meyerhold Tiyatrosu. O tiyatro hakkında çok ilginç şeyler söylüyor, ona "inkılap ve istiklal tiyatrosu, yarımın sanatı" diyor. Bizim dram atölyesi öğrencilerimizin de tamamını o tiyatroya gidip çalışmaya davet etti. Sovyetler ülkesindeki sinemacılık işlerine de büyük ümitlerle bakıyor ve "Güzel, gönülden çalışılsa 2-3 yıl içinde Sovyetler ülkesi sinemacılıkta birinci olur" diyor.

Baharda Semerkant'ı ziyaret etmeyi düşünüyoruz. Biz de Özbekistan adına davet etmiş olduk...

¹⁶³ Lunacharsky – Lunacharsky A.V. (1875-1933); 1917 yılından 1929'a kadar Maarif halk komiserliği görevini yerine getirdi. Çolpan'ın onun hakkında "Sovyetler ittifakının gerçek ilim ve sanat lideri" demesinin nedeni, sanat işleri o zamanlar Eğitim Bakanlığının sorumluluğundaydı.

¹⁶⁴ Tretyakov – Tretyakov S.M. (1892-1939) Rus yazar: Cesaret verici şiirler, birçok deneme ve piyesler yazarı. LEF teoristlerinden biri.

Asıl ismi Munira Ayyub olan sanatkâr Türk kızı sahnede Nayira Nayir adıyla tanınmıştır. İstanbul’da “Darümuallimat” ı bitirdikten sonra yine İstanbul’daki “Amerika Koleji” nde okumuş.

1922 yılında ilk kez İstanbul’da sinema sahnesine çıkıp Halide Edip’in “Ateşten Gömlek” adlı eserinde başrollerde Anadolu kızı Kezban’ı oynamıştır (sinemada). Ardından Fransızcadan çevrilen “Kız Kulesi” adlı eserde Türk kızı Zeynep rolünü oynamış (yine sinemada)¹⁶⁵. Daha sonra 1923 yılında ilk kez tiyatro sahnesine çıkıp büyük Shakespeare¹⁶⁶’in “Othello” sunda Emilia rolünü oynadı. Asıl Türk kadınlarından ilk kez sahneye çıkan da bu Munira hanımdır. Ondan önce Türk sahnesindeki kadınlar Ermeni, Rum ve “Kıbtî” kızlardı.

Son zamanlarda Muhsin Bey’in daveti ile Moskova’ya gelip buradaki tiyatro süreçlerini öğrenmeye başladı. Şimdi ünlü Rus sanatkârlardan Vakhtangov ismiyle açılan sanat okulu ve Meyerhold Tiyatrosunda çalışıyor.

Bizim Özbek kadınları ile tanışmak ve onların hayatlarını görüp öğrenme isteği alanında başarılı bu doğu kızında elbette var. Keşke onun kalbindeki istekler bizim kadınlarımızda da olsaydı...

Hani nerede!..

3.1.48. Moskovadaki Tiyatro Atölyemiz¹⁶⁷ (1926)

“Yeryüzü” dergisinin okuyucularına harika sanat müesseselerimizden atölyeyi tanıtmamız gerek; çünkü biz Yoldaş Momin Hoca’nın söylediği gibi güzel sanatlarımızı inşa etme günlerimizdeyiz. Şimdi bu yolda kaç adım atsak gelecek zamanda attığımız her adım bin defa incelenecek. Bundan sonra; benim bu küçük girişimimle ile halka bu müesseseyi yeterince tanıtmış olamayız. Çünkü yine Yoldaş Momin Hoca’nın söylediği gibi “Özbek tiyatrosunun temelidir”. Atölye öğrencileri Moskova’daki tiyatro süreçleri ile yarım yamalak tanışmak için yaklaşık 7-8 ay ders dinlediler. Yakın gelecekte bizim

¹⁶⁵ “Fransızcadan çevrilen “Kız Kulesi” adlı eserde...” – burada hangi eserden bahsedildiği tespit edilemedi.

¹⁶⁶ Shakespeare- William Shakespeare (1564-1616), İngiliz oyun yazarı ve şairi. Özbek sahnesinde onun değerli eserleri “Othello”, “Hamlet” “Romeo ve Juliet”, “Macbeth”, “Kral Lear” gibi birçok eseri sahneleştirildi.

¹⁶⁷ Moskovadaki Dram Atölyemiz – “Yeryüzü” dergisinin 1926 yılı 12. sayısında basılmıştır.

tiyatromuz da o seviyelere doğru çok yol alacaktır. O zaman da bugün yazılan her bir satır, birçok karmaşıklığı çözmeye yardım edecektir.

Atölye bundan iki yıl önce Moskova'daki “Stalin adına açılan Özbek bilim yurdu” bünyesinde ayrı bir atölye olarak oluşturuldu. Başta ona Moskova'daki devlet tiyatro okulundaki öğrencilerimiz girdiler; ondan sonra o zamana kadar sahnelerimizde oynayan ünlü sanatkârlarımız girdiler. Onların arasında Taşkent ile Buhara ve Fergana'dan gelen halka mal olmuş, ünlü yiğitlerimiz var. Kadınlar meclisi ise bizim tarihimizde ilk defa, Özbek kızları ile Özbekistan'da doğup büyüyen Tatar kızlarımızdan meydana gelir (sonrakilerden sadece bir kişi).

Atölyenin ilk senesinde güzel sanatlara ait birtakım eğitimlerden başka Rus dili, ana dil ve bazı genel dersler de oldu. Sahne sanatı (sahne becerileri) dersinin öğretmeni o yıl o ders üstünde Fransız klasik (kadim) yazarlarından Moliere'in dünya da meşhur olan “Cimri” piyesini hazırlıyordu. Bu piyes uzun yıldır bir Semerkant'ta bir Taşkent'te sahnelendi ve bununla atölyenin yazlık işi sona erdi...

Bu yıl (1925-1926 yıllarında) ise atölyeden genel dersler ile ana dil dersi öğretmen olmadığından dolayı çıkarılmış, diğer güzel sanat dersleri önceki gibi devam ettirilmektedir. Özellikle geçen yıl eski zaman tiyatro tarihi dersini veren öğretmen ve eleştirmen Filippov, bu yıl atölye öğrencilerini Moskova'daki tiyatroların tarihleri ve sorunları ile tanıştırdı. “Sahne sanatı”nın öğretmenleri ise bu yıl “Cimri” yi biraz düzenlemekle birlikte, meşhur Rus yazar Gogol'un ölümsüz komedisi olan “Müfettiş” i devrimci trajedilerden “Labbay”i sonra Holhoca Korbaşı'nın hayatından sözsüz oyun – “Bekçi Uykusu”nu hazırladılar. Bundan başka kendi öğretmenlerimiz Yoldaş Uygur tarafından bu âcizin “Yarkınay” piyesi hazırlandı. Bunlardan “Yarkınay” ve “Müfettiş” piyesleri Fergana'nın Namangan şehrinden başka bütün şehirlerinde “Labbay” ile “Bekçi Uykusu” Taşkent'te ve Semerkant'ta sahnelendi.

Önümüzdeki kış eğitim ile atölye bitiyor. Ondan sonra Eğitim Bakanlığımızın fikrine göre, o atölye öğrencileri esas alınarak merkezi ve daimî cumhuriyet tiyatromuzun oluşturulması gerek. Bu yıl tiyatromuzun bünyesinde kendine özel atölyesi (okulu) var. Bu durumda Moskova atölyesi muhtemelen kapatılır.

Bu yıl güzel sanatlar derslerinden bazıları çıkarıldı ve yerlerine başkaları koyuldu. Örneğin; yüz boyama (makyaj), sahne süsleme (dekorasyon) ve diğerleri.

Bu yılki repertuarda daha çok milli şeyler olsa gerek: “Yarkınay” henüz ham olduğu için üzerinde yeniden çalışılacak; bu âcizin 4 perdelik “Uzun Kulaklı Dede” adlı piyesinin de repertuara girmesi lazım. Yine başka milli piyesler bulma çabası var.

Atölyenin kendisi ile bu kısa tanışmadan sonra şimdi onun günümüze nasıl geldiğinden de biraz konuşalım. Taşkent’te (tiyatro sanatının merkezinde), atölyenin maddi başarısı tatsız oldu. Özbek Bezm grubu maddi yönden akıl almaz bir başarı kazandığı halde atölyenin başarısızlığı elbette sebepsiz değil. O sebebi çoğumuz biliyoruz. Bizim milli enstrümanlarımız asırlardan beri kutlamalarımızda hazırlanıp, haklın ruhuna sinip giden hafif bir esinti ile onu ayağa kaldırır. Tiyatro ise bizim için yeni bir şey, ayrıca binlerce tiyatro grubumuzun anlamsız ve sanatsız gösterileri halkı bıktırdı. Bunları anladığı halde atölyenin kendi de maddi başarısızlığa önem vermedi; bu durumu hepsinden daha fazla anlayan Eğitim Bakanlığımız maddi tasarruf devrinde atölyenin maddi açığını kapattı.

Maddi taraf böyle zayıf olsa da manevi yönü oldukça iyiydi. Sanatı anlayan insanlar geldiler, gördüler, samimiyetle alkışladılar. İşte bu alkışlar, bu samimi ilgi atölyeye cesaret verdi; bu alkışlar bugün bir avuç olsa da samimi oldukları için gelecekte o avuçların sayısının hiçbir yere sığmayacak kadar çoğalacağına inanmaktadırlar.

Son olarak atölye öğrencileri hakkında iki çift laf söyleyelim; ben atölye ile birlikte bir buçuk ay boyunca yürüyüp gerçek sanat fedakârlarını gördüğümde inarak sevindim. Maddi başarısızlık bizim birçok “fedakârlarımızı” yolun yarısında pes ettirmektedir. Bunlar kendi hayatlarındaki maddi başarısızlıklara da önemsiz baktılar ve gözlerini kızıl Moskova’nın dağlar gibi tiyatrolarına : “-Bizim isteğimiz budur!” dediler...

3.1.49. Bezm, Çalgı Grubu¹⁶⁸ (1926)

Özbekistan Eğitim Bakanlığı tarafından “Devlet Bezm, Çalgı Grubu”¹⁶⁹ teşkil edilmek istenip bu işin şarkıcımız Muhitdin Kariyokubov’a¹⁷⁰ emanet edildiğini gazetelerde okumuştuk. Bu konuda Eğitim Bakanlığı Yoldaş Momin Hoca’nın özel

¹⁶⁸ “Yeryüzü” dergisinin 1926 yılı 12. sayısında basılmıştır.

¹⁶⁹ “Devlet Bezm-Çalgı Grubu” – Özbekistan’daki ilk şarkı ve dans topluluğu. 1926 yılında Semerkant’ta M. Kariyokubov rehberliğinde oluşturulmuştur.

¹⁷⁰ Muhitdin Kari Yakubiy – Muhitdin Kariyokubov (1896-1961), Özbek sanatının ünlü ustası, O’zSSR halk sanatçısı.

makalesini okuyunca, o işe adı geçen Bakanlık tarafından nasıl ciddi bir önem verildiğini de öğrendik. Eğitim Bakanlığımız son zamanlarda bilim-kültür işlerinin başka sahalari gibi güzel sanatlara da ciddi önem vermeye başladı ki, bunu gören sevinmeden ve onu alkışlamadan duramaz.

Başka doğulu cumhuriyetler bu yolda, elbette bizden daha çok çalışıyorlar. Bunu da övünerek, sevinip itiraf etmek gerekir. Son zamanlarda Tataristan Cumhuriyeti kendi sahnesinin 20. yılı törenini çok mükemmel kutlamalar ile geçirdi. Törenden sonra Moskova'ya gidip sahneye çıkan Tatar Devlet Draması, haddinden fazla büyük başarılar kazandı. Yalnız Moskova'daki Tatarlar ve başka Doğu halkları değil, doğuya ilgi duyan Avrupalılar da gerçekten bu işi sevdiler. Azerbaycan Cumhuriyeti kendi tiyatro festivalini bundan bir iki yıl önce geçirmişti. Daha dün Azerbaycan Eğitim Bakanlığı tarafından devlet opera sanatçısı Yoldaş Bülbül¹⁷¹'un başkanlığında gönderilen 7-8 kişilik şirin bir çalgı grubu Moskova'nın Doğu ile ilgilenen kesimlerini çok heyecanlandırdı. Dün yine aynı Azerbaycan Eğitim Bakanlığı tarafından ünlü usta halk sanatçısı Sarobskiy başkanlığında gönderilen 20-30 kişilik muhteşem bir çalgı grubu Meyerhold Tiyatrosu'nda Moskova'nın Avrupalı kesimini epeyce tatmin etti. Üç günlüğüne gönderilen bezm-çalgı grubu daha nice üç günler boyunca sanatlarını icra ettiler. Bu son grupta Kafkasya milletlerinin üç büyük kolundan temsilciler vardı: Gürcü, Ermeni, Azerbaycanlılardan. Çalgı grubunun gerçek usta hocası Doktor Yivnasioni idi. Moskova gazetelerinde "Kafkasya Caz Bandosu" diye bu konuda çok şeyler yazdılar. Bu gelişmelerden sonra Eğitim Bakanlığımızın son girişimine "henüz masal" diyenler olsa da, onlara "siz geç kaldınız" demeye hepimizin hakkı vardır elbette!

İşte karşınızda ünlü kızıkkçı Yusuf: biri Hudayar Han'dan kalan biri de yine geçmiş zamanlarda kaplanmış olan iki büyük dümbelek önünde, bir eliyle "tak" tokmağını vurup öbür eliyle "tum" tokmağını kaldırmış durmaktadır. Dümbeleğin bir tarafında, sağ tarafta yalnız neyi çok hüzünlü akıcı çalan müzisyen Neyci Abdulkadir oturmaktadır. Onun altında Cumhuriyetlerimizin eşi benzeri olmayan sanat erbabı koşneyci¹⁷² oturmaktadır. Onun ismini söylemeye gerek yok: "Hokantlı koşneyci" desek herkes bilir. Sonra onların çevrelerinde giccakçı Tuktasin, santurcu Usta Alim, tamburcu Muhitdin Hacı, tamburcu

¹⁷¹ Yoldaş Bulbul – Bulbul Mamedov (1897-1961), Azerbaycan sanatçısı, opera solisti, SSRK halk sanatçısı (1938), profesyonel vokal okulu ve müzik tiyatrosu kurucularından biri.

¹⁷² Koşney – Üflemeli bir çalgı.

Hayit Ohun, şarkıcılar Arifcan ve Corahon, büyük oyuncularından, hanende Atahoca Muhammad Bobo, onun yoldaşı Hudoyberdi, Özbek kadınlarından Tuhfanisa, Tacinisa, Hañçanisa ablalar oturmaktadırlar.

Nihayet sağ taraftan herkesten uzakta bizim Muhitdin Kari ile Tamarahan (Kamara ile Tamara arasında bence fark yok!) oturmaktadırlar.

Çok yakında Muhtoruva Hanım'ın "şarkı meclis"lerinde Taşkent'in muhteşem "Kolezyum"u 6 kez dolup taşı. Geçenlerde bizim bu bezm-çalgi grubumuz da Fergana'da birinci eğlencesini tertip ettiğinde birçok kişi kızdı laf sayarak çıkıp gittiler. Neden kızdılar, kime laf saydılar: mekânın darlığına kızıp, mekânı yapanlara laf saydılar... Akşamki Özbekistan Merkez İcra Komitesinin Semerkant'ta olan dördüncü ortak meclisinde grubun ilk çıkışı oldu. Cumhuriyetçilerimizden büyük küçük herkes oradaydı. Haddinden fazla uzun olan programa hiç kimse doyamadı. Herkes birlikte herkes aynı dilek ile alkışladı. Yoldoşbay ağabeyim¹⁷³ dayanamadılar, çıkıp konuştular, memnuniyetlerini bildirdiler. Demek birçokları memnuniyetlerini bildirdiler; demek çokları memnun oldular! Kızıkçı Yusuf'u çağırıyordu. Kızıkçı Yusuf çıkmadı. Çıkamazmış da. Çünkü bu bizim tarihimizin araştırmasıyla ilgili (etnografi) grupmuş. Ben Yusufcan'ı, onun keskin hicivli, dâhiyane sözlerini çok güzel görüyorum, grubun kuruluşuna karşı olasım gelmiyor. Gerçekten bizim çalgımızın kaybolup gitmesindense korunması gerek, namelerimiz unutuluyor ve bozuluyor, korunması gerek. Çoktan beri kurulması gereken grup, hiç değilse bugün kurulmuştur. Yaşasın yeşersin, beklediğimiz istekleri karşılasın.

Bizim görevimiz, bunları dar köşelerden geniş meydanlara çıkartıp yükseltmek, korumak, terbiye vermektir. Sosyal sınırlar içinde korunarak yetiştirilen çocuğun sosyal olaylara yabancı kalması mümkün mü? Hayır! Demek bugünün görevi o ihtiyar çocuğu korumak ve yetiştirmektir!..

¹⁷³ Yoldaşbay ağabeyim – Y. Oxunboboev (1885-1943), ünlü devlet erbabı, 1925 yılından beri O'zSSR Merkezi İcra Komitesinin reisi.

3.1.50. Meyerhold Tiyatrosu¹⁷⁴ (1927)

“Yeryüzü” mecmuası kendi okuyucularını en güçlü tiyatro muallimlerinden biri ile tanıştırmak isteyip bu görevi bana verdi. Bu çok onurlu bir hizmet olsa da isteksizce yerine getirdim. Bunun sebebi belli. Meyerhold hakkında kitaplar yazıldı, makaleler, özellikle, “Yeryüzü” nün sınırlı sayfalarına sığan kısa makaleler yazmak ile onu yeteri kadar tanıtmak mümkün değildir. Mademki tam tanıtmak mümkün değil, öyleyse hiçbir şey yapmasak iyi olmaz mıydı? Hayır! “Az olsada tanıyalım”, der imiş okuyucular; bunun için bizde elden geldiği kadarını yapmaya mecbur oluyoruz. Varın, bu başlığı olsun, birazdan “övgü”süne başlamakta nasip olur. Meyerhold’u övenler “Rus tiyatrosunun seçkin sanatkarı” diye övüyorlar; hatta onun muhalifleri de hakaret ederken: “En büyük muallimlerden birinin hatası”, deyip hakaret ediyorlar.

1926 yılının Nisan ayında onun tiyatrosu 5. yıl kutlamasını düzenledi. Bu kutlamayı düzenlemek için 101 kişiden oluşan özel bir komite oluşturuldu. Komitenin başkanı Klara Setkin¹⁷⁵, yardımcıları Lunacharskiy ve Slavinskiy¹⁷⁶ Yoldaşlar idi. Diğer üyeler arasında Bela Kun¹⁷⁷, Budyonniy¹⁷⁸, Dogodof, Lozovski¹⁷⁹, Semashko¹⁸⁰, Dumbol¹⁸¹ ve Unshilixt¹⁸² gibi büyük isimlere de rastlanıyor. İşte bu da bugün Meyerhold Tiyatrosunun önemini göstermeye yetti. Kutlamaya kadar bir grup halinde çalışarak gelen bu tiyatro, kutlamadan sonra hükümet gözetimine geçti ve “Meyerhold Hükümet Tiyatrosu ” diye adlandırıldı.

Bu tiyatronun kendi başına bağımsız bir kurum olarak çalışması 1922 yılında başladı. 1922 ve 1923 yılları tiyatro mevsiminde önce “Meyerhold Tiyatrosu¹⁸³” oldu,

¹⁷⁴ “Zerefşan” gazetesinin 1927 yılı 4 Ocak sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlandı. “Edebiyat Nedir?” makaleler toplamında yeniden basılmıştır.

“Zerefşan” gazetesi esasında neşre hazırlanmıştır.

¹⁷⁵ Klara Setkin (1857-1933) – Almanya Komünist Partisinin kurucularından biri.

¹⁷⁶ Slavinskiy – 20. Yıllardaki büyük siyasi erbaplardan.

¹⁷⁷ Kun Bela (1886-1939) – uluslararası komünistlik hareket erbaplarından biri, Macar.

¹⁷⁸ Budyonniy Semyon Mixaylovich (1883-1973) – Sovyet komutanı, Sovyet İttifakı mareşali, iç savaş kahramanlarından biri.

¹⁷⁹ Lozovski (takma adı, asıl ismi Solomon Abramovich Dridzo) (1878-1952) – Sovyet devleti erbaplarından biri, tarih ilimleri doktoru.

¹⁸⁰ Semashko Nikolay Aleksandrovich (1874-1919) – Sovyet devlet ve parti erbaplarından, Sovyet sağlığını koruma diziminin teşkilatçılarından biri.

¹⁸¹ Dumbol - 20. Yıllardaki büyük siyasi erbaplardan.

¹⁸² Unsklixt - 20. Yıllardaki büyük siyasi erbaplardan.

¹⁸³ Meyerhold Tiyatrosu (102. sayfa). “Yeryüzü” dergisinin 1927 yılı 13 Şubat sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlandı. “Sanat” dergisinin 1991 yılı 10. sayısında (neşre hazırlayan Siraciddin Ahmed) ve “Edebiyat Nedir?” makaleler toplamında yeniden basılmıştır.

sonra “Meyerhold Adlı Tiyatro” olarak çalıştı. O zamana kadar bu tiyatro birkaç grupta iş birliği yapmış: 1920 yılının Kasım ayından 1921 yılının yazına kadar bu tiyatronun asıl oyuncularını başlarında Meyerhold olduğu halde, “RSFSR’nin ilk tiyatrosu”nda çalışmışlar. Orada “Tang Kızılıkları¹⁸⁴”, “Misteriya buff¹⁸⁵” [Mystery-Bouffe], “Yaşlar Soyuzi¹⁸⁶” adlı eserler sergilendi. Bunların ilki Belçikalı edip ve şair Verxan¹⁸⁷, ninki olup, çağdaş yatırımcı cemiyetten başka daha üstün bir cemiyete geçmek anlatılmaktadır. Onda sınıf kavgası birkaç tabaka arasında gösterilmektedir. İkincisi Rus fütüristlerden meşhur Mayakovskiy’nin eseri olup, öbür dünyayı alaya aldı. Nihayet üçüncüsü Norveçli edip Ibsen¹⁸⁸, ninki olup, asrımızın problemleri ile ilgilidir. Bu eserlerin her biri o zamanda cemiyete heyecanlar salan, onu silkeleyen şeylerdir.

Meyerhold o tiyatro dönemlerinde, “Tiyatroda Ekim” sloganını meydana attı. Onun gayreti ve teşebbüsü ile o tiyatrodaki yeni esaslar ortaya konuldu. Bu yeni esasların biri “Tiyatro sanatı da siyasetten yoksun değil” dir. Ne olursa olsun bir sınıfın menfaatine hizmet ettiğini iddia eder, bunun için kendi de memleket dizginini ele alan yönetici sınıfa hizmet eder. Bu ideoloji meselesidir. Yine bir yeni esas sahnenin düzelmesine ait olup, sahne meydanını güzel kılıp yaşatmaya karşı sahnede en sıradan eşyalardan en kolay ve ucuz dekorlar düzenlemeye gayret etmektir. Buda elbette “siyasetten uzak değil”, çünkü bu basit sahne basit halk için basit halk ise yöneticiler içindir.

Bina eksikliği yüzünden o tiyatro önceki Nezlobin Tiyatrosu¹⁸⁹ ile birleşip, “Aktör tiyatrosu”na dönüştü. O tiyatrodaki sergilenen çok büyük başarı kazanan “Velikodushniy rogonosets¹⁹⁰” gösterisi “Aktör Tiyatrosu” kurulmadan önce “Birinci RSFSR tiyatrosu” ile yüksek rejisör Kursları tarafından birlikte hazırlanmıştı. Meyerhold’un ikinci esası (sahneyi sadeleştirme) o zaman zirveye çıkmış idi: onun kendi lafına bakıldığında, yukarıda söylenen eserin sergilenmesi sadece 200 soma mal olmuş.

“Yeryüzü” dergisi esasında neşre hazırlanmıştır.

¹⁸⁴ “Tang kızılıkları” – E. Verxan eseri.

¹⁸⁵ “Misteriya buff” [Mystery-Bouffe] – v. Mayakovskiy eseri.

¹⁸⁶ “Yaşlar soyuzi” – g. Ibsen eseri.

¹⁸⁷ Verxan Emil (1885-1916) – Belçikalı şair ve drama yazarı.

¹⁸⁸ Ibsen Henrik (1828-1906) – Norveçli drama yazarı.

¹⁸⁹ “Nezlobin Tiyatrosu” – 1909 yılı K. N. Nezlobin’in kurduğu tiyatro. Daha sonra bu tiyatro Meyerhold Tiyatrosuna eklenmiş.

¹⁹⁰ “Velikodushniy rogonosets” – Belçikalı drama yazarı F. Krommelink (1888-1970) eseri. 1921 yılında yazılmış.

Kendine her zaman yeni yollar arayan, bir yerde durmayan, “nefes almaz” Meyerhold ve onun grubu, elbette Nizlobin grubu ile rakabet edemizdi. Zaten böyle de oldu: önce her ikisi arasında mücadele başladı, sonra ayrılmaya mecbur oldular. “Aktör Tiyatrosu” tamamen Meyerhold’un elinde kaldı.

Bundan sonra “Aktör Tiyatrosu”, “GITIS Tiyatrosu¹⁹¹”na dönüştü.

Onda da iki grup oynuyordu: biri Meyerhold’un ki, diğeri “Tecrübe Kahramanlık Tiyatrosu”. Bu her iki grubun mücadelesi sonucunda son grup yok oldu ve 1922 yılında “Meyerhold Tiyatrosu” adlı bağımsız bir tiyatro kuruldu.

Kendisinin o yolu ile Meyerhold Tiyatrosu şimdiye kadar geldi. Elbette bu arada sarsılmalar olmadı değil, oldu fakat onların niteliklerinden konuşacak olsak, kitaplar yazmak berekir ki ona bizim gücümüzde hali hazırda yetmez.

Bu arada Meyerhold Tiyatrosu “Muallim Bubus”¹⁹², “D. E.”¹⁹³ (Ber Ovruponi!), “Mandat”, “Yer köpti”¹⁹⁴, “Yür, Hitay”¹⁹⁵ gibi her taraftan yeni ve muasır oyunlar verdi: eski Ostrovskiy¹⁹⁶’nin “Orman”ı ile Gogol’un “Tergovçi”sini yenileyip içini dışını ters düz edip koydu. “Orman” oyunu oynandıktan sonra çok ses çıkmamış idi. Ama bu “Tergovçi” de çok ses çıktı. Sergilenmesine bir buçuk ay olduğu halde, hala daha övgü ve hakaretlerin durduğu yok. “Tergovçi”yi eleştirmede Moskova ve Leningrad tenkitçileri ikiye bölündüler. Moskova hakaret etti, Leningrad övdü. Bu hakaret ve övgüler hakkında konuşmak için de yine ayrı makaleler yazmak gerek. Bunun için kısa kesip şöyle söylüyoruz ki, Moskova eleştirmenleri Meyerhold’u “sıradanlık” ile suçluyorlar, Leningrad eleştirmeleri ise Meyerhold’un “Tergovçi”sinden Gogol’un gerçek ruhunu bulmaktalar ve başka hiç kimsenin bulamadığı şeyleri bulduğunu iddia etmektedirler. Gerçek “Tergovçi” ile “Velikodushniy rogonosets” arasında şekil bakımından çok büyük fark var. Son oyunun 200 soma hazır olduğunu söylemiştik. “Tergovçi”nin sahne ekipmanlarına birkaç bin som gitti desek yanlış olmaz. Kıyafetlerin

¹⁹¹ “GITIS Tiyatrosu” – “Devlet tiyatro sanatı bilim yurdu” (Çolpan’ın izahı).

¹⁹² “Muallim Bubus” – Rus drama yazarı A. M. Fayko (1893-1978) eseri.

¹⁹³ “D. E.” – Podgayetskiy eseri.

¹⁹⁴ “Er köpti” – (“Sonunda yeryüzü”) – Martineov ve Tretyakon eseri.

¹⁹⁵ “Yür, Hitay” – Tretyakov’un “Haykir, Hitoy” [Haykir Çin] eseri göz önünde tutulmuş.

¹⁹⁶ Ostrovskiy – drama yazarı A. N. Ostrovskiy (1823-1886) göz önünde tutulmuş. Onun “Orman” draması 1871 yılında yazılmış.

hepsi temiz şeylerden, kadın kıyafetlerinin hepsi ipek, diğer ekipmanlar da sinemaların ki kadar zengin.

Meyerhold Tiyatrosunda bu ana kadar perde, dekorasyon ve sahne önü ışıkları yoktu. “Tergovçi” de perde duvara dolaşmış. Büyük kapıları...

Oyunlarda sirk ve sinemanın çok etkisi olan bu tiyatro, sözün özü, çevresini-etrafını en çok meşgul eden bir sanat müessesesidir. Bu konuda bir değil çok çok kez söz etmek gerekir, şimdi sözümü tamamlamadan önce Meyerhold tiyatrosunun bize etkilerinden iki çift söz edip geçeyim.

Bu tiyatronun basitliği bizim için gerekli, çoğunluğa yakın gelmesi yine bunun için lazım. Bizim halk tiyatroları unsurlarından bazıları bu tiyatrodadır var bunun için bizim yeni tiyatromuz da bundan kaçıp kurtulamaz ve kaçacakta değil elbette. Belki Moskova dram atölyesi bu yolda ilk adımı attı: geçen yıl Moskova atölyesinde Meyerholdçulardan Yoldaş Sverdlin’in eğitimi ile “Karavul Uykusu” adlı sözsüz bir oyun hazırlanmış idi. Şimdi bu yıl ise “Pul Undiriş” adlı bir komedi eseri hazırlanmaktadır.

3.1.51. Tiyatro Eleştirilerine Önem¹⁹⁷ (1927)

Bizim gerçek tiyatromuz kuruluş arifesinde olsa da bugüne ulaşınca kadar çokça yol aldık. Arkamızda tahminen 12-13 yıllık amatörlük dönemi kaldı. Gerçek manası ile tiyatromuz değil sahne ile tanışıklığımız başlangıç döneminden çıktı. Bunun içindir ki tiyatromuza şimdi ciddi istekler verilip, vazifeler yüklenmeye başlandı. Biz böylece sahnede (tekrar söylüyorum: sahnede!) oldukça geliştik.

Fakat tenkit yönümüz tiyatro ile birlikte ilerleyememektedir. Eleştirmenlerimiz ne içindir tiyatro sanatını yakından kavramamış halde ortaya çıkmaktadırlar. Bunun sebebini nerede aramalıyız? Bence sahnemiz onun kendi içine girenler tarafından güçlü bir gayret ile ileriye taşınmakta: o sahne işçilerinin faaliyeti ile yükseltilmektedir. Ama sahne topluluğu, sahne sevenler ve seviyorum diyenler oyun oynanan gün bir izleyici gibi salona girip oturup, oyun bitince, o günlük izlenimlerini tartışarak eve dönmektedirler. Ertesi gün uyandıkların da dünkü izlenimlerinden hiçbir şey kalmamaktadır. Çünkü onlar kendi işlerine gitmektedirler. Bazı sahne topluluğu ya da “sanatseverleri” ücretsiz bilet

¹⁹⁷ “Zereşan” gazetesinin 1927 yılı 4 Ocak sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlandı. “Edebiyat Nedir?” makaleler toplamında yeniden basılmıştır.

almak için sanatı sevmeye başlamışlar. Bu kötü süreç anlayışlı gençlerimizi de maalesef kendi rüzgârı önüne katıp sürüklemektedir.

Hedeften biraz uzaklaştık. Ben demek istiyorum ki, tiyatro eleştirmenleri de söz konusu “sevenler” ve tiyatro ehilleri arasından çıkar, bunun için eleştirimiz düşüncemizin gerisinde kalmaktadır. Eleştiriye, başka bir tabir ile söylersek, yalın “sıradan” kişiler yazmaktadırlar. Doğal olarak, bundan sahnenin kurulmasına ve ilerleyişine fayda değil, zarar gelmektedir.

“Zerefşan”ın 425. sayısında “Sürgün” piyesinin eleştirisi basılmış. Bence o eleştiri değil, sıradan bir izleyicinin sanattan uzak izlenimlerinden ibarettir.

“Elini öyle yapmadı, böyle yaptı”, - diye eleştiriler... “Terazinin kırılması güzel oldu”, diye övgüler... 7-8 yıl önce bunlar kabul edilebilirdi. Bugün oynanan eserin ruhuna inmek gerek. Bugün sergilenmesindeki temel eksiklerini göstermek gerek. Bugün oyuncunun temel hata ve üstünlüklerini göstermek gerek. Bugün nihayet eğilimlerini (önyargı) açıp vererek, yol yordam göstermek gerek. Yol yordam göstermekte yine bedenini kımıldatmaya ait olmadan, genel esaslarda olması gerek. O el, ayak kımıldatma meseleleri rejisör ve oyuncunun işidir. “Ah!”, “Öldüm!”, “Yandım, kül oldum!”, dediğinde mutlaka göğsünü tutması gerekmez, bunun gibi yapmayan oyuncuyu ayıplamak tenkit değildir. Rejisör ve oyuncunun kendi karakterine uygun olarak, kendi şahsına yakışır bir hareket yapmaya hakkı vardır. Bir duruş ve hareketi adet edinip der durumda ve zaman da bunu tekrarlamak “mühürlü hareket” diye adlandırılır ki, sahne âleminde iyi bir fazilet değildir.

Sahne işçileri, sahne hayranları, sahne topluluğu ve genellikle sanat sevenlerin dikkatlerini, eleştirimizin bu hararetleli durumuna çekmek istiyorum.

3.1.52. George Dandin¹⁹⁸ (1927)

George Dandin

(Kendince)

7 Haziran Pazartesi günü Azerbaycan Tiyatro okulundaki öğrencilerimiz meşhur Moliere¹⁹⁹'in aynı addaki eserini oynadılar. Yalnız Fransızların değil, belki de bütün dünyanın meşhur komedi yazarı olan Moliere, bununla bizim sahnemizde ikinci defa görünüyordu. Onun “Cimri” adlı eseri, Moskova Tiyatro Okulumuz tarafından²⁰⁰ uzun yıllardan beri geçen yıla kadar birer kez oynanmıştı. Bu sefer koyulan eseri yanlış seçilmiş diye almıyoruz. Bakülü öğrencilerimiz bunu seçmekle iyi bir iş yaptılar. Eser, en azından, bir veya yarım aktörü yetiştirmeye, eğitmeye yarıyordu. Sonra onun sahnelenmesinde sıradan eserlerin ilginç ve acayip tarz (stil) ları vardı. Mesela; perde her zaman açık duruyordu. Oyunun başlangıcını ve bitişini çalışanlar bildirirdi. Oyunun bir kısmı izleyiciler arasında oynandı. O zaman eserde yazarlara kanun gibi gelen bazı ilkeler gözlemlendi, yani; her üç perde de aynı mekânda, aynı dekorla devam etmektedir (yer birliği). Olay bir gece gündüz içinde olup bitmektedir (zaman birliği). Herkes kendi kostümü (jupi) ile çıktı ve daha başka şeyler... Bu eser, orta asır tiyatro tarzında yazıldığı için özünde bizim Özbek izleyicilerine çok yakın noktaları bulunabilirdi. Bu tarafı, en azından tecrübeyle sabit olduğu üzere, bizim halk oyunları temeline yakın noktaları şişirip ön plana çıkarıp gösterilseydi daha iyi bir sonuç verirdi, belki...

Lakin oyunun en zayıf noktası da ne yazık ki işte bu “uyarlama” kısmıdır. Açıkça söylemek gerekirse, bizim Eğitim Bakanlığımız kendi zamanında daha iyi bir yönetmen için gerekli olan parayı vermemiş, verse de az vermiş, iyi bir yönetmen gelmemiş, gelen olsa da canı gönülden çalışmamış... Uzun lafın kısası “uyarlama” tarafı çok zayıf kalmış.

Delikanlılarımız ve kızlarımız gerçekten çabalayıp oynuyorlar. Mümkün olduğu kadar etkilemek için ellerinden geleni yapıyorlar. Buna rağmen o kadar etkili olmadı. Gerekli yerlerde heyecanı tam yansıtamadı. Hatta bazı yerlerde heyecan hiç yoktu.

¹⁹⁸ George Dandin – “Zerefşan” gazetesinin 1927 yılı 16 Haziran sayısında yayımlanmış.

¹⁹⁹ Moliere – Moliere, asıl adı Jean-Baptiste Poquelin (1622-1673) Fransız drama yazarı, aktörü, tiyatro ustası. Bir dizi komediler yazarı, haklı olarak Fransız komedisinin babası sayılır. “George Dandin veya Bir Koca Nasıl Rezil Edilir” adlı komedisi 1688 yılında sahnelenmiştir.

²⁰⁰ “Moskova Tiyatro Okulumuz tarafından” – Moliere’inin “Cimri” piyesi 1925 yılı 14 Temmuz’da sahneye koyuldu.

Oyunda mevcut çok değerli bölümler ve altın fırsatlar tam değerlendirilememiş. Şimdi siz karar verin: Karimjon, bizim en güçlü komedyenlerimizden biri. O komedi rollerini çok iyi oynamakta hatta rolün kapasitesinin üstünde bir başarı gösterebilmektedir. Böylesine bir başarılı komedyene, kahkahaya kıyasla daha çok trajedisi olan bir rol vermişler. Bunun için onun trajedili sözleri de kahkahalı sözleri de boş, heyecansız, tatmin edici değildi. İzleyici kızıkkı Karim'in sözlerine değil; edip Moliere şakalarına, tezatlarına, ustaca sözlerine gülüyordu. Hâlbuki piyes metni doğrudan okunduğu zamanda gülmek mümkündür. Karim'e bu rolün yanlış olarak verilmesi, bütün esere etki etti. Çünkü eserin can alıcı noktası o rolde, eserin ismi de aynı isimde. "Dandin" insanoğulları arasında çok rastlanılan iradesi zayıf, boş, beceriksiz kişilerden biridir. Eser onun hayattaki trajedisini dolu dolu göstermektedir. Onun komik sözlerinin de gözyaşları içinde söylenmesi gerekir; gözyaşları samimiye, aktör rolünün ruhunu yansıtsa, gözyaşları arasından damlayıp gelen basit komik sözler de izleyiciyi güldürebilirdi. Güldürdüğündede endişe ve ıstırap güldürdü ki asıl meziyet budur.

Komedyen ve kızıkkı Kerimcan trajedi rolüyle çıkınca doğal olarak onun varlığı ve yeteneği sezilmedi. Bu yüzden bütün eserde mevcut olan özgünlük görülemedi.

Sahnenin eksiklikleri çok bunu sorumlu kişinin kulağına fısıldamış olalım. Son olarak bir şeyi söyleyip geçeyim; bu eseri bundan sonra sergilediğiniz zaman, üç tane sıradan çocuğun "oyun başlıyor" diye bağırmalarına da son vermek gerek.

Dahası bıktırmakta ve insana sıcak gelmemektedir.

3.1.53. "Aydın"²⁰¹ (1927)

15 Haziran Çarşamba günü Bakü Tiyatro Meslek Yüksekokulundaki öğrencilerimizin üçüncü oyunlarını gördük. Bu sefer bir tercüme değil, değiştirilmiş bir eser, Cafer Cabbarzade²⁰²'nin "Aydın" adlı trajedisi sahneye koyulmuştu. 25-30 yıllık bir tarihe sahip olan Azerbaycan Türk Tiyatrosu, bu eseri son bir iki yıldır repertuarından hiç çıkarmıyordu. Şimdi bunun gibi güzel eserler Türk halklarının sahnelerinde parmakla sayılıyordu. Hatta bugün tiyatro sanatının merkezi kabul edilen Moskova'da da iyi

²⁰¹ Aydın – "Zereşan", 1927 yılı 20 Haziran.

²⁰² Cafer Cabbarzade (1899-1934), Azerbaycan drama yazarı, yapımcı, tiyatro ustası. "Aydın" piyesi 1922 yılında oluşturuldu.

tiyatrolar için güzel eserler bulunamıyor, repertuar meselesi baş ağrıtan meselelerden biri olamaya devam ediyor. Kendi iyi olsa ruhu (içeriği) iyi olmuyor, ruhu iyi olanların yazımı zayıf oluyor ve bunun gibi... Bunun gibi olanlardan sonra milli cumhuriyetlerin sahnelerinde iyi esere muhtaçlık hepsinden çok görülüyor, hepsinden çok hissediliyor. Bütün bunlar gözümüzün önünde cereyan etmektedir.

Cabbarzade'nin bu eseri gerçeğin tam içinden çıkmış bir olayı sahneleştirse de çok duygusal bir ruh ile yazılmış. Eserin nefis ve çekici dili, baştan sona insan severlik (çok uluslu) düşüncelerini işlemekte, eserin başkahramanı Aydın, sakinleşmez ve kavgacı, kalbinden her zaman insan severlik, merhamet ve kıskanma duygularını çıkarmaktadır. O, Abdusalimzoda Muhammaddodi'nin "Firdavsi Alhomat" adlı eserindeki yeryüzü cennetlerini istiyor, dünyayı "altın" denilen beladan kurtarıp göstermek istemektedir. Hanımı Gültekin iyi kötü bir gömleği olmadığından fularını peçe yapıp yürümektedir. Aydın ise kendi memleketine Napolyon ve Cengiz ihtişamıyla girmeyi istiyordu, bunu hayal ediyordu... Bu Aydın asrımızın sabit fikirli dervişlerinden; adam akıllı iş yapıp, çalışıp insanın derdine merhem olmak yerine, siz... siz... kendinizin ne olduğunuzu bilmiyorsunuz, anlamıyorsunuz! diyordu. Etrafındaki herkesi "cahiller" diye düşünüyordu. Hâlbuki hanımının kendisi için (yani Aydın'ı diye) namusunu satmaya mecbur olduğunu bilmiyordu. Ömrü ot arabasında geçmiş, akli altın saat ve altın yüzüklerden ayrılmayan ahmak bir zengin hanımının iki çift kin besleyen sözüne inanıp, zerre günahı olmayan Gültekin'e olmadık ağır sözler söyledi. Aydın "şapkalı" dedim, Aydın gibi bir Türkün şapkası olduğuna göre o "münevver" dır, medenidir. Sözleri altından kıymetli olsa da olumsuz, kötü, bir işe yaramaz medenidir. Dünya zulüm ve zorlamayla dolu olsa, üzüntüden "votka" içmeye gerek var mı? Pireye kızıp yorganı yakmaya gerek var mı? Zorlama ve zulüm de ah eden insanoğullarının üzüntülerini az da olsa azıcıkta olsa hafifletmek her bir sağlıklı insanın elinden gelir elbette. Farz edelim ki Devlet Bey'in fabrikaişi: işçiler grev yapıyorlar, çoluk çocuk evde aç yatıyorlar. Zengin adam hepsini fabrikadan kovmayı düşünüyor. Biçare işçiler ne yapacaklarını bilmiyorlar, onlara yol göstermek gerek: Yolu kim gösterecek? Bilenler mi? Bilenlerden biri ve en büyüğü Aydın ise, balyozu alıp onunla konuşmakta, ona "sen bilmiyorsun" demektedir. Fabrikayı yakmak istemekte ama başaramamaktadır. Başkaları yakmaya kalksa, "Su yetiştirin, su! Medeniyet yanıyor!" diye bağıriyordu... Bunun gibi beşeriyet hizmetçisiyle bahsi geçen "cehennem" yolcusu deli işçinin arasında ne fark var? Ne fark?

Bu eseri inceleyecek değilim, bu çok uzayıp gidecek bir şey. Buna gazete sayfaları da dar gelir. Eseri birkaç defa okuyup, inceleyip sonra daha iyi kontrol etmek mümkün. Ben yalnız burada şimdiye başkahraman hakkında gerekli olan şeyleri söyleyiverdim.

Şimdi oynanış kısmına gelirsek, yine önceki sözü tekrarlamak gerekir. Bu eser öğrenci durumundaki delikanlılarımız için zor bir eser. Özellikle Aydın ve Gültekin'in rolleri çok güçlü ve usta aktörler gerektirir. Aydın ile Gültekin'i oynayan aktör gelişti, hızlı gelişti; o iki rol, eğitici rollerdendir. Bunun için yukarıda tarif edilen Aydın'ı bu defa tatmin edici düzeyde bulamazsak, bilmiyorum kimi suçlamak doğru olur. Bence hiç kimseyi... Şüphesiz bu gece Aydın rolünü oynayan Rahimberdi²⁰³, daha sonra büyüyecek fakat "bu rol onun olacak" demekte mümkün değil. Özellikle Gulteksin rolündeki kız Nazire²⁰⁴, o daha da umut vermektedir. Zengin rolünde ki Hafız Seyfi çok garip göründü. Demek ki mirasçı zengin çocuğunun kötü gidişatı daha keskin hatlarla göstermek gerekti. Zengin hanımı rolündeki kız, sahnede kendini çok kasmadı, bu başarmanın ilk adımıdır Diğerleri kendi kapasitelerinde oynadılar. Yerleştirme ve dekor açısından eksiklikler çok idi.

3.1.54. "Malika-i Turandot"²⁰⁵ (1927)

(Moskova'daki dram okulumuzun çalışmalarından)

Karlo Gottsi²⁰⁶ ...

Vakhtangov²⁰⁷ ...

İlki 1806 yılında ölen, İtalyan bir trajedi yazarı.

İkincisi ise 1921'li yıllarda genç iken ölen, Moskovalı bir yönetmendir.

²⁰³ Rahimberdi – P. Pirmuhammedov (1897-1972), Özbek tiyatro ve sinema aktörü, SSR halk artisti.

²⁰⁴ Nazire – Nazira Alieva, 1912 doğumlu, Özbek aktrisi, Özbekistan SSR halk artisti.

²⁰⁵ Malika-i Turandot – "Mâârif vâ Oqitguvçi" [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1927 yılı 5. sayısında basıldı.

²⁰⁶ Karlo Gottsi – (1720-1806), İtalyan drama yazarı. K. Gottsi tiyatro sanatında yeni bir tür fyab (masal) türünü başlattı. Bunların içinde en ünlülerden biride "Malika-i Turandot" (1762) dir.

²⁰⁷ Vakhtangov-Vakhtangov Yevgeniy Bagrationovich (1883-1922), Rus yönetmen, tiyatro ustası. "Malika-i Turandot" eserini 1922 yılında sahneleştirmiştir, bu onun son oyunuydu.

Gottsi, İtalya’da “Halk Komediileri” adlı akımı geliştirmek isteyen ünlü Sakki’nin dünyaca meşhur, gezgin tiyatro grubuyla birlikte bu sahada çalışan kişilerdendi.²⁰⁸

“Halk Komediileri” adlı akım bizim kızıkcılık geleneğimize oldukça yakındır. Onlarda da ünlü, tanınan kızıkcılar vardı. Onların isimleri (Pantalone, Brighella, Truffaldino²⁰⁹ ve diğerleri) bütün İtalya’da bilinirdi. Oynanan her bir eserde o kızıkcılara layık roller olurdu; eserde onun bir kahramanı sıfatıyla oynarlardı fakat kendi isimlerini bütün piyeslere sokarlardı. Bu nedenle, Gottsi’nin “Turandot”unda karşımıza çıkan isimler onun “Yılan Kadın” adlı eserinde ve genel olarak diğer eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Hatta ondan önce (1793’te) ölen Carlu Galdo’nun eserlerinde de (örneğin: “İki zengine bir köle”de) sözü geçen ünlü kızıkcılardan Pantalone, Truffaldino ve Brighella’ya rastlarız. Onlar her zaman sahenin görünen tanınmış yüzleri olduğu için “maske” adını aldılar. “Darlort Komedi²¹⁰”si denilen şey “Maskeli kızıkcılar” anlamını gelmektedir. O kızıkcıların bir diğer özellikleri de sanatçı oluşlarıydı. Yani asıl piyeste onların sözleri de olur, gerektiği yerde onlar o zamanın kızıkcılık geleneği ile ilgili sözlerde ilave ederlerdi. Onlar güçlü sanatçı olduklarından izleyicileri her zaman doğaçlama sözlerle güldürürlerdi.

Dünya çapında şöhrete sahip olan Yevgeny Vakhtangov’un 3 ünlü “tuzma²¹¹”sinden biri o Karlo Gottsi’nin “Malika-i Turandot” adlı eseri idi. Bu yıl kışın, bu eserin 500’üncü kez oynanışının kutlaması Vakhtangov adındaki tiyatrodaki düzenlendi. Her pazar sabahı, genellikle bayramlarda, bu eser kesintisiz oynanmaktadır. Tiyatro salonu her zaman izleyicilerle hıncahınc dolmaktadır...

Onun hakkında; “Eğer genç yaşta ölüp gitmeseydi, gerçek inkılap tiyatrosunu meydana getiren olurdu”, denilmektedir. Gerçek güç ve kudreti tamda göstermeye başladı sırada, çok genç öldü. “Bin çiçeğinden biri açılmadan” soldu biçare.

²⁰⁸ “Gottsi... Sakki’nin dünyada, sokak tiyatrosu takımıyla birlikte o yolda çalışan kişilerdendi.”-K. Gottsi, İtalyan halk sanatına özellikle, maskeler komedisine derin bir sevgi ile bakmış. O çağdaşı K. Goldoni’yi maskeler komedisini sahneleştirmesini ayıplayıp, ona karşı durmuş.

Sakki-maskeler komedisine katılan İtalyan aktörler ailesi. Makalede onlardan en ünlüsü – Antoiino Djovani Sakki (1708-1788) kastedilmiştir. Bu aktör K. Goldoni ile arkadaşça bir ilişkide olmuş. Goldoni onun için özel üç tane senaryo yazmış, onlardan biri “İki zengine bir köle” Özbek sahnesinde oynadı. Böylece yukarıdaki sözü buradan yola çıkarak düşünmek gerek.

²⁰⁹ Pantalone, Brighella, Truffaldino – “Maskeler Komediisi” tiyatrosunun değişmez karakterleri.

²¹⁰ “Komedi Darlort” – hakkında “Komedi dls arate” maskeler komediisi.

²¹¹ “Tuzma”yı burada “gösterim, sahneleme” yerine kullandım“.

İnkılabı çok önce kabul eden, ona razı olan ve onunla çalışmaya bel bağlayan Vakhtangov, inkılabtan önce yazılan eserlere – şaka yoluyla – inkılap unsurlarını ekledi. Bolchiqli Meterlink²¹²'in “Anton Evliyanın Kerameti” adlı eserinde, Vakhtangov üst sınıf insanlarla çok sert alay etti. O zaman “Burjuvazi”nin çeşitli kademedeki kişilerini en rezil karakterler ile gösterdiler.

“Gabelma” adlı Yahudi tiyatrosu²¹³ için sahnelenen eserinde “Hadebuk”da Yahudi halkının binlerce yıllık acılarını çok keskin bir biçimde gösterdi.

Gottsi'nin “Turandot” adlı eseri evlenmek istemeyen ve erkeklerden iğrenen “nazlı” bir Çin melikesini tasvir ediyordu. Kızın babası Çin hükümdarı Altaum, kızının “nazi” için defalarca baş kestirdi. Kızının evlenmek için koyduğu şart, üç bilmeceyi çözmektir; çözen kızı alır, çözemeyenler ise başlarını kestirir... Astrahan'dan bir Nogay hanının oğlu gelip, bilmeceleleri bilince birçok yiğidin başı gitti. Bu bizim eski Doğu hikâyesi mecmualarında (“Heft Peyker”lerde) karşılaşılan hayali hikâyelerden bir tanesidir. Konusu itibariyle bu eser trajedidir, korkudur. Lakin adı geçen İtalya kızıkkılarından birkaç tanesi mevzuya dâhil olunca oyunun birçok yerinde insanları kahkahalara boğmaktadırlar. “Maskeler Kızıkkılığı” akımının bütün özelliklerini çok iyi kavramış olan Vakhtangov, korkunç trajik bir eseri oldukça ilginç bir komediye dönüştürüvermiş.

Eserin konusunu, planını, içeriğini değiştirmeden yeni bir biçim verdi; oyun, düzenleme ve içeriğini derin anlama yoluyla eseri başka bir kalıba koydu. Eserdeki kızıkkılar, bugünde o eski isimleri bilindiği halde, bugünün izleyicisini bugünün konularıyla güldürüyorlar. Bunun için Çin'in kaç bin yıl önceki hayatından alınan, belki de sadece hayal ürünü olan bu eski eserde... bugünün radyosu, fotoğraf makinası, anket doldurmaları hakkında konuşuldu; o sayılan eşyalardasahnedeki görünmektedir...

²¹² Bolchiqli Meterlink-Maurice Maeterlinck (1862-1949), Belçikalı şair, drama yazarı, filozof. 1896 yılında Fransa'da yaşadı. “Anton Evliyanın Kerameti” eseri 1903 yılında yazılmış. Maeterlinck'in inkılapçı yazılan piyeslerinden çoğunluğu Rus sahnesinde oynandı. M. Maeterlinck 1911 yılında Nobel Ödülüne layık görüldü.

²¹³ “Gabelma” adlı Yahudi tiyatrosu – “Habima” adlı Yahudi tiyatro atölyesi 1918 yılında kuruldu ve İbrani dilinde gösteriler sergilendi. Az bir zaman stüdyoda Vakhtangov rehberlik yaptı. “Gadibuk” trajedisi burada sahnelendi.

Vakhtangov'un tuzmasınınin yine bir temel amacı: izleyicisini batıl inançlardan soğutmaktır. Yani eser olan bir olay gibi değil güzel, basit, düz ve pürüzsüz oynanan bir oyun gibi görünmektedir.

Vakhtangov bize izleyicilere bütün eser boyunca “İnanmayın! İnanmayın! Bu olacak laf değil! Yalan bir hikâye! Bu bir oyun.” deyip durmaktadır. Bunun için oyuncular (kızıkçılar hariç) eksiksiz sahne elbiselerini giymiyor, yüzlerini boyamadan çıkıyorlar. Doğru, kendi elbiseleri ile çıksalar da izleyicilerin önünde ufak tefek bezleri oralarına buralarına asıyor, savuruyor, bağlıyor... Çin masalının kahramanlarına biraz benziyorlar... Çok az benziyorlar! Biz izleyiciler hükümdar Altaum rolünü oynayan Uygur'u, şehzadeyi oynayan Ebrar ile Hacikul²¹⁴u, kız rolündeki Tursun²¹⁵u, Sare²¹⁶, Zamira²¹⁷, Bahrinisa ve diğerlerini rahatça tanıyoruz... Bizi bu hikâyeye inandırmamak için oyun yoluyla da birçok çareye başvuruyorlardı.

Moskova'daki dram okulumuz, bu yıl bu eser üstünde çalışmak istedi. Vakhtangov'un öğrencilerinden Simoniv yönetmenliğe davet edildi²¹⁸. O, Vakhtangov tiyatro oyuncularından olan Talchaniv²¹⁹ ve Basif²²⁰ arkadaşların yardımıyla işe başladı. Eserin tercümesi bendenize teslim edilmişti. Kafiyesiz fakat 11 heceli vezin ile tercüme etmeyi başardım. Tabi ki atölyede bu kadar iş varken üzerinde sağını solunu düzeltecek kadar çok fazla mesai yapamadım. Bu onun diğer oyunları ayarında bir oyundur. Fakat eser hazırlanmaktadır; gelecek yıl tiyatro sezonunda genç cumhuriyetimizin genç başkenti bu eseri izleyecek. Buna inanıyoruz.

Eser herhangi bir oyun gibi sahnelenmedi, üzerinde bilimsel olarak çok çalışıldı, analizler yapıldı ve öyle sahnelendi. Yönetmen ve onun emektaşları o eseri sahneye koymak için değil, o eser üstünde atölye öğrencilerine sahne dersi vermek için çalıştılar.

²¹⁴ Hojiqul-Hojisiddiq Islamov (1893-1933) ilk Özbek aktörlerinden, Moskova dram atölyesini bitirdi. “Turandot” da Pantalone rolünü oynadı.

²¹⁵ Tursun-Tursunoy Saidazimova (1911-1929). İlk Özbek aktrislerinden. Moskova dram atölyesinde okudu. 1929 yılında Buhara'da tiyatro turunda öldürüldü.

²¹⁶ Sare-Sora Eşanturayeva (1911 yılında doğdu), ünlü Özbek aktristi. SSCB halk aktristi. 1927 yılından beri Hamza Tiyatro'sunun önder aktrislerinden.

²¹⁷ Zamira-Zamira Hidoyatova (1909-1990), ünlü Özbek aktristi. Özbekistan halk aktristi.

²¹⁸ “Vakhtangov'un öğrencilerinden Simoniv...”-Simonov R. I. (1899-1968), Rus aktörü ve yönetmeni, SSCB halk sanatçısı. Vakhtangov'un öğrencilerinden, 1924 yılından beri onun adını taşıyan tiyatrodaki yönetmen.

²¹⁹ Talchaniv-Talchaniv I. M. (1891-1981), Rus aktör. SSCB halk sanatçısı.

²²⁰ Basif-Basov O. N. (1882-1939), Rus aktör, 1919 yılında Vakhtangov atölyesinde sonra tiyatrodaki çalıştı. Adı geçen aktörlerden üçü de Vakhtangov'un sahnelediği “Turandot”a katıldı ve rol oynadı.

Bu yüzden bu eser bizim sahnemizde fazla saygı kazanmadı ama sahne gücümüzün gelişmesi ve büyümesi için büyük hizmet etti. “Sahnemizde saygı kazanmadı” dedim, bundaki amacım şu; Moskova’da dünyalar kadar ün bulan bir eser bizde belki çok horlanır: Moskova izleyicisinin kesinlikle hoşuna gitmeyen bir şey bizde çok saygı görür, sevilir. Bu fark herkes için açık ve net bir farktır. Burada eserin sadece bir ders aracı olduğunu göz önünde tutmak gerek. Yoksa geçen yıldaki gibi yanlış anlamalar olması mümkün. Yani geçen yıl drama atölyemiz Rusçadan tercüme eserleri çokça oynadığı için “Muştum ” adlı hiciv dergisinde ciddi eleştiriler oldu. “Bizim hayatımızı yansıtmıyor!” dediler. O eserin Rus yönetmenler tarafından okulda hazırlanan kitaplar olduğu anlaşılmadı. Yeri gelmişken burayı azıcık aydınlatmayı gerekli gördüm.

3.1.55. İtiraz²²¹ (1927)

ÖZBEKİSTAN SOVYET HALK CUMHURİYETİNİN İKİNCİ KURULTAYININ MUHTEREM BAŞKANLIK HEYETİNE ÇOLPAN (ABDÜLHAMİD SÜLEYMAN) TARAFINDAN İTİRAZ

Muhterem kurultayın çalışmalarına geçerli sebeplerimden dolayı yakından katılamadığım için üzüntü duyuyorum ve siz muhterem heyetten rica ediyorum, aşağıdaki dilekçemi muhterem kurultaya ulaştırınız.²²²

Büyük Ekim’in öncesinden beri işçi ve çiftçilerin devrimci hükümetleri tarafında olup ilim ve medeniyet alanlarında elimden geldiği kadar samimiyetle çalıştığım malumdur. Vatandaşlar savaşın en kızgın dönemlerinde, şanlı kızıl askerin “Perekop” zaferi zamanlarında komünistler grubu tarafından yayımlanan bir gazetenin (o zamanın en sol görüşlü gazetesi) “Rosta”nın başında durup, elimden geldiği kadar inkılabı ve onun

²²¹ İtiraz – Adı geçen mektup “Mâârif vâ Oqitguvçi” [Eğitim ve Öğretmen] dergisinin 1927 yılı 12. sayısında yayımlanmıştır. 20’li yılların ortalarına gelince Çolpan’ın eserlerinde ideolojik hatalar arama, onu hiçbir şey beğenmemekle burjuva ideolojisiyle suçlama ruhıyla yazılmış dizi makaleler yayımlandı. O zamanlar siyasi durum epeyce keskinleşmiş, kaba sosyolojik eleştiri hücumu geçmiş idi. Yazar A. Kadiri’nin bu zamanda hapse atıldığını dikkate alırsak, bunların gelecekteki yasakların baş provası olduğunu anlamak zor değil. Aynı bu durumda Çolpan Medeniyetçiler Kurultayı Başkanlığına da bu mektup ile müracaat edip, ülkeye olan hizmetlerini hatırlattı, “günahlarına tövbe” etti.

²²² “Kurultayın çalışmalarına geçerli sebeplerimden dolayı yakından katılamadığım için üzüntü duyuyorum...” – elbette kurultay sağlam vaziyette, yaratıcı bir fikir alışverişi sırasında Çolpan, “geçerli sebepler” ini yüzüne vurmadan, kurultayda canı gönülden katıldı.

kazanmasına hizmet ettim.²²³ Bu Taşkent'in bütün Sovyet ve grup işçilerince bilinir. Ondan sonra diğer gazete, dergi ve nihayet tiyatro işlerine de bu işlerin öncüsü olan siyasi liderler gözetiminde, onların gösterdiği yollar ile çalışarak geldim. Bunların her biriside ilgili kişiler tarafından bilinmektedir.

Son iki üç yıl süresince şairlik ve gençlik meyilleri ile bazı hatalarım oldu. Örneğin, milliyetçilik ve vatanseverlik ruhunda şeyler ve şiirler yazdım bazı yerlerde bu yolda konuşmalarım da oldu. Son zamanlarda, özellikle Moskova'da okuduğum zamanların sonunda kendi hatalarımı kendimde anladım.

Yazdığım şeylerin ve söylediğim sözlerin, fakir ve yoksul düşmanlarının faydasına hizmet ettiğini fark ettim. İnsanların genel mutluluğunun ezenler ve zenginlere karşı ezilen ve yoksulların mücadelesinde olduğunu anladım. Dünyada temelde iki zıt cephede olan zenginler ve yoksulların mücadelesinde gerçek ve hakikatin fakir ve yoksullar tarafında olduğuna kanaat ettim. Bundan sonraki işimde bu kanaat ve inancımı esas almaya karar verdim.

Bundan sonra bu yolda ki azmimi çalışarak gösterip, bizzat çalışmalarımı bahsi geçen hataları işçi ve çiftçinin gönlünden uzaklaştırmayı deneyeceğim.

Bundan sonra kendi çalışmam için beğendiğim tiyatro alanını alıp, ona yakında (bu yıl) Rusya KomünistPartisi (Bolşevik) Merkezi Komitesi propaganda ve tanıtım şubesi yanında olan tiyatro danışma meclisinin kararı esasında onu planlayarak çalışacağımı arz ederim.

3.1.56. “Tekrar Evleniyorum”²²⁴ (1927)

(Moskova'daki dram atölyemizin bu yılki işlerinden)

- Yusufcan ağabeyim²²⁵ sahnede!

- Ünlü komedyenimiz Yusufcan ağabey Moskova'ya geliyor ve bazı sahnelerde komedyenlik yapıyor. 1923 yılında yapılan çiftçiler birliği sergisine katılan Yusufcan

²²³ “‘Perekop’ zaferi zamanlarında...” – 7 Kasım 1920 de Kızıl Ordu askeri birlikleri Süveyş Körfezinden geçip Perekop'u ele geçirdiler ve Vrangel'in askeri birlikleri 16 Kasımda tamamen yenilgiye uğratıldı. O sırada Çolpan Taşkent'te “RosTA” gazetesinde (bir sayfalık duvar gazetesi) editörlük yapıyordu.

²²⁴ Tekrar Evleniyorum – “Yeryüzü” dergisi, 1927 yılı 23. sayı.

²²⁵ Yusufcan ağabey - Yusufjon qiziq Shakarjonov (1869-1959), ünlü komedyen, Özbek halkının saygıdeğer sanatkârı, Özbekistan SSR halk sanatçısı.

ağabeyim daha sonra Moskova sahnesine (doğrusu: meydanına) bir an çıkmıştı. Tabii bu haber niteliği taşımadı. Haber şudur ki, bu zamana dek kızıkkçı sahne ve meydanlara çıkan Yusufcan ağabey, bu yıl Moskova sahnesine (sahnesine!) editör, yazar, trajedist sıfatıyla çıktı. Bugünkü sohbetimiz işte bunun hakkında.

Yusufcan ağabeyimin yıllardan beri her yerde anlatageldiği komik bir hikâyesi var. Hikâyede bir imamın namaz vaktinde tuhaf bir hile yapıp mahalleden iki yıllık hakkını çekip alması anlatılmaktadır. Yusufcan ağabeyin anlatmasıyla çok uzun olmayan bu hikâyeye, mazmun ve konusu bakımından ilginç ve zengindir. Bu hikâyenin “zirve noktası” tuhaf bir “korku” (hile) yu gösterir. Planı güzel çizip onu bir edebi hikâyeye dönüştürdüğünde ortaya güzel bir şey çıkardı. Ben böyle yaparım diye düşünüyordum.

Moskova dram atölyesi, bu yılki okuma sezonunda, ünlü Meyerhold Tiyatrosu aktörlerinden Yoldaş Sverdlin²²⁶'e bağımsız bir eserin “tuzma” (üretim Ch.) sini sahneleme görevini vermek istiyordu. Tercüme eserler yeterli olmadığından, özgün (orijinal) eser sahnelemek istediler. Yoldaş Sverdlin, atölyenin gösterimi sırasında benimle tanıştı. Ben ona Yusufcan ağabeyimin hikâyesinden kısacık bahsettim, mantıklı geldi ve başına sonuna değişik sahneler ekleyerek hızlıca yazıp vermeme emretti. İşte böylece “Tekrar evleniyorum!” adlı 3 perdeli 7 sahneli eser ortaya çıktı.

Aynı yıl Nisan ayında o eser Moskova’da birçok insana gösterildi. Birleşik Sovyetler Kurultayına gelen bütün kıymetli vekillerimizde gerekli bölümleri gördüler. Sonraki kış mevsiminde eser Özbekistan başkentinde gösterilecek.

Eserin “büyük provası”nı gören Yoldaş Fevralski (merkezi “Pravda” gazetesinin tiyatro editörü) “Pravda”nın 92 inci sayısında oyunun sahnelenmesi hakkında şöyle yazdı: Yönetmen L. Sverdlin, gösteride Avrupa ve Özbek tiyatroculuğundaki unsurları bir araya getiriyor. Yani: bir tarafta Doğuya özgü ilginç figürler yansıtılmış, gösteri dansı, şarkı ve çalgılar (tanbur, dutar, def, davul, karney ve diğerleri) ile doldurulmuş; diğer taraftan Doğu halkının oturup uzun uzadıya konuşmasının verdiği “bıktırma” tesirinden oyunu kurtarmış. Fakat oyun, konuşma ve yavaş hareketten oldukça ihtiyatlı bir biçimde kurtarılmış. Doğuya has olan bu durumun tasvirlerinden azıcıkta olsa oyunda izler mevcut. Yoldaş Sverdlin, Özbek hayatıyla tanışıklığı sayesinde, hayatın en ilginç

²²⁶ Sverdlin Lev Naumovich (1901-1969) – Rus aktör, SSCB halk sanatçısı, V. Meyerhold’un öğrencisi. 1924-1931 yıllarında Moskova’daki Özbek dram atölyesinde tiyatro sanatının sırlarını öğretti.

kesitlerinden birkaç parça gösterivermiş (mescidin önündeki sokak, zengini hadım etme, düğün gibi), sonra gençlerin eski geleneklerden uzaklaşıp gittiğini göstermiş.

Gösteri yönetmenlik tarafından bakıldığında akıllılıkla ilginç hale getirilmiş ve bununla birlikte çoğunluğun anlayacağı şekilde sahnelenmiş. Sahnenin dekoru bilinçli olarak sade (tamamı 130 som) tasarlanmış.

Yoldaş Fevralski, gösteriye katılan aktörlere ayrı ayrı değinmeden, genel olarak şu birkaç cümleyi söyledi:

“Genç aktörler çok ilgiyle oynadılar; mükemmel yetenekleri olan birkaç aktörü gördükten sonra, Doğu halkı arasında nasıl zengin artistlik yetenekler olduğunu görüyorsunuz...”

Özbekistan’daki sahneyi görmeden önce, eser ve onun tizması hakkında bundan fazla konuşmadı. Burada şunu da söylemem gerekir ki, Özbek tiyatrosu, hala genç ve çocuk olmasına rağmen, çeşitli tiyatro akımları ile tecrübe alışverişi konusunda yol almaktadır. Moskova dram atölyesi, buranın tiyatro âlemine tartışmalar koyan tuhaf bir akımı – Meyerhold akımını – kendi hayatına alıp göstermekle, ilginç bir tecrübe yaşıyordu. O akımın bizdeki yoksulların çoğuna nasıl etki edeceği, beğenilip beğenilmeyeceği, bu yıl kış sezonunda anlaşılacak “sırlar” dandır. İlkbahar geldi, sırada yaz var. Atölye Ekim’in onuncu yıl kutlamasında gerçek sahne göreceğ olan bu eserin “kâtibi” (editörü demiyorum!) Yusufcan ağabeye, tüzmececi Sverdlin’a, yönetmen yardımcısı Lütfulla’ya, enstrüman yöneticisi Miranov’a, ressam Yefimenko’ya Yoldaşlarıma minnettarlığını bildiriyorum.

3.1.57. Özbek Devlet Topluluğu²²⁷ (1928)

Eski şehir icra komitesinin yardımıyla Özbek devlet topluluğu ve kışlık “Turan” binası iyi bir duruma gelmiştir. İcra komitesinden belirlenen temsilcilerin girişimiyle şimdi “Turan” sahnesinin dekorasyonu için iki ressam çalışıyor. Sahnenin diğer eksikleri için de iki marangoz ustası tutuldu. Bundan sonra sahnede kar ve yağmur yağdırma, ay ve güneş çıkarma, rüzgâr, bulut hareket ettirme, aydınlık, karanlık yapma için gerekli olan aletler sipariş edilecek. Bu işlerin hepsi ocak ayının ortasında tamamlanacak.

²²⁷ Özbek Devlet Topluluğu – “Yeni Fergana” 1928 y. 2 Ekim.

Dekorasyonların çoğalması, araç gereçlerin artışı ve sahnenin iyileşmesi sonucunda Eski şehir halkı Ocak ayından itibaren son derece önemli ve mükemmel sanat eserlerini izleyebilecekler. Ocak ayında dekorasyon ve yeni araç gereçlerle eksiksiz, kusursuz hale getirilip oynatılacak eserler şunlardır.

7 ve 8 Ocak'ta Türk yazar Şemsettin Sami Bey'in eski İran efsanesinden alıp yazdığı "Gave" adlı oyunu, 14 Ocak'ta ünlü Alman yazar Schiller²²⁸'in "Hile ve Aşk", 16 Ocak'ta adı geçen yazarın "Basmacılar"¹, 21 ve 22 Ocak'ta Gazi Yunus'un İran efsanelerine ait "Dahhok-i Moron"²u, 28 Ocak'ta yine Schiller'in "Basmacılar"³ı sahneye koyulacaktır. Bu eserler medeni milletlerin en iyi düzeydeki sahnelerinde de çok oynatılmış, önemli ve ağır şeylerdir. Bunları oynamak, halk önünde bu kadar önemli şeyleri canlandırıp göstermek bizim genç topluluğumuz için büyük bir sınav gibidir. Özbek topluluğu bunları oynamak ile insanların nazarında kendi gücünü ve itibarını oldukça yükseltmiş olacaktır.

Özbek topluluğu, şubat ayı ve ondan sonraki aylar içinde "Ferhat ile Şirin"²²⁹, "Yarkınay", "Çin Timur Batır"²³⁰, "Uzun Kulaklı Dede"²³¹ ve "Şeyh Sen'an" gibi önemli eserleri planlamışlar.

3.1.58. Tursunay Sahnede²³² (1928)

"...bazen herhangi bir şeyleri ümit edersin, lakin kaderin bazen ona yaklaşmana asla izin vermez ..."

(“İki zengine bir hizmetkâr” piyesinde Klariche-Tursunay’ın sözlerinden”)

1

“İki zengine bir hizmetkâr” piyesinde Klariche her anlamda güzel ve canlı oynayan Tursunay, Klariche'nin bu kederli sözlerini tamamen etkili bir şekilde söyleyemedi. Bu

²²⁸ Schiller (1759-1805) – Alman şairi, drama, sanat teoristi. "Haydutlar"- doğrusu, "Eşküyalar" draması 1781 yılında, "Hile ve Aşk" 1784 yılında yazıldı.

²²⁹ "Ferhat ile Şirin" – Hurşit piyesi.

²³⁰ "Çin Timur Batır" – burada hangi eser göz önüne alındığını bulamadık.

²³¹ "Uzun Kulaklı Dede" – makale içeriğinden anlaşılıyor ki, Çolpan'ın adı geçen piyesi sahneledi veya buna hazırды.

²³² "Yeryüzü" dergisinin 1928 yılı 11. sayısında "Çolpan" imzası ile yayımlanmıştır. "Sanat" dergisinin 1991 yılı 3. sayısında (neşre hazırlayan Siraciddin Ahmed) ve "Edebiyat Nedir?" toplamında tekrar neşredilmiştir.

"Yeryüzü" dergisi esasında neşre hazırlamıştır.

kısacık cümle eğer güzel söyleneceydi, kendi isteğine erişemeyen bir kızın ağır felaketini bütün taş kalplilere de hissettirdi; herhangi bir güçlü yüreği de epeyce titretirdi. Ama bu cümleyi Tursunay'ın oynadığı Klariche'den duyanlar kaç defa duymuş olsalar da, hiç birinden bir gram kadar bile etkilenemediler; en fazla hafice gülüp geçtiler... Bizim bu sözlerimizden Tursunay'ın kabiliyetsizliğini anlayanlar varsa acele etmesinler!

“Bir hizmetkâr”ı sahneye koyan rejisör, batıp giden feodal Dorabek ailesinin şımarık ve nazlı kızı Klariche'ye öyle bir karakter ve huy vermişti ki, onun sayısız keder ve ıstırabı da hiç kimsede hiçbir merhamet duygusu harekete geçiremezdi. Böylece kendi mualliminin bu anlamda verdiği rolü talebesi Tursunay, çok güzel gerçekleştirmiş; böyle kederli bir cümleyi söylediği zaman onu hiç kimse üzülmemiş.

Aslında Tursunay'ın kendi karakteri ve huyu buydu. Onu gördüğüm zamanlarda ben her zaman şairin bu dört dizesi hatırlarım:

Turmuşning özisiz deye almeymen,
Çünkü yüzingizde daim cilmeyiş,
Kayğı-elemlerni ermek kilasiz,
Ehtiyoc koşide gadak bolesiz...

Tursunay çok canlı ve şakacı olsa da, “hayatın kendisi” değil idi, çünkü o “her zaman gülerek, gülümseyerek” yürürdü. Hâlbuki hayat herkes için ve her zaman “oyun-komedi” değildir; onda “koyun can derdinde kasap et derdinde” diye hikmet halen bütün dehşeti ile hüküm sürmektedir. Dünyanın sadece altıda birinde ezilenler ezenlere karşı isyan ediyor, aydın bir dünya inşaa etmek için çalışıyorlar; ciddi, yürekten ve heyecanlı bir işe başlamışlardır fakat dünyanın altıda beş kısmı söz edilen hikmeti reva olarak görüp hükümlerini sürmektedirler. Evet, hüküm! İşte bunun için “her zaman oyun-komedi”den uzaklaşmayan, her zaman “kaygı ve kederle alay eden”, ihtiyacına asla önem vermeyen, onun önünde “küçük çocuk” gibi ilgisizce yürüyen Tursunay, elbette hayatın kendisi değil idi.

Bu yüzden o hayatın kendisini doğru yansıtan eser ve rollerde başarılı olamamış, her zaman ciddiyet içinde gülünenrollerde başarılı olmuştur.

Dorabek kızı Klariche hayatta, gerçekte belki bu kadar basit ve bu kadar nazlı olmamıştır. O, yukarıdaki cümleleri belki ağlayarak söylemiştir. Fakat Klariche (Tursunay) onu bize başka bir şekilde, o zengin kızının haline güldürerek, onunla alay ederek gösterdi. Tursunay'ın şakacı ve canlı tabiatıda buna çok yardımcı oldu. Tursunay'ın Klariche'sinde bir ömür akıldan çıkmayacak yerler vardı ki, bilmiyorum genç sahnemiz yine onun gibi bir sahneyi ne zaman görür.

Genç “namahrem” ve sevilmeyen bir erkek (“Beatricha”) ile tek başına bir evde kalan ve anne babasının rızası için onunla neşeli bir şekilde konuşmaya mecbur olan Klariche (tamda bizim Özbek kızları gibi!), birden karşısındaki erkeğin erkek değil kadın olduğunu öğrenir. O anda Tursunay koşarak o erkek giyimli kadının yanına gider, onun kadın mı yoksa erkek mi olduğunu anlamak için bazı denemeler yapar; bıyığını görür, vücuduna elleyip bakar, keskin ve aynı anda canlı-oynak gözleri ile karşısındaki adamı baştan aşağı süzer. Sonra kadınlığını çok açık olarak bildirecek bir iş yapar, yani onu gıdıklar, o zaman ikisi de tam da kadın gülüşü gibi kahkaha atarlar... Böylece karşıdaki erkeğin kadınlığı tam olarak ortaya çıkar. İşte o deneme anında Tursunay hafif, yumuşak ve tam kendine özgü hareketler ile öyle tatlı bir oyun sergiledi ki şimdi bilmiyorum o rolü ondan başka kim sergileyebilir.

Sonra erkek kıyafetli kadın ile arkadaş olur, samimileşir, dertleşir. O kadın ondan, bu dostluk hürmetine bir öpücük rica eder, erkekler gibi değil, kadınlar gibi rica eder.

- Geliniz, bir kere öpeyim!, der. O zaman Klariche'nin bir utanişısı var ki, sıradan sözler ile:
- Hayır, ben utanıyorum...

Fakat bu sıradan söze Tursunay öyle bir ahenk verdi ki, o sıradan söz tamamiyle tanınmaz bir hale geldi ve kadın, kız utanişlarının en nazik anını şirin bir şekilde gösterir.

Daha sonra Klariche'nin başka bir nazik oyuna sıra gelir: o kendisinin asıl sevgilisi ile (ahmak ve deli Silvio ile!) bir evde yalnız kalır. Az önce “erkek kıyafetli” bir adam ile tenhada kendisi konuşmadı mı? Ahmak damat o adamın kadın olduğunu bilmiyordu, Klariche ise bunu söyleyemez (çünkü söylememeye yemin etmişti); bunun için delikanlı damat bundan dolayı üzgün, dardın olup ona “iğrenç kadın!” diye hakaret eder. Bu ona:

- Ben sizi bütün kalbim ile seviyorum!, deyince, o buna:
- Ben sizi bütün kalbim ile sevmiyorum!, der.

Sonunda Klariche ahmak damadını ölüm ile korkutmak ister ve arada şu diyalog geçer:

“Klariche: Eğer bu eziyetlerinizi bırakmazsanız, ben ölürüm!

Silvio: Sizin ihanetinizi göreceğime öldüğünüzü görsem daha iyi.

Klariche: Ama ben sizi memnun etmeye yarıyorum!

Silvio: “Can atarak” görmek istiyorum bu hünerinizi...”

Bundan sonra Klariche kılıcı eline alır ve yalandan kendini öldürecek olur. Orada Tursunay’ın çok paha biçilemez hareketleri vardır. Kılıcın keskin olup olmadığını anlamak için ucuna elini değdirip bakar. Eli değer değmez korkarak çekip almaları ve kılıcın ucunu değil sap tarafını göğsüne koyduğu halde ağrı, ıstırap ve acı çekmesini sadece yüz hareketleri ile bile o kadar açık ve güzel göstermeleri büyük yeteneğinin olduğunu göstermektedir.

Genellikle Klariche rolünde Tursunay çok kendini vererek oynamış ve adeta Klariche’nin içine girerek onu yaşamış idi. Şüphesiz o role bizden yeni güçler kattı, yeni şeyler verdi, gösterdi, fakat Tursunay’ın kendine has hareketleri kendi ile birlikte gitmiş oldu...

Edip Fıtrat’ın sıradan fakat kıymetli eseri olan “Arslan” da Tursunay küçük bir rolü oynuyordu. Tursunay’ın kudret ve kuvveti o küçük rolü de muazzam seviyeye çıkardı, bir görünüp geçen Zeynep’i bir ömür unutulmaz şekilde canlandırdı.

Zeynep, Mansurbay’ın büyük hanımı. Onun üstüne Mansurbay, Şerafet adlı birini almış; şimdi onun da üstüne Tolğan adlı yoksul bir kızı almak için gider, Zeynep kocasının vefasızlığına ve zamparalığına bir zamanlar çok yanıp tutuşmuş olsa gerek. Şimdi onun kıskançlık alevi sönmüş; kendi de o köyün imamıyla (dua, şifa, döndürme ve bunun gibi bahanelerle) oynaşmaktadır. Zeynep ile imamın, Zeynep’e özel evde kutlama yapmaları “Arslan” ın en güzel ve ilginç sahnesidir. Her seferinde dikkat ediyorum; halk, izleyici o sahneyi her zaman yaşamaktadır, onda “ruhunu” bulmaktadır. O sahne tekrar tekrar alkışlanmaktadır. O alkışların çoğu şüphesiz Tursunay’a idi. Çünkü o Zeynep’te söz ahengi ile hareketin birleşmesi ile muhteşem, güzel, yeni ve gerçek karakterler vermektedir. O karakterler rejisörün gösterdiği sahne çizgileri içinde Tursunay’ın kendi

icatları, kendi oluşturduğu sanat eserleri idi. Onda Zeynep'in bir sözü var, sıradan bir söz, kadınların ve kızların hayatındaki ufak fakat karakterli sözlerinden:

- Zenginliğiniz batsın! Karakersiz! Günde bir kadın alıp ne yapacaksın?

Bu sözü Tursunay'ın oynadığı Zeynep'in ağzından bir kez işiten kişi yine tekrar tekrar işitmek istiyordu ve bundan sonra o sözü söyleyen Tursunay'ın tamamıyla yok olduğunu düşününce, gerçekten keder ve kaygı içinde kalmaktadır. Tursunay o söze çok olağandışı bir söz ahengi verip söylediğinde, o sözün ağırlığı ölçüsünde yere oturmaktaydı. Bu elbette onun “ölçü” ve ses uyumunu göstermektedir.

Tekrar o sahnede Zeynep'in işte şu sözleri de, Tursunay oynadığında çok ilginç bir söz ahengine sahip oluyordu:

- Çingene kadın, beni anlamıyor diye mi sanıyorsun? Çok iyi anlıyorum.

Sonra:

- Şerafet'in büyüsü ile Tolğan ölse, benim büyüm ile Şerafet ölürdü!

Bu basit fakat Tursunay'ın ağzında şirin ve güzel canlanan sözlerin ahenkleri onun ile birlikte öldüler. Yerine gelen başka ahenk, elbette başkalığını hissettiriyordu.

3

“Halime” ve “Turandot” hakkında konuşmayı başka bir zamana bırakıyorum. Tursunay'a bir makale değil, birkaç makale gerek.

Tursunay hafif bir tüy gibi uçup gitti. Saçılan tüyden hiçbir şey kalmadı. Ama onun canlandırdığı roller sahnemizi bir yıllığına olsa da iyi aydınlattı, nurlandırdı.

3.1.59. “Söz, söz, söz!”²³³ (1929)

Klasik trajedinin en büyük ustası, dünyaca ünlü tiyatro yazarı Shakespeare'in en yüce eseri olan “Hamlet” de başkahramanın ağzıyla yukarıdaki cümle söylenmektedir. Gerçekten, o dehanın bütün eserleri diyalogun, genel olarak, söz sanatının klasik, en

²³³ “Şark Hakikati” gazetesinin 1929 yılı 6 Şubat sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. “Edebiyat Nedir?” makaleler toplamında yeniden basılmıştır. “Şark Hakikati” gazetesi esasında nesre hazırlandı.

mükemmel örneğidir. Dostumuz olan Rus sahnesi de bir zamanlar söz sanatı konusunda en büyük güçlerini yetiştirdi. Shchepkin²³⁴, Mochalov²³⁵, Sadovskiy²³⁶’ler (“Küçük Tiyatro”nun sütunları) kendi zamanında izleyiciyi söz ile kendilerine esir eden kişilerdi. Shakespeare’in söz kalıbı olan eserleri onların dillerinde canlanıp, salonu titretmektedir. Şimdi de “İlk sanatsal tiyatro”²³⁷’nin Kachalov²³⁸, Moskvın²³⁹’leri, önceki “Korsh” tiyatrosu²⁴⁰’nun Blumental-Tamarina²⁴¹’sı sanatsal sözünün büyük temsilcileridirler.

Son yıllarda tiyatroculuk sanatı epeyce tecrübe kazanıp, sözün gücünü ve bu cümleden aktörleri de geride bıraktı. Bu durum sadece “rejisör tecrübesi” (yani rejisörün başarısı için gerekli olan herşeyi temin etme) yolunu izleyen yeni tiyatrolar da değil, “söz” ü “göz bebeği” gibi kabul eden eski tiyatrolarda (“Küçük Tiyatro” gibilerde) da görülmekteydi.

Tiyatroculuk sanatında aktörlere önem vermeme o sanatın, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, oldukça değerini yitirdiği son zamanlarda anlaşılmaya başlandı. Bunun içindi ki tiyatro meclislerinde (çevrelerinde) “aktöre dönelim” düşüncesi tekrar dile getirilmeye başlandı. Aktöre önem vermek demek söze önem vermek demektir. Aktör, tiyatro sanatının aktörü her türlü sahnede de konuşur... güzel söz güzelce söylene, oyunun etkisinin olmayışının çaresi yok. Bunun içindir ki son zamanlarda Moskova Tiyatrosu matbuatında söz sanatı hususunda özel bölümler açılıp, söz erbaplarının fikirleri çoğunluk yayılmaya başladı. Bundan dolayı “Kıraatçılar Tiyatrosu”nun yayılması, Gulidova’nın elinin altındaki söz sanatı topluluğunun yok olmaya başlaması, usta ezberci Svetayev²⁴²’in gözden kaybolduğunu yazmaya başladılar. Bunun için çalışan

²³⁴ Shchepkin Mixail Semyonovich (1788 – 1863) – Rus aktör, Rus sahne sanatında realizm prensiplerini başlatmış.

²³⁵ Mochalov Pavel Stepanovich (1800 – 1848) – Rus trajedi oyuncusu.

²³⁶ Sadovskiy Prov Mixaylovich (1818 – 1872) – Rus aktörü. SSCB halk sanatçısı. Yukarıdaki üç artist Moskova’daki Maliy (Küçük) tiyatro da hizmet etmiş.

²³⁷ “İlk sanatsal tiyatro” – burada Moskova sanatsal tiyatrosu göz önünde tutulmuş, daha sonra tiyatroya “akademik” unvanı verilmiş – MXAT.

²³⁸ Kachalov (Shverubovich) Vasiliy Ivanovich (1875 – 1945) – Rus Sovyet aktörü. Hamlet rolünün oyuncusu. Çolpan ile Moskovada yakın ilişkide olmuş. Dilshod Olimjon oğlunun xotirlashicha, Kachalov ile Çolpan’ın “bordi-keldisi bo’lgan”.

²³⁹ Moskvın Ivan Mixaylovich (1874 – 1946) – Rus aktörü. SSCB halk sanatçısı.

²⁴⁰ Korsh tiyatrosu – Rusya’daki imparatorluk tiyatroları monopoliyasi tamamlandıktan sonra oluşturulan ilk özel tiyatro. Korsh Fyodor Andreevich (1852-1923) – Rus tiyatro erbaplarından biri, girişimci. 1882 yılı özel dramatik tiyatroyu oluşturmuş.

²⁴¹ Blumental-Tamarina (Blyumental-Tamarina) (kızlık soyadı Klimova) Mariya (1859 – 1938) – Rus Sovyet tiyatro artisti. SSCB halk sanatçısı (1937).

²⁴² Svetayev Pavel Aleksandrovich (1898 – 1957) – Rus Sovyet tiyatro artisti.

muhabirler: “Kültür merkezlerinde sanatsal okuma dersleri veriniz!” diye her bir taraftan talep etmeye başlamıştır. Böylece bu mesele Kızıl Moskova da, bize gerekli olan sanatın o ulu merkezinde ciddi ve hararetle bir biçimde tartışılmaya başlandı.

Bizim yeni Özbek tiyatrosun da, henüz istikbali açık olan genç topluluğumuzda yaşına göre, elbette birçok eksiklikler vardır. Bizde hala tam anlamıyla medeni aktör de yok. Fakat bununla birlikte, bugünkü Özbek Devlet Topluluğunun gidişatı konusunda epeyce yol alındığını, bazı erkek ve kız aktörlerimizin oyun konusunda (yalnız oyun konusunda) medeni basamakların çok yukarısında durduğunu sevinç ile söyleyip geçmek gerekir. Hatta bazı örfi ve aktif rollerde iyi oynayanların güzel sözleri de var. Bazen çok güzel konuşan aktörler ve çok güzel söylenen sözler olur. Lakin aktörün oyun hünerine bakıldığında söz hüneri elbette ve elbette, zayıf, ham. Hatta dosdoğru sözünü bile ağzını bükerek, yutarak anlaşılmaz hale getirenlerimiz var. Bu oyunların (tiyatro gösterilerinin esasen söz üstüne kurulduğunu dikkate alırsak) izleyicilere tam yansıtılmamasına, izleyicide tam etki bırakmamasına ve gösterinin sanatsal kısmının oldukça düşmesine sebep olmaktadır. Özbek Devlet Topluluğunun yenilenen yöneticilerinin, çoktan beri “işte, ben!” diye böbürlenmesinden kaynaklanan bu eksikliğin giderilmesi için ciddi çözümler bulmaları lazım. Güzel ve ustaca oynayan aktör, güzel ve ustaca konuşmasını da bilsin. Böyle olduğunda oyun ile söz birleşip gösterinin içini doldurur. İkinci taraftan, konserlerimizde hemen çalgı, şarkı ve dansa başlamadan, güzel, etkili hitabetler de ortaya çıkıyor: Yoldaş Ş. Süleyman’ın “kürsü edebiyatı” usta sanatçılara sahip oldu²⁴³. O zaman sosyal mana ve içeriğe inatçılık ile boyun eğen ezgiler (özellikle, “makamlar”) yerine sosyal içeriği canla başla kabul eden bir edebi yol açılacaktır. Böyle olduğunda genç şairlerimizin ateşli hitaplarını işçi-çiftçi kitlesine daha da hararetle bir dil ile güzel ve etkili şekilde iletmek mümkün olacaktır. Bu gerekli tavsiye yalnız Özbek Devlet Topluluğu yöneticilerine değil, aynı zaman da Eğitim Bakanlığına da yapılmaktadır. Eğitim Bakanlığı bu tavsiyeden bazı okullara sanatsal okuma derslerini uygulamaya koyma gereksinimini idrak etsin.

²⁴³ “Yoldaş Ş. Süleyman’ın “kürsü edebiyatı”...” – Şakir Süleyman (1900-1942) nin dağınık şiirleri göz önünde tutulmakta.

Emekçi kitleye iki yıl içinde özel mektep açmadan, hayat ve mücadele mektebinde keskin konuşmacılar ve usta hatipler yetiştirdik. Şimdi mektep ve eğitim yoluyla güzel sözleri güzelce dile getiren kıraatçiler, hatipler yetiştirmeliyiz.

3.1.60. Sevdiğim Cesurlar²⁴⁴ (1934)

Şimdi “Kızıl Özbekistan” ve “Pravda Vostoka” gazetelerinin ilan kısmını okuyanlar, “Hamza” tiyatrosu ilanlarına her gün rastlamaktadır. Tiyatronun tatil günlerinden başka her gün gösterisi var. O ilanları okuyanlar, bizim tiyatromuzda da diğer medeni halkların tiyatroları gibi bir eserin dönem içinde tekrar tekrar sergilendiğini görmekte dirler. Şayet heves edip bir eserin birkaç gösterimine gelseler, tiyatro salonunun hiçbir zaman izleyiciden yoksun olmadığını görürlerdi. Özbek izleyicinin çoğunluğu herhangi bir tiyatro eserini, şimdiki Sosyalist Cumhuriyetlerin diğer bütün izleyicileri gibi ilgili, dikkat ve içtenlik ile karşılamaktadır. Gösteriyi hazırlama her şeyden zordur. “Pederküş” (Mahmudhoca Behbudî) dönemlerinde değil, hatta “Şeyh Sen’an” gibi eserleri sahneye çıkaran Karl Marks grubu dönemlerinde ve hatta bundan 7-8 yıl öncede yukarıda söylenen durumu sadece tatlı bir hayal sırasında tasavvur etmek mümkündü. İşte bu küçük meselenin kendi de tiyatromuzun bu kadar az imkân içinde geçip giden uzun sürecini açık bir şekilde göstermektedir.

Tiyatromuz Moskova’nın ilk atölyesini bitirmiş dostlardan ibaret olarak, bundan yedi yıl önce (1927 de) Semerkant şehrinde kuruldu. Ona kadar geçen zamanı bırakıp, ondan sonra geçen bu 7 yıl içinde gözümün önünden geçen güzel sanatsal karakterleri hatırlayıp ve hatırlatıp geçeceğim.

Söz aktörlerinin bazı güzel oyunları hakkında.

“Turandot”, atölyenin okul kitabı niteliğinde olduğundan, doğal olarak, söze ondan başlanmalıdır. Onda göze çarpan ilk sanatsal oyun Ebrar’ın Kelef’i, Sare’nin Adelmé’si idi. Hatta Moskova’da Turandot’ın provası devam ederken, Sare’deki dramatik kuvvet Vakhtangov’cu muallimler ile birlikte hepimizin dikkatini derhal kendine çekmiş idi.

²⁴⁴ Çolpan’ın 1934 yılı Aralık ayında yazdığı makalesi, bilinmeyen sebeplere göre kendi zamanında yayımlanmamış. 1955 yılında Sanat Enstitüsünün yedek kaynağından sanatsever âlim Taşpolat Tursunov’un teşebbüsüyle bulunmuş ve ilk kez “Gülistan” dergisinin 2001 yılı 2. sayısında yayımlanmış. “Gülistan” dergisi metni esasında yayımlandı.

Makalede dile getirilen şimdiki Milli tiyatronun artistleri hakkında önceki açıklamalarda bilgi verilmiş.

Sare prova anında rolünü tam anlamıyla dramatik bir şekilde okudu. Bunun için Adelme rolündeki Sare'nin rolü iyi canlandırma, yani dramatize ederek oynaması hususları da sınanmaktaydı. Fakat bu istek oyunun temeline zıt olduğundan Sare'nin ipini çekmek kaçınılmaz oldu. Onda Sare dar bir çerçeve içinde sıkıla sıkıla tekrar rolünün dramatik yönlerini abarttı, mümkün olduğu kadar şişirdi ve kuvvetli alkışları da bunun için aldı. Aklımda, Özbekistan komünistlerinin yöneticilerinden Ekmel Ağabey bu gösteriden sonra Sare'yi çağırttı ve bir iki teşvik edici söz söyledi. Özbekistan'dan geldikten sonra da Sare'nin bireysel değeri, Adelme rolünü dramatik esaslar doğrultusunda canlandırmasına destek oldu. Bunun için gösterinin temelinden kaynaklanan durumlar ile Sare'nin ruhsal eğilimleri arasında çatışma çıkıyordu. Sonuçta gösterinin mahiyeti ağır basıyor ve Sare'nin etkili monologları maskelilerin haylazlıkları altında gömülüp gidiyordu.

Ben Adelme rolünde Sare'den sonrakileri de gördüm. Bugün ki Adelme'de de dramatik eğilimler yok değil. Fakat Adelme'yi yine de güçlü ve keskin gösterebilen bu günkü karakter Sare'deki kadar eğilip bükülmüş ve bilenmiş değil. Ona elbette zaman gerek.

Sare'deki eğilim Ebrar'da yoktu. Kelef'in Turandot resmine âşık olduğu dönemlerinde, sonra zindan perdesinde Ebrar da eseri ciddi bir şekilde dramatize etti. Fakat Ebrar, bizim eski Ebrar, o Sare'ye kıyasla daha usta ve daha becerikli olmalıydı. Turandot oyununda kısa bir dönem çok güzel ve dramatik bir rol canlandırdıktan sonra o birdenbire rüyadan uyanmış gibi olur, büyük Vakhtangov'un güçlü afyonuna kapılıp tekrar oyuna, şakaya dönerdi.

“Turandot” da Ebrar'ın eline dutar vermişler. Ebrar'da olan az önceki eğilimden bihaber olsalar gerek.

İki çift laf Turandot hakkında. Merhum Tursunay yetenekli artistlerimizden olsa da Turandot rolüne bürünememişti. Tursunay'dan sonra oyuncular arasında ondan iyileri de oldu. Fakat Turandot'un şimdiye kadar kendi kişisini bulduğu yok.

“Yarkınay” piyesi üstünde çokça eleştiri yapılması mümkün. Yazar kabul eder. Fakat Yetim tarafından canlandırılan Kel rolünü konuşmadan alkışlamaktan başka çare yok. Yetim, “Yarkınay”da Özbek sahnesinde dengi olmayan bir karakter meydana getirdi. O karakterin kendi üstünde münazara etmek mümkün. Yetim, eski destanlardaki

Sinsi karakterini Amerika film stüdyolarındaki hızlı hırsız ya da casuslar gibi canlandırdı. “Ne kadar hızlı ve çevik”, diye eleştirenler var. Ben bu tartışmalı meseleyi müzakere edecek değilim. Fakat ben şöyle diyorum ki, o itiraz eden dostlarım Yetim’in eksiksiz ve mükemmel olarak Kel rolünü oynadığını inkar etmiyorlardı. Hakikaten onu inkâr etmek olmazdı. Sonra ben Yetim’i “Bağovat” da görmüştüm. Kamçı ile çizmesine vuran zengin çocuğu subay. O yürüyüşü ile subaya başka türlü bir karakter verdi.

“Karol” da Yetim istekli bir şekilde oynamadı. Çünkü gösteri onun hoşuna gitmemişti. O yüzden bu usta aktör onda kendini gösteremedi. Onun Brigella’sı pişmemiş ekmeğe benziyordu. Suç kendinde.

Şimdi Yetim rejisör oldu. Ben tiyatromuzun bahtı için Yetim’i aktörlükten ayrılmasını istemiyorum. “Hücum”u Yen ve benimle birlikte Lütfulla yazdı desem yanlış olmaz. Ne derlerse desinler, perde açılınca sahnede aktörlerden başka hiç kimse kalmaz. Editörler ilk sırada (salonda), sergileyenler yönetim locasında, ressam kulisin arkasında kalır. Sahneye aktör çıkar, izleyiciye aktör görünür. İzleyici eseri aktörden görür.

Lütfulla’nın İşan’ı hayattaki işanlardan değil. “Hücum”un gösteriminde de gerçek hayattan eser yok. O yaşamla dalga geçer, hayatın kötü taraflarıyla alay eder. Bu bakış açısıyla bakıldığında, Lütfulla’nın İşan’ı dengi olmayan eserlerdendir. Başka bir zamanda Lütfulla’ya özel bir iki sayfa ayıracağım bir yerim var. Bu yüzden onu sadece zikredip geçiyorum.

Sadihan’ın önemli rolü “Tergavçı” de Babçinskiy idi. Sonra “Portfelli Kişi²⁴⁵” de büyük bir rol oynadı. Her iki rolü de Sadihan kendini vererek, istekle oynadı. Lakin onun karakterine uygun olan eser kesinlikle “Hücum” idi. Sadihan’ın Tabib’i (özellikle sarhoşluk perdesi) sağlam ve mükemmel bir eserdir. Onun başka biri tarafından tekrar edilmesi mümkün değil. Bu karakter iyi iklim gibi Sadihan’a yakın ve onun yeteneklerini açık göstermişti. Tabib karakteri ile sahnemiz Sadihan’ı kazanmış olsa da Sadihan da kendi şöhretini bu karakter ile bulmuştur.

Git gide büyüyen bu aktöre “Hamlet” de çok güçlü bir şey teklif etmişler. Bakalım ne olacak? Ben Sadihan’ın gücünden şüphe duymuyorum. Sadece ona verilen rolün karakterine bakıp diyorum ki, Moskova Vakhtangovçuları tarafından yapılan başarısız ve

²⁴⁵ “Portfelli Kişi²⁴⁵” – A. Fayko eseri. 1930 yılı 2 Ocak da P. Alekseev sahneleştirmiş.

yersiz söylem, bizim sahnemizide Vakhtangovçuların kazandığı olumsuz sonuca sürüklemesin.

Bu sınanmış aktör ve aktrisler herhangi bir medeni tiyatronun iyi aktörleri yanına koyduğumuzda da yüz kızartmayacak olan güçlerimizdir. Onları, bu kısa zaman içinde büyük inkılap yetiştirdi. İnkılap dünkü sahnede oynayan aktörü, salondaki halk gürültü yapsa, salona bakarak “gürültü yapmayın” diyen bir halkın arasından böyle büyük ve mükemmel, tam anlamıyla medeni aktörleri yetiştirdi... Şüphesiz, milli siyasetin başarıları arasında bizim bu tiyatromuz en büyük ve göze görünür başarılarıdandır. Buna yukarıda sayılan cesurların her biri canlı tanık. Bu tiyatronun kurulmasında biraz bulunduğum için bugün kendimi de en şanslı kişilerden sayıyorum.

Genç tiyatromuzda çok bağımsız, sadık genç güçler var. Biz yazarlar, onlar için tatlı ve dolu içerikli karakterler meydana getirip vermek ile birlikte onların portrelerini de yazıp geniş kitlelere tanıtalım. Ben şahsen birkaç kişinin portresini çalışıyorum.

Başka yazarlarımızda bu işe girişsinler.

3.1.61. Küçük Roller Ustası²⁴⁶ (1934)

(Artist Gulom Isamov)

Ceviz gibi yuvasından çıkan gözünü bana dikmiş yanımda oturuyordu. Çok az güldü bu yiğit. Oturduğu yerde bir dizini daha yukarı kaldırdı ve onu iki eli arasına alıp iki elinin parmaklarını birbirine kenetleyip dizini bir nevi iki bağ arasına almış oldu. Sahnede uzun yıllar hizmeti var değil mi? Acımasız “makyaj” kendi işini yapmış; yüzünde yukarıdan aşağıya doğru belirgin uzunlu kısısalı kırışıklıklar... Yüzünün kendisi de makyaja uyumlu: geniş, düz, sivri ve geniş burnu Kafkasyalı adamlarinkine benzemektedir. Ona çok yakışmış... Tiyatro işlerinden ve kendi rollerinden durup durup benimle konuşuyor ve konuştuğunda sağ elinin başparmağını tekrar tekrar kaldırıp indiriyordu. Sirk sanatkârlarının kemiksiz vücutları gibi çok esnek parmakları var. Yumuşak ipek gibi konuşuyor. Hafif mırıldanmalarına ne demeli? Özellikle Kafkasya halklarının ezgileri neredeyse tamamen aksansız çıkmaktadır. Muhabbeti malum.

²⁴⁶ Makale “Meşale” dergisinin 1934 yılı 4. sayısında “Çolpan” imzası ile basılmıştır. Sonra “Edebiyat Nedir?” makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

“Meşale” dergisi esasında neşre hazırlanmıştır.

Ben onun rol seçtiğinden rejisörlere küstüğünü hatırlamıyorum. Bu yiğit “büyük küçük rol yok, iyi kötü aktör var” denilen hikmetli sözü iyi anlamışa benziyor. Rejisörler de sahnede onun kim olduğunu iyi bilirler, onun tiyatral “maske”si belli. Bunun için roller çoğunlukla kendine uygundur. Şayet uygun olmadığında da o kendi çalışıp üstesinden geliyordu. “Muştumzar²⁴⁷” piyesinde çok küçük bir rol verdiler, yazar o rolü dikkate almamış yani ona hiçbir şey vermemişti. Nihayet bir köy muallimi yanına girip bir dilekçe yazdırdı, hepsi bu. Söz çok az. Gulom Isamov rolüne çalıştı, usta bir sanatkâr gibi ona en güzel renklerini verdi. Bir iki fırça vurmasıyla bir köy ihtiyarı oluşturuldu ki, o görenin aklından çıkmıyordu. İhtiyar çok yaşlandığından aklı gidip geliyor, saçmalıyordu. Onun bu özelliğini Isamov taklit edilemez derecede eksiksiz, güzel ve doğru canlandırdı.

Alt rütbeli Buhara memurlarından aksakal tipini bizim sahnemiz tam anlamıyla Isamov vasıtasıyla görmüş olsa gerek. (“Arslan” piyesinde.) Isamov’un o aksakalını inkılaptan önceki bütün aksakalların tipik bir numunesi kabul ettiğimizde de hiç bir şey kaybetmeyiz. Gerçekte biz “Arslan” da tam bir aksakal tipini görüyoruz.

“Nerengni Tort, Hitoy” da kayıkçı ihtiyarı oynuyordu. Ben o eseri üstat Meyerhold Tiyatrosunda da görmüştüm. Bu kadar büyük kütleli sahnelerde Isamov’un kayıkçısı kendini oldukça belli etti.

Böylece sahnemizde küçük ve karakterlerli roller yeterli derecede çok. Gulom Isamov karakterine uygun gelen rollerde usta (Usta Marayim, “Rustam²⁴⁸” da; asabi Marayim, “Yondiremiz²⁴⁹” de; Markiz de Furlen Popoli, “Misafirhane Bekesi²⁵⁰” de; Posta müdürü, “Tergavçi” de; Kazimbek, “Tarix²⁵¹” de, Mister Gavker, “Şodlik Köçesi²⁵²”nde).

Güzel tiyatrolar sadece “büyük” rollerde oynayan aktörler ile yaşamaz, bilhassa bizim büyük halkımızda!.. Batıda sanatkârın takdir edilmesi için mutlaka “yıldız” olması gerek ya da güzel kadın... Bizde ise herhangi birinin kuvveti ve kudreti, kabiliyet ve

²⁴⁷ “Muştumzar” – Çolpan piyesi. 1928 yılında sahne yüzü görmüştür.

²⁴⁸ “Rustam” – U. Ismoilon eseri. 1936 yılında sahne yüzü görmüştür. Kesin olmayan bilgilere bakıldığında, Çolpan “Rustam” dramasının ortaya çıkışına aktif olarak katılmış.

²⁴⁹ “Yondiremiz” – K. Yashin eseri. 1932 yılında sahne yüzü görmüştür.

²⁵⁰ “Misafirhane Bekesi” – K. Goldini eseri. 1934 yılında sahne yüzü görmüştür.

²⁵¹ “Tarix” – Ziyö Said ve Nazir Safarov’un “Tarih Dile Girdi” draması göz önünde tutulmuştur.

²⁵² “Şodlik Köçesi” – N. Zarxi eseri. 1933 yılında sahne yüzü görmüştür.

hünerine uygun konum ve saygı tesis edilmektedir. O saygıya layık olanlar arasında Isomov ve ona benzer sanatkârlarda iyi ve kalıcı olarak yer almışlardır.

Küçük diye adlandırılan rollerde, sahnede bir an çıkıp görünerek tekrar dönüş ile bütün piyese can veren ustaları biz takdim edeceğiz.

3.1.62. Mei Lanfang²⁵³ (1935)

Bu Çin sanatkârının SSCB'yi

Ziyareti ile alakalı

Qança adem şirin küyli sözlerin tingleb,

Oyinini köz olmesden takib etedi.

Telveseden dengiz kebi kayneb-kimirleb

Elvon rengli serpolerge közni tikedi.

Mei Lanfang²⁵⁴, Çin halkı arasındaki itibarını göstermek için bir şairi yukarıdaki dört dizelik şiirini hatırlatmak yeterlidir. Bu dört tane, fakat çok samimi yazılmış dizelerde, Çin izleyicilerinin sevilen sanatkârlarının oyunlarını nasılda kendilerini vererek izlediklerini gösteri etmektedir. Çin'de Mei Lanfang'ın "Parlık Yıldız" diye adlandırılışı boşuna değil. Mei Lanfang henüz meşhur olmaya başladığı dönemlerde onun oyunları hakkında şöyle bir söz dolaşırdı: "Onun bir gülümsemesi, bin yıllık tutsaklar; onun bir "ah"ı, bin yıllık hazan".

Çin'de kadın rollerini oynayan aktörlere genellikle "tan" diyorlar. Mei Lanfang bu "tan" lardan. O sadece kadın rolünü oynuyor. Geçen Mart ayının 27'sinde, Moskova'nın büyük gösteri salonlarından "Muzik-holl" salonunda, onun bir gecelik gösterisini görmeyi başardım. Mei Lanfang'ın turneleri zamanında sergilenen oyunları için Rus dilinde özel bir libretto kitapçığı çıkartılmış. O kitapçıkta elimde. Onda 6 piyes, 6 raks

²⁵³ Makale "Kızıl Özbekistan" gazetesinin 1935 yılı 24 Nisan sayısında "Çolpan" imzası ile yayımlanmıştır. Sonra "Edebiyat Nedir?" makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

"Kızıl Özbekistan" gazetesi esasında neşre hazırlanmıştır.

²⁵⁴ Mei Lanfang (1894-1961) – Çin aktörü, tiyatro ve halk erbabı. 1935 yılı Rusya'sında turnede olmuş. Sonra da yine iki kez Rusya'ya gelmiş.

gösterilmiş: bu 6 piyesin hepsinde de kadın rollerini Mei Lanfang oynuyor: 1. “Şüpheli Kevuş” da Suy’un hanımı In Chun. 2. “Fey Chen O” ve “Yolbars General” da cariyeye. 3. “Mazlumlernig Öç Alişi” adlı piyeste balıkçı ihtiyarın kızı. 4. “Yolğondekem Cinnilik” de baş vezirin kızı. 6. “Ney Kemelek Dovoni”nında ise General Sin’in hanımı.

Çin’de kadın rolü oynayan çok erkek var. Orada kadınların bulunmadığı sadece erkeklerin bulunduğu tiyatro grupları, ya da bununla birlikte hiçbir erkeğin bulunmadığı kadın tiyatro grupları var. İşte bu son zamanlarda orada hem erkek hem de kadınlardan oluşan tiyatro grupları da meydana geldi. Lakin bütün bu gruplar arasında kadın rolünü oynayanların en ilki ve en iyisi Mei Lanfang’dır. Onun sahnedeki yerini kendi topluluğu dağın zirvesine benzetmektedir. Bunda hiç abartı yok. Bugün tiyatrove sahne sanatında bütün dünyaya örnek olmuş, Moskova’da sanat meraklıları ile hıncahınç dolan salon, oyun sonunda Mei Lanfang’i yoracak derecede çok defa alkışladılar. Sanat âlimleri onun sanatına âşık olduklarını söylediler ve yazdılar.

Genellikle ÇinKlasik Tiyatrosu, Japonların “Kabuk”ları²⁵⁵ gibi Avrupa için, aynı zamanda bizim içinde hayran olunacak bir sanattır. Bugünkü Çinlerin kendilerinin de anlamadıkları bir dilde (VII-VIII asırlar dilinde) yazılmış ve feodalizmin gelişmesini gösteren eserleri, her bir esere mutlak uygun olan beş tonlu (Tatar, Moğol karışımı) çalgısı ve ezgisi, sahne süslemesi, oyunun kuralları, aktörlerin teknikleri, işte bunların hepsi Çinlerin kendilerine has ve biz hayrete salan şeyleridir. Çalgının ilkel oluşu onun Tatar, Moğollarda kullanılan ve bize yakın olan oyun kurallarındaki “geleneksellik”ler, kadın rolünü erkeğin oynaması, özellikle Buhara zenginlerinin süslü ve saygın misafirhanelerinin aynısı gibi olan ev dekoru, elbette bize tanıdık ve bizim yakın tarihteki halk oyunlarımızla ilgili. Fakat bununla birlikte aktör tekniği, repertuar zenginliği, çalgıların mükemmel uyumu henüz bize nasip olmayan bir üstünlüktür.

Moskova’da bir Özbek sahne işçisi benden Mei Lanfang’ın oyunu hakkında fikir sordu. Ben o zaman “modaya uygun” sözünü kullanıp kısaca cevap verdim. “Hiç moda bazı kadın rollerindeki Mei Lanfang kadar moda olamamıştır...” ...Bu moda benim fikrim değil. Bu tiyatro âlimlerinin ortak fikridir.

²⁵⁵ Japonların “Kabuk”ları – Kabuki Tiyatrosu Japonya’da XVII asırda ortaya çıkmış. Japon tiyatrosunun bu tarzı müzik, raks ve dramının tür özelliklerini kendine uyarlamıştır.

Bir âlim Mei Lanfang'ın el oyunlarından bahsedip: “Bu on tane parmak olduğu sürece, diğer azaları ile hiçbir şey göstermese de olurdu”, dedi. Gerçekten onun on parmağı, on tane marifetli aktörün vazifesini görüyordu, özellikle elini kâh yeninine içine alıyor kâh çıkartıyor, yeni ile öyle oyunlar yapıyor ki gözünüzü alamıyorsunuz! Ben onun parmaklarına gözümü diktim ve kendi Akademik dramamızın oyun tekniğini düşündüm, ne kadar acı olsa da söylemek gerek ki biz bu konuda hala çok gerideyiz. Ebrar, sahnemizin övünç kaynağı olan Ebrar “Zakmuk”²⁵⁶ da Jar Sivon rolünü oynarken, on parmağını birden oynatmıştı, ben onu asla aklımdan çıkaramıyorum. Ama Ebrar'ın kendisi bile aklından çıkarmışa benziyor.

Mei Lanfang'ın tiyatrodaki oynadığı eserlerin çoğunun dilini bu günkü Çin halkı anlamıyor. O eserleri anlayarak izleyenler çok az, izleyicilerin çoğu ya çalgı işitmek için ya da oyun görmek için geliyorlar. Sonra yüzyıllardan beri oynanıp gelmiş ve aslında içeriği çok basit olan bu eserler izleyiciye çokta yabancıdır. İzleyici kendine tanıdık eserlerin kendine uygun olan bir yerini görmek içinde gelir. Japon tiyatrosunda bazı eserlerin sadece bir perdesine bilet satılmaktadır, onda insanlar hıncahınc dolu diğer perdelerinde de oyun salonu bütünüyle boş neredeyse... Japon tiyatrosunun bu özelliği Çin tiyatrosunda da yok değil. Bu yüzden Mei Lanfang tiyatrosu, kendinin feodalizm cemiyetini tasvir etmiş ve bunun üstüne feodalizm dünya görüşünü yansıtan piyesleri ile bizden, bizim sosyalist tiyatromuzdan çok uzakta durmaktadır. Bu yönünü ele aldığımızda, bizim Çin tiyatrosundan değil Çin tiyatrosunun bizim tiyatrodan öğrenmesi gereken şeyler var. Fakat şekil yönünden ele aldığımızda (sadece şekil yönünden!) bizim o tiyatroyu öğrenmemiz gerek. Onu öğrendiğimiz zamanda onun neyi bize uygun, neyi bize yabancı ve faydasızmış kendi kendiliğinden anlaşılacaktır. Şark âleminde kendine has bir yer tutan Japon ve Çin tiyatrolarını öğrenelim. Rus dilinde var olan eserler bize bu konuda yardım edecektir.

Her ne olursa olsun Mei Lanfang'ın tiyatrosu çok eğitici bir tiyatro. Onun direktörü ile direktör yardımcısı profesör derecesine sahip olan sanat âlimleri, Mei Lanfang'i kendisini de “doktor” diye kabul ediyorlar. Bu, yüzyılların tiyatrosu, bu geleneksel

²⁵⁶ “Zakmuk” – Rus drama yazarı A. G. Glebov'un piyesi göz önünde tutulmakta. Bu eser 1925 yılında Moskova'daki Malıy tiyatrosunda sonra 1928 yılında Özbek tiyatrosunda sahneye koyulmuştur.

tiyatro, bu yüksek sanat tiyatrosu. Biz ise hala şekil tarafından genciz, 15. yılımızı daha yeni doldurduk. Lakin...

Lakin biz öyle bir ülkenin tiyatrosuyuz ki, diğer alanlarda ülkemiz yüz yıllık yolları beş yılda, hatta bir yılda ilerlemeye çabaladı ve başarılı oldu. Bizim 15-20 yaşında sahnemiz sahne sanatı ve medeniyetin bin yıllık yollarını beş on yılda geçmesi gerek veya biz de onun hünerlerini görürken, Çinliler gibi diyelim: “Bunun bir adımı, yüz yıllık yol; bunun bir hamlesi, tarih boyu devam eden ataklar”.

3.1.63. Gölgede Kalanlar Hakkında²⁵⁷ (1935)

Bizim edebiyat alanında, küstürülme sebebiyle, gölgede kalan; doğrusu, gölgede bırakılan bir grup var. Bir taraftan kendimde bu gruba mensup olduğumdan bu grubun durumunu çoğunluğa bildirip geçeyim dedim. Yoksa o grup birileri tarafından – bilerek veya umursamazlık sonucunda mı – şimdiye kadar gölgede bırakıldı. O “birilerinin” bu tuhaf davranışları, düzenli olarak bir sisteme dönüşmektedir. Bunun için de ses çıkarıp “imdat” diye bağırarak gerek, hatta zaruri!

Ben, bahtsız tercümanlar, edebi tercümanlar, sahne tercümanları hakkında konuşacağım. Eğer edebi tercüme işi o birilerinin düşündüğü gibi basit ve kolay olsaydı, ses çıkarmasak da olurdu. Fakat son zamanlarda bir ders kitabı için bazı şeyler tercüme ettim. O zaman nasıl zorluk çektiğimi bir ben bilirim bide o tercüme ettiğim materyal bilir! Bizim bu güzel ve büyük vatanımızda 17 yıldan beri bunun gibi bir kanun hüküm sürdü ki, herkes işine uygun olan, emeğine, çabasına layık mükâfat aldı, takdir kazandı. Ama bahsi geçen gölgede kalan bahtsızlar bu lütuftan, insanlık tarihindeki en büyük ve haklı inkılabın meyvelerinden; eksiksiz faydalanıp geldiler mi? – Hayır! Ben bu “hayır” yüzünden bu satırları karalıyorum. “Boş laf kulağa hoş gelmez”, diyecek olursanız, işte gerçekler, inatçı ve aksi gerçekler:

Daha dün sevilen Akademik tiyatromuzun yönetmeni Yoldaş Vitt’in²⁵⁸ “Müfettiş” adlı eserin sahnelenişi hakkındaki röportajını okudunuz. Başından sonuna kadar dikkatlice okursanız, sizde şunun gibi bir etki ortaya çıkacak; bu büyük ölümsüz eseri

²⁵⁷ Gölgede Kalanlar Hakkında – “Kızıl Özbekistan” gazetesinin 1935 yılı 10 Mayıs sayısında yayımlandı.

²⁵⁸ Vitt – V. Vitt 20’li yıllarda Hamza isimli tiyatrodaki yönetmenlik yapmış. Daha sonra şekilcilikle suçlanmış, onun gösterimlerinden ideolojik eksiklikler arayıp bulunmuş.

büyük Gogol Özbek dilinde yazmışta, Yoldaş Vitt hazır piyesi sahneye koyuyor! Fakat gerçek böyle değil ki. Gogol onu Rus dilinde yazdı. Rus dilinden Ukrayna diline (birbirine yakın bir dile) çevrildiği zaman bile “tercüme” diye adlandırılıp, tercümanın adı her yerde gösterilir. Özellikle böyle bir eseri sahneleyen büyük kişi, sanatkâr röportaj verdiği zaman tercüme hakkında söz olmaması mümkün değil. Sadece bizim tiyatrolarda, bizim saygın sanatkârlarımız bu konuda, nedense, “zayıf hafızalı, unutkan” oluveriyorlar. Genellikle kostümcüye kadar unutmadan reklam yaptıkları halde, bu kadar zengin ve kullanılan dillerden pek çok fakir ve hala işlenmemiş, yeterli olmayan dillere tercüme yapanları hemen unuturlar. Bunların bu unutmaları eski medrese müderrislerinin “lâşây” (hiçbir şey) lerini hatırlatıyor... Gazetelerimizi düzenli okuyanlar bu unutkanlık “âdeti” nin birçok sahne eseri, çok rejisör ve yönetmenlerde mevcut bir hastalık olduğunu iyi bilirler.

Ben bir gün bu “Müfettiş” tercümesi hakkında Yoldaş Vitt ile iki çift laf etmiştim, (Yoldaş Sancar²⁵⁹’ın Tercümesi.) tercümenin bazı yerlerinden memnun olmayarak konuştu. Böylece tercüme hakkında (sadece eksikliğini alsa bile) konuşmak için sebep vardı. Bunu Yoldaş Vitt bilmiyordu desek elbette yanlış olurdu. Eserin dili hakkında hiçbir şey bilmeyen insan onu sahneye koyabilir mi? Hayır! O halde Yoldaş Vitt’i unutkanlıktan başka bir şeyle suçlamak olmaz. Bunun da küçük bir ayıp olmadığını söylemek istiyorum. Tiyatro afişi de (ilanı) başka bir sorun. Pekâlâ, onda sadece yönetmen ile yönetici ayrı ayrı görünsün (gerçi buda yasal değil!). Ama ciddi bir eserin, ciddi olarak sergilemesi hususunda, ciddi bir sanatçı tarafından ciddi sözler söylenirken lafin sonuna kadar ciddi olmak gerek!

Henri Barbusse’u²⁶⁰ bilmeyen var mı? Sosyalist inkılabın ve sosyalist vatanımızın bu evrensel büyük savunucusu “Ateş” (alev) adlı bir roman yazdı. Onu bizim devlet neşriyatımız bastırdı. Aslında Fransızca yazılıp Rusça üzerinden Özbekçeye tercüme edilen bu eserin Özbekçesindeki tercüman ismini ararsanız boşuna zaman kaybedersiniz. Umutsuzluğa kapılmadan sayfaları gözden geçirirseniz, eserin baskı ve sipariş numarasının yazıldığı yerde çok küçük harfler ile sırasıyla üç unvan okuyacaksınız: sorumlu editör, teknik editör, sonra... tercüman. Sırası gelmişken, sizde zaten

²⁵⁹ Yoldaş Sancar - Sanjar Siddiq (1902-1938) Özbek tercümanı ve gazeteci, çeviri sorunlarını inceleyen âlim. Lope de Vega, Tolstoy, N. Gogol, Ubayd Zakani gibi yazarların eserlerini Özbek diline çevirmiş.

²⁶⁰ Henri Barbusse (1873-1935) Fransız yazar, birkaç şiirsel koleksiyon ve romanlar yazarı. Makalede adı geçen ünlü “Ateş” romanı 1916 yılında yazılmış.

biliyorsunuz ki, eserin tercümanı Yoldaş Büyük²⁶¹'tur. Belki Büyük'un tercümesinde çok eksiklikler vardır. Böyle olsa bile onu bir köşeye fırlatıp atmak mı gerekir? Neden yazarın isminin sağında solunda bir yere yazıp sonra da uygun bir lisan ile tenkit edilmesin ki? Bu yapılan "kusuru saklamak" değil mi?

Yoldaş Mirzakalon²⁶² Tolstoy'un büyük bir eserini tercüme etti. Eser basıldı, satıldı. Mirzakalon'un başka büyük tercümeleri de var. Neden o tercüme, onların dili, üslupları hakkında güzel incelemeler, eleştiriler, tanıtma yazıları yok? Shakespeare'in "Hamlet" ini de söylemeye gerek var mı?

Kısacası neşriyatlarda oturan birileri yazar ile teknik editörlerini; tiyatrodaki oturan birileri yazarı, kendilerini, yönetici ve kostümcüyü biliyorlar. İkisi de kendi işlerinde bundan başka katılımcı yok diye düşünüyor. Şayet bu sadece unutkanlık sonucuysa, demek unutkanlık bir hastalığa dönüşmeye başlamış. Sovyet edebiyatı ve sahnesi, çeşitli hastalıklar ile mücadele etti ve galip geldi, bunu da kazanacaklarına şüphemiz yok.

3.1.64. Şarkıya Hayran²⁶³ (1935)

Çok yakında Avusturya'dan Galle adlı bir yazar kadın gelerek cumhuriyetimizin durumu hakkında bilgi edinip gitmişti. Özbekistan Sovyet Yazarlar Birliği, onun şerefine küçük bir toplantı yaptı. Yabancı ülkeden gelen kadın misafire hürmet göstermeye doğal olarak daha çok kadın ve kızlar gelmişlerdi. Bunlar arasında Özbek Devlet Müzik Tiyatrosunun grubu ile birlikte o tiyatronun sevilen artisti Halime Nasirkızı²⁶⁴ da vardı.

Meclis başkanı Yoldaş Cevad Abidov diğer ekim kadınları sırasında Halime'ye söz verdi. Kendinin oynak şarkıları ile halkın sevgisini üzerine toplayan Halime mecliste, izdiham içinde güzel konuşamassa buna ne denir? Hiçbir şey! Konuşma sanatı başka icra sanatı başka!

²⁶¹ Yoldaş Büyük – Büyük Karimov (1906-1945) folklorist bilim adamı.

²⁶² Yoldaş Mirzakalon – ünlü Özbek yazarı Mirzakalon Ismoilij (1908-1935). Çolpan Mirzakalon Ismoilij tercümesinde 1933 yılında yayımlanan Tolstoy'un "Diriliş" romanını göz önünde tutmakta. Bunun dışında M. Ismoilij "Anna Karanina" (L. Tolstoy), "Sona" (E. Vaynovich), "Çalığışu" (Reşat Nuri Güntekin), "İnsanın Kaderi" (M. Sholokhov) gibi birçok kaliteli eseri Özbek kütüphanesine ulaştırmış.

²⁶³ Makale "Gülistan" dergisinin 1935 yılı 7. sayısında "Çolpan" imzası ile basılmıştır. Daha sonra "Edebiyat Nedir?" makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

"Gülistan" dergisi esasında neşre hazırlanmıştır.

²⁶⁴ Halima Nosir qizi (1914 – 2003) – ünlü Özbek opera şarkıcısı, Bakü Tiyatro Meslek Yüksek Okulunda (1924 – 1927), Moskova Özbek Opera Atölyesi (1934 – 1937) nde eğitim almış. SSCB halk sanatçısı. Aqjunus, Karmen, Leyla, Mecnun, Gulsara, Zeyneb, Maysara partileri ve seçkin halk koşukları icracısı.

Halime'nin basitçe söylediği birkaç sözden şunu anladık ki, bizim diğer bütün sanatkârlarımız, özellikle kadınlardan çıkan sanatkârlarımız gibi oda tamamen büyük Ekim'in verdiği bir meyve. İşte o kısa sözlerden öğreniyoruz ki, onun ailesi de eskiden sanatsever, sanata aşına bir aileymiş. Annesi gençliğinden itibaren çalgı çalıp şarkı söylemeyi seviyormuş. En büyük ablası çalgı çalmayı biliyormuş. İkinci ablası birkaç yıl sahnede hizmet etmiş. Ancak hiç şüphe yok ki inkılabın feyizli elleri değmese, Halime bugün gördüğümüz yetenekli, diğer paha biçilemez yeteneklerimiz gibi dört duvar arasında kalıp perişan olacaktı.

Onun eğitim yolu o kadar uzun değil: Taşkent'teki Kadınlar Numune Mektebinin 6. Sınıfını bitirip, Bakü'deki Azerbaycan Tiyatro Meslek Yüksek Okuluna girmiş ve üç yılın sonunda okulu bitirmiş.²⁶⁵

İlk oynadığı rolü “Telebeler Oyini” adlı komedide Kamer Hanım (bu eser tercüme eserlerdendir, inkılaptan önce Rus sahnelerinde çok oynanırdı), son rolü “Gulsara²⁶⁶” trajedisinde Gulsara. Ama bu “ilk” ile “son” arasındaki mesafe çok uzun. Bu sanatkârın hayatının ne kadar renkli ve ilginç olduğunu göstermektedir. Müzikal sahnesine geçince dram sahnesinde elliden fazla esere katıldığını Halime kendi söyledi. Dramda kendisinin en sevdiği rollerde var: merhum Cafer Cabbarzade' (Azerbaycanlı) nin ilk eseri de diyebileceğimiz “Aydın” da Gültekin rolü. Bu rolü çok sevmiş. Dram sahnesinde o tek başına üç Kumru'yu oynamış.

Halime'de sanatın inceliklerine dair yönler var. Onun Gültekin rolüne olan sevgisinden o inceliklerin derecesini anlamak mümkündür. Çünkü usta bir dram yazarı olan Cafer Cabbarzade, “Aydın”ı sadece Aydın Bey ile Gültekin Hanım için yazmış desek mümkün. Bütün olay çok kısa tutulmuş, son derece sıkıştırılmış bu sanat eserinde (Cafer'in son eserlerine kıyasla değil, genellikle dram eseri olma yönünden oldukça sanatkârca olan “Aydın”da) herhangi bir yetenekli aktris için kendi gücünü istediği biçimde gösterebilme, bunun dışında bütün kalbini eser kahramanının kalbinin yerine

²⁶⁵ “Bakü'deki... Meslek Yüksek Okuluna girdi...” - 1925 yılı bir grup yetenekli Özbek gençleri: H. Nosirova, S. Olimov, X. Xo'jayeva, N. Aliyeva ve diğerleri Bakü'deki M. F. Oxundov adlı Tiyatro Meslek Yüksek Okuluna okumaya gönderilmiş. H. Nosirova Meslek Yüksek Okulunu 1927 yılında bitirmiş, drama, tiyatro artisti sıfatıyla işe başlamış. 1939 yılından Özbek Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu solisti

²⁶⁶ “Gulsara” – Kamil Yaşın eseri. 1934 – 1935 yıllarında yazılmış. Yazarın “Ortaklar” (1930), “Yandıremiz”, “İçkeride” (1932) piyeslerinin tekrar çalışılmış nüshası.

koyma, böylece çok samimi bir kahraman oluşturma imkânı vardır. Halime bunu güzel görebilmiş.

Dram tiyatrolarımız (Akademik Dram, Andican Devlet Tiyatrosu) da farklı farklı rolleri oynayıp kendini güçlü aktris sıfatıyla gösterdikten sonra Halime tamamen müzikale geçti. Sesi çok yüksek, şarkıda usta olduktan sonra o geçişten daha doğal ne var? Kendi de: “Şarkıyı sevmem beni dramdan müzikale alıp getirdi”, demektedir.

Dramda büyük rollerde oynadı (“Turandot” da Turandot, “Karol” da Klariche (Nazik gelin), “Hücum” da Hücum Han (Tursun Orozolu), “İki Komünist²⁶⁷” de Dilber). Biz onda birkaç güzel özellik görüyoruz: mimik zenginliği, sahnede özgür olması, belki bir derece şakacılık, etkili dili, sözlerini doğru aktarması ve keskin sesi vasıtasıyla sözünü izleyiciye ulaştırma. Eksiklik yönünü ele aldığımızda, rolünü derin çalışmama, önemli kahramanların kolaylığı ve şakacılığı abartılmış halde, onların zor ve trajik yönlerine özen göstermeme... Kendi: “Karakter roller ile sevgili rollerini seviyorum”, demektedir. Tihonoviç²⁶⁸ “İki Zengine Bir Hizmetkâr”ın komedi olduğunu çok iyi biliyordu; eserin bu yönünü çok abartarak verdi, birazcık facia ve zor yer olsa (Klariche rolünde bunun gibi yerler var), onu mümkün olduğu kadar çıkarmaya ya da derecesini azaltmaya çalıştı. Eğer böyle olmasa, Halime Klariche’yi oynayamazdı. Hatta “Halime”de de (özellikle “Gulsara”da!) Halime’nin ezilip, üzgün olarak trajedi oynadığını görsem çokta inanmam. Ama “Arşın Mal Alan” da Halime, Üzeyir Bey’in sevgilisinin tam da kendi (yine üzüntülü olmayan yerlerde).

Halime şimdi bütünüyle müzikale geçti. Müzikalde de “Gulsara” gibi önemli trajediler sergilenirken, bizim az önceki fikrimiz doğruluğunu korudu.

Doğal olarak müzikalde ilk yeri ses almaktadır. Bu ses meselesi bizde tam olarak çözülmeyen bir muamma olarak kalmaktadır. Eski anlamdaki ses ustaları, ses tekniğinin

²⁶⁷ “İki Komünist” – K. Yashin piyesi. 1928 yılında yazılmış. 1934 yılında tekrar çalışılmış nüshası “Tormor” diye adlandırılmış.

²⁶⁸ Tihonoviç V. – 20-30 yıllarında Hamza adlı tiyatrodaki birkaç eseri sahneleştirilmiş rejisör.

büyük ustaları (Toyçi Ağabey²⁶⁹, Hoca Abdulaziz²⁷⁰, Molla Halim²⁷¹ ve diğerleri) kendilerinde olan bütün tekniği verdikleri zamanlarda da bugünün gereksinimini tam olarak karşılayabilirler miydi? Dosdoğru söylemek gerek ki, hayır! Biz bugün değil yarın da oynamaya mecburuz. Bizim yüce memleketimiz ve büyük halkımız yarına bugünden de daha güçlü, daha hâkim ve daha şanslı olarak yani bütün gereksinimlerini daha fazla karşılayarak ilerleyecektir. Bizim ses muammasını çözmekten başka çaremiz yok. Halime bunu kendi de anlamış. Sonbahar da Moskova'ya okumak için gidecek. Kendinin bugünkü güçlü sesinin devrimiz gereksinimlerine tam cevap verememesini Halime de kabul etmektedir. Bir süredir Batı gramofon plaklarını toplamış, bunları dinliyor, dinletiyor ve onlar hakkında bir şeyler anlatmaya çalışıyor. Demek ki o araştırıyor, inceliyor, mücadele ediyor. Kendi üstatlarımızın ses tekniğini de göz ardı etmeden Batı tekniğini güzelce benimsemek, medeni ve işlenmiş sese sahip olma her bir sesi güzel yiğidimizin ve kızımızın vazifesi olması gerek.

3.1.65. Sahne Sırlarına Aşına Sanatkâr²⁷² (1935)

(Hizmet eden artist Lütfulla Narzullayev²⁷³)

Kendisi orta boylu, orta cüsseli, güldüğü zaman gülüşü bütün yüzüne yayılır, geniş geniş gülerdi; birine bakıp güldüğünde daha çok gözleri, özellikle gözlerinin iki kenarı hareket eder. Yüzünde hayatında çektiği çilelerin izleri kalmış; belli belirsiz suçüçeği izi...

Sahnenin makya denilen şeyi bu genç adamın yüzünü diğer aktörler gibi şimdiden yaşlandırmış, yüzünde yukarıdan aşağıya doğru birkaç kırışık uzanmış. Lütfulla yayılıp

²⁶⁹ Toyçi aka Toshmuhamedov (1868-1936) – meşhur usta şarkıcı. Emek kahramanı (1927). 1900 yılında İran, Türkiye, Mısır, İtalya ve Hindistan boyunca yaratıcı seyahatler yapıp, bu ülke halklarını Özbek türkücülük sanatı değerleri ile tanıştırmış.

²⁷⁰ Hoci Abdulaziz Abdurasulov (1852-1940) – meşhur usta şarkıcı. Semerkant halk şarkıcılığı okulunun büyük temsilcisi. Özbekistan halk sanatçısı (1932).

²⁷¹ Molla Halim Ibodov (1878-1940) - Özbekistan usta halk sanatçısı (1931). 19 yaşından başlayarak geniş kapsamlı, nadir lirik sesi ve icracılık mahareti ile itibar kazanmış, çok miktarda rütbeli şarkıcılara eğitim vermiş.

²⁷² “Gülistan” dergisinin 1935 yılı 8-9 birleşik sayısında “Çolpan” imzası ile basılmıştır. “Edebiyat Nedir?” toplamında tekrar neşredilmiştir.

“Gülistan” dergisi esasında neşre hazırlanmıştır.

²⁷³ Lütfulla Nazrullayev (1903 – 1962) – Özbek aktörü. Özbekistan halk sanatçısı (1945). Buhara tiyatrosunda (1920 – 1924) çalışma faaliyetine başlamış. Moskova Dram Atölyesini bitirmiş (1924 – 1927), ömrünün sonuna kadar Hamza Tiyatrosunda çalışmış sanatçı.

güldüğünde o kırışıklıklar gergin yay gibi açıkça ortaya çıkıyordu. Ses genellikle o kadar erkekçe değil, daha ince. Lütfulla da gücünü bundan almaktadır ki, o ince sesini yeri geldiğinde daha da incelterek (“Hücum²⁷⁴”da İşan) izleyiciye unutulmaz zevkler yaşatmaktadır.

1926 yıllarında olsa gerek, Lütfulla Moskova Dram Atölyesinin öğrencisiydi. Onu orada ilk kez bütün dünya nam salmış Fransız edibi Moliere’in meşhur “Cimri” adlı eserinde gördüm. O zamanda Lütfulla, eğer yanılmıyorsam, sıradan bir hizmetçi rolünü oynuyordu. Son derece basit ve şakacı oynadığı için atölyedekilere onun kim olduğunu sordum, “Buhara’dan gelen genç güçlerden biri” dediler. Bu yüzden olsa gerek, onun ve onunla gelen gençlerin dilleri, Özbekçenin anlaşılmasız bir Özbekçe idi. Daha sonra Lütfulla, Sadihan²⁷⁵, Isamov²⁷⁶ ve Şerif²⁷⁷ adlı arkadaşlar dillerini düzelttiler. Biz şimdi sahnede hiçbir ağız özelliği duymuyoruz.

Lütfulla Buhara şehir Özbekçesinin o tuhaflığında da yukarıda söylediğim gibi çok güzel faydalanmayı bildi. “Hücum”daki İşan rolünün Lütfulla’ya “özellikle verildiğini” herkes bilmektedir, bu “özellikle vermenin” sebeplerinden biri şüphesiz o tuhaftır. Çünkü onu bizim Lütfulla çok ustalık ile yağ gibi parlatıp oynuyor ve biz hissetmiyoruz!

“Hücum” da ne kadar ciddi olmayan ve uçarı şey olsa da, Özbek Sovyet sahnesinde birkaç yıl çiçek gibi ömür gördü. Onu bu ciddi çalışmadan sonra gerçekten dinlenmek isteyen izleyici her zaman yürekte alkışladı. Bunun esas sebebi elbette sahnemizin orijinal komedi eserlerine olan ihtiyacıydı. Sovyet drama yazarlarının genellikle kalem ehlinin yüzünü kızartmış olsa da burada söylemek gerek ki güzel komedi eserlerine olan ihtiyacımız henüz hiç tatmin edilmedi. Bizim tercüme yolu ile Batı ve Rus klasiklerini daha çok oynatmamız gerek. Fakat ortada orijinal komedi eserinden hiç eser yok! Bu ise hiç şüphesiz doğal olmayan bir durum.

²⁷⁴ “Hücum” – 1926 yılında Orta Asya kadın-kızlar kurulunda ilan edilip, 1927 yılı 8 Marttan başlayan kadın-kızları özgürlüğe çağırma amacıyla başlamış siyasi kampanya.

²⁷⁵ Sadihan Tabibullayev (1906 – 1992) – Özbekistan halk sanatçısı (1949). Buhara Pedagoji Bilim Yurdu (1922 – 1924), Moskova’daki Özbek Dram Atölyesi (1924 – 1927) nde okumuş. 1927 – 1992 yılları Hamza Tiyatrosu sanatçısı.

²⁷⁶ Isamov Gulom – Hamza Tiyatrosu sanatçısı.

²⁷⁷ Şerif Ganiyev Kayumov (1905 – 1973) – aktör ve rejisör. Özbekistan halk sanatçısı (1952). Moskova’daki Özbek Dram Atölyesini bitirmiş (1927). Çalışmasına Buhara Öğretmenler Hazırlama Bilim Yurdunda okuyup devam ederken drama kursuna katılmakla başlamış ve Hoji Muin Shukrulloning “Mezlume Hotin” piyesinde Tansikoy rolünü oynamış. Sonra Buhara Tiyatrosunda işe geçmiş (1923), 1927 – 1973 yıllarında Hamza isimli tiyatrodaki sanatçı.

“Hücum” piyesi sahnelendiğinde yalnız üç önemli rol ile ilerlemekte ve bu roller onun başarısını temin etmekteydi: 1. Tursun Oraz oğlu (Kalandar çocuk). 2. İşan. 3. Tabib. Bu üç rolün çalgı tiyatrosunda harap edilmesi bütün eserinde sahne de mahvoluşuna sebep oldu. Muzaffar babanın “Hücum”u Lütfulla’sız, Sadihan’sız ve Sare’siz “Hücum”, çok gülünen bir gösteri değil, izleyiciyi öfkeliendiren bir anlaşmazlık idi. Usta aktris Lutfi Hanım²⁷⁸’ın o kadar hafif sıçramaları da deminki eksikliği dolduramadı. “Hücum” yine eski sahne yüzünü görececek olursa, izleyicilerin sevdikleri aktörlere yeniden kavuşmaları gerek.

Herhangi bir edebi eser üzerinde yeniden işlenerek olgunlaştırılır. Şairin şiiri, nasirin roman ve hikâyesi, bestekârın bestesi, çalgıcının icra etmesi, hatta kuyumcunun nefis eserleri, marangoz ustasının nefis işlenmiş oymalı eseri... bunların hepsi işleme sayesinde olgunlaşır, yetişir, kıymetli eser haline gelir. Bu şey özellikle tiyatrodaki çok hissedilir. Tiyatrodaki iyi aktör, rolüne çalışıp olgunlaşan aktördür. Lütfulla bu konuda çoğuna örnek olabildi. Biz Lütfulla’nın oyunlarında bir şeyi daima açıkça görüyor ve seziyoruz, o da doğallık. Bunun için değil midir ki “Kozi Bulok”²⁷⁹da kızın babası rolünü oynarken replikleri ile salonu tatlı tatlı güldürdü.

“Hamlet”de de bu şekilde. Oradaki Polonyalı aklı, keskin zekâlı, bilgili ve bağımsız fikirli prens Hamlet’e karşı koyulmuş aklı yetersiz, ukala, derin olmayan eğitilmiş ve katiyen kendi fikri olmayan ahmak bir ihtiyardır. Shakespeare ona, bu tanıma benzer bir söz vermiş. Eğer bu sözlerin üstesinden gelip, hakkını vererek söyleyemezse, ihtiyarın sahnedeki varlığı kuru bir görüntüden ibaret olarak kalır. Hamlet’in sözlerini salona ulaştırmak, bence Polonyalının sözünü ulaştırmaktan daha zor değil. Çünkü Hamlet çok aktif insan, piyeste de bütün imkanlar ona verilmiş. Bütün mücadeleyi o alıp götürmektedir. O duygular, hayaller, düşünceler, anlamalar ile dolu. Onu oynayan aktör ister istemez onun sözlerini izleyiciye ulaştırmaya mecbur, aksi halde “Hamlet” adlı bir eser sahne üstünde kalmazdı, kalamazdı. Hâlbuki Polonyalı izleyiciye ulaşmazsa çoğunluk bunun farkına bile varmaz. Hamlet’i takip etme ile meşgul olduklarından diğerlerine önem vermiyorlar. Yazar o kadar ufak bir insan olsaydı (Shakespeare olmasaydı), Hamlet’ten başını kaldıramaz, diğerlerini kuru bir görüntü ile sergilerdi. O

²⁷⁸ Lutfihanım Sarımsokova (1896 – 1989) – meşhur tiyatro ve sinema artisti, SSCB halk sanatçısı.

²⁷⁹ “Kozi Bulok” – İspanyol drama yazarı Lope de Vega (1562 – 1635) eseri. 1931 yılında Çolpan’ın tercümesiyle sahneye koyulmuş.

sadece dâhi bir yazar olduğu için yapının boş kısmını çok daha güzel işlemiş aynı zamanda yanı başındaki küçük (yardımcı) kısımlarını da unutmadan, onların da üstesinden gelmiş olgunlaştırmış. Lütfulla'nın Polonyalısını gördükten sonra yönetmene hak vermek gerek; yönetmen Polonyalının önemini anlamış, ona göre o rolü Lütfulla'ya vermiş. Lütfulla'nın Polonyalısı izleyicinin hoşuna gitti. İzleyici onun birçok sözüne yazarında hedeflediği şekilde gülmektedir.

Lütfulla (Polonyalı) birçok yerde salonu güldürmektedir. O perde arkasında boş bir tesadüf ile öldüğünde ona üzülenler, onun bu kadar ahmak oluşuna üzüldüler. Üzülerek de gülmekten kendilerini durduramadılar...

Lütfulla esasen komedi aktörü değil. Onda güldürücülük, kızıklık yönünden pek bir başarı yok. Yani mesela o, merhum Hoca Sıddık ve Mirşahid gibi hazırcevapta değil (bu iki kızıkçının hazırcevaplık sanatını da o kadar başarılı bulmuyorum). O, eserde bulunan komik replikleri gayet doğal ve doğru verdi ki işte bu şey salonun gülmesini sağladı. Hayatta gülebildiğimiz yerler var; ama o yerler sahne de yapmacık bir şekilde canlandırıldığında kimse gülmez. Aksine doğal, hayattaki gibi canlandırılırsa herkes güler. İşte o doğal oynama sayesinde Lütfulla sahnede hiç zorlanmıyor ve çaba sarf etme denilen şeyi bilmiyor. Doğru, sahnede tecrübe ile oynama imkânı var. Bizim çoğu aktörlerimiz bu imkâna fırsat vermeden: "Hayır ben tecrübe ile oynamıyorum!" deseler de, onlara o kadar inanmıyorum. Sadece teknik ile oynamak için çok güçlü bir sanatkâr olmak gerek. Aktör kendi rolüne kendini kaptırıp oynarsa, biraz tecrübeden faydalanmamanın çaresi yok. Ancak hüner şundaki, akıl bekçisi her zaman tetikte dursun ve aktöre onun sahnede olduğunu, bütün bu şeylerin bir oyundan ibaret olduğunu, sahne sınırlarından çıkmanın bir işe yaramadığını daima hatırlatıp dursun.

Merhum Hoca Sıddık gibi hünerli aktörlerimizin tek derdi şöyle bir eleştirmenden şöyle bir tecrübeli ustadan mahrum olması değil midir? Hoca Sıddık sahne kanunlarını çokta kabul eden bir aktör değildi... "Hücum"da da bu şey açıkça görünüyordu: İşan ile Tabib, iki bağımsız âlem, belki birbirine karşı koyulmuş âlemler. Rol yapma konusunda ciddi çabası, kabiliyeti ve istidadı hususunda hiçbir şüphem olmayan Sadihan, Tabib'i oynarken rüzgâra yakalanan alev gibi endişeli olup, kendini fazlaca verip oynadı; çoğunlukla sahne sınırlarından da çıkıp gitti. Lütfulla ise bunun tam tersine: o her bir hareketini notaya uyduran bale oyuncusu gibi ölçülü ve ağırbaşlılık ile hareket etti. Bunun

ile şüphesiz kazançlı çıktı. Bu fark İşan ile Tabib tiplerinin kendinden gelen fark diyenlerde var. Bence bu yanlış bir iddia. Uyg'ur o iki tipin temel çizgilerini verirken aktörlerin şahsi yeteneklerini göstermeleri için geniş imkân tanımıştır. Rejisör Uyg'ur'un başarı kazanmasının sebeplerinden biri bence buydu. Bu geniş imkânı Lütfulla iyi kullandı ve rolünü su gibi akıcı oynadı.

Lütfulla'nın sahnedeki başarısı daha çok onun doğal yeteneğinden gelmektedir. Bu yeteneği kendi de çalışarak, törpüleyerek, parlatarak gitse ne güzel olurdu. Bence bu şey Lütfulla'da var olsa da yeterli değil. (Bu iddiayı diğer aktörlerimize yaymak mümkün.) Konuşma zenginliğini yeterli derecede genişletip onu çeşitlendirme konusunda Lütfulla hali hazırda az, çok az çalışmaktadır. Polonyalı gibi ihtiyarın hareketlerine de ihtiyarlık alametleri veren (titreyerek yürümeler) Lütfulla, neden onun sesine ihtiyarlık vermek için çabalamadı? Lütfulla'nın Polonyalısının sesinde riyakârlık, ikiyüzlülük, yalakalık özellikleri var. Ama ihtiyarlık eseri açık değil. Çalışma ile bunu da yapması mümkün. Lütfulla bunu bilmiyor değil.

Tekrar bir uyarı: Polonalının boş sözleri çokça söyleyen, güzel ve süslü söz sattan, ukala bir aptal olduğunu Shakespeare çok güzel gösterdi. (Kral ve kraliçe önünde Hamlet'in Ophelia'ya yazdığı mektubu okumadan önce söylediği sözleri.) Yönetmen Polonalının gevezeliğini gösterdiği o ilginç monoloğu sergileme gereksinimine bakıp oldukça kısaltmış. Fakat aktörün, o asıl nüshanın kendini tekrar tekrar okuyup, düşünüp, genellikle ukala, geveze ve söz süslemeye kendini veren insanlar ile daha çok tanışıp, o çeşit tür tiplerin adeta içine girmesi gerek idi. Lütfulla o yeri oynadığında biz böylesine derin araştırmalar yaptığını hissedemiyoruz. Hâlbuki hayatta da bunun gibi insanlar çok!

Lütfulla, eski aktörlerimizden. İnaniyorum ki o gittikçe yükselecek, rolünü çalışıp olgunlaştırmaya eskisinden de daha çok güç verip devam edecek. Yalnız sahne sanatı – özellikle aktörün ki – çok narin bir sanat. Onu küçük çocuk gibi daima sevmek gerek. Sahnede yetenek dışında kültür de gerek. Bunun yolu belli: öğrenmek! Aktör en önce hayatın kendisinden (tipler, sözler ve bunun gibi), kitap okumalarından, konferans ve derslerden, diğer tiyatro ve aktörlerden kendi ustalarından öğrenir. Bunlardan biri eksik kaldığında bile aktörün olduğu yerde saydığı hemen sezilir. Sahne sanatının sırlarına bu kadar aşına olan Lütfulla'dan bizim beklediğimiz daima ileriye gayret etmesidir.

3.1.66. Ukrayna Banduracıları²⁸⁰ (1936)

(Halk sanatının gelişme örneği)

Bizim sevilen memleketimizde güzel sanatlar işine başka türlü önem verilmekte. Öteki dünyada – kapitalist Batıda – güzel sanattan ve ona mensup kişilerden her şeyin yok olduğu bir devirde, bizde sanata verilen bu kıymet çok şey anlatmaktadır. Bizde günden güne büyüyen güzel sanat, özellikle son zamanlarda çok şaşırtıcı ve güzel sesler vermektedir. Yani ilk olarak o kendi icadı için halktan ve halk edebiyatından ruh ve gıdasını almakta; ikinci olarak kuru şekilcilik oyunlarından kurtulup gitmekte; üçüncü olarak ise, memleketin geniş kucağında yaşamakta olan çeşitli halkların sanatlarını, o halkların birbirine gösterme yolu ile uluslararası eğitim tarafından büyük olumlu bir rol oynamaktadır.

Sovyetler Birliği Halk Bakanlığı bünyesinde, bununla birlikte milli cumhuriyetlerin Halk Bakanlıklarında sanat işlerine bakacak özel bir kurul oluşturulduktan sonra, sözü geçen üçüncü taraf yani milletlerin sanatlarını birbirlerine göstermesine özel bir önem vermeye başlandı. Sovyetler Birliği Halk Bakanlığı bünyesinde ki Sanat Komitesinin teşebbüsü özellikle özgüye değerdir. Çok yakında Moskova'da düzenlenen on günlük Kazakistan sanatı günleri, Kazakistan çalgı tiyatrosunun Moskova'daki başarıları, çalgı tiyatrosunun gösterilerine... bütün parti ve hükümet liderlerinin gelmesi, Kazak sanat erbaplarının yüksek madalyalar ile ödüllendirilmesi, bunların hepsi yukarıda söylenen durumu ifade ediyordu²⁸¹. Kazakistan'ın u on günlük programından önce Moskova'ya Ukrayna Opera Tiyatro'su gelip, büyük başarılar ile Ukrayna Sovyet sanatının başarılarını gösterip gitmişti. Moskova Akademik Sanatsal Tiyatro'sunun bu yaz içinde Ukrayna Sovyet Cumhuriyetinin merkezi olan Kiev şehrine giderek gösteriler yapması, bu yıl her yıl olan olağan turne biçiminden çıkarak, büyük bir kutlamaya dönüşmüştür. Tiyatronun gelişine bir aydan daha çok bir zaman olsa da, Sovyet Ukrayna'sının yeni ve güzel merkezi Sanatsal Tiyatroyu güzel karşılamak için ciddi hazırlıklara girişmişlerdi.

²⁸⁰ Makale “Kızıl Özbekistan” gazetesinin 1936 yılı 8 Haziran sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. Sonra “Edebiyat Nedir?” makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

“Kızıl Özbekistan” gazetesi esasında neşre hazırlanmıştır.

²⁸¹ “Çok yakında Moskova'da olup geçen Kazakistan sanatı on günlüğü da olup geçen Kazakistan sanatı on günlüğü...” – bahsi geçen on günlük Özbek Sanatı onluğundan bir yıl önce (1937 yılı Mayıs) 1936 yılı 17-26 Mayıs günlerinde Moskova'da olup geçmiş.

1937 yılında Moskova’da Özbekistan ve Ermenistan sanatlarının on günlük gösterileri de planlanmış.

İşte bunun gibi büyük ve güzel teşebbüsler zamanında Ukrayna Devlet Çalgı Grubu’nun Taşkent’e gelip konserler vermesi çok yerinde ve faydalı bir iştir. Bu konserleri düzenleyen Kızıl Ordu Evi Müdürlüğü’dür.

Bir zamanlar Polonya hükümdarları ondan sonra Rusya Çarlığı tarafından, diğer taraftan kendi zenginleri ve mülk sahipleri tarafından her yönden zulüm görmüş olan Ukrayna halkının bu uzun kölelik yılları içinde oluşturulmuş edebiyatı, ezgileri, çalgısı çok zengindir. Moskova’da büyük başarı ile gösterilmiş iki çalgılı eser, esasında halk icadı üstüne kurulmuş yapıttır. O eserlerin Ukrayna’daki başarıları da çok büyüktür.

Şehrimize gelen çalgı grubu o geniş ve zengin çalgı sanatının bir şeklini, bir kısmını gösterdi. Grupta en çok ve esas alet “bandura²⁸²” (mandolin şeklinde bir alet) dır. Ancak bunun sesi nazik, etkili ve çekicidir. Grupta banduradan başka aletler de var (def, santur, ziller ve diğerleri). Bandura ile birlikte esas rolü mükemmel koro, çalgı ve solo şarkılar oynuyordu. Koro, çalgı ve solo şarkıların hepsi müzik biliminin bütün taleplerini karşılamaktadır. Bu yüzden korodakilerin sesi çok çeşitli ve baskın değil; her renkte ses mevcut. Grupta güzel sesli şarkıcılar var. Programdaki ezgilerin hepsi neredeyse halk ezgileri. Arada “Vinochok” diye adlandırılan üç ezgili oynak, neşeli, oyun makamları var. Bunlar bütün gösteri salonunu hareketlendirdi. Ezgiler arasında başka Rus ezgileri de var. (Kızıl Ordu da söylenen “Priamur” şarkısı.) Ukrayna’nın meşhur tarihi kahramanı “Mamlyuk”un şarkısı izleyiciyi eski zamanlara, Ukrayna’nın zenginlerin elinin altında ezildikleri dönemlere alıp götürdü. Böyle hüznü, gamlı ezgiler programın başına koyulmuş. Program yavaş yavaş neşeli ezgilere geçmekteydi.

Biz komşu Sovyet Cumhuriyetleri halklarının sanatları ile daha çok tanışma gerekliliğini ilgili kuruluşlara hatırlatıp geçiyoruz.

²⁸² “Bandura” – Ukrayna halk çalgı aleti. Banduranın keşfedilmesi XIV-XV asırlara dayanır. Yapılışına göre o Rusların “gusli” si ve bizdeki santuru hatırlatıyor, parmak ile hafifçe vuruluyor.

3.1.67. Büyük Okul Sahibi²⁸³ (1936)

Büyük Gorki'yi görme ve sözlerini duyma şerefine erişenlerdenim. Galiba (yanlış hatırlamıyorsam) 1935 yılının Mart ayındaydı, SSCB Sovyet Yazarlar Birliği'nin genel kurulunda Gorki son konuşmasını yaptı. Yaşlandıkça ruhu ve devrimci gayreti artan bu büyük ihtiyar, güçlü alkışlar eşliğinde kürsüye çıktı. Alkışlar nihayet durdu, yavaş ve alçak bir ses ile Nijegorod lehçesinin²⁸⁴ bazı etkileriyle, söze başladı. Sesinde yaşlanma etkileri kendini gösteriyordu yani arka sıralardan sesini duymak daha zordu. Bu yaşlı ses ile söylenen sözlerde ilginç bir canlılık vardı. Hatta bu canlılık çok küçük, sıradan göze küçük gibi görünen şeylerde de görünüyordu. Mesela inkılap düşmanlarının köylerdeki bir fesatlığından bahsetti. Onlar traktöre karşı propaganda yaparken, bazı kuşların traktörün sesinden korkup kaçtığını, oysaki onların köy iktisadında zararlı böcekler ile mücadele eden faydalı kuşlar olduğunu söylüyorlardı. Büyük üstat, Sovyet yazarlarını, düşmanın mücadele taktiğindeki bunun gibi küçük taraflarına da göz yummamaya çağırırdı. Bu, konuşmacının hayatı ne kadar iyi bildiğini gösteriyor ve bizlere de bunu öğretiyordu.

Ben, Gorki'nin en harika ve ilk eserlerinden olan “Ana”yı tercüme etme şerefine de erişenlerdenim.²⁸⁵ Tercümenin kalitesi hakkında başkaları konuşur. Ben sadece şunu söylüyorum: nesir dilini tıraşlamayı ben ilk önce Gorki'den öğrendim. O, bence kendi kullandığı dili çok güzel gördü, onu her türlü eksiklikten temizlenmiş halde görmek istiyordu. “Ana”nın dili işte bunun gibi bir dil. “Ana” benim için büyük bir okul oldu. “Gece ve Gündüz” romanımda bende bu büyük üslupçunun yararlı etkisini daima hissettim.

Sovyet yazarları, onun devrimci ruhunu, proletaryaya özgü mertliğini, evrensel vatandaşlığını, sonra klasik dilini ve üslubunu, hatta tercüme yoluyla da olsa daima kendilerinde hissedecekler.

²⁸³ Büyük Okul Sahibi – Makale “Kızıl Özbekistan” gazetesinin M. Gorki vefatına ithaf edilen 1936 yılı 20 Haziran sayısında yayımlandı.

²⁸⁴ Nijegorod lehçesi – Gorki'nin doğduğu Nijniy Novgorod sınırlarında yaşayanlara özgü şive özellikleri, özellikle “o” ya vurgu yapılması göz önünde tutulmuştur.

²⁸⁵ ““Ana’ yı tercüme etme şerefine de erişenlerdenim...” – Gorki'nin “Ana” romanı Çolpan'ın tercümesiyle 1936 yılında, Özbekistan Devlet Neşriyatı tarafından neşir edildi.

3.1.68. Yönetime Mektup²⁸⁶ (1936)

“Kızıl Özbekistan”ın bu yılki 27 Temmuz sayısında Yoldaş Nazir Turakulov²⁸⁷,un “Hamlet” tercümesi hakkında bir makalesi yayımlandı.

Adı geçen makale münasebetiyle aşağıdaki üç şeyi halka duyurmak için sabırsızlanıyorum.

1- Nazir Ağabey, “Hamlet” tercümesi hakkında verdiği örneklerine bakılırsa Rusça tercümelerden manzum olan ile karşılaştırdığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki benim tercüme edilen nüsha mensur olup inkılaptan önce basılmış. Ben tercümeyle başlamadan önce o nüshayı İngiliz Edebiyatı uzmanlarından Yoldaş Lan’ın İngilizcesiyle karşılaştırıp, çoğu yerini mümkün olduğu kadar aslına yaklaştırıp verdim. Adı geçen nüsha hala Yoldaş Lan’ın kütüphanesinde saklanmaktadır. Ben, işte bu nüshadan yapılmış tercüme için sorumluyum.

Tercüme ile tercüme arasında özellikle nazım ve nesir arasında büyük fark var.

2- “Hamlet” gibi bir eserin tercümesinde de birkaç yanlışın olmaması mümkün değil. O yanlışları iyi niyetle gösterenlere teşekkür edip, gelecekte düzeltmeye söz veriyorum. Doğru gösterilen birkaç tane tercüme hatası Nazir Ağabey’in makalesinde de var; bunun için ona da teşekkür ediyorum.

3- Yoldaş Lan elindeki nüshayı aldırıp benim yaptığım tercümenin orijinaliyle karşılaştırıp, sonucunu basında duyurması gerek. Bunun için iyi tercümanlardan oluşan bir komisyon düzenlense iyi olurdu. Ben komisyon düzenleme görevini Özbekistan Yazarları Birliğinin Cumhuriyet Komitesinden rica ediyorum.

²⁸⁶ Yönetime Mektup – Adı geçen makale N. Turakulov’un ““Hamlet” e İftira” (“Kızıl Özbekistan” 1936, 27 Temmuz) adlı çıkışına cevap olarak yazılmış ve “Kızıl Özbekistan”ın bu yılki 28 Temmuz sayısında yayımlanmış.

²⁸⁷ Nazir Turakulov (1892-1939) – büyük devlet erbabı, gazeteci, dil bilimci âlim. 20’li ve 30’lu yıllarda erken matbuatta dizi makaleleri, çeşitli mahlaslar ile imzalanan şiirleri yayımlandı. Yasak kurbanlarından.

3.1.69. Baba, Oğul Sanatkârlar²⁸⁸ (1936)

Metyakub²⁸⁹ ve Metyusuf²⁹⁰ Harratovlar

Harezmi...

Eski kitaplarımızda “Havarazm” diye geçerdi. Çoğunluk o zamanki Hanlığın başkenti olan Hive şehrinin adı ile “Hive” diye adlandırırıldı. Bu iki ismi bilmeden “Ürgenç” diye adlandıranlar da olurdu. Kısaca, bugün cumhuriyetimizin daha uzak bir bölgesi olarak düşünülmüş Harezmi, inkılabı kadar Türkistan ahalisinin çoğunluğu için “Cabilğa, Sabılse” memleketleri gibi hayali bir memleketti. Elbette buna Harezmi’in coğrafi konumu yani Türkistan memleketinin merkezi ve merkeze bağlanan yerlerinden uzaklığı, asıl kalabalık şehirlerden uzaklığı, gidiş geliş uygun yollardan yoksunluğu, birdenbire nehir yoluna dönüşen Amuderya güzergâhında uygun gidiş geliş vasıtalarının olmaması idi. Zira Harezmi şarkıcısı meşhur Sefa Muğanni²⁹¹, Özbek aksakalı Yoldaş Ohunboboyev’i Harezmi çalışanları adına şarkı ile karşılarken:

Harezmi bir uzak ökrüg,

Yolleri yok, büzük köprük,

diye şikâyet etti! Bunun için değil mi ki, cumhuriyetimizin yöneticilerinden birisi gidecek olsa, Harezmi emekçileri için büyük bir kutlama olur ve mutluluk hemen şiire (şarkıya) ve çalgıya (ezgiye) yansır.

Büyük inkılap uzakları yakın kıldı, mesafeleri kısalttı, eskiler gibi söylersek “toprak boyunun ölçüsünü aldı”, ayrılanları birleştirdi, saklı olanları gün yüzüne çıkardı, gölgede kalanları aydınlığa çıkardı. Bugün memleketimizin genci, yaşlısı onun önemli bir parçası olan Harezmi’i öğrendi, tanıdı, onun sanatkârları ile yüz yüze gelip tanıştı, onun tarihini okuyup öğrendi, geçmişteki kara sayfalarını gözden geçirdi, Hanların kanlı devrini ve o

²⁸⁸ “Gülistan” dergisinin 1936 yılı 1. sayısında “Çolpan” imzası ile basılmıştır. “Edebiyat Nedir?” makaleler toplamında tekrar neşredilmiştir.

“Gülistan” dergisi esasında neşre hazırlanmıştır.

²⁸⁹ Metyakub Harratov (1867-1939) – halk çalgıcısı (tanbur, dutar, gıcak), nağmeci ve hattat. Kurban Harrot (marangoz) oğlu. K. Horazmiy “Harezmi tanbur hattını” icat etmiş, geliştirmiş ve onun vasıtasıyla Harezmi makamlarını notaya dökmüş, araştırmacı ve hattat sıfatında Muhammad Rasul Mirzaboşi ile iş ortaklığı yapmış. Muhammad Rahim Han sarayında çalgıcı ve nağmecilere hocalık yapmış.

²⁹⁰ Metyusuf Harratov (1888-1952) – şarkıcı, çalgıcı, bestekâr ve şair. Mahlası Chokar, Özbekistan’da hizmet etmiş sanat erbabı.

²⁹¹ Sefa Muğanni (mahlası, asıl ismi Safo Olloberganov) (1882 – 1939) – Özbek şairi, bestekâr-sazende ve cemiyet erbabı.

Hanlara karşı yapılan başkaldırıları öğrendi. Bugün Harezmi emekçileri de bütün Özbekistan, bütün Orta Asya ve bütün Sovyet emekçileri ile birlikte, kendi şehirlerinde sosyalist düzeni kurup, yeni, tok ve mutlu hayat yolunda mücadele edip, pamuk tarlalarında yüksek çalışma örnekleri göstermektedirler.

Bir zamanlar Harezmi'nin saray edebiyatını okuyanlar onun şiirdeki büyük üstatlarını – “Munis²⁹²”, “Ogah²⁹³” ve “Kamil²⁹⁴”lerini – biraz olsun biliyorlar. Biz “Kamil” (başka türlü söylersek Kamil Harezmi) daha sonraki devrin insanı olduğundan onu daha iyi biliyorduk.

Onda da biz çok şeyleri bilmezmiştik ki, bundan 70 yıl önce Harezmi'nin başkenti olan Hive şehrinde Kurban Ağabey adlı bir marangoz yaşamış. Kendinin küçükçe marangoz dükkânında ağaçtan kapı, çark, çıkık, beşik parçaları, keser, balta sapları ve oklava gibi şeyler yaparak geçimini sağlamış. Onun çırağı ve kalfası yokmuş. Marangozluk işlerinde ona oğlu Metyakub yardım edermiş. Akıllı baba, oğlunun bilime ve çalgıya merakını görünce çok düşünmeden onu dosdoğru o zamanın büyük şair ve usta çalgıcısı olan Kamil'in yanına alıp götürmüş, “Bunu bana iyi bir adam yayıp verin”, demiş.

Parti merkezi kuruluşu olan “Pravda” gazetesinin bu yıl 12 Eylül de çıkan sayısında ihtiyar ve nurani bir çalgı olan tanburla oturup prova yaptığı resmi basıldı. Resim altında şöyle diyordu: “Taşkent'e Harezmi'nin en ihtiyar halk şarkıcısı ve çalgıcısı Metyakub Harratov geldi (70 yaşında). O Harezmi'nin bütün klasik makamlarını ve halk çalgısını biliyor. Onun şarkıları Taşkent'te gramofon plaklara alınacak”.

“Pravda” vasıtasıyla bütün Sovyetlere, belki bütün dünyaca tanınan bu adam, o marangoz Kurban Ağabeyin o andığımız oğlu Metyakub'un ta kendisi. O Kamil' (Pahlavon Niyoz) in, daha çok onun oğlu şair ve çalgıcı Matrasul Mirza' (mahlası “Mirza”) nın eğitimini alarak yetiştirdi. Şimdi 70 yaşında olan bu adam, yukarıda söylendiği gibi klasik Harezmi makamlarını (şeş makamın Harezmi varyantı) “Harezmi çizgisi” diye

²⁹² Munis Horazmiy (mahlası, asıl ismi Şermuhammad Avazbiy oğlu) (1778 – 1829)- Özbek şairi. Eser ortaya çıkarmada halkçılık, terakkiperlik gayeleri ön ayak olmuş. “Munis ul-ushshoq” [Uşak Makamı] divanını tertip etmiş, tarihi olayları beyan eden “Firdavs ul-iqbol” [Saadet Cenneti] eseri yazarı.

²⁹³ Ogah (Ogahiy) (mahlası, asıl ismi Muhammadrizo Erniyozbek oğlu) (1809 – 1874) – Özbek şairi, tarihçi ve tercüman.

²⁹⁴ Kamil Horazmiy (mahlası, asıl ismi Pahlavon Niyozmuhammad) (1825 – 1899) – Özbek şairi, musikici, tercüman ve hattat.

meşhur olmuş Harezmi notaları ile birlikte mükemmel bilmektedir. Harezmi halk ezgileri (daha çok destan ezgileri) nden de iyi derecede haberdardır. Kendisinin “Harratî” adlı bir ezgisi de var ki, şeş makama katıldı. Esasında tanbur çalsa da (tanburu mükemmel biliyor), santur çalmaya da yeteneği var. Kendi çok güzel yazı yazar, ömründe iki yüze yakın kitabını güzel yazı ile kopyalamış. Çok hikâye, bilmece, latifeler bilir. Sohbeti tatlıdır. Güzel üslubu ile sözü süsleyip konuşur. Sağlığını koruma konusunda bu adamın kendine özgü bir yöntemi var; o bütün ömrünü daha çok yoğurt ve ekmeği yiyerek geçirmiş. İmkânı olduğunda yoğurdu bir gün bile bırakmamış. Yaşı 70’e gelse de kendini delikanlı gibi hissetmektedir. Güçlü ve neşeli... çok yürüyor çok çalışıyor, yorulmuyor. Taşkent’e geldiğinde oğlu bile ona arkadan zor yetişiyormuş. Kendisi sağlıklı ve dinç görünüyor; bunun için olsa gerek, Taşkent’teki oğluna takılarak; “Oğlum sen yaşlanmışsın”, demiş...

Eskiden Harezmi Müzik Teknik Okulunda çalışmış, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Şimdi Yeni Ürgenç’de Devlet Tiyatrosunda çalgıcı olarak çalışıyor. Şimdiki tiyatro, çalgı, raks konularıyla ilgilenmekte, “Biraz genç olsam Avrupalı nota öğrenirdim, - demekte yaşlı adam, - ama yaşı 70’e ulaştığından beceremem. Gençler öğrensin, mutlaka ki öğrensin”.

İhtiyarın bu nasihatine baştan kendi oğlu Metyusuf Harratov kulak verdi. Metyakub’un kendi oğlu ile Avrupa notasında yazdığı ezgileri 15’u ulaştı. Metyusuf Avrupalı müzik ilminin başlangıç esaslarını bilmektedir. Yaşı kırk geçtiğinde Semerkant’taki Müzik Enstitüsü’nde (1930-1931 yılları) nota ile keman öğrendi. Onun “Harezmi Çizgisi Notasını Avrupa Notasına Uydurma”, “Yerli Çalgı Aletlerini Nota Usulüne Uydurma” adlı eserleri var.

Metyusuf 1889 yılında doğdu. Genel olarak çalgıyı öğrenmede Metrasul Mirza ile kendi babasından eğitim aldı. Santuru ona Kalender Dönmes öğretti; şarkıyı Harezmi’in ilk usta şarkıcısı ve tanburcusu olan Metyakub Pezaçi’den öğrendi. Tanbur ile santuru iyi biliyor; bunun dışında, gıccak, keman, akordeon, dutar ve tef çalıyor. Tef usullerine uygun bir şarkı besteledi.

Harratov’un diğer bir eski usta sanatçı ve çalgıcılarımızdan ayrı özelliği şu ki, ezgi çıkarma ve halk ezgilerini yeniden işleme ve de notaya dökme ile kalmamış, müzik sahasında elinden geldiğince ilmi eserlerde işlemeye çabalamış. Yukarıda söylediğim iki

kitabı buna bir delildir. Bunun dışında o kendisinin Doğu (Özbek) santurunu sonradan yeniden işleyerek Avrupalı sesler usulüne dönüştürdü, yani santurda herhangi bir Avrupa ezgisini doğru çalabilecek bir işe imza attı. Şimdi o tanburu da mükemmelleştirme üstünde çalışmaktadır.

Onun “Harezmi Musiki Tarihçesi” adlı kitabı 1925 yılında Moskova’da basıldı. Onun bulduğu ve notaya döktüğü ezgiler, sosyalist yapının en güncel konularına aittir. Bu durum onların isimlendirilmelerinden de anlaşılmaktadır: “Kolhoz Küyi”, “Geyret, Pahtege!”, “Pehteni Tering”, “Kızıl Esker”, “Mudofaa Marşı”, “Yaşasin Sovet!”, bunların hepsi Özbekçe; bunun dışında Tacikçe üç ezgisi var (şarkıları ile): “Şevem Kiclok Revone”, “Zindebad Dehkoni!””, “Çinden Pehte”.

Harezmi’de Hanlığın devrildiği günlerden başlayıp inkılap işlerine yakından ve aktif olarak katıldı²⁹⁵. Harezmi’de ilk Eğitim Bakanlığını oluşturdu. Harezmi’de Müzik Teknik Okulunu oluşturarak oraya müdür oldu. Özbekistan’ın merkezi Semerkant’ta iken Eğitim Bakanlığından davet aldı. Böylece o Müzik Enstitüsünün kuruluşuna iştirak etti ve enstitüde dört yıl öğretmenlik yaptı. Semerkant radyosunda aralıksız 7 yıl çalıştı.

Şimdi Taşkent radyosunda çalışmaktadır.

Biyografi gibi olan bu bilgiler ile yetinecek değiliz elbette. Özellikle hala babasına kıyasla genç, yetenekli ve azimli olan Yoldaş Metyusuf hakkında, onun bundan sonraki yolu ve gelecekteki işleri konusunda fikrimizi söylemeden geçmeyelim. Yoldaş Metyusuf, az önce söylediğimiz gibi bize Avrupa müziğinin gerekliliği konusunda hiçbir şüphe taşımamaktadır. Babası deminki gibi dedikten sonra birazcık şüphe etse de ayıp olurdu. Fakat Yoldaş Metyusuf, onunla birlikte diğer büyük çalgıcılarımızın da bilmeleri gerek ki, Avrupa müzik bilimi sadece başlangıç teoriden (nota öğrenmeden) ibaret değil; onun armoni (ahenk ilimi), kontrpuan gibi çok önemli fakat zor aşamaları var. Avrupa müzik bilimi merdivenin ilk basamağına adım atanlar sonraki baamaklara da tırmanarak çıkmazlarsa eksik bilim ile müzik alanında çok şey yapamazlar. Hâlbuki Yoldaş Metyusuf çok şey yapmak istiyor; bu konuda ona destek vermeyenlerden ayıplayarak bahsetti. Ama hepiniz biliyorsunuz ki bizde bilimi arttırmak için büyük imkânlar var. Bu

²⁹⁵ “Harezmi’de Hanlığın devrildiği günlerden başlayıp” – 1920 yılı 2 Şubatında Hive Hanı Said Abdulla Han tahttan indirilmiş.

yolda herkese her türlü bir yardım verilmektedir. Sadece kişinin kendisinin gayretli olması gerekir. Yoldaş Matyusuf'un bu gayret ile silahlanması lazım.

O Avrupa müzik bilimini yeterli derecede öğrenip ondan sonra Doğu klasik makamları ve halk ezgilerini de iyice inceleyip, Doğunun eski müzik bilimleri ile de tanışarak ortaya çıksa paha biçilemez eserler vermiş olurdu.

Doğru, onun şimdiki işlerine soğuk bakan, özellikle santurdaki değişimlere yabancı bir kuru bilgelik ile yaklaşan, kesin ve doğru yol göstermeyen kişiler var. Onun bazı ilmi eserlerini yıllarca “saklayan”, nüshasını kaybeden, değer vermeyen idareler var. (Özdeşir ve Sanat Enstitüsü.) Biz onlar hakkında feryadımızı durdurmuyoruz.

Fakat dostluk toplantısı yine Matyusuf Ağabeyin kendi fikri idi. O toplantıyı ise biz tertip ettik.

3.1.70. Üveysi²⁹⁶ (1936)

Klasik makamlar arasında çoğunluk içinde en çok yayılanı şüphesiz “Irak” ezgisidir. Bu ezgiyi Buhara'nın şeymakamcı usta sanatçıları çok söylerdi. Toyçi Ağabey²⁹⁷ ve onun arkadaşları da onu başka türlü çalıp, halk arasında yaydılar. O sahnemizde en önce “Halime²⁹⁸” vasıtasıyla çınladı. “Halime” nin birinci – önceki versiyonunda “Irak” ezgisi yoktu, sonraki piyes üzerinde bir süre çalışıldıktan sonra Halime (kız) nin aryası olarak sahneye çıktı. “Halime” piyesinde onu merhum Tursunay, sonra Halime Nasirkızı Nazireaylar; şeymakamın farklı bölümlerinde: Abdulkhak Sultanov, Rahimberdi Boboconov, Boborahim, Kerim Zakiri, Kuldaşev ve diğerleri de söylediler. Çoğunluk beğendi ve o tam manasıyla kültürümüzün bir parçası oluverdi.

Şeymakamın farklı bölümlerinde ses sanatçılarımız “Irak” ezgisiyle Üveysi'nin:

“Zaboningni keturgil, ey şakarlab toti guftora,

Neçikkim marhamat bolsin neça mandek dilafgora”.²⁹⁹

²⁹⁶ Üveysi – Adı geçen makale “Yorkin Turmuş” dergisinin 1936 yılı 4-5 birleşik sayısında yayımlandı.

²⁹⁷ Toyçi aka - Mulla Tuyçi Toşmuhamedov (1868-1943), usta şarkıcı, Özbek türküçülük sanatının büyük temsilcisi, Özbekistan halk sanatçısı.

²⁹⁸ “Halime” – drama yazarı G. Zafariy'in (1889-1944) nu isimli draması. İlk defa 1920 yılında sahneleştirilen bu eser 20'li ve 30'lu yıllarda birkaç kez oynandı.

²⁹⁹ Ey şeker dudaklı papağan, dilini söze getir ki, bana benzeyen nice göğsü yarahlılara iyilik olsun.

diye başlayan meşhur bu gazelini okumaya başladılar.

İşte o gazeli yazan Üveysi, Umarhan devrinde yaşayan kadın şairlerden olup, adı Cihan Hatun idi. O, “redifli” bir gazelinin sonunda kendi mahlası, (şairlik adı) ve ismini işte şöyle belirtir:

“Yokotib ozni fano martabasiga yeta kor,

Vaysiy nomim mening ul nomi Cihanimga evaz”.³⁰⁰

Cihan Hanım aslen Mergilan’lıydı. Umarhan sarayında Han’ın başkanlık ettiği birkaç şair olduğunu (Fazlî, Ado³⁰¹, Hozik³⁰², Gulhanî ve diğerleri), onların sık sık toplanıp istişare yaptıklarını duyduktan sonra, o şairler meclisine girme hevesine düştü. Bunun için Hokant’a giderken babasından izin istediğinde babası onun talebini geri çevirmese de, kızının saraydaki şairler meclisine girmesine yardım eder ümidiyle Hokant’taki saygın insanlardan olan bir dostunun evine gönderdi. O adam, kızın şaire olsa da henüz genç olduğunu görüp, tereddüt etti:

- Bu halde gidip giremezsiniz. Bir ihtiyar kadın kılığına girip gitseniz,-dedi.

Cihan Hanım, ihtiyar kadın kıyafetlerini giyip, eski peçe yapıp saraya gitti. Onu sokmadılar. Sonra o yukarıda gösterdiğimiz “Zaboningni” diye başlayan gazelin işte bu iki satırını yazıp şairler meclisine gönderdi:

“Meni “Latakhuli” deb mahrum etma boğbon ahli,

Azal degoni bağrim konini tokkan bu gulzora”.

Bundan sonra onu şairler meclisine soktular. Fakat orada ihtiyar bir kadın değil, genç bir kız olduğu ortaya çıktıktan sonra, bir “fitne” çıkmasın diye olsa gerek, onu hemen saray içlerine gönderdiler. Böylece Cihan Hanım Umarhan sarayında kaldı ve daha sonra “Cihan Hatun” diye şöhret saldı.

³⁰⁰ Kendinden geçip hiçlik derecesine ermek, benim “Uvaysiy” denilen adım, Cihan denilen adımın yerindedir.

³⁰¹ Ado – 18. Asırda yaşayan Umarhan sarayı şairlerinden. Özbekçe ve Farsça gazel, muhammesleri bizce beyaz ve mecmualarda ulaşıp gelmiş.

³⁰² Hozik – mahlası, gerçek ismi Junaydullo Ismoilshayx oğlu (18.asır sonu-1843) şair, aslen Herat’lı. 1799-1900 yıllarında Buhara’ya gelmiş. Harezmi’de Munis, Ogahiy edebi grubunda yer almış. Emir Nasrullah Han tarafından katledilmiş.

Sarayda yaşadığı dönemde Mergilan'ın Kalandarhona denilen yerinde güzel süslemeli bir ev yaptırmış. O ev halen duruyordiyolar.

Onun, “Kerbelaname”si, “Divan”ı ve Muhammet Ali Han³⁰³'a (Umarhan'ın oğlu, şair) ithaf edilen “Çin Seferi” adlı eserleri var.

Bir gün Cihan Hatun'a, softa üstündeki narı gösterip bunun hakkında bir şey söylemesini istiyorlar. Cihan Hatun o dakikada nar hakkında dört satırlık bir şiir yazmış. Doğaçlama yoluyla yazılan bu dört satırlık beyit narı ne güzel ve sanatsal tasvir eder:

“Bu na gumbazdir, eşiği tuynugidan yoq nişon,
Neça gulgunpoş³⁰⁴ kızlar manzil aylabdir makon,
Sindirib gumbazni kızlar holidan olsam habar:
Yuzlariga parda tortiğlik, tururlar bağri kon.”

“Yüzlerine perde çekilen “kızların” bağrıların kan” olduğunu söylemiş, saray hizmetçi kızlarının ahu zarlarını tasvir etmiş.

3.1.71. Kızıklar³⁰⁵ (1936)

Anlattıklarına göre, evvel zamanda bir Han'ın kendine özel bir kızıkçısı varmış. Bir gün Han'a selam verip girdiğinde o kızıkçı ile Han arasında işte şöyle bir konuşma geçmiş:

Han: - Peki, falanca, nasılsın?

Kızıkçı: - At gibi, efendim.

Han (gülerek): - At gibi mi yoksa it gibi mi?

³⁰³ Muhammet Ali Han (Madilihan) – Umurhan'ın oğlu. 1810 yılında doğmuş. 1822 yılında Hokant hanı olmuş. Onun hanlık döneminde sulama işleri geliştirilmiş, hanlık sınırları genişletilmiştir. 1840 yılında Nasrullah Han ile yaptığı savaşta yenilmiş ve ona tabi olmuştur. 1842 yılında Emir Nasrullah tarafından katledilmiştir.

³⁰⁴ Kırmızı giyen.

³⁰⁵ “Gülistan” dergisinin 1936 yılı 6. sayısında “Çolpan” imzası ile yayımlanmıştır. “Sanat” dergisinin 1991 yılı 9. sayısında (neşre hazırlayan Sirociddin Ahmed) ve “Edebiyat Nedir?” toplamında tekrar neşredilmiştir.

“Gülistan” dergisi esasında neşre hazırlanmıştır.

Çolpan makalede halk kızıkçılık sanatı temsilcileri hakkında fikir yürütürken, kızıklar hakkında bilgi toplayıp, onların ortaya çıkışını öğrenme gerekliliği üzerinde durmuş. Makalede kaldırılan muamma hala daha kendi önemliliğini kaybetmemiş.

Kızıkçı: - Öyle ise, varlığınız sayesinde it gibi...

Han (ciddi): – Niye öyleyse, önce “at gibi” demiştin?

Kızıkçı: - O zaman efendim, varlığınızın gölgesi bize ulaşmamıştı.

Bunu aktaranlar bundan sonrasını, yani bu cevaptan sonra biçare kızıkçının başı yerinde kaldı mı yoksa derhal bedeninden ayrıldı mı, bunu söylemediler. Genellikle saray olaylarını daha çok sarayın has tarihçileri, “vakanüvisler” yazarlardı. Onların çoğunluğunun boş övgülerden ibaret olduğu ise hepimizce malum. Bir sarayın rezilliklerini sadece başka bir sarayın vakanüvisti cesaret edip yazabilirdi. Padişahlara dil uzatmak, onları hak ve hakikat hakkında biraz eleştirebilmek için Firdevsî ve Fuzulî gibi saraydan uzak duran ve yüksek şairlik makamına erişmiş kişiler gerekti. Tarihte böyle simalara da rastlanmaktadır.

Saray vakanüvisleri sessiz kalmış olsalar da, yukarıdaki cevabı veren kızıkçının Han hazretlerinden herhalde mükâfat almadığı kendiliğinden malum. Bunun gibi hassas dönemlerde sessiz kalmanın kendi de çok şey anlatmaktadır. Halk “indemegenim, nime degenim”³⁰⁶ dememiş midir zira?

Padişahlar, sultanlar, hanlar ve zenginlerin eksiklikleri yüzünden kan döküldüğü zamanlarda, halkın çoğunluğunun derdini bir ılgın ağacı yaprağına bile söyleyemediği devirler (bu konuda bilinen bir hikâye var değil mi, “padişahın başı kel imiş”) oldu. Bu devirlerde halkın zor durumunu, memleketin kara günlerini, çoğunluk fukaranın dert ve kederlerini herhangi bir saray ya da halk kızıkçısı çıkıp “şaka” yolu ile anlatırdı. Büyük büyük kalabalıklarda, yıllık bayramlarda, gece gündüz süren kutlamalarda konuşan kızıkçılar, binlerce insanın yoğun ilgi ile kendilerine dikkatlice baktıklarını göstermelerinden sonra, cemiyetin cazibesi ile cesaretlenip, memleketin büyüklerini, beyler, hâkimler, kadılar, reisler, mühürdarlar ve hatta hanların kendilerini eleştirirlerdi. Sonuçta bazılarının başı gitti, bazıları “sürgün” edilip, bazıları ise başka memleketlere kaçıp, harap olurdular. Sadece onların ağızlarından çıkan büyük hakikatler doğrucu şairlerin ölmez eserleri gibi halkın gönlüne yazılıp kalırdı ve nesillerden nesillere aktarılırdı. Sadece şairlerin eserleri kâğıda yazıldığı için bugüne kadar saklanarak geldiği

³⁰⁶ “indemegenim, nime degenim”- Sessizliğim bile çok sey anlatır anlamında bir deyim.

halde, o kızıkcıların söylediği gerçekler dilden dile geçerken, yüz yılların uzun yolları içinde yitip, yok olup gitmişlerdir.

Yakın Doğu'nun ortak hazinesi diyebileceğimiz Nasrettin Hoca, bu büyük kişilerin ustası değil mi? Oda bu "kızıkcı" denilen şerefli unvana sahip oldu. Kızıkcılık şeriata aykırı diyerek onu aşağılayanlar seviyesiz din adamlarından başkaları değildi! Hala öğrenilmeyen, incelenmeyen ve ortaya çıkmayan, feodalizm devrine ait tarihimizde büyük doğrucu kızıkcıların çok olması gerek. Ezilmiş, baskı ve zulüm altında inlemiş halkın eğlenmesine, sevinmesine, oynama, gülme ve keyif almasına sebep olan doğal ve güçlü akım, ruhani jandarmalarının suni engellerini yıkıp geçen güçlü o akım, işte o büyük talebe yaraşır büyük üstatlar yetiştirmiş. Sözlü Edebiyatı iyice inceleyen bilimsel merkezlerimiz o edebiyatın işte bu önemli kısmına da gereken önemi verseler, çok değerli şeyler kazıp çıkarılacak, daha nice gülüş hazinesine sahip olacağız.

Evvel zaman büyük kızıkcılarını, bu zamanda hayat bulup geniş kitleleri güldüren büyük ve küçük kızıkcıları biraz araştırdım.

Hüdayar devrinin meşhur kızıkcılarından olan "ağzı büyük" Normat ile Abdulaziz'den ötesini hiç kimse bilmiyor. Onlardan sonra şimdiki Yusufcan Ağabey (Mergilanlı) in hocası olan kızıkcı Mathalık gelir, onun hakkında Yusufcan Ağabeyden bilgi almak mümkün. Muhtemelen Yusufcan ondan sonrakiler hakkında da bilgi verebilir. Herhalde bazı kaynakların varlığını ganimet bilip, onlardan bir şeyler öğrenmek gerek idi. Bu da bilimsel inceleme kurumlarımız boynuna düşen görevdir.

Kızıkcı Mathalık'ı Fergana'da duyanlar çoktur. Bu adam ölecek vaziyetteyken de kızıkcılığı bırakmamıştır. Bunun hakkında işte şöyle bir latife aktarırlar:

Kızıkcı Mathalık ölüm döşeginde yatıyordu, durumu ağır, her bir nefesinde onun can vereceğini beklemekte idiler. O sırada Yusufcan söze başlar:

- Usta, böyle yaparak yolculuğa koyuldunuz anlaşılan. O dünya çok uzak diyorlar, yorulmadan, usanmadan ulaşın, ne olursa olsun... Sağlıklı olarak giderseniz bizden önce gidenlere, kızıkcılar "ağzı büyük" Normat'e ve Abdulaziz'e selam götürünüz...

- Evet, selamını da söylerim. "Hiç akli başına gelmedi şu Yusuf'un, nefesi de gittikçe soğumaktadır", diye üstelik azıcık överim sizi.

- O dünyada da insan bol deniyor. Törenlerde söz alıp oradakileri de güldürür müsünüz?

- Evet, orada bu tür törenler yoksa yaparız elbette!

- Oranın insanları buranın insanlarından daha cömert diyorlar. İşleriniz patlayıp, elinize çok çok para geçerse, bize de az az gönderirsiniz!

- Evet, elbette, göndermez miyim? Piyasa çok iyi olursa, bir karışlık mektup yazıp seni de yanıma aldırırım!

Ölürken de kızıkcılığı bırakmayan bu insanların diri oldukları zamanda halkın manevi durumuna nasıl etki ettikleri kendi kendinden görünmektedir.

Yusufcan hala hayatta. Bugün Riştan bölgesinde çalışmakta. Bütün Fergana'da onu bilmeyen yok. Taşkent, Semerkant, Buhara'da da onun şöhreti var. Kızıkcılığın dışında da ezgilerimizi iyi biliyor, ezgilerimizin çalgı kısmındaki yöntemler konusunda ve de milli dansta üstat sayılan bu kişi, kendisinin eski repertuarı ile kolhoz üyesi herkesi hala daha güldürmektedir. Onun, basmacılar, onların büyük büyük kumandanları, şehirden şehire giden tüccarlar hakkındaki latifeleri hala daha dilden dile söylenip durmaktadır. Yusufcan Ağabeyin hayatında ondan faydalanmak (kızıkcılık tarihine ait materyaller almak, dans ve çalgı yöntemlerini öğrenmek, yazıya geçirmek) gerek idi.

Hokant'ta meşhur askiyacılar (Yunus ve diğerleri) ihtiyar Kamil adlı bir kızıkcı, onun yanında yine arkadaşları var. (daha önce geçenler Normat ve Şamatlar.)

Mergilan'da Yusufcan Ağabeyin dışında Mahsum Mamacon, İhtiyar Süleyman, İhtiyar Osman adlı kızıkcılar, Celil, Mamacon, Dede Mamat adlı askiyacılar var.

Andican'da akordeoncu Arif ile onun arkadaşları.

Harezmi'de eskilerden kızıkcı Balta, Tok Tok Baba, şimdikilerden Yusuf ve Kurbanbay, Dede Avaz. Bu sonuncu yeni şöhret kazanmış kızıkcılardandır.

Nemengan'da Mirzarahim adlı bir marangoz birçok meclisi gülmekten kırıp geçirmektedir.

Taşkent'te kızıkcı Kerim'i bilmeyen var mı? Onun oldukça zengin bir repertuarı var. Bu kişi Rus palyaçolarından en meşhurlarını görmüş, biraz onların etkisinde kalmış. Onun ilk kez ortaya çıkışı 1905-1906 yıllarındadır ve 30 yıldan beri sirklerde çalışmaktadır. Sadece kızıkcı değil, iyi bir akrobat, at oynatıcısıdır (hanımı ile birlikte partner olarak oynamaktadır).

Eskiden Taşkent'te Fanuşçu Abdulla, Askıyacđ Said Ahmet, Said Ahmet, Gazibek denilen kişiler vardı. Bunlardan bazıları bütün Özbekistan'da bilinen kişilerdir. Bu askıyacđların piri (üstadı) Askıyabî adlı kişi, onun sürekli ortağı askıyacđ İsmet, bunlar birbirlerine nazım yolu ile takılırlardı. Askıyacđlık bir zamanlar çok zirvede olan bir sanat idi. Bu günkü Tekstil Kombinat'ın pazar alanı olan yer eskiden "Askıya" diye bilinirdi.

Aka Buhorî adlı bir kızıkçı uzun zamandan beri Ikromov parkı³⁰⁷nda halkı güldürmektedir. Cumhuriyet kolhozlarında nice kızıkçı, askıyacđ, peyravcı, çenduvçi yiğitler var.

Bunların hepsi sanat işine rehberlik yapan idarelerin dikkat ve ilgilerinden uzakta, kendi başlarına halkı güldürmektedirler. Geniş kitleler sirkı sevmektedir; sirk kızıkçılarını, genellikle kızıkçıların oyunlarını beğenmektedirler. Bizim sanat idareleri, tiyatro idareleri, yazar, şair ve diğđer sanatkârlarımız ise bu ana kadar geniş kitlenin ihtiyacına hizmet eden kızıkçılık sanatına hiç bakmıyor, bu önemli sanatı ciddiye almıyor, görmezden geliyorlar. Kızıkçılarımızın hepsinde görülen repertuar kıtlığı, Dakkı Yunus'dan kalan esprilerin defalarca tekrar edilmesi, kızıkçılık repertuarına yeniliklerin girmeyişi, sadece kızıkçıların ayıbı mı?

Sorun sadece inceleme ve tarihi materyal toplama üstüne değil; bizde günden güne güzelleşen, her yerde övülen, kendini gösteren, Shakespeare eserlerini sergileme derecesine erişen tiyatro vardır. Onun besini sadece klasik ve zamane eserlerinden, tercümelerden ibaret olursa, bu doğru olmaz.

Kazak Tiyatrosunun büyük başarısı, ondan önce Ukrayna Topluluğunun kazandığı başarının temelindeki incelik halk icadına yaslanmalarında idi, acı olsa da gerçek şu ki, biz meselenin bu yönüne tiyatro işlerimizde şimdiye kadar çok önem vermedik.

Halk kızıkçılarını araştırmak tiyatromuzun komedyenlik tarafı için büyük bir kaynak olacaktır. Geç olsa da bunu itiraf edip, buna uygun tedbirler almalıyız. "Hamza"nın ilmi laboratuvarına herhangi bir kızıkçının adım attığını duydunuz mu? Biz duymadık.

³⁰⁷ Ikromov parkı – Taşkent'in Eski şehirdeki bağımsızlık yıllarına kadar A. S. Puşkin adı ile adlandırılan medeniyet ve dinlenme bahçesi 1937 yılına kadar Akmal Ikromov adı ile adlandırılmış. Şimdi Abdulla Kadiri bahçesi diye adlandırıldı.

Kızıkçılar şimdi gülmeye ve keyif almaya erişen halk için yine de gerekli kişilerdir. Onları, onların eserlerini, onların yaygın ve yeni icatlarını sadece bayramlar, kutlamalar ve açık meydanlarda değil, opera, dram, komedi sahnelerinde de görmek istiyoruz.

3.1.72. Üstadın Özellikleri³⁰⁸ (1937)

Bana M. Gorki'nin en güzel eserlerinden "Ana"yı tercüme etme şerefi düştü. Onu çok uzun bir sürede tercüme ettim. Çünkü seviyordum, sevdiğim için bütün kalbimi ona veriyor ve üstüne eğiliyordum. Eser, insanda çok merak uyandırıyor, ayrıca tercüme yapan ben eserin anlamına kapılıp gidiyorum ve tercümeyi unutup eseri okuyorum. Bunun gibi durumlar çok oldu, birkaç kez okuduğum yerler bile oldu. Ben açık açık hissettim ki, büyük üstat Gorki, klasik eseriyle bana, yani bu esere meftun tercümana sezdirmeden tesir etmişti. Bu etki benim romanlarımda da görülmektedir.

Gorki, insan dostu. Bizim devrim rehberleri Lenin ve Stalin, âdemoğullarının gerçek düşmanlarına karşı acımasız olan bu zatlar, insanları nasıl cömert bir sevgiyle sevdiler. Bunun binlerce kanıtı var. Lenin'in sadece, o açlık ve kıtlık yıllarında, kendi adına gelen (onun kendisine bağışlanan, uzak şehir işçileri tarafından bağışlanıp gönderilen) buğdayı o açlık yılları boyunca çocuk yuvalarına ve okullara gönderip verdiğini hatırlasak yeterli. Büyük Stalin dağlı kızı Memleket ile görüşürken bu düşünceli babanın yüzündeki gerçek sevinç ateşinin alevlerini hatırlayalım! Bu örnek yeterli. Bütün mazlum insanlığın yüzlerce binlerce yıllık sevgisinden dolayı kendinde beliren o yüz ifadesinden dost memnun oldu, düşman yandı. O sevinç alevi, insanoğluna olan gerçek muhabbetin o parıltısı, Gorki'nin eserlerinde doluydu. "Ana" da Ana'nın tasviri, Sofiya'nın, hasta (mum fabrikasındaki tüberküloz hastalığı) ve farklı farklı insanları sevmesi, yazarın gönlünün engin bir deniz olduğunu göstermektedir. Gorki'nin, insanoğluna bu kadar sevgi ve muhabbet göstermesi, bu onun gönlündeki insan sevmeye özelliğinden gelen öznel bir şey değil. Bu, yazarın bağlı olduğu Yüksek sınıfın genel

³⁰⁸ Üstadın Özellikleri – M. Gorki'nin vefatının birinci yılı münasebetiyle yazılan, adı geçen makale "Kızıl Özbekistan" gazetesinin 1937 yılı 18 Haziran sayısında yayımlandı. Makalede, müellif üzerinde 30'lu yıllar ideolojisinin hissedilir etkisi var gibi, Çolpan'da pohpohlayanlar safına katılmış gibi görünüyor. Ama şunu akılda tutmak gerek ki, bu makale Çolpan'ın matbuattaki son makalesidir, bunu yazdığı zaman şairlik hayatı ince bir ip üstündeydi.

özelliği. Gorki bunu “Ana” da çok güzel anlattı. İşçiler birisini birazezmişler. Bu konuda onlar arasında şöyle bir konuşma geçer:

- Bizimle onlar arasındaki farkı gördün mü? : birini biraz dövdü ve şimdi kalbi biraz kirlendi, utandı, vicdan azabı duymaya başladı. Herkese kırıldığını söyle! (“Ana”, 1.bölüm, 27.bab).

Gorki bir şairdir. Onun eserlerinde sadece bir nesirci (romancı) görünmüyordu, her yerden nazik kalpli, güzellik seven ve tabiat vurgunu bir şair çıkıyordu. Ben her türlü mensur eserde (roman, hikâye) güzel teşbihler ve tabiat tasvirlerini severim, Gorki de bu şeyler çok değil, az; onun güzelliği de bundan. Onlar çok fazla olsaydı, ressamın sanat eserinden ziyade boyacı (sırcı) nın şekilsiz ve sanattan mahrum çizgileri gibi görünecekti.

Gorki her türlü tabiat manzarasını canlandırıp, ona can verip, onu gözümüzün önüne olduğu gibi getirebilmektedir. Onun canlı romanları sağda solda dolaşmaktadır: onun tasvir ettiği ateşin alevi yanıp duran kuru hava değildir, o oynamakta, kımıldamakta ve sizler bizler gibi canlı yaşamaktadır. “O ateş yine alevlendi, lakin bu defa eskisinden daha güçlü daha parlak; gölgeler kendilerini yine ormana vurdular. Yine ateşin etrafında toplandılar ve ateşin çevresinde sessizce düşman oyununu oynayıp, titremeye başladılar. Islak dallar ateşte dile gelip ah vah ettiler. Ilık havanın dalgaları ile huzursuz olan yapraklar birbirleri ile kucaklaşıp, zaman zaman sarı ve kırmızı renklere boyanıp oynar, kıvılcımlar saça saça yukarıya yükselir, yanan yapraklar uçuşur, gökteki yıldızlar ise kıvılcımları işaret edip onlara tebessüm ederdi.”

Gorki, işçiler sınıfının yetiştirdiği en büyük sanatkâr ve sanat üstadı.

3.2. KÖŞE YAZISI METINLERİ (ÖZBEK TÜRKÇESİ)

3.2.1. Andijonda Yangi Bonk (1914)

Andijonda, musulmon qit'asinda, «Devoni Matqobil shirkat bonki», ya'ni «vriminniy kridit» ochmoqg'a qaror berildi. Hozirgi a'zosi 180 nafar bo'lub, 130 dan ziyodasi musulmonlardur. Sarmoyasi 28 ming so'mdur. Mashvarat a'zolari olti nafar bo'lub, yarmi musulmonlardan: Eshonxon maxzum Odilxo'ja o'g'li, Zunnunboy Qutlug'boy o'g'li, Mirhaydarboy Mirkomil o'g'lilaridur. Idora a'zolar 3 nafar rusdur. Azbaski, bizg'a zamonag'a taalluqdor, ilmdan xabardor kishi yo'qdur. Taftish a'zolari uch nafar bo'lub, biri Sa'dullaxo'ja Tursunxo'ja o'g'li janoblaridur. Bonka kelar hut oyinda* ochilsa kerak. Ushbuni vujudga kelishig'a mazkur muhtaram musulmonlar va alarni yordamchilari sabab bo'ldilar. Bonka bo'lmasun deganlar-da bor ediki, ularni «Oyna» idorasindagi «Mush»g'a havola qilduk.

«Oyna» jurnalining 1914 yil 18 yanvardagi 13-sonida «Abdulhamid Sulaymoniy» imzosi bilan bosilgan. Birinchi marta adabiyotshunos Rustamjon Tojiboyev tomonidan topilib, 1993 – 1994 yillarda respublika gazetalaridan birida e'lon qilingan.

Hut oyi – quyosh yili hisobidagi oy, fevral-mart oyiga to'g'ri keladi.

3.2.2. Andijondan Maktub (1914)

Andijonning mashhur milyunuri Mirkomil afandi haqinda «Vaqt»da* bir maqola yozilgan edi. O'shal maqolani «Vaqt»dan «Tarjimon»*, «Tarjimon»dan 14-raqamli «Oyna»ga* ko'churildi. «Oyna» ham o'z tarafidin «muborak bo'lsun» dedi. Ushbu bobda biz ham bir nimarsa etmoqchi bo'lamiz: o'tkan yoz Mirkomil afandi tabiblar tavsiyasi ilan Veyona, Berlin va Parij va boshqa ba'zi Ovrupo poytaxtlariga bordi, ammo na sababdandurki Istanbulga borgan yo'q. Endi kelayluk ovrupolilardan ibrat olmoqg'a, ushbulardan ibrat olub, janob boy o'zlariga maxsus bir oftomobil olub, minib yurodurlar. Boshqa o'rnak hozirda yo'q. Xastaxona, madrasa va jome bo'la turg'an bo'lsa, Andijonda Kultepa degan bir ochiq maydon bor edi. O'shal Kultepani olgan emishlar degan so'z bor. Jome solar emishlar deb mish-mish xabarlar bor, ammo ma'lum emas. Ehtimolki, mundin keyin bo'lsa, yoshrulub qolmasunki, Andijonda bir maktab bino etdurdilar. Muallimlikg'a katta madrasa mutavallisining muovini tayin etildi. Ul muallim afandi har

vaqt Andijonni taraqqiyparvar yoshlarini soʻkub yuraturgʻan bir kishidurlar. Oʻqutaturgʻanlari eski usuldir. «Vaqt» va «Tarjimon» va ondin «Oyna»da yozilgan jome, xastaxona va maktabdan alhol asar yoʻqdur. Balki, avvalgi xabar boy afandining ishratlari ila boʻlgandur. Ul-da maʼlum yoʻq. Xayr biz ham dermizkim: «Muborak boʻlsun!»

«Oyna» jurnalining 1914 yil 19 fevraldagi 17-sonida «Quyov» taxallusi bilan eʼlon qilingan.

«Vaqt» – XX asrning 10-yillarida tatar maʼrifatparvari Fotih Karimov tomonidan nashr etilgan gazeta.

«Tarjimon» – 1883 yildan Bogʻchasaroyda I.Gasprinskiy muharrirligida uning vafoti (1914)ga qadar qrimtatar tilida nashr qilingan gazeta.

«Oyna» – 1913 yil avgustidan 1915 yil iyuniga qadar Samarqandda M.Behbudiy muharrirligi va noshirligida oʻzbek va tojik tillarida nashr qilingan jurnal.

3.2.3. Adabiyot Nadir? (1914)

Adabiyot har bir millatning hisli koʻngul tarixining eng qorongʻu xonalarida maishat (tirikchilik)ning ketishiga qarab har xil tusda va rangda yetishgan, fayzli til birla taqdir etula olmaydirgʻon bir guldur. Ushbu yashadigimiz muhit doirasida aning toʻlquni odamning har xil maishatiga qarab oʻzgaradir.

Har sinf, xalqning oʻziga maxsus ohangi, oʻziga taʼsir qiladurgʻon zori boʻlur. Mana shul muhit boʻshligida boʻlgan qatʼiy toʻlqunning bir-biriga birlashmagidan har odamga har xil shodliq va yo koʻb achchiq taʼsir etmagidan odamning koʻnglida oʻzi bilmasdan oʻrnashub qolgʻon va har vaqt, umrining oxiriga qadar saqlanaturgʻon qaygʻulanmak va yo koʻkrak kerib qoʻb dam olurday oh urmaklar — hamasi koʻngilda har xil rangda, har xil kayfiyatda toʻlub yotqon adabiyot xosasindan sanalur. Kishi baʼzi vaqtda shodlikdan kulur va baʼzi vaqtda koʻz yoshin toʻkub yigʻlar, oh tortar. Odamning mundogʻ har xil kayfiyatga kirub turmogʻi oʻz ixtiyori nla boʻlmay, balki maishati yoʻlida har vaqt uchrab turadurgʻon falokatning anga baʼzi vaqtda zulm koʻrsatmogʻi va baʼzi vaqtda bir yaxshilik koʻrsatub suyundirmogʻidin kelub — yaxshi koʻrganda suyunib, yomonliq koʻrganda yigʻlab — shundogʻ boʻlub ikki turli oʻzgarub turar, baʼzi vaqtda falak bir odamni qaygʻuga solar, ul oʻzi tushunib, oʻylab turub, oh tortub yigʻlar. Bu hasratlarni

o‘z ichiga sig‘dirolmas. Birovga aytsa, «Voy bechora» deyurmukin, deb o‘z qayg‘usini birovga aytmakka tilar. To‘p to‘g‘ri aytganda u qadar ta‘sir qilmas. Adabiyot ila aytganda albatta ta‘sir qilar. Mening bir oshnamning o‘ldigi xabari kelar. Men hech xafalanmayman. Bir vaqtda maktub kelar, maktubda alarning ko‘rgan kunlari adabiyot ila bunday yozilur:

Gullar bila pok qayg‘uli mahzun boqurdi

Ko‘z yoshlarimiz to‘xtamay tun-kun oqurdi.

Mana shuni o‘qub albatta bir ta‘sir ila alarning qayg‘usiga qo‘shulurmiz. Bir bola uxlamasa alla aytarlar. Bola tez uxlab ketar. Chunki ul andin bir lazzat his qulur. Eski bobolarining bir ma‘shuqa uchun Qoshg‘ar taraflariga yayov borganini va yo‘lda o‘g‘rilar tarafidan o‘lturulgani g‘oyat yaxshi ohang bilan aytilur. Ul vaqtda bola ta‘sirindan uxlab ketar. Shunga o‘xshash o‘zining shavkat va g‘ayrati ila zamonasida butun dunyoni havor va dahshatga solg‘on jahongirlarning o‘tkazgan kunlarin va davrlarin tarixlarda ko‘rsa va eshitsa har kishi yuragida bir botirliq va bir fidokorlik his etar va qahramonona umidlarda bo‘linur.

Mana shunday qahramonona umid, qahramonona his va qahramonona g‘ayrat — barchalari tarixiy adabiyotning natijasidan boshqa narsa emasdir. Hech to‘xtamasdan harakat qilub turg‘on vujudimizga, tanimizga suv-havo ne qadar zarur bo‘lsa, maishat yo‘lida har xil qora kirlar ila kirlangan ruhimiz uchun ham shul qadar adabiyot kerakdir. Adabiyot yashasa — millat yashar. Adabiyoti o‘lmag‘on va adabiyotining taraqqiysiga chalishmagan va adiblar yetishdirmag‘on millat oxiri bir kun hissiyotdan, o‘ydan, fikrdan mahrum qolub, sekin-sekin inqiroz bo‘lur. Muni inkor qilib bo‘lmas. Inkor qilg‘on millat o‘zini inqirozda ekanun bildirur.

Bizdan boshqa millatlarga ko‘z solsak ko‘ramizki, alarning olti yoshdan oltmish yashar qarilarina qadar adabiyotdan bir lazzat olub oxir umriga qadar adabiyot o‘qub eshitmakni vazifai milliyasidan hisob qilur. Mana shuning uchundirki, Ovro‘poning har shahar va qishloqlarida har kun, har hafta adabiyot kechalari qilinur, adabiyot o‘qilur, nutq so‘ylanub xalq ko‘b kirub ta‘sirlanurlar. Mana totor qardoshlarimiz yilda bir daf‘a bo‘lsa ham shahar va qishloqlarida «Adabiyot kechalari» qilub xalqg‘a ruh berub ko‘b olqishlar, ofarinlar oldigini g‘azetalardan o‘qub turmakdamiz. Bizlar esak adabiyotdan lazzat olmak bir tarafda tursun, hatto bobolarimiz va bolxosa «Islom madaniyati»

zamoninda katta ro‘l o‘ynag‘on va alarning maishatlarin ko‘rsatgan ta‘rix umumiylarni o‘qub anglamoqdin ham ko‘b yiroq turamiz.

Bizni ulamo va eshonlarimiz to‘n kiymakdan, avomlarimiz choyxonalarga chiqub choy ichmakdan va ziyolilarimiz esa Ovrupo kiyumliklaridan va qiymatlik papiro‘slaridan lazzat olurlarki, «adabiyot nima?» desang, javobida yuqorida aytilgancha «ya‘ni, masalan»dan boshqa javoblari yo‘qdir. Mana shuning uchundirki, kundan-kunga ruhimiz tushub, keladirdg‘on istiqbolimizga umidsiz qarab, boshqa millatlar kabi shod va umidli yashamaymiz va bizda shodlik va ruh bo‘lmagani uchun bir ishni qilamiz deb endi o‘ylaganimizda o‘y yo‘q — fikrlar chochilub, aqllarimiz parishon bo‘lub ketar.

Adabiyot chin ma‘nosi ila o‘lgan, so‘ngan qaralgan, o‘chgan, yarador ko‘ngilga ruh bermak uchun, faqat vujudimizga emas, qonlarimizga qadar singishgan qora balchiqlarni tozalaydirg‘on, o‘tkur yurak kirlarini yuvadurg‘on toza ma‘rifat suvi, xiralashgan oynalarimizni yorug‘ va ravshan qiladirdg‘on, chang va tuprog‘lar to‘lgan ko‘zlarimizni artub tozalaydirg‘on buloq suvi bo‘lg‘onlikdan bizga g‘oyat kerakdir.

Endi, ey, qardoshlar! Adabiyot o‘quylik. Adiblar yetishdirayluk, «adabiyot kechalari» yasayluk. Ruh, his, tuyg‘u, fikr, ong va o‘y olayluk, bilayluk. Agarda «bayoz» va bema‘ni bir-ikki dona kitoblar ila qolsak, mahvu inqiroziy bo‘lurmiz. Yuragimiz kundan-kun toshdan ham qattig‘ bo‘lur. Yurakni eritayluk, ruh berayluk, inqiroz bo‘lmayluk. Menim bu ojizona fikrima qo‘shilaturg‘onlar bo‘lsa adabiyotning foydasi to‘g‘rusinda «Oina» va «Sado»larimizga tarixiy va adabiy maqola va she‘rlar yozsunlar, kitoblar tartib bersunlar. Hozirda bizga birdan-bir lozim bo‘lg‘on narsa — adabiyot, adabiyot, adabiyot...

Adabiyot nadir? — «Sadoi Turkiston» gazetasining 1914 yil 4 iyun sonida bosilgan.

Havor — asoratga solmoq, ezmoq.

Bolxosa — xususan.

Bayoz — asrimiz boshlarida yurtimizda keng tarqalgan she‘riy majmualar nazarda tutilyapti. Bayoz — biror shoir tomonidan tarkib berilgan she‘riy to‘plamlarning bir turi. Masalan, «Bayozi Haziniy», «Bayozi Kamiy»...

«Oina va sadolarimizga» — 1913—1917 yillar orasida Samarqandda jadidlarning ma'naviy otasi Mahmudxo'ja Behbudiy muharrirligida chiqib turgan «Oina» jurnali va «Sadoi Turkiston» hamda «Sadoi Farg'ona» gazetalari nazarda tutilmoqda.

3.2.4. Vatanimiz Turkistonda Temiryo'llar (1914)

Ushbu sana o'tgan aprel oyidan boshlab Andijonning ko'b qishloqlariga temiryo'llar g'oyat tezlik bilan ishlanub turmoqdadir.

Chunonchi:

Birinchi. Namangandan kelub, Andijong'a, Andijondan Hazrat Ayyubga*, hazrat Ayyubdan cho'zulub Olmota taraflariga ketadur.

Ikkinchi. Andijondan bir shox chiqub Xo'qandqishloq, Mosi, Bozorqo'rg'on taraflariga.

Uchinchi. Andijondan O'sh, Jalolobod, O'zgand bilan Qitoyning Qashg'ar hududig'acha boradur. (O'sh, Jalolobod, O'zgand temiryo'llari hozir ishlansa ham, Qashg'ar hududi temiryo'li bir necha yillardan keyingina ishlanmoqga boshlansa kerak.) Bul yo'llar hammasi O'rta Osiyo temiryo'llariga tutashib, g'oyat mukammal bo'ladur. Bul temiryo'llarning ko'b ekin joylarni bosub o'tmog'i, masjid va xonalarni vayron qilub o'tmog'idek zararlari bo'lsa ham, foydasi yana ko'broqdur. Yo'l bosmachilar va boshqa o'sallarning* hujumidan qutulmoqga foydasi tegar, qishloqlar yaqinlashar, obod bo'lub ma'murlashar, arzon yerlar qiymat bo'lur. Faqat gazeta muhiblarimiz va temiryo'l bo'yidagi baxtli qarindoshlarimiz «Sadoi Farg'ona»ning 18-no'merasidagi andijonlik Ubaydullaxo'ja Sulaymoniy janoblarining «Turkistondagi va bilxossa, Farg'onadagi musulmon qarindoshlarimizga xitob» unvonlu maqolasining mazmuniga qarab amal qilmoqlaringiz kerakdur. Temiryo'lning bormog'i bilan tanobi 100 so'mlik yerlar, albatta, 1000 so'mgacha chiqar. Faqat, Ubaydulla afandining aytganicha, «bebaqo minglarga* qiziqmasa kerak», oqcha bitar, qadr ketar, ammo ul yerlarni topib bo'lmas. Zamonamiz shundog' zamondurki, tirikchilik bilan raqobot qilmoqga, maishat zulmidan qutulmoqga qo'lda yer bo'lmoq kerakdur. Yer sotgan pulga qiziqganlarni maishat, tirikchilik toshqini va to'lquni kelub urub, parcha-parcha qilmog'ida shubha yo'qdur. 100 so'mlik yerimiz bora-bora obod bo'lub, 5 – 10 ming so'mga ham chiqar, buni yaxshi o'ylamoq kerak.

Er va tuproq sotgan bola-chaqa va naslini sotgan bilan barobardur. Bir ota yerini sotdi demoq bola-chaqa va naslini to qiyomat och va yalang'och qoldurdi demoqdur. Vatan, tuproq shundog' onadurki, buni xo'r qilduk, o'zimizning ham xo'r bo'lmog'imiz ko'z oldidadur. Yer sotub xonavayron bo'lganlardan ibrat olayluk! Janob Haq ikki ko'z va aql berubdur. Ko'zlarimiz ila ko'rub, aqlimiz ilan o'ylayluk! O'zimiz dunyog'a yalang'och kuyuncha kelub, onamiz, vatanimiz, tuproqimiz bizni boqar, rizq berar, katta qilar, dunyoda yashatar, ul onani sotganlar, albatta, ne'matning qadrini bilmagan kufroni ne'mat qilgan bo'larlarki, ko'b yomon gunohg'a botarlar.

Tuproqdan yaratilduk, demak, tuproq tanimizdur. O'z tanimizni o'zimiz sotsak, beaqllik emasmu? Ajabo!

Vatanimiz avval obod emas edi. Mana, temiryo'llar kelmog'i va solinmog'i bilan obod bo'lar, qishloqlarg'a ham madaniyat kirar.

Ey qarindoshlar! Shaharliklar bo'lduk! Bo'lduk! Ammo qishloqlilardan katta iltimosimiz shuldurki, Ovruponing mo'dasidan, shishasidan, buzuq axloqidan namuna olmasdan va bunlarga bul jihatdan taqlid qilmasdan, balki ilm, fan, hunar, sanoatga o'xshashlik madaniyatlaridan namuna olub, bul jihatdan taqlid qilmoqingiz lozimdur. Ovruponing mo'dasi va buzuq axloqi sizlarni xonavayron, bevatan asir-qul qiladur. Bundan saqlaningiz! Ovruponing maktab, madrasa, ilm, fan, san'at, hunarga o'xshash madaniyatlari sizlarni obod, ma'mur olim qilub, johillikdan, asorat-qullikdan qutulduradur. Birodarlar, ko'zlaringizni ochub, yaxshi o'ylanglar!

Mana shul Farg'ona temiryo'lida bir suyunadurgan ish bordurki: 700 tanobcha yerga istansiya vagzal va skalad qilmoq ishini (podratini) Namangandan turub asl toshkandlik muhtaram mulla Abdulloh afandi Hamidullayev olmishdur. Vagzalni tomosha qilmoq uchun borganimizda, mulla Abdulloh afandining ukasi Abdulaziz afandi ila ko'rushganimizda, Abdulaziz afandi taassuf qilub dediki: Shundog' katta muassasalarning foydasini ovrupolilar ko'rub, onlarning qo'llarig'a o'tayotganiga ichimiz achishub, «Namangan» istansiyasini bino qilmoqg'a ham olgan edik. Endi, mana, Andijon katta istansiyasini ham oldik», – deydur. «Vagonlab tsement kelub turmoqdadur. Sementdan xishtlar qo'yub turadurlar. Birinchi boshlab istansiyalarg'a armani va ruslar kelub o'turmoqdadur. Bechora musulmonlar bo'lsa yerlarini oylik qilub bermoqdadurlar.

Hozirdan ijaraga bersalar, bora-bora oz pul bilan sotub ham qo‘yarlar. Vagzalg‘a yaqin yerlarda istansiya atrofida endi g‘ayr millat ko‘rinmoqg‘a boshladi», – deydur. Mana shundog‘ gaplarni Abdulaziz afandi bilan so‘zlashib o‘lturdik. Qarindoshlar, diqqat lozim! So‘ng pushaymon bo‘lmoqdan foyda yo‘qligi hammamizg‘a ma‘lumdur. Hech bo‘lmasa, Abdulla afandidek namuna ko‘rsatg‘uchi fidokor savdogarlarimizdan ibrat olub vatanimizning boyligini, tijoratimizning foydalarini chetlar cho‘ntagiga solmasdan va bermasdan o‘z cho‘ntagimizda olub yurmagimiz kerakdur.

Bizga shundog‘ ishlarg‘a kirushmoqg‘a vaqt!..

Biz ham insonmiz, insondek yashayluk!.. Maishat to‘lquni bilan urushayluk!

Qarindoshlar!.. Vaqt g‘animatdur.

«Sadoi Farg‘ona»: Aholi rizo bo‘lmaganda temir yo‘li masjid va madrasani hech bir vaqt vayron qilub o‘tmas, rizolik bilan o‘tkanda ham muning uchun katta pullar berub o‘tar.

Maqola «Sadoi Farg‘ona» gazetasining 1914 yil 6 iyun sonida «Cho‘lpon» imzosi bilan bosilgan. Keyin «Vatan» gazetasining 1994 yil 5 oktyabr sonida (nashrga tayyorlovchi Ulug‘bek Sulton), 2000 yili «Turkiston matbuot tarixi (1870 – 1917)» kitobida qayta nashr qilingan.

«Sadoi Farg‘ona» gazetasi asosida nashrga tayyorlandi.

Hazrat Ayyub nomi bilan atalgan joyning hozirgi nomlanishini aniqlay olmadik.

O‘sal – yaramas.

Bebaqo minglar – bevafo pullar ma‘nosida.

Muhib (arab.) – sevuvchi, do‘st tutuvchi; gazeta muhiblarimiz – gazetxonlar ma‘nosida.

3.2.5. Vatanimiz Turkistonda Ziroat va Dehqonchilik (1914)

I

Muhtaram muharrir afandi!

Ushbu maktubimni «Sadoi Farg‘ona» gazetangizni bir go‘shasida darj qilub* dehqon qardoshlarimizni suyundirsangiz edi.

Butun Rusiyada manbatlik* jihatdan Vatanimiz Turkistonning ilgarida ekanligi hamma'ga ma'lumdur. Va hatto butun dunyoda manbatlikning birinchisi Amriqo bo'lsa, bizning Turkiston ham ikkinchi sanaladur. Vatanimizning tufrog'i shuncha manbat bo'lsa ham, o'zimiz har vaqt umrimizni banka eshiklari ostida sudralub o'tkazamiz. Har kuni gazetalarda faloniy sindi, falonini vekseli protsent bo'ldi, do'koni pechatlandi degang'a o'xshash qo'rqinchlik xabarlarini o'qub eshitmoqda va ko'rub bilmoqda bo'lsak ham, ammo ibratlanmaymiz, sababini hech tekshirmaymiz. Yolg'uz «bozor kasod» deb o'ta beramiz. Ammo bozorni kasodligig'a nima sabab ekanligini tekshirmaymiz.

Mundog' taassuflik xabarlarini eshitgan amriqoliklar taajjub qilsalar kerakkim, shundog' manbat tufrog'lik xalqi nimaga mundog' deb, ammo ul amriqoliklar ekin asboblari ishlatub biz 10 kishi 10 kunda qilg'an ishimizni onlar 2 kishi bilan 10 soatda qilmoqdadurlar. Onlarda o'rish, chochish, chopish, terish, ekish hammasi oson. Olat (mashina) bilan tez tayyor bo'latur. Onlar o'shal mashina bilan vaqtinda tez yig'ushturub oladurlar. Biz bo'lsak yerimizni to'plab tashiguncha yomg'ir, qor yog'ub qolsa, dalada tamom qoldiramiz. Shul oson asboblar Rusiyani butun dehqonlarida bordur. Bizlar ham shul ekin asboblaridan olib ishlatsak, og'ir mehnatlarimiz yengillanur edi.

Bul to'g'rida «Oyna», «Sadoi Farg'ona»larimiz, mumkin bo'lsa, qishloq tilida ko'broq yozib onglatsalar, bor-yo'qdan iborat yoshlarimiz ham bo'sh vaqtlarida qishloqlarg'a chiqqanlarida og'izlariga popirus solub, onglamag'an xalqg'a safsata sotmay, shundog' foydalik narsalardan bildursalar va tushundursalar, xalq turmushini yengillik tarafig'a necha odum o'tlang'an bo'lur erdilar.

II

O'tgan maqolamda dehqon qarindoshlarimizdan hech birlarining ziroat mashinalari ishlatmaganliklarini yozgan edim. Maqolani yozgandan so'ngra qishloqlarda yurub, o'zum ko'b dehqonlar bilan ko'rushib fikr oldim. Endi alarni fikrlarini o'ylagan millatparvar kishi ko'zlaridan qonlik yoshlarini oquzmay mumkin emas. Alar aytadurlarki:

«Durust ziroat mashinalari qandaylik ekan, ammo pul kerak. Bizning qo'limizda bo'lsa naqd tayyor pul yo'qdur».

Men aytdim: «Ekin vaqtida pul bo'lur yoki pul o'rniga ekan ekinlardan olub borub bersangiz ham mumkin-ku...»

Ular shu taassuflik yomon javobni beradurlar: «Paxta eksak g‘o‘zapoyasig‘acha, bug‘doy eksak somonig‘acha qarzimiz badalig‘a xo‘jayinlarimiz boylarg‘a olub borub beramiz. Yana ikkinchi ekinga beradurg‘an bo‘lub boylardan pul olub, qish ichi bola-chaqalarimiz ila ming mashaqqat va ming qiyinlik ila ovqat o‘tkaramiz. Qish chiqqanidan keyin bola-chaqalarimiz ila ishga tushamiz. Bolalarimiz o‘qushdan qoladurlar. Mardikor olsak, yana sarf ziyoda bo‘ladur, pul yo‘q. Noiloj bolalarimizning maktabdan qolishiga rizo bo‘lub bo‘lsa ham bolalarimizni dalaga olub chiqub, qo‘sh haydash, g‘o‘za chopish, chigit ekish – shunga o‘xshash qiyin ishlarga qo‘yamiz. Chigitga pul deb borsak, xo‘jayinlar so‘kub, har turli haqoratlar ila yig‘in-terin vaqtida 100 so‘m qilib berishga 40 – 50 so‘m pul beradurlar. Ikkinchi oni olub chiqub, bir kun ham qishloqda hovlimizda soqolni olmaymiz. Yana bu ahvolimizni ustiga biror to‘y-mo‘y bo‘lub qolsa, tamom och-yalang‘och, yer-suvlarimiz boylar qo‘lida, ko‘chalarda tilanchi-gado bo‘lub qolamiz, «Qani munga chora?» – deydilar.

Bularni o‘ylaganda ko‘zlardan tamom qonlik yoshlar to‘kmoqg‘a to‘g‘ri keladur. Ey taraqqiyparvar yoshlar! Siz ham yozsangizlar har vaqt bechora mazlum dehqonlarni puldorlardan, qullik, asirlikdan qutuldurmoq choralari to‘g‘risida yozinglar. Hammadan yo‘l kerak. (Yana bo‘lur.)

III

Vatanimiz Turkistonga taraqqiy davri kirgandan beri tatar gazetalarida bo‘lsun va o‘z gazetamizda bo‘lsun bor quvvatimiz, bor ovozimiz bilan: «Ilm kerak», «O‘qumoq kerak», – deb qichqurub kelduk. Mana shul qichqirmoqliklar mevasi bo‘lsa kerakdurki, qishloqlarda hozirda bo‘lmasa ham, hamma shaharlarimizda oz bo‘lsa ham «yangi usul» maktablar ochildi. Qisqachagina aytganda, o‘qumoq va o‘qutmoq ishlarimiz, alhamdulillah, sekin bo‘lsa ham olding‘a qadam bosadur. Mana, ko‘nglimizda necha yillardan beri yashurunub yotgan millatni taraqqiy qildurmoq yo‘llari, planlarini ochmoq uchun qo‘sh «Sado»miz*, bir dona bo‘lsa-da hamma Turkistonning yaxshi emasligini ko‘rsatub turadurg‘an «Oynak»* (Oyna)imiz bo‘ldi. 40 – 45 yillardan beri davom etub kelgan Turkistonimiz bo‘lsa ham kifoyat qilmas edi. Endi kelayluk muddaog‘a, muddaomiz shulki: ziroat ishlari. Mana bu ziroat ishlari to‘g‘risida yozg‘uchi ham yo‘q, o‘qug‘uchi ham yo‘q. Hayhot, ziroat ishlarimiz tamom xarob! Xarob!

Xarob!..

Olding‘a bir odum otilgani hech ko‘rulgani yo‘q. Bir tanob yer qishloqlarda 1000 so‘mlarga chiqdi. Ammo yer dehqonda emas, millatg‘a, xalqg‘a yana bermay tek saqlab yotadurg‘an boylarda; «oh», shul bizni tamom kuyduradur. Mundan 10 – 15 yil avvalgi maktablarning holini va ziroat ahvolini chaqishdirub ko‘rayluk qani...

Maktab:

Maktab esa avvalgi vaqtlarda bir otxonadan iborat edi. Bir xalfa o‘zidan katta tayoq ushlab, boshi, oyog‘i yo‘q kitoblarni o‘qutub, bekor umrlarini o‘tkazur edilar. Hozirda esa o‘shal maktablar kundan-kun yo‘qolub, o‘rniga muntazam usuli savtiya maktablari ochilmoqda va xalq xiyla rag‘bat etmoqdadir.

Ya‘ni maktab ishlari avvalda xarob bo‘lsa-da, hozirda yaxshi yo‘lga kirub bormoqdadir.

Ziroat:

Avvallari qandog‘ yaxshi bo‘lsa, so‘ng kunlarda va so‘ng yillarda kundan-kun orqag‘a qarab qadam qo‘ymoqdadir. Masalan: mundan 10 – 15 yil avval bir dehqonni o‘ziga yarasha yeri bo‘lub, bola-chaqasi bilan ishlab chiqg‘an. Mahsulni bozorg‘a kerak vaqtida olub tushub, oz-ozdan sotub, bola-chaqalari bilan qish ichi rohat umr o‘tkarur edi. Ul vaqtlarda bundog‘ behuda isroflik to‘ylar ham bo‘lmas edi. Hozirda esa dehqonlar hammasi yoz-qish tinmay ishlab-ishlab, boylarg‘a olub borub beradurlar. Boylar dehqonlarni qo‘llariga 5 – 6 pul berub: «Bor, yo‘qol! Qishloqqa chiqub ishingni qil!» – deb so‘kub yuborurlar, dehqonning peshona terini oquzub ishlagan paxtasining pulini qandog‘ joylarga sarf bo‘lishini keyin-da yozarman. Hozirda yoshlarning va yosh qalam sohiblarining ziroat to‘g‘risida yozmoqlarini o‘tunub qolaman. Yozayluk, qarindoshlar, ziroatdan! Yozayluk, qarindoshlar, iqtisoddan! Alar bo‘lsa, maktab ham bo‘lur, ilm ham bo‘lur. Dehqonlar boylar qo‘lidan qullik, asirlikdan qutulsa, hammasi bo‘lur.

Yozayluk, qarindoshlar!..

Ilk bor «Sadoi Farg‘ona» gazetasining 1914 yil 10-, 13-, 23-sonlarida «Cho‘lpon» imzosi bilan e‘lon qilingan. Keyin 2000 yili «Turkiston matbuot tarixi (1870 – 1917)» kitobida qayta nashr etilgan.

«Sadoi Farg‘ona» gazetasi asosida nashrga tayyorlandi.

Ziroat – ekin ekish, dehqonchilik.

Darj qilub – qayd etib.

Manbatlik – unumdorlik.

«Sado»miz – «Sadoi Farg‘ona» gazetasi nazarda tutilmoqda. 1914 – 1915 yillarda Qo‘qonda ma‘rifatparvar tadbirkor Obidjon Mahmudov noshirligi va muharrirligida nashr etilgan.

«Oynak»imiz – M.Behbudiyning «Oyna» jurnali nazarda tutilmoqda. 1913 – 1915 yillarda chiqarilgan.

3.2.6. Muhtaram Yozg‘uvchilarimizg‘a (1915)

Ma‘lumdirki, har narsa o‘z ahli (ya‘ni o‘z kasb-korlari — U. S.) tarafidan yozilsa yaxshi yoziladur. Shukrlar o‘lsunki, bizning oramizda ham so‘nggi yillarda milliy tiyotr va ro‘mon kitoblari yozilub bosdiriluvlar ko‘rilmakg‘a boshladi... «Padarkush» yozilg‘ondin keyin yoshlarimizda katta bir rag‘bat hosil bo‘lub har shaharning sahnalarida o‘ynaldi. Toshkand, Samarqand, Xo‘qand kabi markazlarda 2—3 marotaba ham o‘ynaldi. Ishta bular millatning intibohiga xayrli bir foldir. Ammo muning ilagina suyunib o‘zimizni yupatmayluk. Hali bizga ko‘b tiyotr va ro‘mon kitoblari yozmoq kerakdurkim, bu qarz bir hovuch ziyoli yoshlarimiz ila ahli qalamimiz ustlariga tushadir.

Muhtaram qalam ahllari, milliy maishatni yomon deb yozmay, zohirda bo‘lsa ham to‘ylarda, gapxonalarda, bachehabozlar majlisida, bazmlarda va shunga o‘xshash millatning eng tanqid qilaturg‘on o‘rinlarida birga aralashub yurmaklari kerakdurki, toki komil o‘shal odatlarni kitob sahifalarida chiroyliroq qilub yozgunday bo‘lsunlar. Milliy maishatdan bezgan bilan bezilub, ko‘milub ketaberadir. Onda aralashib yurulsa, ondagi so‘zlarni, odatlarni o‘rganmoqqa bo‘ladurki, kitob betlariga ko‘chirub yozmoqqa materiyollarning eng asllari xalq orasidan olunadir. Ovruponing katta-katta muharrirlari o‘shal o‘zlarining yaxshi-yomon odatlari orasida yurubdirilar. So‘ngra qo‘llariga qalam olub, yaxshisini yaxshi, yomonini yomon ko‘rsatub yozubdirilar.

Ishta muhtaram yoshlarimiz mashaqqat bo‘lsa ham xalqimizning ichida oralashub yurub kitoblar yozuvg‘a materiyollar tayyorlasalar. Bu yo‘ldagi ihtiyojni bir qadar ado qilg‘on bo‘lur edilar.

Bizim bu arzimiz bir muharrirlargagina emas, muhtaram artistlarimizg‘a ham bordir.

Ular ham sahna keraklarini xalq orasida yurub o‘rganmamlari lozimdir.

Ojizona bu fikrimni hurmatli yoshlarimizga arz qilaman.

Muhtaram yozg‘uvchilarimizga. Mazkur maqola-ochiq xat «Sadoi Turkiston» gazetasining 1915 yil 6 fevral sonida e‘lon qilingan.

«Padarkush» — Mahmudxo‘ja Behbudiyning shu nomli pesasi nazarda tutilmoqda. Ilk bor 1913 yilda sahnalashtirilgan bu asar Turkistonning ko‘plab shaharlarida jadid yoshlar tomonidan sahnaga qo‘yilgan.

Intiboh — sezgirlik, hushyorlik.

3.2.7. O‘sh (1915)

Farg‘ona oblastining eng kichkina shaharlaridan biri-da O‘sh shahridir. O‘sh shahri 40 ming qadar nufusli bir shahar o‘lib, Qashg‘ar hududina ot bilan 4 kunlik yo‘ldir. Qitoyning katta va eskidagi tarixiy shonlari bilan mashhur Qashg‘ar viloyatiga Rusiyadan va butun Ovrupodan kelgan mollar shul O‘sh yo‘li bila ketadir. Har kun deyarlik 50 – 60 otli mol yuklagan karvon Qashg‘ar yo‘lida yurub turadir.

O‘sh shahri kichikkinarak bo‘lsa-da, oq va toza suvi, joy vaqtinda* salqin havosi, bir tarafidan qob-qora dahshatli tovi bilan shul qadar matur* manzara tashkil etadiki: tov boshina minib ostga qarag‘an vaqtda kishi o‘zini Shveysariyaning mashhur Alp tovtlarinda his etadir. Ma‘lumdirki, Turkiston havosi joy vaqtinda bik* issiq bo‘la, mana shul vaqtda salqin olmoq uchun Turkistonning har tarafidan keluvchilar ko‘payalar. Ikkinchi tarafdan: munda bir tov* bor, bu tovi yerli xalq hazrat Sulaymong‘a nisbat berib, har turli yanglish e‘tiqodlarga cho‘malar. Emish, hazrat Sulaymon bir vaqtda devlarga taxtini ko‘tartub yurgan vaqtda O‘shg‘a kelub, shul tov boshinda bir necha vaqt taxt qurub o‘lturg‘an. O‘sh o‘rtasindan og‘ub turg‘an kichkinagina daryo bo‘yinda katta-katta 40 – 50 odam ko‘tara olmaslik toshlar bor. Mana shushiy* toshlarni hazrat Sulaymon devlari

barmoqlari bilan tov boshinda yerga irg‘itqanlar. Yozin tov ustidagi mozor sharifni ziyorat qilurg‘a ziyoratchilar ko‘b kelalar. Muna* hozir ziyoratchilarcha biz-da bir ziyorat qilib qarayiq.

Ul hazrat Sulaymon pok qabri sharifina boramiz. Ondin tushub, 50 – 60 qadar xayrchiga biror non yoki biror tiyindan oqcha ulashgach matur ham buyuk bir masjidga kiramiz. Masjidning bir chetinda bir ulug‘ qabri sharifni ziyorat qilib, onda turg‘an qoridan Qur‘on o‘qutib, oqcha beramiz-da, ketamiz. Mozorning shayxlari (shayx – mozorlarda turub keluvchi va ziyoratchilarni ziyorat qildiruvchi, bergan narsalarni oluvchi odam) tarafidan soling‘an bir masjid bor. Shul masjid O‘shda musulmonlarning sinoat bila faxr etarlik birdan-bir muassasalaridir. Har tarafi kirpichdan* ishlanub, ichinda mehroblari va atroflari musulmon bo‘yovchilari tarafidan Eski Turkiston tarzida har turli ziynatlar bila ziynatlangan masjidda har ikki bayramda O‘shning yartisi deyarlik shunda namoz o‘qiylar... O‘shda Ismoil hoji isminda bir boy bo‘lg‘an. Ul odamning suv bo‘yindagi bir parcha yerini «O‘sh elektricheskiy obshestva»si elektrik istansasi uchun so‘rag‘an. Muna shul odam rizo bo‘lub sotqan. Usloviya (maohida) vaqtinda boy obshestvag‘a yuqorida zikr etulgan masjidni 20 yil oqchasiz yoqtiritmoq uchun shart qo‘yg‘an. Muna shul himmatli boyning o‘rinli tashabbusi soyasinda butun masjid 20 yilg‘a qadar oqchasiz yoqtirila. Yana biror himmatli boy chiqsa-da, mozori sharif yoninda tartibsiz va beusul yotqan maktabni tuzatdurub, yaxshiroq yo‘lg‘a qo‘ysa... Yuqoridagi boydan o‘rnak olsalar! Bu masjidga ming qadar xalq sig‘adir. Muna bu masjidni ziyorat qilg‘ach masjid ortidag‘i qabrga kiriladir. Ondan o‘zub eski usulda bir binoni ziyorat qilina, ondag‘i shayxning ta‘rifi bo‘yuncha bu xona «Makkai ajam»* emish. Makkai a‘rob Ka‘batulloh* bo‘lsa, «Makkai ajam» degan bir ka‘ba-da bo‘la emish...

Ondan ikkinchi xona hazrati Xizr alayhissalomning qadamlari tekkan yer emish. Oni-da ziyorat qilg‘ach tov ustina minamiz. Tovning bir chetina chiqq‘ach bir mog‘oroga kirila, havosizlikdan tin olib bo‘lmiy. Bik ichka kirgach, qo‘lni suzsang, qo‘ling suvg‘a tiya. Muna shushiy suvdan ichasiz. Ul suvni Olloh taolo osmondan farishtalar ovzindan quydirib tura emish. Ondin-da chiqq‘ach bir shayxning yonina kelasing. Munda toshqa o‘yilg‘an kichkina bir teshik bor. Ul teshikda hazrat Sulaymon (a.s.) osh pishirgan emish. Bu teshikg‘a qo‘lni solg‘an kishi umrinda hech qo‘l ovruvi ko‘rmiy emish.

Ondin o'tkach, yana bir shayx bor, ul shayxning xidmatida shular kabi bir tosh bor, shul toshg'a yotasan, umringda bel ovruvi ko'rmiysan.

Ondan o'tasen, katta oq yurt*, oldinda uch shayx o'tura. Yurtg'a kirub, har kim 2 rakaat namoz o'qusa boshqa vaqtdag'i yuz rakat namozning savobini toba emish. Onda hazrat Payg'ambarimiz (s.a.v.) namoz o'qug'an emish-da, o'turg'an vaqtda tosh kenat o'yulub ketgan emish. Muna bu-da ziyorat qilinaturg'an yer... Shul yurt ortinda bir toshg'a o'yulg'an yozuv ko'rdim. Tonub bo'lmiy, «tis'a» deganni o'qub bo'ldi... hamda ostindaroq yana: «Sulton al-Mahmud G'az...». Bu tarafin topub bo'lmadi. Mashhur sulton Mahmud G'aznaviyga ishorat tugulmi* ekan?

Ondan o'tub, bir-ikki shayxni ziyorat qilg'ach bir teshikka bosh ochub, boshimizni tig'amiz, muna umrimizda bosh ovruvini ko'rmiymiz... Shuning birla ziyorat tamom bo'la-da, tushamiz.

O'sh Turkistonning boshqa shaharlarina qaraganda har tarafdan so'ngg'a qolg'an. Munda ikki usulda ikki maktab bor. Ikkisinda-da 60 adad bola o'qub yotar. Bir «russkiy-tuzemniy» shkola* bor. Munda-da kunduz 40 qadar, kech (vecherniy Qurs)da 30 qadar musulmon bolalari o'qiylar. Munda chastniy o'qub yuruvchilar-da 5-6 adad bor. Qiroatxona yo'q. Munda ruslar-da yo'q, deyarlik, oz. Kitobxona-da yo'q edi. Ammo so'ngg'i kunlarda O'sh yoshlaridan Qodirjon Qobiljonov ila Yusufjon Yunusov afandilarning kitobxona ocharg'a ariza berdiklari eshitildi. Muvaffaqiyat tilaymiz.

Mana Turkistonning yaxshi havoli kichkinagina matur O'sh shahrining ahvoli...

Maqola Rizouddin ibn Faxriddin tomonidan Orenburgda bir oyda ikki marta chiqadigan mashhur «Sho'ro» jurnalining 1915 yil 9-sonida «Cho'lpon» imzosi bilan e'lon qilingan. Keyin «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasining 2000 yil 1 yanvar sonida Shahnoza Soatova tomonidan qayta nashr etilgan.

Maqola O'shning XX asr boshlaridagi holati haqida muayyan tasavvur beradi. Matnda ayrim tatarcha so'zlar, kesimning «kirila», «borila», «yoqtirila» shakllari ishlatilgan. Buning sababi tatar tilidagi jurnallarni o'qigan va shu jurnallarga maqola yo'llagan muallifning o'zi qo'llagani yoki tahririyat tomonidan bir oz tahrir etilganida bo'lishi mumkin.

«Sho'ro» jurnali asosida nashrga tayyorlandi.

Joy vaqti – yoz vaqti.

Matur – go‘zal.

Bik – juda, rosa.

Muna – mana.

Tov – tog‘.

Shushiy – shu.

Kirpich – g‘isht.

Obshestvo – jamiyat.

Tugal – emas.

Makkai ajam – arablardan boshqa xalqlarning Makkasi.

Makkai arob Ka‘batulloh – arablarning Makkadagi ziyoratgohi.

Yurt – uy, xona.

Shkola – maktab.

O‘lib – bo‘lib.

Joy – yoz.

3.2.8. Ish Vaqti – Ishlash Vaqti (1917)

Muhtaram Xontolishskiy* janoblarina!

Rusiya katta. Rusiya, unda yashaydigan ko‘b milyunlar xalq 300 yillik og‘ir bir tojni tagidan zo‘rg‘a qutuldi. Bir odamning qo‘lida taqdiri o‘yunchoq bo‘lub yurg‘an ko‘b milyunlar xalq zolimning qo‘lidan taqdirini tortib olub, o‘zi idora etmakka boshladi.

Zulmning eng og‘irini tortqon ruslardan keyin eng ko‘b bo‘lg‘an ilmiy va madaniy jihatdan Rusiyadagi hamma qavmlardan keyinga qolgan musulmonlar uchun bu voqea ikkinchi bir yaratilish, ikkinchi bir tug‘ilish, ikkinchi bir dunyoga kelishdir. Yuqorida aytilgancha, ilmiy va madaniy kuchka* juda faqir va kambag‘al bo‘lg‘an musulmonlar bukungi kunda o‘zlariga berilgan, o‘zlarining milliy va madaniy ishlarig‘a yo‘l

ochadirg'an bir qancha huquq va pravolarin eblab joylab ola olurlarmi? Bu savolning javobini o'zum qisqagina berib o'taman:

Rusiya musulmonlari o'shal huquq va pravolarni saqlab qolub, ishlata olurlar shul vaqtdaki, uning hamma ziyoli yoshlari o'zlariga bukungi kunni «Ish vaqti – ishlash vaqti!» deb shior qilib olsalar. Shukrlar bo'lsun ulug' Tangrig'aki, musulmon yoshlarining hammasi deyarlik boshqa vatandoshlari, birodarlari kabi yuqoridagi qisqa, faqat ma'nosi uzun tiriklikdan iborat bo'lg'an so'zni shior qilib oldilar. Kecha-kunduz tinmasdan o'zlarining xususiy ishlarini tashlab, bo'yinlariga 5 – 6 turli ish olub, shul shiorni ketidan quvlab ketdilar.

Bu endi hozirgi kunning oq tarafi! Bir tarafda ko'b emas, ozg'ina qora tarafi ham bor. Ul qora katta daryo ichida kichkinagina bir qurug'likday, keng va ko'kmak* osmonda bir parcha bulutday bo'lsa ham, zamon va ahvolning taqozosi shiorning «Ish vaqti – ishlash vaqti!» bo'lushi ul kichkina qurug'likni daryog'a yoki ul kichkinagina bulutni ko'kmak keng osmong'a qo'shishni lozim qiladir. To'g'ri, keng, ko'kmak osmonda mayda bir bulut keng va ko'z yetmaslik daryo ichida kichkinagina bir qurug'liq, minglarcha g'ayratlik ishchi-mardikorlar ichida birgina xushyoqmas, yolqov ishsiz mardikor qolmasun! Chunki zamonamizning shiori a'lami (bayrog'i): «Ish vaqti – ishlash vaqti!»

Petrograd, Maskov, Qozon, Ufa, Urunburg', Toshkand, Boku, Tiflis va boshqa har bir shaharlardagi musulmonlar, ularning g'ayratlik yoshlari «Hurriyat oyim» betlaridagi qora chimmat – zulm va istibdod pardasini olub tashlab, hamma olamni ko'ziga «Adolat va musovot hamma millatlarning milliy o'sishlariga keng yo'li!» degan muborak, pok siynasidagi yozuvni ko'rsatib chiqqandan beri o'zlarining xususiy tirikchiliklarini tamom tashlab, «oyim»ning sochqon gullarini terishga, ulardan ko'chatlar olub, millat bog'chasining muborak, pok siynasiga o'tquzushka urundilar. Muharrir qalamini, shoir she'rini, mudir idorasini, muallim o'qutishini, artist o'yunini bir necha kunga tashladi. Yugurib, chopib ketdi «oyim»ning muborak gullarini terishka!

Bu orada qofqosiyali artist Xontolishskiy janoblari atrofiga bir necha «artist»larni to'plab tiyotr o'ynab yurubdur. Ajabo!

Durust, tiyotr degan narsa – sanoyi nafisaning* eng oliy qismi. Ulsiz bir millatni bor deb bo'lmas. Madaniy millatlarning o'sish darajalarini bilmak uchun tarozuga

solinganda tarozuning o'rtasida yarqirab turadurg'an sanoyi nafisa va uning bir qismi bo'lgan tiyotr. Bir millatda mukammal ul sahna, tiyotr olami yo'q bo'lsa, ul millatni «Er yuzida bo'lmasun!» degan fikr Ovrupoda xiyli kuchlik. Ammo shul narsani vujudga keltirish uchun keng huquqlik milliy va madaniy o'sishig'a hech bir mone bo'lmaydirg'an bir millat bo'lish kerak. Holbuki, biz, musulmonlar, va, balki, butun Rusiya ilgari shunday emas edik. Uning maktabiga, madrasasiga, tiliga, muzikasiga, tiyotriga urulib turg'an og'ir bir zarba bor edi. Biz maktab ochdik – bekitdilar. Madrasalarimizni isloh qilishka yo'l bermadilar. Tilimizga «balo» aralashdirmakchi bo'ldilar. Muzikamizni taraqqiy qildirishka yo'l bermadilar. «Padarkush» degan tiyotr o'ynaganlarni «oxran»larda* sudradilar, hosili milliy va madaniy o'sishimizga og'ir zarbalar tushirdilar. Hozirgi vaqt mazkur zarbalarning o'rniga keladrig'an «doru»larni tanlarga, siynalarga yaxshi joylab olish vaqti. Bukunda ishlangan va ishlanadrig'an ishlar keladrig'an zamondagi tiyotrga keng bir zaminiy toshday bir fundament bo'lur. Durust, Xontolishskiy yaxshi bir artist, ondan umidim ko'b, orqasidagi «artist»lar ham, ehtimol, durustdirlar. Ammo hozirgi o'ylanib turgan «huquq va pravolarni joylab olish» nomlik minglarcha pardalik dramdan ro'l olmag'an artist, to'g'risi, «orsiz»dir.

Xontolishskiy janoblari kelub hozirgi dramadan ro'l olsun. Ishlasun! Ergashganlarini ham ishlatsun! Millatning bog'iga, uning muqaddas siynasig'a «oyim» tarafidan sochilgan gullarni o'rnatsun, o'sdirsun! Keyin kelsin tiyotrn taraqqiy ettirishka! Man va manim butun birodarlarim ham suyuclu millatim yordamg'a hozir.

Kelingiz, birodarlar! Bukung'i kunning shiori, bayrog'i:

«Ish vaqti – ishlash vaqti!»

«Turon» gazetasining 1917 yil 22 aprel sonida «Abdulhamid Sulaymon» imzosi bilan e'lon qilingan. «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasining 1997 yil 21 noyabr sonida qayta nashr etilgan. Nashrga tayyorlovchi – adabiyotshshunos Boybo'ta Do'stqorayev.

Xontolishskiy Ahmad – ozarbayjon teatri arbobi, rejissyor.

Kuchka (ruscha) – to'da, guruh.

Ko'kmak (sheva) – ko'm-ko'k.

Sanoyi nafisa (arab.) – nafis san'atlar, hunarlar.

«Oxran»lar (oxranka) – chor hokimiyatining matbuot, ma’rifat va madaniyatni, shu sohalarda xizmat qilgan milliy xalq vakillarini siyosiy nazorat ostiga olgan muassasasi.

3.2.9. Umid Sizdan! (1918)

Muxtoriyat e’lon etildi!

Uning to’g’risida do’stlardan ham, dushmanlardan ham ko’b gaplar eshitdik. Do’stlarimiz: «Muborak bo’lsun, xayrlik natijalarini ko’ringiz!» – dedilar. Ba’zi do’stlarimiz yopilib-yopilmasdan: «Muxtoriyatingizga «Yashasun!»dan boshqa so’zimiz yo’q. Ammo, ammo... hozirlanmag’an, tayyorlanmag’an, o’qumag’an vaqtingizda bo’lg’an Muxtoriyat ilgarigi xonliklarni keltirmasa edi...» – deb qo’yurlar.

Endi bolsheviklarga kelsak, ularning nazarlari juda ochiq va qat’iy: «Bizning so’zga unasang unading, unamasang – shop»! Boshlaringda qizil gvardiyaning nemisni urib, Berlinni olib, Angliya va Avstriyadagi mazlum millatlarni qutqazub, frantsuzlarning Tunsin* yerlilariga olib bergan qutlik qilichi kapalakday pirillar... Xulosa: «Xo’b»mi? «Xo’b» bo’lmasa, Allohu akbar!» Balki, ba’zi muxbir kishilar bolsheviklarni bu darajada ochub ko’rsatishimizga rozi bo’lmasalar-da, mendan xafalanadirlar. Ham: «Dalilsiz da’voning qozisi – da’vogarning o’zi!» – degan gapni takrorlar. Men ularga mavlud kuni Toshkentda to’kulgan qonlar ila Buxoroda va Xivadagi bolshevik hukumati bo’lg’andan keyin(gi) hollarni ko’rsatsam. «Nasha gazeta»* betlarindagi uzun maqola va xabarlarini o’qub ko’ngillari ul tarafga moyil bo’lg’anlikdan qanoat etmaslar. Ammo bu kunlarda Andijonda bo’lg’an bir voqeani aytsam, ehtimolki, bir oz yumsharlar:

Andijonda bolsheviklar Soldat va ishchilar sho’rosi* vositasi bilan sobiq milisiya nachalnigi Samoyluf ismli bir kishini qo’yimoqchi bo’ldilar. Duma a’zolari ila aksariyat(ni) tashkil etgan musulmonlar boshqa kishini ko’rsatdilar, ularning (bolsheviklarning) javoblari yana haligi: «Unamasangiz, qon to’kiladi!»... Shuning bilan hozir Andijonimiz ko’ngilsiz voqealar oldinda turadi!..

O’yلامoq kerak: hozir Nikolay vaqti bilan zamonamizning farqi yo’q! Nikolay vaqtida gubernaturlar biror kishini hokimlik va boshqa ishlarga o’zlari tayinlab qo’yarlari edi. Musulmonlar e’timodsizlik bildursalar, ba’zan boshqani ham qo’yarlari edi. Bir hokim uchun qon to’kilganini men eshitganim yo’q... Shuning uchun hurriyat, adolat va

musovot kabi shu'lalar yorqiragan bir zamonda bo'lg'an shunday voqealar yana bizning Nikolay asrinda yashadigimizni ko'rsatadir!

Mana shunday hollarni o'ylaganda ko'ngullar umidsizlik daryosiga botub, ko'ngilsizlik to'fonlarida g'arq etiladir. Qalamlar ilgari rahmsiz senzurlardan qo'rqqanday bo'lub qog'ozning yo'llariga yuz qo'yishga unamaydirlar... Ana shunday vaqtlarda pastda aytiladigan voqealar ko'z oldig'a kelub, nochor-noiloj yuraklarning favqulodda shodlik ila ko'tarilishlaridan paydo bo'lg'an ovozni tilini g'uldiratub aytishga majbur bo'lasan: «Yashasun Turkiston Muxtoriyati! Bor bo'lsun haqiqiy va to'g'ri yo'ldagi fuqaholar!* Gullab ko'karsunlar umid yulduzlari bo'lg'an yoshlar!» – deb...

1. Toshkentda «Fuqaho jamiyati»* bolsheviklarning eng zo'r suyanchlari bo'lg'an qo'l kesish va qasosga doir ochiq va yaxshi yo'l topdi!

2. 1-2 million qahramon turk-tatar askariga tayangan Harbiy sho'ro bo'lg'an holda kallalanub, ochilub, yashnab kelmakda bo'lg'an Ishchilar va dehqonlar sho'rolarining Muxtoriyat bayrog'i ostida Muxtoriyatga jon va qon fido etishga hozir bo'lub turishlari; Muxtoriyat (bayrog'i) ostida qonun va shariat yo'llari ila o'zlarig'a yoruq kun istashlari, ularning ul talablarina millat xodimlarimizning ham yaxshi yuz ko'rsatishlari.

3. Andijonda «Jamiyatlar jamiyati» tashabbusi bilan bo'lg'an shahar va atrof syezdiga hamma jamiyatdan 2 kishidan vakil kiritilg'ani holda «Sho'roi islomiya» raisi janoblarining tashabbusi va g'ayrati ila majlisning jamiyatindan 20 vakil qabul etishi, har ishga ishchilarni yaxshi nazar bilan kirgiza boshlashi.

4. Shu syezdda uloq, to'y, ma'raka kabi bid'atlarning* isroflari tamom bitirilib, sarflari kuch bilan bo'lsa ham olinub, ochlik bilan azoblang'anlarga yordam berilishi g'oyat jiddiy tadbirlarga kirishishga qaror chiqarilish va ul qarorlarning samaralari ko'rinmakka boshlash. Yana shu syezdda Turkistondagi ortiq yerlarni sug'orib, ishchilarga topshirub, Turkistondagi musulmon ishchilarni yer bilan ta'min etishga yo'l ochilishi.

5. Muxtoriyat foydasi uchun Andijonda bo'lg'an tiyotrlarda Turkistonning o'z turk bolasi, gimnaziya shogirdi, 16 yoshlik Sanjar Fozilbek o'g'lining* Muxtoriyat bayrog'i ila uning ostiga qilgan ajoyib bir manzaralik rasmining Amriqo usulida auksion (mazoida) 1200 so'mlarga sotilishi, qahramon xodimi Qo'chqorboy afandining buyuk hamiyat bilan ul rasmni olishi, boshqalarning ham bu ishka yaxshi ahamiyat berishlari...

Bular hammasi, hammasi qorong‘u kechalarda yaltirag‘an yulduzlardir...

Bulardan umid, bulardan imon, bulardan ruh ko‘rinadir.

Bular bizning istiqbolimizning, keladurg‘an yo‘limizning chaqiriqlari, alomatlari, belgilaridir.

Turklar, turk urug‘lari, turk ellari inqirozga, yo‘q bo‘lishga mahkum emaslar. Bular o‘zlarining eski beshiklari bo‘lg‘an Turkistonda yana ilgarigi shavkat va saltanatlarini tirgizarlar. To‘g‘rilik, kenglik, qardoshlik asosiga qurulg‘an taxtlarini (Millat majlislari demakdir) obod qilurlar.

Xususan, bizning Turkiston hech vaqtda ham porloq va oydin ertalardan quruq emas ham quruq bo‘lmas! Chunki turk qaynag‘an yerning ismi Turkiston: «Sen qayerliksan?» – deb so‘rama, «Men turkistonlikman!» – der va uning yuragi Turkistondadir. Turkiston nomi bor vaqtda Turkiston ulug‘dur, zo‘rdur, ul 100 milliondan ortiq kuchga tayanub uning ko‘ksiga qilich tiqqani kelganlarga qachon-da bo‘lsa:

– Ket, mahv bo‘lursan! Yaqinlama, qul bo‘lursan! – deya va deya olur.

Aytingiz onangiz Turkistonga:

«Yov so‘qqali kelgach, qilichini yuragingga tut(ish) oldida: «Ol ko‘ksumi, qalqonmi kerakdir?» – deb...

«El bayrog‘i» gazetasining 1918 yil 26 yanvar sonida «Teshaboy» taxallusi ostida e‘lon qilingan. Adabiyotshunos B.Do‘stqorayev tomonidan 1997 yil 21 noyabrda «O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati» gazetasida qayta nashr etilgan.

Tunsin (Tunis) – Afrikadagi davlat, XX asrning o‘rtalariga qadar Frantsiyaning mustamlakasi.

«Nasha gazeta» – 1917 yili Farg‘onada chiqa boshlagan va qisqa umr ko‘rgan gazeta.

Soldat va ishchilar sho‘rosi – 1917 yil fevral inqilobidan keyin bolsheviklar tomonidan tuzilgan tashkilotlardan biri.

Fuqaho – diniy huquq va yo‘l-yo‘riqlarni biluvchi kishilar.

«Fuqaholar jamiyati» – 1918 yilda Abduvohid Qoriyev tashabbusi bilan Toshkentda tuzilgan jamiyat.

Uloq, to‘y, ma‘raka kabi bid‘atlar – Cho‘lpon vakili bo‘lgan jadidlar oqimi Turkistonda ochlik, iqtisodiy va madaniy qoloqlik avj olgan yillarda boylarning kambag‘allarga yordam ko‘rsatmay, bolalarning dunyoviy bilim olishlariga e‘tibor bermay, to‘yu-ma‘rakalarga ortiq darajada sarf-xarajat qilishlari, uloq o‘yinlarini tashkil etib, qanchadan-qancha kishilarning mayib bo‘lishlari va ishdan qoldirishlarini bid‘at deb bilgan.

Sanjar Fozilbek o‘g‘li – XIX asr oxiri – XX asr boshlarida dunyoga kelgan andijonlik talantli yoshlardan biri. «Tarjimon» gazetasiga yuborgan va shu gazetada bosilgan she‘ri bilan I.Gasprinskiyning nazariga tushgan. Uning keyingi taqdiri haqida biror ma‘lumot uchramaydi.

3.2.10. Marhum Tavfiq Fikrat (1920)

Usmonli adabiyotini oz-moz o‘quganlar, uning bilan bir daraja oshno bo‘lganlardan qaysi birisi bu ismni bilmaydi, qaysi birisi muni tanimaydi.

Usmonlilarning «adabiyoti jadida» (yangi adabiyot)chilarining pir va ustoz bo‘lgan Tavfiq Fikratbek butun yangi nasl turklarning yuraklarina go‘zal, nafis va latif she‘r buketlari qadamishdir. Uning keng xayoli ravon (tez) va yengil ifodasi kimni, qaysi bir she‘r va adabiyot muhibini tasxir etmas? Xususan uning «Rubobi shikasta» (siniq dutor)si, undagi baland va latif yo‘llar naqadar jozibali va zavqli narsalardir!

Tavfiq Fikrat «Rubobi shikasta»si ila qancha tanilgan bo‘lsa, uning ila qancha nafosat suyuvchilarni o‘ziga maftun etgan bo‘lsa, «Tarixi qadim»i, u dahshatli faryodi ila odamlarning qalbinda buyuk-buyuk o‘zgarishlar vujudga keltirmishdir. «Tarixi qadim» «Rubobi shikasta»day emasdir: «Rubobi shikasta» dunyo ko‘rmishdir, matba‘da temirlar orasinda qisilmish, qog‘oz betlarinda necha ming nusxa bosilmishdir. Lokin, «Tarixi qadim» mahfiydir, qo‘ldan qo‘lga ko‘chirilub, yozilub yurgiziladurgan narsadir. U tarixning jinoyatlari kabi sirlidir, har kimga «mana men!» deb ko‘runa bermas. Uni bosdirish mumkin bo‘lmadi. U oliy fikrlar bechora Sharqning ko‘hna, chirik miyasiga sig‘madi; zabun, ezilgan sharqlining keng qalbinda joy topa olmadi; bir vaqtlar. Umar Hayyomning eng achchig‘ va dahshatli fikrlariga maydon bergan Sharq muhiti, asorat va

qullik ostinda shu qadar ezilmishdirki, buni, bu qiymatli asarni o'ziga sig'dira olmadi... Ehtimol, endi Sharqning chetlar sultonidan qutulub haqiqiy inqilobga yaqinlashub kelayotgan vaqtlarida buyuk shoirning ulug' fiklari dunyo yuzi(ni) ko'rsa...

Tavfiq Fikratbek o'zining bu buyuk ruhi ila, u:

Din shahid istar, osmon kurbon,

Yana qon, har tarafda qon, qon, qon!

(«Tarixi qadim»)

degan, qonga, zulmga, jinoyatga qarshi ko'purgan joni ila — bu jinoyat uyasi bo'lgan «eski dunyo»da zo'rg'a-zo'rg'a toqat qilub chidab turdi. Oxirda, u necha milio'n gunohsiz jonlarni yutub, ko'b mamlakatlarni vayron qilub kelgan «madaniyat urushi» (Ovrupo muhorabasi)dan so'ng chiday olmadi; odamlar u vahshiy «hayvon»lar ichindan chiqdi. Istanbulning bir chekasida, bir ja'ra go'shada 1—2 yil yolg'iz boshiga darveshlarday umr o'tkazdi. Oxirda Ovrupo «o'lum mashinasi»ning eng tezlagan vahshat otashining eng qizig'on bir vaqtda ketdi tinch, rohat dunyoga ketdi.

Bu «vahshatobod»ni tark etdi.

Endi uning qabri butun usmonli yoshlarning ziyoratgohidir. Dunyoning vahshatiga o'ch, lekin o'zi kabi darveshlardan biri, faylasuf do'qtur Rizo Tavfiq uning qabrini ziyoratiga borub qabri ustinda aytadir: (bosilmagan asarlardan).

FIKRATNING QABRINDA

Deydilarki, essiz qolan tirbangda

Vahshiy gullar ochmish, ko'rmaya keldim;

U bog' jannating hokina banda,

Hasrat-la yuzimni surmaya keldim!

Deydilarki, senga amal bog'layan

Qabringda diz cho'kub bir dam og'layon

Bir murod o'lurmish, banda bir zamon

Og'layub muroda ermaya keldim!

Shu hijron yilining so‘ng bahorinda
 Cholalar titragan chamanzorinda
 Kun bug‘mazdi banda mozoringda,
 Motam chechlari dermaya keldim!
 Seni ondim butun g‘am chekanlar-la
 Ishq haq o‘g‘rinda yosh do‘kanlar-la
 Sorig‘incha vayron shu deganlar-la
 Toshingga bir chalang urmaya keldim!
 Yoding o‘lum kabi bir sir mubham
 Nash‘a shu dolli bu his ism.
 Ruhimda na fusun aylading ilhom
 Bu kun senga ko‘ngul vermaya keldim!

Shunday qilib, ulug‘ bir shoir dunyodan ketdi. Uni bilganlar yig‘lab qoldilar, bilmaganlar — yana ilgariday.

Dunyoning vahshatlari bo‘lsa yana hamon davom etmakda, mazlumlarni inqilobigina nihoyat bermasa boshqa majot ko‘rilmaydir.

Rohat, mas‘ud yot qabringda ey ulug‘ pir!..

Marhum Tavfiq Fikrat. — «Ishtirokiyun» gazetasining 1920 yil 10 yanvar sonida bosilgan.

Tavfiq Fikrat (1867—1915) — turk shoiri, jurnalist. Asarlari 1894 yildan chop etila boshlagan. O‘sha vaqtda adabiy markaz vazifasini o‘tagan «Sarvati funun» («Bilimlar xazinasini») jurnali uning muharrirligida chiqib turgan. 1908 yil inqilobi Tavfiq Fikratning idealiga mos kelmagan, jurnalistikadan yiroqlashgan.

«Rubobi shikasta» — shoirning 1899 yilda nashr qilingan she‘riy to‘plami.

«Tarixi qadim» — shoirning falsafiy-ijtimoiy qarashlarini ifodalovchi dostoni.

Tashir — sehlamoq, bo‘ysundirmoq.

«Madaniyat urushi» — biz Birinchi jahon urushi deb ataydigan urush Turkistonda chiqqan gazetalarda «Evropa muhorabasi» deb yuritilgan. Cho‘lpon «madaniyat urushi» deya urushni qo‘zg‘agan «madaniyatliklar»ga achchiq kinoya qiladi.

«O‘lim mashinasining eng tezlagan» vaqti — Birinchi jahon urushi avj pallasiga kirgan vaqt, obrazli ifoda. Tavfiq Fikrat urush ayni qizigan 1915 yilda vafot etgan.

3.2.11. Sho‘rolar Hukumati va Sanoye Nafisa (1920)

Sanoye nafisa degan so‘zni onglag‘uvchilar bizning oramizda ham ko‘payib qoldi. Ilgari oddiy bir tomosha (teatr)ni ham tushunmagan, dram bilan kulguni ajrata olmag‘on xalq hozir sanoye nafisaning xuddi o‘ziga ham tushunib keladir. Ishning o‘zi ham shundog‘ bo‘lmog‘i kerak edi; chunki mehnatkash, qo‘li qabarg‘onlar hokimiyati bo‘lg‘on sho‘rolar tartibining yuzaga chiqishiga bugun 3 yil bo‘ladir.

3 yildirki, ezilganlar ezganlar ustida, mahkumlar hokimlar tepasida hukumat so‘ralar.

3 yildirki, ishchi va dehqonlar yer yuzining xiyla zo‘r bir bo‘limida o‘z egaliklarini qurub, o‘zini bo‘g‘moq uchun kelgan yovlar bilan dam olmasdan yoqalashalar.

Qonlar to‘kula, jonlar keta, o‘limlar qaynaydir.

Bu holda go‘yo hech bir og‘iz yoyib kulishlik mumkin emas kabidir.

Go‘yo har narsa yolg‘iz motam, yolg‘iz qon, yolg‘iz achchig‘ va g‘azabdan iboratdir.

Bu hollarni biz tarixda o‘qug‘on bo‘lsak, o‘ylar edikkim, ul davrda qahru g‘azabdan boshqa narsa bo‘lmagandir. O‘yun-kulgi degan narsani kishilar unutmog‘andir, deb...

Lokin bu o‘zgarish, bu 3 yildan beri bo‘lib kelayotqon talash, kurash bir tarafda bo‘lib yotadir. Qonlar to‘kilib, jonlar beriladir.

Biroq ikkinchi tarafda kulalar, o‘ynaylar, shodlanalar. Ko‘ngil ochalar, ham shunday bir o‘yin-kulgikim, tarix muning singlarisini sira ko‘rgani yo‘q.

Necha ming yillardan beri bo‘lub kelgan eski dunyoni og‘darmoq, yangi dunyo tuzib, oni tamom boshqa bir rangga bo‘yamoq ishi tobshirilg‘on o‘zgarishchilar

turmushning har bir juz'ida, har bir bo'lagida harakat qilalar. Turmushning har yog'in, har tarafini o'zgartalar.

Shul o'zgarishlar ichiga o'yin-kulgi ham kirub qoladir.

Ilgari ham o'ynab kulganlar. Biroq bu kundagidan boshqacharoq bir yo'lda. Sanoye nafisa eski zamonda boylar, podshohlar saltanati zamonida ham bor edi. Bor edigina emas, juda yuksalgan, avjiga chiqqon edi.

Yaqin zamonlardag'ina tug'ilg'on sanoye nafisani burjuaziya xayolchilari juda noziklashdirganlar, xayoliylashdirganlar edi.

Butun umrini ishlamay bekor o'tkazaturg'on boylar, boybachchalar, to'ra bolalari, xon, xonzodalar bekorchilikdan zerikmas uchun sanoye nafisaga berilalar; cholg'u chalalar, o'ying'a tushalar, sevgi she'rlari to'qiylar, o'qiylar edi. Bularning ustiga, katta shaharlarda bir emas, 5—6 bizning «Kolezey»day teatrlari bo'lar, shularda pul bilan, oltun bilan san'atni sotub olub (yaxshiroq tushuningiz: san'atni sotib olub!) zavqlanurlar edi.

Qisqasi sanoye nafisa eski dunyoda bir qism xalqning zavqi, aysh va ishrati uchun ishlayturg'on bir narsa edi.

Unga yuragida, ko'nglida bir sevgi, bir intiluv sezib, berilgan qancha past sinf, tuban qism, el bolalari o'sha boy va boybachchalarni zavqlandirish yo'lida vaqtsiz jon berdilar. Qurbon bo'ldilar, jinni bo'lg'on cholg'ichilar, varam (sil kasali)ning achchig' panjasiga tushgan mumassil artist va mumassila artistkalar sanog'sizdir.

Endi bu yoqg'a, yangi dunyog'a, mehnatkash va ezilganlar olamiga ko'z solsak, o'sha sanoye nafisa, ingichka hunarni tag'in ko'ramiz. Biroq munda ko'bgina boshqaliq bor.

Teatr-tomoshalar bor, lokin ular ilgarigiday birgina boy bolalari, boylar va to'razodalarning kayfi, lazzati uchun emas, butun el, butun xalq, hamma ishdan bo'shag'och ko'ngil ochmoqchi bo'lg'onlar uchundir.

Sahna bu dunyoda yuqori sinflarning tumtaroqli turmushlarini ko'rsatmaydi emas, ko'rsatadi, biroq shul turmushning achchig' va jirqantiraturg'on hidini tomoshachilarg'a hidlatmak uchun ko'rsatadi. Cholg'ining qillari yana boyog'iday chertilib turur, biroq boylar kayfi uchun o'ynag'onig'a yig'lab emas, charchag'on xalqning ko'nglini ochqoni

uchun sevinib, ezilgan xalqqa eziluv davrlarini eslatmak uchun yig‘lab chertilur. She‘r ham, ashula, qo‘shiqlar ham yozilurlar. Biroq boylarni, ularning xayoliy saroylarini maqtab emas, ochiq, tortinuvsiz ravishda ko‘nglidagini aytmak, elning o‘z turmushini o‘ziga ingichka qilib ko‘rsatmoq uchun yozilur.

Mehnatkashlar sanoye nafisasi kengdir, munda burjuaziya taqlidchiligi yo‘qdir; unda o‘zidan chiqaruv, o‘zidan sochuv bordir. Uning yo‘li kengdir.

Sanoye nafisa bu dunyo va shahar uchungina emas, mana shu yer, sho‘rolar idorasining eng ulug‘ xosiyatidir. Sanoye nafisa o‘zini tug‘diruvda ko‘b ro‘l o‘ynayturg‘on qishloq va qishloq mehnatchilari uchun ko‘b ishlagusidir. Biroq bu kungacha tegishincha bo‘la olmag‘on ekan, bunga 3 yilliq turmushning talashuv, kurashuv va g‘avg‘olar ichida o‘tavi sababchidir.

Hozir bir Turkistonda, Turkistonning Toshkand shahridagi ishlarni ko‘z oldiga keltirganda ham, Sho‘rolarning sanoye nafisaga qanday zo‘r ahamiyat bilan karag‘onliqlarini ko‘rmak mumkindir. Tuzukkina bir truppasi bo‘lmag‘on eski Toshkand bukun yaxshi bir yaxshig‘ina ikki truppaga molikdir. Rasmiy bir totor truppa ukrainali, yohudiy, ozarbayjonlilar ham birar yuvarak, birar to‘n bo‘lindiralar. Mundan so‘ng tag‘inda yaxshilantirmoq uchun hozirgacha ba‘zi joylarda teatr ishlarining boshig‘a chiqib ko‘b ishlarga qarshiliq va zarar qilib turg‘on eski dunyo «yo‘g‘onlari» bilan kurash boradir; shularning natijasi Turkistonda sanoye nafisani ham eng yuqori darajaga ko‘targusidir. Sho‘rolar hukumati, ishchilar egaligi — sanoye nafisaning eng suyukli, muhtaram bobosidir. Ul boboning tarbiyasi sanoye nafisani osmonlarg‘a chiqarg‘usidir, biroq jabr yo‘li bilan emas, ishq beriluv va sevgi yo‘li bilandir.

Sho‘rolar sanoye nafisa ila Sharqni qul emas, hur qplg‘usidir.

Sharq sanoye nafisasi kelgusida G‘arbniki bilan bir bo‘lg‘on holda o‘zining ishchi bolalarining ko‘ngillarini ochub, ruhlarini yuksaltirg‘usidir.

Sho‘rolar hukumati va sanoii nafisa. — Maqola «Ishtirokiyun» gazetasining 1920 yil 7 noyabr sonida e‘lon qilingan.

Sanoii nafisa — nafis san‘atlar, san‘at.

«Qolizey» — Toshkentda inqilobdan ilgari qurilgai rus teatri binosi, keyinroq Sverdlov nomli kontsert zali.

3.2.12. «Chin Sevish» (1920)

CHIN SEVISH

(Fitrat asari)

Yaqinda o‘zbek sahnasi ulug‘ va ulug‘ligi qadar yuksak va go‘zal bir tomosha (piyesa) ko‘rdi.

Men o‘zum iqrar qilarg‘a teyishmankim, uning o‘zini va o‘ynalishini tegishincha tanqid va yo taqriz qiluvni men bajara olmayman. Biroq bu yo‘li va to‘g‘rida yozmoqlik vazifasi menga tushkanlikdan ko‘b chuqur bo‘lmag‘on qarashimni yozib ketamen.

Voqea Hindistondadir. Hindiston o‘zgarishchilaridan bo‘lg‘on Karimbaxshxonning o‘qimishli va go‘zal qizi Zulayhog‘a ikki kishi birdan oshiqdir: biri o‘zgarishchi, yurtchi shoir Nuritdinxon. Ikkinchisi — egri yurakli, anglizparast — Rahmatullaxon. Qizning otasi o‘zgarishchi va hindning buyuk shoiri bo‘lg‘an Nuriddinni suyar va qizini unga bermak istar; qizning onasi esa, o‘ydan, armondan ko‘ra kiyim va qiyofatka ko‘z solg‘onlig‘idan yomon kiyinguvchi va darvesh kabi yurguvchi Nuriddinga emas, yaxshi kiyinuvchi va soddalarni alday oluvchi Rahmatullaxong‘a bermakchi.

Qizning o‘zida Nuriddinni sevar.

Nuriddin qizni «chin sevish» bilan suyganligidan qizga hurmat qilib, «suydim» deb ayta olmaydir. Rahmatullaxon esa undan ilgari ham bir necha yosh qizlarning boshig‘a yetkanligidan muni qo‘lg‘a tushiruvg‘a ham qo‘lidan kelganni qiladir: qizning onasi bilan siyqa munosabatda bo‘linadir. Nuriddin bor vaqtda qizning ko‘nmasligini bilib Nuriddinni oradan ko‘tarmak istab, yolg‘on bir tuhmat bilan angliz qamog‘iga oldiradir. Undada bo‘lmag‘och, o‘ldirmak uchun odam yollab zindong‘a yuboradir. U odam zindong‘a kirib Nuriddinning ichaturg‘on suviga og‘u solsa ham, Nuriddin Zulayxonning xayollari bilan o‘ralashnb, ichmay qoladir. Hind o‘zgarish qo‘mitasi zindonchi bilan kelishib Nuriddinni qutqaradir va Karimbaxshxonning uyida yashirin bir joyga joylaydir. U yerga joylang‘och, Nuriddin bilan Zulayhoning orasi «vasilat» joyig‘a yetadur. Go‘zal-go‘zal shoirona so‘zlar bilan ikkalasi har vaqt so‘ylashalar.

Bir kun bunlar bir necha kishi (ichlarida Zulayho ham) «O‘zgarish qo‘mitasi»ning majlisini ko‘rub, Hindistonning har yerida anglizlarga qarshi yalpi qo‘zg‘alish yasov to‘g‘risida so‘ylashib turg‘onlarida Rahmatullaxon boshliq anglizlar po‘lisalari kelib bosalar. Kuchli olishmadan so‘ng birmuncha angliz po‘lisalari bilan birga Zulayhodan boshqa hamma o‘zgarishchilar o‘ladir: Zulayhoni olib ketalar.

Angliz po‘lisalari Zulayhoni tutmoq istarkan, Rahmatullaxon: «teymangiz, u menim suygilimdir» degach, anglizlar «qo‘mitachimi sening suygiling» deb o‘zini ham otib o‘ldiralar.

Bu ulug‘ tomoshaning eng og‘ir vazifalari ikki kishida edikim, biri Zulayho, biri — Nuriddin. Undan qadar kuchli bo‘lg‘on Rahmatullaxon vazifasi, asosan unlarcha og‘ir emasdir.

Boya aytganimday Nuriddin «chin sevish»ga yetkan bir oshiqdir va shuning uchun u xayollidir, Mashrabdir, Devonadir. Zulayhoni u ne qadar suygani holda, «suydim» deb ko‘b chog‘larg‘acha ayta olmag‘on. Yolg‘iz yiroqdan «esonmisiz?» degan, suyuklisi ham «esonmisiz?» desa chiday olmag‘on. Qochqon. Bekinib-bekinib yig‘lag‘on. Ho‘ngragan». O‘zi suyib, kuyib yotqoni holda, o‘zi zo‘r bir dardga aylang‘on holda, «ishq dard emas, davodir», deydir va har yerda shuni aytadir.

Bu rolni atoqli o‘xshatg‘uvchimiz Uyg‘ur muni yaxshi o‘ynadi. Ayniqsa, uchinchi pardada ko‘rsatgan qilg‘lari to‘g‘ri va joyli edilar. To‘g‘risini aytmoq kerak bo‘lsa, 4 nchi pardada Nuriddin ro‘li yetarli chiqmadi: allaqanday ko‘zga yarashmagan va oddiy qilg‘lar ko‘rildi. Munda ko‘proq ayb bizning sahnamizning kambag‘alligiga tushadir. Negakim, o‘zining amplulasi botir — qahramon ro‘llari va o‘tkur kulgi bo‘lg‘on Uyg‘ur sevgiga, sevgidan qiynala biluvg‘a yumshoqdir. Biroq sevguvchi faylasuf tabiatli ishlarni 3 nchi pardada yaxshi ko‘rsatub edi.

Zulayho ham yaxshi: biroq unga ko‘broq sevgi harakati bermoq kerak edi. Tushunuv, uzoq vaqt so‘zsiz tushunuv (birinchi pardada) to‘g‘ri va tabiiy emasdir. U narsa Nuriddinga kelishar. Uni o‘ynovchi Sa‘diya Tutashg‘a bundan ham og‘irroq (agar bo‘lsa!) va ko‘b harakatli rollar berib, uning o‘xshatuvchilik kuchini ortdirmak kerakdir.

Undan keyingi Rahmatullaxon rolini o‘rtoq Qori yaxshi o‘ynadi va to‘lug‘ bir tip (tus) bera bildi. Boshqa qahramonlarda ham bo‘lg‘on mayda kamchiliklarni aytuv ortiqcha. U birinchi pardada yumshoqroq edi. Shoirona aytmak istagan so‘zlarini

tegishincha ta'sirlik qilib ayta olmadi. Ikkinchi pardada uning qilig'lari ko'b go'zal edi. Ayniqsa, qizning otasidan bitik kelgach chiqib ketib, qaytib kirishlari — bu o'xshatuvchini to'lug' tip berganlar orasig'a kiritadir.

O'zgarishchi Sarvar bilan Nuriddinning og'asi chin o'qimishli yosh yigitlar tusini to'lug' bera olurlar edi, agarda bir oz og'ir va shoshilmay qimirlasalar.

Nuriddinni qamatdirg'on va o'ldirmakka yurgan yigit to'g'risi, u qadar xoin toifali emas edi.

Qizning otasi (O'ktam) zo'r bir oila egasi. Muning ustiga, yuqori fikrli yurt bolalarini o'z o'g'li kabi ko'ra bilaturg'on o'zgarishchi bir muhtaram ota tusini ko'rsatdi.

Rahmatullaxonning o'rtoqlaridan Ayubxonning ro'lini olg'on o'rtoq O. juda bo'sh va yanglish chiqardi. Ayniqsa rolini bilmasligi na zo'r kamchilik!

Boshqalar ko'makchi bo'lushub, tekkiz o'ynadilar. Po'lisalar tapponchani o'z boshliqlarig'a do'laydilar; bu eng zo'r e'tiborsizliklarning biri. Sahna orqasidan otiluvlar o'z vaqtida chiqmadi va shuning natijasida Rahmatullaxon o'q tegmasdanoq o'la berdi.

Umuman, so'ng pardada ruhli bo'lishka tegish ekan, ruhsiz chiqdi.

O'zbek sahnasi yoshdir. Uning uchun munday zo'r narsalar balki og'ir bo'lur edi. Shunday bo'la turib «Karl Marks» to'dasi o'rtoq Uyg'urning tinmasligi va berilishligi orqasida zo'r narsalarni ham sahnaga chiqara va yaxshi muvaffaq bo'ladir.

Asar to'g'risida fikr yurituvdan qochmoqqa va o'zimni tortishg'a majburman. Negakim — shu yozilg'onlardan ortig'i menim uchun ortiqdir.

«Karl Marks» bu asarni tag'in 1—2 marotaba takrorlarga kerakdir. Xalq, tomoshachi xalqimiz buyuk armonli, sof adabiy narsalarga ham tushunib keladir. Bu o'zbek sahnasining zo'r yengishi, mundan foydalanuv kerak.

Endi bu bir qo'yilib o'tkan va qo'shilib, butunlanib bosdirilg'on o'rtoq G'ozi Yunusning «Zahhoki moron»ini kurishga tilaymiz. Bu asarning qo'yilg'anig'a ko'b bo'ldi. Xalq sog'ing'ondir. Shuningdek, zo'r narsalar yana yozilib turalar shekilli, «Chin sevish»ning yozg'uvchisi uning davomi deyilsa bo'laturg'on «Hind ixtiloli»ni yozib bitirgan. Yana boshqa kishilarda boshqa narsalar ham bor emish.

Sahnamiz jonlana, yuksala. Biroq Eski shahar xalqining boshida turgʻonlar qishliq yaxshi bir binoni qaygʻurtmasalar, chindan jinoyat qilgʻon boʻlurlar...

Chin sevish. — maqola «Ishtirokiyun» gazetasining 1920 yil 25 noyabr sonida eʻlon qilingan.

Vasilat — ar., visol soʻzining koʻpligi.

Uygʻur — taxallusi, haqiqiy ismi-sharifi Mannon Majidov (1897 — 1955), oʻzbek teatrining asoschilaridan biri, talantli rejisser va aktyor. Oʻzbekiston SSR xalq artisti.

Ampula — fr., foydalanish, aktyor imkoniyatiga mos tushadigan rollar turkumi.

Saʻdiya Tutash, Robiya Tutash — oʻzbek teatrining ilk davrlarida ayollar rollarini goh erkaklar, goh boshqa millat vakillari (mas. M. Kuznetsova) oʻynashga majbur boʻlgan. Jumladan, tatar aktrisalari R. va S. Tutashlar bu yillarda katta xizmat qilganlar.

«Oʻrtoq Qori» — bizningcha, bunda Sayfiqori nazarda tutilmoqda Sayfiqori Olimov (1901 yilda tugʻilgan) ijodiy faoliyatini Karl Marks truppasida boshlagan. Umrining oxirigacha hozirgi Hamza nomli teatrda ishlagan talantli aktyor, OʻzSSR halq artisti.

Karl Marks toʻda — 1918 yilda Toshkentda M. Uygʻur rahbarligida tashkil topgan teatr truppasi. Yarim professional xarakterga ega boʻlgan bu truppa shu yilning oʻzidayoq Turkfront siyosiy boshqarmasi ixtiyoriga oʻtgan va Karl Marks nomini olgan. Keyincha, bu truppa Hamza tuzgan truppa bilan qoʻshilib, hozirgi Hamza nomli teatrning asosini tashkil qilgan.

Gʻozi Yunus (1893—1939) — 20—30-yillarining eng faol ziyolilaridan, jurnalist va dramaturg, «Mushtum» jurnalni tashkil qilish va oyoqqa turgʻazishda A. Qodiriy va Choʻlpon bilan baqamti ishlagan zahmatkash inson. Gʻ. Yunus Firdavsiyning «Shohpoma»si asosida «Zahhoki moron» pesasini yozgan va u oʻz vaqtida keng shuhrat qozongan. Qatagʻon qurbonlaridan.

«Hind ihtiloli» — Fitratning «Hind ihtilolchilari» asari nazarda tutilmoqda.

3.2.13. Ikki Yo‘qotish (1920)

So‘nggi yillar, o‘zbek yoshlig‘i, taraqqiyparvarlig‘ining bir muncha cholishqon, pok ko‘ngillik yigitlarini — yer tagi olamiga sudrab olib ketdi. Hammasini bir-bir sanab esdan o‘tkarmak shu choqda mumkin bo‘lmag‘onligi uchun, yuzakigina bir o‘y yurgizish bilan ham A‘lamuf, Ismoilzoda, Sultonuf, Sobir G‘afur va boshqalardan chizilg‘on bir qator tegrali sadaf donalarini ko‘rmak mumkin bo‘ladur. Mahmudxo‘ja otamiz bilan Muftizoda Abdirahmon va A‘zamjonlar sadaf donalarining imomi bo‘lub ketdilar. Ayniqsa, Mahmudxo‘ja otamiz bilan bir qatorda turg‘on Mirzo Fozil (o‘shliq), tariximizga qaytib ketgan har bir chog‘imizda o‘zini sezdirib qo‘yadir.

Vaqt bilan chorning temir qo‘llic jondori bilan kurashish davrida, shu bir hovuch boturlar, ne samimiy, ne berilgan yigitlar edilar. O‘lganlarning o‘rniga yuzlar, minglar bilan o‘rinbosarlar yetishib, ko‘nglimizga umid yog‘dulari yog‘dirg‘on tunlarda-da ketganlarning xotiralari ko‘b achchig‘ va zaharlik ta’sir etmaktadir.

Xo‘qanddan kelgan o‘shandoq yigitlarning biri yona ikki yo‘ldoshning oramizdan yo‘qolg‘onlig‘ini xabar berdi. Yaqin orada Xo‘qand va umuman Farg‘ona yoshlarining katta otalari, bobolari hukmida bo‘lg‘on domla yo‘ldosh Mavlaviy bilan ishlik yoshlardan va taraqqiyparpar shoirlardan Ibrohim (Davron) vafot etganlar.

Domla yo‘ldosh Mavlaviy — Turkiston va umuman islom ulamolarining haqiqatga qarshi ko‘r bo‘lishlaridan ta’sirlangani holda o‘zining tabiati asari o‘laroq boshqa yoshlar kabi ular bilan kurashishlikdan ojiz bo‘lg‘onlig‘idan bir chekkaga uzlat qilib, chiqib ketgan olimlardan edi. Ho‘qanddagi «Usuli jadida» harakatiga boshdan-oyoq oralashqon bu muhtaram zot, hur fikrli va rind qalandar bir kishi edi. O‘zi so‘ng choqlariga qadar dars aytishini tashlamag‘on bo‘lsa-da, boshqa ko‘b mudarrislar kabi shu vosita bilan Qorun xazinasini to‘plamoq kabi yo‘lg‘a ham ketmagan edi. Burundan beri yo‘qsul va qashshoqlarcha yashab keldi, o‘lganida ham meros nomiga bir narsa ham qoldirmag‘on. Hatto, o‘zi og‘riq ekan... og‘riqdan tuzalish choralarini ham ko‘rmagan va istamagan.

Yurtimizning ilmsizliq orqasida ketib borg‘on yo‘lining oxiri qandog‘ qo‘rqinch ekanini ortiq chuqur tushunar edi. 13—14-yillarda ziyoratiga kirganimda shu masaladan ko‘plab gaplashib o‘lturib «men bu ketishimizdan ko‘b qo‘rqaman», degan edi. O‘shal vaqtdag‘i ahvol va sharoitni yaxshilab bilgan kishilar bu so‘zning dahshatini ko‘b chuqur tushunar edilar. 63 yoshinda vafot etgai bu zot, arab adabiyotining ulug‘ olimlaridan edi,

shu adabiyot bahslari ustida «Sho‘ro» muharriri Rizo qozi bilan muhorabasi bor edi. Turkcha (o‘zbekcha) va forscha she‘rlar ham aytar she‘rda (Jovid) otini qo‘llar edi.

Marhum Xo‘qand yoshlari tarafidan sha‘niga loyiq bir suratda dafn etilgan va asarlarini tekshirmak uchun yosh ulamolar tomonidan 3 kishilik bir hay‘at yuzaga chiqarilg‘on.

Ibrohim Davron — (A‘zamxon Ibrohim o‘g‘li) 48 yoshida vafot etgan. Bu yigit Xo‘qand yoshlari orasida nashriyot ishlari bilan tanilg‘on bir kishi bo‘lub inqilobgacha Ho‘qandda yangi kitoblar va gazetalarni tarqatar va yozg‘uchilik bilan shug‘ullanar edi. Uning «Milliy jumboqlar» va «Ash‘ori nisvon» otliq bosilgan ikki asari bordur. Avvalgisi bizning milliy tobishmoqlarimizni to‘plag‘on bir asar bo‘lub, ikkinchisi o‘zbeklardan yetishgan ba‘zi bir shoiralarning she‘rlar majmuasi edi. Ulug‘ ahamiyatga ega bo‘lg‘on so‘nggi asari, taassufga qarshi maydonda ko‘rulmaydir. Holbuki, Arbobi tomonidan tekshirilaturg‘on bir narsa edi.

Marhum rasmga ham havaslik bo‘lub, o‘z asarlari uchun rasmlar ishlagan va 1914 yilda Turkiyada ham sayohat etgandir.

«Sadoyi Turkiston» gazetasining doimiy yozuvchilaridan bo‘lub, unda she‘lar yozg‘uchi edi. (1914). Buda ko‘p yo‘qsulliq bilan o‘lgan.

Uning bir juft she‘ri esimda qolg‘onkim, o‘qumag‘onliqg‘a qarshi yasalg‘on bu isyon — (o‘z vaqtida) ko‘b katta isyon edi (o‘zicha).

«Johil padarim, johil modar esa mutloq

Hayron qoluram kufr aylayman orasinda».

3.2.14. «Abo Muslim» (1921)

ABO MUSLIM

13 dekabrda «Turon» qishliq binosida ulug‘ adibimiz Fitratning 5 parda 7 ko‘runushlik «Abo Muslim Xurosoniy» nomliq tomoshasi o‘ynaldi.

Tomosha — aralashquchu qahramonlarning ko‘bligi ham tarixning eng chuvalashqon davridan olinib yozilg‘oni uchun tomoshaning so‘ngiga uning natijasini to‘la ko‘rvataturg‘on bir ko‘runush ortdirilg‘on. Bu ko‘runush xiyla muvaffaqiyatlik

tuzulgan. Ayniqsa, Marv begi qizining bir to‘da «yovvoyi» kishilar orasida qolg‘on chog‘idagi shoshqinlig‘i, odam bolalarining axloq vajidan qanday quyi darajalarga tushganligi to‘g‘risida xalqqa qaratib qilg‘on xitoblari ham ul kishilarning har birini bitta-bitta ta‘rif qilishi juda o‘tkurdir.

Umuman tomoshada Fitratga xos so‘z ustalig‘i xiyla kuchlik. Bu jihatdan tomosha katta bir adabiy ahamiyatga molikdir.

Endi o‘ynag‘uchilarg‘a kelsak, Abo Muslim ro‘lida Abror tomoshaniig boshdan-oyog‘ig‘acha bir tekis olib bora olmadi. Ochibroq aytganda, biz islomiyat tarixida juda ulug‘ dovuqlarg‘a sabab bo‘lg‘on temir vujudlik, po‘lat irodalik, mudhish Abo Muslimni ko‘ra olmadiq. Abror epchil artisimizdir, shu tilagimizni bu safar bo‘lmasa, boshqa bir safar bera olishig‘a ishonamiz. Oxirgi ko‘runishda abbosiylarning birinchi xalifasi ro‘lini Sayfi qori juda yumshoq o‘ynadi. Ayniqsa, Abo Muslim bilan Marv begi qizining o‘lishlari chog‘ida, karomatchi shayx choponi ostidan hovarjlarning josusi Zahhok chiqib kelgan vaqtda, o‘zining katta va tuzalmas xatolarini anglag‘on damlarda shu qadar kam harakat edikim, sira qo‘ya qoling! Sayfi qorining ampulasi (o‘ynayturg‘on o‘yunlari) belgulikdir. Rejissur shuni ko‘zda tutub uni g‘oyat jiddiy bo‘lg‘on shu xil ro‘llarga chiqarmaslig‘i kerak.

Bizning Turkistonda «dog‘uli ayyor» deb nom chiqarg‘on Zahhok ro‘lida Uyg‘ur boshdan-oyoq yaxshi. Ko‘zga ilinar-ilinmas sustlik va ruhsizligini sanamasak, Marv begining qizi Gulnor ro‘lida Mas‘uma xonim yaxshi. Abo Muslimning vaziri Xolid ro‘lida O‘ktam, Marv begi ro‘lida (avvallarda Sayfi qori) Amir Ali ro‘lida Shokir, Yazid ro‘lida Olim, Gulorning enagasi ro‘lida (Robiya Tutash tekis o‘ynaydilar. Narsiyor ro‘lida chiqqan Bosit bilan Yazid ro‘lidagi Olimning yuksak ruh bilan vaziyat va ahvolg‘a yondashtirib o‘ynashlarini aytib o‘tmak kerak. Boshqa kichkina vazifalar ham durust bajarildi.

Umuman aytganda, bu asarning bu safargi o‘ynalishini juda tekis va zavqli o‘yunlardan bo‘ldi desak, sira yanglishmag‘on bo‘lamiz.

Bizning qashshoq va esdan chiqib ketgan sahnemizga xos bo‘lg‘on kamchiliklar (jihoz, dekaratsiya va kiyimlar kamligi), albatta bu yo‘la ham bor edi. Bunlarning to‘ldirilishi, tugallanishi — Marv begining bir savoliga qarshi Zahhokning bergan javobidek: «Teva qafasga kirganda bo‘laturg‘onga o‘xshaydir...»

Xalq zich, to'la edi.

«Xalq teatrga yurmaydi» degan gap to'g'ri emas, xalq yuradir. Lokin, teatr-tomosha ismida bo'laturg'on qurchoq o'yunlarig'a, o'z ruhiga yot bo'lg'on unga anglashilmayturg'on tarjimalik «g'arbiy» asarlarga yurmasa haqi bordir. Yo'q esa o'zini qiziqtiraturg'on zaminlarda yozilg'on va yaxshi o'ynalaturg'on tomoshalarga xalq yuradir.

Bu hol so'ng vaqtda juda ochuq ko'ruildi.

Xalqning ruhini yaxshi tushunib olg'on Davlat truppasi endi xalq ruhiga yaqin bo'lg'on narsalarni ko'prak ko'ymoq uchun harakat qila boshlamishdir. Hozir truppa tomonidan Xurshid o'rtoq qalami bilan tomosha holig'a soling'on mashhur «Farhod va Shirin» afsonasi tayyorlanmoqdadir.

Ikkinchi tomondan sahnamizning o'zini tuzatishga xam jiddiy harakatlar ko'rula boshladi. Sirdaryo muzofot firqa qo'mitasining mas'ul sarkotibi o'rtoq Abdulhay Toji bilan Eski shahar ijroqo'mining muvaqqat raisi Mannon Ramz o'rtoqlar markazning birdan-bir san'at markazi bo'lg'on «Turon» binosi va Davlat truppasini yaxshi yo'lga qo'ymoq ishini bir necha havaslik kishilarga topshurib pullik yordam va'da qilg'onlar.

Abo Muslim. — «Turkiston» gazetasining 1921 yil 21 dekabr sonida Qalandar imzosi bilan e'lon qilingan.

Abror — Abror Hidoyatov (1900—1958), mashhur teatr aktyori, SSSR xalq artisti. 4918 yildan aktyorlik faoliyatini boshlagan A. Hidoyatov Otello rolining ijrosi bilan xalq dilida muhrlanib qolgan.

Abbosiymlarning birinchi xalifasi — Muhammad alayhissalomning amakisi Abbas avlodidan «Saffoq» (Xunrez) laqabi bilan mashhur bo'lgan Abu Abbas Abdulloh sulolaning birinchi xalifasi edi.

Ma'suma xonim — Maxsuma Qoriyeva (1902—1940), ilk o'zbek aktrissalaridan, O'zbekiston SSRda xizmat ko'rsatgan artist.

Shokir — Shokir Najmiddinov, 1903 yilda tugʻilgan. Ijodiy faoliyatini 1919 yilda Karl Marks nomli truppa sostavida boshlagan talantli aktyor. Oʻzbekiston SSR xalq artisti.

3.2.15. Istiqbol Uchun Kurash (1922)

Bizning keng va ulugʻ tariximiz shu qadar oz va kam tekshirilgan, kovlangankim, shu kunda boʻlub turgʻan juda koʻp voqealarning oʻxshashini oʻtkan zamonlardan kechkan hayotimizdan topmoqchi boʻlsak, shoshib qolasan.

Bir voqeaning oʻtkan zamonda oʻxshashi boʻlub-boʻlmasligʻi ul voqeaning ahamiyatini oʻlchashda koʻb katta vazifa yuklar.

«Qizil bayroq»ning soʻng sonlaridan birida Ovrupogʻa oʻqumoq maqsadida bir oʻzbek qizining ketmakka hozirlanganligʻi yozilgʻandir.

Oʻzbek qizi hanuz yangi usul maktablarga hali yolchib kira olgʻani yoʻq. Hatto oʻzbekning oʻzida pardasi, xohishi-da kishani boʻlmagʻan erkak bolalari ham yuqori maktablarining muhtasham sahnalarida koʻplashib yura olgʻani yoʻq. Hali oʻzbek qizi ota-onaning tilsiz qoʻgʻurchogʻi boʻlishdan qutula olgʻani yoʻq.

Biz soʻng vaqtlarda oʻzbek yoshlarining uzoq ellarga, yot yurtlarga ketib bilim ortdirmoq uchun juda qizib borgʻanliqlarini koʻrub sevinmaktamiz. Har biri oʻz boshicha tirishmasdan boshlarini bir boragʻa toʻplab, «koʻmak»lashish yoʻli bilan ishlab turgʻanliklarini bilib turamiz.

Lokin bu hol oʻtkandagi voqealarning takror etilmagidan iboratdir. Yiroq zamonlardan boshlab to yaqin kunlarga qadar oʻzbek yigitlari (mullabachchalar) Buxorogʻa, Hindistongʻa, Misr, Arabistonlargʻa qadar borib oʻqugʻanlar edi. Buxoro madrasalari oʻzbek – turkistonlik yosh mullabachchalar bilan toʻlar edi. Turkistonning Sirdaryosi va Fargʻonasi uchun ul vaqtlarda Buxoro ham hozirgʻi Yaponiya va Amriqo qadar uzoq edi. Hozir Amriqo bilan Yaponiyagʻa qadar yotib, oʻlturub eson-omon ketmak mumkin. Ilgari vaqtlarda Samarqand bilan Buxoro orasi ham hozirgʻi davri olam qilishdan ogʻir edi. Shunday boʻlsa-da, Buxoro, Turkiston mullabachchalarini sonlari juda koʻb boʻlgʻan madrasalariga sigʻdira olmasdan, masjidlarigacha tarqatmoqqa majbur boʻlur edi. Arabistonning doʻzax havosida bedovlari kabi yolgʻiz hurmayib yotqan oʻzbek

Turkiston yigitlari xiyla ko‘b yo‘liqar edi. Kechirgan kunlarimizdagi ul harakatlarimizning natijasi to‘g‘risida gapirmak istamayman. Tarixdagi bir voqea va shu kunda qaytadan takror etilmakda bo‘lg‘an bir voqea bo‘lg‘anlig‘i uchun eska olibg‘ina o‘tmakchi bo‘laman.

Bu harakat hozir takror etilmakdadir. Kechikib, keyin qolib bo‘lsa-da kuchlik suratda boshlanib kelmakdadir. Bu harakatga to‘g‘ridan-to‘g‘ri aralasha olmag‘anlarning vazifasi vosita bilan bo‘lsa-da ko‘mak bermoqdir.

Bu hol bizning kelgusimiz uchun katta umidlar berganligini unutmaylik.

Chor hukumati vaqtida Ichki Rusiya musulmonlarini cho‘qintirmoq ishida Rustami zol (Rustam zol) bo‘lg‘an, bizning ma‘lum Ostroumo‘f* to‘ramizning ustodi sanalg‘an mashhur Ilminskiy* cho‘qintirish siyosatining biri bo‘lg‘an mashhur Pobedonosufga* yozg‘an xatida yerlik xalq orasidan bizning uchun foydalik va hech bo‘lmag‘anda zararsiz kishilar o‘ruscha tilni tutulib, uyalib gapiraturg‘an, o‘ruscha yozg‘anda birmuncha xato bilan yozaturg‘an, bizning gubernato‘rimizdan emas, hatto ustol boshlig‘i (mirzo)mizdan ham qo‘rqaturg‘an kishilardir degan edi.

Munga qarshi biz rus tili bilan emas, hatto Ovrupo madaniy millatlarining tili va bilimi bilan javob bersak odam qatori yashamoqqa albatta haq qozonadirmiz.

Endi bu ezgu harakatga tariximizda ko‘ra olmag‘animiz – bu narsa qo‘shulsa, ya‘ni o‘zbekning erkin yigitlari emas, tutqun qizlari ham Ilminskiy vasiyatiga qarshi isyon boshlasa, o‘zi uchun eng oliy bo‘lg‘an elidan, ota-onasidan kechib necha ming chaqirim yerga ketsalar, odam qatori yashash haqqini turtki yemasdan, urulmasdan, so‘kilmasdan ko‘b ko‘rush huquqini ortig‘i bilan qozona olamiz.

Eski turmush o‘lim to‘shagida. Yigitlarimizning chin bilimga qarab bu intilishlari eski turmushni bir oz avval yerga ko‘mgusidir.

O‘zbek xotun-qizlari huquq va erk uchun kurash boshlamoqda. O‘zbek qizining G‘arbga, G‘arbning chin bilish, chin madaniyatiga qarab yurushi uning haq-huquqini butun elning haq-huquqi bilan birga tez va tez fursatda qo‘lg‘a keltirgusidir.

«Qizil bayroq» gazetasining 1922 yil 2 sentyabr sonida «Abulhamid Sulaymon» imzosi bilan nashr qilingan. Birinchi marta Cho‘lpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

Maqolada o‘qish uchun Yevropaga otlangan o‘zbek yigit-qizlari to‘g‘risida so‘z yuritilgan.

Ostroumov Nikolay Petrovich (1846 – 1930) – Turkistonda faoliyat ko‘rsatgan rus missioneri, sharqshunos, etnograf.

Qozon diniy akademiyasida o‘qigan (1866 – 1870). 1877 yildan Toshkentda yashagan. «Turkiston viloyatining gazetisi» muharriri (1883 – 1917).

Ilminskiy Nikolay Ivanovich (1822 – 1891) – rus missioneri, sharqshunos, pedagog, bibliyashunos, Rossiya Fanlar akademiyasi a‘zosi.

Pobedonostsev Konstantin Petrovich (1827 – 1907) – rus missioneri, davlat arbobi, huquqshunos, yozuvchi, cherkov tarixchisi.

3.2.16. Teatr – San‘at (1922)

(«QIMORBOZLAR HAYOTI», «XIYONATKORLAR JAZOSI», «ER-XOTIN», «ARSHIN MOLOLON») UMUMIY QARASH

O‘rtoq Uyg‘ur Buxorodan kelgandan beri sahnemiz jonlana boshladi. Shu bir-ikki hafta ichida yana burungi kabi kamchiliklar, qarg‘ish va la‘natlar bilan bo‘lsa-da, bir necha tomosha ko‘rdik.

Matbuotimizda ismi ko‘runub kelaturg‘on «S» (Sanjar) o‘rtoq tomonidan tarjima qiling‘on «Qimorbozlar hayoti» — Ovrupo qimorbozlig‘ining qo‘rqunch yoqlarini yaxshi ko‘rsatadir. Bunda qimorbozliqning qaynag‘on joyi, qimorbozlarning ish ustidagi «faoliyatlari» ko‘runmaydir. Bunda bu yomon odatning oilaga qilg‘on ta‘siri ko‘brak ko‘rsatiladir. Tarjima tekisgina chiqqon. G‘udur-budurliq ko‘b sezilmadi. Faqat bunda o‘ynag‘uchi artistlarimiz (Abror, Sayfi qori, Ziyo Said, Shokirlar) nimagadir xiyla yot va begona bo‘lub o‘ynadilar. Samimiylik, ro‘lni anglab o‘ynashlik, sahnada erkin bo‘lishlik — mana bularni ko‘ra olmadik. Xalq oz edi, kirim yomon bo‘lg‘on, ehtimolkim shuning uchun artistlarimiz «baribir» deb o‘ynag‘on bo‘lsalar...

Davlat truppasining bu «baribir» tomoshasidan so‘ng Eski shahar ishchilar fakulteti talabalarining bir «Tomosha va konsert kechasi»ni ham ko‘rdik. Tomosha qismida qo‘yulg‘on to‘rt pardalik «Xiyonatkorlar jazosi» degan narsani yozib o‘ltirish ham vaqt isrof qilishdir. Ba‘zi bir pardalarning 3—5 minut qadar davom etishlari bunga katta

guvohdir. Faqat konsert qismida milliy cholgʻi maktabining birinchi imtihonini koʻrdikim, bu xiyla umidlikdir. Bolalarning koʻbayishib aytgan ashulalari zaif boʻlsa ham, bir bolaning yolgʻiz ashulasi, bir yigit tomonidan yolgʻiz aytilgan «Gulyor» yaxshi edi. Shu «Gulyor» aytgan yigitda yaxshi kuchlik tovush bor. Faqat, ishlanmagan.

Milliy cholgʻi maktabi gʻolibo 3-4 yildan beri davom etadir. Faqat soʻng choqqacha unda muallimlar oʻrniga «toʻnkalar» oʻlturgʻoni uchun hech samarasi koʻrilmagan. Yaqinda yasalgʻon islohot va taʼlim ishiga qoʻyulgʻon muqtadir muallimlar (Qurbon va Shojalillar) maktabni umidli yoʻlgʻa qoʻygʻonlar.

Yana ham diqqat, yana ham koʻbrak ahamiyat berilmagi kerak.

Sahnamizda necha marotaba oʻynalgʻon «Er-xotun» va «Arshin mololon» tomoshalari toʻgʻrisida qayta-qayta yozishni ortiq topaman. Bu toʻgʻrida shunigina aytamankim, bizning sahnamizning eng zoʻr kamchiligi — dram oʻynagʻuchilarning oʻperada chiqishlaridir. Mana bu kamchilik har ikki tomoshada ham eng qattigʻ sezildi. Bilmadim, qachon bizning sahnemiz oʻperada boshqa, dramda boshqa hayʼatga ega boʻlur ekan. Har holda, soʻnggi ikki tomosha sahnamizning yana jonlanib, tuzalib borgʻonini koʻrsatadir. Sahnemiz yana tirilmakchi. Xalq sahnada yana ruhiga oziq topa boshladi. Endi shu harakatni toʻqtatmay, oqsatmay olib borish — (har bir sanʼat — D.Q.) arbobining vazifasidir.

Endi umumiy suratda bir narsa yozib oʻtmakchi boʻlaman: umumiy deganim sahna va sanʼatimizning moddiy jihatidir. Qish yaqinlashib, yupqa kiyimlar yaramay boshlagʻon bir vaqtda ham xalqimiz oʻzi tubdanda oʻlgundek zax boʻlgʻon yozliq «Turon»da tomosha koʻrmakka majbur. Qishloq «Turon» qatʼiyan yaramaydir. ToshPO oʻrni tilga ham olinmogʻon, yangi bino esa mahallama-mahalla koʻchub, har kun bir kamisiya tomonidan bir toʻqtatilib, bir ruxsat etilib, sarson va sargardon boʻlub guradir. Bilmadim, bu ish jiddiy bir yoʻlgʻa tusharmi, yoʻqmi? Qish kelganda koʻchada qolgʻon sahnadan nima umid qilmogʻ kerak?

Buxorodan chaqirtirib olingʻuncha ming vaʼda, ming xil rohat va taʼminotlar taqdim qilingʻon Uygʻur hanuz turgʻali bir joy, baʼzi tajribalar uchun ikki gaz oynagʻa ega boʻlmagʻon. «Uygʻurni Buxorodan olib kelish uchun pul sarf qilib Gʻozi Yunus oʻrtoqni Buxorogʻa yuborgʻan» Eski shahar ijroqoʻmi uning qoʻl ostigʻa kelib kirgan sanʼatkorga joy topib berolmaydir-da, «Sharq» kutubxonasining joyigʻacha bir

yakatchiga ijaraga qo'yadur. San'atning qiymati shu esa, unday san'atdan umid uzmasa kerak edi!

Teatr — san'at — «Turkiston» gazetasining 1922 ni 29 sentyabr sonida e'lon qilingan.

«Qimorbozlar hayoti» — frantsuz dramaturgi Viktor Dyukanj (1783—1833) qalamiga mansub asar. Aslida «O'ttiz yil yoki qimorbozning hayoti» deb nomlanuvchi bu asar 1828 yilda yozilgan.

«Xiyonatkorlar jazosi» — bu o'rinda qaysi asar nazarda tutilayotganini aniqlashga muvaffaq bo'lmadik. Taxminimizcha, gap Hamzaning «Tuhmatchilar jazosi» pesasi haqida bormoqda.

«Er va xotin», «Arshin mololon» — Ozarboyjon kompozitori va dramaturti Uzeir Hojibekov (1885—1948) asarlari. Bulardan keyingisi ayniqsa katta shuhrat topgan.

Ziyo Said — taxallusi, haqiqiy ism-sharifi Qosim Solihov (1901—1938), o'zbek dramaturgi, jurnalist va tanqidchi.

3.2.17. Hayot-Mamot Masalamiz Ustida (1922)

«Turkiston» boshqarmasig'a o'lkamizning har tomonidan har kun degudek to'p-to'p xatlar keladir. Gazeta boshqarmasig'a kelaturg'an xatlar, albatta, mahallarning kun o'tkazishi, tiriklik qilishini har tarafdin yaxshilab ko'rsatsa kerak edi. Lokin ul xatlardan olg'an xabarlar bilan gazetaning o'lka hayotiy qismini keng, yaxshi va to'g'ri bir yo'lg'a qo'yub bo'lmaydir. Negakim ul xatlarning hammasi degundek maorif, o'qush, o'qutish masalasidan va ul masalaning-da faqat fojia yoqlaridan bahs etalar...

O'lka Maorif komissarligida o'turub mahallardagi maorif shu'balarining ma'ruza (doklad)lari ichiga ko'milgan o'rtoqlarimiz, bilmadikkim, maorifimizning haqiqiy holidan qancha xabardor bo'lsalar? Albatta, ular mahallardagi maorif ishlarining ochiq chig'armasini bizdan ortiq onglab, bizdan ortiq bilsalar kerak. Faqat mahallardagi maorif ishlarining o'lib borishig'a qarshi u o'rtoqlarimizning bu kun nima tadbir va choralar ko'rganligi ularning Xo'jand maorif shu'basiga qilg'an muomalalaridan ma'lumdir. U muomala shundan iboratdir: o'lkamizda maktab o'qushlariga bir qadar ahamiyat bergan

bir musulmon shahri bo'lsa, u ham Xo'jand ekan. Maorif komissarligining maktablar turi (miqdori) bo'yicha Xo'jandda hukumat hisobiga faqat 8 gina maktab ochishg'a ruxsat berilib, shunga yarasha, balki, ozroq pul berilgani holda, Xo'jand maorif shu'basi o'zi harakat qilib 14 maktab saqlar ekan. Bu 14 maktabning ikkisi ham qizlar maktabi ekan.

So'ng vaqtlarda ta'minotsizlik sabablik har yerda musulmon muallimlarining maktab ishlarini tashlab, boshqa yo'llarg'a kirib ketkanliklarini ko'rgan Xo'jand maorif shu'basi turli yo'llar bilan pul topib, muallimlarga ta'rifa (tarif) bo'yinchagina oyoq bermasdan, ular bilan alohida muohada (dogovor)lar yasab, ularni bir qadar ta'min qilib kelgan.

Xo'jand maorif shu'basining bu harakatini bizning o'lka Maorif komissarligimiz o'zboshimchalik, rejadan chiqishlik deb topib unga koyish (poritsaniye) e'lon qilg'an...

Bu muomala Xo'jand maorif shu'basida o'lturub, oz-da bo'lsa ishlamak istagan kishilarga: «Ishlama, baribir, seni ishlatgali qo'ymaymiz!» – demak emasmi? Durust, Xo'jand maorif shu'basi o'zboshicha muohada bog'lag'an, o'z bilganicha ish qilg'an. Har holda, kerak va lozim bo'lg'an rasmiyatni buzg'an. Lokin maktablar turi bo'yincha hissasiga tushkan maktablarning yarim-yo'rtisi uchun ham qancha vaqtlardan beri ta'minot ololmay kelgan maorif shu'balari bor, ko'b bor. Ana bularga qarshi rasmiyatni buzg'an Maorif komissarligining o'zi emasmi? Xo'jandda 8 maktab o'rnig'a 14 maktab bo'lg'an ekan, bir maktabga ega bo'la olmag'an joylar ham bor.

So'ngra maktablarning bu jihati ham bor: bu kun bizning yerlik xalqning maorifi o'lim oldida; maorif ishida yurgan yoshlarimiz, muallimlarimiz qorinlarini to'yg'iza olmasdan maorif ishidan chekildilar; ularni yanadan maktab-maorif ishiga jalb etmak masalasi bizning uchun hayot-mamot masalasi bo'lub turadir. Shundan bir ahvol ichida ham Ovrupo rasmiyatining eng bachkana, eng arzimas bir bobi uchun shunday muomala qilmoq to'g'rimi? O'lar holatda yotkan kishiga: «Nimaga mehmonni qarshi olmoqqa chiqmading?» – desak bo'ladirmi?

Firqaning so'ngg'i o'lka konferentsiyasida maorif ishlari to'g'risida qisqa, lokin asosli gaplar aytili. Maorif to'g'risida mahaldan kelgan har bir vakil degundek zorlanib o'tdi. Butun jumhuriyat uchun birinchi maydon xo'jaliq maydoni bo'lub, maorif ikkinchi yo uchinchi maydon bo'lsa, bizning Turkistonda o'zining qorong'ulig'ig'a qarab bu maydon birinchi bo'lmog'i kerak edi. Ammo bizda bosmachilik harakati bor. Lokin

yaxshilab o‘ylang‘anda, shu bosmachilik harakati va uning orqasida to‘rt-besh yildan beri elni qoqshatib kelgan urush maydoni bizning jaholatimiz orqasida chiqmadimi?

Bir narsa onglag‘an, tushungan xalqlar sira oyoq ostida ezildilarmi? 8 maktab o‘rnig‘a 14, balki 24 maktab ochib, ahdnoma bilan emas, undan kattaragi bilan ish ko‘rush natijasida har bir qulliq zanjiriga og‘ir, og‘ir zarbalar tushurilmasmi?

«Turkiston» gazetasining 1922 yil 20 oktyabr sonida «Abdulhamid Sulaymon» imzosi bilan bosilgan. Birinchi marta Cho‘lpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

Ushbu maqolada Xo‘jand maorif shu‘basi hukumat hisobiga 8 ta maktab o‘rniga 14 ta maktab ochgani uchun O‘lka maorif komissarligi tomonidan o‘zboshimchalikda ayblangani bayon qilingan.

3.2.18. Haqiqiy Inqilob (1922)

Biz bir necha yildan beri inqilobning eng qaynag‘an muhitida turamiz.

Biz inqilobning eng kuchaygan asrida yashaymiz.

O‘ktabr o‘zgarishidan beri bizning har bir harakatimiz, har bir qimirlashimiz inqilobga tomon, o‘zgarishga qarab yasaldi. Chirigan, buzulg‘an hayotimizni tuzatmak uchun har yo‘l bilan o‘zgarib, boshqalanib ko‘rdik. Lokin bunlarning ko‘bi, aksarisi ergashish yo‘li bilan, taqlid usuli bilan borar edi.

Shuning uchun shu 5-4 yil ichida ko‘zga ko‘rungundek o‘zgarganimiz ko‘rulmadi. Miyamizda, hayotimizning chuqur burchaklarida boshqaliq, yangilik bo‘lmadi. Bizga kiyimda, sahnada, yurush-turushda yasalg‘an o‘zgarishlardan ko‘ra ortig‘roq o‘zgarish qilinaturg‘an yerlar bor edi. Endi unlarga sira ahamiyat bermadik. Boshqalar oldida o‘zimizni qizartaturg‘an qancha yomon odatlarimiz bo‘la turub, ul odatlarni xalq «qilmasa gunoh bo‘lmadi» e‘tiqodi bilan qila turub, biz bunga indamadik, unlar bilan kurashmadik.

Biz faqat yasan-tusanga ortiq ahamiyat berdik.

5 yil ko‘purub, qaynab, o‘zimizni har tomong‘a urub qarag‘andan so‘ng, endigina haqiqiy inqilobning lozim nuqtasini topib kelamiz, shekillik. San’atda G‘arb yo‘li bilan

emas, o'z yo'limiz bilan, shuni tuzatib, isloh qilib ketish kerak degan fikr yaqindan beri gazetamiz betlariga chiqa boshladi.

Maktablarimizda ham shakldan, ko'rinishdan, tashqi yaltiroqliqdan ko'ra ma'noga, ichki puxtalikka ko'brak diqqat qiling'anlig'i ko'ruladir.

Gazetalarda o'z hayotiy masalalarimiz ko'brak yozilib, yangi chiqayotkan majmualarimizda o'z hayotimizni tekshirishlarga ortiq ahamiyat berila boshlag'anlig'i bilinadir.

G'arb muzikasi ostida sekin-sekin yo'qolib, ko'mulub borg'an cholg'ilarimizning o'qutish, o'rgatish, ta'lim yo'li bilan yana jonlana borg'anlig'i, uning uchun maktablar ochilg'anlig'ini eshitamiz.

Mana bunlar bizning bir qadar sergaklanmakka boshlag'animizni ko'rsatalar.

Bu kunlarda Toshkent mahkamai shar'iasi Toshkentning mo'tabar ulamolari bilan birga butun mahalla imomlarini to'plab bir majlis boshlag'an. Ul majlisda xalq orasida necha yuz yillardan beri davom etib, bir odat va savob bir odat qatorig'a kirgan ko'b xurofotlarni bitirmakka qaror qiling'an va ul qarorni yuzaga chiqarmoq uchun maxsus muxtasiblar belgilanib, jiddiy choralarig'a kirishilgan. Ul majlisda man qiling'an yomon odatlarimiz orasida o'likka yettilik, yigirmalik, qirqliq va yillik oshlar qilish, xotunlarning yig'lashi, tobutning oldida yig'lash, qora kiyish kabi bizni boshqalar oldida masxara qilaturg'an zararlik rasmlar ham bordirkim, bu – xalq hayotining eng qora burchaklarida yasalg'usi o'zgarishdir. Mana buni olqishlamoq, buni yuzaga chiqarishda qo'ldan kelgan qadar tirishmoq hammamizning eng o'tkur vazifamizdir.

Bitsun xurofot!

«Turkiston» gazetasining 1922 yil 22 oktyabr sonida «A.Sulaymon» imzosi bilan bosilgan. Birinchi marta Cho'lpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

3.2.19. Ruhimiz O'lmasun (1922)

So'ngg'i vaqtlarda matbuotimiz maorif masalalaridan ko'pgina bahs qilmoqqa boshladi. Ta'minot to'g'risidan ko'pincha xalqning o'z bo'ynig'a yuklatilgan maktab va o'qush ishlari ko'p kuch va g'ayrat sarf qilmoq bilangina istakka muvofiq yurub borsa

mumkindir. Yo‘q esa, avvaldan kelgan qo‘ramaslik va e‘tiborsizlig‘imizning davom eta berishi maorifimizni bo‘g‘ub o‘ldurgusidir.

Maktablarni ta‘min etmak vazifasi o‘z bo‘ynig‘a tushgan xalqimizning saviya fikriyasi, maktab va o‘qish-o‘qitish ishlariga nazari ma‘lumdir.

Mavlud munosabati bilan Toshkentda Mahkamai shar‘ia tomonidan yasalg‘an ulug‘ namoyishda bu e‘tiborsizlikni zararli samarasi juda ochiq ko‘ruldi. Bizni yashatishga emas, o‘ldirishga sudrayturg‘an eski maktab bolalari xorlik va maskanatni* kuldirib turg‘an qonsiz chehralari bilan ola-bula to‘nlar kiyib Jome‘ bilan Ko‘kaldosh sahnasiga to‘lg‘an choqlarida xalqning ko‘zi yoshlar bilan to‘ldi. Xalqning ko‘zlaridan to‘kilgan u yoshlar nodonlik va taassib orqasida kelgan behuda va shuning bilan birga samimiy yoshlardir. Bu manzara qarshisida butun umrini xalqning maorifi, yangi maktabi, taraqqiy va ta‘limi uchun sarf etgan kishilar boshqa tushuncha va boshqa o‘ylar bilan yig‘iladilar. Birmuncha vaqtdan beri maorif ishlaridan chetda yurgan eski bir maorif xodimi o‘shal manzaradan olg‘an taassurotini juda achchig‘ qilib onglatdi. Uning maorif ishlaridan chetda yurishi uchun gunohni kimning bo‘ynig‘a qo‘ya olamiz? Har holda, mavlud kunidagi hazin manzaraga shu chekkalab yurishlarning xiyla ulug‘ ta‘siri bordir.

Hozir hukumat qaramog‘ida bo‘lg‘an maktablarning soni juda ozdir. Bo‘lg‘an qadarisini ham hukumat to‘la va yetarlik ravishda ta‘min qila olmaydir. Yangi iqtisodiy siyosat (NEP) degan narsa bilan bu kun juda buzulib ketgan xalq ruhi mavlud kuni ko‘rganimiz kabi maskanat manbai bo‘lg‘an eski maktablarda bo‘lsa, ul maktablar bundan so‘ng, shubhasiz, kundan-kunga kuchayib borg‘usidirlar. Ularga qarshi kurashmak lozimdir. Faqat bu kurashni hech bir kuch bilan davom etdirib bo‘lmas. Buning uchun hukumat qaramog‘ida bo‘lg‘an maktab va internatlarni kuchaytirmak, to‘laytirmoq va har jihatdan mukammallashdirmak kerakdir.

Buning ustiga, yana xalq hisobig‘a ham yangi usul maktablar ochdirib, ularni ham moddiy va ma‘naviy yoqlardan mukammallashdirishga butun maorif va yoshlik kuchlarini zavq etdurmak kerakdir.

Tarixning bizning uchun teskari bo‘lg‘an jarayoni natijasida kelib chiqqan shu hollarning aybini birimiz do‘lga va birimiz tegirmonga qo‘ymoq bilan faqat ahvolni og‘irlashdirgan bo‘lurmiz. Tegirmon tarafdorlari va do‘lni yoqlag‘uchilar uchun

qo'shmoq bir vazifa bor: bor qadar yangi maktablarni har jihatdan mukammallashdirib, eski maktab tahlikasiga qarshi kurashmak!

Hozir shu maqsad bilan bolalar haftasi yasalmogdadir. Do'l deganlar-da, tegirmon deganlar-da ochiq maydonda o'zlarini ko'rsatsunlar.

Maqola «Turkiston» gazetasining 1922 yil 4 noyabr sonida «Abdulhamid Sulaymon» imzosi bilan bosilgan. Birinchi marta Cho'lpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

Maskanat – faqirlik, bechoralik.

3.2.20. Joylardag'i Mablag'lar (1922)

So'ngg'i bir-ikki yil orasida hukumatimizning yurguzib kelgan siyosati hammamizga ma'lum. Shu bir-ikki yil ichida eng ko'b ahamiyat berilgan narsa xo'jalik va moliya ishlari bo'ldi. Yangi iqtisod siyosati nomi bilan yurguzilgan va mamlakatni buzg'unlikdan qutultirish maqsadiga taqalg'an bu siyosat juda zo'r g'ayrat va matonat bilan o'tkazildi. Bu yo'lda do'st va dushmanning hech bir gap-so'ziga qaralmadi. Natijada mamlakatning kundan-kun tuzalib, obod bo'lub borganlig'ini ko'rub turamiz. Har kun degunday ko'b vaqtlardan beri ishdan to'qtab turg'an bir zavud yo bir fabrikaning ochilib, ishka boshlag'anlig'i xabar beriladir. Ayniqsa, moliya siyosati, ya'ni pul-mol ishlari o'tkur va intizomli bir doiraga olmoqda, bu yo'lda ahvol va vaziyatni tubdan mahkamlayturg'an har bir chora va tadbir ko'ruvmakdadir.

Mamlakatning umumiy obodonlig'i uchun tutulg'an bu siyosat, albatta, hayotimizning ko'b tomonlarig'a turg'unlik va sustlik ham keltirmakdadir. Ayniqsa, maorif ishlari bu siyosat orqasida juda qiyin bir kunga qoldi. Buni sho'rolar maorifining otasi bo'lg'an o'rtoq Lunacharskiy ham markaz gazetalarida «maorif ishlari tahlikada» degan ta'birlar bilan bir necha martaba e'lon qildi. Maorif ishlariga burung'iday «ola ber, qila ber» usuli bilan hadsiz-hisobsiz pul sochish yo'q bo'lub, unlar uchun ham juda siqib-tortib mablag' (sredstvo) berila boshlag'andan keyin, tabiiy, bunday turg'unlik va susayishlik bo'lmasdan mumkin ham emas edi.

Ichkari Rusiyada madaniyat va maorif ishlariga yuz yillardan beri kuyikib kelgan bir yerda bu turg'unlik va sustlikni yo'q qilish choralari ham topildi. U yerda yangilik va

eskilik fikrlaridan ori bo‘lung‘an xalq o‘z bolasi uchun kerak bo‘lg‘an bilim va hunarlarni o‘zi topib, o‘zi olib bormoqdadir.

Endi bizning Turkistonga kelsak, ish butun boshqa: bunda davlat ta‘minoti doirasiga kirgan bilim muassasalari (masalan, internatlar) ham o‘qug‘uchi bola yo‘qlig‘idan turg‘unliq kechirib turadilar. Davlat ta‘minotidan chiqqan bilim muassasalari bo‘lsa to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlarini quliplash majburiyatida qoladirlar. Masalan: Eski Toshkentda bir necha yildan beri davom etgan markaz rasm maktabi davlat ta‘minotidan chiqarilg‘anlig‘i orqasida bir kun yopilib qolg‘an. Uning shogirdlaridan birisi menga yo‘luqub: «Gazeta va jurnallar uchun kerak bo‘laturg‘an rasmlar va hajviy suratlarni maktab talabalariga berilsa ekan», – deb iltimos qilib o‘tdi. Davlat tomonidan yetkulik ta‘min etilmayturg‘an milliy musiqiy maktabi ham yopilar chog‘da «hamiyat va g‘ayrat qo‘zg‘ataturg‘an ziyofat» yasash orqasida hali hozirg‘a o‘z borlig‘ini saqlab qoldi. Bu markazda!

Endi o‘lkaning boshqa shaharlariga kelsak, unda ahvol yana ham og‘irdir. Samarqanddagi birdan-bir o‘zbek bilim yurti joydag‘i mablag‘ (mestnoye sredstvo) ta‘minotiga o‘tkazilgan. Shu munosabat bilan ul bilim yurtining ham yopilar-yopilmas bir holg‘a kelganligi ko‘ruladir.

Albatta, hukumat boya aytgan yangi siyosat orqasida ko‘b bilim muassasalarini o‘z ta‘minotidan chiqarsa ham, ularni butkul ko‘chaga irg‘itib tashlagani yo‘q. Balki har joyning o‘zidagi biror iqtisod muassasasiga bog‘lab, shuning bilan joylardagi mablag‘lar ta‘minotiga o‘tkardi. Faqat ishning og‘ir va qiyin jihati shundadir, mahalliy mablag‘lar deyilgan pul-mol manbalari (iqtisod sho‘rolari, kommuna shu‘balari, vaqf idoralari)ning ishlari juda buzuq, chatoq va chuvalgandir. U muassasalar bo‘yunlarig‘a qo‘yulg‘an bilim muassasalariga yordam bermak bir tomonda tursun, o‘zlarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri qilaturg‘an ishlarini ham to‘g‘rilab yubora olmaydirlar. Shuning uchun bizga achchiq ko‘rungan bir narsa bor: hali o‘z ishlarini kerak qadar gullata olmayturg‘an joylardag‘i mablag‘ muassasalariga ishonib maorif ishlarini o‘zlariga topshirish yerlik xalq maorifini so‘ng daraja og‘ir bir holg‘a keltirish demakdir. Turkiston jumhuriyatining markaziy idoralari bu ulug‘ muassasalarni tushunub, bir tarafdin, yerlik xalq bilim muassasalarining ta‘minoti uchun naqadarroq va hozirroq manbalar topishlari, ikkinchi

tomondan, haligi mahalliy mablag‘ manbalarini eng yaxshi yo‘lg‘a qo‘ymoq uchun jiddiy choralar ko‘rishlari tegishdir.

Maqola «Turkiston» gazetasining 1922 yil 24 noyabr sonida «Abdulhamid Sulaymon» imzosi bilan bosilgan. Yerlik xalq bilim muassasalarining ta‘minoti masalasiga bag‘ishlangan. Birinchi marta Cho‘lpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

3.2.21. Sahnemizda (1922)

— Ijroqo‘m binosida!

— Katta tomosha!

— Tong otquncha tansa!.. Mana Eski shahar o‘zbek san‘atining chopqillab, yugurub ketib borishi shu yo‘ldadir.

So‘ng kunlarda xunuk-xunuk, qo‘pol-qo‘pol, savodsizlarcha yozilg‘on shunday e‘lonlar orasida «Halima», «Abo Muslim», «Gunohkorning oilasi» kabi jiddiy narsalar ham ko‘rula boshladi. Bizning boyaqish Davlat truppassi yolg‘uz Eski shahar maorif sho‘basi tomonidan berilib turg‘on oz-moz yordamga tayanib, pitillab, qimirlab yotqong‘a o‘xshaydir. Ustiga qora bo‘yoq berilsa qora «barxut» tusini olib, pachaqlang‘on, sing‘on, yirtilg‘on sahnemizning «gunohlarini» yopib turaturg‘on kalinkurmi, qopmi, nimadir oling‘on; yaqinda bechora tomoshachilar parda orasida zerikib, uxlab ketish balosidan bir qadar qutulurlar, degan umid bor...

11 dekabrda o‘shal o‘zimiz ko‘rgan qishliq «Turon» binosida — yuzinchi martaba bo‘lsa kerak — «Halima» o‘ynaldi.

«Halima»da o‘zbek sahnayeida birdan-bir o‘zbek hayotining eng qattig‘ fojiasi, eng kulgi o‘rinlari, eng ahmoqlarcha to‘y-tomoshasi ko‘rsatilgandir.

Shuning uchun bo‘lsa kerak, asarning allanechanchi martaba qo‘yulushig‘a qaramasdan xalq to‘ladur, joy tegishmaydir.

Uzoqdan-uzoq kutish, pardaga ko‘z tikish natijasidan nihoyat parda ochildi.

Buzuq, yirtiq-yirtiq, qo‘pol, rangi o‘chgan, tullab-ketgan dekaratsiya.

O‘yun o‘shal o‘zimiz ko‘rgan o‘yun, o‘ynag‘uchilar ham o‘shal o‘ynab yurganlar... Faqat, boshig‘a «Gulyor» kuyi bilan bir xo‘r ortdirilg‘on va bu martabada o‘yung‘a Eski shahar bola bog‘chalarining hamma murabbiyalari degundek aralashqonlar. Xo‘r yaxshi xo‘rdur; lokin qo‘shug‘i juda uzun, buning ustiga yod olinmag‘onlig‘ini ham qo‘shsak, bo‘sh va ma‘nosiz. Musiqa bu safar juda ezdi, bir necha kuyni sahna bilan barobar olib bora olmadi. Grimlar ham juda ortiq darajada sun‘iy edi. Shu yod olmag‘onliqning natijasi bo‘lsa kerak, qizning onasi sovchi xotunlarga: «Kelinglar, eson-omon keldinglarmi?» deb 80 tosh yo‘ldan kelgan mehmonga aytilaturg‘on so‘zni aytadir. So‘ngra, sovchilar chiqib ketayotqanda, uy egasi: «Yaxshi qolinglar!» deydir. Shunday bo‘lsa ham ona ro‘lida (1 va 2 pardalarda) R. Tutashning juda botirlik bilan dadil gapirishi yaxshi. Bizning sahnamizda ba‘zi bir artistkalarimiz juda siqilib, tortinib o‘ynaydilar. Sahnada erkin bo‘lish — bu eng kerak narsadir. Ikkinchi pardada aytilgan azon o‘zi juda joysiz bo‘lishi bilan barobar shu qadar tez aytildikim, takbir ham bundan sekinroq aytilguchi edi.

Ikkinchi parda eng fojialik bir pardadir. Unda shodlik bilan qayg‘ining qarshig‘a qarshi kelib qolishlari juda nozikdir. Bir tarafda o‘lim, yig‘i; ikkinchi tomonda to‘y-tomosha. Bir tomonda faqirlik, yo‘qsulliq; ikkinchi tomonda boylik, isrof... Mana bu pardaning ta‘sirini buzg‘on narsa: qiz tomonda gap boshlang‘onda, yigit tomonda onaning shovqun qilib, yig‘lashi bo‘ldi. Odatda sahna ikkiga bo‘linganda, bir taraf so‘z boshlag‘onda ikkinchi tomon tovush chiqarmaslig‘i kerak edi. So‘ngra bu parda o‘zi ham ertarak tushdi.

Oxirgi parda butun murabbiyalar aralashqoni holda juda sovuq chiqdi; jonliligi to‘y va kelin tushurdi vaqtidag‘i gap, so‘z, shovqun, to‘palang, o‘yun bo‘lmadi. Bu pardaning eng qiziq vaqtida elektrikning o‘chub qolishi, oradan qariyb yarim soat o‘tkandan keyingina bir xira chirog‘ yondirilishi... beshinchi pardaning haqiqiy fojiasi mana shular bo‘ldi.

Ro‘llarda: Ma‘suma xonim, Abror, qizning otasi yigitning otasi yaxshi edilar. Boshqalari ham tekis o‘ynadilar.

O‘yun chog‘ida pirajektarning qilg‘on adabsizliklarini aytaylik-da, «Halima» to‘g‘risida so‘zni to‘qtatayliq.

Sahnamizda — «Turkiston» gazetasining 1922 yil 16 dekabr sonida «K» imzosi bilan eʼlon qilingan.

«Halima» — dramaturg Gʻulom Zafariy (1889—1944) ning shu nomli dramasi. 1920 yilda sahnalashtirilgan «Halima» dramasi 20-yillarda bir necha oʻn marta oʻynalgan.

«Gunohkorning oilasi» — italyan dramaturgi P. Djiakometti qalamiga mansub «Xoinning oilasi» nomli asar 1921 yilda Davlat truppasi tomonidan sahnalashtirilgani maʼlum. Chamasi, bu oʻrinda shu asar haqida gap bormoqda.

3.2.22. Muttahid Frontimizning Birinchi Vazifalari (1923)

Nihoyat, Toshkent yoshlari Turkistonning markazida ishlab yurgan masʼul maorif xodimlari maorif va madaniyatimiz ustiga kelayotkan zoʻr tahlikani angladilar. Gazetamizning Yangi yil sonida bosilgan «Erlig xalq maorifida muttahid front»* sarlavhalik xitoblari bilan jaholat va taassub otliq «qora balo»ga qarshi birlashib qoʻzgʻoldilar.

Toshkand maorif oqsoqollarining bu harakatlari juda vaqtida boʻldi. Agar bir oz keyin boʻlgʻanda ham kechikib qolmogʻimiz ehtimol edi. Negakim hukumatimizning kechirmakda boʻlgʻan pul tangligini (moliya buhroni – finansoviy krizis) hali yengilgani yoʻqdir. Hukumatimiz bu tanglikdan qutulmoq uchun har nav chora va tadbirlarni koʻrmakdadir. Mamlakatning hamma ishini bir daraja oqsotib turgʻan bu tanglikni yoʻqotmoq uchun pul-moliya ishlarini puxtalab tejash lozim boʻlsa, bu yoʻlda maorif ishlariga zarar keltiraturgʻan baʼzi bir choralarni ham koʻrmakka, qoʻllanmoqqa toʻgʻri keladir. Shuning uchun maorif ishlarida biz hukumatga ortiq zoʻr umidlar bilan tayana olmaymiz. Maorif muassasalarimizning koʻpini oʻz gardanlariga olgʻan mahalliy mablagʻlarimiz esa ortiq darajada buzuq yoʻlsizdirlar.

Demak, ular bilan ham biz istaganimiz natijaga hali-beri yeta olmaymiz. Shunday boʻlgʻandan keyin endi birdan-bir yoʻl bizga «Oʻzing uchun oʻl, yetim!» shiori-da qoladir.

Bizning muttahid frontchilarimiz oʻzlarining ketaturgʻan yoʻllarida shu shiorni mahkam ushlagan koʻrinalar; ularning xitoblarida shu haqiqatlar juda ochiq

ko'rsatmishdir. Muttahid frontni uyushtirg'an markazdagi maorif oqsoqollari front ochilg'andan so'ng qilinaturg'an ishlarga bir dam ham kechikmasdan yopishmoqlari lozimdir. Frontni ochishda kechikishdan saqlang'an bo'lsalar, uning birinchi vazifalarini boshlashda ham sira kechika ko'rmasunlar, bu yo'ldagi kechikish natija e'tibori bilan bab-barovardir.

Frontning birinchi vazifalari, bizningcha, o'lkaga tarqalib ish boshlamoq, milliy boylig'imiz bo'lg'an vaqflarg'a yopishmoq bo'lsa kerak. O'lkada ishlamak, mahallalarning haqiqatan o'lib qolg'an maorifini go'rdan tortib chiqarmoq vazifasi sira kechikdirilishga yaramaydir. Mahallalarda naridan-beri maorif ishlariga aralashib kelayotqan yoshlarga anglamas miyalar tomonidan qo'l tekizilmakka boshlag'ani to'g'risida daraklar kela boshladi. Masalan: Samarqandda maorif ishlarini yaxshi yo'lga qo'yib kelayotqan maorif mudiri Vadud o'rtoqning ishdan bo'shatilib, o'rniga yerlik xalq maorifi bilan ko'pda aloqasi bo'lmag'on kishilarning qo'yilg'onlig'i to'g'risida «Zarafshon» rafiqimizda bir bosh maqola o'quduk. Vadud o'rtoq to'g'risidag'i bu o'runsiz harakat Samarqand yoshlari orasida «Mana, aytmadikmi, biz yoshlarga ishlagali yo'l bermaylar...» degan bir fikr tug'dirg'an. Holbuki, bu fikrning tug'ulishi bizning muttahid frontimizg'a qarshi biqindan yasalg'an hujum kabidir. Bu hujum bizga o'z kishilarimiz tomonidan bilmaslik orqasida qilinib turulg'an hujumdur. Bizning muttahid front oqsoqollarimiz bir kamisiya yoki bir to'da holida tezlik bilan mahallarga borib yoki markaziy hukumat bilan onglashib bu hujumni qaytarishlari, balki butkul yengib tashlashlari tegishdir.

Muttahid frontning birinchi vazifalaridan yana biri vaqflar masalasi deb edik. Yaqinda bu to'g'rida markaziy hukumat mahkamalarida juda yaxshi qarorlar chiqorildi. Shu qarorni darhol yuzaga chiqorish ishiga kirishmak, qaror yozilg'an siyoh qurumasdan turub rejani chizib olmoq markazdagi maorif oqsoqollarining muhim va g'alabaga qarata olib boraturg'an qarzlardur.

Yuring, o'rtoqlar!

«Turkiston» gazetasining 1923 yil 7 yanvar sonida «Abdulhamid Sulaymon» imzosi bilan bosilgan. Birinchi marta Cho'lpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

Muttahid front – birlashgan, yagona front.

3.2.23. «Kovai Ohangar» (1923)

16 yanvarda qishloq «Turon» sahnasida Eron asotiridan olib yozilgʻon «Kovai ohangar» piyesasini tomosha qildi.

Usmonli turklarning ulugʻ adiblaridan mashhur Shamsiddin Samibekning bu atoqli piyesasi Toshkent oʻzbek sahnasida birinchi marotaba jonlanadir. Bu asarga Davlat truppasi xiyla katta ahamiyat berib, yaxshi hozirlik koʻrgan: asarning oʻzi uchun maxsus dekoratsiya ishlangan. Usmonlichadan oʻzbekchaga agʻdarish vazifasini ham truppaning rejissuri Uygʻur oʻrtoq oʻzi oʻtaganligidan asarning «sahnalanishi» xiyla tuzalgan. Yoʻq esa muharrirning oʻzi asarning bu jihatiga («sahnalanish» jihatiga) koʻbda ahamiyat bera olgʻon emas. Holbuki sahna uchun yozilaturgʻon asarlarning muvaffaqiyatsiz chiqishiga aksar vaqt shu «sahnabob berolmaslik» sabab boʻladir.

Bu asar oʻynalgʻonda Davlat truppasi hayʻatida yangi, umidli kuchlarning ortmagʻonligʻi koʻrildi. Balki, aksicha, bazi bir epchil artistlar bir-ikki yildan beri sahnadan uzoqda yuradilar. Ularni qaytadan sahnaga jalb etmakka barchagʻa barobar boʻlgʻon pul tangligi va uning orqasida kelgan taʻminotsizlik balosi moneʻ boʻlub turgʻonga oʻxshaydir. Yoʻq esa truppaning burungʻi kuchlari barchasi oʻz safida boʻlsa, va buning ustiga yana yangi kuchlar qoʻshilgʻon boʻlsa, koʻb kuch qatnashib oʻynalaturgʻon bu asar yana ham tantanaliroq, yana ham toʻlaroq chiqqon boʻlur edi. Qandoq qilaylikki, oʻlkamizning birdan bir sanʻat xazinasini zoʻr gʻayrat, katta fidokorliklar bilan zoʻrgʻa-zoʻrgʻa sudralib kelmakdadir...

Truppaning umumiy hayʻati (sostavi) bir qadar toʻla boʻlmasa ham, epchil kishilarining koʻpligi, ikkinchi bir taʻbir bilan aytsak bir qadar kuchlarning saralangan, talangʻon oʻtkur sanʻatkorlardan iborat boʻlishi yogʻidan truppa juda jiddiy, juda kengdir. Buni biz «Kovai ohangar»da yaxshi koʻrdik. Odam ozligʻi, dabdaba kamligini kuchlarning yaxshiligi, sahna va dekoratsiyaning toʻlaligʻi butkul yuvub ketdi desak mumkin. Bu xususdagi kamchilik ancha-muncha qarashqa roʻy bermaydir. Yozilmogʻi tegish boʻlgʻon shu muqaddimalardan soʻng endi piyesaning oʻynalishi yogʻiga kelaylik. Piyesaning eng zoʻr qahramoni boʻlubda birinchi, ikkinchi va toʻrtinchi pardalarda har dam, har nafasda yangi-yangi falokatlar koʻraturgʻon har daqiqada necha rangga, necha holat va ruhiyaga tilmoch boʻlaturgʻon Farhod roʻlida Sayfi qori boʻsh edi. U kungi Farhodda biz ruhiy holatlarning daqiqa-daqiqada oʻzgarishini, yangi voqea va hodisalar

og‘ir falokat va balolar qarshisidag‘i ko‘rub o‘tish (perejivaniye) larning eng ozini ham ko‘rmaslik. Yana buning ustiga «yoshim saksonga yetdi» degan cholning afti basharasi va harakatlari ko‘brak yoshlarcha bo‘lub o‘tdi... Sayfi qori umidlik artistlarimizdan biridir, keyincha bunday xatolarni takrorlanmasligiga ishonamiz. ..Piyesaning katta qahramonlaridan biri bo‘lg‘on va «fir‘avnlashgan» Zakhok ro‘lida Uyg‘ur durust edi.. Zakhok g‘oyat zolim va mustabid deb ko‘rsatilgani uchuk ham uning «fir‘avnlashgan»ligi asosiga tayanib Uyg‘ur ul ro‘lni juda qattiq o‘ynadi va shuning bilan — bizning fikrimizcha — biroz ortdirib yubordi. Avval Parvez bo‘lub, so‘ng Faridunga aylanaturg‘on yosh yigit ro‘lida Shokir yaxshi.

Lokin bu yigit o‘yinni boshdan-oyoq bir tovush (ton) bilan olib boradir. Piyesaning asl, tub qahramoni bo‘lg‘on isyonchi (Qova) ro‘lida Abror yaxshi.

Zakhokning qizi Xo‘bchehra ro‘lida Ma’suma xonim durust bo‘lsa ham uni bir podshoh qizi yoki to‘g‘risi, bir qiz qilib ko‘rsata olmaydi. Aksincha uning onasi (murabbiyasi) ro‘lidagi Ma’rifa undan ko‘ra ko‘prak jikkilab, ko‘prak jonlandi. Qolg‘onlardan: Pahlavon Qahshon ro‘lida Bosit, rohib ro‘lida Muzaffar, ta’birchi ro‘lida O‘ktam, Kova xotuni ro‘lida Robiya tekis olib bordilar.

Bizning sahna o‘yunlarimizda bir necha kamchiligimiz borkim, unlar shu «Kova»da ayniqsa ko‘prak ko‘zga ilindilar: birinchi — bizda tuzanish (grim)ga ko‘b ahamiyat berilmaydir. Tuzanishni shoshilib yasaylar-da, so‘ngra sun‘iy sochlar ostidan haqiqiy sochlar — ko‘b vaqt — «mana men» deb ko‘runub qo‘yadirlar. Ikkinchi — bizning artist va artiskalarimiz (Uyg‘urdan boshqasi) yashirin tovush chiqarishqa o‘rgana olmaylar. Ular birovning qulog‘iga bir narsa aytsalar tomoshachilar eshita olmaydilar, tomoshachilarga eshitdirilsa maxfiy, sirlik bo‘lishdan chiqib ketadir. Holbuki, ikkovining o‘rtasida bir yo‘l bor, uni boshqa xalqlarning sahnalarida yaxshi biladirlar. Uchinchi — bizning artist va artiskalarimiz (ayniqsa keyingilar)ning ko‘blari arabiy va forsiy so‘zlarni ko‘b yanglish gapiralar. Tarixiy piyesalarda; ayniqsa, sharq tillaridan tarjima qiling‘on asarlarda bu juda ko‘b bo‘ladir. Buni bitirmak kerak.

Umuman olg‘onda «Kovai ohangar» sahnamizda eng yaxshi va muvaffaqiyatlik o‘ynalg‘on asarlardandir.

Bu asar xalqning so‘rovi bo‘yicha 31 yanvarda yana bir marotaba o‘ynaldi. Bu gal o‘ynalishida eng muhim ro‘llardan to‘rt ro‘lni almashtirib o‘ynadilar. Bu haqda ikkinchi marotaba tag‘in gaplasharmiz.

Kovai ohangar — maqola «Turkiston» gazetasining 1923 yil 6 fevral sonida bosilgan.

Asotir — afsona, rivoyat.

Shamsiddin Somibek (1850—1906) — turk yozuvchisi, dramaturg va faylasufi. «Shohnoma»ning «Kova» dostoni asosida yaratilgan «Kovai ohangar» 1906 yilda yozilgan.

Muzaffar — Muzaffar Muhamedov (1901, Toshkent), o‘zbek teatri aktyori va rejissyor, O‘zSSR xalq artisti. Ijodiy faoliyatini 1919 yilda Karl Marks truppasida boshlagan, jumhuriyat teatrlarida qator pesalarni sahnalashtirgan.

3.2.24. «Uzun Quloq Bobo» To‘g‘risida (1923)

BOSHQARMAG‘A XAT

«UZUN QULOQ BOBO» TO‘G‘RISIDA

Mening «Uzun quloq bobo» nomliq 2 pardalik kulgi asarimni oqqa ko‘churub o‘zbek truppasiga topshirmoq sharti bilan mazkur truppaning eng muqtadir bir artisti olg‘on edi. Hozir shul asarning mazkur artist qo‘lida borlig‘i shubhalik bo‘lub qoldi. Eshitganimga ko‘ra, bechora asarim Samarqand san‘at havaskorlariga «tortuq» qilinib, berib yuborilg‘on emish. Shuning uchun gazeta orqali eshitdirmakchi bo‘lamankim, butun haq va huquq o‘zimda bo‘lg‘on ul asar qayda bo‘lsa ham bosdirilsa yoki sahnaga qo‘yulsa, shunga aloqalik kishilarni hukmga tortg‘umdir.

Boshqarmaga xat («Uzunquloq bobo» to‘g‘risida) — Cho‘lponning «Turkiston» gazetasi tahririyatiga yo‘llagan mazkur — xati 1923 yil 18 fevralda e‘lon qilingan. Ma‘lumki, Cho‘lponning dramatik asarlari salmog‘i o‘nga yaqin bo‘lgani holda, bizgacha birgina «Yorqinoy»ning matni, «Hujum» (V. Yan bilan hamkorilkda) ning rejissurasigina

yetib kelgan. Mazkur xat Cho‘lponning bizga ma‘lum bo‘lmagan p‘esasi haqida xabar beribgina qolmasdan, uning yo‘qolish sabablarini ham birmuncha oydinlashtiradi.

3.2.25. «Iblis» (1923)

Ushbu mart oyining yettinchisida chorshanba kuni o‘zbek dram to‘dasi tomonidan qishloq «Turon»da Qofqosiya turklarining atoqli adib va shoirlari Xusayin Jovidning to‘rt pardalik «Iblis» fojiasi o‘ynaldi.

O‘rtoq Xurshid qalami bilan o‘zbekchalashtirilgan bu asar bayt oralash yozilg‘on adabiy, ishqiy va harbiy bir tomoshadir. Bu asarda yigirmanchi madaniyat asrida yashag‘on odam bolalarining qo‘llaridag‘i bilim va hunarni qon to‘kish, odam o‘ldirish, xonumon buzish kabi egri va yomon ishlarga sarf etib, yomonliq va yaramaslikda Iblis(satana)dan ham o‘tib ketganliklari ko‘rsatiladur. Butun yomonliqlarning tub omili deb yurgazilaturg‘on Iblis bu asarda, «odam bolalarining yomonliqlarini ko‘rub sharmanda bo‘lub qolg‘onlig‘ini» bildiradir. Asarning asl o‘zi shundaymi yoki, qo‘l bilan necha marotaba ko‘chirilib yozilg‘on nusxadan o‘zbekchalashdirilib, «sho‘rbasining, sho‘rbasi» bo‘lub qolg‘onlig‘idanmi, bilmadim, asarda darrov sezilaturg‘on bir qarshilik (zidlik —protivopolojnost) bor. Yuqorida aytganimdek, «yomonliqda odam bolalari mendan o‘tdilar» deb da‘vo qilg‘on Iblis asarda boshdan-oyoq yomonliqni o‘zi qiladir. O‘zi haqiqiy omil shaklida ko‘riladur.

Odam bolalarining yomonliqlaridan to‘yg‘on va shul sabablik, ular orasidan qochib o‘rmonlarga ketgan Orif qisman o‘shal iblisning hiylasiga aldanib, katta jinoyatlar qiladur. Ya‘ni: uni sevguvchi bir gunohsiz qiz (Xovar) ning zahar ichib o‘lmakiga sabab bo‘ladir. Oxirda kelib o‘zi suyib yurgan bir qiz uchun o‘z ukasi (Vasf) ni otib o‘ldiradur. 1925 va 16 nchi yillarda bo‘lg‘on mashhur Chanoq qal‘a urushini xayol bilan ko‘rgan chog‘ida (birinchi parda), odam bolalariga va ularni yo‘ldan urg‘uvchi Iblisga shu qadar la‘nat yog‘diradurkim, sira qo‘ya qoling! Birinchi pardada shu holda bo‘lg‘on va undan so‘nggi pardalarda ham odamlarning yovvoyiligidan shikoyat qilg‘on ham Iblisni qarg‘ag‘on Orif 3 nchi pardada Iblisning qo‘lini o‘padur, uni bir pir, bir karomat egasi, bir Xizr deb e‘tiqod qiladur. Durust, ul pardada Orif Iblisni odam qiyofatida ko‘rgan, tanimag‘on edi, lokin odam bolalari uchun Iblisdan hama vaqt xavf-xatar borlig‘ini yaxshi tushunaturg‘on edi.

Piyesaning so‘nggi pardasida Onato‘lidag‘i turk isyonchilardan bir kishi (Elxon) ko‘rsatiladir. Bu isyonchi Onato‘lida ittifoqchilarg‘a qarshi ingliz josuslarini fransuz ayg‘oqchilarini, xiyonatchi (sotilg‘on) arab va turklarni ko‘b surushturub o‘lturmasdan, marhamatsiz otib o‘ldiradur, adolatdan juda yuksak so‘zlar bilan oh aytadur. Ammo o‘zi jahongirlarga qarshi Onato‘lida bosh ko‘targanlarga (kamolchilarga) qarshidur. «Ehtimol, qishloq xalqi va ishchi omma manfaatini kuzatadurg‘on kishidur», demoqchi bo‘lsak, u eski poshsholarning biridur. Uning so‘zlarida haligi to‘g‘rida imo-ishorat yo‘q. Ehtimolkim, bu narsa piyesaning «sho‘rbaning sho‘rbasi» bo‘lg‘onlig‘idan kelgan bo‘lsa.

O‘ynalish jihatiga kelsak:

Sahnaga kirish-chiqish, so‘zlarni vaqtida aytish, fonarlarning yonish-o‘chishlarida ko‘rulgan birmuncha kamchiliklarni sanamasak, umuman tekis va zararsizdir. Iblis ro‘lida Abror, Orif ro‘lida Uyg‘ur, ibn Yamin (xoin arab) ro‘lida Sayfi yaxshi edilar. Qizlarning ikkovi ham (Ra‘no, Xovar) zararsiz o‘ynadilar. Bunlarda faqat yumshoqlik, bo‘shlik bor edi. Boshqalar ham tekis olib bordilar. Xalq to‘la, unum yaxshi edi: hatto joy bo‘lmasdan qaytib ketganlar ham ko‘b bo‘lg‘on. Shu yerda kichkinagina bir narsa yozib o‘tishni kerak bildim. Bu tomoshaga «yoshlar» deb atalg‘on «millatparvar»larning ham ko‘blari kelgan edilar. Hatto yangi shahar teatrlaridan sira qolmayturg‘on ba‘zi bir «ortiq madaniy» yoshlarimiz ham shu tomoshada bor edilar... Demak, bular ham bu yo‘li o‘z sahnalariga qiziqqanlar ekan... ko‘z tegmasin!

Iblis — «Turkiston» gazetasining 1923 yil 14 mart sonida e‘lon qilingan.

Husayn Jovid (1882—1941) — atoqli ozarbayjon shoiri va yozuvchisi, dramaturg. O‘z ijodiy faoliyati davomida 18 ta pesa (ularning ko‘pi she‘riy) yozgan. O‘zbek sahnasida bulardan — 1915 yilda yozilgan «Shayx San‘on» va 1917 yilda yozilgan «Iblis» pesalari qo‘yilgan.

«Kamolchilar» — 1918 yilda bosqinchilarga qarshi bosh ko‘targan turk vatanparvarlarining rahnamosi Mustafo Kamol «Otaturk» tarafdorlari.

3.2.26. Tilimizning Ishlanishi (1923)

«Buxoro axbori»* yoʻldoshimizning shakli: bosilishi hozir xiyla tekislashdi. Soʻng vaqtlarda bu gazetaning oʻz vaqtida muntazam chiqib turgʻani koʻruladir.

Qogʻozlarining yaxshiligʻi, harflarining ochigʻligʻi, rasmlik chiqib turishi jihatidan bu gazetalarimiz orasida birinchi oʻrunni tutadir. Xalqimiz nodon, kitob mutolaaga ragʻbatsiz. Uni shunga oʻrgatmak va qiziqtirmoq uchun matbuotning ochiq, aniq, chiroyliq bosdirilishi juda ahamiyatlikdir. Turkiston, Buxoro va Xiva gazetari bunga ayrim diqqat qilishlari kerak.

«Buxoro axbori» yoʻldoshimizning bu toʻgʻridagʻi gʻayratini olqishlaymiz. Lokin yoʻldoshimizning doim koʻzga qadalaturgʻan bitta zoʻr xatosi bordirkim, uni xayrixohlik bilan aytib oʻtmasak boʻlmaydir. Bizning koʻrsatmak istaganimiz kamchilik til, sheva kamchiligi, toʻgʻrisi, tilga ahamiyat bermaslik xatosidir. Bosh sarlavhasi yonida «adabiy jaridai turkiya» deb yozilgʻan bu gazeta, maʼlumdirkim, oʻzbek shevasida chiqadir. Buxoro hukumiyatining rasmiy tili ham oʻzbekchadir. Buxorodek fors-eron taʼsiriga ortiq yutulub ketib, oʻz tilidan ajralib qolgʻan bir oʻlka uchun, u yerdagi koʻpchilik avom uchun tilning ahamiyati juda zoʻrdir. Holbuki, «Axbor» yoʻldoshimizda bu jihatga sira diqqat etilmaydir yoki etila olmaydir. Uning yarim tatar va chala-bula oʻzbek shevasida bosilaturgʻan maqola va xabarlaridan bir necha misol koʻrsatay.

«Axbor» yoʻldoshimizda «shunliqdan», «tishdan», «oʻzdirmoq», «tuli», «nichka», «topqir», «kabik», «ortidan», «soqchilari», «yundi», «qotnashdir», «bik», «koʻb», «tevish», «olu», «yasov», «yasalaj(ch)aq», «olinajaq», «qoldirilajaq», «kelachak», «siza» kabi shevamizga yot boʻlgan soʻzlar juda koʻb ishlatiladir. Faqat soʻzlargina emas, (aynan) «Butun saroydagʻi gʻoʻzani qalay maorifga berib qoʻyamiz?»; «Oilasi yonida tunlarda yoʻqlasa...» kabi juda yot, juda qoʻpol, oʻz emas jummlalar bor. «Axbor»ning 142-sonida «Oʻrtoq» deb boshlanaturgʻan bir xitob bor, undan bir necha jumla koʻrsatay (aynan): «San doʻkonchi (?) boʻlsang, tinch savdo (?) qilishqa tilasangdur (?), dehqon boʻlsang, mehnat bilan yigʻnagʻan (?) gʻallang ham qoʻy, dava; hoʻgiz (?) va boshqa xil mollaringning oʻgʻrilar tomonidan zoʻrliQ bilan olinmoqini (?) ustamaysangdur (?)»

«Axbor»ning bosh muharriri oʻrtogʻim Qori Yoʻldoshning* Maskov va Petrogradgʻa borib kelishi munosabati bilan yozib bosdirayotqan «Yoʻl xotiralari»da Petrogradgʻi «3-nchi Aleksandr mavzasi» toʻgʻrisida (aynan): «3-nchi Aleksandr

Rusiya hukumatining (xoriydan keyin o‘tirilgan) 2-nchi Niqolay oldida podsholiq qilg‘an va rus tarixida g‘oyat qora joy qutquchi bir zolimdur», – deyilgan shu qo‘pol va anglashilishi qiyin jumladan boshqa mavza zalining ta‘rifida: «Qizig‘tim ranglikdagi miramirdan», «birgina toshdan yasalg‘an katta va nafis isto‘lbalari bor» kabi ajib, atala ibora va jumlar bor.

Bu – tilning ishlanishi!

Endi adabiyotning (til bilan birga) ishlanishiga kelaylik: so‘ng vaqtda «Moiqiy» degan bir «shoir»ning she‘rlariga yo‘luqaturg‘an bo‘ldiq.

«Axbor» shoiri birodarimiz o‘zining «Qizil militsiya uchun» sarlavhali bir «she‘r»ida militsiya yigitini (aynan):

San bu yurtning boqchisi (?),

San inqilob soqchisi...

Otang saning Arslon,

San ham undan qolishmang... (!?)» –

degan buzuq so‘zlar bilan ta‘rif qiladir. Moiqiy o‘rtoqning Buxoro dehqonlariga qilgan shu:

Qani, dehqon qarindosh,

Kuning qanday talang‘och... –

xitobini o‘qush bilangina darrov onglab bo‘lmaydir.

Bu yosh «o‘zbek» shoirining milliy bayramimiz – Navro‘zni qutlab yozgan bir she‘ridan ko‘prak ko‘chirib ko‘rsatmakka majburman (aynan):

Navro‘z qutlug‘ bo‘lsun yangi kelgan!

Bu kundir birinchi kun Yangi yildan,

Ortidan yana bir ko‘p yil yillar kelib –

Kutaylik ko‘b xayriyat har birindan.

Kechurgan necha qalay qayg‘u-hasrat –

Mundan so‘ng unutulub bitsun bari.

Odashqan, yo‘ldan yozg‘an xalqmiz ko‘b:

Yurupdi yo‘l topa olmay ko‘zi ko‘rdan

Aytsang-da, qichqirsang-da gap eshitmas

Na ko‘zi, na qulog‘i, so‘zi birdan.

Xo‘sh kelding, Navro‘z aka, bugun bizga,

Ko‘pdan-ko‘p bag‘ishlayman salom sizga.

Turkman, qoraqalpoq, qozoq, o‘zbek –

Hammasi bosh egadi o‘zingizga...

Bu yo‘l til va adabiyotimiz uchun juda zararlikdir. Boshqa to‘g‘rilarda yaxshi ishlab kelayotqan «Axbor» yo‘ldoshimiz bu to‘g‘rida ham durustrak bir qadam bosmog‘i lozim. Birovning rioya-xotiri uchun tilni buzushdan boshqag‘a yaramayturg‘an buzuq she‘rlarni gazetaning chiroyliq yuzlariga chiqarish to‘g‘ri emas. Moiqiy o‘rtoqning o‘zi ham shu haqiqatni tushunmagi kerak.

She‘ringiz tilni buzar, Moiqiy aka,

Bir qadar hurmat kerak gazetaga.

Til uchun ishlashingiz «Axbor» bilan!

Samimiy salomimiz ikkingizga!..

Maqola «Turkiston» gazetasining 1923 yil 11 aprel sonida «Q» imzosi bilan bosilgan, keyin «Adabiyot nadir» maqolalar to‘plamida qayta chop etilgan.

«Buxoro axbori» – 1920 yil sentyabridan 1923 yil oktyabrigacha Buxoroda o‘zbek tilida chiqqan gazeta (keyin «Ozod Buxoro», «Buxoro haqiqati»), Cho‘lpon 1921 yil iyulidan 1922 yil fevraliga qadar shu gazetaga muharrirlik qilgan.

Qori Yo‘ldosh Po‘latov (1890 – 1965) – davlat va jamoat arbobi. Buxorodagi jadidchilik harakatining qatnashchilaridan biri. Buxoro Xalq Sovet Respublikasining 1920 – 1922 yillarda maorif xalq komissari. 1937 – 1956 yillarda qatag‘on azobini chekkan.

3.2.27. Sahnalar Tegrasida (1923)

Ozarbayjon turk sahnasi yaqinda 50 yoshg'a kirishi munosabati bilan katta bir bayram qilib o'tkazdi.

Haqiqatan, Rusiya turklari orasida eng eski sahnaga ega bo'lg'onlar — Ozarbayjon turklaridir. Ozarbayjon teatr yozuvchilig'ining otasi bo'lg'on Mirzo Fatxali Oxundo'vning o'lganiga, ozarbayjon sahnasining ulug' og'asi bo'lg'on Arablinskining dunyodan ketganiga bir necha yil bo'lub qoldi. O'zining shu uchun umrida ko'b og'ir kunlarni o'tkazgan bu sahna, bu kun ulug' va yarashar bir sharaf bilan o'zining ellik yillik bayramini o'tkazmakdadir.

Bokuda chiqadurg'on «Ko'mmunist» rafiqimiz shu bayram sharafiga bir bosh maqola bag'ishlag'an. Ul maqolada nafis san'atning ahamiyati, ozarbayjon sahnasining boshidan o'tkazgan og'ir kunlari va uning hozirgi ahvodi to'g'risida fikr yurgiziladir.

Haqiqatan, 50 yil oz muddat emas.

Bu muddat orasida ko'b narsa ishlamak mumkin. Lekin, ozarbayjon sahnasi ham bizning sahnamizdek xalqning eng qora johil vaqtda bosh ko'targanligidan; «Chapga aylansa kofirlik, o'ngga burilsa dinsizlik ta'naga yo'luqub, din talqin qilg'uvchi dinsizlarning har turlik hujumlari ostida qolib oq sallalik boyqushlar, qop-qora nodonlarning changalidan xalqni qutqazib olmoqqa tirishqon».

Albatta, bunday bir muhitda 50 yil yashag'on sahna juda ko'b narsa qila olmasa, ma'zurdir. Uchmasdan, so'nmasdan, yo'k bo'lmasdan davom etib kelgan bo'lsa, bu kun shu ham katta xizmatdir.

«Ko'mmunist» rafiqimiz: «Bu kungi teatrimiz kechagi vazifasini ifo(da) qilib turadirmi? Bu kungi sahnamiz madaniyatga tomon hatlag'on qadamlarimiz bilan chiqishdirila olurmi?» deb ikkita muhim savol bergandan keyin, bu savolga o'zi: «Taassufga qarshi, darhol «yo'q!» kalimasini qo'llashga majbur bo'lib qolamiz», deb javob beradir.

«Qo'mmunist» rafiqimiz bu savol va bu javoblari bilan sahnaning shu kungi holig'a qanoatlana olmag'onlig'ini ko'rsatmak istaydir. Maqolasinnig oxirida sahnaning tuzalishi uchun «mas'uliyatni uhdasiga olg'on Ozarbayjon maorif komissarligiga muvaffaqiyat» tilaydir.

Zotan, rafiqimiznin tilagan muvaffaqiyati ta'min etilgan hisobdir. Sahna va san'at ishlari uchun burun ham hozir ham eng kerak bo'lg'on moddiyot mas'alasi ortig'i bilan hal etilgan: «Bayram kunida Ozarbayjon turk teatriga dekaratsiyalar hozirlamoq uchun maorif komissarlig'i tomonidan 100 so'm oltun pul chiqarilg'on.

Bayram komissiyasining bir majlisida xo'jalik idoralarining turk teatriga moddiy yordam berishlari lozim ekanligi to'g'risida bir qaror chiqarilib, birinchi o'laroq quyidag'i idoralar iona qilg'onlar: Xalq komissarlar Sho'rosi raisi o'rtoq Sabikif, komissarlar sho'rosi otidan 15000 so'm oltun pul, Ozarbayjon neft idorasi raisi Yo'ldosh Seribrufski 15000 so'm oltun pul, sanoat tijorasi komissari o'rtoq Sultonif 10000 so'm oltun».

Bu yordamning boshidir hali davomi va oxiri bor. Demak, Ozarbayjon sahnasi to'la ta'min etilgan.

Biz, bu yerda — o'zbek davlat truppasini tarqatish arafasida turubmiz. Shunda ham ma'yus bo'lmaymiz. Uningda qadri bilinur vaqti bordir, axir!

Hozircha tom ma'nosi bilan yetim bo'lg'an o'zbek sahnasining bir muhibi, bir orqadoshi sifati bilan: Ozarbayjon sahnasini qutlaymiz!

Sahnalar tegrasida. — «Turkiston» gazetasining 1923 yil 15 aprel sonida bosilgan.

Mirzo Fathali Oxundov (1812—1878) — ozarbayjon yozuvchisi, ma'rifatpar, faylasuf. Ozarbayjon dramaturgiyasining asoschisi.

Arablinskiy — Xalafov Xusayi Mamed o'g'li (1881—1919), ozarbayjon demokratik teatrining asoschisi, aktyor va rejissyor.

«Kommunist» — Bokuda ozarbayjon tilida 1919 yildan boshlab chiqqan gazeta.

3.2.28. «Ko'mak»ga Ko'mak (1923)

Turli mamlakatlarning oliy va o'rta maktablariga Turkiston yerlik xalq bolalarini to'lg'azmoq maqsadi bilan qurulg'an «Ko'mak» uyushmasining bosh idorasi so'ng vaqtda butkul so'nib ketdi. Markazda ahvol shu ko'chada ekan, mahallalarda «Ko'mak» uyushmalarining yaxshi ishlar boshlag'anliqlari onglashiladir.

Agar Samarqandda chiqaturgʻan «Zarafshon» rafiqimizning mahalliy xabarlarini taʼqib qilib borsak har sonida degulok «Koʻmak»ning faoliyati toʻgʻrisida xabarlar oʻquymiz, oʻquymiz-da suyunamiz.

«Zarafshon»* rafiqimizning keyingi (37) sonida oʻrtoq A.Ismoilzoda «Koʻmakka ahamiyat beraylik» degan sarlavha bilan bir bosh maqola yozib, «Koʻmak»ni: «Jaholat bilan kurash maydonida bilimsizlikka qarshi xalqning oʻz ichidan chiqqan bir qahramondir», – deb taʼrif qilgʻandan soʻng qahramonning vazifalariga koʻchub deydir: «Har bir kurash maydonida ul kurashni boshqargʻuchi shtabning (bosh qarorgohning) zoʻr vazifalari boʻlgʻanidek, shunga qarata oʻzi ham ahamiyatga molik sanaladir. Ishtabning toʻgʻri va har tomondan yaxshi yoʻlgʻa qoʻyulishidan muvaffaqiyat kutuladir».

Oʻrtoq Ismoilzoda ul maqolasida Samarqand «Koʻmak» uyushmasining soʻng kunlarga qadar boʻlgʻan mavjud niyatidan norozidir. Ul oʻzining bu noroziligʻini: «Koʻmakning ahamiyatini boshqa yerlarda xalq bir qadar tushungan boʻlsa ham, bizning Samarqand viloyatida hozirgʻa qadar kerak darajada tushuntirilmagan, «Koʻmak» uyushmasi uzoqdan yoʻq kabi koʻrunadir», – degan soʻzlar bilan onglatadir. Lokin Samarqand «Koʻmak»i soʻng vaqtda xiyla jonlangʻan, yaxshi, yaxshi, jiddiy, jiddiy qadamlar bosqandir. Buni biz «Zarafshon»da oʻqub bila edik. Buni oʻrtoq Ismoilzoda oʻzi ham: «...har nima, soʻng vaqtlarda baʼzi maorifparvar oʻrtoqlarning tashabbusi bilan bir qadar yoʻlgʻa qoʻyuldi. Chetdagi talabalarga mumkin qadar yordam ham boʻldi», – degan soʻzlar bilan eʼtirof qiladur. «Koʻmak» uyushmalari mahallalarda tirilib, jonlanib ketdilar. Markazda esa uning sira tovushi chiqmaydir. Bu gʻayritabiiy va balki bir oz uyat-da...

«Turkiston» gazetasining 1923 yil 17 aprel – 110-sonida «Q» imzosi bilan bosilgan. Birinchi marta Choʻlpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

«Zarafshon» rafiqimiz – «Zarafshon» gazetasi nazarda tutilgan. Mazkur gazeta Samarqandda 1927 yil 27 oktyabrdan Gʻozi Yunusning harakati va Turkiston Markaziy Ijroqoʻmining yordami bilan chiqarilgan.

3.2.29. Millat Masalasi (1923)

Toshkentda qozoq-qirg'iz shevasida chiqaturg'an «Oq jo'l» rafiqimiz «Turkistondagi millatlar orasini yaqinlashtirish kerak» degan sarlavha bilan bir bosh maqola yozadir.

Bu – millatlar masalasining qaytadan qo'zg'atilishi, sho'rolar hokimiyatining eski va zo'r asoslaridan eng kattasiga yana bir martaba qaytmoq demakdir, bu qaytish kerak, lozim, zarur bir qaytishdir. Yo'q esa, manavi NEP (yangi iqtisod siyosati)ning «sharofati» bilan bu muhim va qiyin masala xiyla unutulub, ko'zdan tashlanib yuborilg'an edi. Agarda masala tugab, hal etilib, tamom bir taraf qilinib tashlang'an bo'lsa, mayli, loyin unday emas. Buni «Oq jo'l» rafiqimiz ham: «Millat masalasi bitdi deganlarning gapi tagsiz, qip-qizil yolg'on. O'rtoq Trotskiy aytganidek, millat masalasini yechildi deb yurganlar o'shal masalaning orasida dimiqib qolg'an kishilardir...» – degan so'zlar bilan bildirib o'tadir.

Ayniqsa, bizning Turkistonda bu masalaning o'ziga ko'ra nozikligi bor. Buni «Oq jo'l» yo'ldoshimiz o'z qarashi bilan qarab isbot qiladir. Ya'ni millat masalasida ezilganlarning ezilgani qilib ko'chma xalqni ko'rsatib aytadir:

«Turkistondagi xalqlarning orasida oyoqliq mol chorvasini qo'llatib yurgan, uni tashlay olmay yo bo'lmasa ilgari bostirib, yashnata olmay kelayotkanlar turkmanlar bilan qirg'iz-qozoqlardir. Shuning uchun yangi iqtisod siyosati orqasida Turkistondagi boshqa xalqlarning og'zig'a tushub, tishiga yumshoq kelib yotkanlar ham turkmanlar bilan qirg'iz-qozoqlar bo'lub kelmakdadir».

Faqat shunday og'ir bir masala to'g'risida yozilar ekan, ochiq-sochiq, to'ppa-to'g'ri, oydek yoruq qilib yozmoq kerak edi. Holbuki, «Oq jo'l» yo'ldoshimiz kuchlik bir asabiyat bilan yozg'an shu maqolasida aytmak istaganini ochib bera olmaydir. Mana quyidag'i so'zlarini o'qung:

«Yangi iqtisod siyosati chiqqandan beri u yerimni unday qildilar, bu yerimni bunday qildilar deb bezillab o'lturg'anlar turkmanlar bilan qirg'iz-qozoqlar bo'lub keldi. O'run (o'troq)lashkan chorvasi bor, o'zi eplik xalqlar arzon olib, qiymat sotib, yangi iqtisod siyosati natijasida turkman bilan qirg'iz-qozoqdan foydalanishi aniq».

Bundan nima onglaymiz?

Bunday «aniqlar» ko‘b, lekin maqsad, asos aniq emas.

«Oq jo‘l» rafiqimizning: «Erlik xalqlar bir-biridan foydalanmoqchi bo‘lsa, ikkovini qo‘shub foydalanayin deb orqasida tayyorlanib turg‘an mustamlakachilar bor. Yerlik xalqlarning hammasini birday haydab, yurguzub kelgan o‘rus mushtumzo‘rlari bor», – degan so‘zlari millat masalasiga uning qarashini aniqroq ko‘rsatadir.

Turkistonda ezilgan xalqlar bor. Ezilgan sinflar bor, ezguvchi xalqlar, ezguvchi sinflar bor. Siyosatni olib borg‘anda ezguvchilar bilan ezilguvchilarni ayirib olib bormoq kerak. Firqaning so‘ngg‘i umumiy qurultoyi bu to‘g‘rida ko‘b gapirdi.

«Turkiston» gazetasining 1923 yil 22 may – 134-sonida «Q» imzosi bilan nashr qilingan.

«Oq jo‘l» gazetasida bosilgan «Turkistondagi millatlar orasini yaqinlashtirish kerak» nomli maqola munosabati bilan yozilgan. Birinchi marta Cho‘lpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

3.2.30. «Shayx San‘on» (1923)

«SHAYX SAN‘ON»

(KALIZEY BINOSI, 29 MAY)

«... Shayx San‘on bo‘lmasang

Bo‘yningda zunnoring g‘alat!»

Bizga Shayx San‘on ko‘bdan beri tanish.

Uni bizning so‘fiylarimiz ko‘bdan bilalar. Yuqoridag‘i bir yo‘l so‘fiylik g‘azali ham eskirak zamon kitoblarida bordir.

San‘on Madinada tarbiya topqan bir so‘fiy, bir shayx edi. Tariqat yoymoq uchun bo‘lsa kerak, Gurjistonga keladi. Unda bir go‘zal gurji qizini ko‘rub oshiq bo‘ldi. Shuning bilan uning tariqatida, shariatida ul qizdan iborat bo‘ldi. San‘on qiz uchun o‘zining eng muqaddas e‘tiqodlarini barham berganda ham yuzaki ishonishlardan — zaharlik kulush bilan kular edi. U shu ishlarning hammasini «haqiqat» uchun, tariqatdan, shariatdan, so‘fiylik, zohidlikdan yuqori va yuksak bo‘lg‘on bir haqiqat uchun ishlagan edi. Yuzaki ko‘runush, riyokor ibodatlar o‘rnig‘a «haqiqat izlash» kelgandan so‘ng San‘on kufr la‘nat

toshlaridan quruq qolmadi. Yuzaki qarag‘uchi taassub shaytonlari, istaklari qadar so‘kub qarg‘adilar!

Shu shayxning hayotini teatr usulida jonlanturg‘on Husayn Jovid, Qofqasiya turklarining quvvatli adib va shoirlari (dan — *U. S*) Husayn Jovid, shayxga, menim onglashimcha, bir oshiq, bir muxlis edi. Shu ishq qaynoqlig‘i natijasida 9 manzaralik she‘r bilan yozilg‘on mukammal adabiy, falsafiy bir asar maydong‘a chiqqon.

Unda shu «zunnor bilan bog‘li bo‘lg‘on» Shayx San‘onning ruhiy holatlari, jinnilik hayoti to‘la ko‘rsatilgan.

Xurshid o‘rtoqning tarjimai ortiq maqtarliq emas. Bizda hali e‘tirof qilayliq — bunday zo‘r adabiy asarlarni «o‘zbekchalashdira» turg‘on to‘la bir kuch yo‘q. U holda, tarjima ortiq yaxshi bo‘lmasa ham yararliq, bo‘larliqdir.

Faqat asarning joylanishi (postanovkasi) uchun qimmatli Uyg‘urimiz ko‘b tirishqon. Butun hay‘ati bilan 11 kishidan iborat bo‘lg‘on qora baxtli bir teatr to‘dasi bilan, to‘daga besh-o‘n barobar kelaturg‘on kuchini chetdan tortib, shu qadar tekis va erkin chiqorish katta muvaffaqiyat. «Kalizey»dek ajdaho bir sahnada «Shayx San‘on»dek og‘ir va kuch talab etkan bir asarni jonlandirish o‘zbek teatrining chin oshiqdari bor ekanligiga dalil.

O‘yun — umuman olg‘onda — tekis chiqdi. Ayniqsa, Shayx San‘on yaxshi edi. Birinchi pardada Shayx Kabir vazifasini ustalik bilan bajargan Bosit mas‘uliyatlik darvish vazifasida kutgan o‘yunimizni ko‘rsata olmadi. Boshqa vazifalarga to‘qtalib o‘lturmayman. Ular o‘yunning ketishida bir muncha kamchiliklari bilan birga tekis edilar.

O‘yunning o‘zi ham vaqtida boshlanib, vaqtida bitdi. Xalq juda sevingan edi. So‘ng pardalarning birida Uyg‘ur o‘rtoq ayrim olqishlanib, to‘da ismidan unga bir oltun soat sovg‘a qilindi. Xalq ko‘b, «Kalizey» binosi to‘lg‘on, unum yaxshi, ayniqsa faxriy joylarni sotishda kechaning mas‘ul mudiri Mirza Qodir o‘rtoq Qushbegiyefning jiddiy tashabbusi bo‘lg‘onlig‘i ko‘ruldi. Shunday unumlik tomoshalar bilandirkim, yagona bir teatru to‘damiz o‘lub qolmasdan, yashab keladir.

Shayx San‘on — «Turkiston», 1923 yil 6 iyun.

«Kolizey» — Toshkentning yangi shahar qismida qurilgan, teatr hamda kontsertlar uchun moslashtirilgan binoga Qadim Rimdagi mashhur amfiteatr nomini berigagan (kolizey — lotincha, ulkan). Inqilobdan keyin bu binoda o‘zbek teatrining ayrim postanovkalari qo‘yilgan. Keyinroq bu bino Sverdlov nomli kontsert zaliga aylantirilgan.

3.2.31. Vaqf Ishlari (1923)

Andijon shahar va uyezd vaqf* shu‘basi o‘zining chin ishlik davrini may oyining o‘rtalarida boshlag‘an edi. Shundan beri ham butun qilg‘an ishlari shahardagi vaqf mulklarini ro‘yxat qilish, uyezdning 6 mahkumiga maxsus vakillar qo‘yub, shular orqali uyezd vaqflarining ro‘yxatini ola boshlash va ro‘yxat qilinib, qo‘lg‘a kirgan mulklarini ijaraga qo‘yishdan iborat bo‘ldi. Bular tashkilot jihatidan.

Endi maorif – ilm jihatiga kelsak, uning qilg‘an ulgurji bir ishi yoz oylarida shahrimizda davom etgan ta‘lim-tarbiya Qurslarig‘a ulgurji yordam qilishidir. Bu Qurs magar vaqf shu‘basidan yordam olmag‘an bo‘lsa, ochilar-ochilmas yopilg‘an bo‘lur edi.

Yana shahrimizning bundan boshqa musulmon maktab va internatlarig‘a katta-katta muovanati ko‘b bo‘ldi. Maorif vajhidan* bu kungacha mundan ortiq bir yordamni vaqf shu‘basi qilg‘ani yo‘q, gapning rostini aytsak, qila olg‘ani yo‘q.

Chunki vaqf shu‘basi hali shu choqqacha tashkilot ishini joylay olg‘ani yo‘q. Yaqinda markaz vaqf idorasidan bir murshid kelib, shuning yordami bilan tashkilot va moliya ishlariga puxta poydevor qilindi. Endi kirimning oz-ko‘pligiga qarab maorif vajhidan ham durust narsalar ko‘rsatsa kerak.

Kirimni ko‘paytish masalasi umidli bir rangga kirgani yo‘q. Tag‘in qaytalam umidsizrak rangga kirib boradur. Shahar xo‘jalig‘i shu‘basi bilan vaqf shu‘basi orasida bozor janjallari bo‘lub, u janjallar ko‘brak vaqfning zarariga tamom bo‘ladur. Bunda jiddiy zo‘r va asosligina bir onglashilmasliq bor. Ayniqsa, Turkiston markaz ijroqo‘mining vaqf ishlari to‘g‘risidag‘i mashhur 173-dekreti bir qadar o‘zboshimcha tafsirlarga yo‘luqmoqdadir. Bu hol boshqa shaharlarda ham bo‘lsa kerak. Buni mutlaq, umumiy doirada hal etmak lozim.

* * *

Andijon shahar va uyezd inqilobiy qo‘mitasining qarori bilan maorif nazorati qaramog‘idag‘i beshinchi «Namuna» maktabi vaqf shu‘basi ta‘minotiga o‘tdi. Shu birgina maktabni yaxshi yo‘lga qo‘yub, chindan «namuna» qilmoq harakatidadur. Mudir va hay‘at ta‘limiya yangilandi. Ikkinchi sinfdan osha olmag‘an bu maktab uchinchi va to‘rtinchilarga ega bo‘lmoqdadur. Agarda mahalliy mablag‘ (sredstvo)ga ishonsa, mutlaq shikast-rexti qaralmay qoladurg‘an bu maktab yaxshilab tuzatdirilmakchi. Kerakli reja va chiziq-lari chizilib bo‘ldi. Maktab oldida rushdiy sinflar* ochmoqqa vaqf shu‘basi qaror berib qo‘ydi. Lokin muallim yo‘qligidan bu qaror haliga qolub ketaturg‘ang‘a o‘xshaydur.

* * *

Vaqf shu‘basining qaramog‘ida eski maktablardan uch-tasi isloh qilindi. Bularning joylari yaramas. Yaxshi joy topub ko‘chirish, eski joylarni tuzatub, yararliq holg‘a keltirish uchun ham harakat bor.

«Harakatda barakat!» – degan gap bor. Soni bormoq hisobig‘a yetmaydurg‘an Andijon maorifchilariga shundan boshqa tasalli ham yo‘q...

Maqola «Farg‘ona» gazetasining 1923 yil 1 noyabr – 116-sonida «Q» imzosi bilan bosilgan. Birinchi marta Cho‘lpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

Vaqf (arab.) – musulmon mamlakatlarida davlat yoki ayrim shaxslar tomonidan diniy ehtiyoj yoxud xayriya ishlari uchun ajratilgan mol-mulk.

Vajh (arab.) – xizmat haqi, mablag‘, naqdina pul.

3.2.32. Gullaysan, Maorif! (1923)

«56 yil chorlar vaqtida, olti yil inqilob ichida yerlik xalqqa maorif berish masalasini o‘y o‘ylash bilangina o‘tkazdik. Endi amalga, ishga kirishish kerak!» (O‘rtoq Sulton Sakizboy o‘g‘li).

Bu – juda to‘g‘ri bir fikr. Buni o‘rtoq Sakizboy o‘g‘lidan boshqa yana ko‘b kishilardan eshitib yotibmiz.

Inqilobning oltinchi yil bayramida ham g‘oyat tabiiy va g‘oyat kuchlik bir mayl bilan og‘izlarimizdan shior chiqdi:

«Inqilobning yettinchi yili maorif yili bo‘lsun!»

Gazetamizning 118-sonida bosilg‘an o‘rtoq Mirzohid Oqilning maqolasi bilan o‘rtoq Lapinning yana bir maqolasi shu shiorning juda vaqtida maydonga tashlang‘anini ko‘rsatadur.

Bundan so‘ng: «Maorif kerak!» – desak, unda samimiyatdan boshqa narsa bo‘lmas. Nimaga desangiz, Farg‘ona xalqining 5 yildan beri tortub kelgan hamma kulfatlari shu tilakning shu choqqacha samimiyat bilan aytilmaganligidan keldi. Ilgari: «Maorif kerak!» – deb biz aytdik, hukumat aytdi, anglaguvchi, bilguvchi yigitlar aytdi. Endi hozir xalq, ko‘bhilik, omma, qishloq va ovul aytmaqdadir. «Farg‘ona»ning 118-sonida bosilg‘an Qo‘qon uyezdidagi maorif ishlarining hisobi qishloqdagi to‘xtatub bo‘lmas tilakning tilmochidur.

Qo‘qon uyezdidagi «Maorif kerak!» degan xalqning tilagi butun Farg‘ona xalqining tili bilan har kun har soat aytilub turubdur. Shuning uchundurkim, hozirgi vaqtda maktab ko‘bhiligi shaharlardan qishloqlarga, demak, xalqning g‘ujum bo‘lub o‘lturg‘an joyig‘a ko‘chdi. Muallim topub, ta‘mir qilib maktab ochturayotkanlar qishloq dehqonlari bo‘lub qoldilar.

Xalqdan chiqqan bu tilaklarni silab-siyapab joyig‘a qo‘yaturg‘an maorif idoralarimizning boshdan buzuq bo‘lub kelganligini ko‘b gapurdik, ko‘b yozdik. Lokin uzoq vaqt tovushimiz cho‘llarga qarab ketdi.

So‘ng vaqtlarda jumhuriyatimizning Maorif kamisarlighida jindak almashinish bo‘ldi. Ya‘ni kamisarlikning boshig‘a unda turub ishlayturg‘an, maorif qayg‘usig‘a berilgan kishilar qo‘yildi. Bu yaxshi harakatning natijasi ko‘rilmakka boshladi. Albatta, Maorif kamisarlighini qo‘zg‘atish bo‘yinch bo‘lsa kerak, ushbu oyning 11-kuni Toshkantda Davlat rejasi (Gosplan) binosida katta bir kengash bo‘lub, ul kengashda Turkiston jumhuriyatining maorif siyosati masalasi ko‘rildi. Kengashga firqa markazqo‘mi, markaz ijroqo‘mi, komissarlar sho‘rosi a‘zolari, turli komissarliklarning kollegiya a‘zolari, yuqori maktablarning mudarrislari, xususiy maorif-madaniyat tashkilotlarining vakillari va maorif ishiga qiziqqan ayrim kishilar aralashdilar.

Kengash natijasida maorif ishlariga doim yordam berib turmoq uchun eng obro‘lik firqa va hukumat idoralarining vakillaridan iborat bir yordam byurosi tuzildi.

Demak, xalq maktab soʻraydur, maorif talab qiladur: jumhuriyatning eng yuqori idoralari ham shu tilakni, shu talabni qanday yoʻl bilan boʻlsa ham amalga keltirmak uchun yeng shimarlaydurlar, xalqning tilak, markazdan rahbarlik va yordam boʻlsa, har bir haqiqatning asosi boʻlgʻan bilim va uni el orasiga tarqatish ishi haqiqat(an) yangi, toʻgʻri va umidlik yoʻlga kirgan boʻladur.

«Fargʻona» gazetasining 1923 yil 19 noyabr sonida «Q» imzosi bilan bosilgan. Birinchi marta Choʻlpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

Sulton Sakizboy oʻgʻli (Sulton Segizboyev) (1899 – 1938) – taniqli davlat arbobi. 1937 yilda Oʻzbekiston Xalq Komissarlari Soveti raisi.

3.2.33. Oʻt Arava Toʻgʻrisida (1923)

Oʻt arava demakdan maqsadim avtoʻmoʻbil ekanligini bilsangiz kerak. Xalqimiz «avtoʻmoʻbil»ni oʻt arava deydur.

Men bu maqolamda oʻt aravaning fazilatlaridan gapirmakchi emasman. Yiroq yoʻlni yaqin, qiyin ishni oson qilish uchun oʻt arava juda kerak narsa, foydalik muyum. Lekin bu maqolamda boshqa narsa toʻgʻrisida gapirmakchiman.

Hozirgi vaqtda gazetalarimizni oʻqung. Eng koʻb yozilgʻan narsa Girmoniya masalasi. Har kun, har sonda desak mumkin: Shtrezeman, Ebert, Alber, Sekt, Karvakitlerdek jonli nomlar; Saksoniya, Turingiya, Bavariya, Rur, Rayn kabi jonsiz ismlar; bular ham hammasi xabar, darakdan iborat. Masalan: men borsam-da, Shtrezeman kim, Ebert qandoq kishi, Gilferding oʻzining sarvatga doir mashhur asarida qandoq asoslarni oldinga suradur deb katta savollarni bersam va shunga keng-kovur javob olmoqchi boʻlsam... qayergʻa bosh uraman? Musulmonchani, turkchani yaxshigʻina bilsam ham oʻruschani bilmayman, uni darrov bir-ikki oyning ichida oʻrganib olish qiyin, musulmoncha siyosat kitoblari boʻlsa yoʻq.

Toshkentda yo Maskovda boʻlsam birorta qulubga borar edim. U yerlarda nima koʻb? Qulub bilan leksiya! Men turgʻan yerda mendan boshqa ham bir necha million menga oʻxshagʻan baxti yoʻq «ahli viloyat» (provintsial) turaturgʻan joylarda qulubning mazasi yoʻq. Qulub bor yerda leksiyaning burdi yoʻq. Soʻzning qisqasi: yoʻq, yoʻq, yoʻq.

Men yo‘l usti to‘g‘ri kelganda gazetachilar bilan ham so‘zlashdim. «Nimaga bir masalaning asl-asosidan tuzuk-quruq ma‘lumot bermaysiz? Bu kundalik xabaringiz bilan ishning tagiga yetib bo‘lmaydur», – dedim. Gazetachilar sira hovliqmasdan shu javobni berdilar:

– Har narsaning o‘z joyi, o‘z asobi bor. Gazetlarimizning vazifasi – kundalik voqealar to‘g‘risida – gazetaning o‘z miqyosidan oshib ketmaslik sharti bilan – tafsilot bosib tarqatmoqdur.

Siz aytgan chuqur taglik masalalarni quloch-quloch qilib yozmoq uchun majmua, ya‘ni jurnal degan narsa bo‘ladir!

So‘ngra jurnal qidirishga tushdim: «Bilim o‘chog‘i»* degan bir narsa bor ekan, vafot qilibdur. «Inqilob»* degan bittasi O‘rta Osiyo sho‘ro jumhuriyatlarining hammasiga barobar «o‘g‘ul» bo‘lub, hammasining dastmoyasi bilan dunyoga chiqmoqchi bo‘lg‘an ekan. Uni ham Buxorodan nari daraksiz ketdi deyдилar.

Har holda, bilinib qoldi. Ayniqsa, bizning Turkiston jumhuriyatining – markazlik bo‘lish sharafidan mahrum qolg‘an – viloyat fuqarolari munga ko‘b tashna bo‘ldilar. Bir majmuaning chiqmog‘i juda zarur, juda lozim. Shu zarurat nimaga o‘talmaydur deb ko‘b joyga murojaat qildim, javob berdilarki:

– Pul yo‘q!

– Pul yo‘q!

«Bilim o‘chog‘i» bilan «Inqilob» majmualari ham shuning uchun to‘xtab qolg‘an ekanlar.

Lokin men munga ishonib yetolmayman. Tatariston sho‘rolar jumhuriyatida bir-ikita majmua to‘xtovsiz chiqib turar ekan. Aqlim olmaydur: Tatariston sho‘rolar jumhuriyati bizning Turkiston sho‘rolar jumhuriyatidan boymi ekan? U jumhuriyatning paxtasi yo‘q edi-ku. Bizda axir paxta bor, radiy javhari bor, darmona (santonin) koni bor, toshko‘mir, qora yog‘, yana nima balolar bor. Shularning hammasi ijtimoiy asosdagi maslahatlik jumhuriyatimizning boyligi-ku!

Yo shundoq emasmi?

Qani, gapiring-chi!

Farq bo'lsa-bo'lmasa shundadirkim, Tatariston sho'ro jumhuriyatining oqsoqollari haligi shiddatlik ehtiyoj va zaruratni sezganlar, bilganlar. Bizning oqsoqollarimiz bo'lsa «Projektor», «Krasnaya Niva», «Exo», «Ogonyok», «Новый Восток»* va boshqa ming xil ruscha majmualardan istaganlarini ola berib, o'zlaridan boshqa o'ruschaga olim bo'lmagan biz viloyatlik bechoralarni unutup qo'yg'anlar!

Farq yolg'iz shunda.

Yaqinda Toshkentda bo'ldim. Ba'zi bir idoralarning chiroyliq, chaqqon, haybatlik o't aravalari yonimdan shamoldek shuvullab, o'qdek g'uvullab o'tub ketdilar. Men bechora viloyatlik aql va hushimdan ajrab – tang qotib qarab qoldim. Yaqinda Xo'qandga keldim. Eski shahardan kelayotub edim, bir muyulushdan ikki javobgar ishchi o'rtoqlarim g'alati izvoshda uchar otlarni tizg'iratib chiqib qoldilar. Agarda darhol o'zimni chekkaga olub, devorg'a orqamchasig'a yopishmasam izvoshning g'ildiraklari tagida qolub ketar edim-da, siz ham bu kun bu maqolani o'qushdan mahrum bo'lub qolur edingiz...

Bir oz surushturg'anidan so'ng ma'lum bo'ldikim, o't aravaning o'zi chiroyliq, chaqqan oyog'i yengil narsa bo'lsa ham, ashqol-dashqoli juda ko'p, sarf-xarajati juda katta ekan. Unga ketaturg'an benzin degan yog'ning puli bizning qishloq mahkamalariga oshub-toshkunday bir ismeta bo'lar emish... Ayniqsa, o't aravani haydayturg'an «shuffer»i* javobgar ishchilar oylig'ig'a zo'rg'a unar emish...

Izvoshning xarajati ham oz emasdur. U – savlatlik, u – semiz, u – chopong'ir otlar ozmuncha ovqat yemayturg'andur. Kuchir ham axir noz-sitamdan xoli emasdur.

Bitta mahkamaning o't aravasini sotsaq, ikkita mahkamaning ikkita izvoshini ham otlari bilan sotub yuborsaq, shularga ketaturg'an bir yillik xarajatni ham Chirvonboyning qursi bilan hisoblab shunga yarasha mablag'ni ajratub qo'ysaq: shu mablag'larning hammasini shotirag'an chirvon qilib «Turkiston» gazetimi, «Farg'ona»mi, «Zarafshon»mi – uchalasidan bittasining boshqarmasig'a topshirsaq, bitta majmua chiqarub berishga unarlarmi ekan?

Men o'ylaymankim: jon derlar, jon derlar...

«Farg'ona» gazetasining 1923 yil 7 dekabr sonida «Mirzo Qalandar» imzosi bilan bosilgan. So'ngra «Adabiyot nadir» maqolalar to'plamida qayta chop etilgan.

«Farg‘ona» gazetasi asosida nashrga tayyorlandi.

«Bilim o‘chog‘i» – Turkiston Maorif xalq komissarligining oylik ijtimoiy-siyosiy, ta’lim-tarbiyaviy va adabiy jurnali. 1922 yili birinchi soni chiqqan. 1923 yili jurnalning 2 – 3-qo‘shma soni chiqqach, nashr etilishdan to‘xtagan.

«Inqilob» – 1922 yildan chiqib, 1924 yil oktyabrida to‘xtagan jurnal. Adabiy, siyosiy-ommaviy oylik jurnal bo‘lmish «Inqilob» Turkiston KP MQ organi edi.

«Projektor», «Krasnaya Niva», «Exo», «Ogonyok», «Новый Восток» – XX asrning 20 – 30-yillarida (ba’zilari keyin ham) nashr qilingan jurnallar. Shuffer (shopyor) – mashina haydovchi.

3.2.34. Musulmonlashdirish (1923)

Sarlavha qaltis ketdi. Xiyla qaltis ketdi. Buni o‘ruschalashtirsak, musulmanizatsiya bo‘ladirkim, eski to‘ra, burung‘i chinovniklardan chiqqan mustamlakachi – kolonizatorlarning kayflari uchadi.

– Ha, musulmonlashdirish? Bu nima degan gap? Bunga yo‘l berib bo‘lurmu? Hay, sergak bo‘l! Yo‘lni to‘s!

– Qoch, o‘g‘lon, qoch, ot bosdi – millat kelur!

Ol-ha, qoch-ha!..

Qanday qilasiz, mustamlakachi o‘rtoq? Zamon shu, sho‘ro hukumatining tutqon yo‘li shu. Sho‘ro hukumati bor joyda yerlilashdirish, musulmonlashdirish degan gaplar bo‘la beradir. Siz qovoq solib, lunjingizni pastga tushirganingiz bilan sho‘ro hukumati tutqon yo‘lidan keta beradir.

Qo‘ying, ko‘p xafa bo‘lmang. Sho‘ro hukumati: «Ishingizi musulmoncha yurgizing, shunday qilmasangiz, to‘g‘ri kelmaydir», – deb bizning musulmonlarg‘a buyruq qilsa ham, bizlar boshimizni qalab, o‘... birmuncha o‘ylanamiz, «Qilaylikmi? Yo‘qmi?» – deymiz.

Birmuncha o‘ylar, fol boqdirishlar, istixora qilishlardan so‘ng ul buyruqni bajo keltirishga qaror beramiz.

Siz, mustamlakachi o'rtiq, bajo keltirishdagi hunarlarimizni qarang. Sizga bir misol kelturay: Andijon inqilob-harb sho'rosi bilan qo'mitasi, shahar mahkamalari, idoralari, do'kon-savdoxonalaridagi viveska (unvon)larni musulmonchalashdirishga qaror berib tegishlik buyrug'ini chiqardi.

Bir-ikki hafta o'tgandan so'ng katta-katta, quloch-quloch viveskalarining ustida qarich-qarich, vershuk-vershuk* kelaturg'an «qo'shma» (ilova)lar paydo bo'ldi. Agar yaqinga borib durbin bilan qarasangiz, haligi «qo'shma» tunukalarga chizilg'on xatlarni o'qiy olasiz. Masalan: Andijonning markaziy suratxonasi Medved familiyalik bir kishiniki ekan. Ya'ni suratxonaning kattasi «Medved» degan bir bandai Xudoning avlodidan ekan. Shul ham viveskani musulmonlashdiribdir, ya'ni «Sentralnaya fotografiya. Medved»ning ustiga musulmon xati bilan «Markazsuratxona. Ayiq» deb yozibdir.

Ana xolos, bo'ldi-ketdi.

Yana bir misol: Eski shaharda, Qatortarakning boshida (Inqilob darvozasi yonida) bir idora paydo bo'lubdirkim, musulmoncha viveskasi mana shu: «Kina mahkama najolis melisa furkur uli rayon Andijon eski uyazdini».

Men buning musulmonchasidan, azbaroyi Xudo, hech narsa fahmlamadim. O'ruschasini o'qiganimdan keyin bildimkim, «Andijon shahar atrofining melisa idorasi» ekan...

Biz ham «Darxon»* gazetiga bir viveska buyurdik. Bir Xudo yarlaqab, o'shal ko'chalardan o'tib qolsangiz, ko'zingiz yo'g'on bir viveskaga tushar. Viveskaning yo'g'on o'ruscha xatlari ustida musulmoncha yozilg'on shu xatlarni ko'rarsiz: (eski arab yozuvida) «O'zbekcha «Darxon» gazetasi idorasi»).

Hozirdan aytib qo'yaylik: ul xatlarning ma'nosi munday bo'ladir: «O'zbekcha «Darxon» gazetasining idorasi»...

Balli, otangga rahmat, o'lma, musulmon!..

«Darxon» gazetasining 1923 yil 11-sonida bosilgan. Birinchi marta Cho'lpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

Verjuk-verjuk (vershok-vershok) – botmon-botmon ma'nosida.

«Darxon» – 1923 yil ko‘klamida «bosmachilik harakati»ga chek qo‘yish maqsadida Turkiston MIQ va Turkfirqa tomonidan Andijon shahrida G‘ozi Yunus muharrirligida tashkil etilgan gazeta. Ammo «Darxon»ning bo‘lajak xodimlari Andijonga kelganlaridan keyin gazetani tayyorlash va chop etish mashaqqati Cho‘lpon zimmasiga tushgan.

3.2.35. Chetdagi Talabalarimizga Yordam (1923)

Toshkentda bir necha yil muqaddam muallimlik qilg‘an eslik yoshlarimizdan Abduvahob Murodiyning Germaniyaning oliy ziroat maktabida o‘qib turg‘anlig‘i to‘g‘risida gazetamizda vaqti bilan ma‘lumot bergan edik.

Yaqinda mazkur Abduvahob o‘rtoqdan «Ko‘mak» uyushmasiga bir xat kelgan. Vahob o‘rtoq ul xatida oliy ziroat maktabini bitirgunicha ta‘min qilmoqni bo‘ynig‘a olg‘an xususiy bir shaxsning vafoti orqasida hozir butkul ta‘minotsiz qolg‘anlig‘ini, agar o‘z yurtidan yordam bo‘lmasa, o‘qishdan chiqishg‘a majbur bo‘lishini yozadir. Uning ta‘minojizlik sabablik qiyin va og‘ir bir holda qolg‘anligini Germaniyaga yangigina borib yetgan talabalarimizdan o‘rtoq Saidali va Ahmad Shukriylar* ham tasdiq etganlar.

23 noyabrda Toshkent yoshlarining gap majlislarida shu to‘g‘rida so‘z qo‘zg‘olib, o‘rtoq Vahobning yozgan xati o‘quldi va darhol uni ta‘min qilmoq uchun tashabbus boshlandi. Shul yerda yig‘ilg‘an o‘rtoqlar barchasi bir og‘izdan oyliklarining yigirma besh foizini berishga qaror berib, yana bir-ikki kishining hamiyati bilan bir milliardga yaqin aqcha to‘plandi. Gap majlisida hozir bo‘lmag‘an boshqa o‘rtoqlardan ham yig‘ib, shul mablag‘ni o‘rtoq Abdulvahobning bir yillik ta‘minotiga yetkarmakka bo‘lindi.

Shu maqsad bilan Eski shaharda bir adabiyot-tomosha kechasi yasamoq uchun kishilar belgilandi.

Bundan boshqa yana chetga (Germaniyaga) ketgan talabalarimiz faqat bir yilgagina ta‘min etilib ketganliklari esga olinib, ularni o‘qishlari bitguncha ta‘min qilmoq uchun jiddiy choralariga kirishmak lozim topilib, bu haqda kelgusi gap majlisiga puxta yo‘llar va choralar topib kelmak uchun ikki o‘rtoq vakil qilindi.

Eski odatlarimizdan bo‘lg‘an gap majlislarida bunday xayrlik tashabbuslar, amaliy harakatlar ko‘rilishi ko‘p yaxshi va o‘rnak bo‘lg‘ulik bir ishdur.

Gapdan ishga, o‘rtoqlar!

«Turkiston» gazetasining 1923 yil sonlaridan birida bosilgan. Birinchi marta Cho‘lpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

Abdulahob Murodiy (1901 – 1931) – agronom olim. XX asrning 20-yillarida Germaniyada tahsil olgan yoshlardan biri.

Saidali, Ahmad Shukriy – 20-yillarda Germaniyaga o‘qish uchun yuborilgan yoshlar. Sovet davlatining ta‘qibidan qo‘rqib O‘zbekistonga qaytib kelishmagan. Ularning keyingi taqdiri ma‘lum emas.

3.2.36. «Ko‘mak» Ishlari (1924)

So‘ng vaqtda shahar va uyezd ijroqo‘m qoshida tuzilgan talabalarga «ko‘mak» hay‘ati muvaffaqiyat bilan ishga boshladi.

Hay‘at o‘zi yaqindagina (29 dekabr 23-yilda) ishga kirishgan bo‘lsa ham, 16 – 18 kun orasida birmuncha yordam to‘plab, talabalarimizga yaxshigina yordam berishga muvaffaq bo‘ldi.

Shaharda boshlangan bu xayrli tashabbusga keng qo‘llik yordamga yetishgan yana o‘zimizning bechora, yo‘qsil, talangan qishloqlarimiz bo‘ldi.

Qishloq – «Qaychi» mahallasi ham juda chekkada qolib ketgan, unutilgan bo‘lsa ham, ijtimoiy hayotning kam-ko‘stini to‘ldirishda katta fidokorliklar ko‘rsatadur. Bu kun Andijonning shahar ichidagi maktablar bir qo‘lning besh barmog‘i qadar song‘a yetmagani holda, qishloq o‘z ta‘minotida 40 lab maktab saqlaydur. Shaharning markazida o‘lturg‘an chiroyliq, oppoq binoga o‘rinlashkan maorif nazorati qishloq maktablariga hech narsa bilan yordam bera olmaydur. Bu haqiqat. Maorif nazoratining qishloq maktablariga bo‘lg‘an munosabati mazkur maktablarning maorif nazoratiga tobeligi bilangina o‘lchanadur.

Zahi sharaf!

* * *

Mana «Ko‘mak» hay‘atiga 17 – 18 kun orasida qishloqlardan kelgan yordamlar:

Haqqulobod mahkumidan: 30 chirvon, 500 (yuz) 32 so‘m pul.

Qo'rg'ontepadan: 17 chirvon, 800 ming so'm pul.

Xakent(dan): 500 (yuz) 148 so'm pul.

Sultonoboddan: 9 chirvon, 500 (yuz) 22 so'm pul.

Oltunko'ldan: 7 chirvon.

Izboskantdan: 9 chirvon.

Jaloloboddan: 9 chirvon.

Bozorqo'rg'ondan: 12 chirvon.

Barchasi: 88 chirvon, 205 ming so'm pul.

Bu puldan berilgan yordamlar:

Qo'qon, Farg'ona va Toshkant talabalariga (ko'pi komanda Qurslari talabalari): 49,5 chirvon.

Samarqand va Maskov talabalarining yo'l sarflariga: 12 chirvon, 10.000. 13 so'm pul. Barchasi 70,5 chirvon, 130.000 ming so'm pul.

* * *

«Ko'mak» hay'ati bu safargi kirimini reja bilan yaxshilab bo'lub bera olmadi. Muning sababi qish o'rtasida maktablar ta'til qilinib, shu munosabat bilan ko'b talabalarining Andijonga kelib shoshilish yordam so'rashlari bo'ldi. Mundan keyin boshqa shaharlardagi bilim yurtlari bilan to'g'ri aloqa bog'lab, andijonli talabalarining rejalik ta'minotlariga kirishmakchidir. Yordam qilg'an qishloqlarimizg'a qulluq, harakat qilib ishlagan hay'atga barakalla deyman.

Hozirliq qurslari

«Ko'mak»ning harakati bilan yaqinda 30 kishilik hozirliq Qurslari ochilub, o'rta va oliy maktablarning kelgusi tahsillari uchun talabalar hozirlanmoqchidir. Bu masala ijroqo'mda qaralub, tasdiq qilingan.

Xotun-qizlar uchun savod qurslari

Shahrimizdagi tubjoy xalq qizlar maktabi qoshida siyosiy maorif va xotunlar shu'basining tashabbusi bilan tubjoy xalq xotun-qizlari uchun savod qurslari ochila yotubdur. Hozir 30 xotun o'qug'uchilikga yozilg'an, bir muallim tayin qiling'an.

Shahrimizda birinchi martaba qo'yilg'an bu yaxshi qadamni chin ko'ngildan olqishlaymiz.

«Farg'ona» gazetasining 1924 yil 31 yanvar –sonida «Q» imzosi bilan nashr qilingan. Birinchi marta Cho'lpon «Asarlar»i 4-jildida qayta chop etilgan.

3.2.37. Rizo Tavfiqbek (1924)

Rizo Tavfiqbekni tanimag'on qaysi turk qavmi bor? Jahon urushidan burun turk matbuotini ta'qib qilg'onlar, uning to'g'risida juda ko'p narsalarga yo'liqarlar edi.

Uning oshiq tarzida hijo vaznida yozg'on tasavvuf hidli she'rlari ba'zi bir tanqidlari, falsafiy asarlari uning o'zini har yerda, har kimga yaxshi tanitqon edi. Jahon urushidan beri yana ko'b narsasi chiqqondur. Lekin, biz, mashhur shoir Abdulhaq Hamid to'g'risida yozilg'on «Hamidnoma» otliq tanqid kitobi bilan, so'ni zamon sodda adabiyotchilarining 8 kitobdan iborat she'r; majmualarida qisqa-qisqa, lekin ma'nolik bir-ikki she'rlaridan boshqa narsasini ko'ra olmadiq.

50—60 jildlik (yoki juzlik) «Qomus falsafa» yozg'on emish degan rivoyatlar eshitildi, u to'g'risida ham aniq bir xabarga yo'luqmadiq.

Shunday qilib, Turkiyada bu kishi ko'b katta hurmat qozong'on edi. Adabiyot olamida uning e'tibori juda zo'r edi. Bir vaqtlar, bir ish to'g'risida qamoqqa olinib, qamoqxonadan so'roqxonaga kelturilar choqda aholining qo'llari ustida ko'tarilib kelturilgan; qamoqxonadagi hujrasi bir ziyofat dasturxoniga aylangan. So'zning qisqasi, jahon urushining so'ngigacha uning shuhrati, hurmati va e'tibori katta edi.

Inqilob — g'oyat kuchlik bir omil ekan. Qanday zo'r shuhratlar yerlarda sudralmadi?

Bechora Rizo Tavfiq ham shunday shuhratlarning biri bo'ldi.

Turkiyaning yangi shoirlaridan eng kuchligi bo'lg'on Yahyo Kamolbek bilan Istanbul dorilfununining fors (eron) adabiyoti mudarrisi Husayn Donishbek orasida

milliyat janjali boshlanib ketgandan so'ng, Eron milliyatparvari bo'lg'on Husayn Donish tarafidan Rizo Tavfiq ham turk milliyatparvari bo'lg'on Yahyo Qamolga qarshi chiqdi. Da'vosini isbot qilish uchun, bu muqtadir faylasuf mashhur Fuzuliy Bag'dodiy to'g'risida dorilfunun sahnida bir leksiya o'qub, Fuzuliyning turk emas, eronli (fors) qilib chiqardi.

Fuzuliyning asarlarini Eronning mashhur bir shoiridan olg'onlig'ini da'vo qildi. Mana shu kundan tortib Rizo Tavfiqning shuhratda, hurmatda pastlashi boshlanadi.

Jahon urushi tugagandan keyin Fransiyaning Sevr shahrida mag'lub Turkiya uchun bir muohada hozirlandikim, u muohadani Turkiya matbuoti «Turk millati uchun o'lum muohadasi» deb, juda to'g'ri aytgan edi. Shul xo'rlag'uchi muohadagi imzo qilaturg'on badbaxtlar Turkiyada tezgina topilmadi. Har kim, shu razil vazifani bo'yniga olmoqdan bosh tortar edi. Shu vaqtda o'sha kunlarning a'yon-a'zosi bo'lg'on Rizo Tavfiq maydonga otilib chiqdi va indamasdan borib muohadaga qo'l qo'yib keldi. Shu hodisani fransuzlarning bir gazetisi juda kulgi qilib yozg'on edi. Bu ish bechora faylasufning e'tiborini tamom tushurdi.

Istanbulga Mustafo Qamolning g'olib o'rdulari kirgandan so'ng shu masalalar yana bir daf'a qo'zg'alib, turk matbuotida faylasuf haqida ko'b qattig' narsalar aytilib o'tdi. Bir vaqtlar, dorilfunun talabalari uni mudarrisligidan haydadilar.

Yaqinda oling'on bir xabarga qarag'onda, bu bechora faylasuf dorilfunundan chiqkondan so'ng bo'lsa kerak, Istanbuldagi Amriqo qo'llejiga (qulliyasiga) kirib, talabalarning g'alvasi orqasida undan ham ketmakka majbur bo'lg'on ekan. Undan chiqqach Zung'uldoq degan joyga borib u yerdagi bir qo'llejda turk tili va adabiyoti darslarini bera boshlagon ekan u qo'llejning talabalari ham uni haydashga uruna boshlag'onlar.

Shunday qilib, Turkiyaning adabiyot va ilm olmidagi eng katta bir kishisi, zamonning qizig'on qonli yoshlari bilan chiqisha olmasdan, keng fikrini miya hurjuniga solib, sayoqlik-darbadarlik ko'chasiga kirib qolg'on...

Rizo Tavfiqbek — «Farg'ona», 1924 y. 10 mart.

«Jahon urushidan burun...» — 1914 yildan ilgari Turkistonda turk matbuoti ancha keng tarqalgan. Jahon urushi vaqtida Turkiya Rossiyaga dushman lagerida bo'lgani bois bu narsa ancha cheklangan.

«Oshiq tarzida va hijo vaznida yozg'on» — «oshiq» deb turk va ozarboyjon elida baxshilarni aytiladi.

Hijo vazni — barmoq vazni demak.

Abdulhaq Hamid (1851—1937) — XIX asr oxiri va XX asr boshlarida juda mashhur, bo'lgan turk adibi.

«Qomus falsafa» — falsafa entsiklopediyasi nazarda tutilayotgan bo'lsa kerak.

3.2.38. Quturg'an Mustamlakachilar (1924)

(Bo'lg'an gaplardan)

Qurshob

O'sh bilan O'zgant orasida, mashhur O'ttiz adirning yonida, Qurshob degan qishloq bor. Uning nomi hali ham rasman Pokrovskiy deb ruscha atalib keladur. Undagi fuqaro tamoman ko'chkunchi (muhojir) o'ruslar bo'lub, bular o'zlarining istakli otalari va homiylari bo'lg'an Nekalay podshohning davrida shu munbit tuproqqa kelib joylashkanlar. Bechora qirg'izlarning eng unumlik joylarini qozoq o'ruslarning zaharlik qamchisi orqasida tortib olib, ularning o'zlarini «to'rt tarafing qibla» deb haydab yuborg'andan keyin tez orada shu qadar boy bo'lub ketgan edilarkim, ularning bu «harom davlatlari» to'g'risida o'sha vaqtdag'i turk-tatar gazetalari ham ko'b narsa yozg'an edilar. Yerning, tuproqning asl egasi, xo'jayini bo'lg'an bechora qirg'izlarning ko'bi o'sha vaqtdayoq bu «betakalluf mehmonlar»g'a xizmatkorlikka yollang'an edi: har bir uyi bor muhojirning eng kami 1-2 ta qirg'iz xizmatkori bo'lg'uchi edi.

Qurshob qishlog'ining o'zi ham oz fursatda juda obod bo'lub ketib, bir shahar rangiga kirgan. Rusiyadan kelganda ikki oyoq, ikki qo'llaridan boshqa narsalari bo'lmag'an muhojirlar g'alati imoratlar, boy xo'jaliqlarg'a ega bo'lg'anlar edi.

O'ktyabr inqilobining avvalgi 2-3 yilida bularning tarixlari butun nomussizlik, xiyonat, jinoyat va zulmlar bilan to'ladur. Bular inqilobning boshlarida sho'rolar hukumatiga qat'iyon ishonmay tursalar ham, keyincha qizil qo'shun qatorig'a kirib olib

yerlik xalqning qishloq va shaharlarini talon-toroj qilib yurdilar. Bir vaqt ozuq siyosatida sho'rolar hukumati tomonidan razverstka va monopoliya usullari ushlangach, mashhur Madaminbekga qo'shulub Andijon shahrini muhosara* qildilar.

Er islohoti vaqtida bularning bir qadar adablari berilgan bo'lsa-da, inqilobkacha ular tarafidai qirg'iz xalqig'a berilgan «adablar»ga nisbatan hech narsa emasdur.

Eng kerakli bir ish

O'tgan yil o'sha atrof qirg'izlarining mo'tabarlaridan bir nechtasi O'sh shahar va atrof qizil militsiyasining boshlig'i Qorabekov o'rtoqning targ'ib va tashviqi orqasida qirg'iz xalqi orasig'a bilim-maorif tarqatish ishiga jiddiyat bilan kirishdilar.

Qirg'iz xalqi orasida boshlang'ich maktablar ochib, u maktablarni ko'chmanchi xalqning maishat usullariga to'g'rilab olib borish va buning uchun-da o'sha xalqning o'zidan muallimlar yetishdirish haligi maqsad yo'lidagi eng keraklik bir chora edi. Shu chorani amalga tatbiq qilmoq uchun bir ta'lim-tarbiya Qursig'a ehtiyoj ko'rulib, u Qurs o'tgan 1923 yil mazkur

Qurshob qishlog'ida ochildi.

6 oylik qilib ochilg'an bu ta'lim-tarbiya Qursining butun ta'minoti yerlik xalq – qirg'iz xalqining bo'ynida edi. Andijondan 3 ta muqtadir muallim ham chaqirildi. O'qushlar ham boshlandi, ish ham yaxshi, sevinchlik bir yo'lga tushdi.

Mustamlakachilar quturdilar

Bu ish, bu yaxshi tashabbus Nekalayning haqiqiy o'g'ullarig'a, Qurshobdag'i o'rus mustamlakachilariga yomon ta'sir qildi. Nimaga desangiz, ular qirg'iz xalqining ma'rifatlik, bilimlik bo'lub, dunyoda odam qatori yashashka istihqoq* kasb etishini sira istamaslar edi. Ular ko'z oldilarida qirg'iz xalqining yuksalib yotkanig'a, yosh-yosh qirg'iz bolalarining bilim olib, dunyoni tanib, yangi hayot maydoniga zavq bilan kirib borishlarig'a chiday olmadilar. U yerda, u qishloqda aksariyatni o'zlari tashkil qilg'anliklari uchun va ham eskidan kelgan «xo'jayinlik»larining ta'siri bilan Qursg'a erkin-erkin hujum qilishg'a boshladilar. Har bir yo'l, har qanday harakat bilan shu Qursga ozmi-ko'bmi zarar berishga, bir daraja tahqir qilishg'a kirishdilar, qursning talabalari, muallimlari, ishqilib, shu Qurschilar chiqqan vaqtlarida: «Tfuu, sart!» – degan

tahqirlarg'a juda ko'b uchrarlar edi. Bu narsa odat bo'lub ketdi, bunga qurschilarning o'zlari ham ahamiyat bermadilar.

Lokin Qurshob mustamlakachilarining haddan oshib ketkan hujum taarruzlari* borkim, bularga Qurschilarg'ina emas, butun hukumat ahamiyat bilan qarashga tegish. Shuning uchun shu haddan oshkan, ortiqcha hujumlardan 3 tasini shu yerda yozib o'taman.

Ayniqsa, shu ortiqcha, jinoyatlik hujumlarga bir firqa a'zosining aralashib qo'yushi, munga qarshi na firqa va na sho'ro mahkamalarining mahalda hech bir chora ko'rmasliklari yuqori firqa va sho'ro mahkamalarining ham diqqatlarini jalb etishga tegish.

Odam ustida ot o'ynatish

28 yanvarda kunduzi Qurshob ko'chasida bir mast muhojir ot chopib kela boshlag'an. Shu vaqtda bir muallim o'rtoqning biri 5 yashar, yana biri undan kichik ikki o'g'li ko'chada o'ynab yurgan ekan. Mast muhojir katta bolaning ustidan ot irg'ishlatib o'tmakchi bo'lub bolaning ustiga ot solg'an. Barakat bersunkim, bola ot ostida qolub ketmasdan, otning yonboshig'a to'g'ri kelib qolg'an ekan, ot urib ketib, bir hafta kasal yotub, zo'rg'a tuzalgan. Bu bolaning ustida ot o'ynata olmagach mast muhojir kichkina bolaning ustidan o'tmakchi bo'lub ot soldirg'an. Lekin bunisi qochib qutulg'an.

Bu to'g'rida ham ul ijroqo'm raisiga og'zaki arz qiling'an, rais o'rtoq: «Ana u qildim, mana bu qildim», – deb maqtang'an bo'lsa-da, haqiqatda haligi mastga qarshi hech narsa qilg'an emas.

Musht bilan hujum

Qurs ochilg'andan bir oy keyin Qursning xo'jalik mudirini kechasi ko'chada tutub olub urg'anlar. Bu safargi musht hujumchilari orasida haligi o'rtoq Kirilovning firqasiz ukalari ham bor.

Moliya mudiri shu hujumning natijasida qattig' kasal bo'lg'an, do'qto'rg'a ko'rsatilgan, do'qto'rdan shahodatnoma oling'an. Do'qto'ring shahodatnomasi bilan birga bir ariza yozilib, Qurshobka ish bilan kelgan vaqtlarida muzofot firqaqo'mining rayosat a'zosi o'rtoq Mirzohid Oqil bilan O'sh shahar va uyezd ijroqo'm boshlig'i o'rtoq

To'raqul o'g'illariga berilgan. To'raqul o'g'lining buyrug'i bilan haligi urg'anlarni qamag'an bo'lsalar-da, u ketgach, yana darhol chiqarg'anlar...

Mustamlakachilar va mahalliy hukumat

Qurshobda har uyda desak mumkin, kishmishovka mashinasi bor va ichkilik, mastlik, ko'chalarda mastlik bilan to'palang qilish ishlari rivojda. Munga qarshi mahalliy hukumat hech narsa qilmaydur.

Erlik xalqning eng muqaddas bir bilim muassasasiga qarshi qora kuch bilan hujum qilayotg'an Kirilov va sheriklariga qarshi ham mahalliy ijroqo'm jiddiy bir chora ko'rub, qirg'iz xalqining shu ko'z qarashini qora guruh (chernosotenstvo) mustamlakachilardan saqlashka tirishmaydur.

Bilmaymiz, buning sababi nima bo'lsa?

Qo'rqamizkim, haligi musallas qurg'urning bu ishlarga ham katta ta'siri bo'lmag'ay (bo'lmasa) deb. Har holda, bu mustamlakachilar mustamlakachilik harom sanalg'an mamlakatda tezrak yo'q qilinishka tegish!

Maqola «Farg'ona» gazetasining 1924 yil 12 mart sonida «Q» imzosi bilan bosilgan. Keyin «Sharq yulduzi» jurnalining 1991 yil 6-sonida (nashrga tayyorlovchi D.Quronov) qayta nashr etilgan.

«Farg'ona» gazetasi asosida nashrga tayyorlandi.

Muhosara (arab.) – qamal, o'rab olish.

Istihqoq (arab.) – biror narsaga haqli bo'lish, loyqlik.

Taarruz (arab.) – 1) tegish, taqilish; 2) qarshilik.

3.2.39. Vayronalar Orasidan (1924)

(Andijon – O'sh – Jalolobod)

Ertalab azon vaqtida jo'namoqchi bo'lub yotqan edim.

Eng qizg'in uyquda vaqtimda uyg'otdilar, «Tur, aravakashlar kelib qarab turubdurlar», – dedilar.

Uyqusiramadim, irg‘ib o‘rnimdan turdim. Naridan-beri, chala-chulpa bet-ko‘zni yuvub, apil-tapil kiyimlarimni kiydim-da, tashqarig‘a chiqdim.

Qorong‘i, xiyla qorong‘i edi. Qoqilib-tiqilib pillapoyadan tushdim. Orqamdan chirog‘ ko‘tarib onam keldi, ko‘chaga chiqdiq.

To‘rt arava – o‘zimizning devsfat aravalar ko‘chaning o‘rtasiga to‘qtag‘anlar edi. Shu og‘ir, shu bo‘shang, shu lavashoq aravalar bilan olti tosh (48 chaqirim) yo‘l bosmoq! O‘h-ho‘!

Yangi ruh va eski til bilan «tavakkal»ni aytib aravaga irg‘idim.

«Chiqir-chuqur»... arava qo‘zg‘oldi...

Arava qo‘zg‘olib, uning doirasi bemalol uch quloch kelaturg‘an haybatlik g‘ildiraklari 5 – 10 marta aylanguncha onam bechoraning xira chirog‘i bizni uzatmoqda davom etar edi. Munday qorong‘i bir kechada yolg‘uz o‘zum tanimag‘an kishilar bilan kimsasiz vayron yo‘lga chiqqanim uchun qo‘rqishdan ham xoli emasman, lekin xira chirog‘ining kuchsiz yorug‘lari bilan birmuncha joyg‘acha kuzatib borg‘an onam onalarg‘a maxsus shafqati, muhabbati bilan qanday qo‘rqularg‘a yo‘liqqandur.

Menim o‘zim uchun uncha qimmat bo‘lmag‘an borlig‘im uning uchun hamma narsadan qimmat emasmi?

Shaharning chekka joylarig‘a yaqinlashamiz. Necha yillik ichki urushlar bilan charchag‘an joyning dashtlardek yovvoyilashib ketgan ko‘chalarida mushuk ko‘zi qadar bir yorug‘lik bilan yonib turg‘an elektrik fonorlari... orqamizda qolib boradur. Bir-ikki burulish bilan nafasi shaharning o‘zidan chiqdiQ.

«Paxtaqo‘m»ning birinchi zovudining ket tomonidan o‘tub boramiz. Eng yoruq elektrik chirog‘larining o‘tkur yorug‘lari orasidan guvillagan tovush keladur. Bu zovud parralarining aylanishidan chiqqan tovush. Chirog‘ ziyolari orasidan qorayib ko‘rungan ko‘k onamiz yerning qora bag‘rig‘a o‘xshaydur. Qora bag‘irlik yerni o‘ylag‘andan keyin xayol ko‘zlari olidan keng bir paxta talasi ochiladur, keng paxta talasida mahsharda* to‘plangan sallalik musulmonlardek oq boshlari bilan bir mahshar holini olg‘an paxta daraxtlari – g‘o‘za poyalari haqiqatan odam bolalari uchun haqiqiy mahshar manzarasini kelturalar! Paxta mahshari bilan paxta zovudining guvillagan tovushi... o‘t bilan suv, o‘lim bilan hayot ohanglari kabi bir ohang (garmoniya) vujudga keltiradur...

O'sha o'rtada yana 1-2 ta zovud bor edi, xarobaga aylangan. Bir necha teri zovudi bor edi, bittasigina sog' qolg'an. Arava yo'li nihoyatda og'ir, otlar ko'b yomon qiynaladurlar, ularni ko'zg'otib olib borish uchun tovush boricha qiyqirg'an, urunib-surung'an aravakashlarning holi ham undan yengil emas. Aravalar bir necha yerda loyg'a botdi, ko'payishib qiyqirishib yurub chiqardilar. Shu holda ming balo bilan Anjon adirig'a yetdik.

Hali tongdan darak yo'q. Qorong'iliq yana boyag'i rangi bilan quyuqlashib, qaymoqlashib turubdur. Qorong'iliq, nazarlarimda, ba'zan qattig' quyuqlashgandek bo'lub ketar-da, ko'zimni bir ochib-bir yumub: «Yolg'on tong (subhi kazzob)mi bu?» – deyman.

Adirdan tushub Xartum qishlog'ig'a kirib boramiz. Chekkarak joylardag'i imoratlar, hovlilar buzulg'an, bo'sh, vayron ko'rundilar. Ilgari juda obod bo'lg'an guzardan qorovul taxtasining ma'yus-ma'yus tovushi eshitildi. Yomon, loy yo'llar bilan Zovroq qishlog'ig'a o'tdik, undan Chek qishlog'ig'a yetib, katta adirg'a chirmasha boshladik.

Qishloqlarda qimirlag'an jon yo'q, hamma uyquda, hamma xonada jon bor, odam bordek ko'runadur. Lekin xona joylarning bo'sh bo'lg'anlari, egasiz, kimsasiz qolg'anlari ham ko'b dedilar. Tomlarg'a bosilg'an beda, makka va g'o'za poyalari yonlaridan o'tg'anda allaqanday xayoliy shakl ko'rsatalar. Goh dev boshidek, goh olbosti to'dasidek, goh uxlag'anlarni masxara qilib kulgan xayoli bedordek, goh daraxt shoxida uxlab yotkan bir to'p qarg'adek ko'runadur. Holbuki, qishloqning butun umudi, tasallisi, bori-yo'qi shu bir g'aram poya!

Adirning tekis tosh yo'lida otlarni qamchiladilar, «gur-gur» arava chopish boshlandi. Ilgari vaqtda bosmachilarning bozorchi to'saturg'an bir yerlariga – To'ra bulog'iga keldik. Ko'nglim to'lqunlandi, qolg'an-qutg'an bosmachilar bor bo'lsa... ro'barimizdan chiqsalar... Men bu xayollar bilan bosh aylantirguncha aravakashlar buloqdan ham o'tib ketdilar, qator-qator chizilg'an aravalardan har xil qo'shiqlar eshitaladur. «Gulyor», «Uzmagul», «Maxzumjon», «Omonyor»... hammasi, hammasi!

Shahardan chiqqandan beri 15 chaqirim yo'l yurdik, tong otgani yo'q, faqat tong yeridan kichkinagina bo'shang va xira bir qizillik ko'rundi, 20 chaqirim yo'l bosib O'sh bilan Andijonning qoq o'rtasidag'i Xo'jaobod qishlog'iga yaqinlashganimizda asta-sekin

tong otdi. Yoʻlda bir qishloqni koʻrdik. Yarmidan koʻpi kuyub ketibdur. Sababini aravakashlardan soʻradim, «Bosmachilar bilan urushgani chiqqan armanilar, 3-4 yil boʻldi, talab, oʻt qoʻyub yubordilar», – dedi...

Armanilarning «milliy dashnoq» firqalari shoʻro hukumati yosh vaqtida qizil bayroq ostigʻa kirib olib, ularning qilgʻan vahshatlari, 18 – 19-yillarda Fargʻonadagi «armon diktaturasi» koʻz oldimdan bitta-bitta chizilib oʻtdi.

– Koʻprukka kelib qoldik! – dedilar. Xayoldan aynidim. Shahrixon soyining koʻprugiga yetgan edik.

Bir vaqtlar koʻp pul sarf qilinib bino etilgan bu temir koʻpruk juda yomon buzulubdur. Ikki chekkadagi panjara temirlari butkul qolmagʻan, yerning baʻzi joylari ot sigʻarlik darajada teshilgan, bu teshiklarga xoda yumalatib qoʻygʻanlar. Xoʻjaobod hukumatdorlari yogʻoch toshishib qoʻygʻanlar, koʻprukni tuzatmakchi boʻlgʻan boʻlsalar kerak. Lekin kunlar, oylar oʻtmoqda, hali ishdan darak yoʻq. Holbuki, bu yoʻl katta va obod bir yoʻl boʻlub, kecha-kunduz arava qatnab turadur. Koʻprukni tezroq tuzatish chorasini koʻrmak kerak edi...

Kimning vazifasi bu?

Nonushta mahali Xoʻjaobod qishlogʻigʻa kirib, bir choyxonaga tushdik. Aravakashlar otlarni oʻtga qoʻydilar. Men gazetaga yozmoq uchun xabarlar istadim, xalqning kam-koʻstini surushtirdim.

Xoʻjaobodning Shahrixon soyi tomonida Oʻsh soyi degan bir kichkina soy bor ekan. Bu soy Oʻsh tomondan kelib, Shahrixon soyigʻa quyular ekan. Oʻtgan yil shu Oʻsh soyining suvi tentaklanib ketib, 500 tanop qadar ekinlik, hovli va bogʻ yerlarini oqizib ketgan. Hozir shu yerning yonidan yana oqizmoqda davom etar ekan.

U toʻgʻridan Xoʻjaobod xalqi har yoʻl bilan hukumatga arz qilgʻan; Andijonda oʻtgan yil chiqib toʻxtagʻan «Darxon» gazetasida ham u toʻgʻrida yozilgʻan; «Fargʻona» gazetasida ham dod deyilgan. Oʻtgan yil Turkiston markaz ijroqoʻmi va Fargʻona muzofot hukumat boshliqlari oʻzlari kelib koʻrib ketganlar. Lekin shu choqqacha hech bir chora koʻrilmagan. Shu nuqtagʻa Fargʻona muzofot ijroqoʻmining diqqatini qaytadan jalb qilaman.

Sayohatimizni Xo‘jaobod qishlog‘ig‘a kelib tushgan joyimizda to‘xtatgan edik. Undan narisini yozmoq uchun es-hushni to‘plab o‘tirib, qo‘lg‘a qalam olg‘uncha ancha vaqt o‘tub ketdi. Bu orada «Turkiston» gazetasining yozishquchilaridan G‘ozi Yunus va Elbek o‘rtoqlar* bilan birga o‘shal yo‘llardan yana bir martaba o‘tishga to‘g‘ri keldi. Esdaliklar yana yangilandi, ko‘rgan-bilganlar yana orta tushdi. Sayohatning davomini endi «ikki martaba bo‘lg‘an sayohatning davomi» qilib yozaturg‘an bo‘ldim.

Xo‘jaobod: ko‘rinishga kichkina qishloq bo‘lg‘ani bilan gap-so‘z ko‘p ekan. Ayniqsa, gazetachiga gap-so‘z topila beradur. O‘shdan 20 chaqirim yiroqliqda Qorasuv istansasi solinib, to‘g‘ri qatnov yo‘l tushgandan beri Xo‘jaobodning ilgarigi mavqei susayib qolibdur. Bo‘lmasa, Xo‘jaobod arava, ot, piyoda, foytun, pochta va o‘t arava karvonlari uchun (hojilar ta‘biricha) bir «Xarkof» kabi edi. Pomir va Qashqarg‘a yopishgan, O‘zgant va Gulsha kabi keng joylarni o‘z doirasiga olg‘an O‘sh uyezdining* markaz tomon bilan bo‘laturg‘an qaynoq aloqasida

Xo‘jaobod muhim bir istansa edi.

Hozir bo‘lus* ijroqo‘mi bor ekan. Bitta maktab ham bor dedilar. Lekin uning o‘zidan ko‘proq «oti» bor, shekillik... Ko‘klamdan tortib to kuzgacha maktab ta‘til ekan, dehqonlar bolalarini faqat qishdag‘ina o‘quta olurlar ekan.

Maktab munday bo‘lg‘ani bilan, boshqa g‘alati narsalar ko‘p: o‘tgan safar yozilg‘an ko‘prik hali ham tuzalmagan, biz so‘ngg‘i borishimizda faytunni ham yetalab o‘tdik. O‘shga borg‘animizda dedilarkim, ko‘prukni xalq hisobig‘a tuzatdirmakka O‘sh ijroqo‘mi qaror berdi. «Hukumat mablag‘iga bo‘lmas ekanmi?» – degan edik, «Baladiya* idorasining puli yo‘qdur», – dedilar. Baladiya idoralaridan so‘z ochilg‘andan keyin gapirgandan ko‘ra gapirmagan yaxshiroq dedik-da, jim bo‘ldik...

Soy oqizib borayotgan yerlar yana ham o‘sha ko‘yi turadurlar. Bir oz vaqtdan keyin Xo‘jaobodning yarmini olib ketsa ham mumkin. Suv idoralaridan 3 muhandis bitta-bitta borib, 3 martaba reja tortib kelgan emish... Muhandislar ishbilarmonlar (spetsy) qatorig‘a kirganlari uchun oyliq va kundalik (sutochnyy) ko‘pgina berilaturg‘andur. Munday bo‘lg‘andan keyin 3 emas, 30 martaba reja tortsalar, nima zarar?

Paxtaqo‘mning bir punkti bor ekan. U yerda ishlaguchilarning hammasidan ham xalq teskarisiga rozi ko‘rundi. Bir Zubov degan xazinachi bor ekan, uning eng shirin gapi ko‘cha so‘kishlarining o‘rtacharog‘i ekan... Bir dehqong‘a 2 desatina paxta uchun 100

so‘m va 20 put bug‘doy berib, bug‘doyning pulini haligi 100 so‘mdan olib qolsa kerak ekan. Xazinachi esidan chiqaribdur-da, olmabdur. Dehqon tashqarig‘a chiqib, pulni sanab, bug‘doyni olg‘och: «Bug‘doyning pulini olib qolmabsiz», – deb xazinachining oldig‘a kirgan ekan, «Sen o‘g‘ri, muttaha», – deb arava-arava haqoratlardan keyin 3 so‘m jarima to‘latibdur.

Bu kishini yurtning arizasi ustidan O‘sh hukumati (uyezd markazi) chaqirg‘an ekan, «Ish vaqti, bora olmayman», – deb bormabdur. «Paxta ma‘rakasi»ga zarar kelmasin deb, O‘sh hukumati ham o‘zicha bir narsa qilmasdan muzofot mahkamalariga havola qilubdur. Xo‘jaobod dehqonlari shu arizalarning javobini kutadurlar.

Dehqonlar bu yil yer ekishga astoydil kirishganlar. Har kim tirishib-tirmashib bir ot-ulov topishga urung‘an, topa olmag‘anlari chopiq bilan bo‘lsa ham ekin ekishga kirishgan. Xalq yurtning tinchlanganiga, erkin-erkin dehqonchilik qilishga mumkin bo‘lub qolganig‘a xursand. Hukumatning oz-ko‘p, qo‘lidan kelgan qadar yordamidan ham juda mamnun ko‘rundilar.

Xo‘jaoboddan 3 chaqirim narida burung‘i zamonda pochta aravalari bilan dilijonlarg‘a* bekatlik vazifasini o‘tayturg‘an bir bino bor edi. Ul bino O‘sh bilan Andijonning qoq o‘rtasiga har ikki tarafini 24 chaqirimdan to‘g‘rilab soling‘an edi. Hozir imoratlari quruq devordan iborat bo‘lub qolibdur. Sahniga paxta ekibdurlar...

Undan 2-3 chaqirim narida necha ming desatina kelaturg‘an bir bog‘ bor. Ul bog‘ mundan 10 – 12 yillar burun Farg‘onaning mashhur qorunlaridan* yahudiy Simhoyevlar tomonidan qiling‘an edi. Bog‘ning yerlarini dehqonlardan (harchand noobod yerlar bo‘lsa ham) arzon-arzon olib berishga o‘zimizning ahmoq to‘ralarimizdan biri* ko‘b katta xizmat qilg‘an edi. Hatto bu to‘raning harakati bilan suv kelmas yerlarga suv keldi, ya‘ni yuqoridag‘i qishloqlarda o‘lturg‘an dehqonlar o‘z suvlaridan kesib, to‘ramning bog‘ig‘a berdilar. Dehqonlarning ko‘plari to‘raning muridi bo‘lg‘ani uchun, to‘ra ul ishni juda oson bajardi. «Oq qildim», «Qora qildim!» – deydi, bo‘ldi, bas.

Keyincha Simhoyev to‘raning o‘zini ham bog‘dan haydadi, kirgizmayturg‘an bo‘ldi. Shunchalikki, ahmoq to‘ra o‘zining kambag‘al dehqonlarini bir boyning manfaatiga qurbon qildi. Hozir janjallarning bir asosi mana shunday joylarda bo‘lar ekan. Ko‘pi mevalik daraxtdan iborat bo‘lg‘an ul keng bog‘ning juda ko‘b, hadsiz-hisobsiz terak ko‘chatlari bor ekan. G‘alati, ovrupovoriy imoratlar, gulshanlar yasalg‘an, necha

yuzlab qo‘y, necha o‘nlab mol-siyirlar, yaxshi ho‘kuzlar, necha juft otlar turg‘anlar; dehqonchilik asboblarning ham har xili bo‘lg‘an.

Bu, albatta, ilgari vaqtda. Mana bu ichki urushlar vaqtida bog‘cha tamom ishdan chiqib, bir chakalakzor bo‘lub qolg‘an, imoratlarni istehkom yasab olub, bosmachilar bilan askarlarimiz, askarlarimiz bilan bosmachilar otishkanlar. Hisobsiz miltiq tashkili yaqin zamondag‘i dahshatlik damlarni esga solub, masxara qilib kulub turadurlar... Ilgari tubjoy xalqidan bir necha kishi bog‘ni hukumatdan ijarag‘a olg‘an ekanlar. Keyingi vaqtda hukumat ul ijarachilardan qaytarib olib, «qishloq soyuzi» degan tashkilotga bergan. Bu tashkilot ziroat muhandislari yuborg‘an, xo‘jaobodliklardan mardikor yollab ishlatib turadir. Biz o‘tub ketayotkanda bir necha kishi zambar to‘qub turar edi. Buzulg‘an, yiqilg‘an uylar tuzatilmakga boshlag‘an, bog‘chag‘a ham chinakam bel bog‘lab ishlagan ko‘rundilar.

Andijondan Xo‘jaobodg‘acha (adirlarni qo‘shmasaq) qish fasllarida yo‘l yomon bo‘ladur. Xo‘jaobod bilan O‘sh orasida qish faslida ham yo‘l yaxshi, tekkiz, quruq bo‘ladur.

Keyingi safarimizda ko‘klamning ko‘m-ko‘k qo‘ynida gullar orasida ketdik. Yo‘l juda chiroyliq bo‘lg‘an edi, daraxtlarni siqib bo‘g‘ub olg‘an tufayli (parazit) chirmovuqlar quyulib tusha boshlag‘anlar. Ekinsiz, o‘t bosib yotg‘an yerlarga qo‘sh chiqqan, haydalg‘an, chopilg‘an.

Oriqlarni tuzatganlar. Suvlar shirillab oqib boradur.

O‘shning yaqinidag‘i tog‘lar haybatlik bo‘lub ko‘runa boshladilar. O‘sh va Andijon uyezdlariga ko‘klam faslida rivoj (shukri) yetishtirib beraturg‘an «Shukri tog‘i» ko‘m-ko‘k ko‘karib o‘ng biqinimizda turadur. «Surat tog‘»ning orasidag‘i uzun o‘rmondek chiroyliq yo‘ldan o‘tib boramiz. O‘sha joyda yog‘och ko‘mir kuydiraturg‘an ko‘ralar bor. Ba‘zilarining og‘zini ochib o‘tun to‘plab qo‘yg‘anlar. Ba‘zilariga o‘tin tiqib tayyorlab qo‘yg‘anlar. Ba‘zilari tutun chiqarib kuyub turadir. Ba‘zilarining o‘ti o‘chgan, og‘ziga chaplagan loylari sarg‘ayib kesak bo‘lganlar, ochilishga hozir turadurlar.

O‘shga yaqinlashqanda bir to‘p katta terak keladur, o‘shliqlar ham uni «katta terak» deyдилar. 1916 yilda O‘shdan Nikolay hukumati va Ovrupo istilochilarining ulug‘ qurbonlarig‘a «mardikor-loshmon» nomi bilan olib berilaturg‘an o‘shlik yigitlarni O‘sh xalqi – katta-kichik – shu «katta terak»gacha uzatub qo‘yg‘an edi. Yiroqdan terakni

ko‘rish bilan esimga bechora mardikorlar tushdi, allakim-allakimlarning nafslarini qondirish uchun shu yiroq yurtlardan allaqaylarga bormoq uchun shu yo‘lga chiqib, shu terakning tagida ota-onalarining issig‘ yoshlariga quyulg‘anlar...

Terakning hozir boshqa karomati chiqibdur: kimdur, birov, bir «e‘tiqodliq» banda aytibdurkim: «Har kim shu terakning po‘stini qaynotib ichsa bezgakdan qutuladur». Terakning o‘zi ham bir necha yuz yilgi qadim terak emasmi, darhol «aziz»ligiga ishonishibdur: odam bo‘yidan yuqorig‘acha po‘stini tamom shilib olibdurlar... Buni olmoq uchun do‘xto‘rning qog‘ozi (retsept) kerak emas, bir boshidan o‘tgan birga o‘n qo‘shib aytdimi, ishontirdimi, bo‘ldi. Qancha uzoq yo‘llardan shu bir qarich po‘st uchun kelaturg‘an bechora bordur!

Xiva tomonda «toun» kasali bor emish, unga ham shunday bir terak topilg‘anda Sog‘liqni saqlash komissarligining shahardan tashqariga chiqmayturg‘an pullari Amu bo‘ylariga ham majburiyat bilan borib qolmas edi!..

Bas endi, O‘shga yetib qoldiQ!

Butun Farg‘onada havosining tozaligi va iqlimining xushligi jihatidan O‘sh bilan tenglashaturg‘an joy yo‘q.

(Bobir)

Farg‘ona muzofotidagi shaharlar orasida eng go‘zal joyga o‘rinlashqan va eng sog‘lom iqlimg‘a ega bo‘lg‘ani O‘shdur. Bu atrof, umuman, juda yaxshi sug‘oriladur va uning muattar binafshalik ko‘klami chinakam jozib! Bundan boshqa yana har qoidalalar va qizil gullar o‘sadur.

(«Qashqar amiri Yoqub»). Nomi fransuzcha asardan)

Bir o‘zbek-turk va bir fransuzning bir ma‘nini onglatqan yuqorig‘i ikki so‘zig‘a o‘zimdand bir narsa qo‘shub o‘turmayman. O‘sh – chinakam maqталishka arziyturg‘an joy. Muni keyingi sayohatimda birga bo‘lg‘an rafiqlarim ham juda samimiy bir til bilan so‘zladilar.

Lekin...

Lekin hozirgi O‘sh Bobir aytgan va fransuz muallifi yozg‘an iqlim va havog‘a ega bo‘lsa ham, o‘zining bu kungi buzg‘un va xaroba holi bilan 10 yil burung‘i O‘sh ham emasdir. Yuqorida qo‘yg‘an sarlavham O‘sh shahrining eng chinakam tilmochi!

Andijon yo‘lidan shaharga kirib ketaturg‘an, u... 5-6 mahallani o‘tkuncha bo‘shab qolg‘an hovli-joylarni va ularning yiqilib, ag‘dorilib yotqan uy va devorlarini ko‘rasiz. Bozorg‘a yaqinlashqaningizdag‘ina jon asari, tiriklik asari, uy-joy, tuzuklik asari ko‘rasiz.

Bozor kuni bir baland joydan turub tomosha qildim: oddiy bir qishloq bozoridan boshqa narsa ko‘rinmaydur. Shahar va shaharlikdan nishon yo‘q. Xarob bo‘lg‘an, bo‘layotg‘an va xarob bo‘lg‘usi katta madrasalar va ularning bir xil vahshiy chehra ko‘rsatguchi, qo‘pol peshtoqlari o‘tgandagi shaharlardan bir nishon va alomat saqlab turodurlar. Ot, tuya... tuya, ot... Mana O‘sh bozorining eng ko‘p mehmonlari!

«Eshagiga yarashar tushovi!» – degandek, O‘sh shahriga yarasha shahar g‘amxo‘ri, ya‘ni baladiya shu‘basi! Shaharning birgina joyida birgina narsa ko‘rinmaydurkim, baladiya shu‘basi o‘shani qilg‘an bo‘lsa... Bozor o‘rtasidan oqib yotqan chiroyli soyning ustida bir katta ko‘pruk solishibdur, so‘rattirsam: unda ham baladiya shu‘basining ko‘p daxli yo‘q ekan.

Bu Eski shahar.

Yangi shahar ham mundin durust emas. U balki mundan ham badtar.

Inqilobning buzush davrida buzilg‘an shaharlar mana bu 2-3 yilgi tuzash davrida tanimasliq holig‘a kelayozdilar, ba‘zilari keldilar ham. Lekin O‘sh shahri tez orada muni da‘vo eta olmaydur. Munga katta bir sabab: O‘shning temiryo‘ldan yiroqlig‘i. Zamonimiz elektrik zamoni. Shunday zamonda temiryo‘ldan ham quruq qolg‘an bir shahar tezgina obod bo‘la olmas. Mundan 10 yillar burun temiryo‘l Andijondan nariga o‘tmas edi. Ulug‘ «olti shahar» Qashqar bilan bo‘laturg‘an munosabat O‘shni katta bir bekat (istansa) yasab olg‘an edi. Bir tomoni Yettisuv muzofotig‘a yetaturg‘an orqa taraf shahar bilan bo‘laturg‘an muomalasini O‘sh oraliq qilur edi. Turkistonning paxta ishlari uchun Qashqardan chiqib kelaturgan arzon qo‘l mardikorlari... 50 000 va 100 000 lab O‘sh orqalik o‘tarlar edi. So‘ngra: O‘sh ham chegaraga yaqin, ham ziyoratgoh bo‘lg‘anlig‘idan ko‘p kuchlarning o‘zig‘a tortilishig‘a sabab bo‘lur edi. Mana O‘shni burunlari obod qilib kelgan omillarning bir nechasi!

Bu kun shu omillardan hech biri yo‘q. Shuning uchun O‘shning shaharlik va obodlik vajhidan ahvoli birmuncha vaqt shu holda qolsa kerak.

Tog‘ yaqin: shunday biqinda.

Bir necha qadam: tog‘!

Biz ham rafiqlar bilan birgalashib chiqdiQ. Tog‘ning yonbag‘irlarida odamning beliga yetib o‘saturg‘an o‘tlar, ko‘kat, maysalar, qizg‘aldoq va boshqa gullar hali pastak-pastak bo‘ylari bilan yosh boladek endi tikkalanib, oyoqqa bosib keladur...

Tog‘ning qora, jonsiz va qo‘pol toshlarining ham bir «xosiyati», bir «karomati» bor bu mamlakatda. Qo‘l tiqilsa – qo‘l og‘rimayturg‘an, bosh tiqilsa – bosh og‘rimayturg‘an, bel tegsa – bel og‘rimayturg‘an «muborak» chuqurchiqlari bor u toshlarning! Har bir «shifoxona» oldida bir shayx, bir ochko‘z, ta‘makor aldamchi yolg‘on va yolg‘on sotib o‘turadur... Tog‘da, qora toshlar orasida bir qarichdan ortiqroq o‘sgan bir ko‘kat, bir o‘t yo‘qdurkim, boshlarig‘a bir parcha latta-putta ilingan bo‘lmasun! U lattalar hammasi ham irim, tegib bo‘lmaydur. Faqat «jinlar», «ajinalar», «arvohlar»gina ko‘zga ko‘rinmasdan kelib-ketib ketadurlar.

Bechora o‘zbek xotuni!

Senga 12 yoshingda kafan kiygizgan janoblar tug‘ulg‘an kuningdayoq seni irimlarning bema‘ni quchoqlarig‘a irg‘itadurlar!

Bilmaysen.

Bilmaysen.

Bilmaganing uchun sen hali ko‘b yillar shu irimlar uchun eng toza umidlaringni so‘ldirg‘aysen!

Sening bilmog‘ing, o‘rganmog‘ing uchun keng yo‘l ochilg‘an shu zamonda senga ochilg‘usi maktablarning ta‘minoti uchun mahalliy mablag‘ (mestnoye sredstvo)ning ko‘payishini tilaylik!..

O‘shda shahar va uyezd ijroqo‘mi bor, uning binosi ham O‘shning o‘ziga yarasha tarqov, ochiq-sochiq, mahkamaga kelishmayturg‘an bir bolaxona. Boshqa idoralarning joylari ham shunday.

Balki mundan ham bo‘lmag‘urroq. Lekin birgina maktab bor. Binosi juda yaxshi, burun rus yerlik maktabi bo‘lg‘an. U ham biz borg‘anda remont qilinmag‘an edi. Remont uchun baladiyada pul yo‘q, muallimlarning ta‘minoti uchun maorif shu‘basida pul yo‘q,

maorif shu'basiga bermak uchun Maorif kamisarlrigida pul yo'q. Shunday qilib, shu birgina maktabning ham taqdiri qaltirab turadur. Xalq ta'minotiga o'tkazganlar, xalqdan pul yig'ish qiyin...

Biz shahar bog'chasida, eng go'zal bir joyda o'lturub edik, «gazetachilar kelibdur» deb xabar eshitgan bir kishi yonimizg'a keldi. Yarim soat jon kuydirib kap-katta odam yig'lag'undek bo'lub bir joyg'a 2 martaba soliq chiqqanlig'ini, shikoyatlaridan foyda bo'lmag'anlig'ini onglatdi. Sho'ro matbuoti o'z asosini xiyla mahkamlab olg'an ekan, buni biz o'sha yerda ochiq bildik.

O'shda suv bilan yuraturg'an bir elektrik istansasi bor. Quvvati ko'b. Narxi ham arzon, olg'uchilar oz. Hozir sim tortilmag'an ko'chalarga sim tortishga, narxni yana ham arzonlashtirishga harakat bor.

O'shning atrofida yashag'uchi qirg'iz xalqi maktabga va bilimga jiddiy intiladur. Gulshada yurt yo'li bilan yaxshi bir maktab binosi tushdi; ochilish marosimida to'y yasalib, maktabning 6 oylik ta'minoti yig'ildi. O'zgantda ham maktab binosi solindi. Gulshada muallimlar Qursi ochildi. Shular hammasi – xalqning tashabbusi.

Lekin O'sh shahri birgina maktabni ham ishlatolmaydur.

O'shning bosmachilardan qutulg'anig'a 2 yilcha bo'ldi. Shuning uchun atrofida ekilgan yerlar ko'p, dehqonchilik yaxshi.

Suv serob.

Har yerda bo'lg'anidek, munda ham ot-ulov kamligi bor. Bu ham vaqti bilan to'ldirilur, albatta. Biz Jalolobodga kelgandan so'ng bildikkim, shu choqqacha O'shda davom qilib kelgan birgina kino'tiyotr ham yaqinda Jalolobodg'a ko'chubdur...

Nihoyat, bir kun tong chog'ida Jalolobodga bormoq uchun Qorasuv istansasiga qarab yo'lg'a chiqdiq. Go'zal tog'i, go'zal ko'rinishi bilan go'zal O'sh shahri buzg'un chehrasini qayg'ug'a to'ldirub orqamizdan qarab qoldi...

O'shdan jo'nadik.

O'sh bilan Qorasuv o'rtasidag'i yo'l nima uchundir O'sh – Andijon yo'lidan ham bo'sh, qatnovsiz ko'rundi. Bo'lmasa, O'sh shahrini temiryo'lga tutashdiradurg'an ham tekis, ham yaqin bo'lg'an bu yo'l qatnov, obod, karvonlar uzilmayturg'an bo'lishi lozim

edi. Bu hol O‘shning har bir jihatdan ilgarigi mavqeini yo‘qota boshlag‘anini ko‘rsatadur. Hozir uning o‘rnini Jalolobod bilan O‘zgant qishloqlari olib boradurlar. O‘zgantga ketaturg‘an yo‘lning ustida bo‘lub, yaqiniga temiryo‘l istansasi soling‘ani uchun kichkinagina Xonobod qishlog‘i ham obod bo‘lub boradur. Jalolobod bo‘lsa allaqachondan beri O‘shning eng muhim savdo va sanoat jihatlarini o‘ziga tortib olub, kundan-kun kengaytirib keladur. O‘zgant qishlog‘i ham butun munosabatini Xonobod orqalik temiryo‘lga bog‘lab oldi, O‘sh bilan hech bir ishi yo‘q.

Mozorlar, shayxlar, «ulug‘lar» maskani bo‘lg‘an chiroyli O‘sh shahri ustiga kundosh kelib qolg‘an yosh juvondek bir chekkada mahzun-mahzun qolub ketdi...

O‘sh bilan Qorasuvning yarim belidagi Qashqar qishloqqa yaqinlashamiz. O‘ng yonimizda keng va zo‘r bir yer. Bu Turkistonni o‘ruslar olmasdan ilgari qaysi bir xon yo bekning bog‘i bo‘lg‘an joy. Qari-qari o‘ruklari o‘sha shonsiz, sharafsiz kunlarni esga tushurub turadurlar...

Inqilobdan burun u yer «podshohlik yerlar idorasi» (upravleniye gosudarstv. zemel) degan mahkamaning qo‘lida bo‘lub, yaxshi nasllik otlar yetishtirish uchun unda «ot zovudi» ochilg‘an edi. U zovuddan O‘sh va atrofi, umuman, shu atrof uchun birmuncha yaxshi nasllik otlar yetishgan edi. Burunlari zovudning yonidag‘i keng ekin yerlari ham bir qarich qoldirilmasdan ekilib turar edi. Biz o‘tib ketayotgan vaqtimizda ekinlik yerlarni qarich-qarich yovvoyi o‘tlar bosub yotganini ko‘rdik...

«Ot zovudi» ham buzulub ketgan. 1919 yilda Farg‘ona bosmachilarining sardori bo‘lgan Muhammadaminbek muhojir o‘ruslar bilan birgalashib O‘sh shahriga hujum qilg‘an va olg‘an vaqtda Safonov o‘rtoq qo‘l ostidag‘i qizil askarlar shu «ot zovudi»da bosmachilar bilan juda ko‘b otishgan ekanlar. Muni bizning aravakashimiz bo‘lg‘an o‘shlik yosh yigit sodda va shirin bir til bilan so‘zlab berdi. O‘sha otish vaqtlarida miltiq otmoq uchun teshilgan devor teshiklari oq bodroqdek bodrab ketganlar. Hozir u teshiklarni loy bilan chaplab, zovudning yaxshi uylariga o‘shal joylardag‘i ba‘zi bir dehqonlar kirib olg‘anlar emish.

Qorasuvga keldik.

Istansaning ichkari va tashqarisiga odamlar ko‘b to‘plang‘anlar: Andijondan kelaturg‘an po‘ezdni kutadurlar. Biz ham bilet kassasiga yaqinlashib, navbat bilan kuta

boshladik. Po‘ezd narigi istansadan chiqdi. «Endi kassa ochiladur», – deb navbatdagilar siqilisha boshladilar. Birdan bir o‘rus baqirdi:

– Po‘ezd to‘la, shuning uchun odam ham olinmaydur, bilet ham sotilmaydur!

Hamma hayron bo‘ldi.

Biz hammadan ham ortiq hayron bo‘ldiq. «Mushtum» bilan kengashdik, u:

– Rassomim Tullya bo‘lsa haligi «bilet sotilmaydur» degan temiryo‘lchining ba‘zi bir qiliqlarini chizib olur edi! – deb o‘z hasratini qildi.

«Mushtum» bir narsani sezmasdan gapirmaydur. «Bilet sotilmaydur», – deb e‘lon qilg‘an temiryo‘lchi tashqarig‘a chiqib, ba‘zi bir «ishonchlik» savdogarlarga: «Bir narsa bering, bilet topamiz!» – demakchi bo‘lub qo‘li bilan «oqcha»g‘a ishorat qilg‘an. Temiryo‘lchining bu hiylasi «Mushtum»ning o‘tkur ko‘zidan qochub qutulmadi, ehtimolkim, «Mushtum»ning kelgusi sonlarida shunday «fazl va hunarlar»ga doir ba‘zi bir «ajoyibot»larni tomosha qilsaq!

O‘zimizning bemalol arava bilan bo‘lsa ham Jalolobodg‘a ketmakchi bo‘ldik. Faqat aravakashlar daryoning suvidan qo‘rqdilar. So‘ngra kechki po‘ezd bilan Andijong‘a qaytmoqchi bo‘ldik. «Jalolobod po‘ezdini uzatub qo‘yaylik», – degan bahona bilan istansaga chiqdik.

Biletarni olub, bir qizil vag‘ung‘a chiqib o‘runlashdik.

Vag‘unlarda tiqinlik degan gap yo‘q. Bo‘sh joy juda ko‘b. Hatto ko‘b «erka» kishilar bahuzur cho‘zulub uxlab boradurlar. Agar 1-2 yuz kishiga bilet sotilsa ham vag‘unlar sig‘dirg‘unday...

Qo‘ng‘iroqlar cholindi.

Vag‘unlarga bizdan boshqa ham 5-10 ta musulmonlar xurjun ko‘tarishib kirganlar edi, bemalol joylandilar. Boshqa vag‘unlarga ham chiqqanlar ko‘p bo‘ldi.

Uchinchi qo‘ng‘iroq bo‘ldi.

Po‘ezd qo‘zg‘oldi...

Eshikdan taftishchi (kontrolyor) kelib kirdi. Biletsizlarga solinaturg‘an jarimadan va uni undirishdagi uzil-kesillikdan xabarimiz bo‘lg‘ani uchun yuragimiz bir dukullab oldi.

Po‘ezd ichida g‘alati-g‘alati, «ajoyibot», qiziq «sir»lar, tubjoy xalqqa qilinayotg‘an muomalalarni toza tomosha qildik.

Sultonobodning buzulub ketgan istansasida to‘xtamasdan, katta daryodan otlab o‘tub, Xonobodda jindak to‘qtag‘andan so‘ng Jalolobodga kirib ketdik.

Vodiylar ichinda qancha vodiy,

Qon qildi jigarni vodiy, bodiy!

Farg‘ona vodiysi to‘g‘risida aytilgan shu ikki yo‘l bayt Farg‘onadan yiroq tushub qolg‘an bir farg‘onalikning o‘z vodiysini sog‘inib aytgan baytlaridan ikki yo‘li.

Men ham shu ikki yo‘l baytni qaytara-qaytara Jalolobod – Ko‘gart vodiysig‘a kelib kirdim.

Avvalgi safarimda ham, keyingisida ham Jalolobodda ko‘p to‘xtashg‘a to‘g‘ri kelmadi. Bir kun-ikki kun! Zotan, Jalolobodning haftalarcha yurub ko‘raturg‘an joylari ham yo‘q. Musulmonlar qoshida hazrati Ayyub payg‘ambarg‘a nisbat berilgan uchun muqaddas sanalg‘an, zamon fikrchilari uchun esa yerning ko‘gartlik tabaqalaridan o‘tub chiqqan suvdan boshqa narsa bo‘lmag‘an qaynoq buloqlar bordurkim, Jalolobodning ko‘rilaturg‘an narsasi shulginadur.

Jalolobod qishlog‘i yoki shaharchasining kun chiqish biqinidag‘i baland adirlarning bir chekkasidan chiqib yotqan u buloqlar burung‘i chor hukumatining diqqatini yaxshigina jalb qilg‘an edi. Chor hukumati ul joyni yaxshi, mukammal bir kururt qilib, shimol va g‘arbning bir ko‘zlik ko‘zoynak taqqan jintilmon (olifta) boy bolalari uchun ham shifo manbai, ham isrof va fahsh uyasi qilmoqchi edi. Shuning boshlang‘ichi o‘laroq alohida-alohida 10 xonalik buloq hammomlari vujudga keltirgan, ularning tevaragida ziyoratchilar uchun shahar musofirxonalari shaklida ayrim xonalar bino qildirg‘an edi.

Buloqning yuqori tomonig‘a, adirning eng ustiga, bog‘chalar yasatmoq, yana yaxshi binolar solmoq rejalari chizilib, yerosti suv yo‘llar uchun temir quvurlar sanchilg‘an edi.

Chor hukumatining sovuq va ko‘m-ko‘k ko‘zlari, yuqorisi jabr, quyisi zulmdan iborat bo‘lg‘an kirpiklarini bir-biriga yopishdirib shunday xayolga botgan vaqtida Osiyoning shu yovvoyi adirlari o‘rnida «muazzam va bo‘linmas Rusiya»ning rus zavqini sepayturg‘an go‘zal «Baden-Baden»ini* ko‘rar edi.

Jahon urushi boshlangandan keyin tor millatchi o‘rus muharrirlari Girmoniya kurortlari orqali Girmoniya xazinasiga tushgan pullari uchun qayg‘irmoqqa boshladilar. «Vatanparvar» o‘rus gazetalarining bittasida bir qaynoq millatchi yozadurkim: «Bizning eng ko‘p pulimiz Girmoniyaning «Baden-baden» kabi kurortlariga to‘kuladurlar: unda sarf qiling‘an pullarimiz Girmoniya davlatining xazinasig‘a tushadur, davlat esa u pullarni «Krup» fabrikasig‘a berib, o‘rus qo‘shinini qirmoq uchun 42 santimetrlik to‘plar hozirlatadur.

Sarf qilinaturg‘an pullarimiz ko‘b bo‘lsa, kiborlarimiz yaxshi havolik joylarni istasalar, Qrim va Qafqaziya kururtlariga borsunlarkim, o‘z cho‘ntagimizdan chiqqan pul yana o‘z cho‘ntagimizga tushsun. Shuning bilan barobar hukumatimiz ham Qafqaziya va Qrim kurortlarini Girmoniya kururtlaridek yaxshilash yo‘llarini qarasun. So‘ngra boshqa o‘lkalarimizda ham yaxshi, shifolik joylar bor. Masalan: Turkistonda munday joylar birgina emas, bir nechta bor. Shularni Girmoniya kururtlaridek mukammal qilsak, vatanimiz uchun qancha katta xizmat qilmoq mumkin».

O‘rus millatchisining shu maqolasini 1914 – 15 yillarda o‘qug‘an bo‘lsam ham, u vaqtda uning chin ma‘nosiga uncha tushunmagan edim. Oradan 10 yil qadar vaqt o‘tdi, Rusiyada ulug‘ o‘zgarishlar bo‘ldi, «vatanparvarlik», «millatchilik» kabi so‘zlarga yangi ma‘nolar berildi. Endi yuqoridag‘i maqolaning ma‘nosi ham bizga butun ochiq va yopiq jihatlar bilan birga yaxshi onglanadur.

Ayniqsa, o‘shal «Qizbuloq»ning yonida turib Ko‘gart vodiysig‘a nazar solsak, unda qator chizilib ketgan o‘rus qishloqlarini ko‘rsak, maqolaning mazmuni yana ham ochiq fahmlanadur. Chor hukumatining muhojirat idorasi haqiqatan muqtador kishilarning qo‘lig‘a topshirilg‘an ekan. Bu atrofda, fikrimcha, shu Jalolobod – Ko‘gart vodiysidan unumlik tuproq bo‘lmasa kerak. Shu joyga eng katta muhojirlar qishloqlari sanalg‘an eng qora muhojirlar o‘rnatilg‘an. Muhojirlar qishloqlarining o‘rtasida yarqirab ko‘ringan haybatlik butxona qubbalari chor hukumatining niyat va idorasini juda ochiq ko‘rsatadur.

O‘ktyabr o‘zgarishidan keyin bosmachi kurashining eng qizg‘in davrlarida Ko‘gart O‘sh bilan O‘zgant orasida muhojirlarni bosmachilar safida ko‘ramiz. «Ozuq inhisori» (monopoliyasi)ga qarshi shiddatlik isyon ko‘targanlar shu muhojirlar bo‘ldilar. 1919 yilda Andijonni avrab olg‘an bosmachilarning eng qalin qatori muhojir askarlari edi. 1920 – 21 yillarda o‘tkazilgan yer islohoti chor hukumatining qora maqsadlariga sodiq qolub

kelgan muhojirlarga yaxshi saboq berdi. Tevaraklarida tuya minib yurgan qirg'iz, arava haydab yurgan o'zbeklarni «bular ham odam» deyishga majbur qildi. Qancha qiyin bo'lsa ham, burun kuchlab olg'an joylarini asl, o'z egalariga qaytarib berishga majbur bo'ldilar.

Vodiychaning muhojirlar masalasini sho'rolar hukumati mana shu yo'l bilan yaxshilab hal qildi. Endi kurort masalasi bor. Uni ham hal qilmoq kerak. Bugungi Hazrati Ayyub tom ma'nosi bilan bir kurort emasdur. Lekin shunday qilinishi kerak. Turkiston sho'rolar jumhuriyatining markaz hukumati jumhuriyatning bu hol qimmatbaho joylarini hech bo'lmag'anda Qrim va Qafqaziya kurortlari bilan tenglashtirishga tegish.

O'rta Osiyoning kambag'al dehqonlari, mehnatkash ishchilari o'z jumhuriyatlarining shifolik joylarida hamma o'ng'aylik va qulaylikka erishganlari holda, dam olishga, istirohat qilishga tegishdurlar. Hozirga qadar bu to'g'rida juda oz ishlanganga o'xshaydur. Kurortning hatto maxsus do'xtori ham yo'q. So'ngra Jalolobodda bu yil mutashakkil bir kurort ham bo'lmadi, shekillik.

Jalolobod, burung'i esdaliklarda yozg'ananim kabi, kundan-kun taraqqiy qilib boradur. Munda, albatta, temiryo'lining katta ta'siri bor. Bu yo'lni yana ichkarilarga olib ketmoq ham mumkin. Jalolobodning o'zida bir kasalxona bor, atrofida (muhojir qishloqlari uchun) ham bir kasalxona soling'an ekan, hozir bormi, yo'qmi, bilmadim.

Maorif ishlari juda sust. Sustlikda markaz Maorif komissarligi bilan ham tenglashtirib bo'lmaydir... Shaharda tubjoy xalq uchun birgina internat bor. U internat hukumat ta'minotida. Ilgari fahsh joyi bo'lg'an bir nomerni buzub, xalq yordami bilan yaxshi 4 sinflik bir maktab binosi solg'anlar, biz borg'an vaqtda bino bitishga yaqinlashqan edi. Lekin muallimlarning ta'minotiga na davlat xazinasidan, na mahalliy mablag'lardan hech narsa berilmaydur. Xalq hisobiga ta'min qilish ham juda qiyin ekan. Jalolobodning maorifparvarlari shu to'g'rida bizga ko'p shikoyat qildilar. Biz nima qilamiz? Gazetaga yozib tegishlik idoralarning qulog'ig'a quyub ketmakdan boshqa qo'limizdan kelmaydur.

So'ng vaqtda Jalolobod ijroqo'mining yaxshi tashabbuslari bor: shaharning katta qatnov ko'chalariga tosh terdirilmakchi. Toshni daryodan tashib borish uchun yo'l idorasi bilan onglashilg'an. Bir qism sarfini Andijon ijroqo'mi bermakchi bo'lg'an, bir qismini o'zi topadur. So'ngra shaharchani elektrik bilan yorug'lash ishi ham yuzaga chiqib keladur. Bu xususda mavjud bir o't tegirmonning quvvatidan foydalanish yo'lini

topqanlar. Ba'zi bir asboblarni hozirlang'an, tezdan shaharcha elektrik bilan yorug'lana boshlasa kerak.

Mana bu ishlar, agar tashabbus qilinsa, har qayda ham ko'p narsalar ishlamak mumkinligini ko'rsatadur. Davlat sarmoyasidan oz berilsa ham, mahalliy mablag' yo'lg'a qo'yilg'an bo'lmasa ham, tashabbus orqasida ko'b narsa ishlamak mumkin. Muning misollari birgina Jalolobodda emas, boshqa joylarda ham bor. Lekin Jaloloboddag'isi tashabbusning bekor ketmasligiga eng ochiq misol. Koshki, maorif ishlarida ham shu xil jiddiy tashabbuslar bo'lsa-yu, ijodiy ishlar ishlansa va yangi qilinayotgan elektrik istansalari uchun qishloq dehqonlarining bolalaridan yosh ustalar, texniklar yetishsalar.

Qaytmoq uchun vag'unga o'lturdik. 5-6 soatdan so'ng Andijonda bo'lamiz. Shuning bilan sayohatimiz tamom bo'latur. Shu katta sayohatning natijasida ko'b narsalarni ko'rdik. 5-6 yillik buzg'unlik tarixini joy-joyida varaqlab o'qib ko'rdik. Buzg'unlik haqiqatan juda kuchlik. Buzg'unlikni yo'q qilib, yiqilganni tiklash uchun juda zo'r kuchlar, tunganmas g'ayratlarga ehtiyoj bor. Yurt buzulg'an. Lekin uning munbit tuprog'i ko'chib ketgani yo'q, joyida. U tuprog' orqali yana yurtni yashnatmak siz va bizning qo'limizda, hurmatlik o'qig'uchilar!

Cho'lpon 1924 yil bahorida Andijon – O'sh – Jalolobod marshruti bo'yicha qilgan sayohati davomida ko'rgan-kuzatganlarini publitsistik ocherk sifatida «Farg'ona» gazetasining 1924 yil 28 mart 158-, 169-, 172-, 175 – 176-sonlarida «Cho'lpon» imzosi bilan bostirgan.

«Yosh leninchi» gazetasining 1991 yil 1 – 4-sonlarida (nashrga tayyorlovchi J.Xudoyberdiyev), «Sharq yulduzi» jurnalining 1991 yil 6-sonida (nashrga tayyorlovchi Z.Eshonova) qayta nashr etilgan.

«Farg'ona» gazetasi asosida nashrga tayyorlandi.

* «To'ra demakdan maqsad eshonlar nav'idagi to'radur» (Cho'lpon izohi).

* Baden-Baden – Girmoniyada bir kururt bo'lub, jahon urushidan burun rus puli tamom shul yerga oqar edi (Cho'lpon izohi).

Mahshar (arab.) – odam to'planadigan maydon.

«Elbek o'rtoq» – shoir, yozuvchi, pedagog, tilshunos Mashriq Yunusov (1898 – 1939) nazarda tutilmoqda.

Bo'lus – ruscha «volost» so'zining o'zbekcha buzilib talaffuz qilinishi.

Uez (uyezd) — chor Rossiyasida guberniya (oblast) tarkibidagi ma'muriy-hududiy bo'linma.

Baladiya (arab.) – shahar boshqarmasi.

Dilijon (fr. diligence) – transport taraqqiy etmagan vaqtlarda pochmani, yo'lovchilar va ularning yuklarini muntazam tashish uchun xizmat qilgan to'rt g'ildirakli katta soyabonli arava.

Baladiya shu'basi – kommunal xo'jalik bo'limi.

«Farg'onaning mashhur qorunlaridan» – Farg'onaning mashhur boylaridan.

3.2.40. Katta Kamchiligimiz (1924)

Yaqindag'ina o'zbek qizil matbuotining 6 yilligini* qilib o'tkazdik. Gazetalarimizning har biri 6 yillik matbuot to'g'risida tafsillik hisoblar bosdilar. U hisoblardan bildikim, matbuotimizning ro'znoma – kundalik qismi, chindan ham, jiddiy qadamlar bilan ilgarilagan, 2 muzofot va bir markaz gazetari bilan Buxoro jumhuriyatining bir markaz gazetasi to'qtamasdan davom etib keladurlar. Ularning hollari qanday yoruq bo'lsa, istiqbollari undan ham yorug'roqdur. Buni ularning kundankun ilgari bosishlari bilan isbot qilamiz. Demak, so'zni qisqa qilib aytganda: o'zbek qizil matbuotining kundalik qismi poydevorini yaxshi shibbalab olib, mustahkam binosini kundankun kengaytirib, o'sdirib boradur.

Biz yuqoridag'i ahvolg'a qancha sevinsak, matbuotimizning katta bir kamchiligini ko'rmak bilan shuncha qayg'irmoqqa majbur bo'lamiz. 6 yildan beri to'latilmag'an u kamchilik haftalik va oylik matbuotimizning qizg'anch holidur. Bir vaqtlar Maorif xalq kamisarlighi oldida tatar yozg'uchilari tomonidan juda tor doirada chiqarilib kelgan «Maorif»* jurnali g'olibo 2 sondan ortmadi. Undan so'ng Milliy ishlar xalq kamisarlighi yonida «Sharq»* jurnali chiqsa ham, uning biz bilan qilcha ham aloqasi yo'q edi. «Tong»* jurnali chindan bizniki edi; lokin u ham 3-sondan ortmadi.

Bizda eng ko'p davom etgan jurnal «Inqilob» bo'lubdur. U bilan birga chiqqan «Bilim o'chog'i» u bilan tenglasha olmadi. Hozirda «Inqilob» ham yo'q, «Bilim o'chog'i» ham. «O'zgarishchi yoshlar»* jurnali bor. Bu jurnal yoshlarning eng jiddiy va

umudlik jurnallari. Faqat u yoshlarning jurnalidir. Uning o‘ziga yarasha doirasi, chizig‘i bor. Kattalarimiz uchun ham shunday bir jurnal to‘qatmay davom etib ketsa, bizning istagimiz qong‘an bo‘lur edi.

Yaqinda «Inqilob» idorasidan bir da‘vat xati olg‘an edim. Mazkur da‘vatda «Uzoq vaqt to‘qtab yotqan jurnalning yana chiqa boshlag‘ani, so‘ng sonining matbaaga berilishga hozirlangani, moddiy jihat tamom ta‘min etilgani, endi to‘qtamay, muntazam olib borish mumkin bo‘lg‘ani» bayon etilgach, «qalam bilan muovanatga da‘vat qilg‘an» edim. Da‘vatga ijobat qildik, va‘da ham berdik, birmuncha sevindik ham.

Lekin... oradan yarim yilcha vaqt o‘tdi, «Inqilob»ning so‘ng soni hali maydonda yo‘q. Yaqinda Toshkantga borg‘animda so‘rag‘an edim, «Bosilib bitkan, matbaa haqini berib olishga Maorif kamisarlighining puli yo‘q», – dedilar. Shu «puli yo‘qliq» ham 2 – 3 oydan beri davom etar ekan...

Bizning Maorif kamisarlighimizga ishonib bir ishga kirishishning o‘zi xato. Bu daf‘alar bilan tajribadan o‘tkan. Bu xil narsalar uchun unda pul bo‘lmaydur.

«Kolizey» tiyotrlining eski pul bilan 4 trilio‘n qarzini to‘lashga, Yangi Toshkantning ishchilar yo‘q rayonida tarixiy raqs (tansa) maktablari ochishka, uning prog‘ramini kengaytirishga pul topilg‘ani bilan, tubjoy xalq matbuoti va tiyotri uchun pul topilmaydur. Tajribada ko‘rulgan shu achchig‘ haqiqatga tan berib bir jiddiy jurnal chiqarish uchun boshqa insofi borroq joylardan mablag‘ qidirib topsak-da, shu zo‘r kamchiligimizni ham bartaraf qilsak.

6 yillik bayramning katta bir mevasi, samarasi shu bo‘lsa!

«Farg‘ona» gazetasining 1924 yil 31 iyul sonida «Cho‘lpon» imzosi bilan bosilgan. «Adabiyot nadir» to‘plamida qayta chop etilgan. «Farg‘ona» gazetasi asosida nashrga tayyorlandi.

«O‘zbek qizil matbuotining olti yilligi...» – o‘zbek matbuotining sovet davridagi tarixi 20-yillarda «Ishtirokiyun» gazetasi chiqqan vaqtdan hisoblab nishonlangan.

«Maorif» – 1918 yil dekabrda Toshkentda Maorif xalqkomissarligi tomonidan chiqarilgan jurnal. 6 ta soni chiqib, 1919 yil aprelda to‘xtagan.

«Sharq» – 1919 yil noyabr oyidan boshlab Samarqandda hukumat tomonidan chiqarilgan, 1921 yil avgustda to‘xtagan jurnal.

«Tong» – 1920 yil 9 aprelda Fitrat tashabbusi bilan chiqqan jurnal. Uch son chiqishi bilan to‘xtagan. Jurnalda Cho‘lpon ham faol qatnashgan.

«O‘zgarishchi yoshlar» – 1923 yil dekabridan 1924 yil noyabrigacha Toshkentda nashr etilgan ijtimoiy-siyosiy, adabiy-ilmiy yoshlar jurnali.

3.2.41. 500 Yil (1924)

(O‘ZBEK BILIM HAY’ATI E‘TIBORIGA)

Chig‘atoy adabiyoti va tiliga Navoiyning qilg‘on xizmati juda ulug‘dir. Bu kungi yangi o‘zbek adabiyoti va uning bu kungi sodda shevasi, menimcha, o‘sha chig‘atoy shevasidan o‘zga emasdir. Ba’zi bir kishilar, Navoiydan ancha keyin chiqqan adib va shoirlarimizdan bir-ikkita soddaroq yozg‘onlarini ushlab olib, ularni haddan tashqari ko‘tarmak bilan narigini bir qadar tumanlashdirmoqchi bo‘lsalar ham, Navoiy o‘zbek tili va adabiyotida tegishlik yuksak mavqe‘ini olg‘ondir. Usmonli adabiyotining eng ulug‘ vakili bo‘lg‘on Fuzuliyning mashhur usmonli yozg‘uchisi Shamsiddin Somibek Navoiydan keyinga qo‘yib, ko‘rsatadir. Mana bu ham, Navoiyning birgina o‘zbek qavmi adabiyotida emas, umum turk xalqi adabiyotida ham o‘ziga yarasha joy olg‘onini ko‘rsatadir.

Tarixlarning ko‘rsatishig‘a qarag‘onda shu bir yil — bir yarim yil orasida ulug‘ Navoiyning vafotig‘a 500 yil to‘ladir... 500 yil o‘zbek-chig‘atoy adabiyoti tarixiga allaqancha narsalar bergan, unda qancha o‘zgarishlar yasag‘on, juda uzun bir muddatdir. O‘z adiblariga 5—6 asrlik bir tarix yashata bilgan xalqlar uncha ko‘b emasdir. Demak, bizga ham shu bir yil orasida shunday katta bir shodliq, katta bir bayram o‘tkazishga to‘g‘ri keladir.

Vatandoshlarimiz ruslar Pushkinning har 5 yili uchun ham katta bayramlar yasaydirlar. G‘arbda esa unday bayramlar juda katta tantanalar bilan o‘tkaziladir. Bu to‘g‘rida gapni cho‘zib o‘ltirish hojat emas. Ko‘z bilan ko‘rganimiz ham yetib ortarliqdir.

Shuning uchun men aytmog‘ istaymankim, Navoiyning 500 yilligini biz ham tegishlik darajada tantana bilan o‘tkazishga shu topdan hozirlana boshlayliq. Bu yo‘lda men quyidag‘i choralarni taklif qilib, o‘zbek bilim hay‘atining diqqatini shunga jalb qilur edim:

1. Hozirdan boshlab yaraliq kishilarimizdan bir hay'at tashkil qilib, 500 yillik bayramni mumkin qadar tantana bilan o'tkazish yo'lini topmoqg'a o'shal hay'at vakil qilinsun.
2. Hay'at Navoiyning bosilmag'on asarlarini topib, bosdirishg'a lozim ko'rugonlarini bayramgacha bosdirish chorasini ko'rsun.
3. Navoiyning mukammal tarjimai holi yozdirilsun.
4. Navoiyning shevalaridan terma bir asar tuzulub, nafis qilinib bosdirilsun.
5. Navoiy nomig'a yuqori o'qush yurtlarining adabiyot-til fakultetlarida o'zbek talabalari uchun stipendiyalar ochilsun.
6. O'zbekistonning poytaxtida Navoiyg'a haykal tikilsun.
7. Ba'zi bir o'zbek shaharlarining ko'cha ismlari Navoiy otig'a qo'yulsun.

500 yil. (O'zbek bilim hay'ati e'tiboriga). — 20-yillarda avj olgan o'tmishga, o'tmish madaniyatiga nigilistlaracha munosabatda bo'lish tendentsiyalari sog'lom fikrlovchi ziyolilarni chuqur tashvishga solgan. Chunki jadidchilikning ilg'or g'oyalari ta'sirida tarbiyalangan ko'plab ziyolilarimiz millatning o'zini tanishi, o'zligini anglashida o'tmishning nechog'li muhim omil ekanini bilganlar. Cho'lpon O'zbek bilim hay'atiga murojaat qilib yozgan, mazkur ochiq xat «Turkiston» gazetasining 1924 yil 23 sentyabr sonida e'lon qilingan.

Shamsiddin Somibek (1850—1960) — mashhur turk shoiri, adibi va mutafakkiri.

«Tarixlarning ko'rsatishmga qarag'onda shu bir yil — bir yarim yil orasida ulug' Navoiyning vafotiga 500 yil to'ladir...» — fikrimizcha, bu o'rinda matbaa xatosi o'tib ketgan yoki Cho'lpon adashgan. 1926 yilda, ya'ni Cho'lpon aytmog'chi yaqin bir-bir yarim yil ichida Navoiy vafotiga 425 yil to'lar edi. Quyiroqda esa muallif «Navoiyning 500 yilligi» tantanalari haqida gapiradi. Chamasi, Cho'lpon shoir vafotining 425 yilligini, va keyinroq, tavalludining 500 yilligini nishonlashni nazarda tutgan.

3.2.42. Tarixning Zararlik Takarruri (1924)

Dunyoning ketishi, turmushning oqishida shunday voqealar paydo bo‘ladirkim, u voqealarga o‘xshash hollar undan burun ham ko‘rulib o‘tadi.

Ana shu vaqtlarda mahmadona, chechan kishilar chiqib «tarix takarrur qilayotir», deb shovqun-suron qilib yuboradilar.

Men mahmadona ham emasman, chechan ham. Shovqun-suron qilmoq ham qo‘limdan kelmaydir. Men, o‘zing bilgan Farg‘onaning ba‘zi bir ahvollarini, eski kotiblarning qalami qanday sekin yursa, shunday sekinlik bilan hovliqmasdan, shoshilmasdan sizga or qilib etmakchiman.

Shu xolos.

Farg‘onaning 1919 va 20-yillari esingizda bordir. Farg‘onada oqqon haqli va haqsiz qonlarning hidi Toshkent, Samarqandlarni emas, Moskva, Leningradni ham tutib ketdi. Shuncha qon to‘kilgan joyda, albatta, voqea emas, hodisalar bo‘lub turadir.

Hodisa va voqealar shu qadar tez va shoshilishlik bilan yuz ko‘rsatadirlarkim, ularni tarix betlariga joylab qolmoq ham juda qiyin bo‘ladir.

Farg‘onada ham shunday bo‘ldi. Kechagi voqealar bugun esdan chiqdi. Ertangi voqea oldida ilgari kungisi hech narsa bo‘lmay qoldi. Aqllar, hatto shu voqealarga guvoh bo‘laturg‘on bir tarix borlig‘ini o‘z doiralariga sig‘dira olmay qoldilar.

Shunday vaqtda bizning buyuk bir hissiyotli adib va shoirimiz chiqib, o‘shal voqealarning hammasini adabiy tomosha, nafis pesa holida tarix betlariga naqsh qilib qolmoqchi bo‘ladir. Jur‘atni, jasoratni qarang!

Hamza Hakimzodaning 6—7 bo‘lakdan iborat valuolaliq (sensatsionniy) «Farg‘ona fojealari» ana o‘shal xovliqishning mevalari edi. Tomoshachi muarriximiz o‘z asarlarini o‘shal vaqtda «tarix uchun oddiy bir matiriyol» deb o‘ylagon emas. Hatto, muni da‘vo qilib chiqqanlardan juda qattiq xafa bo‘lgon. «Farg‘ona fojealari» muallifining fikricha Shekspirning «Hamlet» «Maqbet», «Ro‘meo va Julet» larining o‘zbek va Farg‘ona muhitidan yetishganlarigina edi; shuning uchun unda yuksak mafkurali qizlar, yuqori tushunchali allaqanday Tal‘at afandilar bor edi.

O‘shal vaqtning ommasi xalqi ham qiziq. «Farg‘ona fojealari» dedimi, 5000 kishi sig‘aturg‘on keng sahnalarga ham odam liq to‘la bergan. Muni ko‘rgan muallif, «qimmatlik, «nafis» asarlarini keng Turkistonning u boshidan bu boshig‘acha ko‘tarib borib, o‘ynatib yurg‘an...

Orag‘a «Chig‘atoy gurungi» degan bir jamiyat chiqib qoldi. U jamiyatga mansub kishilar tilni soddalashtirmak maqsadini asos qilib ushlaganlari holda, o‘zbek adabiyotining tugallanishiga ham katta ahamiyat berdilar. Tugallanadurgon adabiyot chin adabiyot bo‘lmog‘i kerak. Shuning uchun adabiy asarlarga haqiqiy qiymatini berib, adabiyot kira olmag‘on narsalarni shafqatsiz suratda maydondan hayday boshladilar. Ana shu harakatning zarbiga uchrag‘onlar orasida, Xurshid Sharafning «Kichik askar»i (o‘zicha: «Kuchuk askar») bilan birga bizning «Farg‘ona fojealari» ham bor edi.

«Chig‘atoy gurungi» asosini mahkam qurg‘onlig‘i va chiziqni to‘g‘ri chizg‘onlig‘i uchun — o‘zi yo‘q ketsa ham o‘zbekning yangi adabiyotida yangi, porloq, sharaflik sahifalar ochdi va ochmoqda davom etadir.

Lekin, quruq voqealarni ingichka, nozik adabiy yo‘l bilan ko‘rsatmak istagan «Farg‘ona fojealari» o‘shal vaqtlarning o‘shal vaqtdag‘i xabar (xronika) laridan boshqa narsa bo‘la olmadilar. Shuning uchun 20-yillardayoq motamsizgina ko‘muldilar.

Tarixning takarrurimikan?

Yaqinda Qo‘qon (Farg‘ona muzofotining poytaxti) shaharining ko‘chalarida bir xitobnoma qadar uzun, Buxorodag‘i «Anas» yoki «Ulug‘ Turkiston» gazetasining tilidek «qurama» bir e‘lon o‘qudim. E‘londa: bir-ikki soatlik muqaddima (to‘g‘risi, reqlam!) dan so‘ng «Farg‘ona fojealari»ning sahnaga qo‘yilg‘usi xabari berilgan. Hayron bo‘ldim, shoshdim. Nima uchun shoshding deysizmi? Bu dunyoda «o‘liklarning qaytadan tirilishiga» ishonmag‘onim uchun! Shu uchun hayron bo‘lib shoshqon edim, lokin «Rahimboyev» tiyotrining pardasi ochilib, «bosmachi» va «doshnoq» so‘zlari eshutilgandan so‘nggina «o‘liklarning tirilmagi mumkin bo‘lg‘onlig‘iga» ishondim.

Pesadan gapirib o‘lturmayman. Pes va moxov qilib o‘ynolg‘onidan ham so‘z ochmayman. U kungi o‘ying‘a o‘shal o‘zingiz bilgan «atoqli aktrisa» Kuznetsova ham oralashg‘on edi. Ovrupo asarlarida bir ovrupoli qiz ro‘lini qanday o‘ynash lozim bo‘lsa bir o‘zbek qizi ro‘lini Farg‘ona sahnasida shunday o‘ynag‘on Kuznetsova u kun sahna oldig‘a chiqib gapirgan bir o‘rtoq tomonidan juda ko‘b maxtaldi. Shu joyni sizga bildirib

o'tmasam bo'lmaydir. O'zi oddiy bir xizmatchi bo'lg'oni holda, «Istambul dorilfununi muazzinlari»dek gapiraturg'on bir doshnoq armani ro'li ham bor. Bu ro'lni o'ynagan «Usta» artist arman-ozarbayjon tillarining xususiyatidan shu qadar xabarsiz ediki, o'shal vaqt doshnoqlarining zulmlarini ko'rsatmak bilan emas, tillarini buzub, masxara qilib gapirmak bilan ularning adabini bergan bo'ldi... Barakalla, bu ham katta hunar! Men, u to'g'rida ko'p gapirmoqchi emas edim. Ba'zi bir udur-budur yerlarini ko'rsatib o'taman deb, xiyla vaqtingizni oldim. Menim asl to'xtalmoq istagan no'qtam shudirkim, shu pesani shu holda o'ynamoq bilak ishga kirishgan shu teatr to'dasi, mahalliy mablag'ning ta'minotiga o'tkazilar emish degan gap bor. «Fojealar»ning muallifi va to'daning ruhi bo'lg'on Hamza Hakimzoda o'rtog'imiz, atay shu ish uchun Xevadan chaqirilib keltirilgan. Hamza o'rtoqning o'zi ham xususiy bir gaplashish vaqtida «shu to'g'rida 20—30 kishilik ismeta tuzib muzofot ijroqo'mig'a topshirmoqchi bo'lg'onini» aytib o'tdi.

O'zbek teatrini tirgizmak, o'zbek san'atini yashatmoq yo'lida Farg'ona muzofot ijroqo'mining jiddiy harakat ko'rsatishi — olqishga loyiq ish. Lekin shuni bilmak kerakkim, o'zbek teatr va san'ati bu xil san'atdan yiroq asarlar va san'atga 1919 yil ko'zi bilan qaraydurg'on to'dalar tomonidan tirgizilib, yashatila olmas. Bu muhim ishni yosh kuchlarga, san'atni to'g'ri ko'rib taniy oladurg'on kuchlarga topshirmoq kerak.

Shubhasiz, Hamza o'rtoq o'zbek teatrining, o'zbek san'atining yuksalishida muhim bir omil bo'la oladir, uni bu sohada ishlatmak kerak. Lekin unga bildirmak, tushundirmak kerakkim, o'zbek teatrini, Turkistonning markazida sobiq «Karl Marks» to'dasi boshlag'on to'g'ri yo'l bilan olib bormoq kerak. Bu to'g'ri yo'lga tushgani unamasalar tarixni quramasliq bilan «takarrur» qidirmoqchi bo'lsalar, sahnani voqealarning quruq bir xabarlar bobidan iborat qilmoq istasalar— ularga xoh mahalliy mablag' va xoh boshqa mablag'dan bir chaqa berish kerak emas.

19-yilning «fojeafurushliq» davri o'tgan va tarixning bu «takarruri» biz uchun zararlik!..

Tarixning zararlik takarruri. — «Turkiston» gazetasining 1924 yil 14 oktyabr sonida e'lon qilingan. Garchi maqolada sahna asari haqida gap ketsa-da, unda muallifning adabiy-estetik qarashlari yorqin ifodasini topgani uchun mazkur bo'limga kiritdik.

Takarrur — arabcha, takror soʻzining koʻpligi.

«Fargʻonaning 1919 va 20-yillari esingizda bordir» — Qoʻqon muxtoriyatining qonuniy hukumati bolsheviklar tomonidan mahv etilgach, Fargʻonada birin-ketin dahshatli xunrezliklar sodir etildi: Qoʻqonning vayron qilinishi, dashnoqlar qirgʻini, milliy gʻururini va milliy erkini himoya qilib chiqqan erksevarlar (yaʼni bosmachilar) bilan urush, dahshatli ocharchilik... Choʻlpon ayni shu narsalarpi eslatmoqchi boʻladi.

Voluolalik — sensatsion, shov-shuvga sabab boʻluvchi.

Xurshid Sharaf — asl ismi-sharifi Shamsiddin Sharafiddinov (1892—1960), Xurshid taxallusi bilan ijod qilgan, shoir, dramaturg, tarjimon, teatr tashkilotchisi. Oʻzbek muzikali dramasiining asoschilaridan.

«Buxorodagi «Anas» yoki «Ulugʻ Turkiston» gazetasining tilidek «qurama» bir eʼlon oʻqudim» — eslatilayotgap gazetalarning birinchisida tojik, ikkinchisida tatar tiliga xos soʻz va soʻz formalarshshig ishlatilganiga ishora qilinmoqda.

«Atoqli aktrisa Kuznetsova» — Mariya Kuznetsova (1899—1956), oʻzbek teatrlining birinchi aktrisalaridan, OʻzSSR xalq artisti. 1918 yildan Hamza boshchiligidagi «Oʻlka sayyor siyosiy truppasi»da oʻynagan. 1921 —1925 yillarda Qoʻqon teatrida, 1925 yildan to umrlining oxiriga qadar hozirgi Hamza teatrida ishlagan.

«Istanbul dorilfununi maʼzunlaridek gapiraturgʻon...» — dorilfunun lektorlaridek gapiradigan.

3.2.43. Qalamning Toyilishi (1924)

(«Mushtum»ga sovgʻa)

Bizda bir gap bor: birov bir qaltis gapni bilmasdan aytib qoʻyub juda izza boʻlub ketsa, orqasidan qizarub-boʻzarub turub: «Suyaksiz til ekan, toyib ketdi», – deb qoʻyadur. Rost, til suyaksiz, toyib ketsa mumkin.

Lekin qalam degan narsa tildek emas. U yo qamishdan, yo temirdan, yoki yogʻochdan yasaladur. Zamonaning madaniy qalami boʻlsa, mutlaq poʻlat uchlik boʻladur. Poʻlat-a, poʻlat! Uning toyib ketishi xiyla qiyin.

Maskovdagi «Bosh paxtaqo‘mitasi»da* bitta-yarimta toyaturg‘an qalam bor, lakin harchand undek katta bir idoraning qalamlari yot mamlakatlarda ishlangan (zagranichnyy) va birinchi navdan (pervyy sort) uchlarga ega bo‘lsalar ham, shoshilishda qoqilib ham ketarlar ekan!

O‘sha Bosh paxtaqo‘m tomonidan paxta xususida o‘rus tilida bir kitob nashr etilgan edi. Kitobning ismidayoq shu «qalam toyilishi» hodisasi juda aniq ko‘rinadur. Ya’ni ijtimoiy asosga qurulg‘an Sho‘ro Jumhuriyatlari Ittifoqining Sharq tomonidag‘i a‘zolari (O‘rta Osiyo va Qafqasiya jumhuriyatlari) tuprog‘ida unaturg‘an paxtag‘a «o‘rus paxtasi» (russkiy xlopok) deb ism qo‘yilg‘an. Bosh paxtaqo‘mdag‘i «toyilg‘ich qalam» Turkiston bilan Qafqasiya o‘rnig‘a Ryazan va Tobol viloyatlarini keltirib qo‘yub, osiyoliklarning «yaqin» va «g‘amxo‘r» do‘stlari bo‘lg‘an Milyukov* va Cho‘qayevlarga* Parij maydonlarida jirtak chalishqa ortiqcha va kerakmas bir zamin tayyorlab bergan...

Maskovdagi Bosh paxtaqo‘mdan va uning «toyilg‘ich qalami»dan xafa bo‘lishqa ham to‘g‘ri kelmaydur. Chunki u qalam birorta «sobiq»lardan chiqqan «spets» (ishbilarmon)ning qalami bo‘lsa kerak.

Lekin o‘zimizning qizil Toshkentdagi O‘rta Osiyo sho‘ro jumhuriyatlarining bosh gazetini bo‘lg‘an «Turkpravda»g‘a* nima deylik? Muhtasham kabinalarda o‘lturg‘anlari bilan, «Turkpravda» sotrudniklari orasida ish bilarmonlar yo‘q edi, shekilli. Tojikiston jumhuriyati to‘g‘risida o‘rtoq Imomov bilan musohaba qilg‘an «Turkpravda» sotrudnigi «Pomir» (Murg‘ob)ni nimaga «O‘rus Pomiri» (Russkiy Pamir) deb atadi ekan? Axir «Xitoy Pomiri», «Ingliz Pomiri» degan atamalar bor, bu ham jug‘rofiy bir «atama»-da demakchilarmi? Unda Turkistonni ham «O‘rus Turkistoni» (Russkiy Turkestan) desunlar; «Xitoy Turkistoni» degan atama ham bor...

Biz hayron bo‘ldik, o‘yladik, oxirida shu qarorg‘a keldik: «Turkpravda» idorasida ham birorta «toyilg‘ich qalam» paydo bo‘lub qolg‘andur-da!..

Gap cho‘zulub ketdi. Bosh og‘rig‘i bo‘lmasun deb qo‘rqamen: Turkiston iqtisod sho‘rosi tomonidan shu yil nashr etilgan «Statistika solnomasi» (Statisticheskii yejegovnik)ni o‘qub edim. Undagi toyilg‘an qalamning qo‘pollig‘ini ko‘ring! Ya’ni o‘sha kitobda: «Turkistonni olg‘an o‘rus podshohlari uni mustamlaka qilmoq uchun muayyan reja bilan iqtisodiy zarurat orqasida olg‘anlari yo‘q. Balki Rusiyaga chegaradosh bo‘lg‘an qabilalar o‘rus savdo karvonlarini talab, hadeb besaranjom qila bergandan keyin shularni

bosamiz deb aylanishib kelib qolg'an!» – deyiladur. Bu kuchli da'voga kuchli dalil lozim bo'lg'anidan: «Mana dalil kerak bo'lsa!» – deb ushbu so'zlar yoziladur: «Shuning uchundurkim Turkistonni olg'andan keyin chor hukumati uni nima qilishini bilmay hayron bo'lg'an edi»...

Qalamning bu daraja esiriklarcha toyilishi odamni qo'rqutib yuboradur. Bu toyilg'an qalam o'zining shu toyilishi bilan o'ktyabr inqilobining birinchi kunidan beri qilinib kelayotkan da'volarning ustiga katta bir qora chiziq chizmoqchi, shekillik! Ya'ni o'ktyabr inqilobi «Chor hukumati Turkistonni mustamlaka qilish uchun olg'an edi» degan shiorni tashlag'an bo'lsa ham, bizdan (statistikachilardan) so'ramasdan, haqiqat qilmasdan shoshilib tashlab qo'yg'an... demakchi, shekillik!

Barakalla!..

Farg'ona» gazetasining 1924 yil 24 noyabr sonida «Mirzo Qalandar» imzosi bilan bosilgan. So'ngra «Adabiyot nadir» maqolalar to'plamida qayta chop etilgan.

«Farg'ona» gazetasi asosida nashrga tayyorlandi.

«Bosh paxta qo'mitasi» – paxta yetishtirish ishini tiklash, paxta mustaqilligiga erishish maqsadida 1921 yili VSNX qoshida tuzilgan boshqarma.

Milyukov P.N. – konstitutsion demokratlar partiyasining a'zosi, Vaqtli hukumatda tashqi ishlar vaziri. 1917 yildan keyin xorijga ketgan.

Cho'qayev Mustafu (1890 – 1941) – Turkistondagi milliy ozodlik harakati rahbarlaridan. Turkiston Muxtoriyati (Qo'qon) hukumatining birinchi raisi. 1919 yildan muhojirlikda yashagan.

«Turkpravda» («Turkestanskaya pravda») – Turkiston ASSRning 1922 yil 20 iyuldan 1924 yil 25 noyabrgacha chiqqan gazetasi. «Keyinchalik «Pravda Vostoka» nomi bilan chiqqan.

3.2.44. «Shahnoma»ning Turkcha Tarjumasi (1925)

Eron-fors adabiyotining otasi bo'lg'on ulug' Firdavsiy yolg'uz birgina asari, ya'ni «Shahnoma» si orqasida butun yer yuziga tanildi. Ovro'po tillarining ko'piga nazm va

nasr bilan tarjuma qilinib «Tus»li Abulqosimning shuhratini ofoqqa yoygʻon — oʻsha «Shahнома»dir.

Faqat taassuflar boʻlsunkim biz, shu choqqacha Firdavsiyning u ulugʻ asarini turk shevalarining hech bittasida — tugal va nazm bilan tarjuma qilingʻon holda — koʻra olmadiq. Mundan 10—15 yillar ilgari Toshkent shaharida bosilgʻon bir oʻzbekcha tarjumasi bordirkim u ham nasr bilan va faqat moddiy manfaat kuzatib — tarjima qilingʻon. Tosh bosmada bosilgʻon u tarjuma hali ham mehmonxonalarimizni obod qilib turadir. Oʻzbek shevasida nazm bilan bir-ikki parcha boʻlsa ham tarjuma qilingʻonligʻidan xabarimiz yoʻq. Boshqa turk shevalarida ham nazm bilan tugal tarjuma qilingʻoni bizga maʼlum emas. Faqat, Ozarbayjon shevasida mashhur Sobir tomonidan tajriba shaklida bir narsa boshlangʻon boʻlsa ham, uning bemahal oʻlimi bilan chala qolib ketkan edi. Yana Ozarbayjon shevasida «Shahнома»ning «Suhrob»ga taalluqli qismi nazm bilan tarjuma qilinib, Tiflisdagi «Gʻayrat» bosmaxonasida bosilib chiqqan edi. «Mulla Nasriddin» majmuʻasining burungʻi suratchisi (rassomi) «Roʻtter» tomonidan u tarjumaga ikkita surat ham tortilib berilgan edi. Oʻsha vaqtlarda fors va rus adabiyotlaridan xabardor bir kishiga haligi tarjumani koʻrsatib fikrini soʻragʻonimda — «bu tarjumadan koʻra, rus shoiri Jukufskiy tomonidan qilingan tarjuma yaxshiroq; lekin «Roʻtter»ning tortqon rasmi ularning ikkovidan ham yaxshiroq», degan edi. U odamning shu fikri toʻgʻrimi, yoʻqmi — bu toʻgʻrida aqli boʻlgʻon odamlar oʻzlaricha bir hukm chiqara olsunlar deb, haligi nazmli tarjumadan toʻrt yoʻl misol koʻrsatib oʻtamen: Firdavsiyniki:

Xilof maromam gar oyad javob,

Man u churzu oʻz maydon Afrosiyob.

Agar shohro budi padar,

Ba sar barnihodi maro toji zar.

Tarjuma qilingʻoni:

Xilof maromim gelursa javob,

Manam goʻrzu maydonu. Afrosiyob.

Shoh oʻlsaydi shohning otasi agar,

Qo'yordi manim boshima toji zar.

Mana shu sanalg'onlardan boshqa — xoh tugal va xoh parcha holida hech bir tarjumaga shu choqqacha uchramag'on edim. O'tkan yoz oylarida xususiy bir ish bilan Marg'ilon shahriga borib qolib, o'shanda oddiy bir tasodif orqasida «Shahnoma»ning nazm bilan qiling'oi tugal tarjumasiga yo'luqib qoldim. Vaqtim oz bo'lg'onlig'idan chala-chulpa shunday bir qarab chiqdim. O'sha chala-chulpa qarab chiqishning natijasini shu yerda yozib o'tamen:

Tarjuma qo'l yozma — eski nusxalardan. Tili— o'zimiz bilgan «Muhammadiya» kitobining tilida. Boshdan-oyoq nazm bilan yozilib, fasllar (hikoyalar)ning sarlavhalari «Shahnoma»ning o'zidagi kabi — nasr bilan qo'yulg'on. Tarjuma mutarjimning o'z qalami bilan yozilg'onmi yoki asl nusxasidan ko'churilganmi — bu to'g'rida hech bir ishorat ko'rukmadi. Faqat shu qadarisi ochiq ko'rukdirim, tarjumaning shu nusxasi 2—3 kotibning qo'lidan chiqqan. Yarimlarig'acha puxta va pishiq, lekin o'qulishi qiyinroq bir xat bilan — juda diqqat va i'tino qilinib yozilgan. Qolg'on yarmi (nazm qismi) yana boshqa bir kotib tomonidan i'tinosizroq va xomroq ko'churilgan. Oxirroqlarida «Hikoya dar xotimai kitobi» sarlavhasi bilan Sulton Mahmud G'aznaviy to'g'risida bir hikoya boshlanadir. Bu hikoya tugalmay qoladir va undan hech narsa onglab bo'lmaydir. Ayniqsa, oxirg'i yo'llari (misralari) juda shoshilishliq bilaq (opil-topil) yozilg'on.

Endi tarjumaning qachon va kim tomonidan qilingonlig'ig'a kelayliq. Qachon va qaysi yilda qiling'oni hech qayda raqamlar bilan ochiq-oniq ko'rsatilmaydir. Lekin 906 nchi hijriyda Misrdagi charkas xonlaridan «G'uriy Qonsuxon»(?) zamonida bo'lg'onlig'ig'a mana bu baytlarda ishoratlar bor: (o'zicha) 19-bet).

To'qquz yuz olti yil hijratdan ey jon,

Erishmishdiki G'uriy Sulton. (Aslida sakta bor).

«Jahon Sultoni G'uriy Qonsuxon,

Zamoning ayini ichra o'ldi inson. (Aslida sakta bor).

Shavvol oyida iydning avvalida bu tarjumaga ko'shish boshlang'oni mana bu baytdan ma'lum bo'ladir:

Nahoriyid shavvol avvalindan,

Muborak o'ldi bu fol avvalindan.

Mutarjim, «Cherkas xonlari» (miluk charoksa) dan bir nechtasini bitta-bitta hikoya qilib kelib, ularning bir oz umr surib o'tkanliklarini aytib o'tadir. Oxirda zolim bir xondan gap ochib, uni yomonlaydir. Mutarjinning so'zicha, u xon, «Malik Odil» degan kishi bo'lib, Jonpo'lot («Jonplad») ni o'ltiradir. Uning to'g'risida mutarjim mana shunday deydir:

Javonidi o'zi yuzi ko'kchak,

So'rdi uluv kechi oni beshak.

«Vale aysh aylamadi taxta loyiq,

O'zin so'mdi ul uchun xaloyiq.

Mutarjinning so'zicha xalq u xonning zulmidan ko'p dod-fig'on qilg'on; oxirda xalqning «Nolasi asar qilib» Malik Odilning o'rnig'a haligi G'uriy Qonsuxon o'turg'on va «Shahnoma»ni «turkcha qil!» deb mutarjimga o'sha G'uriy Qonsuxon buyurg'on. Bu odamning to'g'risida mutarjim bir muncha «madhiyalar» yozadir, chunonchi:

Misrda vor edi bir ulu sulton

Ki ul edi qamu sultonlara xon.

Janon ayladi dodila Jahoni,

U yetmishdir zamoninda zamoni. (20-bet)

Skandar martabat Jamshid rubat,

Faridun shavkat va Xurshid tal'at.

Azaldan sa'dog'a (ango) o'lmish muqorin

Bilur Shom emishning bir-bir diyorin.

Malik Odilning zulmlaridan gapirib kelib, uning o'rnig'a G'uriy Qonsuxonning o'ltirishi to'g'risida mana shunday deydir:

O'turub taxta o'ldi ulu sulton,

O'lub chavkonu to'bi tutdi maydon.

Gʻuriy Qonsuxonning bir ismi «Qayitpoy» boʻlgʻon boʻlsa kerakkim, u toʻgʻrida mana mundoy deydir:

Qayitpoy erdi ul sultonning odi,

Jahonni tutmishidi adlu dodi.

Mutarjim Gʻoʻriy Qonsuxonga bir oz nasihat ham qilib oʻtadir. Saroy shoirlariga xos «laganbardorliq» bilan aytilgan u nasihatlar mana bular:

Chalap chun verdi sanit bu maqomi (chalap — tangri).

Maqoma adlla vergil nizomi.

Kishi qolmaz jahonda qolur odi,

Kishining odi qolmoqdir murodi.

Gʻuriy Qonsuxon avval «Shahnoma»ni tarjuma qil deb, oʻz xazinasida saqlanib yotqon kamyob bir nusxasini qoldirib chiqib berganda, bizning mutarjim bir oz «noz» qilgʻon. «Qoʻlimdan kelmaydir, falon» degan. Soʻngra «qoʻlingdan kelgani qadar qil» deb qistagʻoch «nochor-noiloj» qabul qilgʻon. Tarjumaga boshlar choqda oʻzining «kamtarin», «ojiz» va «haqir»ligʻidan gapirib kelib oʻsha holiga mana bu bayt bilan maqtanib ham qoʻyadir:

Dilamaz kimsa muflis yoʻlchidan boj,

Xiroj oʻlmaz xaroba yerdan ixroj.

Soʻngra oʻziga xitob qilib gap boshlaydir. Ana oʻsha gaplaridan biz uning ismini ham bilib olamiz. Mana u baytlar: (21-bet)

Rasulning oliysan choʻgʻ aylama ol,

Qoʻgʻdiri bu kitobi alinga ol.

Qel ey sayid qu[1] daʻvoning maqomin,

Biz arz ayla «Shahnoma» kalomin.

Tarjuma «Shahnoma» asosiy qismi «Omadani noma ba Saʻd Vaqqos» degan fasl bilan tugaydir. U faslning soʻng baytlari mana bular:

Buroya erdi satranj hikoyat,

Bu nav'a ayladi roviy rivoyat.

Bu satranja demishlar necha abyot.

Digar har birisi bir urtulu ot.

Yuqorida aytilib o'tilgan «Hikoya dar xotimai kitob» sarlavhali hikoyasi mana bu bayt bilan tugaydir:

Bu fikr ichinda sargardon hayron,

Ki amr etmish edi Mahmud Sulton.

So'ngra nasr bilan sulton Mahmud G'aznaviy bilan Firdavsiy o'rtasida bo'lib o'tkan ma'lum voqea hikoya qilinadir. Mutarjim u hikoyani nasr bilan yozg'onini hikoya qilib turub, deydir:

«Bazi «Shahnoma»larning zohirinda bu hikoyati ajam dilinja nashrila yozmishlar, biz dohi ul tartib uzra turkiya do'ndirmiy bayon aylurmiz».

Bu hikoya ham ikki xil qalam bilan yozilg'on. Oxirlarida xatlarini o'qush qiyinlashadir. U qiyin xatlar, bir xil eron yozma xati bilan usmonlicha yozmaning o'rtasida — mujmal bir xat. Eng oxirida yana boshqa bir qo'l bilan (so'ngroq qo'shulg'on bo'lsa kerak) xuddi yosh bolalarning chizib o'ynashlarig'a o'xshatilib mana bu narsa yozilg'on.

Qanda voram sarvi sarafrozim vorkan,

Yo kima qul uloyim siz afandim vorkan...

[1] Qo'y.

«Shahnoma»ning turkcha tarjumasi — «Maorif va O'qitg'uvchi» jurnalining 1925 yil 5—6 qo'shma sonida bosilgan.

Tusli Abulqosim — buyuk «Shohnoma» muallifi Abulqosim Firdavsiyning (taxm. 940—1020-1030) Tus shahrida tug'ilgani nazarda tutilyapti.

Ofoq — ar., jahon, dunyo.

«Ozarboyjon ilovasida...» — muallif pazarda tutgan «mashhur Sobir» tarjimasi haqida ma'lumotga ega emasmiz. Ozarboyjoi tiliga Rashid Afandizoda tomonidan 1906 yilda tarjima qilingan «Rustam va Suhrob» dostoni shu dostonning nazmiy tarjimasi esa 1908 yilda Abbos G'oibov tomonidan amalga oshiriladi va Tbilisidagi «G'ayrat» bosmaxonasida chop etiladi.

Suhrob — «Shohnoma» qahramonlaridan biri, Rustamning o'g'li.

«Mullo Nasriddin» — 1906 — 1930-yillarda Bokuda chop etilgan hajviy- suratli jurnal.

«Jukovskiy tomonidan qilingan tarjima...» — mashhur rus shoiri V. A. Jukovskiy (1783—1852) «Rustam va Suhrob» dostonini nemis tilidan tarjima qilgan. Garchi tarjima vositachi til orqali amalga oshirilgan bo'lsa-da, rus kitobxonlari o'tgan asrning o'rtalaridayoq (1847) bu doston syujeti bilan tanishgan.

Sulton Mahmud G'aznaviy — g'aznaviylar davlatining asoschisi, G'azna amiri Sauk teginning o'g'li, tug'ilgan yili noma'lum, 1030 yilda vafot etgan.

«Misrdagi cherkas xonlaridan G'uriy Kansuxon zamonida...» — mamluklar sultoni G'uriy Kansux usmoniy turklardan yengilgan (1517) dan so'ng ularning davlatiga putur yetgan. Cho'lpon nazarida tutgan tarjima Sharif Amidiy (1510 yilda vafot etgan) tomonidan amalga oshirilgan tarjima nusxalaridan bo'lishi kerak.

Shavvol oyi — Hijriy yil hisobidagi o'ninchi (Ramazoni sharifdan keyingi) oy.

«Cherkas xonlari» — mamluklar dinastiyasining sultonlari cherkas sarbozlarining avlodlari sanaladi. Malik Odil, Jonpo'latlar shu sultonlardan bo'lsa kerak.

Shom — mamluklar davlati tarkibiga kirgan Suriyaning sharqdagi nomlanishi.

3.2.45. Ulug' Hindiy (1925)

«Shu narsani yuragim duk-duk urib turub yozdim» desam yo ishonasiz, yo ishonmaysiz.

Lekin, yuragim «shamol tekkan yaproqday qaltiraydir...» Bir xil zavq — «nash'a» bilan qaltirag'on yuragim, butun tanimni silkitadir va qo'lim ham shu orada yengilgina chayqalib turadur. «Bu nimadan keldi?» desangiz, anglatay:

Shu so'zlarning eng yuqorisida «Ulug' hindiy» deb qo'yubmen-ku, ana o'sha ulug' zot, ya'ni Robindranat Tago'r degan kishi, yoshroq vaqtlarida butun dunyoning eng baland tog'laridan bo'lgan Himolayaning haybatli yonbag'irlarida otasi bilan birga sayohat qilib yurgan ekan. O'sha vaqtlarda ham nippa-ninazin (ya'ni balodek) shoir bo'lg'on bu buyuk zot hech narsa yoza olmabdir. Shunday ulug' Himolayaning ko'klar bilan o'pishgan cho'qqilarida, tun qorong'isidan ham qalin o'rmonlar qo'ynida, shunday katta shoir bir og'iz narsa deya olmasa, birgina she'r parchasi yoza olmasa-ya? Muni qarang! O'z tirikchiligiga oid kitobida o'zi shunday deb yozg'ondan keyin tang'irqab — hayrat yoqasini ushlab qoldim...

Ruschaga tarjuma qilinib, bosilg'on asarlarining ko'pini o'qub o'tganimdan keyin, shu ulug' va qiymatbaho odamni o'z elimga tanitmoqchi bo'ldim. Shu niyat bilan qo'limg'a necha marotaba qalam olg'on bo'lsam, hammasida ham qaltiroq bosdi, to'xtadim... Faqat, meningcha, u qaltiroq bosishlarning va u yurak qaltirashlarining «sirri» ham shu orada bilindi, shundaykim:

— Hind dohiysining Himolaya tog'larida hech narsa yoza olmaslig'i u tog'ning juda haybatli, azamat va ulug' bo'lub aqlni shoshirib qo'yishlig'idan bo'lsa, mening u azim zot to'g'risida hech narsa yoza olmay qaltiroqlanishim ham u odamning Himolaya tog'lari qadar haybatli va ulug' bo'lishidan kelgan ekan!

Eski adabiyot bilan yangi adabiyotning o'rtasida qolg'on sharqli yosh chinakam chuchmal bir vaziyatdadir. Eski adabiyot bir shirin, yangisi yana shirin, g'arbni tag'in — yana shirin. Qaysi bittasiga ko'proq berilsin? Biri biridan shirin axir!

Bizning o'zbeklar uchun hali hozirg'a u xil chuchmallik yo'q. Nimaga desangiz, o'zbeklar eskidan — hech sababsiz — arazlag'on, xafa; yangiga — endigina suqulib kirmoqda U adabiyot maydonida yangilikka nisbatan: yosh bola go'dak, chaqaloq, eskilikka nisbatan: yetim, kimsasiz; беспризорный, o'zboshli! Jur'at qilib: «yo'lsiz» deb yuborayin deymenu, qo'rqamen; negakim boshlab... o'zim yo'lsiz!

O'zimning yo'lsizlig'imdan bir oz so'zlab o'tayin: Navoiy, Lutfiy, Boyqaro, Mashrab, Umarxon, Fazliy, Furqat, Muqimiylarni o'qiymen: bir xil, bir xil, bir xil!

Ko'ngil boshqa narsa yaigilik qidiradir: Botu, G'ayratiy, Oltoy, Oybek, Julqinboylarni o'qiymen, quvontiradir xolos! Ular mening uchun yong'on chiroqlar bo'lsa ham mening ertam uchun! Avloniy, Tavallo, Siddiqiy, Hakimzodalarni o'qumaymen, o'qumaymen, meni shu holg'a solg'on o'shalar!..

Nechun ochildp ko'zim. Qayda ketdi uyqularim?..»

To'qaydan tortib Qavi Najmigacha — tatar adabiyotini, Hodiyydan tortib Javodga qadar Ozarbayjon adabiyotini (Husayn Jovidni ajratib olib qoldim!), Nomiq Kamoldan Ali Sayfi (A. Sayfi) ga dovur usmonli adabiyotini o'quymen: yo — ortiq yangilik, g'arbliq, yo ortiqcha sharqlilik! Faqat usmonlichadan Rizo Tavfiqning ba'zi bir yangi shakl bilan eski ruhda aytgan sufiylarcha she'rlarini o'quymen; shularga durustgina qonamen; undan keyin Yahyo Kamolning «Sa'dobod» ruhida ba'zi narsalari. Faqat — ular shu qadar ozki... Ana shu vaziyatda ekan, haligi ulug' zot menga yo'luqdi. Shundan keyin chinakam qondim!

Qo'lim qaltirasa ham, yuragim o'ynasa ham, qudratim yetmasa ham o'sha «Sharq va G'arb o'rtasidagi oltun ko'pruk»ni elimga tanitmoqchi bo'ldim. Mundan ortiq bir narsa demak, chinakam, qo'limdan kelmaydir. Mening qo'limdan kelgani: u muborak odamning ba'zi bir narsalarini nasr bilan ruscha orqali tarjuma qilib berish bo'ldi. Shu ham — katta gap.

Qo'yida uning «O'roq oy» degan asaridan uchta she'rning tarjumasi bosildi. U she'rlar to'g'risida faqat shunigina ayta olamankim, ular yosh bola, ya'ni go'dak ahvoli ruhiyasini ko'rsatishda bir-birlari bilan poyga qo'yishadirlar. Shularni o'qudim, qaytib-qaytib o'qudim, undan keyin Hoji Rajabning Shukur va Habib degan kichkina-kichkina bolalari bilan gaplashdim va birga-birga... o'yun qilishdim! Shunda bildimkim, o'shalarning har biri: bir Tago'r, bir ulug' Hindiy!

Ulug' hindiy. — «Maorif va O'qitg'uvchi» jurnalining 1925 yil 7—8 qo'shma sonida chop etilgan.

Rabindranat Tago'r — (Thakur Rabindranath — 1861—1941) — mashhur hind adibi. Qator she'riy va nasriy kitoblar, romanlar muallifi. 1913 yilda «Baxshida qo'shiqlar» she'riy kitobi uchun Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan.

Himolaya tog'i — Hindiston, Xitoy, Nepal va Pokiston davlatlari hududida joylashgan yer yuzidagi eng baland tog' tizmalari. Himolaya — sanskritcha «qorlar makoni» demakdir.

Umarxon — Qo'qon xoni (1811—1822) Nodirabegimning eri, Amiriy taxallusi bilan g'azallar bitgan, devon tartib bergan. Uning xonlik davrida Qo'qon adabiy muhitida jonlanish seziladi.

Fazliy — Fazliy Namangoniy (18 asr oxiri, 19 asr boshlari), shoir, adabiyotshunos. Umarxon davrida Qo'qon saroy shoirlariga boshchilik qilgan. Bir guruh mualliflar ishtirokida 1821 yil «Majmuai shoiron» tazkirasini tuzgan. O'zbek va tojik tillarida yozgan g'azal, tuyuq, muhammaslari bayoz va majmualarda saqlanib qolgan.

3.2.46. Tago'r va Tago'rshunoslik (1925)

TAGO'RNI QANDAY TANIYLAR?

Hindiston va balki butun dunyoning bu kungi ulug' adib va shoiri bo'lg'on Rabindranat Tago'rni madaniy olamning hammasi taniydir. Madaniy olamga nisbatan ancha ketda bo'lg'on bugungi turk-totor sho'ro jumhuriyatlari xalqlari ham uni anchadan beri taniydirlar.

Mundan rosa 12 yil burun (1913 yilda) chiqqan «Sho'ro» majmuasi dunyoda eng o'tkur adibga berilaturg'on No'bil mukofotining hindistonli Tago'r degan kishiga berilganini yozib chiqadi. Mundan 6—7 yil burun Qozon shahrida Sharqning ulug' shoirlari to'g'risida bir risola chiqdi, o'sha risolachada — agar yanglishmasam — Umar Xayyom bilan birga Tago'rdan ham gapirilgan va uning ba'zi bir parchalari tarjima qiling'on edi. Bokuda chiqaturg'on «Maorif va madaniyat» majmuasining mundan 2 yil burungi nusxalarida do'qtur Sa'ditdin tomonidan Tago'rning ba'zi bir narsalari sochma yo'li bilan tarjuma qilindi va o'zi to'g'risida biroz ma'lumot berildi.

Bizning o'zbek o'qig'uchilari esa mundan bir yilcha burun «Inqilob» majmuasining bir sonida maoli Tago'rdan oling'on «Chirog'lar» degan she'rni o'qudilar. Undan keyin mana bu majmuaning o'tgan sonida kaminani Tago'r to'g'risidagi mulohazasi bilan birga uning bolalarga atab yozg'on she'rlarining sochma tarjimasini ko'rdilar. Lekin, bizning o'zbek o'qig'uchilari Tago'rning kimligini, zotini va aslini hali bila olg'onlari yo'q;

gazeta va majmualarning o‘z so‘zi bilan aytganki, o‘zbek tilida Tago‘ning «tarjimai holi» chiqqani yo‘q. Bu safargi musohabamiz o‘sha kamchilikni to‘ldirmoq niyatida yoziladur.

Tago‘ning «tarjimai holi»ni topish ko‘p qiyin bir ish bo‘ldi. Nimaga desangiz, uning hamma asarlari degunday anglizcha orqali tarjuma qilinib necha marotabadan bosilib turg‘on o‘rus tilida tuzuk quruq bir «tarjimai holi» yo‘q.

O‘ruscha kitoblarning bozori ham juda qiziq: bir Tago‘ning bir asari necha mutarjim tomonidan necha xil tarjuma qilinib, har nom bilan bosdirilib chiqarilardi. Chunonchi, uning kichkina adabiy hikoyalari eng avval o‘sha hikoyalardan bittasining nomi bilan — «Baxtli kecha» bo‘lib chiqdi, undan keyin hikoyalardan bitta-yarimtasini tushirilib o‘rniga bitta-yarimta yangisi qo‘shildi-da, «Yangi hikoyalar» ismi bilan chiqdi, eng oxirida yana o‘sha hikoyalarning o‘zlari oralaridan bittasining bo‘lakcha nomi bilan — «Tashna toshlar» bo‘lub chiqdi... Uning ba‘zi bir pesalari ham o‘ruscha kitoblar bozoriga necha xil kiyim kiyib chiqdilar.

Tago‘ning asarlari ustida bo‘lg‘on bu hangama uning o‘z to‘g‘risida yozilg‘on mulohazalar ustida ham bo‘lub keladilar. Chunonchi: Frantsiyada Tago‘r bilan Gandhini (Hind millatchilarining boshlig‘i edi, vafot etdi) sevgan bir adib bor, ismi Roman Rollan! Bu kishi Tago‘r bilan Gandhini parastish qilar darajada yaxshi ko‘radir. Uning «Mahatma Gandi» degan kitobi Gandhi bilan birga Tago‘rni ham osmonlarga kutarib yozilg‘on narsadir. Ana shu odam Tago‘ning fransuzcha bosdirilg‘on asarlari uchun uzungina bir muqaddima yozib bergankim, u ham boshdan-oyoq maqtash bilan to‘ladir. Ana o‘sha muqaddimani Tago‘ning o‘ruscha noshirlari «afandining qushi»day qiladilar. Ya‘ni: bittasi u muqaddimani butun holda bosdiradir, boshqa bittasi uning bosh tomonidan birmuncha joyini olib qo‘yub yashiradir, yana bitta chiqib undan ham ko‘proq tushurib qoldiradir-da, bir «chimdim» qilib bosdiradir va hokazo!..

Bu to‘g‘rida yana bitta asl (originalni) misol keltiray: 92-nchi yilda Moskovda bosilg‘on qimmatbaho va juda yaxshi bir kitob bor, ismi: «Hindiston istiqlol uchun kurash yo‘lida». U kitob maqolalar majmuasiday bir narsa bulub Palo‘vich, Go‘rku-Krashin va Veltman kabi sharqiyot olimlari oralashqonlar. O‘shanda Veltmanning «Tago‘r va Hindiston» degan 26sahifalik katta bir maqolasi bor. Xuddi o‘sha maqolaning o‘zi bosh-oyog‘i biroz qir qilgani holda mundan bir yarim-ikki oylar burun «O‘ttuz kun» (30 dney) degan oylik bir majmuada ham o‘rtog‘imiz Veltmanning imzosi bilan «Hind tasvirlari»

(Indiyskiye silueti) sarlavhasi ostida bosilib chiqdi. Agar yanglishmasam, o'sha mazmun va o'sha mavhum mundan bir yilcha burun «Yangi Sharq» (Новый Восток) mamjuasida ham yana o'sha imzo bilan o'tub edi.

Uzun so'zning qisqasi shukim, Tago'ning asarlari va o'zi ustida bo'lg'on shuncha hangamalar orasida uning «Tarjumai holi»ni topish juda mushkul bo'lda Hatto Tago'ning o'zi ham o'z hayotiga oid yozg'on «Xotiralar»ida bir adabiy hikoya boshlag'onday silliq va tekis bir she'r boshlab ketadir-da, bizga lozim bulg'on «tarjumai hol» qolaveradir. U «Xotiralar»ni boshdan-oyoq o'qusak, Tago'ning bolaligidan tortib sunggi vaqtig'acha o'tkazgan hamma sarguzashtini bilamiz, lekin qaysi yil tug'ulg'onini yana bilmay qolamiz.

Tago'ning «Tarjumai holi»ini tuzuk-kuruq topib yozg'on kishi o'ruslarning til-adabiyot olimlaridan Gruzinskiydir. Uning 1918 nchi yilda bosilg'on asari bor. Tago'rniig 3—4 asaridan terib oling'och she'rlar o'sha Gruzinskiy tomonidan o'ruschaga tizma (nazm) bilan tarjuma qilinib bosdirilg'onlar. Tarjuma tekis anglarlik, ravon, lekin ohangi va qofiya-vazn z'tibori bilan, albatta, asliga to'g'ri kelmaydir; buni mutarjimning o'zi ham aytib o'tadir.

Ana o'sha asarni, so'ngra Tago'rga oid o'ruschada bosilg'on boshqa ba'zi bir asarlarni dastak qilib turib bu safar men majmua o'qig'uvchilariga Tago'ning «tarjimai hol»ini taqdim qilmoqchi bo'ldim.

TAGO'R KIMDIR?

1913 nchi yilgacha na Ovro'po va na Rusiya, darhaqiqat, Tago'r to'g'risida hech narsa bilmaydir, uni taqir ganimaydir. Hindistonni hokima va u yerga «madaniyat kirgizuvchi» bo'lg'on inglizlar uning to'g'risida hammadan ko'b va hammadan burun, hattoki Hindiston bilan bab-barobar bilishlari lozim edi. Holanki inglizlarcha «Muhit ul maorif» (entsiklopediya)ning 1911 nchi yilgi bosmaxonasida ham Tago'r to'g'risida hech narsa yo'q. O'sha «zo'r» asarning «t» bobini boshdan-oyoq qarab chiqing, Hindistonning til va adabiyoti to'g'risida yozilg'on juda ko'b maqolalarni o'qub chiqing yana Tago'r to'g'risida hech narsa topa olmaysiz. Holbuki, Tago'ning she'r maydonida ishlay boshlog'oniga o'sha vaqtda 30 yil bo'lg'on va u o'z vatanida ulug' shuhratga ega edi.

Ovrupo uni birinchi marotaba 1913 nchi yilda taniydir. U yilda uning «Gitanjoli» degan munojotlar majmuasining inglizcha tarjumasi bosilib chiqadir. U tarjimani Yaits

nomli bir inglizning yordami bilan shoirning o'zi qilg'on. Asarga haligi aigliz bir muqaddima yozib, shoirni asarini osmonlarga ko'taradir va hind shoiri to'g'risida ko'pgina ma'lumot beradir.

Anglizcha tarjimai hol majmualaridan bittasining 1915 nchi yilda bergan ma'lumotig'a qarag'onda, «Rabindranat Tago'r» Kalkutta dorilfununining adabiyot do'qtiridir. 1861 nchi yilning 6 mayida magarish (alloma) Dibindranat Tago'rning sulbidan dunyog'a kelgan Dorkanat Tago'r degan shahzodaning nabirasidir. 1885 nchi yilda (24 yoshida) uylangan. Bir o'g'li va ikki qiz bor. Bangala viloyatida Bolpur shahrining yaqinida Shanti Nekiton degan joyda turadir.

Bolalik va yoshligi Kalkuttada o'tgan. 1901 nchi yilda «Shanti nekiton»da bir maktab ta'sis qildi, u maktab hozirga qadar uning hayotida katta bir ish bo'lub keladir. 1912 nchi yilda Angliyani ziyorat qildi va «Gitonjoli» kitobchasi ingliz tilida bosilib chiqdi. 1913 nchi yilda No'bilning adabiyot mukofotini oldi. Bangala tilida 30 qadar tizma (she'rli) asarlar, 28 ta sochma asarlar (hikoya, maqola, nutq va dramalar) bostirib chiqardi. (*«Tago'r» — inglizcha aytilishidir. Asl bangalcha hindchasi «k» bilan «Tako'r»dir. Ch.*)

1913 nchi yilda ham inglizcha tarjimai hol majmuasi mundan ortiq ma'lumot bermaydir.

Tago'r qadim naslli bir braxman oilasiga mansubdir. Uoila Kalkuttada «Tago'r» nomli ko'chada 150 yildan ko'proq bir zamondan beri istiqomat qiladir. Tago'rlar oilasi qadim zamonlardan beri Ovrupo bilan munosabat qilib, uning urfonini o'rganib kelgan, Rabindranatning katta bobosi Dorkanat Angliya va Fransiyaga borib, o'sha vaqtning qirollari (Viktoriya va Lui Filipplar) bilan ko'rishgan. O'z otasi «alloma» ma'nosida bo'lg'on «magarish» laqabi bilan laqablangan. O'zining tarjimai holini yozg'on va u asar inglizchaga tarjuma qilinib bosdirilg'on. Uning bir birodari shuhratli rassom bo'lib, hunarlari Angliyaning rasm ko'rgazmalarita chiqadir. Yana bir birodari Surindrama Gun 1875 yilda Kalkuttada hind musiqasi to'g'risida inglizcha bir kitob bosdirtqon.

Tago'rning eng katta va Sharq ruhi bilan G'arb asosini birlashtirgan asari «Shanti nekiton»da ochqon maktabidir. U maktab 1901 nchi yildan beri davom qiladir va o'zi o'rmonlar orasida, otasining yolg'iz qolib o'ylashni sevgan joyida ochilg'ondir. Daraxtlar orasiga tomi maysa ko'katlardan yopilg'on olachiqlar (kapalar) tikilgan, ular —

shogirdlarning yotoqxonalaridir; muallimlarning uylari ham o‘shanda, shogirdlarning adadi 200 ga yetadir. Maktab tamoman hind tarzidadir, o‘qitg‘uchi va o‘qig‘uvchilar — kiyim, yashash, urf-odat va anglash jihatidan asl hindilardir. Darslar ochiq havoda bo‘ladir. U maktabga Angliya hukumati moddiy yordam bermakchi bo‘lg‘onda Tago‘r rad qilg‘on va muning sababini shoirning o‘zi bir ziyoratchiga tinch bir jilmayish bilan jilmayib turub, mana munday ko‘rsatgan: «Ular mening bolalarimni iskamiya (kursi) larda o‘lturishqa majbur qilar edilar, mening fikrimcha ular daraxtlar ostida va bo‘yralar ustida o‘lturub o‘qusalar yana, yaxshiroqdir». Maktabda shu milliy xususiyatlardan boshqa bu kungi G‘arb maktablarining mehnat va muxtoriyat asosi ham tatbiq qilinadir. Chunonchi uy ishlarining hammasini — to kir yuvishgacha bolalarning o‘zlari qiladilar, ro‘zg‘or, xo‘jalik ishlarini bolalar orasidan saylang‘on qo‘mita bajaradir, maktab mudirini ham muallimlar o‘z oralaridan saylaylar. Tartib va intizomni kattalar sudi bilan kichiklar sudi amalga qo‘yadir va ikkalasi ham saylanib qo‘yiladir.

Tago‘rga «o‘lim»ning zarbasi ham juda qattig‘ bo‘lg‘on. Shuning uchun uning asarlarida «o‘lim» to‘g‘risig‘a ko‘b uchratiladir. 1885 nchi yilda birodarining xotini o‘ladir; 1902 nchi yilda xotini, o‘g‘li va qizi o‘ladir; 1905 yilda kichik o‘g‘li va otasi o‘ladir. 1918 da yaia bir qizi o‘ladir.

Tago‘rning she‘rlari hammasi degunday kuyli, kuylari — xalq kuyi. Uning har bir she‘ri o‘z kuyi bilan xalq orasida o‘quladir, u o‘z she‘rlariga kuylar ham topadir, no‘ta ham yozadir. Bu ulug‘ kishi to‘g‘risida uzunroq yozishni birorta jiddiy asari o‘zbekcha chiqar vaqtqa qoldirib, bu safar uning bir ashulasini tizma yo‘li bilan tarjuma qilib beramiz (adabiyot bo‘lumida).

Tago‘r va tago‘rshunoslik. — «Maorif va O‘qitg‘uvchi» jurnalining 1925 yil 11—12 qo‘shma sonida e‘lon qilingai.

Gandhi — Mahandas Karamchand (1869—1948) — Hindistonda milliy ozodlik kurashining rahnamolaridan biri, taniqli mutafakkir. Hind xalqi uni «Mahatma» (buyuk qalb) deb atagan.

«Yaits» — ingliz ismining arab alifbosidagi yozilishini shartli ravishda qoldirildi. Cho‘lpon nazarda tutgan kishining nomini topishga muvaffaq bo‘lolmadik.

«Qadim naslli brahma oilasi» — Hindistondagi tabaqalanishga ko‘ra brahmanlar oliy tabaqa kishilari sanalgan bo‘lib, ular katta imtiyozlarga ega bo‘lganlar.

3.2.47. Maskavda Ikki Turk San’atkori (1926)

(Maskavdan xat)

Bugungi Maskav ingichka san’ati yuksakligi jihatidan g‘arb poytaxtlarining hammasidan oldinda turadi. Uning «San’at teatri» (Xudojestvenny teatr) hozirgacha na yangi va na eski dunyodan o‘z juftini topa olg‘oni yo‘q. Ingichka san’atning yuksalishini maqsad qilib olib shu yo‘lda inqilobdan burun ham xolis va fidokorona cholishqon u tabarruk muassasa bugun o‘ziga qarashli bir nechta sho‘balari bilan birga yuksalishda davom qiladir. «San’at teatri» ko‘b to‘g‘rilarda faqat Rusiyadagi teatrlargagina emas, g‘arbdagi ingichka san’at muassasalariga ham ancha ta’sir qilg‘ondir. U ingichka san’atda tutqan yo‘li e’tibori bilan hali hozirga (qadar — *D. Q.*) yolg‘uz sanalib kelgan eski muassasalardandir. Ana o‘sha teatrning akturlaridan bir kuchli san’atkor — Vsevolod Meyerxo‘ld degan kishi inqilobdan so‘ng yangi bir teatr ta’sis qildi. O‘zining ismi bilan «Meyerxo‘ld teatri» deb yurgizilgan bu yangi muassasa ham san’atda tutqan yo‘li e’tibori bilan yana juftsiz va yolg‘uz sanalib keladir. Bu—chinakam inqilob teatri, uning har narsasi degundek yangi. Shu bilan birga u yangiliklar ham muqarrar o‘rnashmag‘on — «vaqtli» iarsalar. Shu uchun bu muassasani uqtirg‘on vaqtda «istash teatri», deb qo‘yadirlar, bu to‘g‘ri uqdirish: haqiqatan «Meyerxo‘ld teatri» har kunga, talabga qarab yangi yo‘l aqtaradir. Maskav hozir ingichka san’atda yangi-yangi yo‘llar aqtarguchi teatrlar bilan to‘lo‘g‘dir. U yillar va jarayonlar to‘g‘risida keyincha to‘laroq bir narsa yozishqa va‘da berib maqsadga o‘taylik.

Bugungi Maskavning san’at jarayonlarini tekshirmak va o‘rganmak uchun duyoning har tomonidan juda ko‘b san’atkorlar keladirlar. G‘arbdan va Muhit dengizining narigi qirg‘og‘idan kelganlar to‘g‘risida bir narsa yozish emas bir narsa o‘ylash ham qiyin: ular shu qadar ko‘b... Qizil chegara ichidagi turluk-tuman milliy sho‘ro jumhuriyatlaridan kelganlarning, albatta haddi-hisobi yo‘q. Bizning O‘zbekiston maorif kamisarlighi ham bu yerda alohida bir «san’at-drama studiyasi» ochib 20 qadar yigit va qizchalarimizni kelgusi sahnemizga tayyorlab yotadir. Mundan boshqa kino kursida va musiqi maktablarida o‘qug‘uchi yigitlarimiz bor. O‘zimizning istudiyamiz va

umuman bugungi san'at bilimlarini o'rganishimiz to'g'risida alohida gaplashishga to'g'ri keladir, muni kelgusi safarlarga qoldiraylik. Maskavning bugungi ingichka san'ati bilan tanishmak va undagi turluk-tuman yangi jarayonlarni o'rganmak uchun uzoq-yaqindan kelganlar orasida Turkiyadan ham ikki san'atkori bor: biri—kino' va teatr rejisso'r (mualim) laridan Erto'g'ul Muhsinbek, yana biri — kino' va teatr aktrisa (xotin tamsilchi)laridan Nayira Nayir xonimdir. «Maorif va O'qitg'uvchi» majmuasining yozg'uchilaridan biri sifati bilan ularni ziyorat qildim, ular bilan qilgan musohabamning natijasini qisqag'ina arz qilamen.

Erto'g'ul Muhsinbek 1892 nchi yilda Istanbulda tug'ilg'on, Turkiyaning o'zida o'rta darajada tahsil ko'rgandan keyin Parijga ketib, u yerda Fransiyaning va hatto dunyoning ulug' teatr olimlaridan bo'lg'on mashhur rejisso'r Antuan qo'l ostida 3 yil ishlagan. Undan keyin o'sha domlasi Antuan bilan birga Istanbulga kelib «Dorilsadoye' (oliy san'at maktabi) ni tashkil qilg'on. Bu «Dorilbadoye'» degan muassasa Turkiya poytaxtining teatr-san'at hayotida ko'b muhim o'run olg'on muassasadar. Turklarning o'zlaridan (ayniqsa xotin-qizlardan) chinakam san'atkorlar ko'paya boshlag'on davr shu «Dorilbadoye'» davridir. Turkiyada so'ng 10 yil orasida bosilgan teatr kitoblaridan ko'pini ko'rsangiz, birinchi yo ikkinchi betiga «bu asar Usmonli dorilbadoye' san'atkorlari tomonidan birinchi marotaba tamsil qiling'ondir», degan jumla yozilg'on bo'ladir.

Muhsinbek Istanbulda shu yo'l bilan 3 yil ishlaganidan keyin yana Ovrupoga ketadir. Bu safar Germaniyaning eng mashhur san'at uylaridan «Lessing» kino' teatrida 5 yil rejisso'rlik (muallimlik) qiladir. Mundan bir-bir yarim yil burun O'zbekistonning ko'b shaharlarida qo'yulub o'tgan mashhur «Milyo'nchi xotin» kartinasi o'sha muassasaning hosili bo'lub, Muhsinbekning rejisso'rliги bilan o'ynalg'ondir. Undan boshqa Muhsinbekning rejisso'rliги bilan chiqqan german kartinalaridan yana bittasi u «Qora lola» degani — bizning sho'ra jumhuriyatlarida qo'yulub o'tgan. Uning rejissurligi bilan Girmaniyada tayyorlangan kartinalarining hammasi 15—16 ga yetadir. Girmaniyadan so'ng Muhsinbek Asvach mamlakatiga boradir va u yerda biroz qolib kino'chilikni tekshiradir.

Undan keyin Muhsinbekning eng ko'b ishlagan yeri yana Turkiya — Istanbuldir. Bu safar Istanbulda to'rt yil qolib Turkiya kino'chiligiga poydevor quradir. Istanbulda

hammasi bo‘lub 10 tacha turk kartinalari hozirlag‘on. U kartinalardan biri mashhur turk adibasi Holida Adib xonimning «Otasdan gumlak» (Olovdan ko‘ylak) degan hikoyasidir. Uda Holida Adib . Turkiyaning so‘nggi istiqlol kurashlari davrini tasvir qiladir. Asarning bosh qahramonlaridan biri bo‘lg‘on Ehsonbek — Mustafu Kamolning kinoyali nusxasidir: ana o‘sha Ehsonbek ro‘lini Muhsinbek o‘ynaydir. U 10 kartinaning yana biri mashhur turk nasrchisi Ya‘qub Qadribekning «Nurbobo» degan asaridir. Muhsinbek teatr-sahna uchun yozg‘on va o‘zgartirgan bir necha asar bor. Bizning Buxoro hayotidan olinib yozilg‘on bir asari hozir Istanbulda bosilib yotar ekan.

Muhsinbek qo‘l ostida ishlagan turk sahnasi bizning o‘rus adiblari (ko‘proq klassiklari) tomonidan yozilg‘on shoh asarlarni ham ko‘b ko‘rgan. Shu uchun bo‘lsa kerak, Istanbulning san‘atga «o‘yun va ko‘ngil ochish» dsb qarayturg‘on tabaqalari (obivatel xalq) uning tegrasiga yaqinlashmag‘on. Uning sahnasi chinakam san‘at deganlar va ingichkalikni sevganlarning joyi bo‘lub qolg‘on.

Muhsinbek sho‘rolar ittifoqining chinakam maorif va san‘at boshlig‘i — rahbari o‘rtoq Lunacharskiy tomonidan Maskavga chaqirtirilg‘on. Bu yerda ingichka san‘atning holini va unga berilgan favqulodda ahamiyatni ko‘rganidan keyin ham yshlamak va ham o‘rganmak maqsadi bilan Maskavda qoldi. Hozir bir tomondan «Davlat kino‘» ning kartina fabrikasida rejisso‘rlik qilmoqda ikkinchi tomondan, bu yerdagi inqilob yo‘lidagi teatrlarni tekshirmakdadir. Shu kunda, o‘zining gapiga qarag‘onda, hozirgi o‘rus yozg‘uchilaridan Tretyakufning «5 minut» degan (Amriqolilar turmushidan olinib yozilg‘on) asariga kino‘da rejisso‘rlik qilmoqdalar. Mundan boshqa o‘rtoq Lunacharskiyning bir asari va Fransiya adiblaridan Aleksandr Dushenning «Tamilla» degan asari ustida ham ishlab turadir.

Muhsinbek Maskavga kelishidan juda xursand bo‘lg‘on, «san‘at Germaniyada o‘lgan, Fransiya harakatsiz, bugungi Rusiyaniki esa yer yuzida birinchi bo‘lub turadir» deydir. Bu fikrini bu yerdagi «O‘zbek dram istudiyasi» talablari bilan qilg‘on musobahasida ham aytib o‘tdi. Unga eng yoqqan teatr — Meyerxo‘ld teatridir, u teatr to‘g‘risida juda qiziqib gapiradir, uni «inqilob va istiqlol teatri, ertaning san‘ati», deydir. Bizning dram istudiya talabalarimizni ham tamoman o‘sha teatrga borib ishlashga da‘vat qildi. Sho‘rolar mamlakatidagi kino‘chilik ishlariga ham katta umidlar bilan qaraydir va

«Yaxshi, — astoydil ishlansa 2—3 yil orasida kino‘chilikda ham sho‘rolar mamlakati birinchi bo‘lub ketadir», deydir.

Bahor vaqtlarida bizning Samarqandimizni ham ziyorat qilmoq niyat bor. Biz ham O‘zbekiston ismidan da‘vat qilg‘on bo‘ldiq...

O‘zining asl ismi Munira Ayyub bo‘lg‘on san‘atkor turk qizi sahnada Nayira Nayir nomi bilan tanilgandir. Istanbulda «Dorilmuallimot» ni bitirganidan keyin ikki yil qadar yana o‘sha Istanbuldagi «Amriqa qo‘lleji»da o‘qug‘on.

1922 nchi yilda birinchi marotaba «Istanbulda kino‘ sahnasiga chiqib, Holida adibning «Otashdan gumlak» degan asarida birinchi ro‘llardan onato‘li qiz Qazbonning ro‘lini o‘ynaydir (kino‘da). Undan keyin fransuzchadan o‘zgartirilgan «Qiz qulasi» degan asarda turk qizi Zaynab ro‘lini o‘ynaydir (yana kino‘da). Undan so‘ng 1923 nchi yilda birinchi marotaba teatr sahnasiga chiqib ulug‘ Shekspirning «Otello»sida Ameliya ro‘lini o‘ynaydir. Asl turk xotinlaridan birinchi marotaba sahiaga chiqqon ham shu Munira xonimdir. Undan burun turk sahnasidagi xotin-qiz ro‘llarini arman, rum va «qibti» qizlari o‘ynab kelganlar.

Yaqinda Muhsinbekning da‘vati bilan Maskavga kelib bu yerdagi teatr jarayonlarini o‘rganish ishiga kirishdi. Hozir mashhur o‘rus san‘atkorlaridan Vaxtango‘f nomiga ochilg‘on san‘at maktabida va ham Meyerxo‘ld teatrida ishlab turadir.

Bizning o‘zbek xotin-qizlari bilan tanishmak va ularning hayotlarini ko‘rub-bilmak orzusi oldingi safda turg‘on bu sharq qizida albatta bor. Lokin muning qalbidagi orzularni bizning xotin-qizlarimiz ham saqlag‘on bo‘lsalar edi...

Qani endi!

Maskavda ikki turk san‘atkori — «Maorif va O‘qitg‘uvchi» jurnalining 1926 yil 2-sonida bosilgan.

«San‘at teatri» («Xudojestvennyy teatr») — 1898 yilda K. S.Stanislavskiy va V. I. Nemirovichdanchenko tomonidan Moskva Badiiy teatri tashkil qilingan. Hozirgi MXAT.

Vsevolod Meerxold — Meerxold V. E. (1874—1940), rus rejissyori, aktyor va teatr arbobi.

«Meerxold teatri» — Moskvada ishlagan rus teatri (1920—1938), Meerxold boshchilik qilgan bu teatr 1920—1921 yillarda 1-RSFSR teatri, 1920 yilda Aktyor teatri, shu yilning oxiridan GITIS teatri, 1923 yildan Meerxold nomli teatr deb atalgan.

«Istash teatri» — eksperimentalniy teatr. Meerxold va uning teatri yangi shakllar va yo‘llar izlashi bilan mashhur bo‘lgai.

«San’at drama studiyasi» — o‘zbek teatrini kadrlar bilan ta’minlash maqsadida 1924 yilda Moskvadagi Maorif uyi qoshida O‘zbek davlat drama studiyasi ochilib, O‘zbekistondan bir qator yoshlar o‘qishga yuborilgan. Bu studiya 1931 yilga qadar ishlagan.

Antuan — Andre Antuan (1858—1943) frantsuz rejissyori, aktyori, teatri nazariyotchisi. Teatr san’ati rivojiga katta ta’sir o‘tkazgan ijodkor.

«Dorilbadoye» — 1914 yilda Istanbul voliyliги tomonidan tashkil qilingan konservatoriya. Uning qoshida teatr studiya maktabi ham ochilgan. Bu yerdan Afifa, Baxira, Beyza, Refiqa kabi qator aktrisalar yetishib chiqqan.

Asvech (Isvech) — fikrimizcha, bu o‘rinda Shveysariya nazarda tutilmoqda. Cho‘lponning «Do‘xtur Muhammadiyor» hikoyasida bu mamlakat nomi «Isveychara» shaklida berilgan edi.

Holida Adib xonim — Holida Adib Adivar (1883—1964), usmonli turk adibasi, qator romanlar, pesalar, hikoyalar, adabiyotshunoslikka oid ishlar muallifi. Maqolada tilga olingan «Olovli ko‘ylak» romani 1922 yilda yozilgan.

Mustafo Kamol Otaturk (1881—1938)—Turkiyadagi milliy ozodlik kurashining rahnamosi (1918—1923), Turkiya respublikasining birinchi prezidenti (1923—1938).

Ya‘qub Qadribek — Yaqub Qadri Qora usmon o‘g‘li (1889—1975) turk yozuvchisi va siyosiy arbobi, qator romanlar, hikoyalar, nasriy she‘rlar, tanqidiy maqolalar muallifi,

Lunacharski — Lunacharskiy A. V. (1875—1933); 1917 yildan to 1929 yilgacha Maoril Xalq komissari vazifasini bajargan. Cho‘lponning u haqida «Sho‘rolar Ittifoqining chinakam maorif va san’at boshlig‘i» degani shuning uchunki, san’at ishlari u vaqtda shu komissarlik ixtiyorida edi.

Tretyako‘f — Tretyakov S. M: (1892—1939) rus yozuvchisi: Tashviqiy xarakterdagi she‘rlar, qator ocherklar, pesalar muallifi. LEF nazariyotchilaridan biri.

«Fransuzchadan o‘zgartilgan «Qiz qulasi» degan asar ...» — bu o‘rinda qaysi asar iazarda tutilganini aniqlab bo‘lmadi.

Shekspir — Uilyam Shekspir (1564—1616), ingliz dramaturgi va shoiri. O‘zbek sahnasida uning durdona asarlari «Otello», «Gamlet», «Romeo va Juletta», «Makbet», «Qirol Lir» kabi qator asarlari sahnalashtirilgan.

3.2.48. Maskavdagi Dramstudiyamiz (1926)

«Er yuzi» jurnalining o‘quvchilariga nafis san‘at muassasalarimizdan studiyani tanitish zarur; chunki, biz o‘rtoq Mo‘min Xo‘ja aytganday, ingichka san‘atimizga bino qurish kunlaridamiz. Hozir bu yo‘lda nechta qadam qo‘ysak, har bir qadamimiz kelgusi zamonda ming marotabalar tekshirilib, saralanadir. Undan keyin: mening bu kichkina musobaham bilangina elni bu muassasaga tegishincha oshno qilolmaymiz. Chunki, yana o‘rtoq Mo‘min Ho‘ja aytganday «O‘zbek teatrlarining asosidir». Maskavdagi teatr jarayonlari bilan chala-chulpa tanishib chiqmoq uchun studiya talabalari 7—8 oy lektsiya eshitdilar. Yaqin kelgusida bizning teatrimiz ham o‘sha darajalarga qarab ancha yo‘l bosib qolar. O‘sha vaqtda bu kungi yozilg‘on har bir xat (satr) yozuv, ko‘p chigallarni yechishga yordam qilar.

Studiya bundan ikki yil burun Maskavdagi «Stalin nomiga ochilg‘on o‘zbek bilim yurti» qoshida alohida studiya bo‘lib tashkil qiling‘on. Boshda unga Maskav davlat teatr maktabida o‘quvchi yigitlarimiz kirganlar; undan keyin o‘shal vaqtgacha sahnalarimizda o‘ynab kelgan atoqli san‘atkorlarimiz kirganlar. Ularning orasida Toshkent bilan Buxoro va Farg‘onadan elga mashhur va maqbul bo‘lg‘on yigitlarimiz bo‘lg‘onlar. Xotin-qizlar hay‘ati esa bizning tariximizda birinchi daf‘a o‘laroq, o‘zbek qizlari bilan O‘zbekistonda tug‘ulib o‘sgan totor qizlaridan iborat bo‘ladir (keyingilardan faqat birgina kishi).

Birinchi yilda studiyada ingichka san‘atga oid birmuncha darslardan boshqa rus tili, ona tili va ba‘zi bir umumiy fanlar ham bo‘ladir. Sahna hunari (stsenicheskoye m.asterstvo) fanining mudarrisleri u yil o‘sha fan ustida fransuzlarning klassik (qadim) adiblaridan Molerning mashhuri jahon bo‘lg‘on «Xasis» pesasini tayyorlaydilar. Bu pesa

uzoq yil Samarqandda bir, Toshkentda bir qo‘yiladir-da, shu bilan studiyaning yozliq ishi tamom bo‘ladir..

Bu yil (1925—1926 yillarda) esa studiyadan umumiy fanlar bilan ona tili fani muallimsizlikdan chiqoriladir, boshqa ingichka san‘at fanlari boyag‘iday davom etdiriladir. Ayniqsa, o‘tkan yil qadim zamon teatr tarixini o‘qutgan muallim va munaqqid Filippov bu yil studiya talabalarini Maskavdagi teatrlarning tarixlari va masalalari bilan tanishtiradir. «Sahna hunari»ning muallimlari esa bu yil «Xasis»ni bir oz tuzatmak bilan birga mashhur rus adibi Gogolning o‘lmas kulgusi bo‘lg‘on «Tergovchi»ni inqilobiy fojealardan «Labbay» (Exo) ni so‘ngra Xolxo‘ja qo‘rboshi turmushidan so‘zsiz o‘yin— «Qorovul uyqusi»ni tayyorlaydilar. Bundan boshqa o‘z muallimlarimiz o‘rtoq Uyg‘ur tomonidan kaminaning «Yorqinoy» («Sarkash qiyo») pesasi tayyorlandi. Bulardan «Yorqinoy», «Tergovchi» pesalari Farg‘onaning Namangandan boshqa hamma shaharlarida «Labbay» bilan «Qorovul uyqusi» Toshkentda, Samarqandlarda qo‘yildi.

Oldimizdagi bir qish tahsil bilan studiya tamom bo‘ladir. Undan so‘ng Maorif komissarligimizning fikriga qaraganda, o‘sha studiya talabalari asos qilingani holda markaziy va doimiy jumhuriyat teatrimiz tashkil qilinsa kerak. Shu yil teatrning qoshida o‘ziga maxsus studiyasi (maktabi) bo‘ladir. U holda, Maskav studiyasi, ehtimol, tamom berkitilsa.

Bu yil ingichka san‘at fanlaridan ba‘zilari chiqarilib, o‘rinlarig‘a boshqalari kirgiziladir. Chunonchi: yuz yasash (grim), sahna yasash (dekoratsiyachilik) va boshqalar.

Bu yilgi repertuarda milliy narsalar ko‘proq bo‘lsa kerak: «Yorqinoy» xomroq bo‘lgani uchun yana ishlanmakchi; kaminaning 4 pardalik «Uzun quloq bobo» degan pesasi ham repertuarg‘a kirsam kerak. Yana boshqa milliy pesalar topish harakati bor.

Studiyaning o‘zi bilan qisqacha tanishtirg‘ondan keyin endi uning sayohatidan ham ozroq gapirib o‘taylik. Toshkentda (teatr san‘atining bu markazida) —studiyaning moddiy muvaffaqiyati mazasiz bo‘ldi. O‘zbek bazm to‘dasi moddiy jihatdan aqllar ishonmasliq muvaffaqiyat qozong‘on holda studiyaning muvaffaqiyatsizligi albatta sababsiz emas. U sabab hattoki ko‘pimizga ma‘lum. Bizning milliy cholg‘uvlarimiz asrlardan beri bazmlarimizda tayyorlanib, xalqning ruhiga singib ketgan yengil bir shabada ham uni qo‘zg‘ay beradir. Teatr esa biz uchun yangi narsa, so‘ngra minglarcha

to‘dalarimizning bema’ni va san’atsiz teatrlari xalqni bezdirgan. Shularni anglag‘on uchun studiyaning o‘zi ham moddiy muvaffaqiyatga ahamiyat bermadi; bu holatni hammadan ko‘ra ko‘proq tushungan Maorif komissarligimiz shu moddiy tejash davrida studiyaning moddiy kamchiligini yopdi.

Moddiy jihat shunday zaif bo‘lsa ham ma’naviy jihati ancha yaxshi bo‘ldi. San’atni tushungan kishilar keldilar, ko‘rdilar, harorat bilan olqishladilar. Ana shu olqishlar, ana o‘sha samimiy aloqa studiyaga ruh berdi; bu olqishlar bu kun bir hovuch bo‘lsalar ham, samimiy bo‘lg‘onlari uchun kelgusida u hovuchlarning hech qayerga sig‘may ketishiga qat’iy imon keltiradilar.

So‘z oxirida studiya talabalari to‘g‘risida ikki og‘iz gapirib o‘taylik: men, studiya bilan birga bir yarim oycha yurib chinakam san’at fidokorlarini ko‘rganimga ishonib suyundim. Moddiy muvaffaqiyatsizlik hali bizning ko‘p «fidokorlarimizni» yarim yo‘lda yo‘ldan uradir. Bular o‘z hayotlaridagi moddiy muvaffaqiyatsizliklarga ham e’tiborsiz qaradilar va ko‘zlarini qizil Maskavning tog‘lar qadar teatrlarig‘a tikib turib: «— Bizning tilagimiz shunday!» deyidilar...

Maskavdagi dramstudiyamiz — «Er yuzi» jurnalining 1926 yil 12-sonida bosilgan.

3.2.49. Bazm-Cholg‘i To‘dasi (1926)

O‘zbekiston maorif kamisarlighi tomonidan «Davlat bazm-cholg‘i (konsert) to‘dasi» tashkil qilinmoqchi bo‘lunub bu ishning ashulachimiz Muhitdin Qori Ya‘qubiyga topshirilg‘onini gazetalarda o‘qub edik. U to‘g‘rida; maorif kamisari o‘rtoq Mo‘min Xo‘janing maxsus maqolasini o‘qug‘och, u ishga mazkur kamisarlik tomonidan qanday jiddiy ahamiyat berilganligini ham o‘rgangan edik. Maorif kamisarligimiz so‘ng vaqtlarda ilm-madaniyat ishlarining boshqa xillari qatorida ingichka san’atlarga ham jiddiy ahamiyat bera boshladikim, buni ko‘rgach sevinmay va uni olqishlamay turolmaymiz.

Boshqa sharqli jumhuriyatlar bu yo‘lda, albatta bizdan ko‘prak ishlaylar. Buni ham quyunib, ham sevinib iqror qilishqa to‘g‘ri keladir. Yaqinda Totoriston jumhuriyati o‘z sahnasining 20 yilliq bayramini juda zo‘r tantanalar bilan o‘tkazdi. Bayramdan so‘ng

Maskavga borib o‘yin qilg‘on totor davlat dramasi haddan tashqari katta muvaffaqiyatlar qozondi, Maskavdagi totorlar va boshqa Sharq xalqlarigina emas, hatto Sharqqa qiziqqan ovropolilar ham chinakam ko‘ngil qo‘ydilar. Ozarbayjon jumhuriyati o‘zining teatr bayramini mundan bir-ikki yil burun o‘tkazgan edi. Tunov kungina Ozarbayjon maorif kamisarlighi tomonidan davlat opera artisti Bulbul o‘rtoq qo‘l ostida yuborilg‘on 7—8 kishilik shirin bir cholg‘i to‘dasi Maskavning Sharq doiralarini ancha qo‘zg‘olon qilib ketdi. Kechagina yana o‘sha Ozarbayjon maorif kamisarlighi tomonidan mashhur xalq hofizi Sarobskiy yo‘ldoshlig‘ida yuborilg‘on 20—30 kishilik muhtasham bir cholg‘i tudasi Meyerho‘ld teatrida Maskavning ovropoli qismini ham ancha anglantirdi. Uch kunga deb tayinlangan bazm-cholg‘i (konsert) lar yana bir necha uch kunlarga cho‘zildi. Bu so‘nggi to‘dada Qofqosiya millatlarining uch katta shoxidan vakillar bor edi: gurji, armani, ozarbayjonlilardan. Cholg‘i to‘dasining chinakam usta ustozlari do‘qtur Yivnasioni edi. Maskav gazetalarida «Qofqosiya jaz bandi» deb u to‘g‘rida ko‘pgina narsalar yozdilar.

Shunday bo‘lg‘ondan keyin maorif kamisarlighimizning so‘ngg‘i tashabbusini «hali ertak» deganlar bo‘lsa, ularga «siz kech qoldingiz» deyishga hammamizning haqqimiz bordir albatta!

Mana, qarshingizda mashhur Yusuf qiziq: biri Xudoyorxon qolg‘on, yana biri ham kecha-ilgari kundan burunroq qoplang‘on ikki katta nog‘orani oldiga qo‘yub olibdir-da, bir qo‘lida «taq» cho‘pini urub, yana bir qo‘lida «tum» cho‘pini ko‘tarib turadir... Nog‘oraning bir tomonida — o‘ng tomonda yolg‘iz nayni juda alamli lirik qilib cholg‘uchi Abdulqodir naychi o‘lturadur. Uning pastida jumhuriyatimizning hozirga qadar birgina bo‘lub kelgan hunarmand qo‘shnaychisi o‘lturadur: uning ismini aytib o‘lturush ham lozim emas: «qo‘qonli qo‘shnaychi» desak hamma biladir. So‘ng ularning yon-berlarida Tuqtasin gijjakchi, Usta Olim changchi, Muhitdin Hoji tanburchi, Hayit Oxun tanburchi, Orifjon va Jo‘raxon yallachilar, katta o‘yunchilardan Otaxo‘ja Muhammad Bobo hofiz, uning yo‘ldoshi Xudoyberdi, o‘zbek xotinlaridan Tuhfanisa, Tojinisa, Xonchanisa opalar o‘lturadirlar.

Nahoyat o‘ng qo‘l tomondan hammadan chetda o‘zimizning Muhitdin Qori bilan Tamaraxon (Kamara bilan Tamara orasida menimcha farq yo‘q!) o‘lturadirlar.

Yaqindagina Muxtoruva xonimning «ashula bazm»larida Toshkentning muhtasham «Qolizey»si 6 marotaba to‘lib-toshdi. Yaqinda bizning shu bazm-cholg‘i to‘damiz ham Farg‘onada birinchi bazmini qurg‘on vaqtida ko‘plar xafa bo‘lib, so‘kib chiqib ketdilar. Nimadan xafa bo‘lub, kimni so‘kdilar: joyning torligidan xafa bo‘lub, joyni tor solg‘onlarni so‘kdilar... Kechagina O‘zbekiston markaz ijroqo‘mining Samarqandda bo‘lg‘on to‘rtinchi yalpi majlisida to‘daning birinchi chiqishi bo‘ldi. Jumhuriyatimizning katta-kichik eranlari hammasi bor edi. Haddan tashqari ko‘b qilinib tuzulgan program hech kimni to‘ydurmadi. Hamma barobar, hamma bir tilak bilan olqishladi. Yo‘ldoshboy akam chidamadilar, chiqib so‘zladilar, xursandlik bildirdilar: demak, ko‘plar hursandlik bildirdilar; demak, ko‘plar xursand bo‘lg‘on! Firqa markazqo‘mining mas‘ul sarkotibi o‘rtoq Ivano‘f qizib-qizib Yusuf qiziqni chaqirar edi.

Yusuf qiziq chiqmadi. Chiqmas — emish-da. Chunki bu bizning tariximizning tadqiqiga aloqador (etnografi) to‘da emish. Men Yusufjonni, uning o‘tkur hajvli — pochti dohiyona gaplarini juda yaxshi ko‘rsam-da, to‘daning asosiga qarshi bo‘lgum kelmaydir. Chinakam, bizning cholg‘imiz yo‘qolib ketishidan saqlonmog‘i lozim, kuylarimiz unutilish va buzulishdan asralmagi darkor. Ko‘pdan beri darkor bo‘lg‘on bugun kech bo‘lsada tuzulibdir. Yashasun yashnasun, bizning kutgan tilaklarimizni bersun.

Bizning vazifamiz — o‘shalarni tor burchaklardan keng maydonlarga olib chiqish, o‘sdirish, parvarish qilish, tarbiya berishdir. Ijtimoiy hududlar ichida parvarish topaturg‘on bolaning ijtimoiy hodisalarga begona qolishi mumkinmi? Yo‘q!

Demak, bu kunning vazifasi o‘sha qari bolani parvarish qilmoq!..

«Davlat bazm-cholg‘i to‘dasi» — O‘zbekistonda ilk ashula va raqs ansambli, 1926 yilda Samarqandda M. Qoriyoqubov rahbarligida tashkil qilgan.

Muhitdin qori Ya‘kubiy — Muhitdin Qoriyoqubov (1896—1957), o‘zbek san‘atining taniqli arbobi, O‘zSSR xalq artisti.

Bulbul o‘rtoq — Bulbul Mamedov (1897 — 1961), ozarbayjon artisti, opera solisti, SSSR xalq artisti (1938), professional vokal maktabi va muzika teatri asoschilaridan biri.

«Mana, qarshingizda...» — maqolaning bu tarzda yozilishiga sabab shundaki, «Maorif va O‘qitg‘uvchi» da fotosurat e‘lon qilingan (ayni shu sonda), Cho‘lpon esa unda aks etdirilganlarni tanishtiradi go‘yo. Bu suratdagilardan eng mashhurlari: Yusufjon

qiziq, To‘xtasin g‘ijjakchi (T.Jalilov), Usta Olim, Orif garmon (O. Toshmatov), Jo‘raxon yallachi (J. Sultonov), Muhitdin Qoriyoqubov va Tamaraxonimlardir.

Yo‘ldoshboy akam — Y. Oxunboboyev (1885—1943), taniqli davlat arbobi, 1925 yildan O‘zSSR Markaziy Ijroya Komitetinipg raisi.

3.2.50. Meyerxo‘ld Tiyotri (1927)

«Er yuzi» majmuasi o‘z o‘quvchilarini eng zo‘r tiyotr muallimlaridan biri bilan tanishtirmoqchi bo‘lub shu vazifani menga topshirdi. Bu ko‘p sharaflik bir xizmat bo‘lsa ham, tilamasdanrak bajardim. Buning sababi belgili. Meyerxo‘ld to‘g‘risida kitoblar yoziladi, maqolalar, ayniqsa, «Er yuzi»ning o‘lchovli betlariga sig‘a oladurg‘an qisqa maqolachalar yozish bilan uni keragicha tanitib bo‘lmaydi. Modomiki tugal tanita olinmas ekan, hozirg‘a sabr qilib turish yaxshimasmidi? Yo‘q! «Oz bo‘lsa ham tanib turayliq», – der ekan o‘quvchilar; shu uchun biz ham qo‘ldan kelganini qilishg‘a majbur bo‘lamiz. Boring, bu sarlavhasi bo‘lsin, bir ozdan so‘ng «madhal»ini boshlashg‘a ham mumkin bo‘lub qolar.

Meyerxo‘ldni maxtag‘anlar «rus tiyotrining mumtoz san‘atkori» deb maxtaylor; hatto uning muxoliflari ham so‘kish chog‘ida: «Eng buyuk muallimlardan birining xatosi», – deyib o‘talar.

1926 yil aprel oyida uning tiyotri 5 yillik to‘yini o‘tkazdi. Shu to‘yni o‘tkazmak uchun 101 kishidan iborat maxsus qo‘mita tuzilgan edi. Qo‘mitaning raisi Klara Setkin*, o‘rinbosarlari Lunacharskiy bilan Slavinskiy o‘rtoqlar edi. Boshqa a‘zolar orasida Bela Kun, Budyonniy, Dogodof, Lozovski, Semashko, Dumbol va Unshlixt* kabi ulkan nomlar uchraydi. Mana buning o‘zginasi ham bu kun Meyerxo‘ld tiyotrining ahamiyatini ko‘rsatishga yetadi. To‘yg‘a qadar bir kollektiv holda ishlab kelgan bu tiyotr to‘ydan so‘ng hukumat qaramog‘ig‘a o‘tti va «Meyerxo‘ld nomig‘a hukumat tiyotri» deb ataldi. Bu tiyotrning o‘z boshig‘a mustaqil bir muassasa bo‘lub ishlashi 1922 yildan boshlanadi. 1922 va 1923 yil tiyotr faslida u avval «Meyerxo‘ld tiyotri» bo‘lub, so‘ngra «Meyerxo‘ld nomig‘a tiyotr» bo‘lub ishlaydi. Ungacha bu tiyotr bir necha muassasaga aralashib chiqqan: 1920 yilning noyabr oyidan 21 yilning yozlarig‘acha bu tiyotrning tub kuchlari boshlarida Meyerxo‘ld bo‘lg‘ani holda, «RSFSRning birinchi tiyotri»da ishlaylar. U

yerda «Tong qizilliq»* («Zarya»), «Misteriya buff»*, «Yoshlar soyuzi»* degan narsalar qo'yiladi. Bularning birinchisi balchiqoli* adib va shoir Verxarniki* bo'lub, muosir* sarmoyador jamiyatdan boshqa bir oliyroq jamiyatga ko'chishni tasvir qiladi. Unda sinf kurashi bir necha tabaqa orasida ko'rsatiladi. Ikkinchisi rus futuristlaridan mashhur Mayakovskiyning asari bo'lub, narigi (ma'naviy) olamlarni ermak qiladi. Nihoyat, uchinchi norvajli* adib Ibseniki* bo'lub, asrimizning muammolariga qoqiladi. Bu asarlarning har biri o'sha vaqtda jamiyatga hayajonlar solg'an, uni silkitkan narsalardir.

Meyerxo'ld o'sha tiyotrda vaqtida edikim, «Tiyotrda o'ktabr» shiorini maydonga otti. Uning g'ayrati va tashabbusi bilandirkim o'sha tiyotrda yangi asoslar amalga qo'yildi. Bu yangi asoslarning biri «Tiyotr san'ati ham siyosatdan xoli emas»dir. Qanday bo'lsa ham, bir sinfnig manfaatiga xizmat etganini da'vo qilar, shu uchun o'zi ham mamlakat tizginini qo'lg'a olg'an tumoyoq sinfiga xizmat etardi. Bu mafkura masalasidir. Yana bir yangi asos sahnaning tuzilishiga oid bo'lub, sahna maydonining chiroyliq qilib yasatilishig'a qarshi sahnada eng oddiy muyimlardan eng oson va arzon shakllar uyushdirishga tirishardi. Bu ham, albatta, «siyosatdan xoli emas», negakim bu sodda sahna sodda xalq uchun, sodda xalq esa tumoyoqlar edi.

Bino yetishmasligi orqasida u tiyotr burung'i Nezlobin tiyotri* bilan birga qo'shilib, «Akto'r tiyotri»g'a aylandi. O'sha tiyotrda qo'yilib juda katta muvaffaqiyat qozong'an «Velikodushnyy rogonosets»* tomoshasi «Akto'r tiyotri» qurulmasdan burun «Birinchi RSFSR tiyotri» bilan yuqori rejisso'r Qurslari tomonidan birlikda tayyorlang'an edi. Meyerxo'ldning ikkinchi asosi (sahnani soddalashtirish) o'sha vaqtda avjiga chiqqan edi: uning o'z gapiga qarag'anda, yuqorida aytilgan asarning qo'yilishi faqat 200 so'mgagina tushkan.

O'ziga hamma vaqt yangi yo'llar aqtarg'an, bir yerda to'qtamag'an, «tinib o'lmas» Meyerxo'ld va uning to'dasi, albatta, Nizlobin to'dasi bilan chiqisha olmas edi. Ham shunday bo'ldi-da: ilgari ikkovi orasida kurash ketdi, so'ngra uzilishishga majbur bo'ldilar. «Akto'r tiyotri» tamoman Meyerxo'ld qo'lig'a qoldi.

Undan keyin «Akto'r tiyotri» deganimiz «GITIS tiyotri»g'a* aylandi.

Unda ham ikki to‘da o‘ynardi: biri Meyerxo‘ldniki, yana biri «Tajriba qahramonliq tiyotri». Bu ikkala to‘daning kurashishi natijasida so‘ngg‘i to‘da yo‘q o‘ldi va 1922 yilda «Meyerxo‘ld tiyotri» degan mustaqil bir tiyotr tashkil qilindi.

O‘zining o‘sha yo‘li bilan Meyerxo‘ld tiyotri hozirg‘acha yurib keldi. Albatta, bu orada chayqalishlar bo‘lmadi emas, bo‘ldi, lekin ularning mohiyatidan gapirmakchi bo‘lsak, kitoblar yozishg‘a to‘g‘ri keladirkim, unga bizning kuchimiz ham hali hozirg‘a yetmaydi.

Bu orada Meyerxo‘ld tiyotri «Muallim Bubus»*, «D.E.»* (Ber Ovruponi!), «Mandat», «Er ko‘pdi»*, «Yur, Xitoy»* kabi har jihatdan yangi va muosir narsalar berdi: qadimgi Ostrovskiyning* «O‘rmon»i bilan Gogolning «Tergovchi»sini yangilab astar-avrasini ag‘darib qo‘ydi. «O‘rmon»da uncha qilu qol qo‘zg‘almag‘an edi. Ammo bu «Tergovchi»da juda qilu qol qo‘zg‘aldi. Qo‘yilg‘aniga bir yarim oy bo‘lub qolg‘ani holda, hali ham maqtash va so‘kishlar to‘qtatg‘ani yo‘q. «Tergovchi»ga baho berishda Maskov bilan Leningrad tanqidchilari ikkiga bo‘lindilar. Maskov so‘kadi, Leningrad maxtaydi. Bu so‘kish va maxtashlar to‘g‘risida gapirmak uchun ham yana ayrim maqolalar yozish kerak. Shuning uchun qisqa qilib shunigina aytamizkim, Maskov munaqqidlari Meyerxo‘ldni «o‘nglashib ketish»da ayblaylar, Leningrad munaqqidlari esa Meyerxo‘ldning «Tergovchi»sidan Gogolning chin ruhini topalar va yangi hech kim topolmag‘an narsalar topilg‘anini da‘vo qilalar. Chinakam, «Tergovchi» bilan «Velikodushnyy rogonosets» orasida shakl jihatdan juda katta farq bor. So‘ngg‘i narsani 200 so‘mga tayyor bo‘lg‘an deb o‘tkan edik. «Tergovchi»ning sahna jihozlariga bir necha ming so‘m ketgan desak xato qilmaymiz. Kiyimlar hammasi toza narsadan, xotin kiyimlari hammasi ipak, boshqa jihozlar ham kino‘larniki qadar boy.

Meyerxo‘ld tiyotrida bu choqqacha parda, dekoratsiya va sahnaoldi fanorlari bo‘lmas edi. «Tergovchi»da parda devorg‘a aylangan. Ravot darvozalar...

O‘yinlarda «Ot o‘yini» (tsirk) va kino‘ning ko‘b ta’siri bo‘lg‘an bu tiyotr, gapning qisqasi, tevarak-atrofnig‘ eng ko‘b mashg‘ul qilayotkan bir san‘at muassasidir. Bu to‘g‘rida bir emas, ko‘b, ko‘b martaba so‘z qilishg‘a to‘g‘ri kelar – hozir so‘zni tamom qilmasdan burun Meyerxo‘ld tiyotrining bizga ta’siridan ikki og‘iz so‘zlab o‘tay.

Bu tiyotrning soddaligi biz uchun kerak, ko‘bchilikka yaqin kelishi yana biz uchun lozim. Bizning xalq tiyotrlari unsurlaridan ba’zilari bu tiyotrdan bor. Shu uchun bizning

yangi tiyotrimiz ham bundan qochib qutulolmaydi va qochmoqchi ham emas, albatta. Balki Maskov dram istudiyasi bu yoʻlda birinchi qadamni qoʻydi: oʻtkan yil Maskov istudiyasida meyerxoʻldchilardan oʻrtoq Sverdlinning taʼlimi bilan «Qorovul uyqusi» degan bir soʻzsiz oʻyin* tayyorlangʻan edi. Endi bu yil esa «Pul undirish»* degan bir kulgi asar tayyorlanib turadir.

«Zarafshon» gazetasining 1927 yil 4 yanvar sonida «Choʻlpon» imzosi bilan bosilgan.

«Adabiyot nadir» maqolalar toʻplamida qayta chop etilgan.

«Zarafshon» gazetasi asosida nashrga tayyorlandi.

Meyerxoʻld teatri (102-bet). «Er yuzi» jurnalining 1927 yil 13 fevral sonida «Choʻlpon» imzosi bilan eʼlon qilingan. «Sanʼat» jurnalining 1991 yil 10-sonida (nashrga tayyorlovchi Sirojiddin Ahmad) va «Adabiyot nadir» toʻplamida qayta nashr etilgan.

«Er yuzi» jurnali asosida nashrga tayyorlandi.

Klara Setkin (1857 – 1933) – Germaniya kompartiyasining asoschilaridan biri.

Lozovskiy (taxallusi, haqiqiy ism-sharifi Solomon Abramovich Dridzo) (1878 – 1952) – sovet davlati arboblardan biri, tarix fanlari doktori.

Slavinskiy, Dumbol, Unshlixt – 20-yillardagi yirik siyosiy arboblar.

Kun Bela (1886 – 1939) – xalqaro kommunistik xarakat aboblaridan biri, venger.

Budyonniy Semyon Mixaylovich (1883 – 1973) – sovet sarkardasi, Sovet Ittifoqi marshali, fuqarolar urushi qahramonlaridan biri.

Semashko Nikolay Aleksandrovich (1874 – 1919) – sovet davlat va partiya arboblardan, sovet sogʻliqni saqlash tizimining tashkilotchilaridan biri.

«Tong qizilliklari» – E.Vexarn asari.

«Misteriya-Buff» – V.Mayakovskiy asari.

«Yoshlar soyuzi» – G.Ibsen asari.

«Balchiqoli» – belgiyalik.

Vexarn Emil (1855 – 1916) – belgiyalik shoir va dramaturg.

Muosir (arab.) – asrdosh, zamondosh.

Norvajli – norvegiyalik.

Ibsen Genrik (1828 – 1906) – norvegiyalik dramaturg.

«Nezlobin teatri» – 1909 yili K.N.Nezlobin tashkil qilgan teatr. Keyinroq bu teatr Meyerxold teatriga qo‘shib yuborilgan.

«Velikodushnyy rogonosets» – belgiyalik dramaturg F.Krommelink (1888 – 1970) asari. 1921 yili yozilgan.

«GITIS teatri» – «Davlat teatr san’ati bilim yurti» (Cho‘lpon izohi).

«Muallim Bubus» – rus dramaturgi A.M.Fayko (1893 – 1978) asari.

«D.E.» – Podgayetskiy asari.

«Er qo‘pdi» («Zemlya dybom») – Martineov va Tretyakov asari.

«Yur, Xitoy» – Tretyakovning «Hayqir, Xitoy» asari nazarda tutilgan.

Qadimgi Ostrovskiy – dramaturg A.N.Ostrovskiy (1823 – 1886) nazarda tutilgan.

Uning

«O‘rmon» dramasi 1871 yili yozilgan.

«So‘zsiz o‘yin» – pantomima.

Muassir – ta’sir etuvchi.

Tafarruj – sayr-tomosha, ko‘ngil ochish.

Ma’ruf Rasuliy (1900 – 1937) – samarqandlik ma’rifatparvar va jamoat arbobi.

3.2.51. Tiyotru Tanqidlariga Ahamiyat (1927)

Bizning chinakam tiyotrumiz qurilish arafasida bo‘lsa ham, bu kunga yetguncha xiyla mazgillar otdiq. Orqamizda taxminan 12 – 13 yilliq havaskorlik yo‘li qoldi. Chin ma’nosi bilan tiyotrumiz emas, sahna bilan oshnolig‘imiz boshlang‘ichlikdan chiqdi. Shu uchundirkim tiyotrumizg‘a endi jiddiy talablar berilib, muhim vazifalar yuklatila boshladi. Demak, biz sahnada (qaytarib aytaman: sahnada!) ancha o‘sdik.

Faqat tanqid jihatimiz tiyotrumiz bilan birga bora olmay yotibdir. Tanqidchilarimiz nima uchundir tiyotru san'atini yaqindan anglayolmag'an holda maydonga chiqadirlar. Buning sababini nimadan aqtaramiz? Menimcha, sahnemiz uning o'z ichiga kirganlar tomonidan zo'r g'ayrat bilan ilgari olib borilmoqda; o'sha sahna xizmatchilarining faoliyati bilan yuksaltirilmakdadir. Ammo sahna ahli, sahnani sevganlar va sevdim deganlar o'yin o'ynalg'an kuni bir tomoshachi qatorida zalga kirib o'ltirib, o'yin bitgach, o'sha kunlik taassurotni ko'tarib mubohasa yo'li bilan uyga qaytadirlar. Erta bilan uxlab turkanlarida kechagi taassurotlaridan hech narsa qolmaydir. Chunki ular o'z ishlariga ketadirlar. Ba'zi bir sahna ahli yoki «san'at muhiblari» tekin belat (kantramarka) olish uchungina san'atga sevgi baslaydirlar. Bu yaramas jarayon hatto tushunchali yigitlarimizni ham, taassufga qarshi, hanuz o'z oqishig'a solib ketmakdadir.

Maqsaddan jindak uzoqlashdiq. Men demak istaymankim, tiyotru tanqidchilari ham haligi «muhiblar» va ahllar orasidan chiqadir, shu uchun tanqidimiz o'yimizdan keyinga qolib boradir. Tanqidni, boshqa bir ta'bir bilan aytsak, yalang «ro'baru kelgan» (случайный) kishilar yozalar. Tabiiy, bundan sahnaning yuksalish va tuzilishiga foyda emas, zarargina keladir. «Zarafshon»ning 425-sonida «Surgun» piyesasining tanqidi* bosilg'an. U, meningcha, tanqid emas, oddiy bir tomoshachining san'atdan yiroq taassurotidan iboratdir.

«Qo'lini unday qilmadi, munday qildi», – degan tanqidlar... «Terazaning sinishi chiroyliq bo'ldi», – degan tahsinlar... 7 – 8 yil burun kelisha kelishardi. Bu kun o'ynalg'an asarning ruhini ochib tashlash kerak. Bu kun qo'yishdag'i asosiy kamchiliklarni ko'rsatish kerak. Bu kun o'ynovchining tubli xato va fazilatlarini ko'rsatish kerak. Bu kun, nihoyat, tamoyil (uklon)larni ochib berib, yo'l-yo'ruq ko'rsatish kerak. Yo'l-yo'ruq ko'rsatish ham yana a'zo-badanni qimirlatishg'a oid bo'lmasdan, umumiy asoslarda bo'lmog'i kerak. U qo'l-oyoq qimirlatish masalalari rejisso'r va o'ynovchining ishidir. «Oh!» «O'ldim!» «Kuydim, yondim!» – deganda mutloq ko'krakni ushlab kerak emas; shunday qilmag'an o'ynovchini ayblash tanqid emasdir. Rejisso'r va o'ynag'uvchi har kimga va har onda o'ziga, o'z shaxsiga yarashar qiliq qildirig'a ixtiyorlidirlar. Bu qiliq va bir harakatni ushlab olib har qayda va har onda shuni qila berish «muhrli» (штampованный) harakat ataladirkim, sahna olamida yaramas fazilatlardandir.

Sahna xizmatchilari sahna muhoblari, sahna ahllari va, umuman, san'at sevganlarning e'tiborlarini tanqidimizning bu qizg'inch ahvoliga jalb qilamen.

«Zarafshon» gazetasining 1927 yil 4 yanvar sonida «Cho'lpon» imzosi bilan bosilgan. «Adabiyot nadir» maqolalar to'plamida qayta chop etilgan.

3.2.52. «Jo'raj Dandin» (1927)

JO'RJ DANDIN

(o'zicha)

Dushanba kuni 7 iyunda Ozarbayjon tiyotr maktabidagi talabalarimiz taniqli Molyerning shu nomdag'i asarini o'ynadilar. Yolg'iz fransiyalilarninggina emas, balki butun dunyoning taniqli kulgi yozg'uvchisi bo'lg'on Molyer shu bilan bizning sahnamizda ikkinchi dafa ko'rinadi. Uning «Xasis» degan asari, Maskov tiyotr maktabimiz tomonidan bultur va uzoq yillari bir martadan o'ynalib o'tgai edi. Bu safar qo'yilg'on asarni yanglish tanlang'on deya olmaymiz. Muni tanlash bilan bokuli talabalarimiz yaxshi ish qilg'onlar. Asar, eng yalgari, bitta-yarimta akto'rni o'sdirishga, tarbiya qilishg'a yaraydi. So'ngra uning qo'yilishida ham o'rta asrlarning qiziq va g'alati tarz (stil) lari bor. Masalan: parda hamma vaqt ochiq turadi. Uyunning boshlanish va tugashini xodimlar e'lon qiladi. O'yunning bir qismi tomoshachilar orasida o'ynaladi. Asarda u vaqt yozg'uvchilarig'a qonunday bo'lib qolg'on ba'zi-bir asoslar kuzatiladi, ya'ni: uchala parda ham bir joyda, bir ko'rinishda ketadi (joy birligi); voqea bir kechakunduz orasida bo'lub o'tadi (vaqt birligi); har kim o'z jupi bilan chiqadi va boshqaboshqalar. O'rta asr tiyotr tarzida yozilg'oni uchun, bu asar, o'zida bizning o'zbek tomoshachilarig'a ancha yaqinlik, nuqtalari topa olar edi. Bu jihatni, hech bo'lmag'onda tajriba yo'li bilan bo'lsa ham tatbiq qilib ko'rilganda, bizning el o'yunlari asosiga yaqin nuqtalarini ishirib qovartirib ko'rsatilganda, yaxshi samara berar edi, balki...

Lekin, tomoshaning eng zaif nuqtasi ham taasufga qarshi, shu «qo'yilish»dadir. Gapning ochig'ini aytganda, bizning maorif komissarligimiz o'z vaqtida yaxshiroq bir rejisso'r uchun kerak bo'lg'on mablag'ni bermagan, bersa ham oz bergan, yaxshi rejisso'r kelmagan, kelgani bo'lsa berilib ishlamagan... Uzun so'zning qisqasi «qo'yilish» jihati ko'b zaif chiqqan.

Yigitlarimiz va qizlarimiz chinakam tirishib o‘ynaydilar. Mumkin qadar to‘la ta’sir berish uchun jonbozliq qiladilar. Shunday bo‘lsa ham, ta’sirning mazasi uncha bo‘lmaydi. Kerakli joylarda talvasa (hayajon) yetmaydi. Balki, chiqmay qoladi. O‘yun yog‘idan juda qiymatli, oltin fursatlar sezilmay o‘tub ketadi. O‘zingiz o‘ylang axir: Karimjon, bizning eng kuchli kuldarguchilarimizdan biri u kulgida ro‘lning ruhiga kiradi, hato ortdirib yuboradi. Shunday bir erkin kuldargichga, kulgidan ko‘ra ko‘brak fojiasi bor bir ro‘lni berganlar. Shu uchun uning fojiali so‘zlari ham, kulgili so‘zlari ham bo‘sh, talvasasiz, ishonchsiz (neubiditelnyy) chiqadi, tomoshachi kulgan bo‘lsa Karim qiziqning gapiga emas,—Molyer adibning lutflariga, tazodlarig‘a, usta gaplariga kuladi; u kulishlar, piyesani to‘ppa-to‘g‘ri o‘qib berilgan vaqtda ham bo‘lmog‘i mumkin. Karimga shu ro‘lning yanglish berilgani, butun asarga ta’sir qildi, chunki, asarning jon nuqtasi o‘sha ro‘lda, asar ismi ham o‘shaning ismida. «Dandin» odam bolalari orasida ko‘b uchrayturg‘on irodasi zaif (slabovolnyy), bo‘shang, landavur kishilarning biridir. Asar, o‘shaning tiriklikdagi fojiasini ko‘rsatadi, ham juda to‘la ko‘rsatadi. Uning kulgili so‘zlari ham ko‘z yoshlari orasidan aytilmagi kerak; ko‘z yoshlari samimiy bo‘lsa, akto‘r ro‘lning ruhiga kirsa, ko‘z yoshlari orasidan tomib ketgan yeng‘il kulgi so‘zlari ham tomoshachini kuldira beradi. Kuldarganda ham talvasa, iztirob bilan kuldiradikim, asl maziyyat shunda.

Kuldarguchi va qiziq Karimjonimiz fojia niqobida chiqqach, albatta uning borlig‘i, asl javhari ochilmadi: shu uchun butun asarda mavjud bo‘lg‘on asllik ko‘rilmadi.

Sahnaning o‘z kamchiliklari ko‘b, muni narkompiro‘sning qulog‘iga shipshitamiz. So‘ngra eng oxirda bir narsani aytib o‘tayin: bu asarni mundan so‘ng qo‘yg‘on vaqtda, uchta qora bolaning «o‘yun boshlanadi» sini birga tushurish kerak.

Ortiqchasi zeriktiradi ham sovuq chiqadi.

Jo‘rj Danden. — «Zarafshon» gazetasining 1927 yil 16 iyun sonida bosilgan.

Molyer — Moler, haqiqiy ismi-sharifi Jan Batist Poklen (1622 — 1673) frantsuz dramaturgi, aktyori, teatr arbobi. Qator komediyalar muallifi, haqli ravishda frantsuz komediyasining otasi sanaladi. «Jorj Danden yoki ahmoq qilingan er» nomli komediyasi 1688 yilda sahnalashtirilgan.

«Maskov teatr maktabimiz tomonidan» — Molerning «Xasis» p'esasi 1925 yil 14 iyulda sahnaga qo'yilgan.

«Asl javhari ochilmadi» — obrazning mohiyati ochilmadi degan ma'noda qo'llanyapti.

3.2.53. «Oydin» (1927)

Iyunning 15-ida chorshanba kuni Boku teatr texnikumidagi talabalarimizning uchinchi o'yunlarini ko'rdik. Bu daf'a tarjima emas, tabdil qiling'on bir asar, Ja'far Jaborzodaning «Oydin» nomli fojeasi qo'yilg'on edi. 25—30 yillik bir tarixga ega bo'lg'on Ozarbayjon turk teatri, bu asarni so'nggi bir-ikki yil ichida repertuvaridan sira tushurmaydi. Hozir munday yaxshi asarlar turk xalqlari sahnalarida barmoq bilan sanaladi. Hatto, bu kun teatr san'atining markazi sanalg'on Maskavda ham yaxshi teatrlar uchun yaxshi asarlar topilmasdan, repertuvar masalasi bosh aylantirguchi masalalardan biri bo'lib yuradi. O'zi yaxshi bo'lsa ruhi (mazmuni) to'g'ri kelmay qoladi, ruhi yaxshi bo'lg'onlarining yozilishi zaif bo'ladi va hokazo... Shunday bo'lg'ondan keyin milliy jumhuriyatlarning sahnalarida yaxshi asarga muhtojlik hammadan ko'b ko'rilib, hammadan ko'b seziladi. Bu, ko'z oldimizda o'tib turgan ahvol.

Jabborzodaning bu asari haqiqatning qoq o'rtasidan kovlanib oling'on bir mavzuni sahnalashdirgan bo'lsa ham, juda ko'ngilchak (sentimental) bir ruh bilan yozilg'on. Asarning shirin va yoqimli tili, boshdan-oyoq odamliq (kosmopolit) fikrlarini to'kib turadi, asarning bosh qahramoni Oydin, tinchimas va to'polonchi, ko'nglidan hamma vaqt odamliq, ayash va qizg'onish tuyg'ularini chiqarib turadi. U, Abdusalimzoda Muhammadhodining «Firdavsi alhomat» degan asaridagi yer yuzi jannatlarini istaydi, dunyoni «oltin» degan balodan qutulg'on qilib ko'rmakchi bo'ladi. Xotini Gultaksin tuzuk-qo'ruq bir ko'ynagi yo'g'lig'idan, lyak ro'molini paranji qilib bekitib yuradi. Oydin bo'lsa o'z eliga Napoleo'n va Chingiz hashamati bilan kirishni istaydi, shuni xayol qiladi... Bu Oydin, asrimizning manxali darvishlaridan; odam aqlli ish qilib, ishlab basharning dardiga malham bo'lish o'rniga—siz... siz... o'zingizning nima ekaningizni bilmaysiz, anglamaysiz! — deydi. Tegrasidagi hammani «bilmaslar» deb o'ylaydi. Holbuki, o'zi o'z xotining uni deb (ya'ni Oydinni deb) nomusini sotishg'a majbur bo'lg'onini bilmaydi. Umri o't aravada o'tgan, fikri tilla soat va tilla uzuklardan

ayrilmagʻon axmoq bir boy xotininiig toʻrt ogʻiz gʻarazli gapiga ishonib, qilcha aybi boʻlmagʻon Gultaksinga boʻlmagʻan ogʻir soʻzlarni tashlaydi. Oydin «shapkali» dedim, Oydin palli bir turkning shapkasi boʻlgʻondan keyin, u «munavvaz» dir, madaniydir. Soʻzlari oltindan qimmat boʻlsa ham, salbiy, yomon, yaramas madaniydir. Dunyo zulmu jabrga toʻlgʻon boʻlsa, achchiq qilib, «voʻdka» ichish kerak ekanmi? Bitga achchiq qilib toʻnni kuydirish lozim ekanmi? Jabru zulmda entikkan odam bolalarining alamlarini oz boʻlsa ham, jindek boʻlsa ham yengillatish har bir sogʻlom kishining qoʻlidan keladi-ku. Olaylik Davlatbek boyning zovutidagi ish tashlashni: ishchilar ish tashlagʻonlar bola-chaqalari bilan och yotalar boy hammasini zovutdan haydamakchi, bechora ishchilar nima qilishlarini bilmaydilar, ularga yoʻl koʻrsatish kerak: Yoʻlni kim koʻrsatadi? Bilganlarmi? Bilganning biri va kattasi Oydin boʻlsa, bolgʻani olib u bilan gaplashadi, unga «sen bilmaysan» deydi: Zovutgʻa oʻt qoʻymoqchi boʻladi, qoʻyolmaydi, boshqalar qoʻyib yuborsa, «suv bering, suv! Madaniyat kuydi!» deb boqiradi... Munday bashariyat xodimi bilan haligi ha deb «jahannamga» deb yura turgʻon jinni ishchining orasida nima farq bor? Nima farq?

Bu asarni tekshirib oʻltirmoqchi emasman, u koʻb choʻzilib ketaturgʻon narsa. Munga gazeta betlari torliq qilib qoladir. Asarni bir necha dafʻa oʻqib, koʻrib soʻngra durustroq tekshirmak mumkin. Hozircha men bosh qahramon toʻgʻrisida kerak deb olganim gaplarni aytib ketdim.

Endi oʻynalish jihatiga kelsak, yana burungʻi gapni qaytarishgʻa toʻgʻri keladi. Talaba holidagʻi yigitlarimiz uchun bu asar ogʻir. Ayniqsa, Oydin bilan Gultaksinning roʻllari juda kuchli va mohir aktoʻrlar talab qiladi. Oydin bilan Gudtaksinni oʻynagan aktoʻr oʻsadi, tez oʻsadi; u ikki roʻl, tarbiya berguvchi roʻllardandir. Shuning uchun yuhorida taʻrif qilingʻon Oydinni biz bu dafʻa qoniqib koʻra olmagʻon boʻlsak, bilmadim kimni ayblashgʻa toʻgʻri kelar ekan. Mencha hech kimni... Shubhasiz bu kecha Oydin roʻlini oʻynagʻon Rahimberdi, soʻngroq oʻsadi, lekin, «bu roʻl oʻshaniki boʻladi» deyish ham mumkin emas. Aynihsa, Gultaksin roʻlidagi qiz Nazira, u hali ham umud beradi. Boy roʻlidagi Sayfi qori juda yot koʻrindi. Demak, merosxoʻr boybachcha; u holda uning buzuqligʻi oʻtkur qilib koʻreatilsa boʻlar edi. Boyning xotini roʻlidagi qiz sahnada oʻzini erkin tutadi, bu birinchi muvaffaq boʻlish demakdir, Boshqalar oʻzlariga yarasha tekis oʻtdilar. Qoʻyilish va ziynat jihatlaridan kamchilik koʻb boʻldi.

Oydin — «Zarafshon», 1927 yil 20 iyun.

Tabdil — a., o'zgartish, almashtirish. Bir-biriga yaqin tillardagi asarlarning tabdilini tarjima deyilmaydi. Bu o'rinda ozarbayjon turkchasidan o'zbek turkchasiga almashtirish nazarda tutiladi — tabdil shu.

Ja'far Jabborzoda (1899—1934) — ozarbayjon dramaturgi, rejisser, teatr arbobi. «Oydin» pesasi 1922 yilda yaratilgan.

Rahimberdi — R. Pirmuhammedov (1897—1972), o'zbek teatri va kino aktyori, SSSR xalq artisti.

Nazira — Nazira Aliyeva, 1912 yilda tug'ilgan, o'zbek aktrisasi, O'zbekiston SSR xalq artisti.

3.2.54. «Malikai Turondod» (1927)

(Maskavdagi dram maktabimizning ishlaridan)

Karlo' Xo'tsi...

Vaxtang'o'f...

Avvalgisi milodning 1806 nchi yilida o'lib ketgan — italiyali bir fojjanavis.

Keyiigisi 1921 nchi yillarda yosh turib o'lib ketkan maskavli bir rejissurdir.

Xo'tsi Italiyada «xalq kulgilari» degan yo'lni avj oldirmoqchi bo'lg'on mashhur Sakkining jahongashta, sayoq teatr to'dasi bilan birga o'sha yo'lda cholishqon kishilardan edi.

«Xalq kulgilari» degan yo'l o'zimizning qizqlarimiz tutqon yo'lg'a birmuncha yaqindir. Uida ham mashhur, tanilgan qizqlar bo'lar edi, ularning ismlari (Pantaluni, Birigalla, Tiruffaldii va boshqalar) butun Italiyaga ma'lum edi. O'ynaladirg'on har bir asarda o'sha qizqlarg'a loyiq ro'llar bo'lardi; asarda uning bir qahramoni sifati bilan o'ynay beralar lekin asl o'z ismlarini hamma piyesalarda saqlab qolarlar edi. Shu uchundirkim, Xo'tsining «Turondod»ida uchrag'on ismlar uning «Ilon xotin» degan asarida va umuman, boshqa asarlarida ham uchraydi. Hatto undan burunroq (1793 da) o'lgan Karlu Galdo'ning asarlarida ham (chunonchi: «Ikki boyg'a bir qarol» da) haligi

mashhur qiziqlardan Pantalo'ni, Truffaldin va Birigallalarga uchraymiz. Ular sahnaning hammavaqt ko'rina turg'on tanish yuzlari, chehralari bo'lg'onlari uchun «maska» (niqob) nomini oldilar. «Komedi darlort» deganlari «Niqobdorlar qiziqchilig'i» degan mafhumni onglatadi. U qiziqarning yana bir xususiyatlari ijodchi bo'lishlarida edi. Ya'ni asl piyesada ularning so'zlari kam bo'lib, kerak joyda ular o'sha zamonning qiziq gaplaridan qo'shib so'zlar edilar. Ular kuchli ijodchi bo'lg'onliqlaridandir, tomoshachilarni hamma vaqt piyesada yozilmag'on so'zlar bilan kuldirib kelganlar.

Butun dunyo miqyosida shuhratga ega bo'lib qolg'on Yevgeniy Vatang'o'fning 3 mashhur «tuzma»[\[1\]](#)sidan biri o'sha Karlo' Xo'tsining «Malikai Turondod» degan asari edi. Bu asar Vaxtang'uf nomidagi teatrdan shu yil qishda 500 nchi marta qo'yilishining to'yini qilib o'tkazdi. Har yakshanba kuni kunduzi, umuman ko'b bayramlarda bu asar to'qtovsiz qo'yilib turadi. Hamma vaqt tomoshachilar bilan teatr sahni liq to'la bo'ladi...

«Agar yosh turib o'lib ketmasaydi, chinakam inqilob teatrini yaratqon bo'lar edi», deydilar uning to'g'risida. Chinakam quvvat va qudrati endi ochilib kelayotqonda juda yosh o'lib ketdi. «Ming gulidan bir guli ochilmasdan» so'ldi bechora.

Inqilobni ko'plardan burun qabul qilib, unga unab, u bilan ishlamakka bel bog'lag'on Vatang'o'f inqilobdan burun yozilg'on asarlarga — o'yin yo'li bilan — inqilob unsurlarini payvand qilardi. Bolchiqli Meterlinkning «Anton avliyoning karomati» degan asarida. Vaxtang'o'f yuqori tabaqa odamlarini juda qattig' masxara qiladi. Unda «burjuazi»ning turli rangdagi kishilari eng olchoq qiliqlar bilan ko'rsatiladilar.

«Gabelma» degan yahud teatri uchun qo'yib bergan asarida, «Hadebuk»da yahud xalqining necha yuz ming yilliq alamlarini juda o'tkur qilib ko'rsatadi.

Xo'tsining «Turondod» degan asari erga tegishni istamagan va erkakdan jirkangan «nozli» bir xitoy malikasini tasvir qiladi. Qizning otasi Xitoy xoqoni Altaum qizining «nozi» uchun hadeb bosh kesdiradi. Qizining erga tegmak uchun qo'yg'on sharti — uchta jumboq (tobishmoq) ni hal etib berishdir; hal etkanlar — qizni olalar, eta olmag'onlar — boshlarini kesdirtalar... Astarxondan bir no'g'oy xonining o'g'li borib, jumboqlarni topquncha qancha yigitlarning boshi ketadi. Bu o'zimizning eski Sharq hikoyasi majmualarida («Haft paykar»larda) uchrab yurg'on xayoliy hikoyalardan bittasidir. Mavzu e'tibori bilan bu asar foje'dir, qo'rqinchdir. Lekin boyag'i Italiya qiziqalaridan bir nechtasi aralashib qolg'on uchun bir necha joyda yaxshi kulgilar beradir. Asarning

tubandagi qiziqlik xususiyatiga «niqoblar qiziqchilig'i» yo'lining ijodiy imkonlariga juda chuqur tushungan Vaxtang'uf qo'rqinchli, foje'li asarni juda qiziq bir kulgiga aylantirdi.

Asarning mavzuini, rejasini, mafhumini o'zgartmasdan yangi shakl berdi; o'yun, tuzma va mafhumni chuqur onglash yo'llari bilan asarni boshqa qolibqa soldi. Asardagi qiziqalar, bukun ham o'sha qadimgi ismlarini taniganlari holda, bu kunning tomoshachisini bu kunning mavzulari bilan kuldiralar. Shuning uchun Xitoyning necha ming yil burung'i turmushidan oling'on, balki yolg'iz xayol mevasi bo'lg'on bu qadim asarda... bu kunning radiosi, futo'g'irof mashinasi, anket to'ldirishlari to'g'risida so'zlanadi; o'sha muyumlarning o'zlari sahnada ko'rinadilar...

Vaxtang'o'f tuzmasining yana bir to'b tilagi: xurofotdan tomoshachini sovutmoqdir. Ya'ni asar bo'lg'on bir voqeaday emas yaxshi, yengil, silliq va tekis o'ynalg'on bir uyunday ko'rinadi.

Vaxtang'o'f bizga — tomoshachilarg'a butun asar bo'yicha «Ishanmang! Ishanmang! Bu—bo'lg'on gap emas! Yolg'on bir hikoya! Bu «o'yun» deb turadi. Shu uchun o'ynag'uchilar (qiziqalardan boshqalari) tugal sahna kiyimi kiyib lozlarini bo'yab chiqmaylar. To'g'ri, o'z kiyimlari bilan chiqalar-da, tomoshachilar oldida mayda-chuyda lattalarni u yer-bu yerlariga ilib, tashlab, bog'lab... xitoy ertagisining qahramonlarig'a jindak o'xshab olalar... Jindak! Biz, tomoshachilar Altaum podshoh ro'lini o'ynag'on Uyg'urni, shahzoda o'ynag'on Abror bilan Hojiqulni, qiz ro'lidagi Tursunni, Sora, Zamira, Bahrinisa va boshqalarni bahuzur tanib o'ltiramiz... Bizni shu hikoyatga ishantirmaslik uchun o'yun yo'li bilan ham birmuncha choralar ko'rilgan.

Maskavdagi dram maktabimiz bu yil shu asar ustida ishlamakchi bo'ldi. Vaxtang'o'fning shogirdlaridan Simo'nif rejisso'rliqqa chaqirildi. U Vaxtang'o'f teatri o'ynovchilaridan ikki kishi Talchanif va Basif o'rtoqlarning ko'magi bilan ishga boshladi. Asarning tarjumasini kaminaga topshirilg'on edi. Qofiyasiz lekin 11 hijoli vazn bilan tarjuma qilib chiqishqa muvaffaq bo'lindi. Albatta istudiya «ish» deb turg'on vaqtda o'ylayib-netib, ishlab-tuzatib o'ltirishqa to'g'ri kelmadi. Bu uning boshqa o'yunlari qatorida bir o'yuni bo'ladi. Lekin asar tayyorlanmoqda; kelasi yil teatr faslida yosh jumhuriyatimizning yosh poytaxti u asarni ko'ra oladi. Munga ishonamiz.

Asar navbatdagi bir piyesa qo'yilishi kabi qo'yilmasdan, fan-tahlil yo'li bilan qo'yildi desak bo'ladi. Rejisso'r va uning emakdoshlari u asarni sahnaga qo'yib berish

uchun emas, o'sha asar ustida istudiya talabalariga sahna darsi berish uchun ishladilar. Shu uchun bu asar bizning sahnimizda ortiqcha hurmat qozonolmog'onda hamki, sahna kuchlarimizning yuksalishi va o'sishi uchun katta xizmat qilg'on bo'ladi. «Sahnimizda hurmat qozonolmog'onda» dedim, bundan maqsadim shu: Maskavda jahonlar qadar dong topqon bir asar bizda balki juda xor bo'lar: Maskav tomoshachisig'a sira yoqmag'on bir narsa bizda katta hurmat topar, sevilar. Bu farq har kim uchun ochiq va ravshan bo'lg'on farqdir. Munda asarning yolg'iz bir dars quroli bo'lg'onini ko'z oldida tutish kerak. Io'qsa, o'tkan yildagi kabi yanglish tushunchalar bo'lmog'i mumkin. Ya'ni, o'tgan yil dram istudiyamiz ruschadan tarjuma asarlarni ko'nrak olib borg'oni uchun hajviy «Mushtum» da jiddiy koyishlar bo'ldi. «O'z turmushimizni keltirmagan!» dedilar. U asarlariing rus rejissurlari tomonidan maktabda tayyorlang'on darsliklar ekani tushunilmadi. Munosabat kelgan vaqtda shu yerni picha oydinlashtirib o'tishni lozim ko'rdim.

[1] «Tuzma»ni «postanufka» o'rnig'a ishlatdim. (Ch.)

Malikai Turondot — «Maorif va O'qitg'uvchi» jurnalining 1927 yil 5-sonida bosilgan.

Karlu Xo'tsi — Karlo Gottsi (1720—1806), italyan dramaturgi. K. Gottsi teatr san'atida yangi janr — fyab (ertak) janrini boshlab berdi. Ularning ichida eng mashhurlaridan biri «Malikai Turondot» (1762) dir.

Vaxtango'f — Vaxtangov Yevgeniy Bagrationovich (1883—1922), rus rejisseri, teatr arbrbi. «Malikai Turondot» asarini Vaxtangov 1922 yilda sahnalashtirgan, bu uning so'nggi postanovkasi edi.

Ho'tsi... Sakkinig jahongashta, sayoq teatr to'dasi bilan birga o'sha yo'lda chalishqon kishilardan edi» — K. Gottsi, italyan xalq san'atiga, xususan, niqoblar komediyasiga chuqur muhabbat bilan qaragan. U zamondoshi K. Goldonini niqoblar komediyasini soxtalashtirishda ayblab, unga oppozitsiyada turgan. Sakki — niqoblar komediyasida qatnashgan italyai aktyorlari oilasi. Maqolada ulardan eng mashhuri — Antoiio Djovani Sakki nazarda (1708—1788) tutiladi. Bu aktyor K. Goldoni bilan

do'stona munosabatda bo'lgan. Goldoni uning uchun maxsus uchta stsenariy yozgan, ulardan biri «Ikki boyga bir qarol» o'zbek sahnasida o'ynalgan. Demak, yuqoridagi gappi shundan kelib chiqqan holda tushunish, lozim.

Pantalo'ni, Birigalla, Tirufaldin — Pantalone, Brigella, Tru faldino — «iiqoblar komediyasi» teatrining doimiy personajlari.

«Komedi darlort» — to'g'risi «komedi dsl arate» niqoblar komediyasi.

«Bolchiqli Meterlink» — Moris Meterlink (1862—1949), belgiyalik shoir, dramaturg, faylasuf. 1896 yildan Frantsiyada yashagan. «Anton avliyoning karomati» asari 1903 yilda yozilgan. Meterlinkning inqilobgacha yozilgan pesalaridan aksariyati rus sahnasida o'ynalgan. M. Meterlink 1911 yilda Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan.

«Gabelma» degan yahud teatri — «Gabima» nomli yahudiy teatr studiyasi 1918 yilda tashkil topgan, ibroniy tilida spektakllar qo'ygan. Ozigina vaqt studiyaga Vaxtangov rahbarlik qilgan, «Gadibuk» tragediyasini shu yerda sahnalashtirgan.

Hojiqu'l — Hojisiddiq Islomov (1893—1933) ilk o'zbek aktyorlaridan, Moskva dramstudiyasini tugatgan. «Turondot»da Pantalone rolini o'ynagan.

Tursun — Tursunoy Sayidazimova (1911 — 1929), ilk o'zbek aktrissalaridan. Moskva dramstudiyasida o'qigan, 1929 yil Buxoroga gastrol chog'ida o'ldirilgan.

Sora — Sora Eshonto'rayeva (1911 yilda tug'ilgan), mashhur o'zbek aktrisasi, SSSR xalq artisti. 1927 yildan beri Hamza teatrining yetakchi aktyorlaridan.

Zamira — Zamira Hidoyatova (1909—1990), mashhur o'zbek aktrisasi, O'zbekiston xalq artisti.

«Vaxtango'fning shogirdlarida Simunif..» — Simonov R. I. (1899 — 1968), rus aktyori va rejissyori, SSSR xalq artisti. Vaxtangovning shogirdlaridan, 1924 yildan uning nomidagi teatr rejissyori.

Talchanif — Tolchanov I. M. (1891 — 1981), rus aktyori, SSSR xalq artisti.

Basif — Basov O. N. (1882—1939), rus aktyori, 1919 yildan Vaxtangov studiyasi) keyin teatrda ishlagan. Nomi zikr etilgan aktyorlarning har uchchovi Vaxtangov sahnalashtirgan «Turondot»da qatnashib, rol o'ynagan.

3.2.55. E'tiroz (1927)

O'ZBEKISTON IJTIMOIIY SHO'ROLAR JUMHURIYATINING IKKINCHI QURULTOYI MUHTARAM RAYOSAT HAY'ATIGA CHO'LPON (ABDULHAMID SULAYMON) TOMONIDAN E'TIROZ

Muhtaram qurultoyning ishlariga ma'zur vajhlar bilan bo'lib, yaqindan aralasha olmaganim uchun taassuf qilaman va siz muhtaram hay'atdan o'tinamankim, mening quyidagi arizamni muhtaram qurultoyga yetkazsangiz ekan.

Ulug' Oktyabrning avvallaridan beri ishchi-dehqonlarning inqilobiy hukumatlari tomonida bo'lib maorif va madaniyat sohalarida qo'limdan kelgan qadar samimiyat bilan ishlab kelganim ma'lumdir. Vatandoshlar urushining eng qizg'in davrlarida, shonli qizil askarning «Perekop» muzaffariyati damlarida kommunistlar firqasi tomonidan ishlatilgan bir gazetaning (o'sha vaqtning eng so'l gazetasi) — «Rosta»ning boshida turib, qo'ldan kelgan qadar inqilobga va uning yengishiga xizmat qilganman. Bu Toshkentning xamma sho'ro va firqa ishchilariga ma'lumdir. Undan so'ng boshqa gazeta, jurnallar va nihoyat teatr ishlarida ham, shu ishlarning rahbari bo'lgan siyosiy idoralar nazoratida, o'shalarining ko'rsatgan yo'llari bilan pshlab kelganman. Bular ham har qaysisi o'z kishilariga ma'lum.

So'nggi ikki-uch yil orasida shoirlik va yoshlik mayllari bilan ba'zi bir xatolarim bo'ldi. Chunonchi, millatchilik va vatanparastlik ruhida she'rlar va narsalar yozib, ba'zi joyda shu yo'lda so'zlaganlarim ham bo'ldi. So'ng vaqtda, ayniqsa, Moskvada o'qigan vaqtlarimning so'ngida o'z xatolarimga o'zim ham tushundim.

U yozgan narsalarim va so'zlagan so'zlarim, kambag'al va yo'qsullar dushmanlarining foydasiga xizmat qilganini bildim. Bashariyatning umumiy saodati, ezganlar va boylarga qarshi ezilganlar va yo'qsullarning kurashida ekanini angladim. Dunyoda asosan ikki qarama-qarshi jabhaga bo'lingan boylar bilan kambag'allarning kurashida haq va haqiqatning kambag'al va yo'qsullar tomonida ekaniga qanoat qildim. Mundan so'nggi ishimda shu qanoat va ishonchimni asos qilib tutmakka qaror berdim.

Mundan so'ng shu yo'ldagi azmimni ish bilan ko'rsatib, ish orqasida haligi xatolarni ishchi-dehqonniig ko'nglidan ketkazishga harakat qilaman.

Mundan soʻng oʻz faoliyatim uchun oʻzim sevgan teatr sohasini olib, unda yaqinda (shu yil) RKP(b) Markaziy Komiteti tashviqot-targʻibot shoʻbasi yonida boʻlgan teatr maslahat majlisining qarori asosida, oʻshani dastur qilib ish qilishimni arz qilaman.

Eʼtiroz. — Mazkur xat «Maorif va Oʻqitʻuvchi» jurnalining 1927 yil 12-sonida eʼlon qilingan. 20-yillarning oʻrtalariga kelib Choʻlpon ijodidan gʻoyaviy xatolar qidirish, uni yigʻloqilikda, burjua mafkurachiligida ayblash ruhi bilan sugʻorilgan qator maqolalar eʼlon qilindi. Umuman, shu vaqtga kelib siyosiy vaziyat ancha kesknlashgan, vulgar sotsiologik tanqid hujumga oʻtgan edi. Adib A. Qodiriyning ayni shu vaqtda hibsga olinganini eʼtiborga olsak, bular kelgusidagi qatagʻonlarning bosh repetitsiyasi ekanini anglash qiyin emas. Ayni shu sharoitda Choʻlpon madaniyatchilar qurultoyi rayosatiga ushbu xat bilan murojaat qilib, oʻlgaing xizmatlarini eslatadi, «gunohlarigʻa tavba» qiladi.

«Qurultoyning ishlariga maʼzur sabablar bilan boʻlib, yaqindan aralasholmaganim uchun taassuf qilaman...» — albatta, kurultoy sogʻlom vaziyatda, ijodiy fikr almashishda oʻtganida Choʻlpop «maʼzur sabab»larni roʻkach qilmasdan, qurultoyda jon-dildan ishtirok etgan boʻlar edi.

«Perekop muzaffariyati damlarida...» — 1920 yil 7 noyabrda Qizil Armiya qoʻshinlari Sivash qoʻltigʻidan kechib oʻtib Perekopni egalladilar va Vrangelnig qoʻshinlari 16 noyabrga kelib batamom tor-mor qilindi. Bu vaqtda Choʻlpon Toshkentda «RosTA» gazetasiga (bir sahifalik devoriy gazeta) muharrirlik qilar edi.

3.2.56. «Yana Uylanaman» (1927)

(Maskavdagi dram istudiyamizning bu yilgi ishlaridan)

— Yusufjon akam sahnada!

— Mashhur qizigʻimiz Yusufjon aka Moskvaga kelibdirida biror sahnada qiziqlik qilibdir. 1923 yilda boʻlib oʻtkan butun ittifoq dehqonchilik koʻrgazmasiga aralashqon Yusufjon akam oʻshanda Maskav sahnasiga (toʻgʻrisi: maydoniga) bir qur chiqqon edi. Demak, bu yangilik boʻlmaydi. Yangilik shundadir, bu choqqacha qiziq sifatida sahna va maydonlarga chiqib kelgan Yusufjon aka, bu yil Maskav sahnasiga (sahnasiga!)

muharrir, yozg'uvchi, foje'anavis sifatida chiqdi. Bu kungi suhbatimiz ana o'sha to'g'risida.

Yusufjon akamning har qayerda necha yillardan beri aytib kelgan bir kulgi hikoyasi bor. Unda, bir imom domlaning — nomoz vaqtida g'alati hiyla qilib mahalladan ikki yillik haqqini undirib olg'onlig'i aytiladi. Yusufjon akaning so'zlashida bir necha og'izdan oshmag'on bu hikoya, mazmun va mavzui jihatidan qiziq va boydir. Bu hikoyaning «avji joyi» g'alati bir «qo'rqinch» (tryuk)ni ko'rsatadi. Rejani yaxshi chizib, uni bir adabiy hikoyaga aylantirganda go'zal narsa chiqar edi. Men shunday qilarman deb o'ylab yurar edim.

Shu yilgi o'qish mavsumida Maskav dram istudiyasi, mashhur Meyerxuld teatri akturlaridan o'rtoq Sverdlinga, bir mustaqil asarning «tuzma» (*postanovka (Ch.)*) sini topshirmoqchi bo'ldi. Tarjima asarlar yetarli bo'lmog'onlig'idan asl (original) asar qo'ymoqchi edilar. O'rtoq Sverdlin, istudiyaning ko'rsatishi bo'yincha, menga yo'liqdi. Men unga Yusufjon akam hikoyasining qisqarg'ina mazmunini aytib berib edim, ma'qul bo'ldi va boshi-ketiga ko'rinishlar qo'shib tezlik bilan yozib berishga buyurdi. Ana shu bilan «Yana uylanaman!» degan — 3 parda 7 ko'rinishli asar maydonga chiqdi.

Shu yil aprsl oyida o'sha asar Maskavda ko'pchilikka ko'rsatildi. Butun ntifoq sho'rolar qurultoyig'a kelgan qiymatli vakillarimiz ham kerakli bo'laklarini ko'rdilar. Kelgusi qish mansumida asar O'zbekiston poytaxtida ko'rsatilsa kerak.

Asarning «katta mashqi» (general repetitsiyasi)ni ko'rgan o'rtoq Fevralskiy (markaziy «Pravda» gazetasining teatrshunos muharriri) «Pravda»ning 92 nchi sonida uning tuzmasi to'g'risida mana bunday deydi: tuzmachi L. Sverdlin, ispektaklda Ovrupo va o'zbek teatrchiligidagi^[1] unsurlarni birga to'plag'on. Ya'ni: bir tomondan Sharqqa xos qiziq harakatlar bergan, ispektaklni raqs, ashula va cholg'ilar (tanbur, dutor, childirma, nog'ora, karnay va boshqalar) bilan to'lg'izg'on: ikkinchi tomondan Sharq xalqining o'ltirib gaplasha berishdagi «zerikdirish» ta'sirlaridan ispektaklni qutqarg'on. Lekin, gaplasha berish va sekin qimirlashdan qochilg'on vaqtda albatta, juda ihtiyot bilan qochilg'on: Sharqqa xos u ahvolning tasvirlari xali ham ispektaklda bor. O'rtoq Sverdlin, o'zbek turmushi bilan oshnalig'i orqasida, turmushning eng qiziq onlaridan bir necha parchalar ko'rsatgan (machit oldidag'i ko'cha, boyni hadim qilish, to'y kabi), so'ngra yoshlarni eski urflardan yiroqlasha borg'onini kesatib o'tkan.

Ispektakl, rejissurlik jihatidan qaragʻonda, eslilik bilan, qiziq qilinib va shu bilan birga koʻpchilikka onglashilarlik ravishda qoʻyilgʻon. Sahnaning yasalishi shartli (uslovno) va sodda (hammasi boʻlib 130 soʻm ketgan)».

Oʻrtoq Fevralskiy, ispektaklga aralashqon akturlarga ayrim-ayrim toʻqtamasdan, umumiy suratda mana bu bir necha ogʻiz gapni aytib oʻtadi:

«Yosh akturlar juda qiziqib oʻynaydirlar; zoʻr qobiliyatlari boʻlgʻon bir necha akturlarni koʻrgandan keyin, Sharqning xalq ommalari orasida qanday boy artistlik kuchlari boʻlgʻonligʻini koʻrasan».

Oʻzbekistonda sahna koʻrmasdan turib, asar va uning tizmasi toʻgʻrisida bundan ortiq gapirib boʻlmaydi. Bu yerda shunigina aytib oʻtish lozimdirkim, oʻzbek teatri — hali yosh va bola boʻlishigʻa qaramasdan — turli teatr maslaklari bilan amaliy tanishishda keng yoʻl bilan bormoqdadir. Maskav, dram istudiyasi, bu yerning teatr olamiga gʻalvalar solgʻon bir gʻalati oqim — Meyerxuld oqimini — oʻz turmushigʻa olib koʻrsatmak bilan, qiziq bir tajriba yasaydi. U oqimning bizdagi yoʻqsullar ommasiga qanday taʻsir qilish, yoqib-yoqmasligʻi, shu yil qishda anglashiladigʻon «sirlar»dan. Qoʻklam keldi, yoz navbatda. Istudiya oʻktabrning oʻn yilliq toʻyida chinakam sahna koʻradurgʻon bu asarining «mirzosi» (muharriri demayman!) Yusufjon akaga, tuzmachi Sverdlinga, rejissur-koʻmakchi Lutfulla, cholgʻi rahbari Miroʻnuf, suratchi Yefiminko oʻrtoqlargʻa oʻzining minnatdorchiligʻini bildiradi.

[1] Bundagi «teatrchilik» harakatlarning turmush qonunlariga emas, teatr qonunlariga muvofiq kelishi maʼnosidadir.

Yana uylanaman — «Er yuzi» jurnali, 1927 yil 23-son.

Yusufjon aka — Yusufjon qiziq Shakarjonov (1869 — 1959), mashhur qiziqchi, oʻzbek xalqining ardoqli sanʼatkori, Oʻzbekiston SSR xalq artisti.

Sverdlin Lev Naumovich (1901—1969) — rus aktyori, SSSR xalq artisti. V. Meyerxold shogirdi. 1924—1931 yillarda Moskvadagi oʻzbek davlat dramstudiyasida teatr sanʼati sirlaridan saboq bergan.

3.2.57. O‘zbek Davlat Truppasi (1928)

Eski shahar ijroqo‘mining yordami bilan o‘zbek davlat truppasi va qishliq «Turon» binosi yaxshi yo‘lg‘a solinib kelmakdadir. Ijroqo‘mdan belgilangan vakillarning tashabbusi orqasida hozir «Turon» sahnasining dekoratsiyalari uchun ikki rassom ishlab turadir. Sahnaning boshqa kam-ko‘stlari uchun yana ikkita duradgor usta solindi. Bundan so‘ng sahnada qor, yomg‘ir yog‘dirish, oy-kun chiqorish, shamol, bulut qo‘zg‘otish, yorug‘lik, qorong‘ilik qilish uchun kerak bo‘lg‘on asboblar buyurtilmoqdadir. Shu ishlarning hammasi yanvarning yarimlarida tamom bo‘lgusidir.

Dekoratsiyalarning ko‘payishi, jihozlarning ortishi sahnaning tuzalishi natijasida Eski shahar xalqi yanvar oyidan boshlab g‘oyat jiddiy va zo‘r san‘at asarlarini tomosha qilmoqqa muvaqqat bo‘ladilar. Yanvar oyida dekoratsiya va yangi jihozlar bilan to‘la mukammal qilinib o‘ynalaturg‘on asarlar shunlardir.

7 va 8 yanvarda turk adiblaridan Shamsiddin Somibekning qadim eron asotiridan olib yozg‘on «Kovai ohangar» otli tomoshosi 14 yanvarda mashhur nemis adibi Shillerning «Makr va Muhabbat»i, 16 yanvarda mazkur adibning «Bosmachilar»i, 21 va 22 yanvarda G‘ozi Yunusning Eron asotiriga oid «Zahhoki Moron»i, 28 yanvarda yana Shillerning «Bosmachilar»i qo‘yilg‘usidir. Bu asarlar madaniy millatlarning eng yuksak sahnalarida ham ko‘p o‘ynalaturg‘on, jiddiy va og‘ir narsalardir. Bunlarni o‘ynamoq, xalq oldida shu qadar jiddiy narsalarni jonlantirib ko‘rsatmak bizning yosh truppanimiz uchun katta bir imtihon kabidir. O‘zbek truppasi shu narsalarni o‘ynamoq bilan o‘z kuchiga bir ko‘rish (manevra) yasab o‘tkan bo‘ladir.

O‘zbek truppasi fevral oyi va undan so‘nggi oylar uchun ham «Farhod va Shirin», «Yorqinoy», «Chin Temur botir», «Uzunquloq bobo», «Shayx San‘on» kabi jiddiy asarlarni belgilamishdir.

O‘zbek davlat truppasida — «Yangi Farg‘ona», 1928 y. 22 oktyabr.

Muvaqqat — matbaa xatosi bo‘lsa kerak, muvaffaq.

Qadim ochun — qadimgi dunyo, antik dunyo.

Shiller (1759—1805) — nemis shoiri, dramaturgi, san'at nazariyotchisi. «Bosmachilar» — to'g'rirog'i, «Qaroqchilar» dramasi 1781 yilda, «Makr va muhabbat» 1784 yilda yozilgan.

«Farhod va Shirin» — Xurshid pesasi.

«Uzunquloq bobo» — maqola mazmunidan anglashiladiki, Cho'lponning mazkur pesasi sahnalashtirilgan yohud shunga tayyor bo'lgan.

«Chin Temur botir» — bu o'rinda qaysi asar nazarda tutilganini aniqlashga muvaffaq bo'lmadik.

3.2.58. Tursunoy Sahnada (1928)

«...ba'zida allanimalarni umid qilg'an bo'lasan kishi, lekin baxtning shohi etagi sira tutqin bermaydi...»

(«Ikki boyg'a bir qarol» piyetasida Klariche – Tursunoyning so'zlaridan»)

1

«Ikki boyg'a bir qarol» piyetasida Klariche ro'lini har to'g'rida yaxshi va jonli qilib o'ynag'an Tursunoy Klarichening shu alamli so'zlarini sira ta'sirli qilib ayta olmas edi. Bu qisqag'ina jumla, agar yaxshilab aytilganda, o'z tilagiga erisha olmag'an bir qizning og'ir fojiasini har qanday tosh ko'ngillarga ham sezdira oladi; har qanday metin yurakni ham bir qadar qaltirata oladi. Ammo bu jumlaning Tursunoy o'ynag'an Klarichedan eshitganlar necha marta eshitgan bo'lsalar hammasida ham hijir alam ta'siri(ni) ololmadilar, juda bo'lsa yengilgina bir kulib qo'ydilar... Bizning bu gaplarimizdan Tursunoyning hunarsizligini anglamoqchi bo'lg'anlar bor esa shoshmasinlar!

«Bir qarol»ni sahnaga qo'yg'an kishi – rejisso'r so'nib borayotkan Dorabek (feodal) oilasining erka va nozli qizi Klarichega shunday bir tabiat va xulq bergan edikim, uning dunyo-dunyo alam va iztiroblari ham hech kimda hech qanday marhamat sezgisi qo'zg'atmas edi. Demak, o'z muallimining shu mafhumda* bergan ro'lini shogirdi Tursunoy juda yaxshi bajarib chiqqan: shunday alamli bir jumlaning aytgan vaqtida uni hech kim qizg'anmag'an.

Zotan, Tursunoyning o'z tabiati va xulqi shu edi. Uni ko'rgan vaqtlarimda men hamma vaqt shoirning shu to'rt yo'l baytini eslar edim:

Turmushning o‘zisiz deya olmayman,
 Chunki yuzingizda doim jilmayish,
 Qayg‘i-alamlarni ermak qilasiz,
 Ehtiyoj qoshida go‘dak bolasiz...

Tursunoy juda jonli va sho‘x bo‘lsa-da, «turmushning o‘zi» emas edi, chunki u «doim kulib va jilmayib» yurar edi, holbuki, turmush hamma vaqt va har kim uchun «o‘yin-kulgi» emasdir; unda «echkiga jon qayg‘i, qassobg‘a yog‘» degan hikmat hali ham butun dahshati bilan hukm surib keladi. Dunyoning yolg‘iz oltidan biridagina ezilganlar ezganlarga qarshi qo‘zg‘alib, yoruq dunyo tuzish yo‘lida ish boshladilar; jiddiy, astoydil va hayajonli ish boshladilar, lekin dunyoning oltidan besh hissasida haligi hikmatni haq deganlar hukm surib keladilar, hukm! Mana shu uchun «doim o‘yin-kulgi»dan bo‘shamag‘an, hamma vaqt «qayg‘i-alamlarni ermak qilg‘an», ehtiyojini sira pisand qilmag‘an, uning oldida «go‘dak bola» kabi beparvo yurgan Tursunoy, albatta, turmushning o‘zginasi emas edi.

Shu uchun u turmushning o‘zginasini to‘g‘ri aks etdirgan asar va ro‘llarda muvaffaq bo‘lolmasdan, hamma vaqt jiddiyatdan kulgan narsalarda muvaffaq bo‘lub keldi.

2

Dorabek qizi Klariche turmushda, haqiqatda, balki, muncha yengil va muncha erka bo‘lmag‘andir. Yuqoridag‘i jummalarni u, balki, yig‘lab turib gapirgandir. Lekin Klariche – Tursunoy uni bizga boshqacha qilib, u boy qizidan kulib, uni ermak qilib ko‘rsatdi. Tursunoyning sho‘x va o‘ynoqi tabiati ham bunga katta yordam qildi. Tursunoy Klarichesida bir umr esdan chiqmaydurg‘an joylar bor edikim, bilmayman, yosh sahnemiz yana o‘shanday bir tasvirni qachon ko‘ra oladi.

Yosh «nomahram» va sevilmagan bir erkak («Beatricha») bilan yolg‘iz bir uyda qolg‘an va ota-onaning rizolig‘i uchun u bilan xushchaqchaq qilib gaplashishga majbur bo‘lg‘an Klariche (xuddi bizning o‘zbek qizlari kabi!) birdan qoshidag‘i erkakning erkak emas, xotin bo‘lg‘anini eshitadi. Shunda Tursunoy yugurib o‘sha erkak kiyimli xotinning yonig‘a boradi, uning xotin-erkakligini bilish uchun ba‘zi bir sinashlarni qilib o‘tkazadi: mo‘ylavini ko‘radi, tanlarini siypalab qaraydi, o‘tkur va, ayni holda, o‘ynoq-sho‘x ko‘zlari bilan qarshisidag‘i odamni boshdan-oyoq bir suzib chiqadi: so‘ngra xotinlig‘ini

juda ochiq bildiraturgʻan bir ishni qiladi – yaʼni uni qitiqlab koʻradi, shunda ikkalasi ham tamom xotinlar kulishi bilan kulib yuboradilar... Shu bilan qarshidagʻi erkakning xotinligʻi aniq bilinadi. Ana oʻsha sinash vaqtida Tursunoy yengil, yumshoq va xuddi oʻziga maxsus harakatlar bilan shunday shirin bir oʻyin berar ediki, endi uni, bilmadik, kim bera oladi.

Soʻngra erkak qiyofatli xotin bilan doʻstlashadi, qalinlashadi, dardlashadi. U xotin mundan shu doʻstlik hurmatiga bir oʻpish soʻraydi, soʻragʻanda ham erkaklarcha emas, xotinlarcha soʻraydi.

– Keling, bitta oʻpib olay! – deydi. Shunda Klarichening bir uyalishi bor, oddiy soʻzlar bilan aytiladi:

– Yoʻq, men uyalaman...

Lekin shu oddiy soʻzga Tursunoy shunday bir ohang beradiki, u oddiy soʻz butkul tanimaslik bir holga keladi va xotin-qiz uyalishlarining eng nozik bir onini juda shirin qilib koʻrsatadi.

Soʻngroq Klarichening yana bir nozik oʻyini keladi: u oʻzining asl sevgilisi bilan (ahmoq va telba Silvio bilan!) bir uyda yolgʻiz qoladi. Boya «erkak qiyofali» bir odam bilan xilvatda bir oz gaplashib qoʻymadimi? Ahmoq kuyov u odamning xotin boʻlganini bilmaydi, Klariche esa buni ayta olmaydi (chunki aytmalikka ahd qilgʻan); shu uchun kuyov yigit undan xafa, oʻpkalangan, uni «jirkangich xotin!» deb soʻkadi. Bu unga:

– Men sizni butun koʻnglim bilan sevaman! – desa, u bunga:

– Men sizni butun qalbim bilan yomon koʻraman! – deydi.

Nihoyat, Klariche ahmoq kuyovini oʻlim bilan qoʻrqitmoqchi boʻladi-da, orada mana bu gap oʻtadi:

«K l a r i c h y e: Agar shu sitamlaringizni tashlamasangiz, men oʻlaman!

S i l v i o: Sizning xiyonatingizni koʻrgandan koʻra oʻligingizni koʻrsam yaxshi.

K l a r i c h y e: Boʻlmasa, men sizni xursand qilishga yarayman!

S i l v i o: «Jon» deb koʻraman bu tomoshangizni...»

Shundan soʻng Klariche qilichni qoʻligʻa oladi va hazilakamdan oʻzini oʻldirmakchi boʻladi. Oʻshanda Tursunoyning juda bebaho harakatlari bor. Qilichning oʻtkurmi-

yo'qmi ekanini bilmak uchun uning tig'ig'a qo'lini tegizib ko'radi, shunda qo'li tegar-tegmas qo'rqib tortib olishlari va qilichning uchini emas, sop tomonini ko'ksiga qo'yg'ani holda og'riq, iztirob va qiynalishni yolg'iz yuz harakatlari bilangina shuncha ochiq va go'zal ko'rsatishlari katta mahoratning borlig'ini bildiradi. Umuman, Klariche ro'lida Tursunoy juda berilib o'ynab, uning ichida erkin-erkin yashar edi. Shubhasiz, u ro'lga bizdan yangi kuchlar chiqadi, yangi narsalar beradi, ko'rsatadi, lekin Tursunoyning o'ziga xos harakatlari o'zi bilan birga ketgan bo'ladi...

Adib Fitratning sodda, lekin qiymatli bir asari bo'lg'an «Arslon»da Tursunoy kichkina bir ro'lni o'ynar edi. Tursunoyning qudrati va quvvati o'sha kichkina ro'lni ham ulkanlar qatorig'a chiqardi, bir ko'rinib o'taturg'an Zaynabni bir umr unutilmas tasvirga aylantirdi.

Zaynab – Mansurboyning katta xotini. Uning ustiga Mansurboy Sharofat deganni olg'an: endi uning ham ustiga To'lg'an degan kambag'al bir qizni olmoqchi bo'lub yuradi, Zaynab erining bevafofig'i va zanparastligiga* bir zamonlar xo'b yonib-kuygan bo'lsa kerak. Endi uning rashk olovlari o'chgan: u o'zi ham o'sha qishloqning imom domlasi bilan (duo, em, qaytarma va hokazolar bahonasida) o'ynashib yuradi. Zaynab bilan domlaning Zaynabga xos uyda bazm qurishlari «Arslon»ning eng go'zal va qiziq ko'rinishidir. Har safar diqqat qilaman: xalq, tomoshachi o'sha ko'rinishda doim yashaydi, unga «jon» kirib turadi. O'sha ko'rinish qayta-qayta olqishlanadi. U olqishlarning ko'pi, shubhasiz, Tursunoyg'a borib tegishi kerak. Chunki u Zaynabda so'z ohangi (intonatsiya) bilan harakat (dvijeniye)dan birlashgan ajoyib, go'zal, yangi va asil o'yinlar beradi. U o'yinlar rejisso'r ko'rsatgan sahna chiziqlari ichida Tursunoyning o'z ijodlari, o'zi yaratkan badialar edi. Unda Zaynabning bir so'zi bor, oddiy so'z, xotin-qizning turmushidag'i mayda, lekin xarakterli so'zlaridan:

– Boyingiz ham qursin! Tuturiqsiz! Kunda bir xotin olib, nima qilar ekan?

Bu so'zni Tursunoy o'ynag'an Zaynabning og'zidan bir marta eshitgan kishi yana qaytib-qaytib eshitmak istaydi va bundan so'ng u so'zni aytadurg'an Tursunoyning butkul yo'qliqqa ketganini o'ylasa, chinakam alam va hasratlar ichida qoladi. Tursunoy u so'zga juda g'alati bir so'z ohangi berib gapirgach, o'sha gapning o'lchovi bilan yerga o'ltirib qolardi. Bu, albatta, uning «vazn» va cholg'i quvvatini ko'rsatadi.

Yana o‘sha ko‘rinishda Zaynabning mana bu so‘zlari ham Tursunoy o‘ynag‘anda juda ajib bir so‘z ohanglariga ega bo‘lar edilar:

– Lo‘li xotin, meni tushunmaydi deb o‘ylaysanmi? Juda yaxshi bilaman.

So‘ngra:

– Sharofatning jodusi bilan To‘lg‘an o‘lsa, mening jodum bilan Sharofat o‘ladi! Bu sodda, lekin Tursunoy og‘zida shirin va go‘zal jonlang‘an so‘zlarning ohanglari uning o‘zi bilan birga o‘ldilar. O‘rnig‘a kelgan boshqa ohang, albatta, boshqalig‘ini sezdirib turadi.

3

«Halima» va «Turondod» to‘g‘risida gaplashishni boshqa vaqtg‘a qoldiraman. Tursunoy bir maqolaning zamini emas, bir necha maqola kerak.

Tursunoy yengil par kabi bir uchib o‘tdi. To‘zg‘an pardan hech narsa qolmaydi. Ammo uning yaratqan ro‘llari sahnemizni bir yilgina bo‘lsa ham yaxshi yoritdi, nurlantirdi.

«Er yuzi» jurnalining 1928 yil 11-sonida «Cho‘lpon» imzosi bilan e‘lon qilingan. «San‘at» jurnalining 1991 yil 3-sonida (nashrga tayyorlovchi Sirojiddin Ahmad) va «Adabiyot nadir» to‘plamida qayta nashr etilgan.

«Er yuzi» jurnali asosida nashrga tayyorlandi.

Zanparastlik (fors.) – xotinparastlik.

3.2.59. «So‘z, so‘z, so‘z!» (1929)

Qlassiq fojiansavlikning eng ulug‘ kishisi, olamshumul tiyotru muharriri Shekspir eng yuksak asari bo‘lg‘an «Hamlet»da bosh qahramonning tili bilan yuqoridag‘i jumlani aytdiradi. Chinakam, u dohiyning hamma asarlari gaplashish (dialog)ning, umuman, so‘z san‘atining qlassiq – eng mukammal nusxasidir. O‘rtog‘imiz bo‘lg‘an rus sahnasi ham bir zamonlar so‘z bobida eng ulug‘ kuchlarni yetishtirdi. Shchepkin*, Mochalo‘f*, Sado‘fskiylar* («Kichkina tiyotru»ning sutunlari) o‘z vaqtida tomoshachini so‘z bilan o‘zlariga band etkan kishilar edi. Shekspirning so‘z nusxasi bo‘lg‘an asarlari o‘shalarning tillarida jonlanib, zalni seskantirdi. Hozir ham «Birinchi badiiy tiyotru»ning* Kachalo‘f*,

Moskvinlari*, sobiq «Korsh» tiyotrusining Blumental – Tamarinasi* badiiy soʻzning katta eranlaridurlar.

Soʻnggʻi yillarda tiyotrchilik sanʼati tajriba (eksperiment) koʻchalariga koʻprak urib ketib, soʻzni (va shu sababli aktoʻrni ham) orqadaroq qoldirib keldi. Bu narsa «rejissoʻr tajribachiligi» (yaʼni rejissoʻrning tajribalari uchun kengrak maydon qoʻyish) yoʻlini tutkan yangi tiyotrudagina emas, soʻzni oʻzlarining «koʻz qarolari» qilib olgʻan eski tiyotrudalarda («Kichkina tiyotru» kabilarda) ham koʻrildi.

Tiyotruchilik sanʼatida aktoʻrlarga ahamiyat bermaslik oʻsha sanʼatni, bir butun holda olgʻanda, ancha paslatmakda ekani soʻng vaqtlarda tushunila boshlandi. Shu uchun edikim tiyotru mahfillarida (tevaraglarida) «aktoʻrga qaytaylik» degan shior yana aytila boshladi. Aktoʻrga ahamiyat berish demak soʻzga ahamiyat berish demakdur. Aktoʻr, tiyotru sanʼatining aktoʻri har qanday narkiliy (konstruktiv) sahnada ham soʻzlaydi, gapiradi; chiraylik soʻz chiraylik qilinib gapirilsa, tomoshaning taʼsiri boʻlmay iloji yoʻq. Shu uchundirkim soʻng vaqtlarda Maskov tiyotru matbuotida soʻz sanʼati xususida xos boblar ochilib, soʻz bilgichlarning fikrlari koʻpchilik oʻrtasigʻa tashlana boshladi. Shu uchundirkim «Qiroatchilar tiyotrusi» (Tiyotr chtetsa)ning tarqalgʻani, Gulidova qoʻl ostidagʻi soʻz sanʼati truppasining yoʻq boʻlub borgʻani, usta qiroatchi Svetayevning* koʻrinmay yotkanini yoza boshladilar. Shu uchun ishchi muxbirlar: «Qulublargʻa badiiy qiroat beringiz!» – deb hamma tomondan talab qila boshladilar. Demak, bu masala qizil Maskovda, bizga kerakli sanʼatning u buyuk markazida jiddiy va qizgʻin suratda pishitila boshlandi.

Bizning yangi oʻzbek tiyotrusida, hali endigina «tetapoya, oltin soya» qilib kelayotkan yosh truppamizda oʻzining yoshigʻa qarab, albatta, hali koʻb yetishmasliklar borligʻi maʼlum. Bizda hali tugal maʼnisi bilan madaniy aktoʻr ham yoʻq. Lekin, shu bilan birga, bukungi Oʻzbek davlat truppasining tan harakatlari bobida ancha oʻsganini truppadagi baʼzi bir aktoʻr yigit va qizlarimizning oʻyin xususida (yolgʻiz oʻyin xususida) madaniy pogʻonalarning ancha yuqorisida turgʻanini sevinch bilan aytib oʻtishgʻa toʻgʻri keladi. Hatto baʼzi bir urfiy va tetik (tipichnyy) roʻllarda yaxshi oʻynagʻuchilarning yaxshigʻina soʻzlari ham bor. Baʼzan koʻb yaxshi soʻzlagan aktoʻrlar va koʻb yaxshi soʻzlangan soʻzlar boʻladi. Lekin aktoʻrning oʻyin hunariga qaragʻanda soʻz hunari,

albatta va albatta, zaif, xom. Hatto to‘ppa-to‘g‘ri so‘zni ham dudilib, yamlab, ang-lashilmas qilib aytadurg‘anlarimiz bor. Bu ko‘b tomoshalarning (tiyotru tomoshasining asosan so‘z ustig‘a qurulg‘anini e‘tiborga olsak) tomoshachig‘a tugal borib yetmasligiga; tomoshachida to‘la ta‘sir hosil bo‘lmaslig‘ig‘a, tomoshaning badiiy qismini ancha pastlatishka sabab bo‘ladi. O‘zbek davlat truppasining yangilangan rahbarlari ko‘bdan beri «mana, men!» deb o‘zini ko‘rsatib kelgan bu kamchilikning daf‘iga jiddiy chora topmoqlari lozim. Go‘zal va ustalarcha o‘ynag‘an akto‘r go‘zal va ustalarcha gapirishni ham bilsin. Shunday bo‘lg‘anda o‘yin bilan so‘z birlashib tomoshani to‘latadi. Ikkinchi tomondan, kontsertlarimizda hadeb cholg‘i bilan ashula va raqs gullamasdan, yaxshi, ta‘sirli deklamatsiyalar ham tug‘iladi: Sh.Sulaymon o‘rtog‘imizning «minbar adabiyoti»* usta ijrochilarg‘a ega bo‘ladi. U vaqtda ijtimoiy mazmun va mafhumga o‘jarlik bilan bo‘yin egadigan kuylar (ayniqsa, «maqomlar») o‘rnig‘a ijtimoiy mazmuni «jon» deb qabul qiladig‘an bir badiiy yo‘l ochiladi. Shunday bo‘lg‘anda yosh shoirlarimizning o‘tli xitoblarini ishchi-dehqon ommasiga yana olovli tillar bilan, chiraylik va singaturg‘an qilib beriladi. Bu zarur tavsiya O‘zbek davlat truppasi rahbarlarigagina xos bo‘lmasdan, Maorif komissarligimizga ham oiddur. Maorif komissarligi bu tavsiyadan ba‘zi maktablarga badiiy qiroat darslari kirgizish luzumini anglasin.

Mehnatkash ommasiga 2 yil orasida xos maktab ochmasdan turmush va kurash maktabida o‘tkur notiqlar va solmoq ma‘ruzachilar yetkazib berdik, endi maktab va tarbiya yo‘li bilan chiraylik so‘zlarni chiraylik qilib o‘qiyturg‘an qiroatchilar, xatiblar yetkazib beraylik.

«Sharq haqiqati» gazetasining 1929 yil 6 fevral sonida «Cho‘lpon» imzosi bilan bosilgan. «Adabiyot nadir» maqolalar to‘plamida qayta chop etilgan.

«Sharq haqiqati» gazetasi asosida nashrga tayyorlandi.

Shchepkin Mixail Semyonovich (1788 – 1863) – rus aktyori, rus sahna san‘atida realizm printsiplarini boshlab bergan.

Mochalov Pavel Stepanovich (1800 – 1848) – rus tragik aktyori.

Sadovskiy Prov Mixaylovich (1818 – 1872) – rus aktyori. SSSR xalq artisti. Yuqoridagi uchala artist Moskvadagi Maliy (Kichik) teatrda xizmat qilishgan.

«Birinchi Badiiy teatru» – bu yerda Moskva Badiiy teatri nazarda tutilgan, keyinroq teatrga «akademik» unvoni berilgan – MXAT.

Kachalov (Shverubovich) Vasiliy Ivanovich (1875 – 1945) – rus sovet aktyori. Hamlet ro‘lining ijrochisi. Cho‘lpon bilan Moskvada yaqin munosabatda bo‘lgan. Dilshod Olimjon o‘g‘lining xotirlashicha, Kachalov bilan Cho‘lponning «bordi-keldisi bo‘lgan».

Moskvin Ivan Mixaylovich (1874 – 1946) – rus aktyori, SSSR xalq artisti.

Korsh teatrusi – Rossiyadagi imperatorlik teatrlari monopoliyasi tugatilgandan so‘ng tashkil etilgan birinchi xususiy teatr. Korsh Fyodor Andreevich (1852 – 1923) – rus teatri arboblardan biri, antreprenyor. 1882 yili xususiy dramatik teatrga asos solgan.

Blumental-Tamarina (Blyumental-Tamarina) (qizlik familiyasi Klimova) Mariya (1859 – 1938) – rus sovet teatri artisti. SSSR xalq artisti (1937).

Svetayev Pavel Aleksandrovich (1898 – 1957) – rus sovet teatri aktyori.

«Sulaymon o‘rtog‘imizning «minbar adabiyoti...» – Shokir Sulaymon (1900 – 1942)ning sochma she‘rlari nazarda tutilmoqda.

3.2.60. Men Sevgan Azamatlar (1934)

Hozir «Qizil O‘zbekiston» va «Pravda Vostoka» gazetalarining e‘lonlari qismini o‘qiganlar «Hamza» tiyotri e‘lonlariga har kun duch keladilar. Tiyotrning dam olish kunlaridan boshqa har kuni tomosha bor. U e‘lonlarni o‘quvchilar bizning tiyotrimizda ham boshqa madaniy xalqlarning tiyotrlari singari bir asarni bir mavsum ichida qayta-qayta qo‘yilganini ko‘radilar. Agar hafsala qilib bir asarning bir necha qo‘yilishiga kelsalar, tiyotru zalini hech vaqt tomoshachidan xoli ko‘rmaydilar. O‘zbek tomoshabin ommasi har qanday tiyotru asarini hozir Ittifoqning boshqa hamma tomoshabinlari singari tegishli diqqat va ixlos bilan qarshilaydi. Tomoshaning o‘zini tayyorlash har narsadan qiyin bo‘lgan. «Padarkush» (Mahmudxo‘ja Behbudiy) davrlarida emas, hatto «Shayx San‘on»day narsalar sahnaga chiqarilgan Karl Marks to‘dasi davrlarida va hatto mundan 7 – 8 yillar ilgari ham yuqorida aytilgan holni faqat shirin xayol qatorida tasavvur qilish mumkin edi. Mana shu kichkinagina masalaning o‘zi ham tiyotrimizning shu qadar oz fursat ichida hatlab o‘tgan uzun masofani ochiq ko‘rsatadir.

Tiyotrumiz Maskovning birinchi istudiyasini tugatgan o‘rtoqlardan iborat o‘laroq, mundan yetti yil burun (1927 da) Samarqand shaharida tuzildi. Unga qadar o‘tilgan davrni qoldirib turib, undan keyin o‘tgan shu 7 yil ichida mening ko‘z oldimda o‘tgan go‘zal badiiy obrazlarni bir eslab va eslatib o‘tmoqchiman.

So‘z akto‘rlarning ayrim go‘zal o‘yinlari ustida.

«Turondod» istudiyaning maktab kitobi qatorida bo‘lganidan, tabiiy, so‘z o‘shandan boshlanadi. Unda ko‘zga eng ilgari kelib to‘qtay turgan badiiy o‘yin Aborning Kalafi, Soraning Adelmasi edi. Hatto Maskovning o‘zida Turondodning so‘z mashqi (qiroati) ketarkan, Soradagi dramatik quvvat vaxtangovchi muallimlar bilan birga hammamizni darrov o‘ziga jalb etgan edi.

Sora qiroat chog‘ida ro‘lni to‘la ma‘nosi bilan dramatik qilib o‘qidi. Shu uchun Adelma ro‘lida Soraga erkinlik berish, ya‘ni dramatik qilib o‘ynashni qabul qilish istaklari ham sinalar edi. Faqat shu narsa qo‘yilmaning tub yo‘liga zid bo‘lganidan Soraning ipini tortishga to‘g‘ri keldi. Shunda Sora tor chorcho‘plar ichinda siqila-siqila yana ro‘lning dramatik jihatlarini bo‘rttirdi, mumkin qadar qavartirdi va kuchli olqishlarni ham shuning uchun oldi. Esimda, O‘zbekiston kommunistlarining sinoqta rahbari Akmal aka shu tomoshadan keyin Sorani chaqirtirdi va bir-ikki tashviqlovchi so‘z aytdi. O‘zbekistonga kelgandan keyin ham Soraning individual qimmati – Adelma ro‘lini dramatik asoslar ustida olib borishga zo‘r berdi. Shu uchun qo‘yilmaning asoslaridan kelib chiqqan holatlar bilan Soraning ruhiy mayllari o‘rtasida kurash chiqar edi. Natijada qo‘yilmaning asosiy yo‘li zo‘r kelar va Soraning ta‘sirli monologlari niqobdorlarning sho‘xlik shovqinlari ostida ko‘milib ketardi.

Men Adelma ro‘lida Soradan keyingilarni ham ko‘rdim. Bugungi Adelmada ham dramatik mayllar yo‘q emas. Faqat Adelmani yana ham shiddatli va o‘tkir qilib ko‘rsatadigan bu kungi obraz Soradagi qadar charxlanib qayralgan va egovlangan emas. Unga, albatta, vaqt kerak.

Soradagi mayl Abrorda yo‘q edi. Kalafning Turondod suratiga oshiq bo‘lishi chog‘larida, so‘ngra zindon pardasida Abror ham asarni jiddiy dramatik relslarga solib ko‘rdi. Faqat Abror, o‘zimizning eski Abror, uni Soradan ko‘ra ustaroq va epchilroq qilardi. Turondod surati ustida bir oz vaqt juda yaxshi va tamom dramatik o‘yin

bergandan keyin u birdaniga uygʻonganday boʻlar va buyuk Vaxtangoʻfning kuchli afyuniga berilib yana oʻyinga, hazilga qaytardi.

«Turondod»da Abrorning qoʻliga dutor berganlar. Abrorda boʻlgan boyagi mayldan bexabar boʻlsalar kerak.

Ikki ogʻiz soʻz Turondod xususida. Marhum Tursunoy talantli artistkamiz boʻlsa ham, Turondod roʻliga singishmagan edi. Tursunoydan soʻng oʻynovchilar orasida undan durustlari boʻldi. Faqat Turondod haligacha oʻz kishisini topolgani yoʻq. «Yorqinoy» piyesasi ustida qancha tanqid qilinmogʻi mumkin. Yozuvchi koʻnadi. Faqat Yetim tomonidan yaratilgan Kal roʻliga indamasdan qoʻl koʻtarishdan boshqa chora yoʻq. Yetim «Yorqinoy»da oʻzbek sahnasida tengi yoʻq bir obraz yaratdi. U obrazning oʻzi ustida mubohasa boʻlishi mumkin. Eski dostonlardagi Dogʻuli obrazini Yetim Amerika kinoʻstudiyalaridagi tez surʻatli oʻgʻri yoki josuslarday berdi. «Muncha tezlik va chaqqonlik», – deganlar bor. Men bu janjallik masalani muzokara qilmoqchi emasman. Men faqat shunigina deymanki, oʻsha eʼtirozchi oʻrtoqlarim Yetimning toʻla va mukammal Kal yaratganini inkor qilmaydilar. Darhaqiqat, uni inkor qilib boʻlmaydi. Soʻngra men Yetimni «Bagʻovat»da koʻrganman. Qamchi bilan etigiga urguvchi boybachcha ofitser. U oʻzining yurishi bilan oʻsha ofitserga boshqacha bir xarakter beradi.

«Qarol»da Yetim berilib, astoydil oʻynamadi. Chunki qoʻyilma unga yoqmasdi. Shu uchun bu mohir aktoʻr unda oʻzini koʻrsatolmadi. Uning Brigellasi xom uzilgan nonga oʻxshardi. Ayb oʻzida.

Hozir Yetim rejissoʻrlikka ketdi. Men tiyotrimizning baxti uchun Yetimni aktoʻrlikdan bergim kelmaydi.

«Hujum»ni Yan va men bilan birga Lutfulla yaratgan desam xato boʻlmaydi. Nima desa desinlar, parda ochilgach, sahnadan aktoʻrdan boshqa hech kim qolmaydi. Muharrirlar birinchi qatorda (zalda), qoʻyuvchi direktsiya lojasida, rassom kulis ketida qoladi. Sahnaga aktoʻr chiqib, tomoshachiga aktoʻr koʻrinadi. Tomoshachi asarni aktoʻrdan oladi.

Lutfullaning Eshoni turmushdagi eshonlardan emas. «Hujum»ning oʻz qoʻyilmasi ham turmushdan nusxa olmaydi. U turmushdan kuladi, turmushning yomon taraflarini masxara qiladi. Shu qarashdan qaraganda, Lutfullaning Eshoni tengsiz asarlardan.

Boshqa bir fursatda Lutfullaga alohida bir-ikki bet bag'ishlaydurgon joyim bor. Shu uchun uni faqat zikr qilibgina o'taman.

Sa'dixonning jiddiy ro'li «Tergovchi»da Bobchinskiy edi. Keyin «Portfelli kishi»da katta bir ro'l oldi. Ikkala ro'lni ham Sa'dixon berilib, astoydil o'ynadi. Faqat uning yulduziga to'g'ri kelgan asar yana «Hujum» bo'ldi. Sa'dixonning Tabibi (ayniqsa, mastlik pardasi) butun va mukammal asardir. Uning boshqa birov tarafidan takror qilinishi mumkin emas. Bu obraz yaxshi iqlim singari Sa'dixonga yaqin va uning mahoratlarini ochib beradi. Tabib obrazi bilan sahnemiz Sa'dixonni qozongan bo'lsa, Sa'dixon ham o'z shuhratini o'sha obraz bilan topgan.

Tobora o'sayotgan bu akto'rga «Hamlet»da juda dadil bir narsa taklif qilganlar. Ko'raylik, nima chiqar ekan. Men Sa'dixonning kuchiga shak keltirmayman. Faqat unga beriladigan ro'lning xarakteriga qarab deymanki, Maskov vaxtangovchilari tomonidan qilingan muvaffaqiyatsiz va kelishmagan ta'bir bizning sahnimizda ham vaxtangovchilar erishgan salbiy natijaga olib bormasin.

Bu sinalgan akto'r va aktrisalar qaysi bir madaniy tiyotrnning yaxshi akto'rlari qatoriga qo'yganingizda ham yuz qizartmaydigan kuchlarimiz. Bularni shu qisqa muddat ichida ulug' inqilob yetishtirdi. Inqilob kechagina sahnada o'ynab yotgan akto'ri, zaldagi xalq chuvillashsa, zalga qarab «chuvillashmang» degan bir xalqning orasidan shunday katta va mukammal, butun ma'nosi bilan madaniy akto'rlarni yetishtirdi. ...Milliy siyosatning shubhasiz yutuqlari orasinda bizning shul tiyotrimiz eng katta va ko'zga ko'rinarlik yutuqlardandir. Bunga yuqorida sanalgan azamatlarning har biri jonli guvoh. Shu tiyotrnning tuzilishida bir oz aralashib qolganim uchun bugun o'zimni ham eng baxtli kishilardan sanayman.

Yosh tiyotrimizda juda mustaqil, qobil yosh kuchlar bor. Biz, yozuvchilar, ular uchun shirali va to'la mazmunli obrazlar yaratib bermak bilan birga ularning portretlarini ham yozib keng mehnatkash ommalariga tanitaylik. Men o'zim shaxsan bir necha kishining portretlarini ishlab turibman.

Boshqa yozuvchilarimiz ham shu ishga aralashsinlar.

Cho'lponning 1934 yil dekabrda yozgan maqolasi, noma'lum sabablarga ko'ra o'z vaqtida e'lon qilinmagan. 1955 yilda San'atshunoslik institutining zaxira fondidan

san'atshunos olim Toshpo'lat Tursunovning sa'y-harakati tufayli topilgan va ilk bor «Guliston» jurnalining 2001 yil 2-sonida e'lon qilingan.

«Guliston» jurnali matni asosida chop etilmoqda.

Maqolada tilga olingan hozirgi Milliy teatrning artistlari haqida avvalgi izohlarda ma'lumot berilgan.

«Portfelli kishi» – A.Fayko asari. 1930 yil 2 yanvarda P.Alekseev sahnalashtirgan.

3.2.61. Epizodik Ro'llar Ustasi (1934)

(Artist G'ulom Isomov)

Yong'oq singari chanog'idan bo'rtib chiqib turgan ko'zini menga tikib yonimda o'lturadi. Juda kam kuladi bu yigit. O'ltirgan joyida bir tizzasini balandrak ko'taradi-da, uni ikki qo'li orasig'a olib, ikki qo'lining barmoqlarini biri-biriga kirgizish bilan tizzasini bir nav' kishan orasiga oladi. Sahnada ko'p yillik xizmati bor emasmi? Omonsiz «grim» o'z ishini qilg'an: yuzida yuqoridan quyig'a tomon zo'r-zo'r uzun-kalta ajinlar... Yuzining o'zi ham grimga qobil: keng, tekis, uchlik va keng burni Qafqasiya odamlarinikiga o'xshaydi. O'ziga juda kelishib tushgan... Tiyotr ishlaridan va o'z ro'llaridan to'xtab-to'xtab menga gapiradi va gapirganda o'ng qo'lining bosh barmog'ini qur-qur ko'tarib qo'yadi. Sirk san'atkorlarining suyaksiz gavdasi kabi juda egiluvchi barmoqlari bor. Mayin ipakday gapiradi. Yengil xirgoyilarini aytmaysizmi. Ayniqsa, Qafqasiya xalqlarining kuylari tamoman deyarlik aksentsiz chiqadi. Suhbatbobligi ma'lum.

Men uning ro'l tanlab rejisso'rlardan xafa bo'lganini eslayolmayman. Bu yigit «katta-kichik ro'l yo'q, yaxshi-yomon akto'r bor» degan hikmatli gapni yaxshi bilaturg'ang'a o'xshaydi. Rejisso'rlar ham sahnada uning kim ekanini yaxshi biladilar, uning sahnaviy «maska»si ravshan. Shu uchun ro'llar, aksari, o'ziga bob chiqadi. Agar bob bo'lmaganda ham, u o'zi ishlab boblaydi. «Mushtumzo'r»* piyesasida juda epizodik bir ro'l berdilar, yozuvchi u ro'lni mensimagan, ya'ni unga hech narsa bermagan. Nihoyati bir qishloq muallimi yoniga kirib bir ariza yozdiradi, tamom. So'z juda kam. G'ulom Isomov ro'lni ishlaydi, usta bir san'atkor kabi unga eng yaxshi bo'yoqlarni beradi. Bir-ikki cho'tka urish bilan bir qishloq choli yaratiladiki, u ko'rganning esidan

sira chiqmaydi. Chol juda qarigʻanidan miyasi aynib, aljirab qolgʻan. Uning shu xususiyatini Isomov taqlid qilib boʻlmaslik darajada toʻla goʻzal va toʻgʻri beradi.

Past rutbali Buxoro amaldorlaridan oqsoqol tipini bizning sahnamiz toʻla maʼnosi bilan Isomov orqali koʻrgan boʻlsa kerak. («Arslon» piyetasida.) Isomovning u oqsoqolini inqilobdan burungʻi hamma oqsoqollarning tipik bir namoyondasi qilib olganimizda ham yutqizmaymiz. Haqiqatda biz «Arslon»da toʻla bir oqsoqol tipini koʻramiz.

«Naʼrangni tort, Xitoy»da qayiqchi cholni oʻynaydi. Men u asarni ustoz Meyerxoʻld tiyotrida ham koʻrganman. Shuncha koʻb massali koʻrinishlarda Isomovning qayiqchisi oʻzini ajratib koʻrsata oladi.

Xullas, sahnamizda epizodik va xarakter roʻllar yetarlik darajada koʻp, Gʻulom Isomov shu uchun mijoziga bob kelgan roʻllarga boy (usta Marayim – «Rustam»da*; Marayim tajang – «Yondiramiz»da*; Markiz de Furlen Popoli – «Musofirxona bekasi»da*; Pochta boshligʻi – «Tergovchi»da; Kozimbek – «Tarix»da*, Mister Gavker – «Shodlik koʻchasi»da*).

Yaxshi tiyotrlar yolgʻiz «katta» roʻllarda oʻynovchi aktoʻrlar bilangina yashamaydi, ayniqsa, bizning buyuk elimizda!.. Gʻarbda sanʼatkor taqdir etilmak uchun mutlaqo «yulduz» boʻlishi kerak yo goʻzal xotin... Bizda esa har kimning quvvati va qudrati, isteʼdod va hunariga yarasha joy va hurmat taʼmin etilgan. U hurmatga sazovorlar orasida Isomov va uning qatoridagʻi sanʼatkorlar ham yaxshi va qiziqarli oʻrun olganlar.

Epizodik deb atalgan roʻllarda sahnaga bir nafas chiqib koʻrinib, yana qaytish bilan butun piyegasa jon berib yuboradurgʻan ustalarni biz taqdim etamiz.

Maqola «Mashʼala» jurnalining 1934 yil 4-sonida «Choʻlpon» imzosi bilan bosilgan. Keyin «Adabiyot nadir» maqolalar toʻplamida qayta nashr etilgan.

«Mashʼala» jurnali asosida nashrga tayyorlandi.

«Mushtumzoʻr» – Choʻlpon pesasi. 1928 yili sahna yuzini koʻrgan.

«Rustam» – U.Ismoilov asari. 1926 yili sahna yuzini koʻrgan. Aniq boʻlmagan maʼlumotlarga qaraganda, Choʻlpon «Rustam» dramasiyning maydonga kelishida faol ishtirok etgan.

«Yondiramiz» – K.Yashin asari. 1932 yili sahna yuzini ko‘rgan.

«Musofirxona bekasi» – K.Goldoni asari. 1934 yili sahna yuzini ko‘rgan.

«Tarix»da – Ziyoy Said va Nazir Safarovning «Tarix tilga kirdi» dramasi nazarda tutilmoqda.

«Shodlik ko‘chasi» – N.Zarxi asari. 1933 yili sahna yuzini ko‘rgan.

3.2.62. Mey Lan Fon (1935)

Bu Xitoy san’atkorining SSSRga
kelib-ketishi munosabati bilan

Qancha odam shirin kuyli so‘zlarin tinglab,

O‘yinini ko‘z olmasdan ta’qib etadi.

Talvasadan dengiz kabi qaynab-qimirlab

Alvon rangli sarpolarga ko‘zni tikadi.

Mey Lan Fonning* Xitoy xalqi o‘rtasidagi obro‘cini ko‘rsatish uchun bir shoirning yuqoridagi to‘rt yo‘l baytini keltirish kifoya. Bu to‘rtgina, lekin juda samimiy yozilgan yo‘llarda Xitoy tomoshabinining o‘z sevimli san’atkorining o‘yinlarini qanday berilib tomosha qilg‘ani tasvir etiladi. Xitoyda Mey Lan Fonning «Yorug‘ yulduz» deb atalishi bejiz emas. Mey Lan Fon endigina dong chiqara boshlagan davrlardayoq uning o‘yinlari to‘g‘risida bunday bir so‘z yurardi: «Uning bir kulumsirashi – ming yillik asirlar, uning bir «oh»i – ming yillik xazon».

Xitoyda xotin kishi ro‘lini o‘ynayturg‘an akto‘rlarni, umuman, «tan» deydilar. Mey Lan Fon shu «tan»lardan. U faqat ayol ro‘lini o‘ynaydi. O‘tgan mart oyining 27-kuni* Maskovning katta tomosha zallaridan «Muzik-xoll» zalida uning bir kechalik tomoshasini ko‘rishga muvaffaq bo‘ldim. Mey Lan Fonning gastrollari chog‘ida qo‘yilaturg‘an piyesalar uchun rus tilida alohida bir libretto kitobchasi chiqarilg‘an. O‘sha kitobcha qo‘limda. Unda 6 piyesa, 6 raqs (oyoq o‘yini) ko‘rsatilgan: shu 6 piyesaning hammasida ayol ro‘llarini Mey Lan Fon o‘ynaydi: 1. «Shubhali kavush»da Suyning xotini In Chun. 2. «Fey Chen O» va «Yo‘lbars general»da kanizak. 3.

«Mazlumlarning o‘ch olishi» degan piyesada baliqchi cholning qizi. 4. «Yolg‘ondakam jinnilik»da bosh vazirning qizi. 6. «Nay kamalak dovoni»da esa general Sinning xotini¹.

Xitoyda ayol ro‘lini o‘ynayturg‘an erkaklar ko‘p; unda ayol aralashmagan nuqul erkak tiyotr to‘dalari, shuningdek, hech bir erkak aralashmagan ayol tiyotr to‘dalari bor; unda mana bu so‘ng zamonlarda erkak va ayollardan iborat aralash tiyotr to‘dalari ham yuzaga chiqdi. Faqat butun shu to‘dalar orasida ayol ro‘lini o‘ynovchilarning oldini va zo‘ri Mey Lan Fondir. Uning sahnadagi joyini o‘z ahli tog‘ning cho‘qqisig‘a o‘xshatadi. Munda hech lof asari yo‘q. Bukun tiyotr-sahna san‘atida butun dunyoga o‘rnak bo‘lub o‘lturg‘an Maskovda san‘at shinvandalari ila liq to‘lgan zal o‘yin so‘ngida Mey Lan Fonni charchatar darajada ko‘p martabalar olqishlab chiqardi. San‘at bilimdonlari uning san‘atiga oshiq bo‘lganlarini aytdilar va yozdilar.

Umuman, Xitoy klassiq tiyotri yaponlarning «Kabuk»lari* singari Ovrupo uchun, shu qatorda biz uchun ham juda qiziqtiruvchi san‘atdir. Bu kungi xitoylarning o‘zlari ham tushunmayturg‘an bir tilda (VII – VIII asrlar tilida) yozilmish va feodalizm taraqqiyotini ko‘rsatuvchi asarlari, har bir asarga mutlaq jo‘r bo‘lub boruvchi besh tonli (tatar-mo‘g‘ul unqatoridag‘i) cholg‘isi va kuyi sahna bezalishi, o‘yinning qoida (priyem)lari, akto‘rlarning texnikasi – mana shularning barchasi xitoylarning o‘zlariga xos va biz qiziqaturg‘an narsalardir. Cholg‘ining ibtidoligi (primitiv bo‘lishi) uning tatar-mo‘g‘ullarda qo‘llanilaturg‘an va bizga yaqin unqatori o‘yin qoidalaridag‘i «shartlilik» (uslovnost)lar, ayol ro‘lini erkak o‘ynashi, ayniqsa, Buxoro boylarining naqshli va sharaflı mehmonxonalarining ayni o‘zi bo‘lgan uy ziynati, albatta, bizga tanish va bizning yaqin o‘tmushdagi xalq o‘yinlarimizga bog‘liq; lekin, shu bilan birga, akto‘r texnikasi, repertuar boyligi va cholg‘ining mukammal jo‘r bo‘lub borishlari bizga nasib bo‘lmagan yuksakliklardir.

Maskovda bir o‘zbek sahna xodimi mendan Mey Lan Fonning o‘yini to‘g‘risida fikr so‘radi. Men shunda «satang» degan so‘zni ishlatib kaltagina javob berdim. «Hech bir satang ba‘zi ayol ro‘llaridagi Mey Lan Fon qadar satanglik qilolmaydi...» ...Bu satang mening fikrim emas. Bu – tiyotr bilimdonlarining mushtarak fikridir.

Bir bilimdon Mey Lan Fonning qo‘l o‘yinlaridan bahs eta turib: «Shu o‘nta barmoq bor, boshqa a‘zolar bilan hech narsa ko‘rsatmasa ham bo‘ladi», – deydi. Chinakam, uning o‘n barmog‘i o‘nta talantli akto‘rning vazifasini bajaradi, xususan, qo‘lini goh yeng

ichiga olib, goh chiqarib, yeng bilan shunday o'yinlar qildiki, ko'zingizni uzolmaysiz! Men uning barmoqlariga ko'z tikkanim holda o'z Akademik dramamizning o'yin texnikasini o'yladim, qancha achchig' bo'lsa-da, aytish kerakki, biz hali bu xususda ko'p olisdamiz. Abror, sahnamizning maqtanlig'i bo'lgan Abror «Zakmuk»da* Jar Sivon ro'lini o'ynarkan, o'n barmog'ini barobar bir o'ynatgan edi, men uni sira esimdan chiqara olmayman. Ammo Abror o'zi allaqachon esidan chiqarg'ang'a o'xshaydi.

Mey Lan Fon tiyotrida o'ynalaturg'an asarlardan ko'pining tiliga bu kungi Xitoy ommasi tushunmaydi. U asarlarni tushunib tomosha qilaturg'anlar juda oz, ko'p tomoshachilar yo cholg'i eshitish uchun, yo o'yin ko'rish uchun keladilar. So'ngra ming yillardan beri o'ynalib kelgan va, zotan, mazmuni soddagina bo'lgan u asarlar tomoshachiga ko'pdan yod bo'lub ketgan. Tomoshachi o'ziga tanish asarning o'ziga ma'qul bo'lgan bir joyini ko'rish uchun ham keladi. Yapon tiyotrida ba'zi asarlarning yolg'iz bir pardasiga bilet sotiladi, shunda odam liq to'la boshqa pardalarida tomosha zali butunlay bo'sh deyarlik... Yapon tiyotrining bu xususiyati Xitoy tiyotrida ham yo'q emas. Shu uchun Mey Lan Fon tiyotri o'zining nuqul feodalizm jamiyatini tasvir etgan va, muning ustiga, feodalizm dunyo ko'rishini aks etdirgan piyesalari bilan bizdan, bizning sotsialistik tiyotrimizdan juda olisda turadi. Bu jihatni olganda, biz Xitoy tiyotridan emas, Xitoy tiyotri bizdan o'rganuvi kerak. Faqat shakl jihatidan olganda (yolg'iz shakl jihatidan!) biz u tiyotri o'rganishimiz kerak. Uni o'rgangan vaqtimizda uning nimasi bizbob, nimasi bizga begona va foydasiz ekani o'z-o'zidan anglashiladi. Sharq olamida o'zicha bir o'run tutgan yapon va xitoy tiyotrlarini o'rganaylik. Rus tilida bor bo'lgan asarlar bizga bu to'g'rida yordam etajaklar.

Har qalay, Mey Lan Fonning tiyotri juda ziyoli tiyotr. Uning direktori bilan direktor o'runbosari professor darajasiga ega bo'lgan san'at olimlari Mey Lan Fonning o'zini ham «do'qto'r» deb ataydilar. Bu – ming yillarning tiyotri, bu – an'ana tiyotri, bu – yuksak san'at tiyotri. Biz esa hali shakl jihatidan yoshmiz, 15 yilligimizni endigina o'tkazdik. Faqat...

Faqat biz shunday bir o'lkaning tiyotrimizkim, boshqa sohalarda o'lkamiz yuz yillik yo'llarni besh yilda, hatto bir yilda bosishga intiladi va muvaffaq bo'lub boradi. Bizning 15 – 20 yashar sahnamiz sahna san'ati va madaniyatining ming yillik yo'llarini besh-o'n yilda o'tishi kerak yoki biz ham uning hunarlarini ko'rarkan, xitoylar singari deylik:

«Muning bir qadami – yuz yillik yo‘l, muning bir hamlisi – tarix bo‘yi davom etgan hujumlari».

Maqola «Qizil O‘zbekiston» gazetasining 1935 yil 24 aprel sonida «Cho‘lpon» imzosi bilan e‘lon qilingan. So‘ngra «Adabiyot nadir» maqolalar to‘plamida qayta nashr etilgan.

«Qizil O‘zbekiston» gazetasi asosida nashrga tayyorlandi.

Mey Lan Fon (1894 – 1961) – xitoy aktyori, teatr va jamoat arbobi. 1935 yili Rossiyada gastrolda bo‘lgan. Keyin ham yana ikki marta Rossiyaga kelgan.

Yaponlarning «Kabuk»lari – Kabuki teatri Yaponiyada XVII asrda paydo bo‘lgan. Yapon teatrlarining bu janri musiqa, raqs va dramaning janr xususiyatlarini o‘zida uyg‘unlashtirgan.

«Zag‘muk» – rus dramaturgi A.G.Glebov pesasi nazarda tutilmoqda. Bu asar 1925 yili Moskvadagi Maliy teatrda, keyin – 1928 yili o‘zbek teatri sahnasida qo‘yilgan.

3.2.63. Ko‘lagada Qolg‘onlar To‘g‘risida (1935)

Bizning adabiyot sohasida, taassufga qarshi, ko‘lagada qolib ketgan; to‘g‘risi, ko‘lagada qoldirilib kelgan — bir toifa bor. Bir chekkasi o‘zim ham shu toifaga mansub bo‘lganimdan shu toifaning ahvolini ko‘pchilikka bildirib o‘tay dedim. Yo‘qsa, u toifa allakimlar tomonidan — ataylabmi, yo beparvolik natijasidami — haligacha ko‘lagada qoldirilib keladi. U «allakim»larning bu g‘alati qilmishlari, bir sistemaga aylanib borayotir. Shu uchun ham tovush chiqarib «qorovul» deb qo‘yish lozim, zarur!

Men — sho‘rlik tarjimonlar, adabiy tarjimonlar, sahna tarjimonlari to‘g‘risida gapirmoqchiman. Agar adabiy tarjima ishi o‘sha allakimlarning o‘ylaganiday, oson va yengil bo‘lsaydi, indamasak ham bo‘lardi. Faqat yaqinda bir darslik uchun ba‘zi narsalar, tarjima qilishga to‘g‘ri keladi. O‘shanda qanday qiynalg‘onimni o‘zim bilaman, ham o‘sha tarjima qiling‘on material biladi! Bizning bu go‘zal va buyuk vatanimizda 17 yildan beri shunday bir qonun hukm suradiki, har kim ishiga yarasha, mehnatiga, urinishiga loyiq mukofot oladi, taqdir qozonadi. Ammo, haligi ko‘lagada qolg‘on sho‘rliklar shu ne‘matdan, odam bolalari tarixidagi eng buyuk va haqli inqilobning mevalaridan; to‘la foydalanib keladilarmi? — Yo‘q! Shu «yo‘q» sababidan men bu satrlarni qoralab

o‘lturibman. «Quruq gap quloqqa yoqmaydi», desangiz, mana faktlar, o‘jar va qaysar faktlar:

Kechagina sevimli Akademik teatrimizning rejissuri o‘rtoq Vittning «Revizor» qo‘yilishi to‘g‘risida musohabasini o‘qidingiz. Boshidan-oyoq diqqat bilan o‘qib chiqsangiz sizda shunday bir ta’sir hosil bo‘ladiki, bu buyuk o‘lmas asarni ulug‘ Gogol o‘zbek tilida yozganda o‘rtoq Vitt tayyor piyesani sahnag‘a qo‘yayotir! Faqat, haqiqat unday emas-ku. Uni Gogol rus tilida yozgan. Rus tilidan ukraina tiliga (bir-biriga yaqin bir tilga) ag‘darilg‘on vaqtda ham «tarjima» deb atalib tarjimonning nomi har yerda ko‘rsatiladi. Ayniqsa shunday asarni qo‘yuvchi katta kishi san’atkor musohaba bergan vaqtda tarjima to‘g‘risida, so‘z bo‘lmasligi mumkin emas. Faqat bizning teatrlarda bizning hurmatli san’atkorlarimiz shu to‘g‘rida, nechikdir, «past xotir, unutulchan» bo‘ladilar. Aksari liboschig‘a qadar unutmazdan reklam qilg‘onlari holda shu qadar boy va ishlangan tillardan ancha kambag‘al va hali ishlanib yetmagan tillarga tarjima qilg‘onlarni darrov unuta qoladilar. Bularning bu unutulishlari eski madrasa mudarrislarining «lashay» (hech narsa) larini eslatadi... Gazetalarimizni batartib o‘qub borg‘onlar bu unutulqolik «odati»ning ko‘p-ko‘p sahna asarlari, ko‘p-ko‘p rejissur va qo‘yuvchilarda bor bir kasal bo‘lganini yaxshi biladilar.

Men shu «Revizor» tarjimasi to‘g‘risida bir kun o‘rtoq Vitt bilan bir-ikki og‘iz gaplashib edim. (Tarjima Sanjar o‘rtoqniki.) Tarjimaning ba’zi joylaridan norozi bo‘lib gapiradi. Demak, tarjima to‘g‘risida (yolg‘iz kamchiligini olib bo‘lsa hamki) gapirish uchun asos bor edi. Buni o‘rtoq Vitt bilmas edi desak, albatta xato bo‘ladi. Asarning tilidan hech narsa bilmagan odam uni sahnaga qo‘ya oladimi? Yo‘q! Shu holda o‘rtoq Vittni unutulqolikdan boshqa narsada ayblab yo‘lmaydi. Men demak istaymanki, bu ham kichik ayb emas. Teatr afishasida (e‘loni) boshqa masala. Mayli, unda faqat qo‘yuvchi bilan administrator va g‘ayri-g‘ayrilar ko‘rina bersin (garchand bu ham qonuniy emas!) Lekin jiddiy asarning jiddiy qo‘yilishi to‘g‘risida jiddiy san’atkor tomonidan jiddiy so‘z ketayotganda oxirga qadar jiddiy bo‘lish kerak!

Hanri Barbyusni bilmagan kim bor? Sotsialistik inqilobning va sotsialistik vatanimizning bu olamshumul buyuk mudofaachisi «O‘t» (olov) nomli bir roman yozgan. Uni bizning davlat nashriyotimiz bostirib chiqardi. Aslida fransuzcha yozilib ruscha orqali o‘zbekchaga tarjima etilgan bu asarning o‘zbekchasidai tarjimon ismini

axtarsangiz ancha ovora bo'lasiz. Umidsizlanmasdan varaqlay bersangiz asarning tiraji va zakaz no'meri yozilgan joyda juda kichik (ajinaday) harf bilan qatorasiga uch unvon o'qiysiz — mas'ul muharrir, texnika muharriri, so'ngra... tarjimon. Shu yerga yetganda siz bilasizki, asarning tarjimoni Buyuk o'rtoq ekan. Balki Buyukning tarjimasida ko'p kamchiliklar bordir. Shunday, bo'lgani taqdirda ham uni bir burchakka berkitib o'tish lozimmi? Nega yozuvchining yoni-beriga joylashtirib, so'ngra shunga yarasha u tanqid qilinmasin? Bu «dardni yashirish» emasmi?

Mirzakalon o'rtoq Tolstoyning katta bir asarinn tarjima qilib chiqdi. Asar bosildi, sotildi. Mirzakalonning yana boshqa katta tarjimalari bor. Nima uchun o'sha tarjimalar, ularning tili, uslublari to'g'risida yaxshi tekshirishlar, tanqidlar, taqrizlar yo'q? Shekspirning «Hamlet»ini aytib ham o'lturmaylik...

Xullas, nashriyotlarda o'lturgan allakimlar yozuvchi bilan texnika muharrirlarini; teatrlarda o'lturgan allakimlar yozuvchini, o'zlarini, administrator va liboschini biladilar. Ikkisi ham o'ylaydiki o'z ishlarida shundan boshqa aralashuvchi yo'q. Bu agar faqat unutuluvchanlik natijasi esa, demak, unutuluvchanlik bir kasalga atslanib boradi. Sovet adabiyoti va sahnasi turli kasallar bilan kurashib va yengib kelgan, buni ham yengib tashlashga gumonimiz yo'q.

Ko'lagada qolg'onlar to'g'risida. — «Qizil O'zbekiston» gazetasining 1935 yil 10 may soyaida bosilgan.

Vitt — V. Vitt 20-yillardan Hamza nomli teatrda rejissyorlik qilgan. Keyincha formalistikda ayblangan, uning postanovkalaridan g'oyaviy kamchiliklar qidirib topilgan.

Sanjar o'rtoq — Sanjar Siddiq (1902—1938), o'zbek tarjimoni va jurnalisti, tarjimashunoslik muammolarini tadqiq qilgan olim. Lope de Vega, L. Tolstoy, N. Gogol, Ubayd Zokoni kabi yozuvchilarning asarlarini o'zbek tiliga o'g'irgan.

Hanri Barbyus (1873—1935) — frantsuz adibi, qator she'riy to'plamlar va romanlar muallifi. Maqolada tilga olingan mashhur «O't» romani 1916 yilda yozilgan.

Buyuk o'rtoq — Buyuk Karimov (1906—1945) folklorshunos olim.

Mirzakalon o'rtoq — taniqli o'zbek yozuvchisi Mirzakalon Ismoiliiy (1908—1975). Cho'lpon Mirzakalon Ismoiliiy tarjimasida 1933 yilda chop etilgan Tolstoyning

«Tirilish» romanini nazarda tutmoqda. Bundan tashqari M. Ismoilov «Anna Karenina» (L. Tolstoy), «Soʻna» (E. Voynovich), «Choliqushi» (Rashod Nuri Guntekin), «Inson taqdiri» (M. Sholoxov) kabi qator durdona asarlarni oʻzbek kitobxoniga yetkazgan.

3.2.64. Ashulaga Ishqiboz (1935)

Yaqindagina Avstriyadan Galle degan bir yozuvchi xotin kelib, jumhuriyatimizning hol-ahvoli bilan tanishib ketgan edi. Oʻzbekiston sovet yozuvchilari soyuzi uning sharafiga kichkina bir majlis qurdi. Chet eldan kelgan ayol mehmonni hurmatlashga, tabiiy, koʻprak xotin-qizlar kelgan edilar. Shular orasida Oʻzbek davlat muzika tiyotrlarining kollektivi bilan birga u tiyotrlarning sevimli artistkasi Halima Nosir qizi* ham bor edi.

Majlis raisi oʻrtoq Javod Obidov boshqa oʻktabr ayollari qatorida Halimaga ham soʻz berdi.

Oʻzining shoʻx ashulalari bilan xalq muhabbatini jalb etgan Halima majlisda, izdihom oldida yaxshi gapira olmasa, bunga nima deya olasiz? Hech nima! Soʻzlash sanʼati boshqa, kuylash sanʼati boshqa!

Halimaning soddagina qilib soʻzlagan bir necha ogʻiz soʻzidan biz shuni angladikki, bizning boshqa hamma sanʼatkorlarimiz, ayniqsa, ayollardan chiqqan sanʼatkorlarimiz singari u ham tamoman buyuk oʻktabrning bergan mevasi. Yana oʻsha qisqa soʻzlardan bilimimizki, uning oilasi ham eskidan sanʼat sevguchi, sanʼatga oshno bir oila. Onasi yoshligidan cholgʻu chalib, ashula aytishni yaxshi koʻrgan. Birinchi opasi cholgʻuni biladi. Ikkinchi opasi bir necha yil sahnada xizmat qilgan. Faqat, hech shubha yoʻqki, inqilobning fayzli qoʻllari tegmasa, Halima bukun koʻrib turganimiz talantli, boshqa koʻp noyob talantlarimiz singari toʻrt devor orasida qolib zabun boʻlardi.

Uning tarbiya yoʻli uncha uzun emas: Toshkentdagi xotinlar namuna maktabining 6-sinfidan chiqib, Bokudagi Ozarbayjon tiyotr texnikumiga kiradi* va uch yildan soʻng uni bitirib chiqadi.

Birinchi oʻynagan roʻli «Talabalar oʻyini» nomlik komediyada Qamar xonim (bu asar tarjuma asarlardan, inqilobdan burun rus sahnalarida koʻp oʻynalardi), soʻnggi roʻli «Gulsara»* tragediyasida Gulsara. Ammo bu «birinchi» bilan «soʻnginchi» orasidagi

masofa juda uzun. Bu san'atkorning hayoti qanday alvon va qiziq bo'lganini ko'rsatadi. Cholg'u sahnasiga o'tkuncha dram sahnasida ellikdan ortiq asarga aralashganini Halima o'zi gapiradi. Dramda o'zining eng sevgan ro'llari ham bor: marhum Ja'far Jabborli (ozarbayjonli)ning to'ng'uch asari desa bo'laturg'an «Oydin»da Gultakin ro'li. Bu ro'lni juda yaxshi ko'rgan. Dram sahnasida uning bir o'ziga uch Qumrini o'ynashga to'g'ri kelgan.

Halimada san'atni ingichka tushunishlik bor. Uning Gultakin ro'lga bo'lgan muhabbatidan o'sha tushunishning darajasini bilish mumkin, chunki mohir dram yozuvchi bo'lgan Ja'far Jabborli «Oydin»ni faqat Oydinbek bilan Gultakin xonim uchun yozgan deyish mumkin. Butun voqea bir hovuch qilinib, nihoyat darajada siqib keltirilgan u san'atkorona asarda (Ja'farning so'nggi asarlariga nisbatan emas, umuman, dram asari bo'lush jihatidan ancha san'atkorona bo'lgan «Oydin»da) har qanday talantli artistka uchun o'z kuchini istaganicha ko'rsata olish, bundan tashqari, butun qalbini asar qahramonining qalbig'a quyib yuborib, shu bilan juda samimiy bir qahramon yaratish imkoni bor. Halima buni yaxshi ko'ra bilgan.

Dram tiyotrlarimiz (Akademik dram, Andijon davlat tiyotri)da turli-tuman ro'llarni o'ynab o'zini iqtidorli artistka sifati bilan ko'rsatgandan keyin Halima butunlay cholg'u tiyotriga o'tib ketadi. Ovozi juda baland, o'zi ashulaga usta bo'lganidan keyin bu o'tishdan tabiiyroq nima bor? O'zi ham: «Ashulani sevishim meni dramdan cholg'ug'a olib keldi», – deydi.

Dramda o'ynagan katta-katta ro'llari bilan («Turondod»da Turondod, «Qarol»da Klariche (Nozlik kelin), «Hujum»da Hujumxon (Tursun O'roz o'g'li), «Ikki kommunist»da* Dilbar). Biz unda bir necha yaxshi xislatlarni ko'ramiz: mimika boyligi, sahnada o'zini erkin tutushlik, balki bir daraja sho'xlik, til ravonligi, so'zlarni to'g'ri berish va o'tkur ovoz vositasi bilan so'zni tomoshachiga yetkizish. Kamchilik jihatini olganda – ro'lni chuqur ishlamaslik, jiddiy qahramonlarning yengilligi va sho'xligi bo'rtirilgani holda, ularning og'ir va fojialik tomonlariga qunt qilmasliq... O'zi: «Xarakter ro'llar bilan sevguchi-sevilguchi ro'llarni yaxshi ko'raman», – deydi. Tixonovich* «Ikki boyg'a bir qarol»ning komediya ekanini juda yaxshi bilardi; asarning bu jihatini u juda bo'rtirib berdi, ozgina bir fojialik va og'ir joy bo'lsa (Klariche ro'lida shunday joylar bor), uni mumkun qadar chetlatishga yoki rangini suyuqlatishg'a harakat

qildi. Agar shunday qilmasa, Halima Klaricheni o'ynay olmas edi. Hatto «Halima»da ham (ayniqsa, «Gulsara»da!) Halimaning ezilib, xafa bo'lub fojia o'ynab yotganini ko'rsam ko'pda ishonolmayman. Ammo «Arshin mol olon»da Halima Uzairbek erkasining xuddi o'zi (yana xafalikka berilmagan joylarda).

Halima endi butunlay cholg'uniki bo'ldi. Cholg'u tiyotrida ham «Gulsara» singari jiddiy tragediyalar qo'yulib turar ekan, bizning boyag'i fikrlarimiz o'z kuchini saqlaydi. Cholg'u tiyotrida, tabiiy, birinchi o'runni ovoz oladi. Xuddi shu ovoz masalasi bizda yechilmagan bir muammo bo'lub turadi. Eski ma'nidagi ovoz ustozlari, ovoz texnikasining katta ustalari (To'ychi aka*, Hoji Abdulaziz*, Domla Halim* va hokazolar) o'zlarida bo'lgan butun texnikani bergan vaqtlarida ham bu kunning talabini tugal qondirarmidilar? To'g'ridan-to'g'ri aytmoq kerakki, yo'q! Biz bukungina emas, ertani ham o'ylashga majburmiz. Bizning ulug' mamlakatimiz va buyuk xalqimiz ertaga bukundan ham kuchlirak, hakimrak va baxtliroq bo'ladi, demak, talabi ham shunga ko'ra oshadi. Biz ovoz muammosini yechmasdan ilojimiz yo'q. Halima o'zi ham shuni tushungan. Kuzda Maskovga o'qug'ali ketadi. O'zining bu kungi kuchli ovozining davrimiz talablariga to'la javob berolmasligiga Halima iqror. Bir qancha G'arb patefon lappaklarini to'plab olib, shularni tinglaydi, tinglatadi va shular to'g'risida allanimalar demakchi bo'ladi. Demak, u axtaradi, izlaydi, izlanadi. O'z ustozlarimizning ovoz texnikasidan ham ko'z yummasdan G'arb texnikasini yaxshi o'zlashtirish, madaniy va ishlangan ovozga ega bo'lush har bir ovozli yigitimiz va qizimizning vazifasi bo'lushi kerak.

Maqola «Guliston» jurnalining 1935 yil 7-sonida «Cho'lpon» imzosi bilan e'lon qilingan. Keyin «Adabiyot nadir» maqolalar to'plamida qayta nashr etilgan. «Guliston» jurnali asosida nashrga tayyorlandi.

Halima Nosir qizi (1914 – 2003) – mashhur o'zbek opera xonandasi, Boku teatr texnikumi (1924 – 1927), Moskva o'zbek opera studiyasi (1934 – 1937)da ta'lim olgan. SSSR xalq artisti. Aqjunus, Karmen, Layli, Majnun, Gulsara, Zaynab, Maysara partiyalari va mumtoz xalq qo'shiqlari ijrochisi.

«Bokudagi... texnikumga kiradi...» – 1925 yili bir guruh talantli o'zbek yoshlari: H.Nosirova, S.Olimov, X.Xo'jayeva, N.Aliyeva va boshqalar Bokudagi M.F.Oxundov nomli teatr texnikumiga o'qishga yuborilgan. H.Nosirova texnikumni 1927 yili

tamomlab, drama teatri artisti sifatida ish boshlagan. 1939 yildan O‘zbek davlat opera va balet teatri solisti.

«Gulsara» – Komil Yashin asari. 1934 – 1935 yillarda yozilgan. Muallifning «O‘rtoqlar» (1930), «Yondiramiz», «Ichkarida» (1932) pesalarining qayta ishlangan nusxasi.

«Ikki kommunist» – K.Yashin pesasi. 1928 yilda yozilgan. 1934 yilda qayta ishlangan nusxasi «Tor-mor» deb atalgan.

Tixonovich V. – 20 – 30-yillarda Hamza nomidagi teatrdagi bir necha asarlarni sahnalashtirgan rejissyor.

To‘ychi aka Toshmuhamedov (1868 – 1943) – mashhur hofiz. Mehnat qahramoni (1927). 1900 yilda Eron, Turkiya, Misr, Italiya va Hindiston bo‘ylab ijodiy safar qilib, shu mamlakat xalqlarini o‘zbek qo‘shiqchilik san’ati durdonalari bilan tanishtirgan.

Hoji Abdulaziz Abdurasulov (1852 – 1936) – mashhur hofiz, Samarqand xalq ashulachilik maktabining yirik namoyandasi. O‘zbekiston xalq artisti (1932).

Domla Halim Ibodov (1978 – 1940) – O‘zbekiston xalq hofizi (1931). 19 yoshidan boshlab keng diapazonli, kamyob lirik ovozi va ijrochilik mahorati bilan dong qozongan, ko‘plab maqomchi xonandalarga ta’lim bergan.

3.2.65. Sahna Sirlariga Oshno San’atkor (1935)

(Xizmat ko‘rsatgan artist Lutfulla Narzullayev)

O‘zi o‘rta bo‘ylik, o‘rta jussalik, kulgan vaqtida kulgisini butun yuziga yoyib yuborib – keng-keng kuladi; birovga qarab kulganida ko‘prak ko‘zlari, ayniqsa, ko‘zlarining ikki chekkasi harakat qiladi. Yuzida eski turmush beparvoligining izlari qolg‘an: bilinar-bilinmas chechak dog‘i...

Sahnaning yuz o‘zgartirish (grim) degan narsasi bu yosh odamning yuzlarini boshqa har bir akto‘r kabi halitdan qarita tushgan, yuzida yuqoridan quyig‘a tomon bir necha ajin cho‘zuladi. Lutfulla* yoyilib kulganda u ajinlar boy kamalakday yaqqol gavdalanadilar. Ovoz, odatda, uncha erkakcha emas, ingichkarak. Lutfullaning qudrati ham shundaki, o‘sha ingichka ovozini o‘z joyida yanada ham ingichkalashtirmak bilan («Hujum»da* Eshon) tomoshachiga unutilmas zavqlar beradi.

1926 yillarda bo'lsa kerak, Lutfulla Maskov dram studiyasining talabasi edi. Uni o'shanda birinchi martaba butun dunyoga dong chiqarg'an fransuz adibi Mo'lyerning mashhur «Xasis» degan asarida ko'rdim. U vaqtda Lutfulla, agar yanglishmasam, oddiy bir xizmatchi ro'lini o'ynardi. Nihoyat darajada yengil va sho'x o'ynagani uchun studiyalilardan uning kimligini so'radim, «Buxorodan kelgan yosh kuchlardan biri», – dedilar. Shu uchun bo'lsa kerak, uning va u bilan kelgan yoshlarning tillarida o'zbekchanning g'aliz bir so'zlanishi bo'lardi. Keyincha Lutfulla, Sa'dixon*, Isomov* va Sharif o'rtoqlar* u g'alizliqni yenga oldilar. Sahnada biz hozir hech bir til g'alizlig'i sezmaymiz.

Lutfulla Buxoro shahar o'zbekchasining o'sha g'alizlig'idan ham, yuqorida aytganimdek, juda yaxshi foydalana bildi. «Hujum»dagi Eshon ro'lining Lutfullaga «quyulib tushganini» hamma biladi, shu «quyulib tushush» sabablaridan biri, shubhasiz, haligi g'alizliqdir. Negakim uni bizning Lutfulla juda ustalik bilan yog'day silliq qilib o'tkazadi va biz sezmay qolamiz!

«Hujum» naqadar g'ayrijiddiy va yengiltak narsa bo'lsa ham, o'zbek sovet sahnasida bir necha yil guldek umr ko'rdi. Uni jiddiy ishdan so'ng chinakam dam olmoq istagan tomoshachi hamma vaqt ko'nguldan olqishladi. Buning bosh sababi, albatta, sahnamizning original kulgi asarlarga bo'lgan ehtiyoji edi. Sovet dram yozuvchilarining, umuman, qalam ahlining yuzini qizartib bo'lsa ham shu yerda aytish kerakki, yaxshi kulgi asarlarga bo'lgan ehtiyojimiz hali hech bir qoniqtirilg'ani yo'q. Biz tarjuma yo'li bilan G'arb va rus klassiqlarini yana ko'p ko'rsatishimiz kerak. Faqat original kulgi asardan maydonda hech narsa yo'q! Bu esa, hech shubhasiz, g'ayritabiiy bir hol.

«Hujum» piyesasi sahnaga chiqqan holatida faqat uch muhim omilning qo'lida bo'ladi va shular uning g'alabasini ta'min etadilar: 1. Tursun O'roz o'g'li (Qalandar bola). 2. Eshon. 3. Tabib. Shu uch omilning cholg'u tiyotrida barbod qilinishi butun asarning ham sahnada nest va nobud qilinishig'a sabab bo'ldi. Muzaffar otaning «Hujum»i Lutfullasiz, Sa'dixonsiz va Sorasiz «Hujum» – sog'lom kulgi beraturg'an tomosha emas*, tomoshachining g'azabini keltiraturg'an bir onglashilmaslik edi. Usta aktrisa Lutfixonimning* u qadar yengil sakrashlari ham haligi kamlikni to'ldira olmadi. «Hujum» yana sahna yuzini ko'raturg'an bo'lsa, ishchi tomoshabin, o'zining eski qadrdonlarig'a yana qovushmog'i lozim.

Har qanday ijodiy asarni ham ishlab pishitadilar. Shoirning she'ri, nasrchining ro'mon yo hikoyasi, bastakorning cholg'u asari, cholg'uchining bajarmasi, hatto zargarning chiroyliq baldoq yo shokildasi, yo'nmach ustaning nafis ishlangan yo'nmakor asari... bular hammasi ishlanish orqasida pishadi, yetiladi, qimmatli asar holiga keladi. Bu narsa, ayniqsa, tiyotrd ko'p seziladi. Tiyotrd yaxshi akto'r ro'lni ishlab pishitaturg'an akto'rdir. Lutfulla bu xususda ko'plarga o'rnak bo'la biladi. Biz Lutfullaning o'yinlarida bir narsani doim ochiq ko'rib va sezib turamiz, u ham bo'lsa tabiiylik. Shu uchun emasmiki, «Qo'zi buloq»da* qizning otasi ro'lini o'ynarkan, bir qancha replikalari bilan zalni shirin-shirin kulduradi. «Hamlet»da ham shunday. Undagi Poloniy eslik, ziyrak, bilimdon va mustaqil fikrli shahzoda Hamletga qarshi qo'yilg'an esi past, mahmadona, sayoz bilimli va qat'iy o'z fikri bo'lmagan ahmoq bir choldir. Shekspir unga shu tavsifga yarasha so'z bergan. Agar u so'zlarni eplab, kelishtirib aytolmasa, cholning sahnada borligi quruq bir suratdan iborat bo'lub qoladi. Hamletning so'zlarini zalga yetkazish, meningcha, Poloniy so'zini yetkazishdan og'ir emas, chunki Hamlet juda aktiv odam, piyesada hamma imkon unga berilgan. Butun kurashni u olib boradi. U hislar, xayollar, o'ylashlar, tushunishlar bilan to'la. Uni o'ynagan akto'r istar-istamas uning so'zlarini tomoshachiga yetkizishga majbur, aks holda, «Hamlet» degan bir asar sahna yuzida qolmaydi, qololmaydi. Holbuki, Poloniy tomoshachiga yetmasa, ko'plar bunga qunt ham qilmaydilar. Hamletni ta'qib etish bilan ovora bo'lub boshqalarg'a ahamiyat bermaydilar. Yozuvchi uncha-muncha chakana odam bo'lsaydi (Shekspir bo'lmasaydi), Hamletdan boshini ko'tarolmas, boshqalarni quruq bir surat qilib qo'yardi. Faqat u dohiy yozuvchi bo'lgani uchun binoning bosh bo'lagini juda yaxshilab ishlamak barobarida yoni-beridagi kichkina (yordamchi) bo'lakchalarni ham unutmagan, ularni ham boplab ishlagan, ishlab yetkizgan. Lutfullaning Poloniysini ko'rganda qo'yuvchig'a haq berging keladi; qo'yuvchi Poloniyning ahamiyatini tushungan, shunga ko'ra, u ro'lni Lutfullaga bergan. Lutfullaning Poloniysi tomoshachiga yetdi. Tomoshachi uning ko'p so'zlariga yozuvchi ko'rsatgancha kuladi.

Lutfulla – Poloniy ko'p joyda zalni kuldura oladi. U parda orqasida behuda bir tasodif bilan o'lib ketgach, unga achinganlar uning bu qadar ahmoq bo'lushiga achinadilar. Achinib turib ham kulushdan o'zlarini to'xtata olmaydilar...

Lutfulla asosan kuldiruvchi akto‘r emas. Unda kuldiruchilik – qiziqlik vajhidan ijod quvvati yo‘q, ya’ni u, aytaylik, Hoji Siddiq marhum va Mirshohid kabi hozirjavob ham emas (bu ikkala qiziqning hozirjavoblik san’atini ham uncha yuqori qo‘ymayman; har holda, cho‘muchga chiqqunday bir narsa bor). U asarning o‘zida bo‘lgan kulgili replikani g‘oyat tabiiy, to‘g‘ri bera oladiki, ana shu narsa zalning kulgisini ta’min etadi. Turmushda kulunaturg‘an joylar bor; ammo u joylarni sahnada yasamalik bilan berilganda kulgi chiqmaydi, balki, aksincha, tabiiy, turmushdagiday qilib berilsa, kulgi chiqadi. Ana o‘sha tabiiy o‘ynash orqasidadir, Lutfulla sahnada vaqtida hech bir takalluf, ayniqsa, zo‘r berish degan narsani bilmaydi. Durust, sahnada kechirma (perejivaniye) bilan o‘ynash yo‘sumi bor. Bizning ko‘pgina akto‘rlarimiz bu yo‘sunga o‘zlarini yaqin keltirmaslikka tirishib: «Yo‘q, men kechirma bilan o‘ynamayman!» – desalar-da, ularga uncha ishonolmayman. Yolg‘iz texnika bilan o‘ynash uchun juda zo‘r san’atkor bo‘lush kerak. Akto‘r o‘z ro‘liga qiziqib o‘ynasa, bir oz kechirmaga o‘tmay iloji yo‘q. Faqat hunar shundaki, oqil poyloqchisi hamma vaqt poylab tursun va akto‘rga uning sahnada ekanini, butun bu narsalar bir o‘yindan iborat ekanini, sahna chegaralaridan chiqish yaramaganini doim eslatib tursun.

Marhum Siddiq hojiday mohir akto‘rlarimizning eng dardli joyi shu poyloqchidan, shu tengshovchidan mahrumligi emasmidi? Siddiq hoji sahna qonunlarig‘a ko‘pda unagan akto‘r emas... «Hujum»da shu narsa ravshan ko‘runadi: eshon bilan tabib – ikki mustaqil olam, balki biri-biriga qarshi qo‘yulg‘an olamlar. Ro‘lni pishitish xususidagi jiddi-jahdi, o‘zidagi qobilliq va iste’dodga hech bir gumonim bo‘lmagan Sa’dixon tabibni o‘ynarkan, shamolga tutulgan olovday bezovta bo‘lub, ortiqcha berilib o‘ynaydi; aksari sahna chegaralaridan ham chiqib ketadi. Lutfulla esa buning tamom aksi: u har bir harakatini no‘taga o‘ydurgan balet o‘yinchisi singari salmog‘liq va og‘irliq bilan harakat etadi. Shu bilan, shubhasiz, yutib chiqadi. Bu farq eshon bilan tabib tiplarining o‘zidan kelib chiqqan farq deguvchilar ham bor. Bu, meningcha, yanglish da’vo. Uyg‘ur u ikki tipning tub chiziqlarini olib turib umumiy suratda yo‘rgan-da, so‘ngra akto‘rning o‘z shaxsiy ijodiga keng yo‘l qo‘yg‘an. Rejisso‘r Uyg‘urning g‘alabasini ta’min etgan sabablardan biri, meningcha, shu edi. Shu keng yo‘lda Lutfulla ishladi va ro‘lni suvdoy silliq va yumshoq qilib chiqardi.

Lutfullaning sahnadagi muvaffaqiyati ko‘prak uning tabiiy talantidan keladi. Shu talantni o‘zi ham ishlab, tarashlab, silliqlab borsa qanday yaxshi bo‘lardi. Bu narsa,

meningcha, Lutfullada bor bo'lsa ham, yetarlik emas. (Bu da'voni ko'b akto'rlarimizga yoyish mumkin.) So'zlash boyligini yetarlik darajada kengaytirib uni navlash xususida Lutfulla hali hozirgacha kam, juda kam ishlagan. Poloniydek cholning yurushlariga ham qariliq alomatlari bera bilgan (qaltirab yurishlar) Lutfulla nima uchun uning ovozigga qariliq berishga urunmaydi? Lutfulla Poloniysining ovozida riyokorlik – ikki yuzlilik, mudohana* xususiyatlari bor. Ammo qariliq asari ochiq emas. Ishlash bilan buni ham qilish mumkin. Buni Lutfulla bilmaydi emas.

Yana bir tanbeh: Poloniyning bekorchi gaplarni ko'p gapiraturg'an chiroyli va pardoqli so'z sotaturg'an mahmadona bir ablah ekanini Shekspir juda yaxshi ko'rsatadi. (Qirol va qiro'licha oldida Hamletning Ofeliyaga yozgan xatini o'qumasdan burun aytgan so'zlari.) Qo'yuvchi Poloniyning sergapligini ko'rsaturg'an u ajoyib monologni qo'yilish talabiga qarab ancha kamaytirgan. Lekin akto'r o'sha asl nusxaning o'zini qat-qat o'qub, o'ylab, umuman, mahmadona, sergap va so'z pardoziga berilgan odamlar bilan ko'prak tanishib, o'sha xil tiplarning ichiga kirishi kerak edi. Lutfulla o'sha joyni o'ynaganda biz shunday chuqur tekshirishlar bo'lganini anglayolmaymiz. Holbuki, turmushda ham shunday odamlar ko'p!

Lutfulla – oldingi akto'rlarimizdan. Ishonamanki, u borgan sari yuksalajak, ro'lni ishlab pishitishga avvalgidan ham ko'prak zo'r berib davom etajak. Faqat sahna san'ati – ayniqsa, akto'rniki – juda nozik san'at. Uni yosh boladay doim parvarish qilib turush kerak. Sahnada talantdan tashqari madaniyat ham kerak. Buning yo'li ma'lum: o'rganish! Akto'r eng avval turmushning o'zidan (tiplar, so'zlar va hokazo), kitob mutolaalaridan, leksiya va darslardan, boshqa tiyotr va akto'rlardan, o'z ustozlaridan o'rganadi. Shularning birginasi kamlik qilg'anda ham, akto'rning turgan joyida depsangani bilinib qoladi. Sahna san'atining sirlariga muncha oshno bo'lg'an Lutfulladan bizning kutganimiz doim oldinga qarab intilishdir.

«Guliston» jurnalining 1935 yil 8 – 9-qo'shma sonida «Cho'lpon» imzosi bilan bosilgan. «Adabiyot nadir» to'plamida qayta nashr etilgan.

«Guliston» jurnali asosida nashrga tayyorlandi.

Lutfulla Nazrullayev (1903 – 1962) – o'zbek aktyori. O'zbekiston xalq artisti (1945). Buxoro teatrida (1920 – 1924) ish faoliyatini boshlagan. Moskva dramstudiyasini tugatgach (1924 – 1927), umrining oxirigacha Hamza teatrida ishlagan ijodkor.

«Hujum» – 1926 yili O‘rta Osiyo xotin-qizlar kengashida e‘lon qilinib, 1927 yil 8 martdan boshlangan xotin-qizlarni ozodlikka chiqarish maqsadida boshlangan siyosiy kampaniya.

Sa‘dixon Tabibullayev (1906 – 1992) – O‘zbekiston xalq artisti (1949). Buxoro pedagogika bilim yurti (1922 – 1924), Moskvadagi O‘zbek drama studiyasi (1924 – 1927)da o‘qigan. 1927 – 1992 yillar Hamza teatrining aktyori.

Isomov G‘ulom – Hamza teatri artisti.

Sharif G‘aniyevich Qayumov (1905 – 1973) – aktyor va rejissyor. O‘zbekiston xalq artisti (1952). Moskvadagi O‘zbek drama studiyasini tugatgan (1927). Faoliyatini Buxoro muallimlar tayyorlash bilim yurtida o‘qib yurgan paytidan drama to‘garagida qatnashishdan boshlagan va Hoji Muin Shukrulloning «Mazluma xotin» pesasida Tansiqoy ro‘lini o‘ynagan. Keyin Buxoro teatriga ishga o‘tgan (1923), 1927 – 1973 yillarda Hamza nomidagi teatr artisti.

«Muzaffar otaning «Hujum»i Lutfullasiz, Sa‘dixonsiz va Sorasiz «Hujum» – sog‘lom kulgi beraturg‘an tomosha emas...» – Cho‘lponning fikricha, «Hujum» spektaklining tomoshabinlarga manzur bo‘lishida M. Muhamedovning postanovkasi, L.Narzullayev (Eshon), S.Tabibullayev (Tabib) va S.Eshonto‘rayeva (Tursun)ning ijrochilik mahorati muhim omil bo‘lgan. Ammo Cho‘lpon fikr bildirayotgan spektaklda sozandalarning no‘noqligi spektaklning baland saviyada o‘tishiga monelik qilgan.

Lutfixonim Sarimsoqova (1896 – 1989) – mashhur teatr va kino artisti, SSSR xalq artisti.

«Qo‘zibuloq» – ispan dramaturgi Lope de Vega (1562 – 1635) asari. 1931 yilda Cho‘lpon tarjimasida sahnaga qo‘yilgan.

Mudohana (arbob) – xushomadgo‘ylik, ikkiyuzlamachilik.

3.2.66. Ukraina Bandurachilari (1936)

(Xalq san‘atining rivojlanish timsoli)

Bizning sevimli mamlakatimizda ingichka san‘at ishlariga boshqacha ahamiyat berilmoqda. Narigi dunyoda – kapitalistik G‘arbda – ingichka san‘atdan va unga mansub kishilardan har bir narsa yo‘q bo‘lgan bir davrda san‘atning bizdagi bu azizligi ko‘p

narsalarni anglatib turadi. Bizda kundan-kun o‘sayotgan ingichka san‘at, ayniqsa, so‘ng vaqtlarda juda ajib va go‘zal tovushlar bermoqda, ya‘ni, birinchidan, u o‘z ijodi uchun xalqdan va xalq adabiyotidan ruh va oziq olmoqda; ikkinchidan, quruq shaklchilik o‘yinlaridan qutulib bormoqda; uchinchidan, mamlakatning keng quchog‘ida yashovchi turli-tuman xalqlarning san‘atlarini u xalqlarning biri-biriga ko‘rsatish yo‘li bilan internatsional tarbiya jihatidan katta ijobiy ro‘l o‘ynamoqda.

Butunittifoq Xalq Komissarlari Soveti qoshida, shu bilan birga, milliy respublikalarning Xalq Komissarlar Sovetlari oldida san‘at ishlariga qarayturg‘an alohida qo‘mita tuzilgandan keyin haligi uchinchi jihat, ya‘ni millatlarning san‘atlarini ularning bir-birlariga ko‘rsatishga alohida ahamiyat berila boshladi. Bu yo‘lda Butunittifoq Xalq Komissarlari Soveti qoshidag‘i San‘at qo‘mitasining tashabbusi, ayniqsa, maxtarlikdir. Yaqindag‘ina Maskovda bo‘lub o‘tkan Qozog‘iston san‘ati o‘n kunligi*, Qozog‘iston cholg‘i tiyotrining Maskovdagi muvaffaqiyatlari, cholg‘i tiyotrining tomoshalariga ...butun partiya va hukumat rahbarlarining kelib turishi, qozoq san‘ati arboblarning oliy nishonlar bilan mukofotlanishi – bular hammasi yuqorida aytilgan vaziyatni tasvirlaydi. Qozog‘iston o‘n kunligidan burun Maskovga Ukraina o‘pera tiyotri kelib, katta muvaffaqiyatlar bilan Ukraina sovet san‘atining yutuqlarini ko‘rsatib ketgan edi. Maskov akademik badiiy tiyotrining bu yoz ichi Ukraina sovetlar respublikasining markazi bo‘lgan Kiyev shahriga borib, tomoshalar berishi bu yil har yilgidek oddiy gastrolchilik shaklidan chiqib, katta bir to‘y-tomoshaga aylanayotir. Tiyotrning kelishiga bir oydan ko‘prak vaqt bor bo‘lsa ham, sovetlar Ukrainasining yangi va go‘zal markazi Badiiy tiyotri yaxshi qarshilash uchun jiddiy hozirliklarga kirishgan edi. 1937 yilda Maskovda O‘zbekiston va Armaniston san‘atlarining o‘n kunliklari belgilangan.

Mana shunday go‘zal va katta tashabbuslar chog‘ida Ukraina davlat kopellasi (cholg‘i to‘dasi)ning Toshkentga kelib konsertlar berishi juda vaqtida bo‘lgan va unumli bir ishdir. Bu konsertlarni tashkil etgan Qizil qo‘shun uyi mudirligidir. Bir zamonlar Polsha hukumdorlari, undan keyin Rusiya chorligi* tomonidan, yana bir tomondan – o‘z boylari va mulkdorlari tomonidan har taraflama jabr-zulm ko‘rib kelgan Ukraina xalqining shu uzun qulliq yillari orasida yaratgan adabiyoti, kuylari, cholg‘isi juda boydir. Maskovda katta muvaffaqiyat bilan ko‘rsatilgan ikki cholg‘ili asar asosan xalq ijodi ustiga qurilg‘an narsalar edi. U asarlarning Ukrainaning o‘zidagi muvaffaqiyati yana ham kattadir.

Shahrimizga kelgan kopella o'sha keng va boy cholg'i san'atining bir shaklini, bir bo'lagini ko'rsatadi. To'dada eng ko'p va asosiy asbob «bandura»* (mandolin shaklida bir asbob)dir. Faqat buning ovozi nozik, ta'sirli va yoqimlidir. To'dada banduradan boshqa asboblari ham bor (childirma, chang, tsimboli va boshqalar). Bandura bilan birga tub ro'lni mukammal xor, cholg'i va yolg'iz ashulalar o'ynaydi, xor, cholg'i va yolg'iz ashulalarning hammasi muzika bilimining talabiga ko'ra yaxshilab ishlangan. Shu uchun xorlarning ovozi bir xilda va to'ldiruchi emas: har xil tovush beradi. To'dada yaxshi ovoqli ashulachilar bor. Programmadagi kuylarning hammasi deyarlik xalq kuylari. Orada «Vinochok» atalgan uch kuyli sho'x, quvnoq o'yin maqomlari bor. Bular butun tomosha zalini harakatga keltiradilar. Kuylar orasida Ukraina kuylaridan boshqa rus kuylari ham bor. (Qizil qo'shunda aytilaturg'an «Priamur» qo'shig'i.) Ukrainaning mashhur tarixiy qahramoni «Mamlyuk»ning qo'shug'i tomoshachini eski zamonlarga, Ukrainaning poplar (mulkdorlar) qo'l ostida ezilgan davrlariga, olib ketadi. Bunday mungli, g'amli kuylar programning boshig'a qo'yulg'an. Program sekin-sekin quvnoq kuylarga o'tadi.

Biz qo'shni sovet respublikalari xalqlarining san'atlari bilan ko'prak tanishuv kerakligini tegishli uyushmalar esiga solib o'tamiz.

Maqola «Qizil O'zbekiston» gazetasining 1936 yil 8 iyun sonida «Cho'lpon» imzosi bilan bosilgan. Keyin «Adabiyot nadir» maqolalar to'plamida qayta chop etilgan.

«Qizil O'zbekiston» gazetasi asosida nashrga tayyorlandi.

«Yaqindagina Maskovda bo'lib o'tgan Qozog'iston san'ati o'n kunligi...» – mazkur o'n kunlik o'zbek san'ati dekadasidan bir yil avval (1937 yil may) 1936 yil 17 – 26 may kunlari Moskvada bo'lib o'tgan.

Rusiya chorligi – podsho Rossiyasi demoqchi.

Bandura – ukrain xalq cholg'u asbobi. Banduraning kashf etilishi XIV – XV asrlarga borib taqaladi. Tuzilishiga ko'ra u ruslarning «gusli»si va bizdagi changni eslatadi, barmoq bilan chertiladi.

3.2.67. Katta Maktab Egasi (1936)

Buyuk Gorkiyning ko‘rish va so‘zlarini eshitish sharafiga erishganlardanman. 1935 yilning mart oyida edi shekilli (agar yanglishmasam), SSSR sovet Yozuvchilari soyuzining plenumida Gorkiyning so‘nggi so‘zi bo‘ldi. O‘zi qarig‘an sari ruhi va inqilobiy g‘ayrati orta borgan bu ulug‘ chol, kuchli olqishlar ostida minbarga chiqdi. Olqishlar nihoyat to‘xtadi-da, sekin va past ovoz hamda Nijgorod lahjasining ba‘zi bir ta’sirlari bilan, so‘zg‘a boshladi. Ovozida qariliq ta’sirlari o‘zini ko‘rsatardi, ya’ni orqa qatorlardan tovushini eshitish qiyinroq edi. Bu keksa ovoz bilan aytilgan so‘zlarda ajoyib bir yosh jonlilik bor edi. Bu jonlilik hatto juda kichkina, oddiy ko‘zga mayda kabi ko‘rinaturg‘on narsalarda ham ko‘rinardi. Chunonchi, u inqilob dushmanlarining qishloqlardag‘i bir ig‘vosidan gapirdi. Ular traktorga qarshi tashviqot qilarkan, traktor ovozidan qo‘rqib ba‘zi bir qushlarning qochib ketganlarini, holbuki, ularning qishloq xo‘jaligida zararli hashorot bilan kurashuvchi foydali qushlar bo‘lganini aytar ekanlar. Ulug‘ ustoz, sovet yozuvchilarini dushmanning kurash taktikasidagi shunday kichkina jihatlariga ham ko‘z yummaslikka chaqirdi. Bu, notiqning turmushni qanday yaxshi bilganini ko‘rsatib turar va bizlarni ham shunga o‘rgatib turardi.

Men Gorkiyning eng zo‘r va to‘ng‘ich asarlaridan «Ona»ni tarjima qilish sharafiga ham erishganlardanman. Tarjimaning sifati to‘g‘risida boshqalar gapirar. Men o‘zim faqat shuni aytaman: nasr tilini tarashlashni men boshlab Gorkiydan o‘rgandim. U, menimcha o‘zi ishlatadigan tilni juda yaxshi ko‘radi, uni har qanday kamchilikdan ozoda holda ko‘rmak istaydi. «Ona»ning tili mana shunday bir til. «Ona» men uchun katta bir maktab bo‘ldi. O‘zimning «Kecha va kunduz» nomli romanimda men ham bu buyuk uslubchining unumli ta’sirini doim sezib turdim.

Sovet yozuvchilari uning inqilobiy ruhini, proletarcha mardligini, jahonshumul grajdanligini, so‘ngra klassik tili va uslubini, hatto tarjima orqali bo‘lsa ham doim o‘zlarida sezajaklar.

Katta maktab egasi. — Maqola «Qizil O‘zbekiston» gazetasining M. Gorkiy vafotiga bag‘ishlangan 1936 yil 20 iyun sonida e‘lon qilingan.

Nijgorod lahjasi — Gorkiy tug‘ilgan Nijniy Novgorod hududida yashovchilarga xos sheva xususiyatlari, ayniqsa, «o» ga urg‘u berilishi nazarda tutilmoqda.

«Ona»ni tarjima qilish sharafiga ham erishganlardanman...» — Gorkiyning «Ona» romani Cho‘lpon tarjimasida 1936 yilda O‘zbekiston Davlat nashriyoti tomonidan nashr qilingan.

3.2.68. Boshqarmaga Xat (1936)

«Qizil O‘zbekiston» ning shu yil 27 iyul sonida o‘rtoq Nazir To‘raqulovning «Hamlet» tarjimasini to‘g‘risida bir maqolasi bosilib chiqdi.

Mazkur maqola munosabati bilan quyidag‘i uch narsani ko‘pchilikka bildirishga shoshilaman.

1. Nazir aka «Hamlet» tarjimasini keltirgan misollariga qarag‘anda ruscha tarjimalarining tizilmalisi (nazmlisi) bilan solishtirgan. Holbuki men tarjima qilg‘an nusxa sochmali (nasrli) bo‘lib inqilobdan burun bosilgan. Men tarjimaga kirishganimdan burun u nusxani ingliz adabiyoti bilgichlaridan o‘rtoq Lan inglizchasi bilan solishtirib chiqib, ko‘p joylarini mumkin qadar asliga yaqinlashtirib bergan. Mazkur nusxa hali ham o‘rtoq Lanning kutubxonasida saqlanadi. Men, ana o‘sha nusxadan bo‘lgan tarjima uchungina javobgarman.

Tarjima bilan tarjima orasida, ayniqsa tizimli bilan sochmali orasida katta farq bo‘ladi.

2. «Hamlet»day bir asarning tarjimasida bir necha xato ketmasdan iloji yo‘q. O‘sha xatolarni xayrixohlik asosida ko‘rsatuvchilarga tashakkurimni bildirib, kelajakda tuzatishga va‘da beraman. Bir nechta to‘g‘ri ko‘rsatilgan tarjima xatolari Nazir aka maqolasida ham bor; buning uchun u kishiga ham tashakkur.

3. O‘rtoq Lan qo‘lidag‘i nusxani oldirib men qilg‘on tarjimaning originaliga solishdirib chiqib, natijasini matbuotda z‘lon qilish kerak. Buning uchun yaxshi-yaxshi tarjimonlardan iborat bir ko‘misiya tuzilsa yaxshi bo‘lard. Ko‘misiya tuzish vazifasini men O‘zbekiston Yozuvchilari soyuzining respublika qo‘mitasidan so‘rar edim.

Boshqarmaga xat. — Mazkur maqola N. To‘raqulovning «Hamlet»ga tuhmat» («Qizil O‘zbekiston», 1936, 27 iyul) nomli chiqishiga javob tariqasida yozilgan va «Qizil O‘zbekiston»ning shu yil 28 iyul sonida e‘lon qilingan.

Nazir To‘raqulov (1892—1939) — yirik davlat arbobi, jurnalist, tilshunos olim. 20—30-yillarda vaqtli matbuotda qator maqolalari, turli taxalluslar bilan imzolangan she‘rlari e‘lon qilingan. Qatag‘on qurbonlaridan.

3.2.69. Ota-Bola San’atkorlar (1936)

Matyoqub va Matyusuf Xarratovlar

Xorazm...

Eski kitoblarimizda «Xovarazm» deb yuritilardi. Ko‘pchilik o‘sha vaqtdag‘i xonlikning poytaxti bo‘lgan Xeva shahrining nomi bilan «Xeva» deb atardi. Bu ikkala nomni bilmasdan «Urganch» deb aytadiganlar ham bo‘lardi. Xullas, bukun jumhuriyatimizning olisrak bir okrugi hisoblangan Xorazm inqilobg‘acha Turkiston aholisining ko‘pchiligi uchun «Jobilg‘a, Sobilsa» o‘lkalari singari xayolsumon bir mamlakat edi. Bunga, albatta, Xorazmning jug‘rofiy vaziyati, ya‘ni Turkiston o‘lkasining markazi va markazga tutashgan joylaridan olisligi, asl obod viloyatlardan chekkaligi, qatnov va qulay yo‘llardan mahrumligi, birdan-bir daryo yo‘li hisoblangan Amu yo‘lida o‘ng‘ay qatnov vositalarining bo‘lmaganligi edi. Axir Xorazm qo‘shiqchisi mashhur Safo Mug‘anniy* O‘zbekiston oqsoqoli o‘rtoq Oxunboboyevni Xorazm mehnatkashlari nomidan ashula bilan qarshilarkan:

Xorazm bir uzoq okrug,

Yo‘llari yo‘q, buzuq ko‘pruk, —

deb shikoyat qildi-ku! Shu uchun emasmiki, jumhuriyatimizning rahbarlaridan birontasi borib qolsa, Xorazm mehnatkashlari uchun katta bir to‘y bo‘ladi va u shodlik darhol she‘rda (ashula) va cholg‘u (kuy)da aks etadi.

Buyuk inqilob olislarni yaqin qildi, masofalarni kamaytirdi, eskilarcha aytsak, «erning tanobini tortdi», ajralganlarni birlashtirdi, yashiringanlarni ochdi, ko‘lagada qolg‘anlarni yoruqliqqa olib chiqdi. Bugun mamlakatimizning yoshi-qarisi uning muhim bir bo‘lagi bo‘lgan Xorazmni biladi, taniydi, uning san’atkorlari bilan yuzma-yuz kelib

tanishdi, uning tarixin o‘qub bildi, kechmishdagi qora sahifalarini varaqladi, xonlarning qonli davrini va u xonlarga qarshi ko‘tarilgan ko‘pchilik harakatlarini o‘rgandi. Bugun Xorazm mehnatkashlari ham butun O‘zbekiston, butun O‘rta Osiyo va butun Ittifoq mehnatkashlari bilan birga o‘z viloyatlarida sotsializm qurib, yangi, to‘q va quvnoq turmush yo‘lida jon kuydirib, paxta dalalarida yuksak mehnat namunalarini ko‘rsatib turadilar.

Bir zamon Xorazmning saroy adabiyotini o‘quy olganlar uning she‘rdagi katta ustozlarini – «Munis»*, «Ogah»* va «Komil»larini* – bir qadar bilardilar. Biz «Komil» (o‘zicha aytsak, Komil Xorazmiy) keyingirak davrning odami bo‘lganidan uni durustgina bilardik.

Shunda ham biz ko‘p narsalarni bilmas ekanmizki, bundan 70 yillar burun Xorazmning poytaxti bo‘lgan Xeva shahrida Qurbon aka degan bir xarrot (dukchi) yashar ekan. O‘zining kichkinagina dukchilik do‘konida yog‘ochdan eshik, duk (yig), chig‘iriy, sumak, tesha, bolta soplari va o‘qlog‘ qilib tiriklik qilardikan. Uning shogirdi va xalfasi bo‘lmagan. Unga dukchilik ishlarida o‘g‘li Matyoqub ko‘maklashar ekan. Eslik ota o‘g‘lining bilimga va cholg‘ug‘a havasini ko‘rgach ko‘p o‘ylab turmasdan uni to‘ppa-to‘g‘ri o‘sha zamonning katta shoir va usta cholg‘uchisi bo‘lgan Komilning yoniga olib borgan, «Shuni menga yaxshi odam qilib bering», – degan.

Partiya markaziy organi bo‘lgan «Pravda» gazetasining shu yil 12 sentyabrda chiqqan sonida mo‘ysafid va nuroniy bir cholning tanbur mashq qilib o‘turgan surati bosilib chiqdi. Surat ostida shunday deyiladi: «Toshkentga Xorazmning eng qari xalq ashulachisi va cholg‘uchisi Matyoqub Xarratov* keldi (yoshi 70 da). U Xorazmning butun klassiq maqomlarini va xalq cholg‘usini biladi. Uning ashulalari Toshkentda gramo‘fo‘n lappaklariga olinajak».

«Pravda» orqali butun Ittifoqqa, balki butun dunyoga tanilgan bu odam – o‘sha dukchi Qurbon akaning o‘sha biz aytgan o‘g‘li Matyoqubning xuddi o‘zi. U Komil (Pahlavon Niyoz)ning, ko‘prak uning o‘g‘li shoir va cholg‘uchi Matrasul Mirza (taxallusi «Mirza»)ning tarbiyasini ko‘rib yetishadi. Hozir 70 yoshda bo‘lgan bu odam, yuqorida aytilgandek, Xorazm klassiq maqomlarini (shashmaqomning Xorazm variantini) «Xorazm chizig‘i» deb mashhur bo‘lgan Xorazm notalari bilan birga mukammal biladi. Xorazm xalq kuylari (ko‘prak doston yo‘llari)dan ham yaxshi xabardor. O‘zining

«Xarratiy» degan bir kuyi ham borki, shashmaqomg'a qo'shuladi. Asosan tanbur cholsada (tanburni mukammal biladi)*, chang mashq qilishda ham mahorati katta. O'zi juda xushxat, o'z umrida ikki yuzga yaqin kitobni chiroyliq xat bilan ko'chirib chiqqan. Ko'p hikoya, cho'pchak, latifalarni biladi. Suhbati shirin. Fasohat* bilan, so'zga oro berib gapiradi. Sog'liqni saqlash xususida bu odamning o'ziga xos bir usuli bor: u butun umrida ko'prak qatiq va non yeb o'tgan. Iloji bo'lganda qatiqni bir kun ham tark qilmaydi. Yoshi 70 ga borsa ham, o'zini yigitdek sezadi. Quvvatli va quvnoq... ko'p yuradi, ko'p ishlaydi, charchamaydi. Toshkentga kelganida piyoda yurishda o'z o'g'lini shoshirib qo'yan. O'zi sog'lom va tetik ko'rinadi: shu uchun bo'lsa kerak, Toshkentdagi o'g'luga tegishkan: «O'g'lim, sen qarib qolibsang», – degan...

Ilgari Xorazm muzika texnikumida ishlagan, ko'p shogird yetishdirgan. Hozir Yangi Urganchda davlat tiyotrida cholg'uchi bo'lub ishlaydi. Hozirgi tiyotr, cholg'u, raqs masalalariga qiziqadi, «Bir oz yosh bo'lsam, ovropocha nota o'rganardim, – deydi chol, – ammo yoshim 70 ga yetganda ep kelmas. Yoshlar o'rgansin, albatta o'rgansin».

Cholning bu nasihatini boshlab o'z o'g'li Matyusuf Xarratov* qulog'ig'a oladi. Matyoqubning o'z o'g'li bilan Ovrupo notasiga yozgan kuylari 15 ga yetadi. Matyusuf ovropocha muzika ilmining boshlang'ich asoslarini biladi. Yoshi qirqdan o'tganda Samarqanddagi Muzika institutida (1930–1931 yillar) nota bilan skripka o'rgandi. Uning «Xorazm chizig'i notasini Ovrupo notasiga uydurish», «Erli cholg'u asboblarini nota usuliga uydurish» degan asarlari bor.

Matyusuf 1889 yilda tug'uldi. Umuman, cholg'uni o'rganishda Matrasul Mirza bilan o'z otasidan ta'lim oldi. Changni unga Qalandar Do'nmas o'rgatdi: ashulani Xorazmning birinchi hofizi va tamburchisi bo'lgan Matyoqub Pazochidan o'rgandi. Tambur bilan changni yaxshi biladi; bundan tashqari, g'ijjak, skripka, garmon, dutor va doira (childirma) chaladi. Doira usullariga oshno ashula qiladi.

Xarratovning boshqa bir qancha eski hofiz va cholg'uchilarimizdan ayrim yaxshi sifati shuki, o'zi kuy chiqarish va xalq kuylarini ishlash hamda ularni o'zi notaga olish bilangina qolmasdan, muzika sohasida qo'lidan kelgancha ilmiy asoslarda ishlashga urunadi. Yuqorida aytgan ikki kitobi bunga dalil. Bundan tashqari, u o'zining Sharq (o'zbek) changini qaytadan ishlab Ovrupo tovush qatorlari usuliga soldi, ya'ni changda

har qanday Ovrupo kuyini to'g'ri chala biladigan bir ish qildi. U hozir tamburni ham mukammallashtirish ustida ishlamoqda.

Uning «Xorazm musiqiy tarixchasi» degan kitobi 1925 yilda Maskovda bosildi. Uning ijod qilg'an va notaga solg'an kuylari sotsialistik qurulishning eng aktual mavzulariga bag'ishlangan. Bu narsa ularning nomlaridanoq ko'rinib turadi: «Kolxoz kuyi», «G'ayrat – paxtaga!», «Paxtani tering», «Qizil askar», «Mudofaa marshi», «Yashasin Sovet!» – bular hammasi o'zbekcha; bundan boshqa tojikcha uch kuyi bor (ashulalari bilan): «Shavem qijloq ravona», «Zindabo'd dehqoniy!», «Chindani paxta».

Xorazmda xonlik ag'darilg'an kunlardan boshlab* inqilob ishlariga yaqindan va faol aralashadi. Xorazmda birinchi maorif nazoratini tashkil qilishadi. Xorazmda muzika texnikumi tashkil qilib, unda mudir bo'ladi. O'zbekiston markazi Samarqandda ekanda Maorif komissarligi chaqirtirib oladi. Bunda u Muzika institutini tashkil etish (da qatnash)adi va institutda to'rt yil muallimlik qiladi. Samarqand radiosida muttasil 7 yil ishlaydi.

Hozir Toshkent radiosida ishlamoqda.

Tarjimai hol qabilidan bo'lgan bu ma'lumotlar bilan kifoyalanmakchi emasmiz, albatta. Ayniqsa, hali otasiga nisbatan yosh, iste'dodli va g'ayratli bo'lgan o'rtoq Matyusuf to'g'risida, uning bundan keyingi yo'li va qilajak ishlari xususida fikrimizni aytmasdan o'tolmaymiz. O'rtoq Matyusuf, boya aytganimizdek, bizga Ovrupo muzika bilimining kerakligiga hech bir shubha qilmaydi. Otasi haligidek deb turganidan keyin jindak shubha qilsa ham ayb bo'lar edi. Faqat o'rtoq Matyusuf, u bilan birga boshqa ko'p cholg'uchilarimiz ham bilishlari kerakki, Ovrupo muzika bilimi faqat boshlang'ich nazariyadan (nota o'rganishdan) iborat emas; uning garmoniya (ohang ilmi), ko'ntrapunkt singari juda muhim, lekin og'ir pog'onalari bor. Ovrupo muzika bilimi zinasining birinchi pog'onasig'a qadam qo'yanlar narigi pog'onalarg'a ham tirmashib chiqmasalar chala bilim bilan muzika sohasida ko'p narsa qilolmaydilar. Holbuki, o'rtoq Matyusuf ko'p narsa qilmoqchi; bu xususda unga ko'mak bermaganlardan koyib gapiradi. Lekin, hammaga ma'lumki, bizda bilim ortdirish uchun imkonlar katta. Bu yo'lda har kimga har qanday yordam ko'rgaziladi. Faqat kishining o'zidan g'ayrat talab qilinadi. O'rtoq Matyusuf shu g'ayrat bilan qurollanishi lozim.

U Ovrupo muzika bilimini yetarlik darajada o‘rganib, undan keyin Sharq klassiq maqomlari va xalq kuylarini ham yaxshilab tekshirib, Sharqning eski muzika bilimlari bilan ham tanishib maydonga chiqsa qimmatbaho asarlar bergan bo‘lar edi.

Rost, uning hozirgi ishlariga sovuq qaragan, ayniqsa, changdagi o‘zgarishlarga allaqanday quruq bilimdonlik bilan yaqinlashib, konkret va to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatmagan kishilar bor. Uning ba‘zi ilmiy asarlarini yillab «saqlab» yotgan, nusxasini yo‘qotg‘an, qadrlay olmagan idoralar bor. (O‘znashr va San‘at instituti.) Biz ular to‘g‘risida qichqirishdan to‘xtamaymiz.

Lekin do‘stlik kengashi yana Matyusuf akaning o‘ziga oid bo‘ladi. U kengashni esa biz berdik.

«Guliston» jurnalining 1936 yil 1-sonida «Cho‘lpon» imzosi bilan e‘lon qilingan. «Adabiyot nadir» to‘plamida qayta nashr etilgan.

«Guliston» jurnali asosida nashrga tayyorlandi.

Safo Mug‘anniy (taxallusi, haqiqiy ismi-sharifi Safo Olloberganov) (1882 – 1939) – o‘zbek shoiri, bastakor-sozanda va jamoat arbobi.

Munis Xorazmiy (taxallusi, asl ism-sharifi Shermuhammad Avazbiy o‘g‘li) (1778 – 1829) – o‘zbek shoiri. Ijodida xalqchilik, taraqqiyparvarlik g‘oyalari yetakchilik qilgan.

«Munis ul-ushshoq» devoniga tartib bergan, tarixiy voqealarni bayon etuvchi «Firdavs ul-iqbol» asari muallifi

Ogah (Ogahiy) (taxallusi, asl ism-sharifi Muhammadrizo Erniyozbek o‘g‘li) (1809 – 1874) – o‘zbek shoiri, muarrix va tarjimon.

Komil Xorazmiy (taxallusi, asl ism-sharifi Pahlavon Niyozmuhammad) (1825 – 1899) – o‘zbek shoiri, musiqanavis, tarjimon va xattot.

Matyoqub Xarratov (1867 – 1939) – xalq sozandasi (tanbur, dutor, g‘ijjak), maqomchi va xattot. Qurbon Harrot (duradgor) o‘g‘li. K.Xorazmiy ixtiro etgan «Xorazm tanbur chizig‘i»ni takomillashtirish va uning vositasida Xorazm maqomlarini notaga olishda ijrochi, tadqiqotchi va xattot sifatida Muhammad Rasul Mirzaboshi bilan

hamkorlik qilgan. Muhammad Rahimxon saroyidagi sozanda va maqomchilarga ustozlik qilgan.

«Tanburni mukammal biladi» – sozandaning tanburni, ayniqsa, yaxshi bilishi nazarda tutilmoqda.

Fasohat (arab.) – ravon, yoqimli, uslubning chiroyliligi.

Matyusuf Xarratov (1888 – 1952) – xonanda, sozanda, bastakor va shoir. Taxallusi Chokar, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san‘at arbobi.

«Xorazmda xonlik ag‘darilgan kunlardan boshlab» – 1920 yil 2 fevralda Xiva xoni Said Abdullaxon taxtdan tushirilgan.

3.2.70. Uvaysiy (1936)

Klassik maqomlar orasida ko‘pchilik ichiga eng ko‘p yoyilgani, shubhasiz, «Iroq» kuyidir. Uni Buxoroning shashmaqomchi hofizlari ko‘p aytar edilar. To‘ychi akav a uning jo‘ralari ham uni boshqacha qilib ishlab, omma orasiga yoydilar. U sahnamizda eng avval «Halima» vositasi bilan jarangladi. «Halima»ning birinchi — dastlabki variatida «Iroq» kuyi yo‘q edi, keyincha piyesani bir qadar nshlashga to‘g‘ri kelgan vaqtda Halima (qiz) ning ariyasi bo‘lib sahnaga chiqdi. «Halima» piyesasida uni marhum Tursunoy, so‘ngra Halima Nosir qizi, Naziraoylar; ayrim no‘mer o‘laroq Abdulhaq Sulonov, Rahimberdi Bobojonov, Boborahim, Karim Zokiriy, Qo‘ldoshev va boshqalar aytdilar. Ko‘pchilik yoqtirdi va u, tom ma‘nosi bilan grajdanlik qozondi.

«Iroq»ni ayrim no‘mer holida o‘quvchi hofizlarimiz u kuyga Uvaysiyning:

«Zaboningni keturgil, ey shakarlab to‘ti guftora,

Nechikkim marhamat bo‘lsin necha mandek dilafgora»[1].

deb boshlanaturg‘on mashhur g‘azalini o‘qub keladilar.

Ana o‘sha g‘azalni yozgan Uvaysiy Umarxon davrida yashagan ayol shoirlardan bo‘lib, nomi Jahon otin edi. U, «evaz» baharli bir g‘azalining oxirida o‘z taxallusi, (shoirlik nomi) va ismini mana bunday qilib bildiradi:

Yo‘qotib o‘zni fano martabasiga yeta ko‘r,

Vaysiy nomim mening ul nomi Jahonimga evaz»[2].

Jahonoyi asli o‘zi Marg‘ilonlik bo‘lgan. Umarxon o‘rdasida xonning o‘zi boshliq bir necha shoir bo‘lganini (Fazliy, Ado, Hoziq, Gulxaniy va boshqalar), ularning tez-tez to‘planib mushovara qilishg‘anlarini eshitgandan keyin, o‘sha shoirlar majlisiga kirmak havasiga tushadi. Buning uchun Qo‘qonga bormoqchi bo‘lib otasidan ijozat so‘raganida otasi uning talabini qaytarmasa-da, qizning saroydagi shoirlar majlisiga kirishiga yordam ko‘rsatar degan umid bilan Qo‘qondagi obro‘li odamlardan bir do‘stining hovlisiga yuboradi. U odam, qizning shoira bo‘lsa ham hali yosh ekanini ko‘rib, ikkilanadi:

— Bu holingizda borib kirolmassiz. Bironta qari xotin qiyofasida borib ko‘rsangiz,
— dedi.

Jahonoyi qari kampir kiyimlarini kiyib, eski paranji yopinib o‘rdaga boradi. Uni kiritmaydilar. So‘ngra, u, yuqorida ko‘rsatganimiz «Zaboningni» deya boshlangan g‘azalidan mana bu ikki yo‘lni yozib shoirlar majlisiga kiritadi:

«Meni «Latakhuli» deb mahrum etma bog‘bon ahli,
Azal degoni bag‘rim qonini to‘kkan bu gulzora».

Shundan so‘ng uni shoirlar majlisiga kiritadilar, Faqat u yerda uning qari kampir emas, yosh bir juvon ekani bilingandan keyin, biror «fitna» chiqmayein deb bo‘lsa kerak, uni darhol saroy ichkariligiga kiritib yuboradilar. Shu bo‘yicha Jahonoyi Umarxon saroyida qolib ketadi va so‘ngroq «Jahon otin» deb shuhrat chiqaradi.

Saroyda yashagan davrida Marg‘ilonning Qalandarxona degan joyiga yaxshi sirkorlik bir uy soldirgan ekan. O‘sha uy hali ham saqlangan deydilar.

Uning «Karbonoma»si, «Devon»i va ham Muhammadali xonga (Umarxonning o‘g‘li, shoir) bag‘ishlangan «Xitoy safari» nomli asarlari bor.

Jahon otinga bir kun, dasturxon ustida anorni ko‘rsatib, shu to‘g‘rida bir narsa demakni iltimos qilg‘anlar. Jahon otin o‘sha minutning o‘zida anor to‘g‘risida to‘rt yo‘llik bir she‘r yozgan. Badehago‘lik (ekopromt) yo‘li bilan yozilgan bu to‘rt yo‘llik bayt anorni qanday go‘zal va san’atkorona tasvir qiladi:

«Bu na gumbazdir, eshigi tuynugidan yo‘q nishon,
Necha gulgunpo‘sh[3] qizlar manzil aylabdir makon,
Sindirib gumbazni qizlar holidan olsam xabar:

Yuzlariga parda tortig'liq, tururlar bag'ri qon».

«Yuzlariga parda tortilgan «qizlarning» bag'rlari qon» bo'lganini aytgan, saroy cho'riqizlarining ohi zorini tasvirlab bergan.

[1] *Ey shakar labli to'ti, tilingni so'zga keltirgilki, menga o'xshagan qancha ko'ksi yaralilarga marhamat bo'lsin.*

[2] *O'zlikdan kechib yo'qlik darajasiga erish, mening «Vaysiy» degan nomim, Jahon degan nomimning o'rnidadir.*

[3] *Qizil kiygan.*

Uvaysiy — Mazkur maqola «Yorqin turmush» jurnalining 1936 yil 4—5 qo'shma sonida e'lon qilingan.

To'ychi aka — Mulla To'ychi Toshmuhamedov (1868—1943), hofiz, o'zbek qo'shiqchilik san'atining yirik namoyandasi, O'zbekiston xalq hofizi.

«Halima» — dramaturg G'. Zafariyning (1889—1944) shu nomli dramasi. Ilk bor 1920 yilda sahnalashtirilgan bu asar 20—30-yillarda bir necha o'n martalab o'ynalgan.

«Evaz»bahrli — Cho'lpon bu o'rinda yanglishib ketgan, chamasi. To'g'risi «evaz radifli» deb yozilishi kerak.

Ado — XVIII asrda yashagan Umarxon saroyi shoirlaridan. O'zbekcha va forscha g'azal, muhammaslari bizgacha bayoz va majmualarda yetib kelgan.

Hoziq — taxallusi, haqiqiy ismi sharifi Junaydullo Ismoilshayx o'g'li (18 asr oxiri — 1843) — shoir, asli hirotlik. 1799—1900 yillarda Buxoroga kelgan. Xorazmda Munis, Ogahiy adabiy guruhida bo'lgan. Amir Nasrulloxon tomonidan qatlga buyurilgan.

Muhammad Alixon (Ma'dalixon) — Umarxonning o'g'li. 1810 yilda tug'ilgan. 1822 yildan Qo'qon xoni. Uning xonlik davrida sug'orish ishlari yaxshilangan, xonlik hududi kengaytirilgan. 1840 yilda Buxoro amiri Nasrulloxon bilan urushda yengilib, uning vassali bo'lib qolgan. 1842 yilda amir Nasrullo tomonidan qatl ettirilgan.

Badihago'ylik — ar., badiha so'zidan. Biror voqea, hodisa munosabati bilan tayyorgarliksiz aytilgan she'r, eksrompt. Sharq hukmdorlari saroylarida o'tkazilgan mushoiralarda badiha yo'li bilan she'r aytish bahslari rasm bo'lgan.

3.2.71. Qiziqilar (1936)

Aytadilarki, burun zamonda bir xonning o'ziga xos qizig'i bo'lar ekan. Bir kun xonga salom bergali kirganida u qiziq bilan xon o'rtasida mana bunday bir so'zlashuv bo'lub o'tgan:

X o n: – Xo'sh, falonchi, qalaysan?

Q i z i q: – Otdek, taqsir.

Xon (kulib): – Otdekmi, itdekmi?

Q i z i q: – Bo'lmasa, soyai davlatlarida itdek...

Xon (jiddiy): – Nimaga bo'lmasa, ilgari «otdek» deb eding?

Q i z i q: – Unda, taqsir, soyai davlatlari boshimizga yetmagan edi.

Buni naql qiluvchilar undan narisini, ya'ni shu javobdan keyin bechora qiziqning boshi omon qolg'anmi yo darhol tanidan judo qiling'anmi – buni aytmaydilar. Odatda, saroy mojarolarini ko'prak saroyning xos tarixchilari – «voqeanavislar» yozar edilar. Ularning ko'pchiligi quruq maqtovchidan iborat bo'lgani esa hammamizga ma'lum. Bir saroyning razolatlarini faqat ikkinchi saroyning voqeanavisi jur'at qilib yoza olardi. Podshohlarga til tegiza olmoq, ularni haq va haqiqat ustida bir oz tanqid qila bilmak uchun Firdavsiy va Fuzuliy kabi saroydan yiroq turgan va yuksak shoirlik maqomig'a erishgan kishilar kerak edi. Tarixda bunday siymolar kam uchraydi.

Saroy voqeanavislari jim qolg'an bo'lsalar-da, yuqoridag'i javobni bergan qiziqning xon hazratdan, har holda, siylov olmagan o'z-o'zidan ma'lum. Bunday nozik paytlarda jim qolishning o'zi ham ko'p narsani bildiradi. Xalqning o'zi «indamaganim – nima deganim» demaganmi axir?

Podshohlar, sultonlar, xonlar va beklarning qamchilaridan qon tomgan zamonlarda, xalq ko'pchiligi o'z dardini bir yulg'un bachkisiga ham ayta olmagan davrlarda (bu xususda ma'lum bir hikoya bor emasmi – «podshohning boshi kal ekan»), xalqning og'ir

ahvolini, mamlakatning qora kunlarini, ko'pchilik fuqaroning dard va hasratlarini bironta saroy yoki xalq qizig'i chiqib «hazil» yo'li bilan yedirib yuborardi. Katta-katta izdihomlarda, yillik sayillarda, necha kecha-kunduzlik to'ylarda so'z qilaturg'an qiziqalar necha minglarcha xalqning juda zo'r maroq bilan o'zlariga tikilib turganini ko'rsatganlaridan keyin jamiyatning fayzi bilan dadillanib, mamlakatning kattalarini, beklar, hokimlar, qozilar, raislar, muhrdorlar va hatto xonlarning o'zlarini tanqid qilib tashlar edilar. Natijada ba'zilarining boshi ketib, ba'zi birlari «oq uylik» (badarg'a) qilinib, bir xillari esa boshqa mamlakatlarga qochib, xonavayron bo'lardilar. Faqat ularning og'izlaridan chiqqan buyuk haqiqatlar haqiqatgo'y shoirlarning o'lmas asarlari kabi xalq ko'ngliga yozilib qolardi va muchallardan muchallarga o'tardi. Faqat shoirlarning asarlari qog'oz betiga bitilgani uchun shu kungacha saqlanib qolg'ani holda, u qiziqalar aytgan haqiqatlar tildan-tilga ko'charkan, yuz yillarning uzun yo'llari ichida o'chib, yo'q bo'lub ketganlar.

Yaqin Sharqning mushtarak xazinasi demak mumkun bo'lgan Nasriddin Afandi shu ulug' eranlarning ustozlari emasmi? U ham shu «qiziq» degan sharafli nom ostiga kiradi. Qiziqliqni shariatga xilof deb uni past poyaga tushurganlar past poyali ruhoniylardan boshqalar emasdi! Hali o'rganilmagan, tekshirilmagan va ochilmagan, feodalizm davriga oid tariximizda katta haqiqatgo'y qiziqalar ko'p bo'lushi kerak. Ezilgan, jabr va zulm ostida ingragan xalqning ko'ngul ochishga, xursand bo'lushga, o'ynash, kulush va yayrashga bo'lgan tabiiy va kuchlik mayli, ruhoniy jandarmalarining sun'iy to'squnliklarini yemirib o'tgan ana o'sha kuchli mayl, ana o'sha katta talab o'ziga yarasha katta ustozlar yetishtirgan. Folklor adabiyotini yaxshigina tekshirayotgan ilmiy markazlarimiz u adabiyotning mana shu muhim qismig'a ham keragincha ahamiyat bersalar, ko'p qimmat narsalar qazib chiqarilajaq, bir qancha kulki xazinalariga ega bo'lajaqmiz.

Burun o'tgan ulkan qiziqalarni, shu topda hayot bo'lub, keng ommani kuldirib kelgan katta va kichik qiziqalarni bir oz so'rashtirdim.

Xudoyor davrining mashhur qiziqalaridan bo'lgan Normat «og'zi katta» bilan Abdulazizdan narisini hech kim bilmaydi. Ulardan keyin hozirgi Yusufjon aka (Marg'ilon)ning ustozlari bo'lgan Matxoliq qiziq keladi, uning to'g'risida Yusufjon akadan ma'lumot olish mumkun. Balki, Yusufjon undan naridagilar to'g'risida ham ma'lumot

bera olar. Har holda, bitta-yarimta manbalarning borligini gʻanimat bilib, biron narsa olib qolish kerak edi. Bu ham ilmiy tekshirish muassasalarimiz boʻyniga tushaturgʻan vazifa.

Matxoliq qiziqni Fargʻonada eshitib bilganlar koʻp. Bu odam oʻlar holatida ham qiziqchiligʻini qoʻymagʻan. Bu toʻgʻrida mana bunday bir latifa naql etadilar:

Matxoliq qiziq oʻlim toʻshagida yotadi: ahvoli ogʻir; nafasdan nafasga uning uzulishini kutadilar. Shunda Yusufjon boshlaydi:

– Usta, shunaqa qilib safarga bel bogʻladingiz, shekilli. U dunyoni koʻp uzoq deydilar, charchamasdan, qiynalmasdangʻina yetib oling-da, ishqilib... Salomat borib olsangiz bizdan ilgari ketganlarga – Normat «ogʻzi katta», Abdulaziz qiziqdargʻa salom aytib qoʻyasiz-da...

– Ha, salomingni ham aytaman. «Hech esi kirmadi shu Yusufning, nafasi borgan sari muzlaydi», – deb jindek maxtovingni ham qilib beraman.

– U dunyoda ham odam serob deydi. Maʼrakalarda soʻz qilib u yerlardagilarni ham kuldurib turarsiz?

– Ha, maʼrakani bor-yoʻgʻi oʻsha yerda quramiz-da!

– U yerning odamlari bu yerlarnikidan saxiyroq deydi. Ishlaringiz taraqlab, qoʻlingizgʻa koʻp-koʻp pul tushsa, bizga ham oz-oz uzatib turasiz-da!

– Ha, albatta, qoʻyamanmi? Bozor chaqqon boʻlub ketsa, bir enlik xat yozib oʻzingni ham oldirib ketaman!

Oʻlayotib ham qiziqchiligʻini qoʻymagʻan bu odamlarning tirik vaqtlarida koʻpchilikning ruhiy ahvoriga qanday taʼsir ijro qilgʻanlari oʻz-oʻzidan koʻrunib turadi.

Yusufjon hali hayot. Bugun Rishton rayonida ishlab turadi. Uni butun Fargʻonada bilmagan odam yoʻq. Toshkent, Samarqand, Buxoroda ham uning shuhrati bor. Qiziqchiligʻidan tashqari hamma kuylarimizni yaxshi bilgan, kuylarimizning cholgʻu qismidagʻi usul (zarb)lar xususida va ham milliy raqsda ustoz sanalgan bu odam oʻzining eski repertuari bilan kolxozchi ommani hali ham kuldurib keladi. Uning bosmachilar, ularning katta-katta qoʻrboshilari, shaharma-shahar qatnayturgʻan savdogarlari toʻgʻrisidagʻi latifalari hali ham tildan-tilga oʻtib yuradi. Yusufjon akaning hayotida

san'atni pisand qilmay, nazarlariga ilmay keldilar. Qiziqclarimizning hammasida ko'rulgan repertuar qahatchilig'i, daqqi Yunusdan qolg'an qiziqliqlarning hadeb qaytarila berishi, qiziqlik repertuariga mazmunlar kirmasligi – yolg'iz qiziqclarning aybimi?

Masala faqat tekshirish va tarixga material olish ustida emas, bizda kundan-kun gullab kelayotgan, har yerda maxtalgan, o'zini ko'rsatgan, Shekspir asarlarini qo'yush darajasiga erishgan tiyotr bor. Uning ozig'i faqat klassiq va zamona asarlaridan, tarjunalardan iborat bo'lub qolsa, to'g'ri kelmas.

Qozoq tiyotrining katta muvaffaqiyati, undan avval Ukraina kollektivi qozong'an g'alabaning asosi xalq ijodiga suyanganida edi, achchig' bo'lsa ham haqiqat shundaki, biz bu jihatga tiyotr ishlarimizda hozirgacha ko'p ahamiyat bermadik.

Xalq qiziqclarini o'rganish tiyotrimizning komediyachilik tomoni uchun katta oziq beradi. Buni kech bo'lsa ham iqror qilib, shunga yarasha tadbirlar ko'raylik. «Hamza»ning ilmiy laboratoriyasiga* bironta qiziqning qadam qo'yg'ani ma'lummi? Biz bilmaymiz.

Qiziqclar hozir kulushga va yayrashga erishgan xalq uchun yanada kerakli kishilar. Ularni, ularning asarlarini, ularning ommaviy va yangi ijodlarini yolg'iz sayillar, to'ylar va ochiq maydonlardagina emas, o'pera, dram, komediya sahnalarinda ham ko'rmak istaymiz.

«Guliston» jurnalining 1936 yil 6-sonida «Cho'lpon» imzosi bilan e'lon qilingan.

«San'at» jurnalining 1991 yil 9-sonida (nashrga tayyorlovchi Sirojiddin Ahmad) va «Adabiyot nadir» to'plamida qayta nashr etilgan.

«Guliston» jurnali asosida nashrga tayyorlandi.

Cho'lpon maqolada xalq qiziqchilik san'ati namoyandalari to'g'risida fikr yuritar ekan, qiziqclar haqida ma'lumot to'plab, ular ijodini o'rganish zarurligini alohida ta'kidlagan. Maqolada ko'tarilgan muammo hali ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Ikromov parki – Toshkentning Eski shaharidagi mustaqillik yillarigacha A.S.Pushkin nomi bilan atalgan madaniyat va istirohat bog'i 1937 yilgacha Akmal Ikromov nomi bilan atalgan. Hozir Abdulla Qodiriy bog'i deb ataladi.

«Hamzaning ilmiy laboratoriyasi...» – Hamza nomidagi drama teatri nazarda tutilmoqda.

3.2.72. Ustodning Xislatlari (1937)

Menga M. Gorkiyning eng yaxshi asarlaridan «Ona»ni tarjima qilish sharafi tushgan. Men uni ancha uzoq muddat ichida tarjima qildim. Chunki sevardim, sevganim uchun butun ko'nglimni shunga qo'yar va shunga qo'yardim. Asar o'zi odamni juda qiziqtiradi, shuningdayki, tarjima qilaturib o'zim asarning mafhumiga berilib ketamanda, tarjimani unutib, asarni o'qib ketaman. Shunday hollar menda ko'p bo'ldi va bir necha marta o'qug'on joylarimda bo'ldi. Men ravshan sezamanki, ulug' ustod Gorkiy o'zining klassik ijodi bilan menga o'sha ijodning maftun tarjimoniga o'zim sezmaganim holda ta'sirini o'tkazib qo'yg'on. Bu ta'sir mening ro'manlarimda o'zimga ko'runib turadi.

Gorkiy — odam do'sti. Bizning inqilob rahbarlari Lenin va Stalin, odam bolalarining haqiqiy dushmanlariga qarshi omonsiz bo'lgan bu zotlar, asl insonlarni qanday olijanob bir sevgi bilan sevadilar. Buning dalili minglarcha. Faqat bir Leninning, o'sha ochlik va qahatchilik yillarida, o'z nomiga kelgan (uning o'ziga atab, olis viloyat ishchilari tomonidan ataylab yuborilgan) g'allani o'sha bo'yicha go'dak uylari va maktablarga berib yuborganini eslasak kifoya. Ulug' Stalin tog'lik qizi Mamlakat bilan ko'risharkan bu g'amxo'r otaning yuzidagi chin sevinch olovining alangalarini eslaylik! Shu birgina misolning o'zi kifoya. Butun mazlum bashariyatning necha yuz, ming yillik sevgisini o'zida aks etdirgan u yuz ifodasiga do'st quvonib, dushman kuyadi. O'sha sevinch olovi, odam bolasiga bo'lgan haqiqiy muhabbatning u jilvasi Gorkiyning asarlarida to'lib yotadi. «Ona»da Onaning obrazi, Sofiya, kasal (mum zavodidagi sil kasal) va boshqa-boshqalar odam bolasini sevishda yozuvchining ko'ngli poyonsiz bir dengiz ekanini ko'rsatadi. Gorkiy odam bolasiga muncha mehr va muhabbat ko'rsatgan bo'lsa, bu uning o'z ko'nglidagi odam sevish xislatidangina kelib chiqqan sub'ektiv bir narsa emas. Bu — yozuvchi mansub bo'lgan Ulug' sinfning umumiy xislati. Buni «Ona»da Gorkiy juda shirin qilib aytadi. Ishchilar birovga bir oz ozor berganlar. Shu haqda ular orasida gap boradi:

— Biz bilan ular o'rtasidagi farqni ko'rdingmi: birovni sal urib qo'yibdi-yu (biznikilar—Ch) endi ko'ngli kir bo'lib, uyalib, ozor chekib yuribdi. Hammadan ham ko'ngil kirligini ayt! («Ona», 1-bo'lim, 27-bob).

Gorkiy — shoir. Uning asarlarida faqat bir nasrchi (romanchi) ko'rinmaydi, har yer-har yerdan nozik ko'ngulli, go'zallik sevguchi va tabiat maftuni bir shoir kelib chiqadi. Men o'zim har qanday nasrli asarda (roman, hikoya) go'zal tashbehlar va tabiat tasvirlarini yaxshi ko'raman. Gorkiyda bu narsalar ko'p emas, oz; uning shirinligi ham shundan. Ular juda ko'p bo'lib ketsa, rassomning san'at asari qolmaydi-da, bo'yoqchi (sirchi)ning andozasiz va san'atdan mahrum chizma chizig'i qoladi.

Gorkiy har qanday tabiat manzarasini jonlantirib, unga jon kiritib, uni ko'z oldimizga shundoqqina kelib to'xtaydig'on qilib oladir. Uning jonli romanlari u yoq bu yoqda yuboradilar: u tasvirlagan olovning alangasi yonib turgan quruq havo emas, u o'ynaydi, o'ynab, qimirlab siz-bizga o'xshagan yashab turadi: «U o't yana tutashdi, lekin bu daf'a ilgarigidan kuchliroq, yorug'roq; ko'lagalar yana o'zlarini o'rmonga urdilar. Yana o't tegarasiga yopirilib keldilar va gulxan atrofida, unsiz, yovlar o'yinini boshlab, qaltirashg'a tushadilar. Ho'l shoxlar o'tda javrab dod-voy qiladilar. Iliq havoning to'lqinlari bilan bezovta qiling'an yaproqlar bir-birlari bilan quchoqlashib, dam sariq va dam qizil ranglarga kirib o'ynashar — uchqunlarini socha-socha, yuqorilarg'a ko'tarilishar, kuygan barglar uchushar, ko'kdagi yulduzlar esa uchqunlani imlashib, ularg'a tabassum qilishardi».

Gorkiy ishchilar sinfi yetishtirgan eng buyuk san'atkor, san'at ustodi.

Ustodning xislatlari. — M. Gorkiy vafotining bir yilligi munosabati bilan yozilgan mazkur maqola «Qizil O'zbekiston» gazetasining 1937 yil 18 iyun sonida bosilgan. Maqolada muallifga 30-yillar ideologiyasining sezilarli ta'siri boray, Cho'lpon ham maddohlar safiga qo'shilganday ko'rinadi. Biroq, shuni esda tutish lozimki, bu maqola Cho'lponning matbuotdagi so'nggi chiqishidir, uni yozayotgan payt shoir hayoti qil ustida edi.

SONUÇ

Ceditçilik; on dokuzuncu yüzyılın başlarında Rusya Müslümanları arasında ortaya çıkmış ve on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında da Türkistan'a yayılmış dil, eğitim-öğretim ve din ile ilgili alanlarda yenileşme hareketi olarak başlayan ilk Türk aydınlanma hareketidir.

Türkistan'da ceditçilik hareketinin yayılmasında Gaspıralı İsmail, Mahmud Hoca Behbudî, Abdulla Avlanî, Münevver Kâri, Sıddıki Aczî, Abdurrauf Fıtrat, Abdulla Kadiri, Hamza Hakimzâde Niyazi, Nazime Hanım, Tevella ve Hacı Muin gibi isimlerin büyük katkıları olmuştur. Bu isimler dönemin dergi ve gazetelerinde ceditçilik hakkında yazılar yazarak halkı aydınlatmaya çalışmışlardır. Yazdıkları yazılarda eğitimin önemine ve gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Bu isimler gazeteci olmanın yanı sıra tiyatro yazarı, tiyatro oyuncusu, şair ve eğitimci gibi farklı kimliklere sahiptirler. Bu yönleriyle bizim Tanzimatçılara benzemektedirler. Türkistan ceditçileri yeni usulde okulların açılması için de ciddi girişimlerde bulunmuşlardır.

Türkistan'da matbaa 19. yüzyılın 60'lı yıllarında ortaya çıkmıştır. 1880'lerde Türkistan'da 5 adet matbaa olduğu bilinmektedir (Marufjon, 2013: 65). Türkistan'ın Rus Bolşeviklerin eline geçmesiyle beraber matbuatta da değişiklikler yaşanmaya başlamış ve Bolşevikler tarafından kendi çıkarlarına hizmet eden bir Bolşevik basını oluşturmuşlardır. Oluşturulan Bolşevik basını halka milli bir basın olarak gösterilmeye çalışılsa da aslında milli ruha düşman bir basın olmuştur. O dönemde Türkistan'da çıkarılmakta gazetelere bakıldığında insanları dil yönünden Ruslaştırmaya çalışma açıkça görülmektedir. Gazetenin içerisinde yer alan makalelere ve çeşitli yazıların içeriğine bakıldığında ise insanları kendi yanlarına çekme ve kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye yönelik çokta gerçeği yansıtmayan yazılar olduğu görülmektedir. Ceditçiler tarafından çıkarılan dergi ve gazetelerde yer alan yazılar ise halkı aydınlatmak, uyandırmak ve onları eğitmek amaçlı yazılan yazılardır. Bu dönemde çok sayıda dergi ve gazetenin çıktığı bilinmektedir. Bunun en önemli sebebi, ceditçiler tarafından çıkarılan gazete ve dergilerin her seferinde türlü gerekçelerle kapatılması, ceditçilerin amaçlarından vazgeçmeyerek kapatılan dergi ve gazetelerin yerine yenilerini çıkarmaya devam etmeleridir.

Çolpan, küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim alarak yetişmiştir. Aldığı eğitim sayesinde Arapça, Farsça, Rusça, İngilizce ve Osmanlıcaya hâkimdir. Rus ve Batı

klasikleri ile birlikte Doğu ve Batı kültürlerini öğrenmiş, dünya edebiyatıyla tanışmıştır. Osmanlıca bilgisi sayesinde ise yenileşme devri Türk edebiyatçıları da tanımıştır. Çolpan “Kalender”, “Mirzakalender”, “Andicanlı” ve “Çolpan” mahlaslarını kullanarak eser vermeye başlamıştır (Niyatov, 1992: 5). Çolpan’ın ilk eserleri “Sada-i Türkistan”, “Sada-i Fergana” ve “Türkistan” gibi gazetelerde neşredilmiştir (Yaman, 2015: 27). 1914 yılında Sada-i Türkistan gazetesinde çıkan “Edebiyat Nedir?” adlı makalesi ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Çolpan’ın yazdığı şiirler tanınmasında önemli bir rol oynamıştır. Çok iyi bir şair olan Çolpan, aynı zamanda çok iyi bir nasirdir. Çolpan’ın kaleme aldığı şiirler, hikâyeler, tiyatro oyunları ve köşe yazıları hep aynı amaçla, halkı uyandırmak ve bilinçlendirmek için yazılmıştır.

Çalışmada incelenen köşe yazıları konularına göre; edebi ve eleştirel köşe yazıları, tiyatro eserleri ve tiyatroculuğa dair köşe yazıları, edebi şahsiyetler ile ilgili köşe yazıları, matbuata dair köşe yazıları, Türkistan’daki sosyal olaylara dair köşe yazıları ve siyasi konulara dair köşe yazılar olmak üzere altı başlık altında, yayımlanma tarihlerine göre ele alınmıştır. Çolpan’ın 72 köşe yazısından 16’sı edebi ve eleştirel, 21’i tiyatro eserleri ve tiyatroculuk, 13’ü edebi şahsiyetler, 4’ü matbuat, 13’ü Türkistan’daki sosyal olaylar ve 5’i de siyasi konulara ile ilgili köşe yazılarıdır. Çolpan’ın her konuda yazı kaleme alması onun çok yönlü kişiliğinin bir göstergesidir.

Çolpan, edebi ve eleştirel köşe yazılarında; edebiyatın toplum için çok önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Edebiyatın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için yapılması gerekenler hakkında tavsiyeler vermiştir. Çolpan kaleme aldığı bir yazısında ise bazı edebiyatçıların bilinçli bir şekilde görmezden gelindiğinden bahsetmiş ve bu konuda eleştirilerde bulunmuştur.

Çolpan’ın bir yazar ve şair olmasının yanında çok iyi bir tiyatro eleştirmeni olduğu bu konuda çok sayıda yazı kaleme almasından anlaşılmaktadır. Çolpan, tiyatro eserleri ve tiyatroculuk ile ilgili kaleme aldığı köşe yazılarında; Özbek tiyatroculuğunun geldiği nokta hakkında bilgiler verir, Özbek tiyatroculuğunun eksikliklerine vurgular yapar ve bu eksikliklerin giderilmesi için çeşitli çözümler sunar. Moskova, Taşkent ve diğer şehirlerde oynanan oyunları tam bir eleştirmen gözüyle takip eder ve oyuncuların sergiledikleri performansları değerlendirerek eksik yönlerini eleştirir, başarılı yönlerini

ise takdir eder. Çolpan ayrıca tiyatro oyunlarında yer alan dekorlar, oyunların kostümleri ve makyajları hakkında da bilgiler verir, eleştiriler yapar.

Çolpan'ın edebi şahsiyetler ile ilgili olarak kaleme aldığı köşe yazıları; Tevfik Fikret, Yoldaş Mevlevî, İbrahim Devran, Rıza Tevfik Bey, Rabindranath Tagore, Gulam Isamov, Mei Lanfang, Halime Nasir, Lütfulla Narzullayev, Maksim Gorki, Üveysi, Metyakub Harratov ve oğlu Metyusuf Harratov hakkındadır. Çolpan bu yazılarla bu şahsiyetleri Türkistan halkına tanıtmayı amaçlamıştır. Bu isimlerin dünya görüşleri, edebi ve sanatsal faaliyetleri ile ilgili bilgiler vermektedir.

Çolpan'ın matbuata dair kaleme aldığı 4 yazısı eleştiri ağırlıklı yazılardır. Çolpan bu yazılarda, yayımlanan gazetelerde dilin yanlış kullanılmasını eleştirir. Çolpan matbuatın gazete ve günlük kısmının ciddi bir ilerleme kaydettiğinden bahseder ve bununla birlikte matbuattaki en büyük eksikliğin ise haftalık ve aylık matbuatta olduğunu yazar. Daha önce haftalık ve aylık olarak çıkarılmak üzere bazı dergi ve gazete girişimlerinde bulunulduğundan bahseden Çolpan bu mecmuaların da bir iki sayıyı geçememelerinden bahseder. Haftalık ve aylık mecmuaların tekrar çıkarılması için bazı çalışmalar olduğuna ancak maddi yetersizlikten dolayı bu çalışmaların yarım kaldığına değinir.

Çolpan, Türkistan'daki sosyal olaylar ile ilgili olarak kaleme aldığı yazılarda; Andican'da açılacak olan yeni bir banka hakkında bilgi verir. Türkistan'daki tarım faaliyetlerinden ve demiryolunun kullanımı ve sağladığı imkânlar hakkında bilgiler aktarır. Bunun dışında öğrencilere maddi destek sağlamak amacıyla kurulan “Kömek” [Yardım] kuruluşu ve bu kuruluşun yapmış olduğu faaliyetler hakkında bilgiler verir.

Çolpan'ın siyasi konular üzerine kaleme aldığı köşe yazılarından bir tanesinde; muhtariyetin ilan edilmesi sonucunda bazı dostlarının ona tebrik mesajları gönderdiğinden bazı dostlarının ise tebrik mesajıyla birlikte bir takım endişelerini de yazdığından bahseder. Diğer bir yazıda son bir iki yıl içerisinde en çok önem verilen şeyin iktisat ve maliye işleri olduğunu anlatan Çolpan; “Yeni iktisat siyaseti adı ile harekete geçirilen ve memleketi harabelikten kurtarmak amacıyla takınılan bu siyaset çok güçlü gayret ve dayanıklılık ile uygulandı. Bu yolda dostun ve düşmanın hiçbir lafına, sözüne bakılmadı. Sonuçta memleketin günden güne düzeliyor, olgunlaşıyor gideceğini göreceğiz” demektedir. Çolpan başka bir yazısında Türkistan'da ezenler ve ezilenler olduğunu,

uygulanacak siyasetle bu ezenler ve ezilenlerin ayrılması gerektiğini yazar. Çolpan'ın diğer bir yazısında ise, Özbekistan Sovyet Halk Cumhuriyetinin İkinci Kurultayına katılmadığı için bir mektup yazmış ve heyetin bu mektubu kurultaya ulaştırmasını rica etmiştir. Mektubun içeriğinde ise Çolpan, şairlik ve gençlik meyilleri ile bazı “hatalar” yaptığını, Moskova’da okuduğu dönemde hatalarını anladığını söylemektedir. Çolpan’ın “hatalar” olarak söz ettiği şeyler ise milliyetçilik ve vatanseverlik ruhuyla şiirler yazması, bazı yerlerde bu konuda konuşmalar yapmasıdır. Çolpan’ın yazdığı bu mektup onun görüşlerinin ve sanatının rejimin etkisiyle nasıl evirildiğini açıkça göstermektedir.

Çolpan’ın köşe yazılarına bakıldığında 1914-1937 yılları arasındaki matbuatla alakalı bilgi edinmek mümkündür. Bu dönemin gazete ve dergilerinde siyasi, edebi, sanatsal, tarihi ve sosyal olmak üzere muhtelif konularda yazıların yazıldığı anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği dönemine kadar ki devre de Özbek matbuatında çıkan yazıların daha özgürce kaleme alındığı, Sovyetler Birliği döneminde ise hissedilir derecede kısıtlamaların getirildiği görülmektedir.

Çolpan kaleme aldığı yazılarda halka hitap eden sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Cedit Hareketinden fazlasıyla etkilenen Çolpan’ın yazılarında bu hareketin etkileri oldukça fazla hissedilmektedir. Çolpan yazılarında eski adetleri, gelenek ve görenekleri eleştirmiş, bunların insanları ilerlemekten alıkoyduğunu yazmıştır. Eğitime ve eğitimin önemine vurgu yapmış; cahil bir halk ile toplumsal kalkınmanın asla başarılamayacağını altını çizmiştir.

Çolpan, 1914 yılından başlayarak yayımlanan yazılarında düşüncelerini özgürce dile getirirse de ilerleyen yıllarda bu durum değişiklik göstermiştir. Daha sonraları rejimin baskısıyla yazılar kaleme almaya başlayan Çolpan, bir konuşmasında ilk yıllarda milliyetçi düşünce ile yazdığı yazıların cahillikle yazıldığını ifade etmek zorunda kalmıştır. Çolpan’ın bu cümleyi sarf ederken samimi olmadığı, içinde bulunduğu dönemin baskıcı tavrı altında söylediği onun eserlerini okuyan herkes tarafından rahatlıkla anlaşılabilir. Ceditçi bir aydın olarak yenileşme ve bağımsızlık için mücadele etmiş bu milliyetçi kişi, dönemin siyasi şartlarına yenik düşmüştür.

KAYNAKÇA

- Abdazimova, Dilrabo (2015). “*Türkistan’daki Cedit Hareketi Yayın Organlarından “Ayna” Dergisi Üzerine Bir İnceleme*” (Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Abdul Fatah Rasooly (2015). “*Özbek Cedit Edebiyatı Eserlerinde ‘Cedit – Kadim’ Görüş Çatışmalarının Yansımaları*” (Mahmud Hoca Behbudi, Abdürrauf Fıtrat Ve Abdülhamid Çolpan Eserleri Örneğinde) (Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Abdulxayrov, Burhon (2009). *Miyon Buzruk – Jadid Dramaturgiyasi va Teatri Tadqiqotchisi*. Toshkent: O’zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Fan Nashriyoti.
- Açık, Fatma (2007). *Özbek Edebiyatı*. Ankara: Alp Yayınevi.
- Açık, Fatma (2012). “Doktor Muhammedyar”, *Özbek Hikâyeciliği ve Özbek Edebiyatından Seçme Hikâyeler*. Ankara: Kurgan Edebiyat, s. 28-40.
- Alimov, Bobir (1993). “So’zboshi”, *Istiqlol Fidoiylari Mustafó Cho’qay, Cho’lpon, Otajon Hoshim (Hayotiy Lavhalar, Hujjatlar, Rivoyatlar)*. (Ozod Sharafiddinov). Toshkent: Sharq Nashriyot Matbaa Kontserni, 3-6.
- Avcı, Yusuf (2006). “Fıtrat’ın Hayatı Ve İlk Devir Özbekçedeki Dil Bilgisi Terimlerinin Günümüz Özbek Ve Türkiye Türkçesindekilerle Karşılaştırılması”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 22, s. 7-22.
- Balcı, Mustafa (1998). “Abdullah Kadiri'nin “Ötken Künler” Romanında Yapı, Tema Ve Üslup Özellikleri”, *Bilig*, Sayı: 7, s. 221-234.
- Baydemir, Hüseyin (2011). “Özbekistanda Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık Ve Kızıkçılık”, *Turkish Studies*, Sayı: 6/1, s. 763-777.
- Baydemir, Hüseyin (?). Çolpan (1897 – 4 Ekim 1938), (Yayımlanmamış ansiklopedi maddesi).
- Cho’lpon (1991). *Yana oldim sozimni*. (To’plovchilar: Naim Karimov, Sherali Turdiyev). Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va San’at Nashriyoti.

- Cho'lpon (1991). *Yorqinoy – 6 Pardali Afsonaviy Tomosha*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti.
- Cho'lpon (1993). “Sahna Sirlariga Oshno San'atkor”, *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 139-144.
- Cho'lpon (1993). “Söz, Söz, Söz!”, *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 111-113.
- Cho'lpon (1993). “Şehnome'ning Turkça Tarjumasi”, *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 51-56.
- Cho'lpon (1993). “Şeyh San'an”, *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 85-87.
- Cho'lpon (1993). “Uzun Kulok Bobo' Toğrisida”, *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 45.
- Cho'lpon (1993). “500 Yil”, *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 47-48.
- Cho'lpon (1993). “Abo Muslim”, *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 76-78.
- Cho'lpon (1993). “Adabiyot Nadir?”, *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 35-37.
- Cho'lpon (1993). “Bazm-Çolgi Tödasi”, *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 106-108.

- Cho'lpon (1993). "Boşqarmaga Hat", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 67-68.
- Cho'lpon (1993). "Çin Seviş", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 73-76.
- Cho'lpon (1993). "Epizodik Röller Ustasi", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 127-129.
- Cho'lpon (1993). "İblis", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 84-85.
- Cho'lpon (1993). "İkki Yokotiş", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 41-43.
- Cho'lpon (1993). "Jorj Dandin", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 92-94.
- Cho'lpon (1993). "Kalamning Toyilişi", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 154-155.
- Cho'lpon (1993). "Katta Kamchiligimiz", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 152-154.
- Cho'lpon (1993). "Katta Maktab Egasi", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 68-69.
- Cho'lpon (1993). "Kiziklar", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 115-119.

- Cho'lpon (1993). "Kovai Ohangar", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 81-83.
- Cho'lpon (1993). "Kölegede Kolğonlar Toğrisida", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 63-65.
- Cho'lpon (1993). "Malikai Turondod", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 89-92.
- Cho'lpon (1993). "Marhum Tavfik Fikrat", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 43-45.
- Cho'lpon (1993). "Maskavda İkki Turk San'atkori", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 99-103.
- Cho'lpon (1993). "Maskavdagi Dramstudiyamiz", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 103-106.
- Cho'lpon (1993). "Mei Lan Fon", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 129-132.
- Cho'lpon (1993). "Meyerhold Teatr", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 108-111.
- Cho'lpon (1993). "Muhtaram Yozuvçilerimizge", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 37- 38.
- Cho'lpon (1993). "Ot Arava Toğrisida", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 147-150.

- Cho'lpon (1993). "Ota-Bola San'atkorlar", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 132-139.
- Cho'lpon (1993). "Oydin", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 94-96.
- Cho'lpon (1993). "Ozbek Davlat Truppasi", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 98-99.
- Cho'lpon (1993). "Rizo Tavfikbek", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 45-47.
- Cho'lpon (1993). "Sahnalar Tegrasida", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 97-98.
- Cho'lpon (1993). "Sahnamizda", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 80-81.
- Cho'lpon (1993). "Şoralar Hukumeti ve Sanoe Nafisa", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 38-41.
- Cho'lpon (1993). "Tağor va Tağorşunoslik", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 58-63.
- Cho'lpon (1993). "Tarihning Zararlik Takarruri", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 48-51.
- Cho'lpon (1993). "Teatr Tankidlariga Ahamiyat", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 113-115.

- Cho'lpon (1993). "Teatr-San'at", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 78-79.
- Cho'lpon (1993). "Tilimizning Işlanişı", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 145-147.
- Cho'lpon (1993). "Tursunoy Sahnada", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 123-127.
- Cho'lpon (1993). "Ukraina Banduraçıları", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 119-121.
- Cho'lpon (1993). "Uluğ Hindiy", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 56-58.
- Cho'lpon (1993). "Ustodning Hislatlari", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 69-71.
- Cho'lpon (1993). "Uvaysiy", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 65-67.
- Cho'lpon (1993). "Yana Uylanaman", *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti, s. 87-89.
- Cho'lpon (1993). *Adabiyot Nadir (Adabiy-tankidiy maqolalar, Cho'lpon haqida xotiralar)*. (Ed. Ozod Sharafiddinov, Umarali Normatov). Toshkent: Cho'lpon Nashriyoti.
- Cho'lpon (2000). *Kecha va Kunduz*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa Kontserning Bosh Tahririyati.

- Cho'lpon (2007). *Buloqlar Quchoq'ida: She'rlar*. (Mas'ul muharrir: N. Karimov). Toshkent: Cho'lpon Nomidagi Nashriyot-Matbaa Ijodiy Uyi.
- Cho'lpon (2013). *Asarlar*, IV Jildlik, (Nashrga tayyorlovchi: Naim Karimov). Toshkent: Akademiya.
- Cho'lpon va Tanqid. (Matnlarni nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va izohlar muallifi: Bahodir Karimov). Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi "Adabiyot Jamg'armasi" nashriyoti, 2004.
- Coşkun, Volkan (1996). *Çolpan'ın 'Keça ve Kündüz' Romanı, (Metin, İndeks, Gramer)*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çağatay (2006). "Türkistan Sovyet Basınına Bir Bakış". *"Yaş Türkistan" dan Seçilmiş Makaleler*. (ed. Tülay Duran - Ahat Andican). İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, (s. 246-248).
- Çelebi Öztürk, Elif Sevde (2015). *"Sovyet Dönemi Özbek Yazarlarından Abdullah Kadiri'nin "Cinler Bezmi", Çolpan'ın "Kar Koynunda Lale", Abdullah Kakhâr'ın "Edebiyat Müellimi", Âdil Yakubov'un "Veda" Adlı Hikâyeleri (İnceleme, Metin, Aktarı, Dizin)"* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Çelebi, Ercan (2010). *"Yaş Türkistan Dergisine Göre Türkistan Milli Mücadelesi"* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman (2013). "Kay Konunda Lale". (Çev.: Nursan İldırı), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 51, s. 281-286.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman (2018). "Edebiyat Nedir?". (Çev.: Hamza Öztürkci), *Temrin Dergisi*, Sayı:88, s. 25-26.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman (2018). "Gönül". (Çev.: Hamza Öztürkci), *Temrin Dergisi*, Sayı:88, s. 4.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman (2018). "Güzel Türkistan". (Çev.: Hamza Öztürkci), *Temrin Dergisi*, Sayı:88, s. 3.

Çolpan, Abdülhamid Süleyman (2018). “Güzel”. (Çev.: Hamza Öztürkci), *Temrin Dergisi*, Sayı:88, s. 6.

Çolpan, Abdülhamid Süleyman (2018). “Merhum Tevfik Fikret’e”. (Çev.: Hamza Öztürkci), *Temrin Dergisi*, Sayı:88, s. 23-24.

Duran, Murat (2011). “*Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura Ve Ziya Gökalp*” (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Günay, Ali Fuat (2007). “*Özbek Yazar Hamza Hakimzade Niyaz'ının Yangi Saadet, Tört Işk Hikayesi Ve Bay İla Hizmetçi Tiyatrosu (Metin -Transkripsiyonlu Metin – Dil İncelemesi- Dizin)*” (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Hayit, Baymirza (2000). *Eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

https://cs.qwerty.wiki/wiki/Tursunoy_Saidazimova (Erişim Tarihi: 23/07/2019).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-andijonda-yangi-bonk-1914/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-andijondan-maktub-1914/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-chetdagi-talabalarimizga-yordam-1923/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-chin-sevish-1920/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-etiroz-1927/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-gullaysan-maorif-1923/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-haqiqiy-inqilob-1922/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-hayot-mamot-masalamiz-ustida-1922/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-ish-vaqti-ishlash-vaqti-1917/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-istiqbol-uchun-kurash-1922/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-joylardagi-mablaglar-1922/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-komak-ishlari-1924/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-komak-ga-komak-1923/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-men-sevgan-azamatlar-1934/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-millat-masalasi-1923/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-musulmonlashdirish-1923/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-muttahid-frontimizning-birinchi-vazifalari/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-quturgan-mustamlakachilar-1924/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-ruhimiz-olmasun-1922/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-tarixning-zararlik-takarruri-1924/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-umid-sizdan-1918/>

(Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-ush-1915/> (Erişim

Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-vaqf-ishlari-1923/>

(Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-vatanimiz-turkistonda-ziroat-va-dehqonchilik-1914/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-vatanimiz-turkistonda-temiryollar-1914/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

<https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/abdulhamid-cholpon-vayronalar-orasidan-1924/> (Erişim Tarihi: 09/10/2018).

Kadiri, Abdullah (2009). *Ötgen Künler*. (Çev.: Ahsen Batur). İstanbul: İleri Yayınları.

Kalsın, Berrin (2014). “İsmail Gaspıralı Ve Tercüman Gazetesi”, *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2 Sayı: 2, s. 95-115.

Karadeniz, Yasin (2013). “*Türkistanlı Ceditçi Abdullah Kâdirî'nin Mehrobdan Chayon Romanı (İnceleme)*” (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakaş, Şuayip (1996). “20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 2, s. 279-317.

Karakaş, Şuayip (2013). “Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan”, *T.C. İstanbul Aydın Üniversitesi Uygulama Dergisi*, Sayı: 14, s. 12-21.

Karimov, Bahodir (2005). “İsmoil Gasprinskiy va Cho'lpon”, *İsmoil Gasprinskiy va Turkiston*. Toshkent: Sharq Nashriyot Matbaa Aktsiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririyati, s. 53-58.

Karimov, Naim (1991). *Abdulhamid Sulaymo o'g'li Cho'lpon*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Fan Nashriyoti.

- Karimov, Naim (2000). *Istiklolni uyg'otgan shoir*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
- Karimov, Naim (2003). *Cho'lpon – Ma'rifiy Roman*. Toshkent: Sharq Nashriyot Matbaa Aktsiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririyati.
- Karimov, Naim (2008). “*Cho'lpon (1898-1938)*”, XX. Asr Adabiyoti Manzaralari. Toshkent: O'zbekiston NMIU Nashriyoti, s. 185-218.
- Kasimov, Begali (2009). *Milli Uyanış*. (Çev.: Fatma Açık). Ankara: AKM Yayınları.
- Kasimov, Begali (2010). “*Ceditçilik (Bazı Mülâhazalar)*”. (Aktaran: Veli Savaş Yelok). *Gazi Türkiyat*, Sayı: 6, s. 335-361.
- Kerimov, Naim (2010). “Türkistanlı Ceditçi Mahmud Hoca Behbudi'nin Ölümü”. (Çev: Veli Savaş Yelok), *Gazi Türkiyat*, Sayı: 6, s. 363-383.
- Kholmatov, Elmurod (2015). “Münevver Kâri Abdureşidhân'ın Türk Boyları Arasında Ortak Bir Yazı Dili Oluşturma Çabalarına Katkısı (Coğrafi Terim Ve Ülke Adlarının Türkiye Türkçesindeki Şekliyle Kullanılışı)”, *Turkish Studies*, Sayı: 10/12, s. 727-738.
- Kholmatov, Elmurod (2016). “Taşkentli Ceditçi Şair Abdullah Avlânî Ve Anadolu” [Elektronik Sürüm]. *Türk Yurdu*, Sayı: 342, s. (?). https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2553#_edn1 (Erişim Tarihi: 19.06.2019).
- Kocaoğlu, Timur (2018). *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924 Osman Hoca Anısına İncelemeler*, Hollanda: Sota Yayınları.
- Koç, Yasemin (2015). “*İsmail Gaspiralı'nın Eserlerinde Kadın Tipolojisi*” (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükağaoğlu Tunç, Sinem (2017). “Usul-i Cedit Mektepler İçin Yazılan Ders Kitabı: “Okış Kitabı””, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6 Sayı: 7, s. 202-212.
- Kydyraliyev, Darhan (2001). “*Türkistan'da Ceditçilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Münasebeti*” (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Niyatov, Cho'li (1992). *Qatag'on Yillar Qurbonlari*. Toshkent: O'qituvchi.
- Özbay, Hüseyin (1994). *Çolpan'ın Şiirleri (Metin – Aktarma – İnceleme)* (Doktora Tezi). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Öztürkci, Hamza (2019). *Çolpan'ın Yarkınay Adlı Piyesi (İnceleme – Metin)* (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Quronov, Dilmurod (2004). *Cho'lpon Nasri Poetikasi*. Toshkent: Sharq Nashriyot Matbaa Aktsiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririyati.
- Ro'zimuhammad, Bahrom (1997). *Cho'lpon – Tong Yulduzi Demak (Abdulhamid Cho'lponning Padagogik Qarashlari)*. Toshkent: O'qituvchi.
- Sharafiddinov, Ozod (1991). “Kulgan boshqalardir yig'lagan menman...”, *Cho'lpon-Yana oldim sozimni*. (To'plovchilar: Naim Karimov, Sherali Turdiyev). Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, s. 5-18.
- Sharafiddinov, Ozod (1993). *Istiqlol Fidoiylari Mustafo Cho'qay, Cho'lpon, Otajon Hoshim (Hayotiy lavhalar, Hujjatlar, Rivoyatlar)*. Toshkent: Sharq Nashriyot Matbaa Kontserni.
- Sharafiddinov, Ozod (1994). *Cho'lponni Anglash*. Toshkent: Yozuvchi nashriyoti.
- Sotimjon, Xolboyev vd. (2012). *Turkiston Jadidjiligi - Milliy Uyg'onish Davri Tarixi (XIX Asr Oxiri – XX Asr Boshlari)*. Namangan: Namangan Nashriyoti.
- Taşkaya, Halim (2015). “*Abdurrauf Fitrat Ve Yaş (Genç) Buharalılar Cemiyeti*” (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Timuroğlu (2006). “Türkistan'da Okul Meselesi”, “*Yaş Türkistan*” dan Seçilmiş Makaleler.(ed. Tülay Duran - Ahat Andican). İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, s. 237-241.
- Toker, Mustafa (2004). “İsmail Gaspıralı ve ‘Dilde Birlik’ Fikri Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:16, s. 31-45.
- Toktamışoğlu (2006). “Türk Gazeteciliği”, “*Yaş Türkistan*” dan Seçilmiş Makaleler. (ed. Tülay Duran - Ahat Andican). İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, s. 260-276.

- Üşenmez, Emek (2013). *Yeni Özbek Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vurgun, Seda Yılmaz (2014). “Türkistan’da Ceditçilik Hareketinin Etkisinde Tiyatro”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16 Sayı: 2, s. 219-232.
- Yalvar, Cihan (2017). “Türk Dünyasının Sönmeyen Ateşi: İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2, s. 87-116.
- Yaman, Ertuğrul (2015). “Çolpan Abdulhamid Süleyman Oğlu”, *Çağdaş Özbek Şiiri (Seçmeler)* (1. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara, s. 27-29.
- Yaman, Ertuğrul (2015). *Çağdaş Özbek Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yo’ldoshev, Ma’rufjon (2002). *Cho’lpon So’zining Sirlari*. Toshkent: Ma’naviyat Nashriyoti.
- Yo’ldoshev, Normat (2016). *Cho’lpon She’riyotida Inson va Tabiat Talqini*. Monografiya. Toshkent: Akademnashr.
- Yoqub, Homid (1997). *Cho’lpon va Navoiy*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa Kontsernining Bosh Tahririyati.
- Yoqubov, Islomjon (2012). *Milliy Uyg’onish Davri O’zbek Nasri*. Toshkent: Fan va Teknologiya.
- Yuldashev, Marufjon (2013) “Çağdaş Özbek Edebiyatı-I”, Yavuz Akpınar, Ferruh Ağca (Editörler), *Çağdaş Türk Edebiyatları II* (s. 54-90). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Zeki, İzzetullah (2014). “Ceditçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı Ve Türkistan Âlimleri Üzerindeki Etkisi: Mahmud Hoca Behbudi Ve Münevver Kâri Örneği” (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ziyoyev, H. vd. (1999). *Jadidchilik: Islohot, Yangilanish, Mutaqillik va Taraqqiyot Uchun Kurash*. Toshkent: Universitet Nashriyoti.

DİZİN

“

- “Aydın”, II, V, 62, 83, 227, 255
 “Gerçek Sevgi”, II, IV, 61, 72, 73, 129
 “İblis”, II, V, 61, 76, 77, 78, 151
 “İş vakti, iş yapma vakti!”, 65, 120, 121
 “Kave-i Ahenger”, II, 61, 75, 76, 149,
 150, 151
 “Malika-i Turandot”, II, V, 62, 83, 84,
 229, 230
 “Söz, söz, söz!”, VI, 241
 “Söz, Söz, Söz!”, II, 62, 87
 “Şehname” nin Türkçe Tercümesi, 199
 “Şehname”nin Türkçe Tercümesi, II,
 61, 69
 “Şeyh Sen’an”, II, V, 77, 78, 151, 160
 “Şeyh Sen-an”, 62
 “Tekrar Evleniyorum”, II, V, 62, 84,
 234
 “Yardım” İşleri, III, V, 63, 103, 169
 “Yardım”a Yardım, III, 63, 102, 157

«

- «Abo Muslim», VI, 310, 324
 «Chin Sevish», VI, 305
 «Iblis», VII, 331, 332
 «Jo’rj Dandin», VIII, 414
 «Ko’mak» Ishlari, VII, 351
 «Ko’mak»ga Ko’mak, VII, 337

- «Kovai Ohangar», VII, 328
 «Malikai Turondod», VIII, 418, 419
 «Oydin», VIII, 416, 418
 «Shahnoma»ning Turkcha Tarjumasi,
 VII, 384
 «Shayx San’on», VII, 332, 340, 427
 «So’z, so’z, so’z!», VIII, 432
 «Uzun Quloq Bobo» To’g’risida, VII,
 330
 «Yana Uylanaman», VIII, 424

3

- 31 Mayıs Bahri Hazar, 14

5

- 500 Yıl, II, V, 61, 68, 193
 500 Yil, VII, 377, 480

A

- Abay, 47
 Abdul Safi, 34
 Abdulaziz Musa, 47
 Abdulhak Sultanov, 270
 Abdulkayyum Hıfzı, 47
 Abdulla Avlanî, 8, 14, 16, 17, 19, 35,
 39, 44, 45, 49, 475, 489
 Abdulla Kadiri, 25, 26, 27, 49, 207,
 276, 485

- Abdulla Şinasi, 26
 Abdulla Tukay, 49
 Abdullah Battalbey, 45
 Abdullah Bigi, 41
 Abdullah Bubi, 3
 Abdullah Taci, 135
 Abdulvahid Burhanov, 22
 Abdulvahid Kari, 9
 Abdurrahman Sadık, 47
 Abdurrauf Fıtrat, 3, 9, 22, 23, 24, 31,
 45, 49, 475, 490
 Abdurreşid Hacı İbrahimov, 44
 Abdusalimzoda Muhammaddodi, 228
 Abduvahab Murodî, 168
 Abduvahid Kariyev, 122
 Abdülaziz Efendi, 112
 Abdülbasit, 9, 23
 Abdülhak Hamit, 172
 Abdülhamid Süleyman, XI, 1, 9, 23, 49,
 59, 64, 66, 98, 100, 101, 105, 107,
 119, 136, 140, 143, 144, 147, 485,
 486
 Abdülkayum Ramazan, 9, 23
 Abdülmennan Mecidi, 9, 23
 Abdülnasır Kursavi, 3
 Abdürreşid İbrahim, 3
 Abid Ketman, 26
 Abidcan Mahmudov, 45, 58
 Abror Hidoyatov, 74, 134, 312
 Abulkasım, 199
 Aczî, 20, 21, 475
 Adabiyot Nadir?, VI, 280, 480
 Adabiyot, 280, 281, 282, 335, 347, 353,
 376, 384, 411, 414, 432, 434, 440,
 444, 449, 454, 457, 464, 472
 Adelme, 87, 244, 245
 Advakadlık Asan mı?, 17
 Afganistan, 23
 Aginte Telegrafları, 38
 Ahlalla Hayrullohoğlu, 41
 Ahlulla bin Hayrulla, 59
 Ahmed Baytursun, 36
 Ahmedcan Mahdum, 8
 Ahmet Mithat Efendi, 49
 Ahmet Yesevî, 13
 Ahmetcan b. Emirhan, 3
 Ahmetcan Baktemirov, 44
 Ahmetcan Müstafi, 43
 Ahvalimiz, 25
 Ak Gül, 27
 Ak Jol, 158, 159
 Akmescit, 10
 Akmola, 48
 Akpaşşaniñ İn'ani, 54
 Aksu Haberi, 48
 Aksu, 48
 Aktör Tiyatrosu, 213, 222, 223
 Alamuf, 132
 Alaş, 38, 41, 47
 Alçazar, 26
 Âlem-ı Nısvân, 11
 Âlem-i Sıbyân, 11
 Alexander Dushen, 215
 Alim Baybor, 40

- Alimcan Barudi, 3
- Almanya, 103, 164, 168, 169, 189, 214, 215, 221
- Altunköl, 170
- Amanyar, 178
- Ameliyat-ı İslam, 14
- Amerika, 113, 136, 216, 246, 437
- Amuderya, 182, 266
- Ana, i, 24, 51, 55, 93, 95, 264, 277, 278, 297, 318, 349, 357, 379, 380, 388, 392, 394, 395, 398, 405, 425, 430, 453, 465
- Anadolu, 12, 152, 216, 489, 491
- Anas, 196, 380, 382
- Andican Devlet Tiyatrosu, 256
- Andican, III, IV, 2, 33, 38, 63, 68, 98, 99, 102, 107, 110, 111, 112, 122, 123, 161, 162, 167, 168, 170, 171, 174, 176, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 190, 191, 275, 477, 485, 490
- Andican'da Yeni Banka, 63, 98, 107
- Andican'dan Mektup, IV, 63, 98, 107
- Andicanlı, 50, 111, 123, 171, 476
- Andijonda Yangi Bonk, VI, 279
- Andijondan Maktub, VI, 279
- Ansiklopedik Felsefe Sözlüğü, 89, 172
- Antoine, 214
- Anton Evliyanın Kerameti, 231
- Arabistan, 13, 38, 100, 137
- Arablinski, 77, 78, 156
- Arayış Tiyatrosu, 213
- Arbabî, 133
- Arslan Kız, 12
- Arslan, 12, 24, 86, 240, 248
- Arşın Mal Alan, 74, 75, 138, 139, 256
- Aruz Hakıda, 24
- Asadulla Hocaoğlu Ubeydulla Hoca, 8
- Ashulaga Ishqiboz, VIII, 447
- Asılan Yedi Kişinin Hikâyesi, 55
- Asiya, 44
- Asker ve İşçiler Şurası, 122
- Askiya, 276, 471
- Asya, 7, 16, 18, 111, 112, 115, 189
- Asyada Komşularımız, 13
- Aşkabat, 38, 43
- Aşurali Zahiri, 41, 46, 47, 58
- Ateşli Araç Hakkında, III, V, 62, 96, 164
- Ateşten Gömlek, 214, 216
- Atlaslı Cihanname, 12
- Avaz-ı Tacik, 31
- Avlanî, 16, 17, 20, 27, 30, 33, 35, 59
- Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene, 12
- Avrupa, 10, 12, 13, 63, 69, 74, 99, 100, 107, 109, 112, 116, 117, 120, 125, 136, 137, 138, 141, 182, 196, 199, 210, 211, 214, 235, 250, 268, 269, 270
- Avusturya, 14, 121, 254
- Aybek, 50, 207
- Aydınlık Keçelerde, 54
- Aykab, 47

Ayna, 7, 14, 25, 27, 30, 47, 56, 58, 98,
107, 108, 110, 114, 115, 479

Aynu'l Edep, 21

Ayrılık Yolu, 54

Azerbaycan, 17, 30, 49, 64, 69, 75, 77,
78, 82, 83, 119, 138, 151, 156, 157,
172, 196, 199, 200, 207, 219, 226,
227, 255

Aziya, 35, 36

Aziz Bolatoğlu, 48

Å

Åynä, 56, 98, 110

Åzâd Buxârâ, 96

Ä

Ädäbiyât Nâdir?, 69, 70, 71, 82, 86, 87,
91, 92, 93, 94, 96, 97

Äsârlär, 66, 67, 100, 101, 102, 103, 105,
106

B

Baba Katili, 14

Baba, Oğul Sanatkârlar, 62, 94, 266

Babür, 183

Baden-Baden, 189, 371, 372, 374

Bahar Evvelleri, 55

Bahçesaray, 3, 6, 10, 11, 12, 13, 53, 107

Bahrinisa, 232, 420

Bahtiyar Nazım, 12

Bahtsız Kuyav, 25

Bakçesaray, 36

Bakü, 19, 36, 53, 65, 77, 78, 90, 92,
120, 156, 200, 208, 227, 254, 255

Balaban, 7

Basif, 232, 420, 422

Basit, 74, 135, 150

Basmacılar, 178, 237

Basmacılık, 9

Başirulla Asatillahocaev, 8

Başkurdistan, 13

Başkurdistan Milli Cumhuriyeti, 50

Batır Gapçılar, 9

Batu, 23, 50, 207

Bay ve Hizmetkâr, 31

Baybota Dostkarayev, 119

Baykara, 207

Bazm-Cholg'i To'dasi, VIII, 405

Bedbaht Gelin, 17

Beden-i İnsan, 13

Begican, 22, 24

Behbudî, 8, 13, 14, 15, 17, 30, 31, 39,
59, 107, 110, 116, 244, 489

Behbudi'nin Tercüme-i Haline Ait
Materyallerim, 31

Behbudîya Kütüphanesi, 9

Bekçi Uykusu, 81, 217

Bekir Divay, 40

Bela Kun, 221, 408

Bengal, 211

Berlin, 14, 107, 121, 279

Beyanat-ı Seyahat-ı Hindi, 14, 22

Beyaz Yol, 105

- Beyoz, 110
- Bezm, Çalgı Grubu, 62, 81, 218
- Bilim Ocağı, 165, 192
- Bir Özbek Yiğidinin Dilinden, 23
- Birinci Dünya Savaşı, 88, 89, 189
- Birinci Muallim, 16
- Birinci Rus İnkılâbı, 4, 7
- Birleşmiş Cephemizin İlk Görevleri, III, IV, 63, 101, 147
- Birlik Tuvı, 39, 48
- Biz ve Siz, 17
- Bizim Tavuş, 48
- Blumental-Tamarina, 242, 435
- Boborahim, 270, 465
- Bolat Salüyev, 46
- Bolchiqli Meterlink, 231, 422
- Bolpur, 211, 396
- Bolşevik Hükümeti, 121
- Boshqarmaga Xat, VIII, 459
- Brighella, 230, 246
- Budyonniy, 221, 408, 411
- Buhara, 4, 6, 7, 9, 11, 13, 15, 18, 20, 22, 23, 24, 31, 33, 44, 88, 93, 95, 100, 121, 136, 138, 139, 153, 154, 165, 191, 196, 215, 217, 232, 248, 250, 257, 258, 270, 271, 275
- Buhara Ahbarı, 43, 50, 153
- Buhara Ceditçileri, 22
- Buhara Emirliği, 7
- Buhara Gerçeği, 96
- Buhara Haberleri, 96
- Buhara Halk Cumhuriyeti, 9
- Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti
Eğitim Bakanlığı, 20
- Buhara Seyahati, 31
- Buhara Umumi Maarif Cemiyeti, 22
- Buhara-yı Şerif, 44
- Bulaklar, 50, 53
- Bulgaristan, 14
- Burhan Habib, 40
- Burungi Özbek Vakitli Matbuatının Tarihi, 33
- Burungi Saylavlar, 28
- Buturgut, 40
- Buxârâ Axbâri, 96
- Buxârâ Haqiqati, 96
- Buyuk, 254, 446, 458, 460
- Büyük Eksikliğimiz, III, V, 63, 97, 191
- Büyük Hintli, III, V, 62, 90, 206, 208
- Büyük Kavak, 182
- Büyük Okul Sahibi, III, VI, 62, 93, 264

C

Cafer Cabbarzade, 83, 227, 255

Cariye Kız, 55

Carlo Gozzi, 51, 55

Ceditizm, IX, 2, 6, 8

Cedit, IX, XI, 3, 4, 6, 7, 11, 12, 13, 16, 18, 21, 24, 27, 30, 36, 49, 133, 478, 479

Cedit Dönemi Neşriyatı, IX

Cedit Edebiyatı, XI

Cedit Hareketi, IX, 3, 4, 479

Cedit Okulları, 6, 7, 11

- Ceditçiler Tödesi, 19
- Ceditçilik, IX, XI, 2, 3, 4, 5, 16, 18, 49, 59, 154, 475, 489, 491
- Ceditçilik Hareketi, IX, XI, 2, 3, 5
- Ceditler Tödesi, 8
- Cehalet, 17, 102, 158
- Cehan Sermayesining Ahirgi Künleri, 28
- Celalabat, 2, 68, 111, 176, 186, 187, 188, 189, 190, 191
- Cemiyet-i Hayriye, 8, 19
- Cemiyet-i İmdâdiye, 19
- Chetdagi Talabalarimizga Yordam, VII, 350
- Cien, 25
- Cihan Hatun, 95, 271, 272
- Cimri, 82, 93, 217, 226, 258
- Cin Seviş, 24
- Cinler Bezmi, 25, 485
- Culkımbay, 207
- Cuvanbaz, 25
- Cuvanbazlık Kurbanları, 31
- Ç**
- Çağatay Edebiyatı, 193
- Çağatay Gurungu, 9, 23, 50, 79, 195, 196
- Çağırılmağan Konak, 31
- Çapan ve Perenci, 55
- Çar Hükümeti, 4, 137, 188, 199
- Çayan, 26, 48
- Çehov, 26
- Çin, 84, 91, 95, 111, 117, 198, 206, 223, 231, 232, 237, 249, 250, 251, 481
- Çin Klasik Tiyatrosu, 92, 250
- Çin Seferi, 95, 272
- Çindeni Pehte, 269
- Çoban Sevgisi, 54
- Çokayev, 198
- Çolkunbay, 25
- Çolpan, IX, X, XI, 1, 2, 15, 33, 37, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 110, 113, 117, 132, 136, 140, 141, 143, 144, 147, 151, 153, 157, 158, 161, 163, 167, 168, 169, 176, 189, 191, 192, 193, 195, 201, 215, 221, 223, 224, 233, 234, 237, 241, 242, 244, 247, 248, 249, 254, 257, 259, 262, 264, 266, 272, 277, 476, 477, 478, 479, 485, 486, 488, 490, 491
- Çöğçek, 48
- Çöl Çayan, 48
- Çöriler Uçun, 53
- Çöriniñ Kozğalışı, 54
- D**
- Dahhok, 73, 132, 134, 135, 150
- Dahhok-i Moron, 132, 237
- Darlort Komedi, 230

- Darülbedayi, 214
 Darümuallimat, 216
 Dârürrahat Müslümanları, 13
 Dârürrahat Müslümanları ya ki Acâib-i
 Diyâr-ı İslâm, 13
 Dârxân, 56, 106
 Dehkan, 50
 Dehlevî, 49
 Dehr'ün-necât, 18
 Derhan, 59, 167, 168, 179
 Devani Nihaniy, 27
 Devlet Bezm, Çalgı Grubu, 81, 218
 Dil Meselesi, 14
 Dilimizin Kullanılışı, III, 62, 96
 Divan-I Metkabil Şirket Bankası, 107
 Dogodof, 221, 408
 Doğu Yıldızı, 68, 104
 Doktor Muhammedyar, 1, 54, 479
 Doktor Sadittin, 90, 208
 Dostkorayev, 104
 Dumbol, 221, 408, 411
 Dumbulbay, 25
- E**
- E'tiroz, VIII, 423, 424
 Eba Müslim, II, IV, 22, 24, 61, 73, 74,
 134, 135, 146
 Eba Müslim Horasani, 73, 134
 Ebrar, 73, 74, 76, 87, 134, 138, 147,
 150, 153, 232, 244, 245, 251
 Ebubekir Divay, 43
 Ebulfezhan, 24
 Edebî Ceride-i Türkiye, 153
 Edebiyat Geceleri, 64, 109, 110
 Edebiyat Kaideleri, 24
 Edebiyat Nedir?, I, IV, 50, 61, 63, 69,
 70, 71, 82, 86, 87, 91, 92, 93, 94, 96,
 97, 108, 153, 164, 191, 197, 221,
 224, 237, 241, 247, 249, 254, 257,
 262, 266, 272, 476, 485
 Edebiyat Parçaları, 52
 Edebiyat yahut Milli Şiirler, 16
 Edebiyat-ı Cedide, 88, 124
 Edîb'üs-sânî, 18
 Edîb-i Evvel, 18
 Efendi Hamidullayev, 112
 Efendizade Mehmet Emin Bey, 40
 Eğitim ve Öğretmen, 56, 69, 79, 83, 90,
 106, 199, 206, 208, 212, 213, 229,
 233
 Eho, 166
 Ekim Devrimi, 39, 66, 80, 174, 199
 Ekim İhtilali, 16, 28, 50, 57
 Ekrem Akimoğlu, 47
 El Bayrağı, 39, 46, 59, 121
 El Bayrâğı, 56, 104
 Elbek, 23, 50, 179, 362, 374
 Elfazı Muteradifa, 31
 Elifbalar Tarihçesi, 31
 El-İslah, 29, 47
 El-İzah, 47
 En Eski Moğol Dili Lügatı, 24
 En Eski Türk Edebiyatı Numuneleri, 24
 Enbekşi Kazak, 33

Encümen-i Ervah”, 21
 Epizodik Ro‘llar Ustasi, VIII, 439
 Ermenistan, 263
 Esadullah Hoca, 37
 Eski Mektep-Yeni Mektep, 31
 Eski ve Birmunça Yengi Şiirler
 Toplamı, 31
 Eş’ar-i Nisvan, 89, 133
 Ev Terbiyesinin Bir Şekli, 17

F

Fare, 107
 Färğâna, 97, 104
 Färğânâ, 56, 67, 68, 89, 96, 97, 102
 Fars, 24, 69, 90, 153, 172, 199, 200
 Fars Şairi Ömer Hayyam, 24
 Fatih Bekir, 43
 Fatih Karimov, 107
 Fazıl Yunus, 48
 Fazlî, 207, 271
 Fergana, 23, 27, 30, 37, 39, 43, 56, 57,
 67, 68, 78, 80, 85, 89, 96, 97, 102,
 103, 104, 112, 117, 122, 132, 136,
 161, 163, 164, 167, 169, 171, 173,
 176, 178, 179, 181, 183, 187, 188,
 191, 194, 195, 196, 197, 217, 220,
 236, 274, 275, 476
 Fergana Faciaları, 79, 195, 196
 Fergana Nidası, 40
 Fergana Sahifesi, 40, 45, 46
 Fergana’nın Sesi, 56, 98, 99
 Fergane Nidası, 46

Ferhad, 150
 Ferhat ile Şirin, 74, 135, 237
 Fevralski, 85, 235, 236
 Fey Chen O, 250, 441
 Feyzullah Hocayev, 3
 Fıtrat, 9, 14, 15, 22, 23, 24, 39, 72, 73,
 86, 129, 132, 134, 192, 240, 479
 Fikret’in Kabrinde, 88
 Filippov, 217, 404
 Filistin, 14
 Firdavsi Alhomat, 228
 Firdevsî, 49, 69, 199, 200, 205, 273
 Fransa, 211
 Fukaho Cemiyeti, 122
 Furkat, 59, 207
 Fuzulî, 16, 49, 172, 193, 273
 Fuzuli Bağdadi, 90, 172

G

Gabelma, 231, 419, 422
 Gadibuk, 231, 422
 Gafur Gulam, 50
 Galibiyet, 28
 Galle, 254, 447
 Gandhi, 209, 394, 397
 Garaib-i Adat-i Akvam, 12
 Gaspıralı, 3, 4, 6, 10, 11, 12, 13, 18,
 123, 475, 491
 Gaspıralı İsmail, 3, 4, 6, 10, 11, 49, 475
 Gave, 237
 Gayret, 8, 41, 69, 200
 Gayretî, 50

Gazi Yunus, 9, 23, 40, 48, 132, 139,
158, 168, 179, 237

Gaznevi Sultan Mahmut, 201, 205

Gece ve Gündüz, 51, 55, 94, 264

Gelişmektesin Eğitim!, II, V, 61, 67,
163

Gencine-i Hikmet, 21

Genç Leninci, 68

George Dandin, II, V, 62, 82, 226

Gerçek İnkılap, I, IV, 61, 66, 141

Gerçek Sevgi, II, IV, 61, 72, 73, 129,
132

GITIS Tiyatrosu, 213, 223

Gitanjali, 210, 211

Giyas Muhzum Hüsnî, 44

Gogol, 21, 26, 55, 70, 217, 223, 253,
445, 446

Golos Turkestana, 38

Gorki, 51, 55, 93, 94, 95, 264, 277, 278

Gotstsi, 84, 230, 231

Gölgede Kalanlar Hakkında, II, VI, 61,
70, 252

Gözel, 50

Gözel Yazgıçlar, 52

Gruzinskiy, 210

Gulam Isamov, 91, 477

Gulam Zaferi, 9, 23, 75

Gulistân, 71, 87, 92, 93, 94

Gullaysan, Maorif!, VII, 343

Gulsara, 254, 255, 256, 447, 449, 450

Gulşa, 179, 185

Gurî Kansuhan, 201, 202, 203, 204

Gülbay Tuğus, 38, 41

Güldeste-i Edebiyat, 31

Gülistan, 16, 56, 57, 71, 87, 92, 93, 94,
244, 254, 257, 266, 272

Gülistân, 56

Gültekin, 83, 228, 229, 255

Gülyar, 139, 146, 178

Gürcistan, 78, 160

Ğ

Ğayratî, 207

Ğeyret, Pahtege!, 269

H

Haberler, 41

Hace-i Sıbyân, 12

Hacı Giray Han, 13

Hacı İsmail, 100, 118

Hacı Muin, 30, 31, 37, 41, 57, 59

Hacı Rafî, 8

Hacikul, 232

Hadebuk, 231, 419

Hadi, 49, 207

Hafız, 16, 41, 49, 73, 131, 133, 134,
138, 229

Hafız Seyfi, 73, 131, 134, 135, 138,
150, 229

Hainlerin Cezası, 74, 138

Hakent, 170

Hakkulabat, 170

Halafov Hüseyin Mehmet oğlu, 78, 156

Halef Tölekov, 48

- Halera Vebası ve Onun Deva ve Darusu, 12
- Halide Edip, 214, 216
- Halif Tulak, 40
- Halil Abbasoğlu, 48
- Halil-i Fereng, 54
- Halime, 75, 86, 95, 146, 147, 241, 254, 255, 256, 257, 270, 477
- Halime Nasirkızı, 92, 254, 270, 477
- Halk Bayrağı, 56, 104
- Halk Dârül'fünû'nu Şûrâsı, 19
- Halk Darülfünunu, 42, 46
- Halk Sözü, 41
- Halmehmed Törekuloğlu, 39
- Halmuhammed Ahundi, 39, 59
- Halvai Mektebi, 21
- Hami, 41
- Hamid Alimcan, 50
- Hamid Hoca Mehri, 8
- Hamidname, 172
- Hamlet, 51, 55, 71, 87, 195, 216, 241, 242, 246, 254, 259, 261, 265, 379, 432, 435, 438, 446, 452, 459, 460
- Hamlet'e İftira, 71
- Hamza, 1, 27, 28, 37, 58, 73, 75, 79, 87, 131, 138, 196, 197, 232, 244, 252, 256, 257, 258, 276, 308, 379, 381, 382, 422, 435, 446, 450, 454, 455, 472, 473, 475, 485, 486, 490
- Hamza Hekimzâde Niyazî, 49, 27, 28, 79, 86, 195, 197, 475, 486
- Hamza Tiyatrosu, 87, 88, 258
- Hanabad, 186, 188
- Haqiqiy İnqilob, VII, 319
- Harabeler Arasında, II, V, 61, 68, 176
- Harezmi, 72, 94, 266, 267, 268, 269, 271, 275
- Harezmi Musikî Tarihçesi, 269
- Harezmî Hanlığı, 13
- Harratî, 268
- Hasan Hoca, 6
- Havâyic-i Dîniyye, 18
- Hayat Memat Meselemiz Üzerine, III, IV, 63, 101, 140
- Hayot-Mamot Masalamız Ustida, VII, 317
- Hayrettin Balgınbayoğlu, 48
- Hayyam, 49
- Hazar Denizi Ötesi Dergisi, 36
- Hazreti Eyüp, 110, 188, 190
- Hazreti Hızır, 118
- Hazreti Süleyman, 100, 117, 118
- Henri Barbusse, 253
- Her Gün Gerek Zakonlar, 13
- Her Millet Kendi Dili İle Gururlanır, 14
- Hesab, Muhtasar İlm-i Hesab ve Mesa'il-i Hesabiye, 13
- Hıslet, 37, 57
- Hızır, 152
- Hikoya Dar Hotimai Kitobi, 201
- Hile ve Aşk, 237
- Himalaya, 206

Hindistan, 12, 22, 38, 49, 73, 100, 129,
130, 136, 206, 208, 209, 210, 211,
257

Hint Devrimi, 132

Hint İhtilalcileri, 24

Hint Tasvirleri, 209

Hive, 7, 9, 33, 94, 121, 153, 182, 197,
266, 267, 269

Hive Halk Cumhuriyeti, 9

Hive Hanlığı, 7

Hiyanetkar Ailesi, 17

Hoca Abdulaziz, 257

Hocaabad, 178, 179, 180, 181, 182

Hoca-i Sıbyân, 3, 11

Hocend, 101, 140

Hokan Muhtariyeti, 23

Hokant, 7, 27, 38, 39, 45, 46, 47, 50, 53,
79, 89, 97, 110, 115, 116, 132, 133,
163, 166, 171, 195, 196, 198, 207,
271, 272, 275

Hor-hor, 17

Hudayar Han, 26, 219

Hulasa-i Kavsaide-i Farsi, 31

Hurşit, 7, 14, 18, 35, 36, 44, 135, 152,
160, 195, 203, 237

Hücum, 54, 87, 151, 246, 256, 258, 259,
260

Hür Söz, 48

Hür Türkistan, 42

Hürriyet, 23, 28, 31, 39, 41, 45, 47, 120

Hüseyin Cavid, 76, 77, 78, 151, 160,
207

Hüseyin Daniş, 89, 172

Hüseyin Feyizhani, 3

Hüseyin İbrahim, 38, 45

Hüseyin Makay, 41, 45, 46

Hüseyin Özbay, 1

I

I. Dünya Savaşı, 21

Ibsen, 222, 411, 412

İkki Yo‘qotish, VI, 309

Ikromov, 276, 471, 472

Imamov, 198

Isamov, 91, 247, 248, 258

Ish Vaqti – Ishlash Vaqti, VI, 293

Istiqbol Uchun Kurash, VI, 313

Iştirakiyun, 124, 126, 129

Iştirâkiyun, 56, 65, 88

İ

İbn Yamin, 76, 153

İbrahim Devran, 37, 58, 89, 133, 477

İbrahim Tahiri, 48

İcadi Tercüme-i Halim, 31

İdil-Ural, 37, 485, 490

İki Bahadır, 12

İki Kayıp, III, IV, 62, 89, 132

İki Sevgi, 17

İki Zengine Bir Hizmetkâr, 86, 237, 256

İl Bayrağı, 41

İli, 48

İli Deryası, 48

İli Vilayetinin Gazeti, 47

İlim ve Eğitim Konusunda Bir İki Söz,
28

İlim ve Medeniyet, 90, 208

İlm Hidayeti, 27

İlminskiy, 137

İloğlu, 43

İndemes, 17

İngiltere, 121, 211

İnkılap, 25, 26, 91, 165, 172, 192, 208,
247

İnsana Ne Kadar Özgürlük Yeter?, 28

İran, 13, 33, 69, 76, 90, 149, 172, 199,
205, 237, 257

İshakiye Matbaası, 9

İslâh, 7, 18

İslamiyet Şurası, 123

İslamlara Dair Nizamlar ve İmtiyazlar,
12

İsmail Abdi, 41

İsmail Abid, 34, 40

İsmail Ali, 12, 34

İsmail Gaspıralı, 3, 4, 6, 10, 11, 12, 18,
49, 486, 488, 489, 490

İsmailzade, 132, 158

İstanbul, 10, 12, 14, 22, 36, 107, 125,
172, 173, 196, 213, 214, 215, 216,
485, 486, 488, 489, 490

İstikbal İçin Mücadele, III, IV, 63, 100,
136

İsveç, 214

İsviçre, 117

İş Vakti, İş Yapma Vakti, 61, 65, 119,
120

İşan, 246

İşan Hoca, 6

İşanhan Mahzum Adilhocaoğlu, 107

İşçiler Dünyası, 48

İşim Dalası, 37

İştirakiyun, 24, 25, 29, 43, 50, 57, 72

İtalyan, 84, 146, 229, 230

İtiraz, IV, V, 63, 106, 233

İttihad ve Terakki, 9

İttihad-ı Milli, 9

İvan İvanoviç ile İvan Nikoforoviç'in
Öyküsü, 55

İzbaskent, 170

İzharü'lhak, 48

J

Japonya, 136, 250

Jar Sivon, 251, 443

Jean-Baptiste Poquelin, 82, 226

Joylardag'i Mablag'lar, VII, 322

K

Kachalov, 242, 435

Kadı ile Muallim, 31

Kadın Haklarına Ait, 28

Kadınların Şiirleri, 89, 133

Kadircan Kabilcanov, 119

Kadiri, 25, 26, 39, 132, 233, 475, 479,
488

Kafkaslar, 14

- Kafkasya, 76, 97, 151, 160, 189, 190,
198, 219, 247
- Kalandar, 134, 197, 259
- Kalem Hatası, III, V, 63, 97, 197
- Kalender, 50, 73, 164, 268, 476
- Kalkutta, 211
- Kalvak Mahsun, 25
- Kalvak Mahzum'un Hatıra Defterinden,
25
- Kamilbek Narbekov, 30
- Kar Koynıda Lale, 54, 485
- Kar Koynunda Lale, 1
- Kar Yolıda, 53
- Kara Yollar, 53
- Karasu, 179, 186, 187
- Karavul Uykusi, 224
- Karı-Koca, 74, 75, 138, 139
- Kâri, 6, 18, 19, 35, 36
- Karl Marks, 73, 74, 131, 132, 135, 150,
197, 244, 307, 308, 313, 330, 381,
435
- Karl Marks Topluluğu, 73, 131
- Karlo Gotstsi, 83, 84, 229, 230, 421
- Kaşgar, 48, 109, 117
- Kaşkar, 111, 117, 179, 183, 184, 186
- Katil-i Kerime, 17
- Katta Kamchiligimiz, VII, 375, 481
- Katta Maktab Egasi, VIII, 458, 481
- Kave-i Ahenger, II, 61, 149
- Kavi Necmi, 207
- Kavî Necmî, 49
- Kayıoğlu, 4
- Kayyum Ramazan, 6, 19, 24
- Kazak Fuzeyl, 6
- Kazak Gazeti, 35, 44
- Kazak Sözü, 48
- Kazakça, 45, 47, 48
- Kazakistan, 47, 262
- Kazan, 3, 14, 18, 53, 65, 90, 120, 137,
208
- Kebirşah Mansuroğlu, 41
- Kengeş, 18, 28, 39, 40, 45, 47
- Kerbelaname, 95, 272
- Kerim Zakiri, 270
- Kerimbahşi Han, 73, 129
- Kıraat Kitabı, 27
- Kıraat-i Türki", 12
- Kırgız, 104, 174
- Kırgızistan, 68
- Kırık Saz, 124
- Kırım, 3, 10, 11, 12, 13, 14, 49, 189,
190
- Kırım Hanlığı, 13
- Kışlak Kooperatifi, 54
- Kız Kulesi, 216
- Kızıkçı Matxolik, 274
- Kızıkçı Yusuf, 220
- Kızıklar, II, VI, 61, 71, 272
- Kızıl Bayrak, 25, 43, 50, 56, 59, 100,
136
- Kızıl Esker, 269
- Kızıl Gül, 27
- Kızıl Özbekistan, 51, 57, 70, 71, 91, 93,
95, 265

Kim Doğru, 28
 Kim Toğrı, 28
 Kitabetü'l- Etfal, 14
 Klara Setkin, 221, 408, 411
 Klariche, 86, 237, 238, 239, 240, 256,
 428, 429, 430, 448
 Kleopatra, 52, 54
 Ko'lagada Qolg'onlar To'g'risida, VIII,
 444
 Kokan, 9, 15
 Kokand, 41
 Kokandlı Abdullah Bek, 43
 Kokandlı Abidcan Mahmud, 37
 Kolhoz Küyi, 269
 Kominist Yoldaşı, 25
 Komünist, 77, 78, 156, 157, 221, 256
 Korgantepe, 170
 Koşuklarım, 53
 Kozi Bulok, 259
 Kögert, 188, 189, 190
 Köknarı, 31
 Kömek, 19, 102, 103, 477
 Krasnaya Niva, 166, 347, 348
 Kuduran Sömürgeciler, III, V, 63, 104,
 173
 Kudüs, 14
 Kulbay Tuğus, 45, 47
 Kuldışev, 270
 Kumarbazlar Hayatı, 138
 Kumarbazların Hayatı, 74, 138
 Kurban, 54, 55, 94, 128, 266, 267
 Kurban-ı Cehalet, 54

Kurşab, 104, 173, 174, 175, 176
 Kutadgu Bilig, 23
 Kutluk Şevki, 48
 Kuyan, 98
 Kuyon, 107
 Kuznetsova, 79, 131, 196, 308, 380, 382
 Küçük Asker, 196
 Küçük Roller Ustası, III, VI, 62, 91, 247

L

Labbay, 81, 217, 404
 Lambalar, 91, 208
 Latifi Akberdi, 43
 Lenin, 277, 473
 Leningrad, 79, 195, 223, 410
 Leonid Andreev, 55
 Leziz Azizzade, 39, 40
 Lozovskiy, 221, 408, 411
 Lunacharskiy, 144, 215, 221, 322, 400,
 402, 408
 Lutfulla, 87, 236, 246, 257, 258, 259,
 260, 261, 426, 437, 450, 451, 452,
 453, 454, 477
 Lutfulla Narzullayev, 88, 93, 257, 450,
 477
 Lütfi, 40, 207, 259
 Lütfulla Âlimi, 37, 58, 59

M

Maarif, 19, 22, 23, 24, 31, 57, 192, 213,
 215
 Maarif Kurbanları, 31

- Maarif va Okitguvçi, 57
- Mâârif vâ Oqitguvçi, 56, 69, 79, 83, 90,
106, 199, 206, 208, 212, 213, 229,
233
- Macbeth, 195, 216
- Mağcan Cumabay, 41
- Mahmud Hoca Behbudî, 3, 4, 6, 7, 8,
13, 14, 15, 16, 17, 35, 41, 45, 47, 49,
58, 64, 475, 479, 489, 491
- Mahmud Hoca Rizai, 47
- Mahmud Maksudov, 9, 23
- Mahsum Mamacon, 275
- Mahzumcan, 178
- Maikî, 154, 155, 156
- Maişet Muharebesi, 12
- Maksuma Kariyeva, 74
- Malik Adil, 201, 202, 203
- Malumat-ı Nafia, 13
- Mandat, 223, 410
- Margilan, 27
- Marhum Tavfiq Fikrat, VI, 299, 301
- Maria Kuznetsova, 79, 196
- Maskavda Ikki Turk San'atçisi, VII,
398
- Maskavdagi Dramstudiyamız, VIII,
403, 482
- Maskeler Kızıkçılığı, 231
- Masuma Hanım, 73, 135, 147, 150
- Mâşâlâ, 56
- Maşhordaçi, 25
- Maşrik Yunus, 9, 23
- Matrasul Mirza, 267, 461, 462
- Maveraünnehir, XI
- Mayakovskiy, 222
- Mazlume Hatun, 31
- Mazlumlernig Öç Alişi, 250
- Mebadi-yi Temeddün-i İslamiyan-i Rus,
13
- Mecmua-yı Maverai-i Bahr-i Hazar, 36
- Medeniyet Savaşı, 125
- Medeniyet-i İslamiye, 12
- Medine, 78, 160
- Medved, 349
- Mehnetkeşler Tavuşı, 31
- Mehrabdan Çayan, 26
- Mei Lanfang, III, VI, 62, 91, 249, 250,
251, 477
- Mekke, 21
- Mekke-i Acem, 118
- Mektep Gülistanı, 16
- Mektep ve Usul-i Cedid Nedir?, 12
- Melike-i Turandot, 51, 55
- Men aytdim, 286
- Men Sevgan Azamatlar, VIII, 435
- Mennan Macidov, 73, 76, 130
- Mennan Remzi, 9, 23, 136
- Merdankul Şahmuhammedzâde, 45
- Mergilan, 69, 201, 271, 272, 275
- Merhum Tefvik Fikret, 62
- Meşale, 56, 59, 91, 247
- Meşhur Payitahtlar, 13
- Meşreb, 31, 207
- Metyakub, 94, 266, 267, 268, 477
- Metyakub Harratov, 94, 266, 267, 477

- Metyusuf, 94, 266, 268, 269, 477
 Metyusuf Harratov, 94, 266, 268, 477
 Mevlana, 49
 Mevlevî, 89, 477
 Mevlid-i Şerif, 22
 Mey Lan Fon, VIII, 441, 442, 443, 444
 Meyerhold, II, V, 62, 79, 80, 81, 82, 85,
 213, 215, 216, 219, 221, 222, 223,
 224, 235, 236, 248, 482
 Meyerhold Tiyatrosu, II, V, 62, 79, 80,
 81, 82, 85, 213, 215, 219, 221, 223,
 235
 Meyerxo'ld Tiyotri, VIII, 408
 Meysereňing Işı, 28
 Mısır, 12, 13, 14, 38, 100, 136, 257
 Mihnet Bayrağı, 43
 Mihnetkeşler Tavuşı, 43
 Mili, 37
 Millat Masalası, VII, 339
 Millet Meselesi, IV, V, 63, 105, 158
 Milli Aşuleler, 27
 Milli Bilmeceler, 89, 133
 Milli Enstrüman Okulu, 139
 Milli İstiklal, 20, 30
 Milli İttihat, 20, 30, 51
 Milli Taşnak Partisi, 178
 Milliy Jumnoqlar, 89, 133
 Milyoner Kadın, 214
 Milyukov, 198, 383, 384
 Mir Molla, 39
 Mir Muhsin, 39, 40, 59
 Mir'at-ı İbret, 21
 Mirabad, 16
 Mirat-ı Cedid, 12
 Mirat-i İbret, 21
 Mirha Kalender, 97
 Mirkamil Efendi, 98, 107
 Mirkamil Muminov Ahmedcan
 Temirbekov, 9
 Mirmolla Şermuhammedov, 9, 23
 Mirza Abdulvahid, 8
 Mirza Fetali Ahundov, 77, 78, 156
 Mirza Kalender, 96
 Mirzahid Akıl, 163
 Mirzahid Akıl, 175
 Mirzakalender, 50, 476
 Mirzakalon, 254, 446
 Misafirhane Bekesi, 248
 Miskin, 35, 37, 57
 Misteriya buff, 222, 409
 Mochalov, 242, 434
 Moliere, 82, 93, 217, 226, 227, 258
 Molla Abdullah, 17, 112
 Molla Abdullah Efendi, 112
 Molla Corabey, 4
 Molla Gazi Yunus Mehmedoğlu, 40
 Molla Halim, 257
 Molla İbrahim, 37, 41
 Molla Merdankul Şâmuhammedoğlu, 15
 Molla Muşfiki, 31
 Molla Nasrettin, 200
 Molla Sadridin Hoca, 48
 Momin Hoca, 216, 218

- Moskova, II, 10, 20, 23, 51, 52, 53, 54, 55, 62, 65, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 106, 120, 154, 165, 171, 195, 198, 209, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 223, 224, 226, 227, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 242, 244, 246, 249, 250, 251, 254, 257, 258, 262, 263, 269, 476, 478
- Moskova Semerkant, 54
- Moskova'da İki Türk Sanatçı, V, 62, 79, 212
- Moskova'daki Tiyatro Atölyemiz, V, 62, 80, 81, 216
- Moskvin, 242, 435
- Muallim Bubus, 223, 410, 412
- Mudofaa Marşı, 269
- Muftizade Abdirrahman, 132
- Muhakemetü'l Lugateyn, 12
- Muhammad Rahim Han, 94, 266
- Muhammediya, 201, 386
- Muhammed Hacı İşan Laleşer, 23
- Muhammed Necip Tünteri, 3
- Muhammed Sıddıki, 13
- Muhammedcan Sirali, 47
- Muhammedemin Efendizâde, 46
- Muhammedi, 41
- Muhammedkul Orınbayoğlu, 15
- Muhammet Ali Han, 95, 272
- Muhammet Emin Bey, 187
- Muhitdin Kari, 218, 220
- Muhitdin Kariyakubov, 81
- Muhsin Bey, 214, 215, 216
- Muhsin Ertuğrul Bey, 80, 213
- Muhtar Bekir, 40, 42, 46
- Muhtaram Yozg'uvchılarimizg'a, VI, 289
- Muhtelif Şiir Tercümeleri, 55
- Muhterem Yazarlarımıza, I, IV, 61, 64, 116
- Muhtoruva Hanım, 220
- Muin, 30, 31, 258, 455, 475
- Mukimî, 207
- Mumincan Muhammedcanov, 59
- Mundog, 286
- Munis, 267, 271, 461, 464, 467
- Murad Hoca Efendi, 39
- Musa Carullah Bigi, 3
- Mustafa Çokay, 40
- Mustafa Çokayoğlu, 9, 48
- Mustafa Kemal, 173, 214
- Musulmonlashdirish, VII, 348
- Muştum, 30, 132, 187, 197, 233
- Muştumzar, 54, 248
- Muttahid Frontimizning Birinchi Vazifalari, VII, 326
- Muzafferiya, 12
- Muzik-holl, 249
- Muzik-xoll, 91, 441
- Müfettiş, 70, 80, 217, 252, 253
- Münazara, 22
- Münevver Karî, 3, 4, 6, 8, 18, 19, 20, 27, 30, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 44, 45, 49, 57, 58, 475, 489, 491

Münevver Kari Tödesi, 20
 Müslüman Kongresi, 13
 Müslümanlaştırma, IV, V, 63, 106, 167

N

Nahv II, 24
 Namık Kemal, 49, 207
 Narmuhammed Damlening Küfr Hatasi,
 27
 Nasır Hacı, 41
 Nasreddin Hoca, 72
 Nasrettin Hoca, 274
 Navvay Kız, 54
 Nayira Nayir, 80, 213, 216, 399, 401
 Nayira Nayir Hanım, 80
 Nazime Hanım, 28, 29, 475
 Nazir Turakulov, 71, 265
 Necat, 39, 40, 45
 Necip Hablemitoğlu, 12
 Nejat, 18, 24
 Nemengan, 9, 23, 39, 40, 45, 46, 80,
 110, 112, 217, 275, 284, 490
 Neşe Gazete, 122
 Neşriyat, 8, 14, 19, 30, 40
 Neşriyat-ı Behbudiya, 14
 Nevaî, 12, 16, 25, 27, 49, 52, 68, 193,
 194, 207
 Nevruz, 29, 155
 Ney Kemelek Dovoni, 250
 Nezlobin Tiyatrosu, 222
 Nihan, 27

Nikolay, 122, 137, 154, 173, 174, 182,
 221, 296, 315, 364, 411
 Niyazi, 27, 28, 47
 Nizam Kari Molla Husanov, 8
 Nizamî, 49
 Nizlobin, 223, 409
 Nobıy Vostok, 166
 Nogay, 231
 Novıy Turkestan, 42
 Nur Baba, 214
 Nureddin Seyfülmelik, 40
 Nurettin Han, 73, 129
 Nurmuhammedbekoğlu, 37
 Nusretulla Kudretulla, 31
 Nusretullah, 37
 Nuşirvan Yusuf, 41

O

O'sh (1915), VI, 290
 O't Arava To'g'risida, VII, 345
 O'zbek Davlat Truppasi, VIII, 427
 Obidcon Mahmudov, 115
 Ogah, 267, 461, 464
 Ogonyok, 166, 347, 348
 Oğuzhan, 24
 Ohunboboyev, 266
 Ok Jol, 105
 Okitguvçi, 31
 Oktabr Kızı, 54
 Okuma Kitabı, 27
 Okuv, 24

Orenburg, 18, 45, 50, 58, 65, 100, 117,
120
Orta Asya, 33, 97, 99, 111, 165, 190,
198, 258, 267
Ortak Karşıbayev, 54
Osman Hoca, 8, 18, 489
Osman Nuri, 58
Ostroumov, 39, 43, 137, 315
Ostrovskiy, 223, 412
Oş, III, IV, 2, 63, 68, 100, 111, 117,
118, 119, 132, 173, 174, 175, 176,
178, 179, 180, 181, 182, 183, 184,
185, 186, 187, 190
Ota-Bola San'atkorlar, VIII, 460, 483
Othello, 74, 87, 134, 216
Ovsar, 25

Ö

Öç, 27
Öktam, 73, 135
Öldürgüçi, 54
Ölikler, 17
Ömer Hayyam, 90, 124, 208
Ötgen Künler, 26, 488
Özbek Cedit Edebiyatı, XI, 479
Özbek Devlet Topluluğu, II, VI, 62, 85,
236, 243
Özbek Dili Örnekleri, 19
Özbek dram atölyesi, 215
Özbek Dram Topluluğu, 76, 151
Özbek Edebiyatı, IX, 29, 195
Özbek Edebiyatı Numuneleri, 24

Özbek Klasik Edebiyatı, 28
Özbek Klasik Musikisi ve Onun Tarihi,
24
Özbek Şairleri, 23
Özbek Tiyatrosu, 92
Özbek Türkçesi, 21, 31
Özbek Türkçesinde Makaleler, 31
Özbek Vakitli Matbuatı Tarihine
Materyaller, 33
Özbek Yaş Şairleri, 50, 52
Özbekçe Til Sabaklığı, 18
Özbekistan, 1, 8, 21, 25, 27, 28, 29, 33,
34, 49, 56, 68, 74, 77, 80, 81, 85, 93,
106, 151, 163, 169, 194, 213, 214,
215, 217, 218, 220, 229, 232, 234,
235, 236, 244, 245, 254, 257, 258,
263, 264, 266, 267, 269, 270, 276,
478
Özbekistân Ädäbiyâtı vâ San'atı, 64,
100
Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı, 64,
100, 104, 117, 119, 121
Özbekistan Halk Yazarı, 28
Özbekistan Sovyet Sosyalist
Cumhuriyeti, 28
Özbekistan Yazarlar Birliği, 21
Özgend, 111
Özgent, 173, 179, 185, 186, 190
Özgerişçi Yaşlar, 192
Özgür Buhara, 96

P

Pamir, 179, 198, 383
 Pantalone, 83, 230, 232, 422
 Paris, 10, 107, 198, 213
 Parlak Hayat, 56, 94
 Parlak Yıldız, 91
 Pederküş, 8, 14, 17, 64, 116, 120, 244
 Pehteni Tering, 269
 Perenci Sirleri, 28
 Petersburg, 23, 34, 65, 120, 154
 Pinak, 17
 Pobedonostsev, 137, 315
 Polat, 41, 54
 Polat Salay, 41
 Polonya, 263
 Portfelli Kişi, 246
 Portugaliya İnkılabı, 17
 Pravda, 85, 198, 235, 244, 267, 384,
 425, 435, 461
 Projektör, 166
 Pul Undiriş, 224
 Puşkin, 68, 194
 Puşti Gül, 27

Q

Qalamning Toyilishi, VII, 382
 Qizil Bayraq, 56, 100
 Qizil Özbekistân, 56, 70, 71, 91, 93, 95,
 249, 252, 262, 264, 265, 277
 Qiziqqlar, VIII, 468, 472
 Quronov, 104, 173, 358, 490

Quturg'an Mustamlakachilar, VII, 355

R

Rabia Tutaş, 74, 131, 135
 Raboçiy İşçiler Cemiyeti, 28
 Raci, 37, 41, 59
 Rahimberdi Boboconov, 270
 Rahimcan Marsıkoğlu, 48
 Rahmetulla Han, 73, 129, 130, 131
 Rahname-i Savad, 30
 Rauf Muzaffer, 39
 Rauf Yakup, 41
 Refik Mümin, 40
 Rehber-i Bisevadan, 31
 Rehber-i İslamiye, 13
 Rehber-i Mu'allimin, 13
 Rehber-i Necat, 22
 Revnaku'l- İslam, 30
 Revnakü'l- İslâm, 46
 Rıza Tevfik, III, V, 49, 62, 88, 89, 125,
 171, 172, 207, 477
 Rızaeddin b. Falıreddin, 3
 Rızaiddin Fahriddin, 58
 Risale-i Coğrafya-i Rusiya, 14
 Risale-i Coğrafya-i Ümraniye, 14
 Risale-i Esbab-ı Sevad, 14
 Risale-i Terkib, 12
 Rizaiddin ibn Fahriddin, 100
 Rizo Tavfiqbek, VII, 353, 354
 Ro'tter, 200
 Romain Rolland, 209
 Romeo ve Juliet, 195, 216

- Rosta, 25, 106, 233, 423
 Ruhimiz O'Imasun, VII, 320
 Ruhumuz Ölmesin, I, IV, 61, 66, 143
 Rusça-Özbekçe Lugat, 26
 Rus-Doğu İlişkileri, 12
 Rustam, 200, 248, 314, 390, 440
 Rustamcon Tociboyev, 107
 Rusya, 3, 4, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 21, 29,
 38, 40, 49, 64, 65, 77, 99, 104, 113,
 117, 119, 120, 137, 145, 156, 174,
 189, 199, 210, 212, 215, 234, 242,
 249, 263, 475
 Rusya Coğrafyası, 12
 Rusya Müslümanları, 3, 12, 119, 475
 Rusya Müslümanları Kongreleri, 12
 Rübab-ı Şikeste, 88, 124
 Rüstemcan Tacibayev, 98
 Ryazan, 98, 198, 383
- S
- Sabir, 69, 132, 200
 Sādâi Fārġânâ, 56, 98, 99
 Sada-i Fergana, 7, 37, 38, 45, 50, 58,
 110, 111, 113, 114, 115
 Sada-i Türkistan, 25, 37, 39, 45, 50, 57,
 58, 63, 64, 89, 108, 110, 116, 133,
 476
 Sādâi Türkistân, 56
 Sadıki, 37, 41
 Sadi, 16, 49
 Sadihan, 87, 88, 246, 258, 259, 260
 Sadiya Tutaş, 73, 131
 Sadovskiy, 242, 434
 Sadriddin Ayni, 3, 15, 59
 Sadullahocaoğlu Tursunhoca, 107
 Saffak, 134
 Sahna Sırlariga Oshno San'atkor, VIII,
 450
 Sahnalar Tegrasida, VII, 336, 483
 Sahnemizda, VII, 316, 324, 326, 421,
 483
 Sahne Sırlarına Aşına Sanatkâr, III, VI,
 62, 93, 257
 Sahneler Etrafında, II, V, 62, 77, 156
 Sahnemizde, II, IV, 61, 75, 146, 233
 Saidkerim Saydazimbayov, 44
 Sakki, 230
 Salname-i Türki, 12
 Sanat Tiyatrosu, 79, 212
 Sanat-Drama Atölyesi, 80, 213
 Sanatın Menşeyi, 24
 Sancar, 9, 23, 138, 253
 Sancar Sıddıkov, 9, 23
 Santiniketan, 211
 Sare, 87, 232, 244, 245, 259
 Sarf I, 24
 Sarı Arka, 41
 Sariarka, 48
 Sarık Gül, 27
 Sarobskiy, 219, 406
 Sayha, 22
 Saylav Aldida, 28
 Saz, 50, 53
 Schiller, 237

- Sebzezâr, 18
- Sefa Muğannî, 266
- Selahaddin Müftizade, 39
- Selimhan Tillahanoğlu, 6
- Semashko, 221, 408, 411
- Semerkant, 4, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 15, 20, 21, 23, 25, 26, 30, 33, 37, 38, 39, 41, 45, 53, 57, 64, 67, 78, 81, 105, 107, 110, 116, 136, 145, 148, 151, 158, 171, 192, 195, 215, 217, 218, 220, 244, 257, 268, 269, 275
- Semey, 39, 47, 48
- Semi Karî, 6
- Sen Petersburg Devlet Üniversitesi, 23
- Sencer Fazıl Bekoğlu, 123
- Serbest, 56, 106
- Serke, 44
- Servet-i Fünun, 88, 124
- Sevdiğim Cesurlar, II, VI, 62, 87, 244
- Seyahat Eden Kız, 51, 55
- Seyahat Hatıraları, 14
- Seyfi Alimov, 73, 131
- Seyid Azim, 35
- Seyid Kemaloğlu, 37
- Seyid Kerim, 35
- Seyid Rıza, 37, 38, 41
- Sezgiler, 53
- Sezgiler ve Sevgi, 53
- Shakespeare, 51, 55, 87, 195, 216, 241, 242, 254, 259, 261, 276
- Shchepkin, 242, 432, 434
- Sho'rolar Hukumati va Sanoye Nafisa, VI, 302
- Sıddıki Aczî, 20, 21, 30, 59
- Sırderya, 135, 136
- Sibirya, 4, 26, 37
- Simhayev, 181
- Simoniv, 84, 232
- Siraceddin Ahmet, 71, 86
- Slavinskiy, 221, 408, 411
- Sovyet Hükümeti ve Güzel Sanatlar, I, IV, 61, 65, 126
- Sovyet Yazarlar Birliği, 264
- Sovyetler Birliği, 28
- SSCB, 52, 74, 85, 87, 91, 93, 134, 232, 235, 242, 249, 254, 259, 264
- Stalin, 80, 217, 277, 403, 473
- Suçlunun Ailesi, 146
- Suhrab, 69, 200
- Sultan Mahmut Gaznevi, 118
- Sultanabad, 170, 188
- Sultanuf, 132
- Sulton Sakizbayoğlu, 163
- Suret Dağı, 182
- Surindrama Gun, 211, 396
- Susamış Taşlar, 209
- Süleymani, 111
- Süleymankul Molla Muhammed Yunusoğlu, 49
- Sürgün, 69, 225
- Sverdlin, 85, 224, 235, 236, 425, 426
- Sverdlov, 127, 160, 305, 342
- Svetayev, 242, 435

Svobodniy Turkestan, 42

Ş

Şah Kemal Salih, 43

Şahımerdan, 28

Şahnaze Saetova, 100, 117

Şahrihan, 179

Şair Kimi, 39

Şairler Nasıl Tenkid Edilir?, 51

Şakir Nacmiddinov, 74

Şakir Sadık, 43

Şakir Süleyman, 50, 243

Şakircan Rahimi, 6, 24, 39, 40, 41

Şara'it al-İslam, 13

Şarasul Zunnun, 19

Şarasul Zünnun, 9, 23

Şark, 13, 19, 23, 24, 25, 38, 124, 176,
192, 241, 251

Şark Dilleri Enstitüsü, 23

Şark Hakikati, 56, 59, 87, 241

Şark Şehmeti, 24

Şark Uçun, 53

Şark Yıldızı, 68, 104, 173, 176

Şarkıya Hayran, III, VI, 62, 92, 254

Şarq Häqiqäti, 56, 87

Şehabeddin Mercani, 3

Şehname, II, V, 61, 69, 132, 149, 199,
200, 201, 202, 204, 205

Şehrisebz, 22

Şekuri, 30

Şemseddin Resulzade, 43

Şemsettin Sami Bey, 76, 149, 193, 237

Şemsettin Şerafeddinov, 195

Şepelek Mahsun, 25

Şerh-i Molla, 20

Şermuhammedov, 59

Şervan Hala Nime Deydi?, 25

Şevem Kiclok Revone, 269

Şeyh Sen'an, II, V, 77, 78, 151, 160,
161, 237, 244

Şeytanın Tanrıya İsyanı, 24

Şiir ve Şairlik, 24

Şiirler Toplamı, 31

Şinasi Efendi, 11

Şinel, 21

Şirket-i Buhara-i Şerif, 7

Şodlik Köçesi, 248

Şora, 58, 117

Şorâ, 56, 100

Şöhret, 7, 30, 35, 36, 44

Şubat Devrimi, 39, 40

Şubat İnkılabı, 15

Şubat Olayları, 20

Şuhret, 16, 29

Şura, 9, 20, 30, 31, 45, 58

Şura-i İslamiye, 9, 20

Şura-yı İslâm, 30, 39, 40, 45

Şühret, 18

Şükri Dağı, 182

Şüpheli Kevuş, 250

T

Taaddutat-ı Zevkat, 31

Tacikçe Makaleler, 31

- Tacikistan, 198
- Tago‘r va Tago‘rshunoslik, VII, 393
- Tagore, III, V, 49, 51, 55, 62, 90, 91,
206, 208, 209, 210, 211, 212, 477
- Tagore Kimdir?, 90
- Tagore ve Hindistan, 209
- Tagore ve Tagorecilik, III, V, 62, 90,
208
- Tagore‘u Nasıl Tanıyorlar?, 90
- Täläbälär Oyini, 255
- Talchaniv, 232
- Tamilla, 215, 400
- Tan, 23, 192
- Tan Sırları, 50
- Tañ Sırları, 53
- Tang Kızıllıkları, 222
- Tarakki, 7, 14, 44
- Tarcimon, 98
- Tarih-i Enbiyâ, 18
- Tarih-i İslam, 14
- Tarih-i İslâmiye, 18
- Tarih-i Kadim, 88, 124, 125
- Tarih-i Kavm-i Türk, 18
- Tarihin Zararlı Tekerrürü, II, V, 62, 78,
194
- Tarixning Zararlik Takarruri, VII, 379
- Tarjimon, 108, 279, 280, 299
- Tashih-i Akaiden, 13
- Taşhacı Tuyakboev, 8
- Taşkent, 6, 7, 8, 9, 11, 15, 16, 17, 18,
19, 20, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 34,
35, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 65,
67, 69, 71, 76, 78, 81, 86, 97, 101,
105, 116, 120, 121, 122, 127, 128,
131, 137, 143, 145, 147, 148, 149,
150, 158, 160, 164, 165, 166, 168,
169, 171, 192, 193, 195, 198, 199,
217, 218, 220, 234, 255, 263, 267,
268, 269, 275, 276, 476
- Taşkent Devlet Medeniyet İnstitü, 27
- Taşkent Esasi Kütüphanesi, 23
- Taşkent Şeriat Mahkemesi, 142
- Taşmuhammed Murmuhammedoğlu, 46
- Taşpolat Tecenk, 25
- Taşpolat Teçeng Nime Deydi?, 25
- Taşpolat Tursunov, 87, 244
- Tatar, 17, 26, 52, 109, 115, 122, 128,
153, 173, 192, 196, 207, 208, 217,
219, 250
- Tataristan, 13, 49, 165, 166, 219
- Tavrida, 10
- Tayak, 31
- Teatr – San‘at, VII, 315
- Tecrübe Kahramanlık Tiyatrosu, 223
- Tecvid, 18
- Tekrar Evleniyorum, II, V, 54, 234
- Telegram Haberleri, 38, 45
- Telgraf Haberleri, 41
- Temirbek Hudayar Han, 42, 46
- Temsilat-ı Krilof, 13
- Temür Sağanasi, 24
- Tenkidi Mektuplar, 31
- Tenkit Seçmektir, 14

- Terakki, 18, 20, 29, 30, 34, 35, 54
 Terakkiperverler, 8
 Terbiyat, 30
 Terbiye-i Eftal, 8
 Terbiye-i Etfal, 22
 Tercüman, 3, 11, 13, 98, 107, 123, 488
 Tercüman-ı Ahvâl, 11
 Tercümân-ı Ahvâl-i Zaman, 11
 Tercüme-i Ahval, 31
 Tergavçi, 87, 246, 248
 Tergovçi, 223, 224
 Tesettür-ü Nisban, 29
 Teşâbây, 104, 121
 Teşebay, 41
 Tevella, 29, 30, 37, 57, 475
 Tevfik Fikret, III, IV, 49, 88, 124, 477, 486
 Tiflis, 21, 36, 65, 69, 120, 200, 294
 Tihonoviç, 256
 Tilimizning Ishlanishi, VII, 333
 Timur Batır, 237
 Timur Önünde, 23
 Tirik Söz, 38, 45
 Tirşilik, 48
 Tiyatro – Sanat, II, IV, 61, 74
 Tiyatro Eleştirilerine Önem, II, V, 61, 69, 224
 Tiyatro –Sanat, 138
 Tiyotru Tanqidlariga Ahamiyat, VIII, 412
 Tobol, 98, 198, 383
 Tokay, 207
 Tolstoy, 254
 Tonguz-Konguz, 41
 Toyçi Ağabey, 257, 270
 Töhmetçiler Cezası, 28
 Tölegan Hucamyarov, 29
 Tölegen, 29
 Tretyakov, 215, 223, 403, 412
 Truffaldino, 230
 Tullya, 187, 370
 Tunus, 121
 Turan, 7, 8, 14, 17, 19, 27, 30, 39, 40, 44, 45, 54, 56, 59, 64, 75, 76, 85, 119, 134, 136, 139, 146, 149, 151, 236
 Turân, 56, 64
 Turandot, II, V, 51, 62, 83, 84, 86, 87, 229, 230, 231, 232, 241, 244, 245, 256
 Turgenyev, 55
 Turkestanskii Kray, 38
 Turkpravda, 198, 199, 383, 384
 Tursun, 35, 47, 232, 259, 422, 448, 451, 455
 Tursun Orozoğlu, 256
 Tursunay, II, VI, 62, 86, 237, 238, 239, 240, 241, 245, 270
 Tursunay Sahnede, II, VI, 62, 86, 237
 Tursunoy Sahnada, VIII, 428, 484
 Tursunoy Saidazimova, 86, 232
 Tüccar, 18, 35, 44
 Türk Adem Merkeziyeti, 9, 20
 Türk Ademi Merkeziyet Partisi, 40

- Türk Dünyası, 26, 479, 486, 488
- Türk Eli, 46
- Türk Ocağı, 42
- Türk Sözi, 46
- Türk Sözü, 42
- Türk Yurdu, 12, 489
- Türk Yurdu Cemiyeti, 12
- Türki Gülistan yahut Ahlak, 16
- Türkili, 39, 40
- Türkistan, III, IV, IX, XI, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 66, 67, 68, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 111, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 128, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 151, 153, 156, 157, 158, 159, 160, 164, 165, 166, 168, 179, 184, 186, 189, 190, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 266, 475, 476, 477, 479, 485, 488, 489, 490, 491
- Türkistân, 56, 66, 67, 68, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 96, 101, 102, 103, 105
- Türkistan Halk Darülfünun, 20
- Türkistan Maarif Halk Komiserliği, 19
- Türkistan Matbuat Tarihi, 98, 99, 110, 113
- Türkistân Matbuât Târixi, 98, 99
- Türkistan Merkez İcra Komitesi, 179
- Türkistan Merkezi Şurası, 40
- Türkistan Milli Birliği, 9
- Türkistan Muhtariyeti, 9, 15, 28
- Türkistan Müslüman Merkezi Şurası, 40
- Türkistan Uleması, 13
- Türkistan Ülke Tiyatro Grubu, 19
- Türkistan Vilayeti, 34, 38
- Türkistan Vilayetinin Gazeti, 28, 34, 36, 39, 43, 50
- Türkistan'daki Milletleri Birbirine Yakınlaştırmak Gerek, 158
- Türkistan'daki Milletlerin Arasını Yakınlaştırmak Gerek, 105
- Türkistan'ın Sesi, 38, 56, 63, 64, 110
- Türkistândägi Millätlär Âräsini Yäqinläştiriş Keräk, 105
- Türkiye, IX, XI, 1, 13, 17, 31, 33, 38, 49, 80, 88, 133, 172, 173, 213, 214, 257, 479, 489
- Türkmenistan, 33
- Türkroste, 50
- Tüzemnaya, 43

U

- Ubeydulla Hocaev, 16, 57
- Ubeydullah Efendi, 111
- Ubeydullah Hoca, 37, 45, 111
- Uçraşuv, 27
- Ufa, 65, 120, 294
- Ukraina Bandurachilari, VIII, 455

Ukrayna, II, VI, 52, 61, 70, 253, 263,
276

Ukrayna Banduracıları, II, 61, 70, 262

Ukrayna Devlet Çalgı Grubu, 70, 263

Ukrayna Opera Tiyatro, 262

Ulakta, 25

Ulema Cemiyeti, 47

Ulu Türkistan, 196

Ulug‘ Hindiy, VII, 390

Uluğ Türkistan, 39, 40, 46

Uluğbek Medresesi Cami, 21

Uluğbek Sultan, 98

Umarhan, 95, 207, 271, 272

Umid Sizdan!, VI, 296

Umum İslam Partisi, 12

Unshilixt, 221

Uran, 41, 47

Urumçi, 48

Ustodning Xislatlari, VIII, 473

Usul-i Cedid Okulu, 11

usul-i cedit, 3, 4, 6, 8, 11, 16, 22, 30, 89,
115, 489

Usûl-i Edeb. Şark ve Garb Kaideleri, 13

Usûl-i Hisâb, 18

Usul-i Savtiye, 14

Uvaysi, III, 62, 94

Uvaysiy, VIII, 271, 465, 467, 484

Uygur, 41, 73, 76, 78, 130, 131, 135,
138, 139, 149, 150, 153, 161, 217,
232

Uyğaniş, 50, 53

Uzeyir Hacibeyov, 75

Uzun Kulaklı Dede, I, IV, 54, 61, 67,
151, 218, 237

Ü

Ülke Dışındaki Talebelerimize Yardım,
III, V, 63, 103, 168

Ümid ve İman, 53

Ümit Sizden, IV, 63, 104, 121

Üstadın Özellikleri, III, VI, 62, 95, 277

Üş Cüz, 41, 45

Üvaysi, VI, 270

Üveysi, 95, 270, 271, 477

Üzmegül, 178

V

Vakhtangov, 84, 216, 229, 230, 231,
232, 244, 245

Vakhtangov Yevgeniy Bagrationovich,
84, 229

Vakıf İşleri, III, V, 63, 102, 161

Vakit, 98, 107, 108

Vakt, 14, 98

Valentin Volpin, 42

Vaqf Ishlari, VII, 342

Vasli, 30, 37, 57

Vatanımız Türkistan’da Demiryolları,
III, IV, 63, 98, 110

Vatanımız Türkistan’da Tarım ve
Çiftçilik, 63, 99, 113

Vatanımız Turkistonda Temiryo‘llar,
VI, 283

Vatanımız Turkistonda Ziroat va
Dehqonchilik, 285

Vayronalar Orasidan, VII, 358

Velikodushniy rogonosets, 222, 223

Veltman, 209, 394

Verxan, 222

Victor Dyukanj, 74, 138

Vitt, 252, 253, 445, 446

Viyana, 107

Vostoka, 198, 244, 384, 435

Vsevolod Meyerhold, 79, 80, 213

X

Xontolishskiy, 64, 65, 119, 120, 121,
293, 294, 295

Y

Yahudi, 128, 181

Yahudi tiyatrosu, 231

Yahya Kemal, 49, 89, 90, 172, 207

Yaits, 210, 395, 397

Yakup Kadri Bey, 214

Yāngi Fārġānā, 56, 85

Yardım, III, V, 63, 102, 103, 157, 158,
169, 170, 171, 477

Yarkınay, 1, 54, 80, 87, 151, 217, 218,
237, 245, 490

Yārqin Turmuş, 56

Yāş Leniñçi, 68

Yaşasin Sovet!, 269

Yaşlar Soyuzi, 222

Yazarlar Birliġi, 93, 254

Yedisu, 184

Yene Üylenemen, 54

Yeni Edebiyat, 27, 124

Yeni Fergana, 56, 58

Yeni Hayat, 48

Yeni Mescit ve Mektep, 25

Yeni Saadet, 27

Yer köpti, 223

Yer Yüzi, 18

Yerel Bütçeler, IV, 63, 105, 144

Yeryüzi, 56, 80, 84

Yeryüzü, 56, 57, 80, 84, 86, 216, 218,
221, 222, 234, 237

Yevgeny, 230

Yılan Kadın, 230

Yol Hatıraları, 154

Yolbars General, 250

Yoldaş Mavlaviy, 133

Yoldaş Vadud, 148

Yolġondekem Cinnilik, 250

Yondiremiz, 248

Yorkin Turmuş, 58, 270

Yorqin Turmush, 94

Yoruġ Yulduz, 249

Yönetime Mektup, II, VI, 61, 71, 151,
265

Yunoşa Gizovski, 42

Yunus Can Aġalık, 41

Yuri Poplovski, 42

Yurt, 7, 23, 47, 293, 374

Yurt Kaygısı, 53

Yurt Kaygusu, 23

Yusuf Saryamî, 29

Yusufcan Şekercanov, 85

Yusufcan Yunusov, 119

Yür, Hitay, 223

Z

Zafer Diyar, 50

Zakapskaya, 43

Zakaspiskaya Tuzemniya Gazeta, 38

Zakmuk, 251, 443

Zamane Hatunu, 54

Zamira, 232, 420, 422

Zärafşân, 56, 69, 81, 82, 83, 102, 158

Zehirli Hayat, 27

Zeki Velidi, 18, 45, 47

Zengin İle Hizmetçi, 28

Zerefşan, 8, 31, 41, 56, 57, 69, 81, 82,
83, 102, 148, 158, 167, 221, 224,
225, 226, 227

Zindebad Dehkoni!, 269

Ziya Said, 33

Ziyaeddin Kemali, 3

Zoraki Tabib, 13

Zunnunbay Kutlubayoğlu, 107

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Aslıhan ASLAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Ankara 19/01/1994
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İletişim	
E-Posta Adresi	aslihanaslan06@hotmail.com
Tarih	13/09/2019